

T.C.

MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI PROGRAMI

HİKÂYE-İ MAHŞEKER (METİN- İNCELEME)

Sena ÇELİK

Danışman

Doç. Dr. Bilal ELBİR

MANİSA- 2024

TAAHHÜTNAME

Bu tezin Manisa Celal Bayar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında akademik ve etik kurallara uygun olarak yazıldığını ve kullanılan tüm literatür bilgilerinin referans gösterilerek tezde yer aldığını, tamamen kendi çalışmam olduğunu, her alıntıya kaynak gösterdiğimi, tezin yazımında akademik ve etik kurallara aykırı herhangi bir yapay zeka ve program kullanmadığımı beyan ederim.

Sena ÇELİK

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Sena ÇELİK

Manisa Celal Bayar Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Bilal ELBİR

Klasik Türk edebiyatında, nesir alanında kıymetli bir eser olarak ifade edilebilecek bir Tûtînâme metni olan Hikâye-i Mahşeker çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Doğu'nun en eski hikâye kitaplarından biri olan Tûtînâmelerin kaynağı, Hinduizm'in kutsal kitabı olan Veda'lara dayanmaktadır. İlk olarak Sanskritçe Çakasaptati adıyla ortaya çıkan bu değerli eser, Türk edebiyatına Fars edebiyatı üzerinden gelmiştir.

Yapılan araştırmalar sonucunda Türk edebiyatında hatırı sayılır bir yeri olan Tûtînâmelerden, Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu'nda, 45 Hk 5087 numarada, Hikâye-i Mahşeker adıyla kayıtlı olan yazma nüsha ele alınmıştır.

Araştırma, iki ana bölüm ile giriş, sonuç ve kaynakça bölümlerinden oluşmaktadır. Giriş kısmında, alanında uzman araştırmacılar kaynak gösterilerek kısaca hikâye türünden bahsedilmiş daha sonra çalışmanın konusunu oluşturan ve çerçeve hikâyelerden meydana gelen Tûtînâmeler hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde, ele alınan nüshanın öncelikli olarak mukaddime bölümünün incelemesi yapıldıktan sonra hikâyelere geçilmiştir. Hikâyeler başlığı adı altında Hikâye-i Mahşeker'in yapısal özellikleri incelenmiş ve olay örgüsü, şahıs kadrosu, mekân ve zaman unsurları ele alınmıştır.

Hikâye-i Mahşeker, zengin bir çeşitliliğe sahiptir. Bu çeşitlilik üslup başlığı altında gözler önüne serilmiştir. Hikâye anlatıcılarının çoğul bir düzleme yayıldığını göstermek adına bu başlık altında tablo oluşturularak bütünlük sağlanmıştır. Sade bir dille yazılmış olan bu eserin; âyetler, hadisler, kelâm-ı kibarlar ve atasözleriyle nasıl zenginleştirildiği ayrı başlıklar altında ele alınmıştır. Bölümün sonunda nüshanın, hatime bölümü de ayrı başlık altında kısaca ele alınmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünü, ele alınan nüshanın transkripsiyonlu metni teşkil etmektedir. Bu bölümde nüshanın, en az hatayla transkribe edilmesi amaçlanmıştır.

Sonuç kısmında, çalışma boyunca elde edilen bilgilerin değerlendirilmesi yapılmıştır.

Kaynakça kısmında ise çalışmaya kaynaklık eden bütün eserler, alfabetik olarak sıralanmıştır.

Anahtar Kelimeler: (Klasik Türk Edebiyatı, Tûtînâme, Masal, Hikâye, Çerçeve Hikâye)

2024, 388 Sayfa

ABSTRACT

M. Sc.

Sena ÇELİK

Manisa Celal Bayar University

Graduate School of Education

Department of The Turkish Language and Literature

Supervisor: Doç. Dr. Bilal ELBİR

Hikâye-i Mahşeker, a Tûtînâme text that can be expressed as a valuable work in prose in classical Turkish literature, is the subject of this study.

One of the oldest storybooks of the East, the Tûtînâmes have their origins in the Vedas, the holy book of Hinduism. This valuable work, which first appeared in Sanskrit as Çakasaptati, came to Turkish literature through Persian literature.

As a result of the researches carried out, the manuscript copy of Tûtînâmeler, which has a considerable place in Turkish literature, registered in Manisa Library, Manisa Provincial Public Library Collection, number 45 Hk 5087, under the name Hikâye-i Mahşeker, is discussed.

The research consists of two main chapters, introduction, conclusion and bibliography. In the introduction, the genre of the story is briefly mentioned by referring to the researchers specialized in the field, and then information is given about the Tûtînâmes, which constitute the subject of the study and consist of frame stories.

In the first chapter, the first part of the copy is analyzed primarily in the mukaddim section and then the stories are analyzed. Under the title of Stories, the

structural features of Hikâye-i Mahşeker are analyzed and the plot, cast of characters, space and time elements are discussed.

Hikâye-i Mahşeker has a rich diversity. This diversity is revealed under the title of style. In order to show that the narrators of the story are spread on a plural plane, a table is created under this heading and integrity is ensured. How this work, written in a simple language, is enriched with verses, hadiths, sayings and proverbs is discussed under separate headings. At the end of the chapter, the conclusion section of the copy is also briefly discussed under a separate heading.

The second part of the study consists of the transcribed text of the manuscript. In this section, it is aimed to transcribe the copy with minimum errors.

In the conclusion, the information obtained throughout the study is evaluated.

In the bibliography section, all the works that are the source of the study are listed alphabetically.

Keywords: (Classical Turkish Literature, Tutanama, Tale, Story, Frame Story)

2024, 388 Pages

ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR

Klasik Türk edebiyatında nesir alanında yazılmış değerli eserlerden biri olan Tûtînâme içerikli Hikâye-i Mahşeker, çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Çalışma; iki bölümden oluşmakta olup birinci bölümde, ele alınan nüshanın incelemesine yer verilirken son bölümde nüshanın transkripsiyonlu metni yer almaktadır.

Çalışmamın her aşamasında bana destek olan, tecrübe ve bilgileriyle yol gösteren danışman hocam Sayın Doç. Dr. Bilal ELBİR'e, teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca çalışmalarım sırasında maddi ve manevi desteğini her zaman hissettiğim annem Havana ÇELİK'e ve kardeşlerime tüm kalbimle teşekkür ederim.

Sena ÇELİK
Manisa, 2024

KISALTMALAR DİZİNİ

age	: Adı geçen eser
agm	: Adı geçen makale
bkz	: Bakınız
C.	: Cilt
cm.	: Santimetre
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
mm.	: Milimetre
m. sc.	: Master of Science
no.	: Numara
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
ss.	: Sayfa sayısı
TDEA	: Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türk Diyanet Vakfı
t.y.	: Tarih yok
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri
vs.	: Vesaire

ŞEKİLLER DİZİNİ

Sayfa

Şekil 1 19

TABLÖLAR DİZİNİ

Sayfa

Tablo 1.....	177

İÇİNDEKİLER

TAAHHÜTNAME	I
ÖZET	II
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR	VI
KISALTMALAR DİZİNİ.....	VII
ŞEKİLLER DİZİNİ	VIII
TABLolar DİZİNİ	IX
GİRİŞ.....	1
1. Yazma Tûtînâme Hikâyeleri	4
2. Basılı Tûtînâme Hikâyeleri.....	10
3. Literatür Taraması	12
I. BÖLÜM	16
METİN İNCELEME.....	16
1. MUKADDİME	16
2. HİKÂYELER	16
2.1. Olay Örgüsü.....	20
2. 2. Hikâyelerin Konuları	95
2. 2. 1. Kahramanları İnsanlar Olan Hikâyeler	97
2. 2. 2. Kahramanları Hayvanlar Olan Hikâyeler.....	98
2. 2. 3. Kahramanları İnsan ve Hayvan Olan Hikâyeler	99
2. 2. 4. Peygamber Kıssaları	100
2. 2. 5. İslam Büyükleri ve Evliyâ Menkıbeler	100
2. 2. 6. Olağanüstü Hikâyeler	100
3. ŞAHİS KADROSU	101
3.1. Ana Karakterler	101

3. 2. Diğer Karakterler	107
3. 2. 1. İnsanlar:	107
3. 2. 2. Hayvanlar:	129
3. 2. 3. Olağanüstü Varlıklar	137
3. 2. 4. Dinî Şahıslar:	140
4. MEKÂN VE ZAMAN	144
4. 1. Mekân	144
4. 1. 1. Açık Mekânlar	145
4. 1. 2. Kapalı Mekânlar	151
4. 1. 3. Dinî Mekânlar	157
4. 1. 4. Şehirler ve Memleketler	161
4. 2. Zaman	169
5. ÜSLÛP	172
5. 1. Bakış Açısı ve Anlatıcı	172
5. 2. Dil	178
5. 2. 1. Âyetler	178
5. 2. 2. Hadisler	179
5. 2. 3. Atasözleri ve Kelâmı Kibarlar	180
5. 2. 4. Deyimler	183
5. 3. Formeller	184
5. 3. 1. Başlangıç Formelleri	184
5. 3. 2. Geçiş Formelleri	189
5. 3. 3. Bitiş Formelleri	196
6. HATİME	198
II. BÖLÜM	199
NÜSHA TAVSİFİ VE NÜSHA TAVSİFİNDE İZLENEN YOL	199
METİN	203

SONUÇ	382
KAYNAKÇA	385

GİRİŞ

Klasik Türk edebiyatı, nazım ağırlıklı olarak algılanmış nesir alanı göz ardı edilmiştir. Oysaki insanın duygu ve düşüncelerini ifade etme ihtiyacının bir sonucu olarak ortaya çıkan edebî ürünlerde, iki anlatım biçimi de aynı ölçüde değere sahiptir. Çalışmaya konu olan Tûtînâme metni de nesir alanında yazılmış kıymetli eserlerden biridir.

Bahadır, nesir geleneği için en verimli dönemin İslâmiyet'in kabulünden sonra olduğunu ifade etmektedir. Bu dönemde; Anadolu'da Batı Türkçesi ile oluşturulmuş eserlerin, nesir edebiyatının en zengin örnekleri olduğunu ve 15. yüzyıldan itibaren Osmanlı nesrinin gelişim gösterdiğini belirtir (2016: 301-302). Bu dönemde nesir alanında yazılmış eserlerden biri de hikâyelerdir.

Hikâye, terim olarak ilk defa dokuzuncu yüzyılda Câhız tarafından kullanılmıştır. Sözlük ve ansiklopedilerde; “Nakletme, beyan, bir vak’a ve sergüzeşti sırasıyla anlatma, rivayet, kıssa, mesel(masal), tarih, destan, hurafe, menkıbe, fıkra” anlamlarındadır (Köprülü, 1971: 231; Muallim Naci, 2009: 358; Şemsettin Sami, 2015: 554; TDEA, 1981: 225).

Yapılan açıklamalarda görüldüğü gibi hikâye terimi; farklı konuları ele alan türleri de kapsamaktadır. Kavruk; *Eski Türk Edebiyatında Mensur Hikayeler* adlı eserinde bu duruma, hikâyenin bir geniş bir de dar anlamının olduğunu söyleyerek bir açıklama getirmiştir. Hikâyenin, en geniş anlamıyla “bir olayın anlatımı”, “olmuş, olması mümkün olsun veya olmasın tasavvur edilmiş” konuların, olayların vak’aya dayanılarak hususî bir üslûpla anlatılmasıyla meydana gelmiş bir edebî eser olduğunu belirtir. Bu şekliyle de tarih, destan, masal, menkıbe, efsane, lâtife, halk hikâyesi, roman, küçük hikâye gibi tahkiyeye dayalı bütün edebiyat türlerini kapsadığını ifade eder. Ancak Batılı anlamda hikâye türünün gelişmesi ile kelime anlam daralmasına uğramıştır. Kavruk, hikâyenin 19. yüzyıldan itibaren belirli özellikleri olan bir edebî tür olarak geliştiğini ve bunlardan en önemlisinin “olabilir, gerçeğe uygun” olayları anlatması olduğunu ifade eder (1998: 2). Dolayısıyla bu türlerin başlangıçta hikâye adı altında ele alınmasının sebebini anlatım yollarının ortaklığı olarak düşünülebilir. Ayrıca Elçin’in; bu türlerin hikâyenin besleyici

unsurlarından olduğunu ifade etmesi ve henüz bu dönemde hikâyenin Batılı anlamda bir yapısının olmaması ortak bir terim kullanmaya da yöneltmiştir (1986: 444).

Tûtînâmelerin tür sınıflandırmasında, masal ve hikâye teriminin birlikte kullanılmasının da bu durumdan kaynaklı olduğu ifade edilebilir. Nitekim Tûtînâmelerde; fabl, masal, menkıbe ve kısas-ı enbiya özelliği gösteren farklı anlatılar mevcuttur. Çalışmada ele alınan Hikâye-i Mahşeker adlı Tûtînâme metni için de hikâye teriminin, başlangıçta ifade ettiği anlamı düşünülerek “hikâye” kullanımı tercih edilmiştir.

Kunoş, bütün dünya masallarının iki aslının olduğundan bahseder. Bunlardan ilki Orta Asya’daki eski Hindistan diğeri ise her milletin kendisine ait düşüncesidir. Bütün masalların ya da hikâyelerin Hintlilerin eski anlatılarından geldiğini ifade ederken bu anlatılara, Türklerin -Acem toprakları olarak ifade ettiği- Fars edebiyatı üzerinden ulaştığını belirtir (1978: 93).

Hint masallarının geçmişi, tam olarak ne zaman oluşturulduğu bilinmeyen Veda’lara dayanmaktadır. Veda’lar, Sanskritçe olarak yazılmış “ilâhî ya da kutsal bilgi” anlamına gelen Hinduizm’in kutsal kitaplarındandır. Rig Veda, Yacur Veda, Sama Veda ve Atharva Veda’dan olmak üzere dört kitaptan meydana gelir. Bunlardan en eskisi Rig Veda’dır ve muhtelif ilâhlara niyaz ve yakarış içeren ilâhilerden oluşur. Kendisine en fazla ilâhi atfedilen tanrı ise İndra’dır. Bu ilâhilerde, büyü amaçlı kullanımlardan dünyevî konulara kadar her şey ele alınır. (Yitik, 2012: 593).

Veda’lar, Tûtînâme’nin de kaynağını oluşturmaktadır. Kaya; öykünün, Aziz Narada tarafından Tanrı İndra’ya anlatıldığına dair mitolojik kökeninden bahseder (2016: 22). Çukasaptati ya da Şukasaptati adıyla Sanskritçe olarak yazılan eser, “papağanın yetmiş hikâyesi” anlamına gelmektedir (Sona, 2012: 2300). Şukasaptati’de Madasana ve Prabhavati adlı kahramanlardan Madasana’nın ticaret için yolculuğa çıkması üzerine, daha önce insanken papağana dönüşen Gunasagara’nın hikâye anlatarak Prabhavati’nin Madasana’yı aldatması engellenir (Sona, 2022: <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/tutiname>).

Eserin Farsçaya ilk çevirisi; 1313- 1315 yıllarında, İmad bin Muhammed tarafından Cevahirü’l- Esmar adıyla yapılmıştır. Ancak bu tercüme kaba ve sanatsız bulunmuş ve bu nedenle Şeyh Ziyâeddin Nahşebî tarafından tekrar tercüme edilmesi

istenmiştir. 730/1330 tarihinde Sanskritçe aslından Farsçaya tercüme edilen bu eser, “gece” adı verilen 52 bölümden oluşmaktadır. Nahşebî’den sonra Ebu’l-fazl b. Mübârek tarafından dönemin diline uygun olarak tekrar kaleme alınmış ve 17. yüzyılda Muhammed Kâdirî tarafından 35 bölüm halinde daha da sadeleştirilerek tekrar yazılmıştır. Kâdirî’nin bu eseri birçok dile çevrilmekle birlikte Türkçeye de çevrilmiştir (Kavruk, 1998: 39).

Tûtînâme’nin, ilk Türkçe tercümesi konusunda ise farklı görüşler bulunmaktadır. İlk tercümenin Farsçadan yapıldığı bilinmekle birlikte hangi eserin kaynaklık ettiği, ne zaman, kim tarafından ve kimin isteği üzerine yazıldığı hususunda farklı bilgiler bulunmaktadır. Sona; farklı kaynaklarda, II. Bâyezîd, Kânûnî Sultan Süleymân, III. Murâd, II. Osmân, IV. Murâd ve II. Mustafa’nın emriyle yazıldığına dair bilgiler bulunduğunu belirtir. Padişahlar hususundaki bu belirsizlik, Farsça kaynak konusunda da devam eder ve Tûtînâme’nin Ziyâeddin Nahşebî’nin çevirisinden ya da Muhammed Kâdirî’nin Tûtî-nâme’sinden çevrilmiş olduğu yönünde bilgiler verilir (2012: 2301).

Tûtînâme’nin yazarı ve yazıldığı tarih hakkında ise 15. yüzyılda Hamdullah Hamdi tarafından, 16. yüzyılda Filibeli Ali Efendi tarafından ve 17. yüzyılda Sarı Abdullah Efendi tarafından yazıldığına dair farklı görüşler bulunmakta olup kesin bir bilgi elde edilememiştir (Kutlu, t.y.:10; Öztelli, 1976: 3).

Artun; Tûtînâmeleri, bir çerçeve hikâye içerisinde doksan kadar masalımsı hikâyenin bulunduğu eserler olarak tanımlamaktadır (2004: 257). Sanskritçe yazılan eserin aslında, yetmiş hikâye anlatılırken örneğin Farsça olarak kaleme alınan Nahşebî’nin eserinde elli iki gece bulunmakta ve bazı hikâyelerin çıkarıldığı ifade edilmektedir (Kaçar, 2021: 4). Bu durumun, İslâmiyet açısından uygun olmayan müstehcen hikâyelerin değiştirilmesi ya da çıkarılması sonucunda olduğu düşünülebilir. Ancak Farsçadan tercüme edildiği bilinen Türkçe Tûtînâmelerde de farklılıklar olduğunu belirtmek gerekmektedir. Daha önce Adem Ağaoğlu ve Hülya Kesler ile Burcu Atalas’ın birlikte yapmış olduğu tez çalışmaları ile bir karşılaştırma yapıldığında, anlatılarda ve anlatıların gerçekleştiği zaman diliminde farklılıkların olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum, farklı kaynaklardan tercüme edilmiş olabileceğini düşündürmekle birlikte mütercimin hikâyenin yapısında değişiklikler oluşturma isteğinden de kaynaklanabilir.

Çerçeve hikâyelerden oluşan eserin anlatıcısı ise bir tûtî yani papağandır. İlk kaynakta; anlatıcı rolündeki papağanın, önceden bir insan olduğu ifade edilmişti. Ancak Türkçe tercümelerde böyle bir durumdan bahsedildiği söylenemez. Günümüz Türkçesine çevrilen eserlerde, anlatıcı olan tûtî için insana ait özelliklerin atfedilmesiyle birlikte davranışsal olarak gösterdiği bilgeliklere rağmen eserin aslında olan böyle bir duruma rastlanmamıştır.

Eserde yer alan hikâyeler ise daha çok ahlakî öğütler üzerine kurulmuş olup aşk, kahramanlık, sadakat, dürüstlük, hırs, açgözlülük ve dinî konular olmak üzere çeşitlilik göstermektedir. Kahramanlar söz konusu olduğunda tarihî ve dinî şahısların yanında hayvanların da yer aldığı hikâyeler bulunan bu eserde; fabl, masal, menkıbe gibi pek çok türün özelliklerini barındıran anlatılar olduğu görülmektedir.

Klasik Türk edebiyatında, farklı müellifler tarafından kaleme alınan pek çok Tûtînâme içerikli hikâye bulunmaktadır. Ülkemizde bulunan yazma eser kütüphanelerinde ve kataloglarında yapılan taramalar neticesinde tespit edilen Tûtînâme içerikli hikâyeler aşağıda belirtilmiştir.

1. Yazma Tûtînâme Hikâyeleri

1. Tûtî Nâme Tercümesi¹

Süleymaniye Kütüphanesi Reşid Efendi koleksiyonunda, içinde farklı risalelerin bulunduğu bir yazmanın 52- 63. sayfaları arasındadır. Müellifi belirsiz olup istinsah tarihi 1181 (1670) olarak belirtilmiştir. Yazı türü Arap- Nesih olarak ifade edilen eserin boyutları ise 209x126x65 mm. dir.

2. Tûtî Destânı²

Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar koleksiyonunda bulunan eserin müellifi belli değildir. İstinsah tarihi 1240 (1824) olan eserin sayfaları, 19 satırdan oluşmakta olup 52 yapaktır. Yazı türü, Arap- Rika olarak ifade edilen eserin boyutları 217x155x105mm. dir.

3. Hikâyât-i Garîbe³

Milli Kütüphane Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi koleksiyonunda bulunan eser, 89 yapaktan oluşmaktadır. Müellifi bilinmeyen eser, 27 satır halinde

¹ portal.yek.gov.tr/works/detail/635283

² https://portal.yek.gov.tr/works/detail/348280

³ https://portal.yek.gov.tr/works/detail/585731

89 yapraktır. 230x175- 170x120 mm. boyutlarında olan eserin, notlar kısmında özellikleri şöyle ifade edilmiştir: Çaharkuşe meşin soluk kâğıt kaplı mukavva cilt hikâye başlangıçları mürekkeple belirli içinde yetmiş dört hikâye olduğu metin sonunda yazılıdır. Mâhşeker ile tûtî arasında hikâyeler anlatılmaktadır. Son yapraklarda Nefi'den gazel ve şarkı güfteleri yazılıdır.

4. Hikâye-i Garîbetü'l-Âsâr bi-Nazmi Tûtî-i Şükr-i Goftâr⁴

Milli Kütüphane, Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi koleksiyonunda yer almaktadır. Eserin müellifi Sırrî Efendi'dir. Arap harfli yazma, 21 satır olarak yazılmış olup 12 yapraklık küçük bir eserdir. 213x145- 150x80 mm. boyutlarında olan eser, notlar kısmında şu şekilde ifade edilmektedir: Sırtı beyaz meşin yamalı, üstü ebru aşınmış kâğıt kaplı mukavva cilt. Serlevha renkli şekilli ve müzehhep, 1b de ve 2a da yazılar müzehhep cetveller içinde.

5. Tûtî-nâme⁵

Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda yer almaktadır. Müellifi belirsiz olan eserin istinsah tarihi 1125 (1713) olarak belirtilmiştir. 380 yapraktan oluşan eserin boyutları, 165x130 mm. dir. Yazı türü olarak kaba nesih olduğu, kâğıt çeşidi olarak ise suyolu filigranlı kâğıt kullanıldığı ifade edilmiştir. Zencirekli, miklebli, siyah meşin bir cilt içerisinde olan eserin, söz üstleri kırmızı, yaprakları rutubetlidir. Eser, halk hikâyesi olarak ifade edilmiştir.

6. Hikâye-i Tûtî⁶

Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda yer alan eserin müellifi belirsizdir. İstinsah tarihi, tam olarak okunamamış olup 18--? şeklinde belirtilmiştir. Yazı türü, Arap harfli- Nestalik olan eser; 23 satır 83 yaprak olarak kaleme alınmıştır. 205x150- 180x120 mm. boyutlarında olan eserde, çan filigranlı kâğıt kullanılmıştır.

Notlar kısmında, hayvanlara ait hikâyelerden oluştuğu, baştan ve sondan eksik olduğu ifade edilmiştir. Fiziksel olarak ise yapraklar yıpranmış, alt tarafları kurt yenikli, şirazesı dağınıktır ve rutubet lekeli.

⁴ <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/586822>

⁵ <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/608234>

⁶ <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/599990>

7. Tûti-nâme⁷

Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda bulunmaktadır. 1800 tarihinde istinsah edilen eserin müellifi bilinmemektedir. Suyolu filigranlı kâğıt kullanılan eser 15 satırdan 199 yapraktır. 197x137 mm. boyutlarında olan eser, Arap harfli olup nesih hattıyla yazılmıştır. Sırtı bez, kenarları bordo meşin, kahverengi meşin bir cilt içerisinde. Yaprakları rutubet lekeli olan eserin, hikâye türünde yazıldığı belirtilmiştir.

8. Terceme-i Tûti-nâme⁸

Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Isparta İl Halk Kütüphanesi koleksiyonunda yer almaktadır. 210x140-160x90 mm. boyutlarında olan eser, 21 satır halinde 132 yapraktır. Arap harfli metin nesih hattıyla yazılmış olup üzüm salkımlı ve harf filigranlı kâğıt kullanılmıştır. Şahin Giray'a atfedilen eserin serlevhasında Tûtinâme kaydı bulunmaktadır. Söz başları ve cetveller kırmızıdır. Sal bek şemseli, yıpranmış bordo meşin bir cilt içinde olup ahlakî hikâyelerden oluşur.

9. Terceme-i Tûti-nâme⁹

Milli Kütüphane, Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi koleksiyonunda yer alan eserin müellifi bilinmemektedir. Eser 19 satır halinde 140 yapraktır. Üç ay ve harf filigranlı kâğıda nesih hattıyla yazılmıştır. 200x155-157x95 mm. boyutlarında, kahverengi zencirekli meşin, cilde sahiptir. Şirazesı bozuktur.

10. Tûti-nâme¹⁰

Türk Dil Kurumu-Ankara, Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Türkçe koleksiyonunda bulunmaktadır. 210x140-145x85 mm. boyutunda, 21 satır halinde 121 yapraktır. Arma filigranlı kâğıda talik hattıyla yazılmıştır. Konu başları ve çizgiler kırmızı mürekkeplidir. Sırtı siyah pandizot kaplı, kapaklar vişne rengi kâğıt kaplı, mukavva bir cilt içerisinde.

11. Tûti-nâme¹¹

İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Tercüman Gazetesi Kütüphanesi Türkçe koleksiyonunda yer almaktadır. Ali b. Mustafa tarafından

⁷ <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/608234>

⁸ <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/manuscripts/catalog/details/218444>

⁹ <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/manuscripts/catalog/details/237869>

¹⁰ <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/manuscripts/catalog/details/296544>

¹¹ <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/manuscripts/catalog/details/310844>

yazılan eserin istinsah tarihi, 1263 (1847) olarak belirtilmiştir. 2a- 80b yaprakları arasında 18 satır halinde nesih hattıyla yazılmıştır. 210x170 mm. boyutlarında, sırtı ve kenarları kahverengi meşin, kapakları kâğıt kaplı ciltlidir. Eserin başından bir yaprak eksiktir.

12. Terceme-i Tûfî-nâme¹²

Mevlâna Müzesi- Konya, Mevlâna Müzesi Türkçe Yazmaları koleksiyonunda bulunan eserin yazarı Eyyûbî'dir. 1b- 132b yaprakları arasında 19 satır halinde talik hattıyla yazılmıştır. 215x160-172x110 mm. boyutlarında, tamir görmüş, zencirekli, meşin kaplı kalın mukavva ciltlidir.

13. Tûfî-nâme¹³

Milli Kütüphane- Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda bulunmaktadır. İstinsah tarihi 1256 (1840) olarak belirtilmiş olup 170 yaprak 23 satırdır. Taç filigranlı kâğıda, nesih kırmısı yazı türüyle yazılmıştır. 237x148-195x88 mm. boyutunda; zencirekli, kahverengi meşin kaplı, miklepli ciltlidir. Bazı ibareler kırmızıdır.

14. Tûfî-nâme¹⁴

Türk Dil Kurumu- Ankara, Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Türkçe Yazmaları koleksiyonunda yer almaktadır. Müellifi ya da istinsah tarihi hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Arma filigranlı kâğıt üzerine talik hattıyla yazılan eser, 21 satır halinde 121 yapraktır. 210x140-145x85mm. boyutlarında sırtı siyah pandizot kaplı, kapaklar vişne rengi kâğıt kaplı mukavva bir cilt içerisindedir. Konu başları ve çizgiler kırmızı mürekkeplidir.

15. Müntehâbât-ı Tûfî-nâme¹⁵

Türk Dil Kurumu Kütüphanesi'nde bulunan eserin istinsah tarihi, 1250 (1834) olarak belirtilmiştir. Nesih hatla 220x150-155-90 mm. ölçüsünde 17 satırlı, 328 sayfada, harf filigranlı kâğıda yazılmıştır. Şemseli, zencirekli şirazesı dağılmış, koyu vişnerengi meşin bir cilt içerisindedir. II.Osman'ın isteği üzerine yazılmıştır. La'da Şeyh Sururi ruhuna okunacak Fatiha ile ilgili bir kayıt vardır.

¹² <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/manuscripts/catalog/details/314172>

¹³ <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/manuscripts/catalog/details/345608>

¹⁴ <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/manuscripts/catalog/details/296544>

¹⁵ <http://katalog.tdk.gov.tr/details?id=93196>

16. Tûtînâme

Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Kitaplığı'nda bulunan eserin Nev'izâde Atâyî'ye ait olduğu ifade edilmiştir. İstinsah tarihi 1236 (1820) olan eserin müstensihisi ise Ahmed ibn Osman'dır. 19 satır halinde 179 yaprak olan eserin son 2 yaprağı boştur. Müellif tarafından eserin padişahın isteği üzerine yazıldığı belirtilmiştir. 27 gece anlatılan toplam 78 hikâyeden oluşmaktadır. Hikâyelerin sonunda; çeviri olduğu belirtilen eserin, mütercim ismi Atâyî olarak ifade edildiğinden eserin ona ait olduğu düşünülmektedir. Nesih hattıyla yazılan eserin iç-dış ölçüleri 202 x 148, 160 x 90 mm. dir. 117. yaprak alt kısımdan yırtılmış. Özellikle yaprakların alt ve üst kısımlarında nemlenme ve buna bağlı olarak bazı yapraklarda mürekkebin dağıldığı görülür. Bazı yapraklar şirazeden ayrılmak üzeredir. (Ağaoğlu, 2012: 22; Keser, 2010: 15).

17. Tûtî-nâme¹⁶

Süleymaniye Kütüphanesi Hamidiye Bölümü'nde yer alan eserin müellifi ve istinsah tarihi belirsizdir. Arap harfli talik hattıyla yazılan eser 27 satır 86 yapraktan oluşmaktadır. Eserin boyutları ise 270x145-185x81 mm. dir. Eser 43 geceden oluşmaktadır. Sona; ilk Türkçe Tûtî-nâme çevirisi olarak yazmanın, Türkiye'de bulunan diğer Tûtî-nâme nüshalarından dil, üslûp ve yapı itibariyle farklı olduğunu belirtir. Aynı zamanda Bodleian ve British Museum'da yer alan Kânûnî döneminde istinsah edildiği tespit edilen yazmaların başlangıç kısımlarının bu nüshayla benzer olduğu da ifade edilmiştir. Rodos'ta Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi 1169 numaradaki Tûtî-nâme yazmasının bu üç nüshayla aynı koldan geldiği ancak istinsah tarihlerinin farklı olduğu da belirtilmiştir (2012: 2301- 2302).

18. Mazharu'l- Acâyib

Latîfî tarafından Mazharu'l- Acâyib adıyla yazılmış Çağatayca Tûtînâme tercümesidir (Kaçar ve Ölmez, 2020: 92).

19. Tûtînâme

Cahit Öztelli tarafından bulunan bir nüshadır. Öztelli, eser hakkında hiçbir kaynakta bilgiye rastlamadığını ifade eder. Eserin sebep-i telif bölümünde Atâyî isminin geçtiğini ve istinsah tarihinin 1236 (1820) bildirir (1967: 4323- 4324).

¹⁶ Süleymaniye Kütüphanesi Hamidiye Bölümü: No.:1169

20. Tûtînâme

Pertev Naili Boratav da Kanunî adına yazılmış bir Tûtînâme'nin olduğunu bildirir. Eserde 1829 kaydı bulunmaktadır (1946:180).

Yurt dışında bulunan Türkçe Tûtînâme içerikli hikâyeler ise şunlardır:

21. Tûtî-nâme¹⁷

Fransa Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar koleksiyonunda bulunmaktadır. Ziyaeddin Nahşebînin Dudunâmesi ile aynı olduğu ifade edilen eser 117 yapraktan oluşmakta olup nesih hattıyla yazılmıştır. İç ve dış boyutları 215x160 mm. dir.

22. Terceme-i Tûtî-nâme¹⁸

Fransa Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar koleksiyonunda bulunmaktadır. Yazar adı, Ziyâeddîn Nahşebî; istinsah tarihi, 1159 (1746) olarak ifade edilen eser 218 yapraktır. Nestalik hattıyla yazılan eserin boyutları 200x140 mm. olup Türk tarzı kırmızı meşin, gömme baskılı ciltli olduğu ifade edilmiştir.

23. Tûtî-nâme¹⁹

Kahire, Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları koleksiyonunda bulunan eser, nesih hattıyla 13 satır halinde 232 yapraktan oluşmakta olup 165x110 mm. boyutlarındadır.

24. Tûtî-nâme²⁰

Kahire, Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları koleksiyonunda bulunan eser, 27 satır halinde 43 yapraktan oluşmakta olup iç- dış boyutları 270x200 mm. dir.

25. Terceme-i Tûtî-nâme²¹

İngiltere Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları koleksiyonunda bulunan eser hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.

26. Tûtî-nâme²²

İngiltere Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları koleksiyonunda bulunan eserin istinsah tarihi, 1255 (1742) olarak belirtilmiştir.

¹⁷ <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/manuscripts/catalog/details/321048>

¹⁸ <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/manuscripts/catalog/details/310189>

¹⁹ <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/manuscripts/catalog/details/298316>

²⁰ <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/manuscripts/catalog/details/298317>

²¹ <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/manuscripts/catalog/details/285167>

²² <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/manuscripts/catalog/details/285238>

27. Terceme-i Tûtî-nâme²³

İngiltere Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları koleksiyonunda bulunan eserin yazarı, Sultân Süleymân-i Evvel; istinsah tarihi ise 944 (1537) olarak ifade edilmiştir.

28. Tûtî-nâme²⁴

Amerika Birleşik Devletleri Newyork, Bodleian Kütüphanesi Türkçe Yazmaları koleksiyonunda bulunmaktadır. Nesih hattıyla 15 satır 223 yapraktan oluşan eserin boyutları 233x145-149x70 mm. dir.

29. Tûtî-nâme²⁵

Bosna-Hersek, Gazi Hüsrev Kütüphanesi Türkçe Yazmaları koleksiyonunda yer alan eser, talik hattıyla yazılmış olup 19 satır halinde 89 yapaktır. Eserin iç- dış boyutları ise 215x160 mm. dir.

2. Basılı Tûtînâme Hikâyeleri

Hasan Kavruk, Tûtînâmelerin 19. yüzyıldan itibaren basılmaya başlandığını ve bu baskıların Atâyî tercümesinden yapıldığını ifade eder. Tespit edebildiği baskıları ise şöyle sıralar:

Bulak 1253, 1254; İstanbul 1256, 1257, 1267,1271, iki kere basılmak üzere 1301, 1307, 1334, 1341 yıllarında basılmıştır. Ayrıca Tûtînâme içindeki hikâyelerden bazılarının sonraki yüzyıllarda yeniden biçimlendirilmiş şekilleriyle yaygınlaştığını ve bunlardan birisinin “Hikâye-i Tûtî ve Mekk-i Vezir” olduğunu ifade eder (1998: 44-45).

1. Tûtînâme²⁶

İstanbul, Matbaa- i Darü’s-saltanatı’s-Seniye’de 1256 (1840) tarihinde basılmıştır.

²³ <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/manuscripts/catalog/details/285255>

²⁴ <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/manuscripts/catalog/details/293646>

²⁵ <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/manuscripts/catalog/details/294345>

²⁶ <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/manuscripts/catalogeht/details/47875>

2. Tûtînâme²⁷

İstanbul'da 1271 (1855) tarihinde basılan eser, 206 sayfa olup 23x15 cm. dir.

Nüshanın 1. sayfasında mübayaa kaydı olup es-Seyyid Süleyman Ferîd tarafından 1274'te satın alındığı belirtilmiştir. Yine aynı sayfada Darü't-Tıbaati'l-Âmire matbaa mührü vardır.

3. Tûtînâme²⁸

1276 (1860) tarihinde basılan eser, 212 sayfa olup 23x15 cm. boyutlarındadır.

4. Tûtînâme²⁹

İstanbul, Şirket-i Hayriye-i Sahafiye Matbaası'nda 1301 (1884) tarihinde basılmıştır.

5. Tûtînâme³⁰

1900 tarihinde basıldığı ifade edilen eserin kenarında, Kâmilü'l-keâm bulunmaktadır.

6. Tûtînâme³¹

İstanbul'da 1325 (1907) tarihinde basılan eser, 240 sayfa ve 23x16 cm. boyutlarındadır. Ancak eserin 3, 102-103, 125, 227-231. sayfaları yırtıktır. Sayfa kenarlarında Kâmilü'l-keâm vardır.

7. Tûtînâme³²

İstanbul, İkbâl Kütüphanesi'nde 1340 (1922) tarihinde basılan eserin, yazarı Süleyman Tevfik'tir.

İnternet taramaları sonucunda³³ Tûtînâme'de bulunan üç hikâyenin de baskıları olduğunu fark ettik. Bu baskılar şunlardır:

8. Tüccar Hindî ile Zevcesi

İstanbul, Cemiyet Kütüphanesi'nde 1334 (1915) tarihinde basılan eserin Tûtînâme'nin ikinci hikâyesi olduğu belirtilmiş olup 24 sayfadır.

²⁷ İBB Atatürk Kitaplığı, Yer Bilgisi: 891.1 1271 H [1855 M] k.1 1 Demirbaş: Bel_Osm_O.01220/02

²⁸ İBB Atatürk Kitaplığı, Yer Bilgisi: 891.1 1276 H [1860 M] k.1 1 Demirbaş: Bel_Osm_O.00766

²⁹ <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/manuscripts/catalogeht/details/27673>

³⁰ <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/manuscripts/catalogeht/details/72740>

³¹ İBB Atatürk Kitaplığı, Yer Bilgisi: 891.1 1325 H [1907 M] k.1 1 Demirbaş: Bel_Osm_K.04351

³² <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/manuscripts/catalogeht/details/75875>

³³ <https://katalog.ibb.gov.tr/>

9. Şâh ile Fedakâr Kapıcı

İstanbul, Cemiyet Kütüphanesi'nde 1335 (1916) tarihinde basılan eserin Tûtînâme'nin üçüncü hikâyesi olduğu belirtilmiş olup 21 sayfadır. Notlar kısmındaki şu açıklamadan; "Meşhur-ı cihan olan Tutiname nam mecmua-i hikayatin tarz-ı beyan ve ifadatı sadeleştirilmiş ve tashih edilmiş olduğu halde her bir hikâye bir kitab olmak üzere suret-i nefisede ve birbirini müteakib neşredilmek mütesavvirdir." eserin sadeleştirilerek her bir hikâyenin dizin halinde yayınlanacağı anlaşılmaktadır.

10. Valinin Kızı ile Zahid

İstanbul, Cemiyet Kütüphanesi'nde 1336 (1917) tarihinde basılan eserin Tûtînâme'nin yedinci hikâyesi olduğu belirtilmiş olup 23 sayfadır. Eserde baskı bozukluğuna bağlı okunma zorlukları olduğu belirtilmiştir.

Hikâyelerin hangi nüsha temel alınarak sadeleştirildiği ve basımın devamı hususunda bir bilgi bulunmamaktadır.

3. Literatür Taraması

Yapılan araştırmalar sonucunda; Tûtînâmeler hakkında alanda yapılan çalışmaların kısıtlı olduğu ve bazı çalışmalarda sadece genel bilgilere yer verildiği tespit edilmiştir. Hülya Kesler tarafından yapılan yüksek lisans tezinde Tûtînâme'nin sadece adının geçtiği kaynaklar, katalog taramaları ve yabancı kaynakların bilgisi verilirken Adem Ağaoğlu yapmış olduğu yüksek lisans tezinde bu kaynakların listesini ayrıca belirtmiştir.

Bu çalışmada, literatür taramaları sonucunda elde edilen ülkemizdeki yüksek lisans ve doktora tezleri, kitaplar, makaleler ve bildiri çalışmaları aşağıda alfabetik olarak sıralanmıştır.

Adem AĞAOĞLU, "*Tûtînâme (Metin ve İnceleme)*", Süleyman Demirel Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2012.

Behçet NECATİGİL, "*Tûtînâme Behçet Necatigil'in Türçesiyle*", İstanbul: Can Yayınları: 2017.

Bekir DİREKÇİ, "*Tûtînâme (Giriş- Tenkitli Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*" Konya: Palet Yayınları: 2019.

Burcu ATALAS, "*Tûtînâme (Metin ve İnceleme) (88a- 177b)*", Ege Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Cahit ÖZTELLİ, “Manzum Bir Tûtî-nâme”, *Türk Folklor Araştırmaları*, C.10, Ss. 4323-4324, 1967.

-----, “Tûtî-Nâme Üzerine Bilgiler”, *Sivas Folkloru* (46), Ss. 3-7, 1976.

-----, “Tûtî-nâme İçin Son Araştırma” *Sivas Folkloru* (54), Ss.1-4, 1978.

G. Gaye FİDAN, “Sindbâdnâmelerden Hareketle Çerçeve Hikâye Geleneğinde Metinlerarasılık: Tûtî Hikâyesi Örneği” *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* (8), Ss. 67-88, 2012.

G. Fatma ÇULHAOĞLU PİRENCEK, “Tûtî-nâme’de Kadınlık ve Erkeklik”, *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature* 10/1, Ss. 107-124, 2024.

Halis AYDIN, “Klasik Türk Edebiyatı Mensur Hikâye Geleneğinde Tasvirlerin Yönü Üzerine”, *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/32, Ss.124-143, 2024.

Hasan GEVREK, “*Hikayet-i Sipahi-i Kastamoni Tuti-i Şekeristan (vr. 28-54) (İnceleme- Transkripsiyon- Metin- Dizin)*”, Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Hasan KAVRUK, “*Eski Türk Edebiyatında Mensur Hikayeler*”, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2789, Milli Eğitim Basımevi: İstanbul, 1998.

Hatice Derya CAN, “Hint Anlatı Geleneğinin Tarihî Gelişimi: Sanskrit ve Buddhist Edebiyatı”, *Ankara Üniversitesi Asya-Pasifik Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (APAM)*, C. 2, 2023.

Hülya KESLER, “*Tûtî-nâme (Metin ve İnceleme) (1b-88a)*”, Ege Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Irmak KAÇAR, “*Latîfî- Mazharu’l- Acâyib (Son Dönem Çağatayca Tûtî-nâme Çevirisi)*”, Yıldız Teknik Üniversitesi, Doktora Tezi, 2021.

Irmak KAÇAR, Zühal ÖLMEZ; “Latîfî’nin Mazharu’l- Acâyib’inin Türkçe Tûtî-nâme Tercümeleri Arasındaki Yeri”, *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 8, Ss. 89- 106, 2020.

İbrahim SONA, “1538 Tarihli İlk Türkçe Tûtî-nâme Çevirisi,” *Turkish Studies*, 7/3, Ss. 2299-2311, 2012.

-----, “*Türk Edebiyatında Tûtî-Nâme Hikâyeleri (İnceleme-Tenkitli Metin)*”, Gazi Üniversitesi, Doktora Tezi, 2012.

-----, “Klasik Türk Edebiyatı Mensur Hikâyelerindeki Olağanüstü Unsurlara Bir Bakış”, *The Journal of International Social Research*, 8/37, Ss.228-233, 2015.

-----, “Tûtî-nâme’nin Türkçe İki Çevirisinden Hareketle Tercüme Metinlerinde Dil Değişimi”, *Klasik Edebiyatımızın Dili: Bildiriler*, [Hazırlayan] Mustafa İsen, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2017.

-----, *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, “Tûtî-nâme maddesi”, 2022.

Kadriye YILMAZ, “Tûtî-nâme’deki Hikâyelerin Anlatı Düzeylerinin (Niveaux Narratifs) Şematik Sunumu”, *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* (13), 2007.

Korhan KAYA, “*Hint Masalları*”, İmge Kitabevi: Ankara, 2016.

-----, “*Papağanın Yetmiş Hikayesi çev. Hindî ve İngilizce Çevirileriyle Karşılaştırarak Sanskrit Aslından*” Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul, 2020.

Nagihan GÜR, “*Tûtî-nâme*”, Kapı Yayınları: İstanbul, 2014.

Salah BİRSEL, “*Papağanname (Günlük)*”, Adam Yayınları, İstanbul, 1995.

Seval KASIMOĞLU, “Yaşlı Bilge Adam Arketipinin Bir Örneği Olarak Tûtî”, *Gazi Türkiyat* (31), Ss. 53-61, 2022.

Sultan KOÇ, “*Değerler Eğitimi Açısından Tûtî-nâme*”, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Şemsettin KUTLU, “*Tûtî-nâme Papağanın Hikâyeleri*”, Tercüman Yayınları 1001 Temel Eser Serisi, Tarihsiz.

Şengül DEMİREL, “Şukasaptatî’de Kadın Motifi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (35), Ss. 81-86, 2016.

Tahir ALANGU, “Tutiname-Eski Bir Masal Kitabı”, *Yeni Dergi* (23), Masal ve Edebiyat Özel Sayısı, Ss. 155- 157, 1966.

Tuncay BÜLBÜL, Halis AYDIN; “Klasik Türk Edebiyatında Mensur Hikâyelerin Kurgusal Özelliği Üzerine: Kıssa-i Fîrûz Şâh Örneği”, *Prof. Dr. H. Ömer Karpuz'a Armağan Türkçeye Saygı* , Ss. 163- 182 , Palet Yayınları: Konya, 2021.

Yusuf ÇETİNDAG, “Edebiyatımızın Kaynaklarından: Doğu Medeniyeti ve Metinleri”, *Journal of Turkish Studies*, 4/1- 2, Ss. 2043- 2088, 2009.

I. BÖLÜM

METİN İNCELEME

1. MUKADDİME

Besmele ile başlayan eserin mukaddimesinde mütercim, insanoğlunun bütün canlılardan üstün olarak yaratıldığını ve bunun için Allah’a ne kadar şükretse az olduğunu ifade eder. Bu sözlerini ise Kur’ân-ı Kerîm’in 17. sûresi olan İsrâ Sûresi’nin 70. âyetiyle destekler.

Allah’a şükranlarını bildiren mütercim, daha sonra Hz. Muhammet’in övgüsüne geçer. Hz. Muhammet’in; Allah’ın yolunda giden en yüce ve seçkin kişi olduğunu ifade eden mütercim, bu dünya bahçesine gönderilmiş kutsal bir bülbüle benzetmektedir. Burada sanat yapma kaygısıyla kurduğu bu benzetme ile hem onun doğruluğu ve dürüstlüğüne hem de sözün önemine dikkat çeker. Bu sözlerini de yine Kur’ân-ı Kerîm’in 53. sûresi olan Necm Sûresi’nin 3. âyetiyle destekler.

Üç ayrı kısımdan oluştuğu ifade edilebilecek olan mukaddime bölümünün üçüncü kısmı ise padişaha ayrılmıştır. Burada, dönemin padişahına övgülerini sunan mütercim, bu göreve layık görüldüğü için memnuniyetini ifade eder. Ayrıca eserde hatalar olabileceğini ancak sonunda padişahın övgüsüne layık olmak için çabalayacağını söyleyerek dua eder.

2. HİKÂYELER

Tûtînâme, iç içe geçmiş çerçeve hikâyelerden oluşan bir eserdir. Aktaş, anlatma esasına bağlı edebî türlerde vakaları üç gruba ayırır. Bu gruplardan birisi de Tûtînâme tarzındaki anlatıların sınıflandırılmasıdır. Bu tarz anlatılarda bir vakanın bir başka vaka içine yerleştirilerek sunulduğunu ve ilk vakanın ikinciye çerçeve vazifesi gördüğünü ifade eder. Bu tarz eserlerde vaka zinciri yerine iç içe girmiş vakalardan söz etmenin uygun olduğunu belirtir (1991: 77).

Tûtînâme’de, Mâhşeker ve Tûtî-i Kâmil’in hikâyesinin içinde iç içe geçmiş 72 hikâye anlatılmaktadır. Hâce Sâid’in deniz seferine çıkmasından sonra başlayan hikâyeler zinciri o dönene kadar devam etmektedir. Hikâyelerden biri hariç diğerleri Tûtî-i Kâmil tarafından anlatılmakta olup bu hikâyelerin de içinde karakterler tarafından anlatılan başka hikâyeler de bulunur. Böylelikle iç hikâyeler de çerçeve hikâye konumuna geçerek birbirine bağlı hikâyeler silsilesi oluşur.

Gece adı verilen 27 bölümden oluşan eserde, beyzâdenin aşkına kapılan Mâhşeker’i oyalamak adına her gece hikâyeler anlatılır. Bazı gecelerde birbirinden bağımsız birkaç hikâye anlatılırken bazı geceler iç içe hikâyeler anlatıldığı görülmektedir. Hikâyeler, sabah olup Mâhşeker’in beyzâdenin evine gidemeyeceği saatlere kadar sürer. Anlatılan hikâyelerin konusu ise Mâhşeker’in ruh haline göre şekillenmekte ve ders verici niteliktedir.

Ele alınan Tûtînâme metninde, iç hikâyeler 4. Gece başlamaktadır. Hikâyelerin anlatı düzeylerinin şeması, bazı değişikliklerle birlikte Kadriye Yılmaz tarafından yapılan şemadan yola çıkılarak oluşturulmuştur. Buna göre aşağıdaki tabloda yeşil renkli çerçeve, hikâyenin en dış çerçevesi olup Sâid’in deniz seferine gidişinden dönüşüne kadar olan kısmı kapsar. Çerçevenin sağ tarafında yer alan tabloda ise Hâce Sâid’in babasının durumundan ve Sâid’in doğuşundan bahsedilir. Bu hikâyenin içinde de Hâce Sâid’in babası tarafından anlatılan “Bir Yaramaz ile Seksen Sâlih Kişi” hikâyesi yer almaktadır. Yılmaz, bu hikâyeyi çerçeveye geçişte kapı olarak adlandırır. Bu hikâyeden asıl çerçeve hikâyeye ve diğer hikâyelere geçilir (2007: <https://www.ege-edebiyat.org>).

Tûtî-i Kâmil ve Mâhşeker’in hikâyesinin yani asıl çerçeve hikâyenin içinde yer alan ve Müşârik’in durumunu anlatan hikâye ise renklendirilerek Tûtî-i Kâmil’in anlattığı hikâyelerden ayrıştırılmıştır.

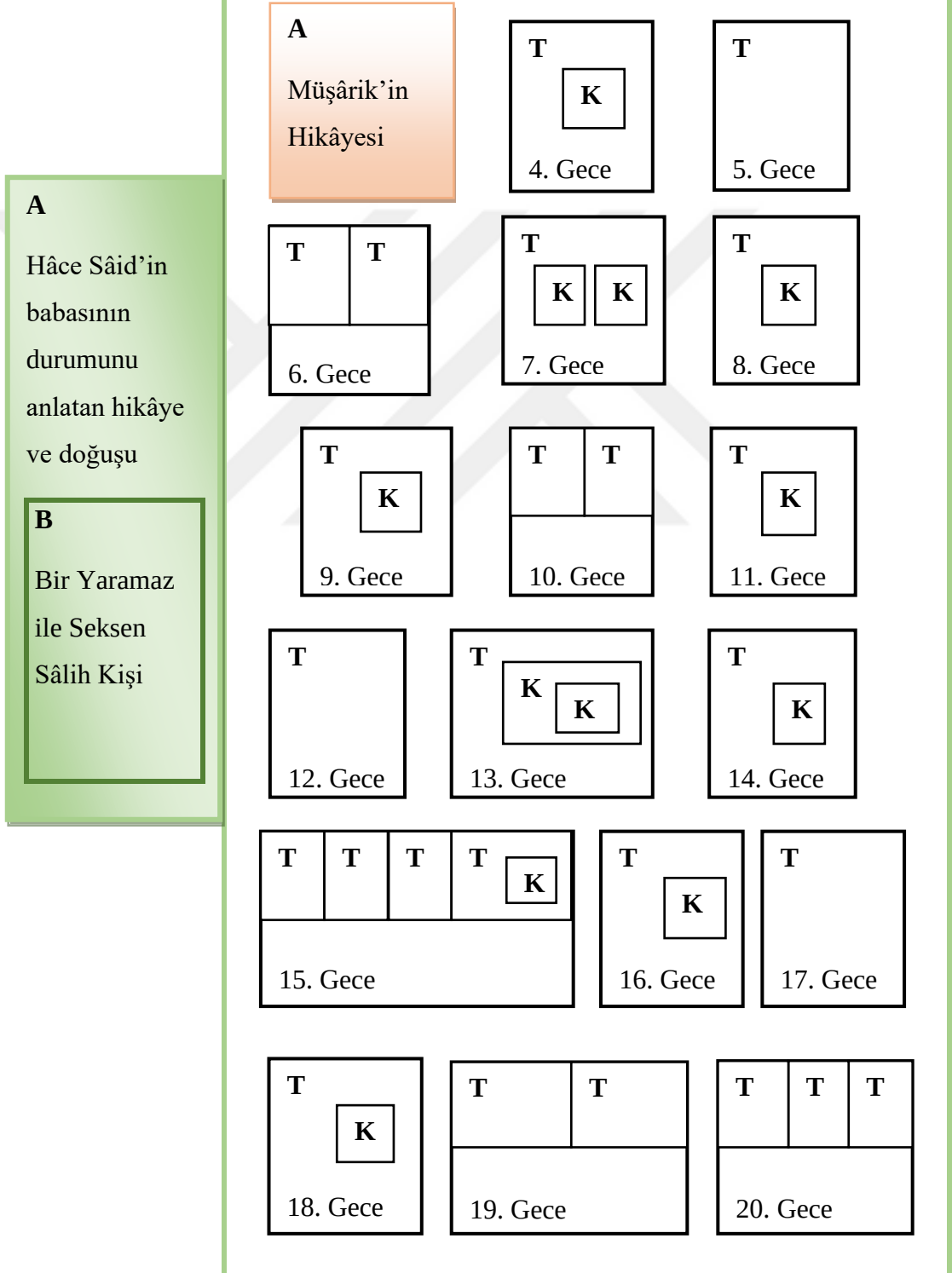
27 gece boyunca anlatılan hikâyeler ise siyah çerçeve içinde gösterilmiştir. Her gecenin sayısı belirtilmiş olup hikâyelerin anlatılmaya başlandığı gece yani 4. geceden itibaren numaralandırılmıştır.

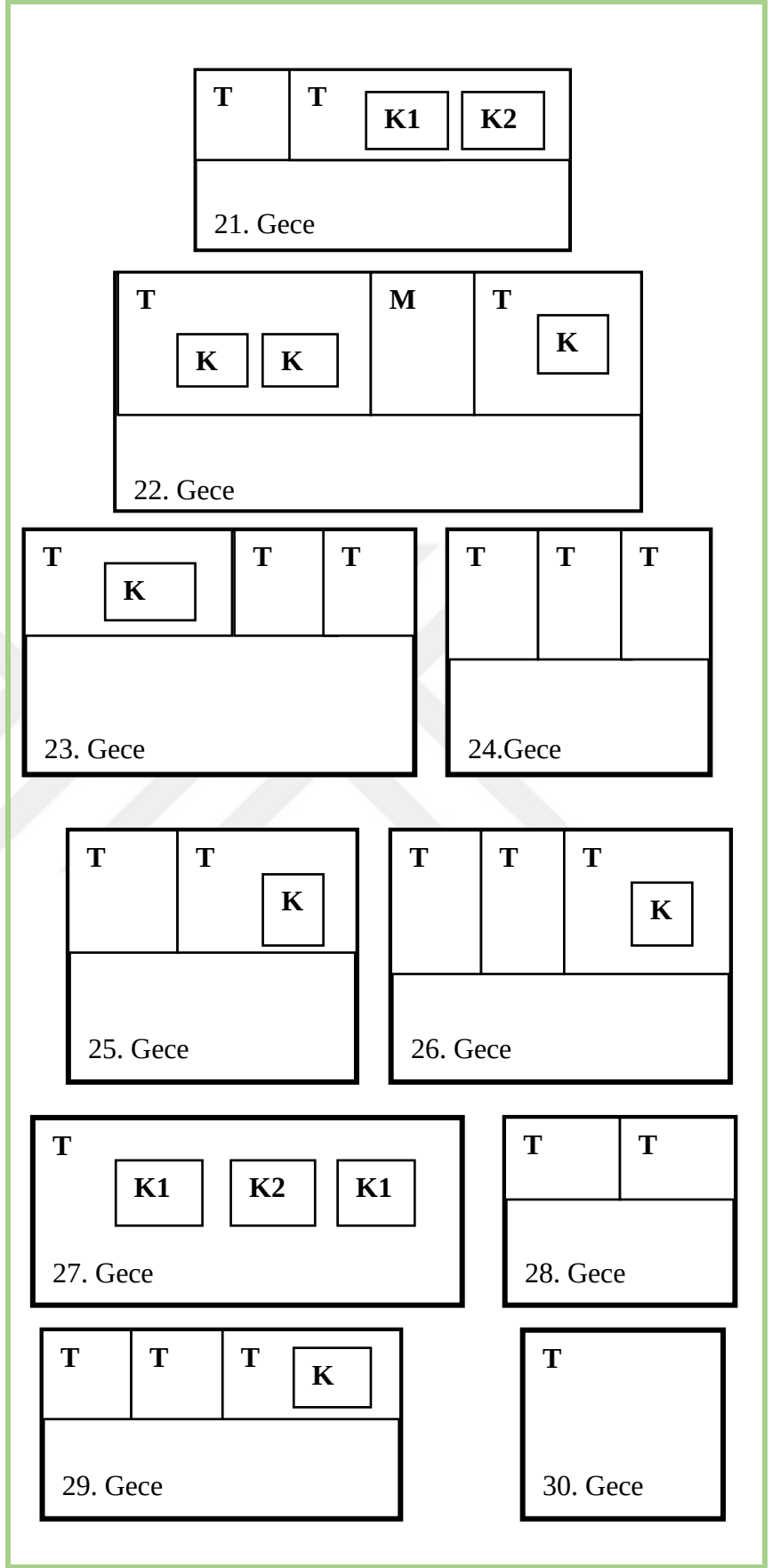
Hâce Sâid’in babasının durumunu ve doğuşunu anlatan hikâye ile Müşârik’in durumunu anlatan hikâyede anlatıcı, “A” harfiyle gösterilirken Hâce Sâid’in anlattığı hikâye “B” harfiyle gösterilmiştir. Tûtî-i Kâmil tarafından anlatılan hikâyeler ise “T” harfiyle gösterilmiştir. Asıl çerçeve hikâyenin içinde yer alan ve karakterler

tarafından anlatılan hikâyeler ise “K” harfiyle gösterilip aynı hikâyede farklı karakterlerin anlattığı hikâyelerde “K1” ve “K2” şeklinde numaralandırılmıştır.

Mâhşeker, sadece bir hikâyede anlatıcı konumunda olup “M” harfiyle gösterilmiştir.

Tûtî-i Kâmil ve Mâhşeker Hikâyesi

Şekil 1

2.1. Olay Örgüsü

Ana Hikâye:

Hint kaynaklarından alıntılandığı ifade edilen hikâye, muazzam bir şehrin tanımıyla başlar. Bu şehir; etrafında bütün güzellikleri gözler önüne seren şehirlerle, yurtlarla, mal ve nimetlerle doludur. Şehirde, Tetâ âyânından Saîd adlı bir bezirgân vardır ki malının hesabını bilmeyecek kadar zengin olmakla birlikte evlatsızlıkla sınanmaktadır. Bu durumdan dolayı gayet üzgün ve perişan olan Saîd, ne zaman duası kabul olan mübarek kişiler duysa ne zaman kutsal bir yer haberini alsa hayırlı bir evlat için dua istemeye oraya gider. Bir gün, bir türbe ziyareti esnasında yine evlat için dua eder ve duası kabul olup bir gün Saîd'in evine bir ihtiyar gelir. Bu ihtiyar, Saîd'e duasının kabul olması için biraz sadaka vermesini ve ondan sonra temizlenip hatunuyla birlikte olmasını söyler. İhtiyar duasının kabul olacağını ve evladının ismini Sâid koymasını söyler. İhtiyarın söyledikleri üzerine hareket eden Saîd'in, hatunu hamile kalır ve dokuz ay on gün sonra dünyaya bir erkek evladı gelir.

Bu şehirde bulunan âlimler ve falcılar, Sâid'in talihini yoklayıp gayet ileri düzeyde bulurlar. Sâid dört yaşına geldiğinde ilim öğrenmesi için bir hocaya verirler. Sâid günden güne güzelleşip sevilen sayılan biri haline gelir. On beş yaşına bastığında kendisi çalışıp kazanmaya başlar. Yirmi yaşına geldiğinde ise harama yönelmemesi ve kendisini koruması için bütün şehri arayıp soylu, temiz ve güzel bir kız olan Mâhşeker adlı bir kız bulup evlendirirler.

Sâid, Mâhşeker'i gördüğünde ve Mâhşeker dahi Sâid'i gördüğünde birbirlerine âşık olurlar. Ancak bu iki âşık birbirlerinden başka hiçbir şeyi görmez olmuşlar, hatta Hâce Sâid büsbütün işi gücü terk etmiştir. Birbirlerine olan muhabbetlerinden kopamayan bu âşıklar ana baba ziyaretini bile ihmâl etmiştir. Bu duruma üzülen Hâce Sâid'in pederi Hâce Saîd, çare olarak bütün dostları çağırarak bir ziyafet vermeyi ve bu esnada oğluna da nasihatte bulunmayı amaçlar. Bu suretle hazırladığı ziyafette, oğluna nasihatlerde bulunur ve bir yaramaz ile seksen sâlih kişinin hikâyesini anlatır. Hikâye şu şekildedir:

Bir Yaramaz ile Seksen Sâlih Kişi

Hürmüz şehrinde Nâhûd adlı bir kişinin, on iki yaşına girmiş bir oğlu vardır. Bu oğlan; dünyada ne kadar ahlâksızlık, günahkârlık ne kadar kabahat var ise yapar bunlardan başka alçakça işler yaparak akrabalarını utandırır. Bir gün akrabalarından

birisi Nâhûd'a, çölde büyümüş ahlâklı ve kötülük bilmez seksen tane sâlih kişi bulup oğluyla bir haneye koymasını söyler. Bu durumda oğlunun, bu kişilerin sohbetinden etkilenip kötü huylarından vazgeçeceğini söyler.

Bunun üzerine Nâhûd hemen harekete geçer ve bu seksen sâlih kişiyi bularak oğluyla bir haneye koyar ve seksen gün boyunca bütün ihtiyaçlarını dışarıdan karşılar. Seksen gün tamamlanınca kapıyı açıp durumlarını yoklarlar. Ancak görürler ki bu seksen sâlih kişinin, oğlana hiçbir tesiri olmamış aksine oğlanın ahlâksızlığı onlara tesir etmiştir.

Sâid; nasihatini tamamlamış ve oğlunun gözlerinden öpmüş, oğlu da babasının ellerinden öperek eski düzenine, çalışıp kazanmaya yönelmiştir. Sermaye olarak babasından bin altın alan Sâid, gündüz işiyle meşgul olup akşam olunca hanesine gelerek hatunu Mâhşeker ile ilgilenmiştir.

Günlerden bir gün bedestene bir tûtî getirirler. Tellâl, bu tûtînin hikmetlerini o kadar medh eder ki her kim alırsa bundan büyük fayda sağlayacağını söyler. Hâce Sâid, bin altın karşılığında verilecek olan bu tûtînin yanına gelir. Bütün halkın başına toplandığı bu tûtî bir kafesin içinde hiç konuşmadan durur. Hâce Sâid, tûtînin bu halini görünce ancak ahmak bir kişinin böyle bir kuşa bin altın vereceğini düşünür. Tûtî, Hâce Sâid'in söylediklerini işitip birden coşarak cevap verir. Hâce Sâid'in bilgisini ve aklını takdir eden tûtî, çeşitli hikmetlere sahip olduğunu ve hatta gelecekte bile haberdar olduğunu ifade ederek kendisini almasını ister. Ancak Hâce Sâid'in, babasından sermaye olarak aldığı bin altın dışında hiçbir şeyi yoktur. Tûtî, bu bin altını dahi bir kuşa vererek sermayesiz kalmak istemeyen Sâid'e bir haftaya kadar parasını vermek şartıyla kendisini almasını söyler. Kendisinin sözüyle hareket ederek daha çok kazanç sağlayacağını, aksi takdirde ise kendisini geri vermesini söyleyen tûtînin sözlerinden etkilenen Sâid, tûtîyi alır. Tûtînin, kendisine nasıl daha çok kazanç sağlayacağını soran Sâid hemen bu iş üzerine hareket etmek ister. Tûtî, bir iki güne Babil şehrinden bezirgânların gelip zembil alacaklarını, bin altınlık zembil almasını söyler. Hâce Sâid, tûtînin sözleri üzerine şehirde ne kadar zembil varsa alır. Tûtînin söylediği gibi bir iki gün içinde bezirgânlar gelir ve Sâid'den başka kimsede zembil olmadığı için ziyade bir paha karşılığında zembilleri alırlar. Sâid, bu işten kazandığıyla tûtînin borcunu ve babasından aldığı bin altını ödemiş ve hatta elinde sermaye olarak iki bin altını kalmıştır. Tûtîye karşı sevgisi artan Sâid,

onu hanesine getirip Mâhşeker'e emanet eder ve her ne zaman zor bir durumda kalsa tûtîye danışarak onun sözü üzerine hareket eder.

Bir gün Hâce Sâid, pazarda gezerken bir dişi tûtî görür. Bu dişi tûtînin akli olmadığı gibi hiçbir marifeti de yoktur ama Tûtî-i Kâmil'e yoldaş olması için onu da alıp hanesine getirir.

Yine bir gün alışkanlığı üzerine Tûtî-i Kâmil, Hâce Sâid'e derya seferinden gelecek menfaati söyleyerek derya bezirgânlığını över. Bunun üzerine Hâce Sâid, derya seferine karar vererek bunu Mâhşeker'e söyler. Bu durum karşısında ağlayıp feryada başlayan Mâhşeker, Sâid'i göndermek istemese de Sâid bu durumun getireceği menfaati düşünerek gitmeye karar verir. Gitmeden önce Mâhşeker'e nasihatlerde bulunan Sâid; öncelikle bu iki tûtînin korunması ve beslenmesi hususunda eksiklik göstermemesini ve dönüşüne kadar kendisini haramdan korumasını ister. Ancak bir seneye kadar dönmemesi durumunda ise alçak ve soysuz kişilerle yakınlaşmayıp kendisi gibi güzel, temiz ve soylu bir kişiyle yakınlaşmasında sorun olmadığını ifade eder. Nefsi galip gelip böyle bir durum yaşadığında ise öncelikle Tûtî-i Kâmil'e gelip danışmasını ve onun sözüne göre hareket etmesini ister. Bu sözler karşısında Mâhşeker'in üzüntüsünün ziyadesiyle arttığını gören Hâce Sâid, şaka yaptığını söyleyerek sakinleşmesini sağlar ve gemi seferine doğru yola çıkar.

Mâhşeker, sevgilinin yokluğunda kimi zaman ağlayıp kimi zaman sızlanıp tûtînin kafesi dibine gelip onunla dertleşerek vakit geçirir. Bu durum üzerine tam bir yıl geçer. Bir gün Mâhşeker, köşkün üzerine çıkıp Hâce Sâid'i anarak üzülürken komşusu olan bir genç onu görür ve âşık olur. Ancak Mâhşeker'in bu durumdan haberi yoktur. Günden güne aşkı başından aşan beyzâde, derdine bir çare bulamaz.

Bu şehirde bir işgüzâr, düzenbaz ve hileci bir kocakarı bulunmaktadır. Bu kadın, ayı bile yere indirecek güce sahip ve aldatma konusunda da üstattır. Beyzâde, bir gün bu kadına varıp derdine çözüm olması karşılığında çokça mal teklif eder. Mal teklifini duyan kocakarı, hemen bu işi üstlenip Mâhşeker'in hanesine gider. Hemen Mâhşeker'in yüzüne bakıp derinden bir ah çekerek onun bu güzellikle yalnız başına yaşayıp erkeksiz kalmasına acır. Böyle güzellikte birinin sevgilisiz kalması layık değildir. Zaten bu şehirde yüz binlerce aşığı vardır. Bunlardan birisi de komşusu olan beyzâdedir. Kocakarı, beyzâdenin aşkını överek Mâhşeker'in aklını çelmeye çalışır.

Mâhşeker, derdine çare olacağını düşünerek o gece beyzâdenin hanesine gitmeye karar verir.

Mâhşeker, akşam olduğu gibi hazırlanıp beyzâdenin hanesine gidecekken Hâce Sâid'in gitmeden evvel tembihlediklerini düşünür. Ancak Tûtî-i Kâmil'e bu durumdan bahsetmenin ona engel olacağını, erkeklerin tarafını tutacağını düşünerek Müşârik'e yani dişi tûtîye danışmayı daha uygun görür. Müşârik, Mâhşeker'den bunları işittiğinde birden konuşmaya başlar ve vefasızlığını acı sözlerle dile getirir. Mâhşeker ise beyzâdenin aşkına kapıldığından Müşârik'in bu sözlerine dayanamayarak kafesten çıkardığı gibi defalarca yere vurup o dakika tûtîyi öldürür. Öfkesinden o gece beyzâdenin hanesine gitmekten vazgeçse de ertesi gece yine hazırlanıp gitmeye karar verir. Ancak Hâce Sâid'in sözü üzerine, gitmeden önce Tûtî-i Kâmil'e danışmaya karar verir. Tûtî-i Kâmil, durumdan haberdar olunca doğruyu söylerse sonunun Müşârik gibi olacağını, ancak Mâhşeker'e izin verirse Hâce Sâid'e ihanet edeceğini düşünerek bir hile yoluna gitmeye karar verir. Bu durumu düşünerek ertesi gece cevap vereceğini söyleyerek o gece bu belayı başından savar.

Ertesi gece yine hazırlanıp yola koyulan Mâhşeker, tûtînin kafesi yanına gelip ondan aşk yolunda yapılması gerekenleri öğrenmek ve izin alarak sevgilisi tarafına gitmek ister. Tûtî, çeşitli sözlerle Mâhşeker'i oyalayarak ele geçmiş bu fırsatı geri tepmemesi gerektiğinden, Hâce Sâid'in de zevkinde olduğundan ve kendi sadakatinden bahsedip sözü Hintli bezirgânın tûtîsine getirir. Mâhşeker, kendi durumlarına da örnek olacak bu hikâyeyi öğrenmek istese de tûtî, yarın anlatacağını söyleyerek bir günü daha atlatır.

Dördüncü gece başlayan hikâyeler silsilesi, yirmi yedi gece boyunca devam eder. Tûtî-i Kâmil, Mâhşeker'i oyalamak için her gün çeşitli hikâyeler anlatarak onu harama meyletmekten korumak istemektedir. Mâhşeker'in helali olan Hâce Sâid'den başkasına yönelmesini engellemenin en akıllıca yolunu bulmuştur. Tûtî, hikâyenin başında da ifade edildiği gibi tatlı dilli, konuşmasını bilen, meziyet ve kültür sahibi, anlayışlı bir kuştur. Mâhşeker'in beyzâdenin aşkına kapıldığını fark eder ve doğruyu olduğu gibi ifade etmenin onu yolundan çevirmeyeceğini, hatta sonunun Müşârik gibi olacağını bilir. Tatlı diliyle, kıvrak zekasıyla Hâce Sâid gelene kadar Mâhşeker'i oyalar. 30. gecenin sonunda Hâce Sâid, deniz seferinden döner ve iç hikâyeler burada son bulur.

Tûtî, asıl sahibi olan Hâce Sâid'e vefa borcunu ödemek için Mâhşeker ile olan durumlarını aktarmış ve yine Mâhşeker'in sadakatinden bahsederek aralarındaki eski muhabbetin devam etmesini sağlamıştır. Tûtî-i Kâmil, vefakârlığının bir hediyesi olarak ise kafesten kurtuluşunu talep etmiş ve dostları ziyareti için izin almıştır. Hâce Sâid tarafından dileği gerçekleştirilen tûtî, yine dönüp velinimetine gelir zevk ve sefâ içinde yaşarlar.

Eserde; yirmi yedi gece boyunca anlatılan hikâyelerin sayısı, iç hikâyelerle birlikte toplam yetmiş üçtür. Ancak “Bekçi Çapükdest” hikâyesinde, Çapükdest tarafından anlatılan ve kedilerin ortaya çıkışını açıklayan hikâye ayrı bir başlık olarak verilmemiştir. Ayrıca son hikâyenin tamamlanmadığı ve eserin son kısmında bir eksiklik olduğu dikkat çekmektedir. Hikâyenin sonunda, Hâce Sâid'in dönüşüyle ilgili bir bilgi verilmemiş olup Hâce Sâid'in, deniz seferinden döndüğü tûtînin cümlelerinden anlaşılmaktadır.

İç Hikâyeler:

1. Dördüncü Gece:

Beyzâdenin aşkından haber alan Mâhşeker, ilk gece Hâce Sâid'in nasihati üzerine Tûtî-i Kâmil'le görüşmek yerine Müşârik ile görüşerek beyzâdenin yanına gitmek ister. Ancak Müşârik'in tepkisi üzerine öfkelenerek zavallı kuşu öldürür. Öfkesinden o gece gitmekten vazgeçen Mâhşeker, beyzâdenin yanına gitmek için ertesi gece tekrar hazırlanır. Hâce Sâid'in, kendisine bu konuda izin vermesiyle birlikte tek isteği Tûtî-i Kâmil ile görüşmesidir. Bu istek üzerine ikinci gece Tûtî-i Kâmil'in yanına giden Mâhşeker, isteğine karşı gelmesi halinde onu da öldürecektir. Tûtî-i Kâmil, Mâhşeker'e karşı gelmesi halinde öleceğini bildiğinden bir müddet düşünür. Nice iltifatlarla Mâhşeker'in gönlünü hoşnut edip Müşârik'in akılsızlığından dem vurur ve düşünmek için ertesi güne kadar zaman ister.

Üçüncü gün tekrar hazırlanarak Tûtî-i Kâmil'in yanına giden Mâhşeker, kararını öğrenmek ister. Tûtî-i Kâmil ise kararını söylemeden önce üç şeyden bahseder. İlki, böyle güzellikte birinin eşinin aşkıyla umutsuz ve mutsuz beklemesinin hak olmadığını ve böyle bir âşık bulmuşken hemen gitmesi gerektiğidir. İkincisi; Hâce Sâid, kendi zevkinde ve eğlencesindeyken Mâhşeker, gözü yaşlı beklemek yerine beyzâdenin aşkıyla mutlu olmalıdır. Üçüncüsü ise Hâce Sâid tarafından alınmış olmasına rağmen bütün ihtiyaçları Mâhşeker tarafından

karşılanmaktadır. Bu nedenle de Mâhşeker'in destekçisi ve sırdaşı olacaktır. Bu halini de Bâzergân-ı Hindû'nun tûtîsine benzeterek ilk hikâyenin başlangıcını yapar.

Hikâyeyi merak eden Mâhşeker'i, sabah oldu bahanesiyle göndererek bu geceyi de atlatır ve ertesi gece anlatacağını söyler. Dördüncü gece, beyzâdeye gitmek için hazırlanan Mâhşeker, önce Tûtî-i Kâmil'in yanına uğrar ve dün gece bahsettiği hikâyeyi anlatmasını ister. Böylece hikâyeler silsilesi de başlar.

1. 1. Hikâye-i Bâzergân

Hindistan şehrinde bir bezirgân ve bu bezirgânın kendisine babasından miras kalmış akıllı bir tûtîsi vardır. Bezirgân bu tûtîyi evine bekçi olarak görevlendirmiştir. Bezirgân, gündüz işiyle uğraşıp akşam olunca evine döner hatunuyla sohbet eder. Ancak bir gün Horasan tarafına gitmesi gerekir ve evi tûtîye emanet edip her ne yaşanırsa kendisine söylemesini ister.

Bezirgânın gidişinin üzerinden biraz zaman geçtikten sonra hatunu bir gence âşık olup bir gece vakti genci evine davet eder ve birlikte sabaha kadar eğlenirler. Evin içinde tûtîden başka kimse bu durumu bilmemektedir. Nice zaman sonra ticaretten dönen bezirgân, yokluğunda olanları öğrenmek için önce hatunuyla sonra tûtîyle sohbet eder. Bezirgânın gittiği günden itibaren her şeyi aktaran tûtî, hatunu ile gencin durumu hakkında hiçbir şey söylemez, durumu gizler.

Ancak dostlarından duruma vakıf olması da uzun sürmez. Duyduklarından sonra hemen hatununu öldürmeyi ya da öldürmediği durumda boşamayı düşünen bezirgân, hatununa karşı her şeyden habersiz gibi davranır. Bezirgânın halinden şüphelenen hatunu, anlar ki durumu öğrenmiştir. Genç ile münasebetini tûtîden başka kimse bilmediğinden aklına hemen onun söyleyebileceği gelip ilk fırsatta tûtînin kanadını, kuyruğunu yolup pencereden dışarı atar. Hemen hile yoluyla feryada başlayıp tûtînin kendisini attığını ve kedi kapıp orada öldüğünü söyler. Tûtî ise pencereden düştüğü gibi birinin eline düşüp eziyet çekmekten korkarak evin yakınındaki bir puthaneye girer.

Aradan biraz zaman geçtikten sonra bezirgânında sabrı kalmayıp hatununu boşayıp evden atar. Tek başına dışarda kalan hatunu, bezirgândan korkusundan kimse evine almaz ve hatta aşkı uğruna bu hale düştüğü genç bile ondan kaçır. Çaresiz ortada kalan hatun, garibanların mekânı olan tûtînin de gittiği o puthaneye gider.

Gece ve gündüz bir puta ibadet eden hatunu, tûtî daima gözetmektedir. Hatun yine adeti üzere bir gece o putun yanına gelip dua edip ağlarken tûtî, o putun arkasına gizlenip konuşmaya başlar. Hatuna, duasını kabul ettiğini ve kendisini tekrar bezirgâna sevdirdiğini söyler. Ancak buna karşılık hatunun kendisine yaptığı gibi kaşını, kirpiğini ve saçını tıraş etmesini ister. Hatun hemen bir usturayla tıraş olacakken yine dayanamayıp putun ardından çıkıp kendini gösterir. Hatuna, akılsızlığı yüzünden başına gelenlerden kendisini sorumlu tuttuğunu ancak bir günahı olmadığını ifade eder. Bezirgânın duyduklarını illaki kendisine soracağını ve kendisinin dahi hile yoluyla onu kandırarak durumu kurtarabileceğini ifade eder. Ama akılsız hatun, ihanete uğradığını düşünüp kendisini camdan atarak hem eşinden hem aşığından olmuştur.

Tûtî; hatuna bir puta tapıp ondan yardım istemesinin ve hatta onun konuştuğunu sanmasının akılsızlık olduğunu, hak dine girmesi halinde bezirgânı yine kendine döndüreceğini söyler. Hatun, İslâmiyet'i kabul eder etmez tûtî bezirgânın evine gider. Bezirgân tarafından gayet şaşkınlıkla ve güzellekle karşılanan tûtî, aslında öldüğünü ama Allah tarafından tekrar can verildiğini söyler. Bezirgân tûtînin bu sözüne inanamaz ve nasıl olduğunu sorar. Tûtî, bezirgâna Hazret-i İbrâhîm hikâyesinden bahseder ve hikâyeyi anlatmaya başlar. Hikâye şu şekildedir:

Hazret-i İbrâhîm

Hazret-i İbrâhîm'in aklından, bu kadar parça parça ve dağınık halde bulunan organların nasıl bir araya geldiği geçer. Allah'tan kendisine bir ölüyü nasıl dirilttiğinin bilgisini vermesini ister. Bunun üzerine hemen bir ses gelir ve Hazret-i İbrâhîm'e dört kuş almasını, bu kuşların başlarını kesip parçalarını birbiriyle karıştırmasını söyler. Daha sonra birbirine karıştırılmış bu parçaları dörde ayırıp her bir grubu dört dağın üstüne koymasını ve başlarını yanında bırakmasını söyler.

Bunun üzerine Hazret-i İbrâhîm; bir güvercin, bir horoz, bir karga ve bir ördek alıp emir olunduğu gibi hareket eder. Gerçekten de başsız kuşlar, uçarak Hazret-i İbrâhîm'in yanına gelip birbirinden ayrı olan parçaları birleşerek tekrar hayat bulurlar.

Tûtî, bu hikâyenin Kur'ân'da da geçtiğini ve Allah'ın gücünün her şeye yettiğini ifade eder. Kendisinin duasının da kabul olduğunu ve yeniden hayat

bulduğunu söyler. Hikâyeden ve tûtînin yeniden dirilmesinden etkilenen bezirgân, Müslüman olur.

Allah'ın kudretinden ve büyüklüğünden emin olan bezirgân, tûtîyi diriltmesinin sebebini de öğrenmek ister. Tûtî ise ölümünden sonra bezirgânın hatununun iftiraya uğrayıp sokakta kaldığını ve bir puthaneye sığınıp orada ibadet ettiğini söyler. Kalbinin temizliğinden dolayı İslâmiyet ile müşerref olup yine Allah'a yalvardığını ve temizliğine şahit olan tûtînin yeniden dirilmesini istediğini ifade eder. Hemen hatunun duası kabul olup tûtî, kendisinin diriltildiğini ve hatuna şahitlik etmesi için gönderildiğini söyleyince bezirgân o puthaneye gider. Hatunundan özürler diler ve affedilmesini talep eder. Hatun da tûtînin aklına hayran kalıp yaptığı işe pişman olur ve nasıl sadık bir kul olduğunu anlar.

2. Beşinci Gece:

Bir önceki gece anlattığı hikâyeyle sadakatini göstermek ve Mâhşeker'in kendisine güvenmesini sağlamak isteyen Tûtî-i Kâmil'in sözleri Mâhşeker'de şüphe uyandırır. İhanetinin ortaya çıkması durumunda yalan söyleyerek Hâce Sâid'i kandırabileceğini söyleyen Tûtî-i Kâmil'in elbette kendisine de yalan söylemesi mümkündür. Bu düşüncelerle akşama erişen Mâhşeker, Tûtî-i Kâmil'in kafesi yanına gider. Tûtî-i Kâmil, Mâhşeker'in bu durumdan şüphelenebileceğini bildiğinden hemen konuya girerek yalan söylemenin uygun olduğu durumlardan bahseder. Ancak bu sırrı kendisinden başka birine söylememesini de tembihler. Daha sonra sevgilisinin yanına gitmesini ve sohbet esnasında nasıl davranması gerektiğini söyleyerek duruma uygun bir hikâyeyi anlatır.

2. 1. Pâdşâh-ı Horâsân ile Merd-i Cân bâz

Geçmiş zamanlarda devletin ve memleketin ileri gelenleri, dinleyenlere fayda sağlaması ve ibret olması için ataların tarihinden, farklı hikâyelerden bahsederler. Horasan padişahı dahi bu hikâyelerden faydalanıp memleket düzeninde çok kazançlı çıkar.

Bir gün görürler ki karşıdan zayıf, halsiz ve hareket etmeye dahi gücü kalmamış bir genç gelir. Bu genç, padişahın vezirlerinin içinde Huceste hâkimi olan emirin hizmetinde olduğunu ifade eder. Görevi sırasında yaptığı yiğitliklerden, iyiliklerden ve aldığı karşılıklardan bahseden bu gencin adı Merd-i Cân bâz'dır. Merd-i Cân bâz, birkaç yıldan beri vezirin, kendi zevkinde ve eğlencesinde olduğunu

ve asla yüzüne bakmayıp vazifesinin karşılığını vermediğini söyler. Görevinin karşılığını alamamaktan değil de vezirin devlet işlerini bırakmasından dolayı ailesini de alıp memleketi terk ettiğini söyler.

Merd-i Cânebâz'ın, padişahın huzuruna gelmesindeki amaç ise bir görev talebidir. Ancak Merd-i Cânebâz, bugüne kadar kimsenin yapmaya gücünün yetmediği bir işin kendisine verilmesini ister. Horasan padişahı, Merd-i Cânebâz'ın böyle bir iş talebinde bulunmasından etkilense de takatsiz haline bakıp güler. Merd-i Cânebâz'ın, hiçbir işin üstesinden gelemeyeceğini düşünen padişah yine de hazineden ihtiyaçlarını karşılamayı teklif eder. Merd-i Cânebâz, padişahın bu teklifine karşı kendisinin dış görünüşüne aldanmaması gerektiğini, önemli olanın sadık bir kul olmak olduğunu ve içinde nice hikmetler barındırdığını ifade eder. Yine bu sözlerle padişahı ikna edemeyeceğini bilen Merd-i Cânebâz, kendisini tecrübe etmesini ve sonucuna göre hareket etmesini ister. Bu sözleri işiten padişah hemen yanındaki vezirine dönüp Merd-i Cânebâz hakkında ne düşündüğünü sorar. Gayet akıllı ve bilgili olan bu vezir, Merd-i Cânebâz'ı bekçi olarak görevlendirmeyi ve bir sene boyunca uyumaması dahilinde yirmi bin altın vermeyi teklif eder.

Merd-i Cânebâz, bir sene boyunca hizmetinde hiçbir kusur işlemeden padişahın köşkünün altında sabaha kadar bekler ve vazifesinin karşılığı olarak yirmi bin altını alır. Bu durum dört yıl boyunca devam eder. Dördüncü senenin içinde bir gece, padişah uykusunda bir rüya görür ve bu rüyayı açıklayacak bir kişi ararken aklına Merd-i Cânebâz gelir. Verilen vazifeyi kusursuzca yerine getirmesi bekçiliğinden belli olmuştur. Şimdi ise rüya tabiri ile faziletini tecrübe etme sırası gelmiştir. Padişah hemen aşağı bakıp Merd-i Cânebâz'a seslenir ve dört yıldır bu zamanı bekleyen Cânebâz, padişahın sözlerini dikkatle dinler. Merd-i Cânebâz, rüyayı öyle gönül alıcı, rahatlatıcı ve şirin sözlerle yorumlar ki padişah rüyasından daha çok zevk alır. Tam bu sırada çöl tarafından bir kadın sesi geldiğini işiten padişah, Merd-i Cânebâz'ı sesin geldiği yere doğru gönderir. Padişah da hemen arkasından giderek Merd-i Cânebâz'ın sadakatini tecrübe etmek ister.

Merd-i Cânebâz biraz yol gittikten sonra karşısına bir ay yüzlü hatun çıkar. Hatunun gece vakti yalnız başına orada ne yaptığını ve kim olduğunu soran Cânebâz, hatundan padişahın ömrünün tamam son bulduğunu duyar. Merd-i Cânebâz, padişahın canına karşılık kendi canını feda etmeyi göze alır. Ancak sadece kendi canını feda etmesi yeterli değildir, ailesinin de canını feda etmesi durumunda padişah hayatına

devam edebilecektir. Merd-i C  nb  z, hemen kendi hanesine gelir ve durumu anlatır anlatmaz hatunu, oğlu ve kızı canlarını padişah yoluna feda etmeyi kabul ederler.

Merd-i C  nb  z önce ailesini sonra kendini feda etmek için önce oğlunu orta yere getirir ve tam başını keseceği sırada bir ses duyar. Merd-i C  nb  z'ın bu sadakati kar  sında Allah'ın rahmetiyle padişahın ömrü bağışlanmıştır. Bu olanları gizliden izleyen padişah, C  nb  z'ı orada ailesiyle bırakıp sarayına döner. C  nb  z da ailesiyle Allah'a      rler edip padişah huzuruna geri döner. Ancak padişaha bu durumu nasıl açıklayacağını bilemez ve gerçeği söylese inanılmayaca  ını d    nerek padişahtan gerçeği gizler. Merd-i C  nb  z'ı takip ederek her şeyi gören ve onun sadakatinden emin olan padişah, onu ikinci vezirliğe tayin eder. Bu görevinde de sadık olan Merd-i C  nb  z, biraz zaman geçtikten sonra ba   vezirliğe tayin olur.

3. Altıncı Gece:

T  t  -i K  mil'in rıza gösterdiğini bilen M  h  eker, bu gece kafesin yanına u  gramadan beyz  denin yanına gitmek için çıkar. Bunu gören T  t  -i K  mil hemen seslenerek bu saate kadar gitmemesinin sebebini sorar. M  h  eker'i oyalayabilmek adına sevgilisini sevgisinden şüphe ettiği için mi gitmediğini ve tecrübe etmek mi istediğini sorar. Bu halini de Nişaburlu gencin durumuna benzetir. M  h  eker'in merakı sayesinde de gecenin ilk hik  yesini başlatır. Bu kısa hik  yeden sonra M  h  eker'in niyetini soran T  t  -i K  mil, sevgilisini tecrübe etme konusunda herkesin farklı me  repte olduğunu ve kişiye göre davranmak gerektiğini belirterek gecenin ikinci hik  yesine geçer.

3. 1. Hik  ye-i Ni    b  r  

Nişabur   hrinde, eşi benzeri bulunmayan ay yüzlü bir güzel vardır. Huriler kadar güzel olan bu kız bir gün yolda yürürken yine bu şehirde olan ve aşkla şöhret yapmış bir gençle karşılaşır. Bu genç hemen ilk görüşte kızın güzelliğine kapılır ve     k olduğunu söyleyerek biraz kendisini izlemesi i  in durmasını ister.

Genç kız, bu       n yalvarışlarına dayanamaz. Ancak gencin sözlerinin doğruluğunu ve aşkında sadık olup olmadığını denemek ister.       na; biraz sonra kardeşinin geleceğini ve güzellikte eşi benzerinin bulunmadığını, e  er     k olacaksa öyle bir güzele     k olması gerektiğini s  yley  r. Kızdan bu sözleri duyan genç, hemen orada bekleyip arkasına bakmaya başlar. Kız, gencin bu halinden anlar ki aşkında sadık olmayıp hemen her g  rd     güzelin aşkına kapılır. Bu yalancı        orada

bırakıp yoluna gider. Genç ise kendisine söylenen sözün onu tecrübe etmek için olduğunu anlayıp yaptığı işe pişman olur.

3. 2. Kuyumcu ve Dülger

Azerbaycan’da bir şehirde, bir kuyumcu ile dülger iki dost vardır. On iki yıldır birbiriyle dost olan bu iki kişinin, bulundukları şehirde işleri kötüye gitmektedir. Bu durumdan kurtulmak için birlikte şehri terk ederek Rum tarafına doğru gitmeye karar verirler. Rum sınırında muazzam bir kiliseye gelen bu iki dost orada putlara ibadet edildiğini görürler.

Sanatında gayet usta olan dülger, tıpkı o putlar gibi ağaçtan yeni putlar yontup gittikleri yerlerde satarak harçlıklarını çıkarır. Aslında Müslüman olan dülger ve kuyumcu, iş için görünürde papaz kılığında olup gittikleri yerlerde buna uygun hareket ederler. Uğradıkları kiliselerdeki gümüş ve altın putlar nefislerini harekete geçirip fakirliklerine çare olması için içlerinden birini çalmayı düşünüp dururlar.

Rum şehrinin kiliselerinden sonra bir gün Kostantine şehrinde bir kiliseye varırlar. Burada kafirler gibi ibadetle o kadar meşgul olurlar ki bütün halkı inandırarak kendilerine mürit ederler. Bir gün Rum kayseri ziyafet düzenleyip bütün papazları davet eder. Ziyafete dülger ve kuyumcuyu da davet ederler. Bu iki dost, dünya nimetleri hevesine kapılıp ibadetlerini bozmayacaklarını söyleyerek daveti reddederler.

Kilisede yalnız kalan dülger ve kuyumcu, orada bulunan kızıl altından yapılmış büyük bir puta göz dikmişlerdir. Hemen karanlık bastırıp gece olduğu gibi o putu, kiliseden dışarı çıkarıp تنها bir yere gömerler. Birkaç gün geçtikten sonra putun yerinde olmadığı fark edilip bütün papazlar birbirini suçlamaya başlar. Kimsenin aklına kuyumcu ve dülgerin çalabileceği gelmez. Ancak yine de putun kaybolduğunu bunlara da söylerler. Kuyumcu ve dülger hemen ağlayıp dövünmeye başlarlar. Putun hizmetinde kusurlu olduklarını, yeterince saygı gösterilmediğini söyleyip bir gün öfkesinden göğsüne çekileceğini zaten tahmin ettiklerini söylerler. Bundan sonra bu memleketten hayır gelmeyeceğini, dualarının kabul olmayacağını bahane ederek oradan gitmeye karar verirler.

Bir iki gün sonra papazlara veda edip kiliseden ayrılan kuyumcu ve dülger, akşam olunca putu gömdükleri yerden çıkarıp Azerbaycan’a geri dönerler. Altın kuyumcudan kalıp ikisi birlikte eşit miktarda harçlık ederler. Ancak bir zaman sonra

kuyumcuya şeytan vesvese verip elinde altın kalmadığını söyler. Dülger, kuyumcunun yalan söylediğini bilmesine rağmen gayet akıllı davranıp hiç karşılık vermez ve eski dostluklarına devam eder. Yine de kuyumcuya bir ders vermek isteyen dülger, kuyumcunun suretinde ağaçtan bir kalıp yapar ve kuyumcu gibi giydirir. İki küçük ayı yavrusunu getirip o kalıbın karşısında zincire bağlayıp besleyeceği zaman o kalıbın omuzlarına iki parça et koyup zincirlerini çözer.

Dülger, ayı yavrularını iyice kuyumcunun suretine alıştırdıktan sonra bir gün kuyumcuyu evine davet eder. Kuyumcu iki oğlunu da alıp dülgerin evine gelir. Daha sonra kuyumcu oğlanlarını eve dönmeleri için orada bırakıp kendisi dükkanına gider. Dülger, hemen o iki oğlanı alıp evin içinde bir yere gizler. Kuyumcunun kalıbını da ayı yavrularının önünden alıp yavruları iyice acıktırır.

Akşam olunca evine giden kuyumcu, evde oğlanlarını bulamayınca dülgerin evine varıp ona sorarsa da cevap alamaz. Sabahı sabah eden kuyumcu sabah olunca şehrin her yerinde evlatlarını arasa da bulamaz ve yine dülgerin yanına gelip onu suçlar. Son çare olarak dülgeri kadiya götürüp yaşananları tek tek anlatır. Dülger, kadiya oğlanların ayı yavrusuna dönüştüğünü söyleyerek orada bulunanlarla birlikte evine giderler. Kuyumcunun suretini tanıyan ayı yavruları, hareket etmeye başlayıp dülger zincirlerini çözer çözmez hemen kuyumcunun omuzlarına atlarlar. Kadı ve halk bu hale şaşırıp gerçekten çocukların ayı yavrusuna döndüğünü düşünerek oradan çıkarlar. Kuyumcu, dülgerin kendisine yaptığı oyunun farkına varıp ne kadar altın isterse verip oğullarına kavuşur. Uzun yıllar süren bu dostluk, kuyumcunun açgözlülüğü ve hilekârlığı yüzünden son bulur.

4. Yedinci Gece:

Akşama güçlkle yetişen Mâhşeker, sevgilisinin aşkıyla yanıp tutuştuğundan ve bu derdin kendisini tükettiğinden bahsederek Tûtî-i Kâmil'den nasihat almak ister. Tûtî-i Kâmil ise vakit geçmeden sevgilisinin yanına gitmesini ola ki Hâce Sâid çıkıp geldiğinde kavuşamayacağını ve şehzâdenin sipâhînin hatunundan utandığı gibi kendisinin de sevgilisinden utanacağını söyler. Böylece Mâhşeker'i oyalayacak bir hikâyenin daha başlangıcını yapar.

4. 1. Hikâye-i Hind-i Sipâhî

Hint çevresinden bir yerde bir sipâhî ve güzellikte eşi benzeri bulunmayan bir hatunu vardır. Bu sipâhî, hatunun güzelliğinden başka bir şeyi görmez ve onunla

ilgilenmek dışında hiçbir iş yapmaz. Hatun dahi sipâhîye öyle aşkla bağlıydı ki asla muhabbetinden ayrı kalmak istemez. İhtiyaçlarını hazırdan görürler. Ancak günden güne harçlıkları tükenmeye başlayıp eşyalarını dahi satıp harç ederler. Bir zaman sonra tüm harçlıkları tükenip ne satacak bir şey ne de ellerinde bir akçe kalır. Hatun akıllı davranıp sipâhîye, bir padişahın hizmetine girmesi gerektiğini, çalışmadan kazanç elde edemeyeceğini söyler. Hatununu bırakıp gitmek istemeyen sipâhîye, fakirliğin ayrılık ateşinden daha zor olduğunu söyleyerek ikna etmek ister. Yine sipâhînin yokluğunda kendi namusunu koruyacağını, soyunun temizliğini ve kendisinin de asla zina yoluna girmeyeceğini ifade eder. Kişinin temizliğinin ve dürüstlüğünün, soyundan belli olduğunu söyleyerek Merd-i Mücerreb hikâyesini örnek verir. Hikâye şu şekildedir:

Merd-i Mücerreb

Geçmiş zamanlarda bir kişi, daima kadınların hallerini ve ahlakını araştırarak gezer. Bir gün ticaret seferine gidip bir şehre ulaşır. Orada annesi fahişe olan bir kızla evlenir. Ancak bu durumdan habersizdir. Bir gün başka bir şehre gitmesi gerekir ve eşyalarını bir deveye yükleyip kızı da yanına alarak kervana katılır. Yolları bir köprüye çıkan kervanın başında giden deveyi, bir türlü köprüden geçiremezler. Bu durumu gören kız, kendi devesinin geçirilmesini söyler. Kızın devesi geçtikten sonra inat ederek geçmeyen deve dahi geçer.

Bezîrgân, kıza devenin geçeceğini nasıl bildiğini sorunca; kız, geçmeyen devenin kendi devesinin yavrusu olduğunu, annesi geçince ona uyararak onun da geçtiğini söyler. Bezîrgân, hatununa evladın her konuda annesine tabi mi olduğunu sorup evet cevabını alınca bu konuşmadan çıkardığı anlamla eşini orada boşar ve annesi evine geri gönderir.

Merd-i Mücerreb'in hatunu, bu hikâyeyi kendi şerefi ve namusuna delil olarak anlatmış ve kendisinin Allah'a emanet olduğunu ve nefesine sahip çıktıktan sonra korunmasına gerek olmadığını belirtir. Nitekim Merhûme Hatun'un, eşi Sâlih'in kendisini bırakıp hacca gittiğinde kendisini zinadan ve haramdan koruduğu gibi o da eşi dönene kadar kendini koruyacaktır. Sipâhî, bu hikâyenin aslını merak edip sorduğunda hatunu hemen anlatmaya başlar. Hikâye şu şekildedir:

Hikâye-i Merhûme

Frengistan memleketinde Sâlih adlı bir kişi ve bu kişinin Merhûme adlı bir eşi vardır. Merhûme her konuda eşine sadık ve namuslu bir kadındır. Bir gün Sâlih hac ziyaretine gitmeye karar verir ve eşi Merhûme'yi de kardeşi Abdullah Nessâc'ın evine emanet olarak koyar. Nessâc, kardeşinin hatununun her türlü ihtiyacını karşılar. Ancak bir gün hatuna uğradığı sırada hatuna gözü deyip canı gönülden âşık olur. Günden güne aşkı büyüyen ve sabra takati kalmayan Nessâc, fırsat bulur bulmaz Merhûme'ye duygularını anlatır. Merhûme, eşinin kardeşinden bunları duyar duymaz kötü sözlerle Nessâc'ı başından defetmek ister. Aşkına karşılık bulamayan Nessâc, Merhûme'yi pişman etmek için türlü kötülükler düşünmeye başlar ve bu şehirde bulunan dört namert kişi bulup onların şahitliğiyle Merhûme'ye iftira atar.

Merhûme'nin zina ettiğini ve dört kişinin de şahit olduğunu söyleyerek mahkemeye gider ve Kadı Efendi recm hükmü verir. Recmedilen Merhûme'nin günahsızlığından Allah canını bağışlar. Taşlar içinde gömülü kalan Merhûme'nin bütün vücudu kana bulanmış halde olup dua ederken oradan bir Arap geçer ve Merhûme'nin sesini işitir. Yanına gittiği Merhûme'nin halini sorar ve bütün olanları öğrenir. Hatunun yüzüne bakınca güzelliğinden etkilenen Arap, kızı kendine nikahlamak istese de Merhûme zaten evli olduğunu söyler. Arap, hemen bu cevabı işitince Merhûme'ye bundan sonra kardeşi niyetinde olduğunu ve eşi gelinceye dek hanesinde tüm ihtiyaçlarını karşılayacağını söyler. Merhûme'yi evine getirip kendi hatununa olanları anlatır ve nice zaman misafir ederler.

Bu Arap'ın bir de kölesi vardır ve bu köle Merhûme'ye âşık olur. Fırsatını bulduğunda aşkını Merhûme'ye söylese de karşılık alamaz. Oğlan Merhûme'ye kin besleyip bir gün Arap'ın oğlunu boğazlar ve kanını Merhûme'ye bulaştırarak bıçağı da yastığı altına koyar. Sabah olduğunda Arap, durumu öğrenip acısından Merhûme'ye eziyet eder. Merhûme iftiraya uğradığını ve başından geçenleri anlatsa bile Arap, bundan sonra evinde kalamayacağını söyler ve dört yüz dirhem harçlık vererek Merhûme'yi gönderir.

Merhûme, bir şehre gider ve şehrin meydanında bir dar ağacının dikildiğini görür. Bu şehirde haraç vermeyenlerin asıldığını ve o günde bir gencin asılacağını öğrenir. Bu gence acıyan Merhûme, kurtulması için gereken dört yüz dirhemi verip oğlanı kurtarır. Ancak bu genç de Merhûme'ye âşık olup aşkına karşılık ister. Bu

genci dahi reddeden Merhûme, onun tarafından da iftiraya uğrayacaktır. Bir deniz kenarına gelip yola çıkmak üzere olan gemiye binip oradan uzaklaşmak istediği sırada, genç Merhûme'nin kendisinin cariyesi olduğunu ve satmak istediğini söyler.

Geminin sahibi olan bezirgân, Merhûme'yi on bin dirhem karşılığında satın alır. Bezirgân, hatuna âşık olup akşama kadar sabredemeyip hemen vuslat talebinde olur. Merhûme, cariyeye olmadığını, evli olduğunu ve iftiraya uğradığını söyler ve harama el sürmemesini ister. Ancak bezirgân, Merhûme'yi dinlemeyip hemen kızın üstüne hücum eder. Merhûme'nin feryadını duyan gemi halkı yardıma koşsa da her gören âşık olup onlar dahi saldırırlar. Bu durumdan kurtulmak için Allah'a sığınan Merhûme'nin duası kabul olup bir fırtına kopar ve gemide her kim vardysa yanıp küle döner. Fırtına sakinleşip gemiyi bir büyük şehrin kenarına getirir.

Merhûme, bu şehirde de güzelliğinin başına bela olmasından korkup hemen erkek kılığına bürünüp gemiden öyle ayrılır. Şehrin halkı, böyle bir geminin boş olmasına şaşırıp durumu sorduğunda; Merhûme, durumu ancak şehrin beyine anlatacağını söyler. Beyin huzuruna getirilen Merhûme, başından geçen bütün olayları ve başına gelen bütün iftiraları anlatır. Geldiği geminin ganimetle dolu olduğunu ve bütün hepsini hazinesine alabileceğini, ancak karşılık olarak kendisine bir ibadethane verilmesini ister. Bey, Merhûme'ye gayet acıyıp hemen talebini yerine getirir. Merhûme, bu ibadethanede gece ve gündüz duayla meşgul olurken namını duyan herkes duasını almak için kapısına gelir. Hatta hastalar bile duasından şifalanırlar.

Merhûme, ibadethanesinde duayla meşgul iken diğer taraftan eşi Sâlih hac seferinden dönüp kardeşi evine emanet koyduğu hatununun durumunu öğrenmek ister. Kardeşi Abdullah Nessâc, Sâlih'e dahi yalan söyleyip Merhûme'nin namussuzluğuna inandırır. Nitekim bir zaman sonra ilahi adalet tecelli bulup Nessâc'ın gözleri görmez olur. Günden güne daha da kötüleşen Nessâc'a hiçbir dua hiçbir ilaç tesir etmez. Kardeşi Sâlih, derya kenarında bir şehirde duası kabul olan bir hatunu duyar ve Nessâc'ı alıp ona götürmek için yola çıkar. Yolu Merhûme'yi evine alan o Arap'a çıkar ve görürler ki Merhûme'ye iftira eden kölenin dahi eli ayağı tutmaz olur. Onu da yanlarına alıp yola koyulurlar. Yine yolları Merhûme'nin, asılmaktan kurtardığı ve kendisine iftira attığı gence denk gelir. O genç dahi bir bilinmez derde düşmüştür. Onu da yanlarına alarak Merhûme'nin olduğu şehre gelirler.

Merhûme, bunları perde arkasından gördüğü gibi tanır ve orada dua etmeyeceğini, şehrin beyinin huzuruna çıkarak onun da duasını almak istediğini söyler. Beyin huzurunda bütün halk toplanıp orta yere Nessâc'ı, köleyi ve genci getirirler. Merhûme, bunların derdine çare olacak duayı, ancak yaptıkları şeyleri itiraf etmeleri koşuluyla yapacağını söyler. Çaresiz kalan bu üç hain, Merhûme'ye yaptıklarını tek tek itiraf ederler. Bundan sonra Merhûme ise bu kişiler tarafından iftiraya uğrayıp da Allah tarafından nasıl korunduğunu, yine ilahi adalet sayesinde bunların kendisine muhtaç kaldığını söyler. Yine bunlara hakkını helal eden Merhûme, dertlerine derman olması için dua eder. Eşi Sâlih ile şehrin beyinin sarayında üç gün ziyafet edip ondan sonra nice mal ile memleketlerine dönerler.

Sipâhînin hatunu bu hikâyeyi dahi kendisini tıpkı Merhûme gibi koruyacağını söylemek için anlatmıştır. Şimdi sipâhînin yapması gereken durmayıp kendisine bir devletli iş bulmaktır. Hatun, sözlerinin güvencesi olarak sipâhîye bir gül verir ve bu gülü yanından hiç ayırmamasını ister. Bu gül hep ilk günki haliyle tap taze kalacaktır ama bir gün olup da solarsa ona ihanet ettiğinin delili olacaktır.

Sipâhî, hatunun nasihatlerini dinleyip yakın bir yerde olan bir şehzâdenin yanına gelir. Sipâhînin hizmeti, tam şehzâdenin meşrebine uygun olup günden güne iltifat ve ihsanlarla akranlarından üstün olur. Ne zaman şehzâdenin meclisine gelse hatununun verdiği gülü de yanından ayırmaz daima elinde tutar. Şehzâde, bu gülü gördüğünde daima yeni bir gül kopardığını düşünüp hiç sorgulamaz. Ancak bahar mevsimi geçip de kış geldiğinde, hala taze gülle gelmesine şaşırıp bir gün bu gülü hangi bahçeden kopardığını sorar. Sipâhî, gerçeği saklamayıp hemen hatununun temizliğinin alameti olduğunu anlatır. Şehzâde, sipâhînin haline gülüp hatununun sihir ve büyüyle oyun yaptığını ve kendisini kandırdığını söyler. Sipâhî ise şehzâdenin acı sözleri karşısında sessiz kalıp karşılık vermez.

Ancak şehzâde, sipâhînin durumuna üzülp hatunun yalancılığını ortaya çıkarmak için hizmetinde olan Hasib ve Nesib adlı iki kardeşi huzuruna çağırır. Durumu onlara dahi anlatıp akıl danışır ve hatunun durumunu öğrenmek için Hasib'i görevlendirir.

Hasib dahi hatunun olduğu yere gidip bir kahvehaneye girer. Burada zamparalık niyetini açıp hemen o kahvehanede bulunanlardan derdine çare olabilecek bir ihtiyar kadının haberini alır. Bu kadına gidip sipâhînin hatununu

istediğini, bunun karşılığında çokça mal vereceğini söyler. Bu sözleri duyan kadın, teklifi kabul eder ve doğru sipâhînin evine giderek hatunu ikna etmeye çalışır. Hatun dahi teklifi kabul edip Hasib ile bir kere görüşmeyi kabul eder. İhtiyar kadın, hatunu ikna etmenin sevinciyle hemen Hasib'e müjdeyi verir. Hasib, hatunla görüşmeye gittiğinde ise hatun bu işin gizli olmasını istediğini hatta ihtiyarın bile bilmemesini istediğini söyler ve Hasib'i gönderir. Hasib ihtiyar kadına, hatunu beğenmediğini ve kendi şehrine geri döneceğini söyleyip gizlice hatunun evine gelecektir. Hatunun istediklerini yapıp akşam olunca sipâhînin evine gelir.

Bu sırada hatun, cariyesine Hasib gelip tam döşeğe girecekleri zaman kapıyı çalıp kardeşiniz geldi diye haber vermesini söyler. Hasib ile hatun tam döşeğe gireceği esnada, cariyeye gelip hatunun sözleri üzerine hareket eder. Hatun, hemen Hasib'i saklama bahanesiyle bir gizli yere kilitler. Sabah olunca Hasib'in kapısına gelen hatun, buraya gelmesinin aslını sorgular ve şehzâde tarafından gönderildiğini öğrenir. Ancak durumun nereye çıkacağını bilmek için Hasib'i serbest bırakmaz.

Şehzâdeden on beş gün izin alıp gelen Hasib, yirmi otuz güne yakın olup hala dönmeyince şehzâde hemen kardeşi Nesib'i çağırır. Nesib dahi hem kardeşinden hem de sipâhînin hatunundan haber almak için yola koyulur ve kardeşinin gittiği kahvehaneye varır. Kahvehane halkı Hasib'e benzerliğinden hemen sohbete koyulup kardeşi olduğunu öğrenirler ve Nesib dahi niyetini söyleyip o ihtiyar kadına varır. Hasib'in başına gelenler Nesib'in de başına gelir. Şehzâde, yirmi gün geçip iki kardeşten de haber alamayınca sipâhîyi de yanına alıp o şehre varırlar.

Sipâhî hemen hatununa ziyafet hazırlığı yapmasını söyler. Hatun, bu iki kardeşin yanına gidip misafiri için kadın kılığında hizmet etmeleri şartıyla serbest kalacaklarını söyler. Çaresiz bu iki kardeş kadın kıyafetleri giyip tam hizmete başlayacakları sırada şehzâdeyi ve sipâhîyi görüp akılları başlarından gider. Şehzâde dahi bunları tanıyıp durumu sorduğunda iki kardeş de başından geçenleri anlatıp hatunun mertliğini söylerler. Şehzâde, hatun hakkında düşündüklerine pişman olup utancından nice hediyelerde bulunur ve hikâye de burada son bulur.

5. Sekizinci Gece:

Mâhşeker, akşam olduğu gibi tekrar Tûtî-i Kâmil'e gelip sevgilisi hakkında konuşmak ister. Ancak Tûtî-i Kâmil, düşüncelere dalmış kafesin içinde öylece ölü gibi oturur. Mâhşeker, bu halini sorduğunda ise Mâhşeker'in sırrına ortak

olduğundan beri kendinde olmadığını ve bu aşkın karşılıklı olup olmadığından emin olmadığını ifade eder. Bu aşkın karşılıksız olması durumunda olacakları düşündüğünden bahsederek sonucunun Tûtî-i Hekîm ve padişah Kamran hikâyesindeki gibi olmasından korktuğunu ifade eder. Mâhşeker'in merakını çekmeyi başaran Tûtî Kâmil, bu geceyi de geçirecek bir bahane bulmuş olur.

5. 1. Tûtî-i Hekîm

Kamrun memleketinde hekim meşrep bir tûtî vardır. Bu tûtî, bir ağacın üzerine yaptığı yuvasında birkaç yavrusuyla birlikte yaşar. Bu ağacın dibini ise bir çakal yuva yapıp yavrularıyla orda yaşar. Çakal, avlanmaya gittikçe tûtî yavruları ağaçtan inip çakal yavrularıyla oynarlar.

Tûtî-i Hekîm, yavrularının çakal yavrularıyla oynadığını görüp bu işin sonunu hayırlı görmediğinden herkesin kendi cinsiyle sohbet etmesi gerektiğini nasihat eder. Ancak tûtî yavruları, bu nasihati önemsemeyip çakal yavrularıyla arkadaşlık etmeye devam ederler. Diğer taraftan çakal da kendi yavrularını uyarırsa da bu iki cinsin münasebetlerine engel olamazlar.

Yine bir gün Tûtî-i Hekîm, yavrularını çakal yavrularıyla oynarken görür ve haddinden fazla öfkelenir. Kişinin kendine layık olmayan işleri yapması ve kendi cinsine karşı olanlarla arkadaşlık etmesi durumunda başına tıpkı maymun Zeyrek'e olanlar gibi belalar geleceğini söyler. Tûtî yavruları, merakla bu hikâyeyi sorarlar ve Tûtî-i Hekîm anlatmaya başlar. Hikâye şu şekildedir:

Maymun Zeyrek ile Dizdâr-zâde

Zeyrek adlı bir maymun yavrusu, hisar kenarında mekân tutar. Hisarın dizdarının oğlu ile de aralarında muhabbet oluşur. Bu iki cins, daima görüşüp satranç oynarlar. Maymun Zeyrek'in babası, bu durumdan gayet rahatsız olup yavrusunu dizdar oğlundan uzak tutmak ister. Dostlarından akıllı ve bilgili bir maymun, daima Zeyrek'e nasihatlerde bulunup bu dostluğun başına bela olacağını söylerse de nasihatlere hiç kulak asmayan Zeyrek, dizdar oğluyla arkadaşlığına devam eder.

Bir gün dizdar oğlu, bir ziyafet düzenleyip bütün dostlarını davet edip orta yere satranç kurup Zeyrek ile oynamaya başlarlar. Adetleri üzere dizdar oğlu galip geldiğinde maymun Zeyrek'le alay edip Zeyrek dahi galip geldiğinde maskaralıklarla eğlenirler. Zeyrek, oyun esnasında dizdar oğluna galip gelip maskaralığa başlar ve o kadar abartır ki dizdar oğlunu öfkelenendirir. Dostları içinde alaya alınmak zoruna

gider ve öfkesinden hemen orada Zeyrek'in başına fil dişinden yapılmış dalı vurup kan revan içinde bırakır. Can havliyle Zeyrek de dizdar oğluna saldırıp yüzünü ısırarak yaralar.

Dizdar oğlunun yüzündeki yara günden güne kötüleşir ve hiçbir hekim derdine çare bulamaz. Ancak Yunan tarafından bir hekim gelip bu yaranın, sadece yarayı açan maymunun kanıyla iyileşeceğini ve başka bir ilaç kabul etmeyeceğini söyler. Hekimden bu sözleri duyan dizdar oğlu, hemen hisarı kuşattırıp maymun Zeyrek'i yakalatıp meydanda başını keserek kanından yüzüne ilaç eder.

İşte kendi cinsinden olmayanla sohbet etmek zavallı Zeyrek'i canından etmiştir. Tûtî-i Hekîm, yavrularına tekrar nasihat edip çakal yavrularından uzak durmalarını ister.

Çakalın avlanmaya gittiği bir gece, canavar gelip çakal yavrularını yer. Çakal avdan dönüp de yavrularının öldüğünü görünce feryat figana başlar ve tûtîleri suçlar. Çakalın, bir karakulak dostu vardır bununla görüşüp tûtîlerden nasıl intikam alacağını planını yaparlar. Planladıkları üzere çakal, sanki yaralanmış gibi bir avcının önünden aksayarak kaçıp o mesken tuttukları ağacın dibine gelir. Avcı da ağaca yakın gelince oradan kaçarak uzaklaşır.

Avcı ise ağacın üstünde tûtîleri görünce çakalın peşine düşmez. Hemen bir tuzak kurup hepsini yakalayınca Tûtî-i Hekîm başlarına gelen bu belanın sebebini anlar. Yavrularına, avcı gelince ölü taklidi yapmalarını ve avcı gelip de kendisini aldığı anda hemen uçup gitmelerini söyler. Avcı gelip yavruları ölü sanır ve onları dışarı atıp Tûtî-i Hekîm'i alır. Ancak yavruların uçup gittiğini görünce hile yaptıklarını anlar ve para edecek bu akıllı tûtîleri elinden kaçırdığına elinde aptal bir tûtînin kalmasına hayıflanır. Öfkesinden Tûtî-i Hekîm'i öldürmek istediği sırada, Tûtî Hekîm dile gelip kendisinin kıymetini anlatıp onun sayesinde fakirlikten kurtulabileceğini söyler.

Avcı, tûtînin sözlerinden etkilenir ve akıllı ve bilgili bir kuş olduğunu ve nice derde deva olacak ilaçları yapabildiğini söyleyerek satmak için pazara çıkarır. Ancak her gören Tûtî-i Hekîm'den etkilenip fiyatını daha da artırarak sonunda kimsenin alamayacağı bir noktaya getirirler. Birkaç gün bu hal üzerine geçtikten sonra şehrin padişahı tûtînin nâmını duyar.

Şehrin padişahı da bir hastalığa tutulmuş ancak hiçbir hekim derdine çare olamamıştır. Bu sebepten hemen tûtîyi satın alıp sarayına getirtirir. Padişah, tûtîyi bir altın kafese koyup her türlü ihtiyacını karşılar ve tûtî de çeşitli merhemlerle padişahın hastalığını iyileştirmeye çalışır.

Günden güne iyileşen padişahın tûtîye bağlılığı da artar. Ancak tûtînin, akli her daim evlatlarında olup kafesten kurtulmanın bir yolunu arar. Bir gün yine padişaha bir ilaç hazırlayıp ayağının altına sürülmesini söyler ve kendisi de bu şerefe nail olmayı ister. Bu bahaneyle kafesinden çıkan tûtî, hemen uçup köşkün saçağına çıkar ve gitmek istediğini söyler. Tûtînin kaçmasına öfkelenen padişah, nankörlüğüne ve işini yarım bırakıp gitmek istemesine kızsada da tûtîye hiç olmazsa şehrin bağında bir yerde yaşamasını söyler. Ama tûtî, yalnız başına yaşamaktansa dostlarıyla zindanda yaşamayı tercih edeceğini söyler.

Padişah, tûtîyi ikna edemediğini görünce hiç olmazsa vedalaşmak için yanına gelmesini ister ama tûtî, hemen padişahın yapmak istediğı hileyi anlayıp kendisinin kıymetinin bilinmemesinden hayıflanır. Yine de padişahdan helallik almadan gitmek istemez ve padişah çaresiz hakkını helal edip tûtînin gitmesine göz yumar.

6. Dokuzuncu Gece:

Mâhşeker, aşk derdiyle Tûtî-i Kâmil'in yanına gelerek derdine derman olmakla birlikte bu sırrı da saklamasını ister. Tûtî-i Kâmil, Mâhşeker'i oyalama planını gerçekleştirirken durumu anlamaması için de her fırsatta âşığının yanına gitmesi için destekler. Hâce Sâid'in dönmesi halinde onlar kavuştuklarında âşığı bu aşk acısıyla ortada kalacaktır. Bu halleri ise ağaçtan yapılan kızın aslına döndüğünde ona âşık olanların mahrum kaldığı gibi olacaktır.

6. 1. Ağaçtan Yapılan Kız

Bir dülger, bir kuyumcu, bir terzi ve bir zahit dört kişi seyahate karar verip yola çıkarlar. Birkaç gün seyahat ederler ve bir gün korkunç bir dağda gecelemeleeri gerekir. Burada nöbetleşerek uyumaya karar verirler ve ilk nöbet dülgera verilir.

Dülgerin beklemekten uykusu gelince oyalanmak için eline malzemesini alıp ağaçtan şekil yapmaya başlar ve bir kız tasviri ortaya çıkarır. Sıra kuyumcuya gelince karşısında ağaçtan yapılmış kızı görür. Dülgerin sanatına hayran kalıp o dahi uykusunu dağıtmak için kendi sanatını gösterir ve kızı hanımlara gereken bütün ziynetlerle süsler. Kuyumcunun sırası da geçip nöbet terziye gelince o da kendi

sanatı gereğince kıza göre elbiseler dikip giydirir. Ağaçtan yapılan kız, tam bir insan görünümü kazanır. Terzinin de sırası geçip zahidi uyandırır ve kendisi uyur. Zahit uyanıp karşısında kıızı görünce hayran kalır. Ancak ortada şekil var ruh yoktur. Hemen Allah’a yalvarmaya başlayıp kendisini utandırmamasını bu kıza can vermesini ister. Zahidin duası kabul olur ve kıza can gelir.

Sabah olup üçü dahi uyanınca, ağaçtan yapılmış o kızın can bulunduğunu görüp hepsi güzelliği karşısında tutulurlar. Kız için aralarında büyük bir kavgaya tutuşurlar. Dülger, kıızı ortaya çıkaranın kendisinin olduğunu ve kendisine layık olduğunu söyler. Kuyumcu, kıızı ziynetlerle; terzi, çeşit çeşit elbiselerle giydirip süslediğini söyleyerek kendisine layık olduğunu söylerler. Zahit ise kıza can verilmesinin sebebi olarak ibadetlerini gösterir ve duasının kabul olup kendisine bu dünyada verilmiş bir hediye olduğunu söyler. Ancak aralarında bir anlaşmaya varamazlar. Bu esnada karşıdan bir seyyah derviş gelir ve dervişe durumu anlatıp aralarını bulmalarını isterler. Ancak derviş dahi kıızı görünce âşık olup kızın kendi eşi olduğunu söyleyerek bunları yalancılıkla suçlar.

Derviş de kıza talepkâr olunca aralarında bir anlaşmaya varamayan bu beş kişi bir şehre gelip subaşına durumlarını anlatırlar. Subaşı da kıızı görür görmez âşık olur ve kardeşinin hatunu olduğunu, haramiler tarafından kaçırıldığını söyleyerek bunlardan davacı olur. Kadı huzuruna çıkıp dertlerini anlatırlar. Ancak kadı da kıza âşık olup kızın kendi cariyesi olduğunu ve kaçtığını söyler. Zahit ile kadı arasında yalan söylemeleri üzerine bir tartışma çıkar. Zahit kendi durumlarının, tıpkı Horasan’ın ileri gelenlerinden biri ile Dervîş Hevâyî’nin hikâyesine benzediğini söyleyerek hikâyeyi anlatmaya başlar. Hikâye şu şekildedir:

A’yân-ı Horâsan ile Dervîş Hevâyî

Horasan şehrinin ileri gelenlerinden bir kişi, arkadaşlarına bir ziyafet düzenler. Davetlilerden biri olan Dervîş Hevâyî, seyahatlerinde gördüğü olaylardan ve geçmiş hikâyelerden bahsedip insanları eğlendirir. Ancak anlattığı bir hikâye, davetlilerden birinin keyfini kaçırmaya ve bu durumdan dolayı Dervîş Hevâyî’yi suçlarlar. Bu duruma aşırı utanan Hevâyî, hikâyesinin kendisinden çıkmadığını, ancak dinleyenlerin kendi hikâyesi olduğunu sanmasından dolayı utandığını söyler. Nitekim kimin ne söylediği ya da düşündüğü önemli değildir, önemli olan doğrudur ve Allah doğru olanı bilmektedir.

Zahit hikâyesini tamamlayıp kadıdan, Allah'tan korkup davayı hakkıyla çözmesini ister. Kadı ise işini doğrulukla ve dürüstlükle yapacağı yerde zahitle kavgaya tutuşur ve hatta diğerleri de kavgaya karışıp bu yedi kişi birbirini öldürecek raddeye gelir. Şehrin bilginleri, duruma el koyup bunları bir yerde toplayarak barıştırmak isterler. Bunların davasını hiçbir kulun çözemeyeceğini, ancak Allah'ın yardımıyla halledebileceklerini söylerler ve dua etmek için mezarlığa giderler. Zahit, Allah'a bu sorunu çözmesi için dua eder ve bütün halk da bu duaya katılırlar. Bu esnada o ağaçtan yapılmış olan kız da sırtını bir ağaca dayayıp olan biteni izlemektedir. Zahit, duasını tamamlar tamamlamaz ağaç ikiye ayrılıp kızı içine alır ve bu dört kişinin sözünün doğruluğu ortaya çıkar.

7. Onuncu Gece:

Tûtî-i Kâmil, Mâhşeker'in keyfinin olmadığını görünce oyununun anlaşılmaması için hemen bir gece önce nasihat etmek için hikâyeyi çok uzattığını ve kendisini âşığından alıkoyduğunu ifade eder. Hemen durmayıp âşığına gitmesi gerektiğini, bu konuda Şâh Behvâc gibi olduğunu söyleyerek yeni hikâyelerin kapısını aralar.

7. 1. Hikâye-i Ebû'l-Mecd

Ebûlmecc, Bilsan şehrinde yaşayan akıllı ve bilgili bir kişidir. Bir gün odasından çıkıp şehrin etrafını gezerken bir bahçe görür. Bahçenin ortasındaki havuzun kenarına altından bir taht kurulmuş üzerine güzellikte ve zarıflıkta eşi benzeri görülmemiş bir kız oturmuştur. Bu kız şehrin padişahının kızıdır. Ebûlmecc, kızı görür görmez âşık olur ve aşkı günden güne artıp ıstırap çekmeye başlar. Bu aşk derdiyle ölmektense padişaha durumunu söylemeyi göze alır. Padişah'tan kızı isteyip verirse sevdiğine kavuşacak ama kabul etmeyip öfkesinden katline karar verirse yitip gidecektir. Zaten bu aşk derdiyle yanıp tutuşurken yine sonu ölüme çıkacaktır, hiç değilse bir kere olsun şansını denemek ister.

Ebûlmecc, padişaha bir mektup yazarak derdini ve kızına olan aşkını söyleyip kızı kendisine vermesini ister. Mektup, Bilsan padişahına ulaşınca padişah öfkesinden deliye döner ve hemen katledilmesini emreder. Ancak padişahın veziri, padişahın öfkesini sakinleştirip mektubun aslını araştırmayı teklif eder. Padişah, ne zaman istese zaten katledebilecektir. Böyle bir mektubu ancak bir deli yazabileceğinden bir kere olsun görmeden karar vermenin doğru olmayacağını

düşünen vezir, bu görevi üstüne alır. Ebûlmecd'i yanına çağıran vezir, kişinin kendine uygun bir eş seçmesi gerektiğini ve istediği kızın bir padişah kızı olduğunu söyler. Padişahın kızıyla evlenebilmesi için bir fil yükü altın getirmesi gerektiğini söyler. Ebûlmecd'in böyle bir imkanının olmadığını bilen vezir, onu zor duruma düşürerek bu işten vazgeçmesini ister.

Ebûlmecd'in, vezirin isteğini yerine getiremeyeceğinden dolayı sevgiliye kavuşma ümidi kalmamıştır. Aşkının derdiyle yollara düşen Ebûlmecd, gelen geçen herkese derdini anlatıp bir çare arar. Bir gün dostlarından biriyle karşılaşır ona dahi derdini anlatır. Dostu ise her derdin bir çaresi olduğunu, hemen durmayıp Şâh Behvâc'ın dergâhına gitmesini söyler. Ebûlmecd, hiç durmayıp hemen o dergâha giderek başından geçenleri Şâh Behvâc'a anlatır. Şâh Behvâc, bunun haline acıyıp sevdiğine kavuşması için hazinesinden bir fil yükü altını çıkarıp verir.

Ebûlmecd, Şâh Behvâc'ın verdiği altını aldığı gibi vezire gider. Vezir, bir habbesi dahi olmayan bu fakirin fil yükü kadar altını nasıl bulduğuna hayret eder. Altınların Şâh Behvâc'ın olduğunu öğrenen vezir, sözünü tutmaz ve Ebûlmecd'i vazgeçirebilmek için Şâh Behvâc'ın başını dahi ister. Ebûlmecd, çaresiz yine dergâha varıp vezirin isteğini Şâh Behvâc'a anlatır. Ondan bir fil yükü altını esirgemeyen bu cömert insana karşı kötülük edecek değildir. Niyeti Şâh Behvâc'tan başını istemek değildir. Şâh Behvâc, cömertliğin sadece malla olmayacağını bilir ve aşk yolunda canını bile vermekten çekinmez. Ancak Bilsan padişahının, kızı yine de Ebûlmecd'e vermeyeceğini bildiğinden birlikte gitmeyi teklif eder.

Ebûlmecd ve Şâh Behvâc, Bilsan padişahının huzuruna gelirler. Ebûlmecd, Şâh Behvâc'ı getirdiğini eğer kızı verirse hemen orada başını keseceğini söyler. Nitekim Bilsan padişahı, Şâh Behvâc'ı karşısında görünce özürler dileyip kızını vermeye razı olur.

7. 2. Şâh Behvâc ile Âzim

Şâh Behvâc'ın, Âzim adında bir hoş sohbet mûsahibi vardır. Şâh Behvâc, bunun sohbetinden gayet hoşlanır ve asla sohbetinden bıkmaz. Ancak Âzim'in bu marifetinin yanında bir de kötü bir huyu vardır. Kumar oyunlarına bağımlı olan Âzim, Şâh Behvâc'ın verdiği bütün hediyeleri kumarda harcayıp bir de üstüne borçlanır. Şâh Behvâc ise bunun sohbetinden gayet hoşlandığından ve sevdiğinden dolayı kusurunu görmeyip borçlarını öder ve hatta üstüne hediyeler verir. Ama bu

durum vezirleri rahatsız etmeye başlayıp böyle bir kişinin Şâh Behvâc'ın huzurunda bulunmasının uygun olmadığını söylerler. Şâh Behvâc, her ne kadar vezirlerin sözlerine kulak asmasa da bu söylentiler, Âzim'i utandırır ve kendi ayıbından dolayı eşiyle birlikte şehri terk eder.

Âzim, yolda giderken bir gün bir mağaraya denk gelir ve orada birkaç kişinin kumar oynadığını görür. Dayanamayıp yanlarına gider ve oynamaya başlar. O kadar oynar ki yanında hiç parası kalmadığı gibi üstüne bir de borçlanır. Ancak Âzim'e Şâh Behvâc dışında kimse bir altın dahi vermeyeceğinden eşini orada rehin bırakıp Şâh Behvâc'ın dergahına doğru yola çıkar. Yolda, su bulmak için akşama kadar gezinir ve bir dağ eteğindeki kuyuyu görüp hemen yanına gider. Sarığıyla külâhını kuyunun içine sarkıtıp şöyle bir baktığında kuyunun içinde cevherlerle süslenmiş bir kürsü üstünde bir kızın ve kızın karşısında da ihtiyar bir kişinin oturduğunu görür. Karşılarna bir kazan kurup içinde yağ kaynatıyorlar. Âzim bu sahneyi incelerken kız da onu görüp dilenci sanarak kolundan bir bileziğini çıkarıp külâhın içine koyar. Âzim o kadar şaşırmıştır ki külâhı çekmeyi düşünemez. Kız ise bir bileziği az gördüğünü düşünerek eşini dahi külâhın içine koyar. Âzim'in aklı başına gelip hemen külâhı çeker. Daha önce böyle bir bileziği Şâh Behvâc'ın hazinesinde bile görmemiş olan Âzim, bunları satmak için doğru şehre gider.

Sabah olduğu gibi kuyumcuya gidip bilezikleri satmak istediğinde kuyumcu, Âzim'in bunları çaldığını düşünerek hemen Şâh Behvâc'a götürür. Şâh Behvâc, hırsız diye getirdiklerinin Âzim olduğunu görünce işin aslını öğrenmek ister. Âzim, başından geçen olayları ve kuyuyu anlatınca birlikte gidip o kuyuyu görmek ister. İkiisi birlikte o kuyuya vardıklarında Şâh Behvâc, Âzim'in anlattıklarını kendi gözleriyle de görür. İşin aslını merak edip sorduğunda kızın periler padişahının kızı olduğunu ve ihtiyarın gençliğinde âşık olup atmış yıldır burada kaldıklarını öğrenir. Kız buna acıdığından dolayı ayrılıp gidemediğini ama kavuşmalarının da mümkün olmadığını söyler. Kavuşabilmeleri için ihtiyarın kaynayan kazana girmesi gerekmektedir. Ancak ihtiyar kazana girmeye cesaret edemediğinden atmış yıldır kavuşmadan orada öylece beklemektedirler. İhtiyar, kazana girip ölmekten değil de ölüp sevdiğinin yüzünü bir daha görememekten çekinerek kazana girmek istemez. Şâh Behvâc, ihtiyarın kazana girmeye çekindiğini görünce kendisi bir kere deneyip cesaretlendirmek ister. Kazanda bir saat kalıp çıktıktan sonra insanlığının kesafeti

gider. İhtiyar da cesarete gelip kazana girer ve o da bir saat sonra çıkıp sevdiğine kavuşur.

Şâh Behvâc, bu iki âşığın kavuşmasına vesile olduktan sonra Âzim'in eşini kurtarıp borçlarını dahi öder. Âzim de bundan sonra kumar oynamaya tövbe edip hep birlikte huzur içinde yaşarlar.

8. On Birinci Gece:

Beyzâdeye kavuşma ümidiyle yanına gelen Mâhşeker'in halini gören Tûtî Kâmil, yeni bir oyuna başvurur ve Mâhşeker'in konuşmalarına sessiz kalır. Bu sessizliğin sebebini öğrenmek isteyen Mâhşeker'e ise onun halini düşündüğü için böyle olduğunu ifade eder. Mâhşeker, kendisini düşünüyor olsaydı âşığına kavuşması için bir şeyler yapacağını ifade edince yapmak istediği oyunun ortaya çıkmasına engellemek için sadakatine güvenilmediğini ve bu konuda Şâh Kubâd'a benzediğini söyler. Sadakatine gösterme maksadıyla bir hikâye daha ortaya atan Tûtî-i Kâmil, bu geceyi de kurtarmış olur.

8. 1. Hikâye-i Şâh Kubâd

Şam çevresinden bir avcı, tuzak kurup bir tûtî yakalar ve satmak için çarşıya götürür. Tûtî, kendisine bakmaya gelenlere o kadar nükte ve letafet gösterir ki her gelen âşık olup almak ister. Ancak avcı, tûtîdeki bu zarafeti görüp pahasını daha da artırır ve kimsenin almaya gücü yetmez. Tûtînin namı, Şam padişahı Şâh Kubâd'ın kulağına kadar gider ve hemen emir verip tûtîyi aldırır. Padişah, tûtînin hoş sohbetiyle daima eğlenir ve akıllı bir kuş olduğundan devlet işlerinde de daima fikrini sorup ona göre hareket eder. Birkaç sene böyle geçer gider. Bir gün tûtî, güzel bir hikâye anlatır ve Şâh Kubâd bundan çok hoşlanıp karşılığında ne isterse vermeyi teklif eder. Bunca zamandır vatan ve aile hasreti çeken tûtînin tek dileği bir kez vatanına gidip ailesiyle görüşüp yine sahibine dönmektir. Şâh Kubâd, kabul edip tûtîyi vatanına gönderir.

Tûtî, vatanına varıp ailesiyle kavuştuktan sonra padişahın bu iyiliğine karşılık akrabalarının tavsiyesiyle ab-ı hayat çeşmesinin yanındaki ağaçtan bir meyve koparıp padişaha gider. Padişah bu meyveyi yiyip sonsuz bir hayata kavuşabilecektir. Ancak padişah bu meyveyi yemeği kabul etmez. Davranışının sebebi ise Hazreti Süleyman'ın bile ab-ı hayatı içmediği yerde kendisinin bu meyveyi yemesinin doğru olmayacağını düşünmesidir. Tûtî, Hazreti Süleyman'ın hikâyesini merak edip neden

kabul etmediğini de anlamak isteyince Şâh Kubâd hikâyeyi anlatmaya başlar. Hikâye şu şekildedir:

Hikâye-i Mîve-i Hayât

Bir gün Cebrail, Allah tarafından gönderilen bir kadeh ab-ı hayatı Hazret-i Süleyman'a getirir. Allah'ın selamını ileten Cebrail, içip içmemek hususunda tercihin kendisine bırakıldığını ifade eder. Hazret-i Süleyman, dilerse içip sonsuz bir hayata kavuşabilecektir. Ama hemen karar vermekten çekinip biraz düşünmek ister ve yanındakilerle bu konuyu istişare eder. Sonsuz bir yaşama sahip olmak elbette ki çekici gelir ancak olumsuz yanlarını düşünmek de gerekmektedir. Ölümsüzlüğün getireceği sorunlar sadece huzurda bulunan kirpinin aklına gelmiştir. Hazret-i Süleyman'ın bu suyu içmesi halinde ailesi ve yanındakilerin de faydalanabileceğini yoksa sadece kendisine mi tesir edeceğini merak eder. Bu hayat suyu sadece kendi yaşamı için söz konusuysa içmek doğru değildir. Zira kendisi sonsuz hayata kavuşmanın sevincini yaşarken tüm sevdiklerini kaybetmenin acısına da dayanamayacaktır. Hazret-i Süleyman, kirpinin düşüncelerini gayet uygun görüp hayatın lezzetinin, sevdiklerinin acısını dindirmeyeceğini anlar ve ab-ı hayatı içmek istemez.

Şâh Kubâd, meyveyi yememesinin sebebini bu güzel hikâyeyle tûtîye açıklayarak reddeder. Tûtî, Şâh Kubâd'ın sonsuz hayatı kabul etmemesinin sebebini anlamakla birlikte yine padişahın bu meyveden gelecek olan iyiliği kabul etmesini ister. Meyvenin çekirdeğinden oluşan yeni bir meyve ağacında eskisi kadar kuvvet kalmayıp bunda oluşan meyveler, sonsuz hayat bağışlamasa bile yiyen kimselere sağlık ve gençlik bahşedecektir. Şâh Kubâd, bu teklifi uygun görüp hemen çekirdeğin dikilmesini ister ve bu meyveye özel bir de bahçıvan tayin eder.

Aradan uzun bir zaman geçip bu çekirdekten oluşan ağaç, birkaç meyve verir. Bahçıvan, bir gün bağın içinde gezerken meyvelerden birinin olgunlaşıp yere düştüğünü görür. Hemen bu meyveyi alıp padişaha götürür. Şâh Kubâd, tedbirli davranarak meyveyi hemen yemek istemez ve zindandan bir ihtiyarı getirtip önce onun tecrübe etmesini ister. İhtiyar, meyveden yer yemez vücudu şişip rengi yeşile döner ve vücudundan sarı sular akarak orada can verir. Padişah, ihtiyarın bu halini görür görmez öfkeye kapılıp tûtînin kendisine bir oyun oynadığını düşünür ve orada katletmek ister. Biraz öfkesi sakinleşip düşündüğünde ise bir karışıklık olması

dahilinde günahsız yere öldürmenin doğru olmayacağına karar verir. Tûtî, işin aslını bilmediğinden bir kere bağa gidip o meyveden başka birine yedirerek tekrar tecrübe etmek gerektiğini söyler. Padişahla birlikte bağa geldiklerinde, o ağacın dibinde büyük bir yılanın yattığını ve tıpkı bir ejderha gibi ağzını açtığında etrafa zehir saçtığını görürler. Bahçivana getirdiği meyveyi nereden aldığını sorduklarında ise olgunlaşıp yere düşen bir meyveyi getirdiğini öğrenirler. İşin aslını anlamakla birlikte meyveyi tekrar denemek için zindandan bir ihtiyar daha getirtip ağaçtan bir meyve yedirirler. İhtiyar, meyveyi yer yemez hemen gençleşip vücudunun bütün hastalıkları yok olur. Şâh Kubâd'ın bütün şüphesi geçip bütün aile ve dostlarıyla o meyveden yiyerek gençlik ve sağlık bulurlar.

9. On İkinci Gece:

Mâhşeker, aşk derdine bir çare olması için yine Tûtî-i Kâmil'in yanına gelir. Sevgilisine kavuşma arzusunun yanında bu sırrın ortaya çıkmasından da endişe eden Mâhşeker, bu konuda yardım ister. Tûtî-i Kâmil, bu sırrını kendisinden başkasına söylememesini tembihleyerek sevgilisinin yanına gitmesi gerektiğini söyler. Bu gece hikâye anlatmak istemediğini ama yine de Mâhşeker'e nasihat olsun diye bir iki söz söyleyeceğini ifade eder. Sevgilisine kavuştuğunda rızasını gözetmesi gerektiğini söyleyen Tûtî-i Kâmil, gönlündeki sırrı gizlemesini sonra üzüleceğini söyler. Bu durumu da bu gecenin hikâyesine bağlayarak Mâhşeker'in ilgisini çekmeyi başarır.

9. 1. Hikâye-i Bâzergân-ı Hüssâm

Irak şehrinde Hüssâm adlı bir bezirgân vardır. Bir gün ticaret için Hint şehrine doğru yola çıkar. Hint şehriden, satmak için bir sürü değişik eşya alıp yola çıkacağı zaman bir dostuna satmak için daha değişik bir şey istediğini söyler. Öyle bir eşya olmalıdır ki daha önce kimse görmemiş ve duymamış olup hiçbir yerde bulunmamalıdır. Dostu, bu şehirde yaşayan ilim sahibi bir kişiden bahsedip her türlü eşyanın onda bulunabileceğini ve hatta ağaçtan tûtî yapıp tıpkı canlı gibi konuşturduğunu söyler. Bezirgân Hüssâm, hemen bu kişiyi bulup böyle bir tûtî yaptırır ve kendi şehri olan Irak'a döner.

Irak şehrinin vezirinin, bir oğlu vardır ki gayet zampara ve çapkın biridir. Bu vezirin oğlu ile Hüssâm'ın eşi arasında bir ilişki başlar ve Hüssâm'ın yokluğunu da fırsat bilerek daima görüşürler. Hüssâm'ın hiçbir şeyden haberi olmadığı gibi vezirin oğlu onunla da güya ki dostluk kurup her zaman yanına çağırır. Yine bir gün ziyafet

düzenleyip devletin ileri gelenleriyle birlikte Hüссâm'ı da davet eder. Sohbet esnasında Hüссâm, kendi bezirgânlığı sırasında gördüklerini ve tûtî hikâyesini anlatmaya başlar. Vezirin oğlu, tûtîyi duyduğu gibi fesatlık yaparak Hüссâm'ın eşinden tûtîyi alır ve yerine ağaçtan yapılmış bir tûtî koydurur. Hüссâm'ı hileyle kandırıp eşini boşamasını sağlayacak ve sevdiğine kavuşacaktır.

Tûtîyi kendi evine getirten vezirin oğlu, anlatılanlardan daha tatlı dilli bir kuş olduğunu görür. Diğer taraftan vezir oğlunun da bir eşi vardır ve bu dahi tûtîyle sohbet edip işin aslını öğrenir. Ancak bu sırrı içinde tutamayıp dostu olan Şeyh Ebulibâd Hazretlerine anlatır.

Yine bir gün ziyafet veren vezirin oğlu, Hâce Hüссâm'ı da davet edip konuyu tûtî hikâyesine getirir. Yapılan hileden haberdar olmayan Hâce Hüссâm, tûtîyi o kadar över ki vezirin oğlu hemen yalancılıkla suçlamaya başlar. İstedğini elde eden vezirin oğlu, sözünün doğruluğu karşısında bütün malını ve hatta eşini dahi boşayıp vereceğini ancak yalan söylüyorsa kendisinin malını ve eşini dahi alacağını söyleyerek iddiaya girer. Hâce Hüссâm da kabul eder ve orada bulunanları şahit tutarak evine döner. Ancak tûtînin kafesi yanına geldiğinde hiç konuşmadığını, kuru bir kalıptan ibaret olduğunu görür. Bunun sihir ile yapıldığını ve vaktinin dolduğunu düşünerek ne yapacağını bilmez halde ağlamaya başlar. Annesi gelip de Hüссâm'ın bu halinin aslını sorduğunda, Şeyh Ebulibâd Hazretlerinin bu işi çözebileceğini düşünüp hemen dergahına giderler.

Tûtî hikâyesini zaten duymuş olan Şeyh Ebulibâd, gerçeği anlatmayıp çözebileceğini ama bunun karşılığında ne alacağını sorar. Hâce Hüссâm, vezirin oğlunun kendisine teklif ettiği malı almasını söylese de Ebulibâd, malı değil vezirin oğlunun eşini istediğini söyler ve anlaşırlar. Ebulibâd, vezirin oğlunun eşiyle tûtîleri değiştirir ve ertesi gün Hâce Hüссâm'a teslim eder. Doğru vezirin oğluna giden Hüссâm doğru söylediğini kanıtlar. Çaresiz vezirin oğlu bütün malını vermek ve eşini boşamak zorunda kalır, ancak Hâce Hüссâm malı kabul etmeyip geri verir. Nitekim vezirin oğlunun yaptığı hile kendi başına gelir.

10. On Üçüncü Gece:

Aşkından kendinden geçen Mâhşeker, Tûtî-i Kâmil'e serzenişlerde bulunur ve derdine derman olmadığını, kendisinin derdi olmadığı için anlamadığını ifade eder. Bu gizli aşkını söylediğine pişman olduğunu söyleyen Mâhşeker, Tûtî-i

Kâmil'e güzel bir fırsat vermiştir. Bir konu hakkında danışıp konuşmadan hareket etmenin sonucunun kötü olacağını belirtir ve örnek olarak Şâh Behvâc'ın vezirini verir. Bu kişinin durumunu merak eden Mâhşeker, hikâyeyi anlatmasını ister. Tûtî-i Kâmil, böylece bu geceyi de atlatmanın yolunu bulmuş olur.

10. 1. Hikâye-i Şâh Behvâc

Şâh Behvâc'ın henüz on dört yaşına girmiş eşsiz güzellikte bir şehzâdesi vardır. Bu şehzâdeyi kendisine uygun biriyle evlendirmeye niyetlenen Şâh Behvâc, vezir Hûşmend'i çağırarak düğün için gerekli hazırlıkları yapmasını ister. Vezir Hûşmend, kısa zamanın içinde bütün hazırlıkları tamamlayıp düğün için gelen hediyeleri padişaha sunar. Şâh Behvâc, vezirinin bu kadar hazırlığın üstesinden gelmesine hayran kalmakla birlikte daha zor bir şey isteyerek altından nasıl kalkacağını görmek ister. Hûşmend'den düğüne denizi dahi davet etmesini ve yedi gün içinde bu işi başaramazsa katline karar vereceğini söyler. Vezir Hûşmend, bu isteğin yerine getirilmesinin mümkün olmadığını bildiğinden şaşırıp kalır. Ancak padişaha karşı gelmenin imkânsız olduğu bu durumda bir şey söylemeden kendi evine gider.

Vezirin dört oğlu olup babalarının bu halinin sebebini öğrenmek isterler. Oğullarına padişahın isteğini aktaran vezir, bunu ancak bir delinin söyleyebileceğini daha önce padişahın böyle bir istek duymadığını söyleyerek amacının kendisini öldürtmek olduğunu düşünür. Oğulları ise bir padişahın bahanesiz bile istediği kulunu katletmeye kadir olduğunu bildiklerinden babalarını rahatlatmaya çalışırlar. Ancak Hûşmend, bahanesiz boş yere öldürmenin padişahlığa yakışmayacağından, tıpkı aslanın toz bahanesiyle koyunu katlettiği gibi kendisinin dahi böyle bir bahaneyle katledileceğini söyler. Kendi durumuna benzer olan bu aslan ve koyun hikâyesini oğullarına da anlatır. Hikâye şu şekildedir:

Aslan ile Koyun

Büyük bir gemi, bir gün fırtınaya yakalanıp bir adaya çarpar ve içinde bulunanlardan bir koyun hariç bütün canlılar ölür. Koyun, ara sıra gemiden çıkıp çevrede otlar ve yine gemiye döner. O çevreyi bir aslan da mekân tutup bütün hayvanları emri altına almıştır. Bir gün ava çıkıp kendisi ve bütün emri altındakilerle birlikte karnını doyurduktan sonra gezintiye çıkarlar. Gezinti esnasında su kenarındaki gemiyi görüp içine girerler.

Gemiye gezerken koyunu gören aslan, buna acıyıp yanına alır ve bütün ihtiyaçlarını karşılar. Gemiye de kendine mekân belleyen aslan, tüm emri altındakiler ve koyun ile burada yaşamaya başlar. Bir gün emrindeki hayvanlarla birlikte avlanmaya çıkan aslan, akşama kadar gezmesine rağmen hiçbir av bulamaz. Bu durum üç gün boyunca devam edip açlıktan hiçbirinin takati kalmadığında koyunu yemek için aslana teklifte bulunurlar. Ancak aslan açlıktan öleceğini bilse de günahsız yere koyuna kıymak istemez. Yanında bulunanlar ise açlıktan ölmektense bir kulun feda olmasının sakıncasının olmadığını söyleyerek aslanı ikna ederler.

Aslan koyunu bahanesiz öldürmek istemediğinden dolayı düşünürken koyun huzura gelir. Fırsatın ayağına geldiğini gören aslan, hemen koyunu tahtgâhını toza bulamakla suçlar. Kendisine yapılan oyunun farkında olmayan koyun ise deniz üstünde toz olmayacağını ve dolayısıyla tahtgâhını da toz edemeyeceğini söyleyerek kendisini savunur. Ancak kurnazlığıyla meşhur olan tilki, seyisin efendisine yaptığı gibi özrünün kabahatinden büyük olduğunu söyleyerek koyunu daha zor bir duruma sokar. Aslan durumu anlayabilmek için hikâyenin aslını sorunca tilki anlatmaya başlar. Hikâye şu şekildedir:

Seyis ile Efendisi

Bir kimse gece vakti evine girip merdivenlerden yukarı çıkarken ahırdan seyisin ayak seslerini işitir ve dışarı çıkar. Bu seyis ve ev sahibinin eşi her zaman merdivenlerin yukarısında görüşürler. Seyis yine efendisinin eşi sanıp koşup koluna girer ancak yarıya kadar bile dayanamayıp efendisinin topuğunu sıkar. Ancak bir yumuşaklık hissedemediğinden şüphelenip iyice yüzüne baktığında efendisi olduğunu anlar. Hemen özür dileyerek kadıncığın her zaman geldiğini ve yine o sandığını söyler.

Hikâyesini tamamlayan tilki, işte koyunun özrü de seyisin özrü gibidir ve hemen cezasını vermek gerekir diyerek koyunun katledilmesine sebep olur.

Vezir Hûşmend, sonunun bu hikâyeye benzeyeceğini söylese de oğulları, denize doğru gidip Allah'a yalvarmasını belki bir çare bulabileceğini söylerler. Çaresiz oğullarının sözünü dinleyen vezir Hûşmend, deniz tarafına doğru yola çıkar ve üç gün gittikten sonra denize ulaşip dinlenmek için uykuya dalar. Rüyasında nur yüzlü bir ihtiyar gelip Allah'ın dualarına karşılık verdiğini ancak böyle bir şeyin imkânsız olduğunu ve davetin sebebinin hediye isteği olduğundan dolayı hediyelerini

gönderdiğini söyler. Uykusundan uyanan Hûşmend, rüyasında ihtiyarın bahsettiği bir sandık dolusu mücevheri, bir sandık dolusu değerli kıyafetleri yine bir büyük sandık dolusu altın ve bir atı yanında görür.

Vezir Hûşmend, Allah tarafından gönderilen bu hediyelerle birlikte Şâh Behvâc'ın huzuruna gelip başından geçenleri anlatır. Şâh Behvâc, böyle imkânsız bir istekte bulunmasının sebebinin vezirini denemek olduğunu söyleyerek hediyelerden birini almasını ister. Hûşmend ise bu konuda dahi oğullarıyla görüşerek öyle karar vermek ister. Padişahın izniyle huzura gelen oğullarından büyüğü; altını almak gerektiğini, bununla kıyafet, at ve mücevher dahil ne isterlerse alabileceklerini söyler. İkinci oğlu, padişahın veziri olduğundan zaten her daim altının eksik olmayacağını, böyle mücevherlerin padişahın hazinesinde bile bulunmadığını söyleyerek doğru olanın mücevher sandığını almak olduğunu söyler. Üçüncü oğlu, vezirlerin görevlerinden birinin de savaşmak olduğunu düşünerek atı almasının makul olacağını söyler. Dördüncü oğlu ise hepsinden kıymetli olanın kıyafet olduğunu, zaten padişah huzurunda başka hiçbir şeye ihtiyacı olmayıp saygınlığını bunlarla gösterebileceğini söyler. Şâh Behvâc, bu dört oğlanı da dinleyip her birinin sözünü taktir ederek bu hediyeleri onlara bağışlar.

11. On Dördüncü Gece:

Her gece olduğu gibi bu gece de Tûtî-i Kâmil, Mâhşeker'in sevgilisine kavuşmasını ister görünerek hemen beyzâdenin yanına gitmesini söyler. Nasihat olması için de sohbet esnasında konuşulanları iyi düşünmesini ve aklında tutmasını söyler. Kişinin karakterinin sözlerinden belli olacağını ve onu tanımanın en iyi yolunun bu olduğunu ifade eder. Mâhşeker, bu konuda da bilgisiz olduğundan bunun nasıl anlaşılacağını sorduğunda yeni bir hikâyenin kapısını açar.

11. 1. Hikâye-i Merd-i Dihkâni

Bir gün bir çiftçi, çift sürerken eşsiz ve çok kıymetli bir elmas bulur. Hemen memleketinde elmastan anlayan kimselere bunu gösterip değerini öğrenmek ister, ancak kimse bu elmasa değer biçemez. Çiftçinin dostları, bu memlekette kimsenin böyle bir elması almaya gücünün yetmeyeceğini ve duyulması dahilinde padişahın hırsız tutarak elması elinden alabileceğini söylerler. Çiftçi, elması götürüp Rum sultanına hediye olarak vermesinin daha doğru olacağını karşılığında onun dahi hediyelerde bulunacağını söyleyen dostlarının sözünü dinleyerek doğru yola çıkar.

Yolda üç seyyaha denk gelen çiftçi, bunlarla yol arkadaşı olur. Birkaç gün birlikte gittikten sonra bu seyyahlar, elması görürler ve almak için fırsat gözetmeye başlarlar. Bir gün çiftçi uyuya kalır ve fırsatını bulan seyyahlar hemen koynundan elması alırlar. Çiftçi uyanıp elması yerinde bulamayınca seyyahların aldığını bilir. Ancak söylese geri alamayacağı gibi üstüne öldürürler düşüncesiyle fark etmemiş gibi davranarak yol arkadaşlığına devam eder.

Bu dört yoldaş, birkaç zamandan sonra Rum'a ulaşırlar ve çiftçi hemen Rum sultanına seyyahların hırsızlık yaptığını söyler. Seyyahlar inkâr etseler de Rum sultanı bunları hapse attırıp doğru söyleyip söylemediklerini düşünürken kızı Mihrişâh yanına gelir. Babasından durumu öğrenen Mihrişâh, bu sorunu kendisi çözmek isteyerek seyyahları hapisten çıkarıp yanına getirtir. Mihrişâh, gayet akıllı ve bilgili bir kız olduğundan bunlara inanmış görünerek nice güzel sözlerle gönüllerini alır. Bunların her gün yanına gelip gitmesine izin vererek seyyahlıkları sırasında gördükleri olayları anlatmalarını ister. Bir gün seyyahlar yine Mihrişâh'ın yanına geldiklerinde, Mihrişâh, bir hikâyede duyup aklını karıştıran bir konudan bahseder ve seyyahlardan yardım ister. Seyyahlar, yardımcı olabileceklerini söyleyerek Mihrişâh'tan hikâyeyi anlatmasını isterler. Hikâye şu şekildedir:

Dilfürûz

Dimişk şehrinde bir bezirgânın Dilfürûz adında henüz on iki on üç yaşlarında güzel bir kızı vardır. Dilfürûz, bahar mevsiminde bir gün birkaç cariyesiyle birlikte bağa gider ve etrafı izlerken gözü bir güle takılır. Dilfürûz, gülü çok beğenir ve hemen koparılmasını ister. Ancak hangi cariyeye denerse denesin bir türlü güle yetişip koparamaz. Güle ulaşamadıkça Dilfürûz'un ilgisi daha da artıp kim koparırsa ne dileği varsa gerçekleştireceğini söyler. Bahçıvan, Dilfürûz'un sözlerini işittiği gibi gelip bin zahmetle gülü koparır. Bahçıvanın dileği, gelin olduğu gece eşiyle birlikte olmadan önce bağa gelip kendisiyle görüşmesidir.

Bu olayın üstünden çok zaman geçtikten sonra bezirgân kızını evlendirir. Dilfürûz, bahçıvana verdiği sözü hatırlayıp eşinden izin alarak üstündeki takıları bile çıkarmadan yola düşer. Ancak yolunu şaşırıp başka bir yere varır ve burada karşısına aç bir kurt çıkar. Dilfürûz, korkudan yalvarmaya başlayıp bahçıvan ile aralarındaki sözleşmeyi söyleyerek izin vermesini ve sözünü tuttuktan sonra ne isterse yapmasını söyler. Kurdun yüreğine insaf gelip kıza merhamet eder ve gitmesine izin verir.

Dilfürûz bu beladan kurtulup biraz daha yürüdükten sonra karşısına bir haydut çıkar. Ona dahi durumunu anlatıp sözünü tuttuktan sonra bütün takılarını vereceğini söyleyerek ikna eder. Dilfürûz, bu kadar zahmetten sonra bağı ulaşıp bahçıvanı bulur. Yolda başına gelenleri anlatınca bahçıvan ağlayıp amacının sadece sözünde durup durmayacağını görmek olduğunu ve başkasının helaline asla dokunmayacağını söyleyip Dilfürûz'u evine götürür.

Mihrişâh, hikâyesini tamamlayıp bu hikâyedekilerden hangisinin insaniyetini takdir etmek gerekir diye sorar. Seyyahlardan birisi kurdun yaşlı bir kurt olduğunu ve dişlerinin dahi döküldüğünü yoksa hazır ele girmiş bir avı bırakmanın ahmaklık olduğunu söyler. İkincisi, kurdun ahmaklığından ziyade haydudun daha ahmak olduğunu söylerken diğeri ise en büyük ahmaklığın bahçıvanda olduğunu ve böyle güzel bir kız ayağına kadar gelmişken kavuşmak istememesinin cahillik olduğunu söyler.

Mihrişâh, bunların sözlerinden hainliklerini anlayıp çiftçinin elmasını da bunların çaldıklarını bilir. Rum sultanı elmasın bunlarda olduğunu öğrenince bunları katlettirir ve çiftçiye elmasına karşılık çeşit çeşit hediyeler sunar.

12. On Beşinci Gece:

Bu gece, iç hikâyeler dışında Tûtî-i Kâmil tarafından toplam dört hikâye anlatılır. Bu gece Tûtî-i Kâmil'in işi daha da kolaydır. Bir gece önce sevgilisini tanımasına yardımcı olacak nasihatleri veren Tûtî-i Kâmil'den bu gece de akıl isteyen Mâhşeker, yeni hikâyelerin ortamını hazırlamış olur.

12. 1. Bebek Şehzâde

İsfahan padişahı yüz yirmi yaşını geçmiş olup bir gün ahirete göçüp gider. Ancak kendi yerine geçecek yetişkin bir şehzâdesi olmayıp henüz süt emer bir oğlu vardır. Padişahın vezirleri ve alimler bir araya gelip tahta bu bebeği geçirmeleri hususunda tartışırlar. Henüz konuşamayan hatta hareket bile edemeyen bu bebeği, tahta geçirmeleri durumunda devlet yönetiminin ne hale geleceğini ve boş yere bir bebeğin kahrını çekmenin anlamsız olacağını düşünürler. Bu bebek yerine başka birini saltanata getirmeleri durumunda ise bu soydan gelmeyen birinin padişahlık yapamayacağını ve memleket ile halkı gereği gibi koruyamayacağını bildiklerinden ne yapacaklarını şaşırırlar. En doğru kararın bu bebeği tecrübe etmek olduğuna karar vererek bilginlere danışırlar.

Memlekette bulunan dört yüz kadar bilginin kararıyla bir saz eğlencesi düzenlenip şehzâdeyi kendi yaşıtı olanlarla birlikte beşiklerine yatırılır. Sazlar çalınmaya başlandığında şehzâde hareket ederse saltanata layık olacağına ve eğer hareket etmezse boş yere bir bebeğin eziyetini çekmemek gerektiğine karar verirler. Sazlar çalınmaya, şarkılar söylenmeye başlandığı esnada, şehzâde o kadar harekete gelir ki beşiği bile yerinden oynatır. Şehzâdenin yaşıtlarının öylece cansız bir kalıp gibi yattığını gören vezirler, saltanata layık olduğunu anlarlar.

12. 2. Hikâye-i Cüneyd

Bir gün Cüneyd-i Bağdâdî Hazretleri, semâ meclisindeyken zevkinden kendinden geçip harekete başladığı esnada, orada bulunanlardan biri kederli bir sesle bağırınca Cüneyd-i Bağdâdî'nin aşk sarhoşluğu geçip aklı başına gelir. O gence bakıp susmasını ister ve hırkasını başına geçirip bir saat kadar öylece kalır. Orada bulunanlar hırkayı kaldırıp baktıklarında ise aşk ateşine dayanamayıp ruhunu teslim ettiğini görürler.

12. 3. Hakîm-i Sâz-pervaz

Bir saz ustası seyahati sırasında dağlarda ve ağaçlar gölgesinde gezerken bir maymun görür. Bu maymun ağaçların içinde daldan dala sıçrarken karnı bir keskin dala rast gelip yırtılır ve bağırsağı iki dalın arasında kalır. Bir zaman sonra o bağırsak kurur ve rüzgâr estikçe ondan bir hoş ses gelmeye başlar. Saz ustası, bağırsağı indirip iki ağaç arasına bağlar. Öncekinden daha güzel ses çıkardığını duyunca ağacı bir deri ile kaplayıp birkaç tel daha ekleyerek çalmaya başlar.

12. 4. Bekçi Çapükdest

Çin şehrinde bir aslan vardır. Bu aslanın gençliği gidip ihtiyarladığında, eski kuvveti kalmayıp gözleri görmez ve dişleri kesmez halde aciz kalır. Hatta o dereceye varır ki et yiyip uyumaya başladığında sarhoşlar gibi ağzı açılıp fareler gelip dişleri arasında kalan etleri yerler. Aslan uyandığı gibi etrafa kaçan fareleri bir türlü yakalamak mümkün olmaz. Farelerin eziyetinden bıkan aslan, bu durumunu veziri olan kurda anlatır. Kurt, aslanın bu durumunun Allah'ın bir hikmeti olduğunu bildiğinden, aslana Bağdat halifesinin sinekler ile olan imtihanını anlatır. Hikâye şu şekildedir:

Bağdat Halifesi ve Sinek

Kuvvet ve kudretiyle meşhur olan bir Abbasi halifesi, Bağdatlı alim ve bilginlerle otururken yaz mevsimi olduğundan dolayı sinekler rahat vermez. Halife içlerinde olan bir alime, bu sineklerin niçin yaratıldığını sorar. O alim ise Allah'ın hiçbir şeyi boş yere yaratmadığını söyler. Bunları yaratmadaki amacının ise dünyada bu kadar kuvvet ve kudrete sahip olan kimselerin de aciz yanlarını görüp bu küçücük faydasız hayvanlara güçleri yetmediğinde Allah'a ihtiyaçlarının olduğunu göstermek için olduğunu ifade eder.

Kurt, aslanın bu kadar kuvvet ve kudret sahibi iken fareler karşısındaki acizliğinin Allah'ın bir uyarısı olduğunu anlatmak ister. Yine her derdin bir çaresinin olduğunu söyleyerek eski emektarlarından Çapükdest adlı kediye bekçilik etmesi için görevlendirirler. Çapükdest, görevi kabul eder ancak geçmişten gelme bağlarının olmasına karşılık bunca zamandır aslandan hiç iltifat görmemenin kırıncılığını dile getirmekten geri kalmaz. Aslan kedi ile nasıl bir bağının olduğunu sorunca Çapükdest, Hazret-i Nuh'un gemisinde bulunanların farelerden rahatsızlık duyup şikâyet ettiklerini ve Hazret-i Nuh'un aslanın alnını okşadığında burun deliklerinden kendi atalarının çıktığını söyler. Tıpkı ataları gibi kendisinin de bu işin üstesinden geleceğini söyleyerek bekçiliğe başlar. Çapükdest, görüldüğünde farelerin hepsi korkudan kaçıp bir kenara sığınır ve aslanda onun sayesinde rahatına bakar. Günden güne itibarı artan Çapükdest'in bir gün başka bir yere gitmesi gerekir ve yerine oğlunu koyar. Ancak oğlu tuttuğu bütün fareleri öldürüp Çapükdest gelene kadar bir tanesini bile sağ koymaz. Çapükdest gelip de oğlunun bütün fareleri öldürdüğünü görünce böyle bir aptallık etmesine çok kızar. Çapükdest'e fareler olduğu sürece ihtiyaç duyulmaktadır. Nitekim birkaç gün geçip farelerin yokluğu anlaşılınca görevine de son verilir.

13. On Altıncı Gece:

Mâhşeker, sevgiliye kavuşamamanın öfkesiyle Tûtî-i Kâmil'in yanına giderek öfkesini dile getirir. Yavaş yavaş oynadığı oyunun farkına varmaya başlayan Mâhşeker; hikâyelerle kendisini oyaladığının farkında olduğunu, Müşârik gibi onu da öldüreceğini söyler. Tûtî-i Kâmil, bu sözler karşısında ne yapacağını şaşırsa da hemen durumu toparlamaya çalışarak masumluğunu ve yardım etmeye çalıştığını ifade eder. Ancak Mâhşeker'in öfkesinden gözü

dönmüş durumdadır. Bir cahil kuştan akıl alınmayacağını söyleyen Mâhşeker, Tûtî-i Kâmil'e çıkış kapısını vermiş olur. Hemen duruma uygun yeni bir hikâyeden bahis açarak Mâhşeker'in dikkatini çeken Tûtî-i Kâmil hem öldürülmekten kurtulmuş hem de bir geceyi daha atlatmanın yolunu bulmuş olur. Ancak hikâye de harama meyletmenin uygun olmadığını ifade eden sözleri üstüne alınan Mâhşeker'in öfkesi daha da şiddetlenir.

13. 1. Memâlik Pîr

Horasan padişahının Memâlik Pîr adlı bir veziri ve bu vezirin bir oğlu vardır ki bir kere yüzüne bakan bir daha bakmaz. Çirkinliğinin yanı sıra o kadar ahmak ve ağzı bozuktur ki hayvanlar bile bununla dostluk kurmaz. Ancak Memâlik Pîr'in başka bir evladı olmadığından gözüne gayet güzel görünüp oğlunu bir kızla evlendirir. Bu oğlan ne kadar çirkin ve akılsız ise kız tam tersi o kadar güzel ve akıllıdır. Bunun üzerinden birkaç zaman geçer ama sanki bülbül ile kargayı bir kafese koymuşlar gibi kız bu oğlana alışamaz ve hiç hoşlanmaz.

Bir gece vakti oğlanın yanından kalkıp pencere kenarına oturur ve haline ağlamaya başlar. Bu esnada çölden hoş bir ses duyulup ses gittikçe yaklaşır. Sesin sahibi pencere dibine kadar geldiğinde, kız güzellikte kendisine denk nazık bir delikanlı görür. Hemen görür görmez âşık olup pencerenin altına çağırır ve derdini anlatarak kurtarması için yardım ister. Delikanlı kızın bu haline acıyıp kabul eder ve kız bütün mücevherlerini ve eşyalarını alıp bu oğlanla kaçır. Yolda giderken bir su kenarına gelirler, ancak bu suyun bir köprüsü olmadığından yüzerek geçmek zorundadırlar. Delikanlı kıza, yüzme bildiğini önce eşyaları geçirip sonra yine dönüp onu da alacağını söyleyerek kızın bütün eşyalarını ve hatta üstündekileri de alıp karşıya geçer. Ancak delikanlı karşıya geçince bu kıızı kaçırmanın başına bela olacağını, elbette kıızı aramak için çıkacaklarını düşünerek kıızı orada bırakıp gider. Kız o halde suyun kenarında kendi haline ağlarken bir tilki ağzında kemikle gelir. Kemiği yerken suda bir balık görüp hemen yakalamak için ağzındaki kemiği balığa atar ama yakalayamaz. Balık tutma hevesiyle elindeki kemikten de olan tilkinin hali kıızı güldürür. Kıızı fark eden tilki, bu halde burada ne yaptığını sorup öğrenince alay etmeye başlar. Kızın kendisiyle alay etmesinin yersiz olduğunu ikisinin hallerinin de birbirine benzediğini söyleyerek bu duruma münasip bir hikâye anlatır. Hikâye şu şekildedir:

Seher-hîz Olan Dostlar

Bir kişi, gece vakti evinden dışarı çıkıp yalnız başına şehirde gezerken bir dostuna rast gelir. Gece vakti böyle gezmesinin sebebinin evden kovulmak mı yoksa deliliğinden mi olduğunu sorup alay etmek ister. Ancak dostu, kendisinin de gece vakti tek başına gezdiğini söyleyerek kendi halini görmeden başkasıyla alay etmenin ahmaklığını yüzüne vurur.

Kız da tıpkı bu adamın yaptığı gibi kendi haline bakmayıp tilkiyi alaya almak istemiştir. Tilki yine de kıza acıyıp akıl vererek bulunduğunda delirmiş taklidi yapıp kabahatini gizlemesini söyler ve gider. Kız tilkinin sözü üzerine hareket ederek düştüğü durumdan kurtulur.

14. On Yedinci Gece:

Bir gece önce anlatılan hikâyeye öfkelenen Mâhşeker, sabaha kadar uyumaz ve akşam olduğu gibi Tûtî-i Kâmil'den özür dilemeyi düşünür. Hikâyede Mâhşeker'in pişmanlığının sebebi açıklanmamakla birlikte Tûtî-i Kâmil'den özür dileyerek gönlünü almayı düşündüğü ifade edilir. Tûtî-i Kâmil, Mâhşeker'in öfkesinin geçtiğinin farkına varınca hemen söze başlar ve kusurunun ne olduğunu bilmek ve telafi etmek ister. Mâhşeker ise Tûtî-i Kâmil'in sadakatının farkında olduğunu ancak aşkından böyle davrandığını ifade ederek gönlünü almak ister. Tûtî-i Kâmil, nice sözlerle sadakatini ve sevgilisine kavuşması için çaba gösterdiğini anlatarak aksi durumda tıpkı Hâce Mansûr'u taklit eden Ferî gibi rezil rüsva olacağını söyler. Mâhşeker'in, hikâyenin ne olduğunu merak etmesi üzerine de hikâyeyi anlatmaya başlar.

14. 1. Hâce Mansûr'un Hatunu Sâliha

Çin şehrinde Hâce Mansûr adlı bir bezirgân vardır. Bu bezirgânın eşsiz güzellikte Sâliha adlı bir eşi vardır. şehirde Sâliha'nın güzelliğı meşhur olmakla birlikte gayet namuslu bir kadındır. Bir gün Hâce Mansûr ticaret için gitmek zorunda kalır. Bu sırada Sâliha'nın aşkıyla yanıp tutuşan ve ahlaksız bir kimse olan Ferî, bugüne kadar bulamadığı fırsatı elde ettiğini düşünerek analığına derdini açıp yardım ister. Kendisi gibi hileci ve ahlaksız olan analığı, hemen Hâce Mansûr'un evine gidip Sâliha'ya oğlunun aşkından bahseder. Sâliha, değıl kabul etmek böyle ahlaksızlığa öfkelenip hemen kadını evden kovar. Analığı Ferî'ye gidip kavuşmalarının imkansızlığını ve Sâliha ile aralarında geçen münakaşayı anlatır. Ferî, aşk ızdırabına

daha fazla dayanamayıp şehri terk eder. Bir zaman gittikten sonra bir gün bir zahidin ibadethanesine gelir. Burada bir sene kadar kalıp zahidin hizmetini görür. Zahit, Ferî'nin bu kadar hizmeti karşısında utanıp verecek bir malı dahi olmadığından karşılık olarak bir ism-i şerîf öğretir. Bu isimle ne zaman bir şey istese elde edebileceğini söyleyerek yine haramdan uzak durmasını ister. Ancak kişinin huyunun asla değişmeyeceğinden Ferî, hemen Sâliha'yı elde edebilmenin peşine düşüp kendi memleketine döner.

Bu ism-i şerîf ile kendisini Hâce Mansûr'un şekline koyup evine gider. Sâliha, hiçbir şeyden habersiz eşi geldiğini sanıp karşılayıp hoş sohbetler eder. Ancak içine bir şüphe düşüp vücudunun Hâce Mansûr'a benzemesine rağmen davranışlarındaki gariplikten dolayı birkaç gün dikkatli davranmaya karar verir. Akşam olup yatağa girdiklerinde özrünü bahane ederek kaçır. Bu durum beş on gün böyle devam ederse de artık bu bahaneye sığınamayacağından bu defa da hastalık bahanesini uydurur. Hâce Mansûr çıkıp geldiğinde eşinin hasta olup yattığını ve başında kendisine benzeyen birinin beklediğini görür. Hemen Ferî'yi tutup evden atar ve bir kavgaya tutuşurlar. Bunların gürültüsüne gelen komşular ikisini de alıp kadıya götürürler. Kadı birbirine benzeyen bu iki kişiyi görünce ne hüküm vereceğini bilemez. Mahkemede olanlardan bir kişi bu davayı çözmeyi üstlenip düğün gecesi yaşananların sadece eşler tarafından bilineceğini söyleyerek bu iki kişiyi Sâliha ile yüzleştirir. Sâliha, kendi eşi olan Hâce Mansûr'u bilir ve sahtekarlık yapan Ferî de derisi yüzülerek cezalandırılır.

15. On Sekizinci Gece:

Mâhşeker'in aşk derdinden kendisinin de uyuyamadığını ifade eden Tûtî Kâmil, sözü fazla uzatmadan hemen anlatmak istediği hikâyenin girişini yapar.

15. 1. Hümâyûnbaht ile Ferahbaht

Padişahın Hümâyûnbaht ve Ferahbaht adında iki oğlu vardır. Babaları ölünce padişahlık büyük oğlu olan Hümâyûnbaht'a nasip olur. Hümâyûnbaht, yakınında bir memleketin idaresini de kardeşi Ferahbaht'a verir. Bu iki kardeş birbirlerine saygıda ve sevgide asla kusur etmeyip memleketin korunmasında birlikte hareket edip adalet üzeredirler. Ancak bu iki kardeşin böyle iyi geçinip devlet yönetiminde hiçbir eksikleri olmamasından dolayı düşmanlar rahat durmayıp aralarını bozmaya gayret ederler. Nitekim de bir yolunu bulup bu iki kardeşi birbirine düşman ederler.

Hümâyûnbaht'ı türlü türlü şüphelere düşürüp kardeşine eziyet etmesine sebep olurlar.

Bir gün Ferahbaht, bu eziyetlere daha fazla dayanamayıp ülkeyi terk eder. Çölde giderken bir dervişe rast gelir. Bu derviş, kendisinin Harababad şehrinden olduğunu ve cümle alemin bilgisinin kendisine verildiğini söyleyerek Ferahbaht'ın da durumunu bildiğini söyler. Kendisine yoldaş olarak Mübârekfâl'i verdiğini, bundan sonra yolunun ve bahtının açık olmasını söyler. Meğer bu derviş kılığında Ferahbaht'a gözüken kişi Ekmeleddin Hemedânî Hazretleri olup Mübârekfâl dediği kişi ise Ferahbaht'ın bahtıdır. Ancak Ferahbaht bunlardan habersizdir.

Ferahbaht, yoluna devam ederken karşısından bir yiğit gelip isminin Mübârekfâl olduğunu söyler. İkisi birlikte yola koyulup bir su kenarına gelirler. Burada dinlenmek niyetiyle biraz oturlurlarken Mübârekfâl gezinti bahanesiyle gider. Ferahbaht ise suyu izlerken büyük bir yılanın bir kurbağayı tutmaya çalıştığını görür ve kurbağaya merhamet edip kurtarır. Yılan dile gelip kurbağayı kurtarmakla iyilik yaparken diğer taraftan onun nasibine engel olarak kötülük ettiğini söyler. Ferahbaht bu sözün karşılığında yılanın önüne bir parça et atar ve yılan bu et parçasını alıp gider. Kendi yuvasına gelip etin bir kısmını dahi eşine verip Ferahbaht'ın cömertliğini anlatır. Dişi yılan, insan cinsinin cömert davranmasına şaşırırsa da erkek yılan, insanların içinde de iyilerin olduğunu hatta değil malla kendi vücutlarıyla bile cömertlik yaptıklarını Hazret-i Mûsa'nın buna en iyi örnek olduğunu söyler ve hikâyeyi anlatmaya başlar. Hikâye şu şekildedir:

Hazret-i Mûsa ve Ukab

Bir güvercin bir gün kartaldan kaçarak Hazret-i Mûsa'ya sığınır. Kartal da arkasından yetişip Hazret-i Mûsa'dan nasibini saklamamasını ister. Hazret-i Mûsa ise kartala isteğinin karnını doyurmak mı yoksa güvercin mi olduğunu sorar. Kendisine sığınan bir mazlumu koruyacağını ve vermeyeceğini ama karnını doyurmak isterse ondan dahi nasibini esirgemeyeceğini söyler. Kartal, karnını doyurmak istediğini söyleyince Hazret-i Mûsa, kendi vücudundan güvercin kadar bir parça kesip vermek ister. Ancak kartal hemen araya girerek kendisinin Mikail ve güvercinin de Cebrail olduğunu, bu surette görünmelerinin sebebinin ise cömertliğini ve iyiliğini görmek için olduğunu söyleyerek ortadan kaybolurlar.

Ferahbaht'ın yaptığı cömertlikte Hazret-i Mûsa'nın cömertliği gibidir. Dişi yılan, böyle bir kimsenin hizmetinde bulunması gerektiğini söyleyerek erkek yılanı gönderir. Bu yılan ve kurbağa da peri cinsinden olup aralarındaki bir anlaşmazlık yüzünden birbirlerini öldürecekleri noktada Ferahbaht, araya girerek ikisini dahi kurtarmıştır. Yılan suretinde olan Hâlis ve kurbağa suretinde olan Muhlis adıyla Ferahbaht'ın yanına gelirler. Ferahbaht, karşısına çıkan bu kişileri babasının eski emektarlarından sanıp yanına alır.

Ferahbaht, Mübârekfâl, Hâlis ve Muhlis dördü birlikte çok uzun zaman seyahat edip sonunda Mısır şehrine gelirler. O gün bir eğlence düzenlenip bütün Mısır halkı padişahın karşısında hünerlerini gösterirlerken padişah Ferahbaht'ı görüp yanına çağırır. Ferahbaht, kendilerini seyyah olarak tanıtır asıl memleketini ve kim olduğunu saklar. Padişah bunun sohbetinden ve hareketlerinden hoşlanıp alıkoyar ve ara sıra yanına çağırıp sohbet eder.

Bir gün Mısır padişahı, su kenarında otururken çok kıymet verdiği yüzüğü parmağından çıkıp suya düşer. Çıkarılması için ne kadar uğraşılsa da kimse yüzüğü bulamaz. Padişah bu duruma gayet üzüldüğünden hizmetinde olan bütün kullarının da keyfi kaçır. Bu esnada saraya gelen Ferahbaht, üzüntülerinin sebebinin öğrenince kendi evine geri döner. Kendisi de bu duruma üzüldüğünden arkadaşlarına anlatır ve Muhlis yüzüğü çıkarabileceğini söyler. Ancak Ferahbaht'a yüzüğü kendisinin çıkaracağını söylemesini, böylelikle padişah karşısında daha da kıymetleneceğini söyler. Ferahbaht, yüzüğü çıkarmak için padişahın izin alınca Muhlis hemen kurbağa suretine girip suya dalar ve yüzüğü çıkarır. Ferahbaht, yüzüğü sultana teslim edince padişah tarafından rütbesi artırılıp hediyelere boğulur.

Aradan uzun zaman geçtikten sonra bir gün padişahın kızını bahçede yılan sokar. Bu kızıdan başka evladı olmayan padişah, ne ilaç yaptırdıysa kızın derdine çare olmaz. Bu durum tüm Mısır içinde duyulur. Hâlis, Ferahbaht'a kendisini padişaha götürmesini ve kıza ilaç yapıp iyileştirebileceğini söyler. Ferahbaht, Hâlis'i de yanına alıp hemen padişahın huzuruna gider. Padişah eğer iyileştirebilirse kızını ona vereceğini söyleyerek haremine götürür. Hâlis, yılanın soktuğu yeri emip zehri çeker ve yarasına merhem sürerek kızı iyileştirir. Padişah kızının iyileştiğini görüp sözünü tutarak hem kızını hem de tahtını Ferahbaht'a verir.

Mübârekfâl, Hâlis ve Muhlis; Ferahbaht'ın yanına gelerek saltanatını tebrik ederler. Mübârekfâl, Ferahbaht'ta Hâlis ve Muhlis'in kendi memleketlerine gitmek istediklerini söyleyerek izin ister. Ancak Ferahbaht, bu kadar zahmete birlikte katlandıktan sonra saltanat sürecekleri zaman gitmelerini istemez. Mübârekfâl, izin vermeyeceğini anladığında gerçekleri daha fazla saklamayıp gördüğü dervişin ve kendilerinin kimler olduğunu açıklamak zorunda kalır ve hepsi gözden kaybolur.

16. On Dokuzuncu Gece:

Mâhşeker, beyzâdeye olan aşkının başına bela olduğunu söyleyerek Tûtî-i Kâmil'in yanına gelir. Tûtî-i Kâmil ise aşkın asla bela olmayacağını ve her derdin bir çaresinin olduğunu söyleyerek çocuğu olmayan Şayyâd ve Zarîfe'nin bile derdine ilaç bulunduğunu söyleyerek gecenin ilk hikâyesini anlatmaya başlar. Bu kısa hikâyeden sonra tekrar aşktan bahis açan Tûtî-i Kâmil, Mâhşeker'in aslında âşık olmadığını ya da dünyevî aşktan ilâhî aşka döndüğünü ifade eder. Böyle olmasaydı şimdiye kadar beyzâdenin yanına gitmiş olacağını yoksa zahidin kızı Cemile gibi dünyadan elini ayağını mı çektiğini sorgulayarak ikinci hikâyenin de başlangıcını yapar.

16. 1. Padişahın Tavusu

Tartus şehrinde Şayyâd adlı zengin bir kişi vardır. Ancak hiç çocuğu olmadığından gayet üzgün olan bu kişi, gördüğü herkesten derdinin çaresini sorar. Bir gün evine Yunan bilginlerinden bir doktor gelir. Ona dahi çocuk isteğinden bahsedip derdine bir ilaç yapmasını ister. Doktor, bir macun hazırlar ve bunu tavus ödüyle ezip hatununa içirmesini ve hemen birlikte olmalarını söyler. Ama bu şehirde padişahın başka hiçbir kimsede tavus kuşu yoktur. Padişah ise tavus kuşunu çok sevip gözünden sakındığı için bunlara vermeyeceği bellidir. Şayyâd, eşi Zarîfe'yle konuşup bu kuşu padişahın gizli almanın yollarını arar. Bir gece gizlice tavusun olduğu bahçeye girip tavusu çalarlar ve evlerine götürüp boğazlayıp ödünü çıkarırlar. Zarîfe, doktorun verdiği macunu bu ödle karıştırarak içer.

Zarîfe, evlat umuduyla neşesini saklayamayıp kardeşi Anter'e padişahın tavusunu kaçırp öldürdüklerini ve bu sayede evlat sahibi olabileceklerini anlatır. Ertesi gün olup tavusun bahçeden kaybolduğunu duyan padişah, tavustan bir haber getirene bin altın müjdesi verir. Anter bu haberi duyduğu gibi doğru padişahın huzuruna gidip kız kardeşinin anlattığı hikâyeyi anlatır. Padişah hemen öfkesinden

katline karar verse de vezirleri, tek bir kişinin lafıyla hareket etmenin doğru olmadığını söyleyerek padişahı sakinleştirirler. Padişah, Anter'e sözünün doğru olmaması dahilinde katledileceğini söyleyince Anter, yanına iki kişinin verilmesini ve birlikte kardeşinin evine giderek sözlerinin doğruluğunu kanıtlayacağını söyler.

Anter, bu iki kişinin birini bir sandığa ve birini başka bir sandığa koyarak kardeşinin evine gider. Zarîfe'ye bir yere gitmesi gerektiğini ve kıymetli eşyalarını ona emanet koymak için getirdiğini söyleyerek sandıkları içeri alır. İki kardeş sohbet ederlerken Anter lafı tavus hikâyesine getirip tekrar anlatmasını ister. Zarîfe, baştan sona hikâyeyi tekrar anlatır ama kardeşinin oyununu anladığından hikâyenin sonunda sabah olup uyandığını ve bunların bir rüya olduğunu anladığını söyler. Anter'in oyunu kendine dönüp katledilmesine sebep olur.

16. 2. Zahidin Kızı Cemile

Horasan şehrinde bir zahidin, bir oğlu ve Cemile adında bir kızı vardır. Bir gün zahit hacca gitmeye niyetlenir ve kızının dahi yaşı geldiğinden oğluna ve karısına kızına uygun bir eş bulmaları halinde evlendirmelerini söyler. Zahit hacca gitmek için yola çıktığında Nahîf adlı bir gençle karşılaşır ve hal ve hareketlerini çok beğendiğinden kızını ona verir. Diğer taraftan zahidin oğlu da ticaret için başka bir şehre gider ve Zarîf adında bir gençle tanışıp babasının isteği üzerine kardeşini ona verir. Zahidin eşi de kendi şehirlerinde olan Nazîf adlı bir gence kızını verir ama evlendirmek için oğlunun ve eşini dönmesini beklemek ister. Zahidin hacıdan döndüğü gün oğlu da ticaretten döner ve yanlarında adı geçen iki genci de getirirler. Bir araya gelip kızı ayrı ayrı kimselere verdiklerini görünce üzüntüden ne yapacaklarını şaşırırlar. Gençler de kendi aralarında kızın kendisine münasip olduğunu söyleyerek büyük bir kavgaya tutuşurlar. Zahit de hangisine vereceğine karar veremeyip aralarını bulamadığından bu olay şehrin içinde duyulmaya başlar. Cemile, bu olaydan dolayı üzüntüsünden ve kederinden hastalanıp yataklara düşer. Beş on gün boyunca hasta yatağında yatan Cemile daha fazla dayanamaz ve ölür.

Cemile'nin acısına ailesinden ziyade üç genç dayanamayıp akşam olduğu gibi kızın kabrine giderler. Nahîf, kızın güzelliğine âşık olduğunu ve yüzünü son bir kez görmek istediğini söyleyerek mezarı açıp kızı çıkarır. Zarîf dahi kızın yüzüne bakmaya başlayıp kendisi doktor olduğundan kızda hayat belirtisi olduğunu fark eder. Kızın kendisine gelebilmesi için darp edilip kan alınması gerektiğini

söylediğinde Nazîf, kızın ölmesine dayanmaktansa darp etmenin daha iyi olduğunu söyleyerek bu işi üstlenir. Kızı bir ağaca bağlayıp o kadar çok darp eder ki kızın vücuduna kan gelip hareket etmeye başlar. Hemen ağaçtan indirip kanını alırlar ve kız kendine gelir.

Kız hayat bulduktan sonra bu gençler, yine kavgaya tutuşup her biri kızın kendine münasip olduğunu söylemeye başlarlar. Kız bunların kavgasının ortasında kalmaya daha fazla dayanamayarak hayattayken rahat vermediklerini, bunlar yüzünden öldüğünü ve şimdi de Allah tekrar hayat bahsetmişken yine kavgaları arasında kaldığını söyleyerek evine gitmek ister. Bunlar çaresiz kızı evine götürüp ailesine teslim ederler. Nitekim Cemile, evlenmeyip ömrünün sonuna kadar ibadetle meşgul olur.

17. Yirminci Gece:

Tûtî-i Kâmil bu gece üç hikâye anlatır. İlk hikâye, Mâhşeker'in sitemleri sayesinde başlar. Aşkta habersiz olduğunu söyleyen Mâhşeker'e, gücendiğini ifade eden Tûtî-i Kâmil, sözlerini kabul etmediğini zira aşktan habersiz olanların eşekten farkı olmadığını bir hikâyeyle anlatır.

İkinci hikâye, Tûtî-i Kâmil'in hırs konusunda nasihatlerde bulunması üzerine başlarken üçüncü hikâye, sözleriyle davranışlarının birlik içinde olması gerektiğini nasihat etmek için başlar.

17. 1. Bâyezîd-i Bistâmî Hazretleri ve Türkmân

Bir gün Bâyezîd-i Bistâmî Hazretleri bir camide vaaz verirken kürsünün yanına bir sarhoş gelir ve eşeğini kaybettiğini söyleyerek bulmasını ister. Bâyezîd-i Bistâmî bulacağını söyleyip vaazına devam ederken dinleyenlerin içinde hiç âşık olmayanların ayağa kalkmasını ister. Bir ihtiyar ayağa kalkıp daha önce ne sevdiğini ne sevildiğini ve aşkın ne olduğundan habersiz olduğu söyler. Bâyezîd-i Bistâmî, sarhoş olan adama dönerek kaybettiği eşeğin bu ihtiyar olduğunu söyler.

17. 2. Sadrî ve Aslan

Gecran taraflarında Sadrî adında ticaretle uğraşan bir kişi vardır. Bunun hali günden güne kötüleşip fakirleşmeye başlar ve bu sebepten dolayı bir gün başka bir şehre gitmek için yola çıkar. Diğer taraftan o çevreyi bir aslan mekân tutup kimseyi yaklaştırmayıp bütün hayvanları da emri altına almıştır. Sadrî yolda o tarafa gelip de

aslanı gördüğünde şaşırıp ne yapacağını bilemez. Geriye kaçsa yakalanacağını, ileri dahi gitse kendi kendine ölüme yürüyeceğini düşünürken aslanın emri altında olanlardan ahu ve yaban sığırı bunun halini görürler. Sadrî'ye gayet acıdıklarından dolayı aslanın yanına gidip nice övgüden sonra, bütün hayvanların memnuniyetini dile getirip hatta insanların bile nâminı duyup geldiklerini söylerler. Bugün de bir umut için kullarından birinin geldiğini, ancak çekinip huzura gelemediğini söylediklerinde aslan hemen izin verip Sadrî'yi yanına getirtir.

Aslan o güne kadar kurbanlarından kalan mücevherleri ve eşyaları biriktirdiğinden hemen getirip orta yere döktürür. İsteddiği kadarını alabileceğini söyleyince Sadrî, alabildiği kadar malı alıp kendi şehrine geri döner. Kimisiyle ihtiyaçlarını karşılayıp kimisiyle borçlarını ödeyen Sadrî, aslanın verdiği bütün hediyeleri almadığına pişman olur. Aç gözlülüğünden aslanın yanına tekrar gidip kalan malları da almayı ümit eder. Ancak bu defa aslanın yanında kurt ve çakal olduğundan, onların lafıyla öldürüleceği zaman yine ahu ve sığırın yardımıyla kaçır.

17. 3. Vezir Âsım ile Gülfeşân

Tebriz şehrinde Âsım adında akıllı ve sadık bir vezir vardır. Bir gün Tebriz'e Hindistan padişahı tarafından vezirler gönderilir. Vezir Âsım, bu vezirleri saraya getirip ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra büyük bir ziyafet vermek ister. Âsım, vezirleri hoşnut etmek için ziyafete padişahın nedimlerinden Gülfeşân'ı da davet eder. Gülfeşân, ne zaman gülse ağzından güller dökülüp etrafı gül bahçesine çevirdiğinden görenleri hayrete düşürür.

Gülfeşân, Âsım'ın gönderdiği adamlarla birlikte saraya gelirken yolda çirkin ve uğursuz bir adamla karşılaşır. Bu adam, öyle bir neşe halindedir ki neşesinden danslar edip sanki dünyaya sahip olmuş gibi eğlenmektedir. Gülfeşân, bu neşenin aslını merak edip sorduğunda ise adam, Âsım'ın yaptırdığı ziyafetten bahsedip bu gece evinde olmayacağını ve eşi Mehizâr ile yıllardır böyle fırsat gözetip sonunda kavuşacaklarını söyler. Gülfeşân, bunları duyar duymaz üzüntüsünden geri dönmek istese de vezirin adamlarından korkup mecburen saraya gider.

Ziyafet başlayıp herkes hünerlerini sergilemeye, eğlenmeye başladığı sırada Gülfeşân'ın gülmesi için ne kadar uğraşırlarsa değil gülmek ağzını bile açmayıp öylece durur. Meclis dağılıp elçiler gittikten sonra vezir Âsım, padişaha olanları bildirip Gülfeşân'ın ayıbını söyler. Padişah üç gün hapis cezasından sonra

katledilmesini emreder ve Gülfeşân'ı hapse attırır. Gülfeşân, hapishanenin içinde kendi halini düşünüp pencereden dışarıyı izlerken Âsım'ın filcibaşısı filin üzerinde pencere dibine gelir. Âsım'ın eşi Mehizâr, bir iple filin üstüne inip filcibaşıyla sarmaş dolaş oynamaya başlarlar. Gülfeşân, bu hali görünce dayanamayıp gülmeye başlar ve o kadar güler ki hapishanenin içini güller sarar. Bekçiler bunun delirdiğini düşünerek hemen Âsım'a haber verirler. Padişah, bir müddet daha hapishanede kalmasını uygun görür.

Bir gün Âsım, haremiyle bahçe gezintisine çıkıp eşiyle otururken bir cariyeye çeşit çeşit çiçekler getirip Âsım'ın yanına koyar. Mehizâr, çiçekleri gördüğü gibi başını örtüp arkasını döner ve yüzünü eşinden başkasının görmesini istemediğini söyler. O sırada bir bülbül de Mehizâr'ı dinlemekte olup bu sözlerine o kadar güler ki Âsım'ın içine bir şüphe düşer. Bülbülün neden güldüğünü öğrenmek isteyip her kime sorduysa cevabını bulamaz ve bu durum şehrin içinde duyulmaya başlar. Gülfeşân, bu durumu duyunca çözebileceğini söyleyerek vezir Âsım'ın ve padişahın huzuruna gelir. Gülfeşân, ziyafet esnasında gülmemesinin ve hapishanede gülmesinin hatta bülbülün bile gülüşünün sebebini Mehizâr'ın namussuzluğu olduğunu söyleyerek karşılaştığı olayları anlatır. Mehizâr, filcibaşı ve o uğursuz adam padişahın emriyle katledilir. Gülfeşân ise hapisten kurtulup hediyelere boğulur.

18. Yirmi Birinci Gece:

Bu gecenin ilk hikâyesinin hazırlığı bir gece önceden yapılmış olduğundan Mâhşeker, kafesin yanına gelir gelmez anlatmasını ister. Tûtî-i Kâmil, hikâyenin kısa olduğundan ve hemen biteceğinden bahsederek sevgilisine hemen kavuşacağı yalanlarına başlar. Ancak bu hikâyeden sonra nasihat olması için söylediği sözlerle yeni bir hikâyeye daha başlar ve sabah olup her yer aydınlanıncaya kadar Mâhşeker'i oylar.

18. 1. Cevherşinâs ile İbnü'lgayb

Yemen şehrinde Cevherşinâs adlı bir bezirgân vardır. Bunun bir kızından başka evladı yoktur. Cevherşinâs, bir gün çölde gezerken bir insan başı görüp eline alır ve alnında, bu kellenin hayattayken seksen kişinin ölmesine sebep olduğunu ve hatta öldükten nice zaman sonra da seksen kişinin ölümüne sebep olacağını ifade eden bir yazı görür. Kellenin sahibinin, hayattayken bir savaşçı ya da cellat olabileceğini ve bundan dolayı seksen kişinin ölümüne sebep olmasının normal

olduğunu düşünürse de öldükten sonra nasıl seksen kişinin daha ölümüne sebep olacağına anlam veremez. Ne olacağını merak ettiğinden kelleyi de alıp evine gider ve bir kabın içine koyup kimseye bundan bahsetmez.

Bir gün Cevherşinâs, ticaret için başka bir şehre gider. Kellenin bulunduğu kap, kızının eline geçer ve merakından açıp bakmak istediğinde bir avuç toprak görür. Bu topraktan biraz alıp ağzına atar ve hemen Hazret-i Meryem gibi hamile kalıp vakti dolduğunda bir erkek evladı olur. Bu oğlana İbnülgayb ismini verirler. Nice zaman sonra ticaretten dönen Cevherşinâs, evinde yetişkin bir erkek çocuğu görüp kim olduğunu sorunca eşi başlarından geçen olayları anlatır. Cevherşinâs, aslını bildiğinden bunlara bir şey söylemez ve hayatlarına devam ederler.

Bir zaman sonra Sümman şehrinden gemilerle mücevherler gelir. Cevherşinâs, bu mücevherlerden biraz satın alıp eve götürür. Ancak İbnülgayb, bunları incelediğinde iki tanesinin kıymetsiz boncuk cinsinden bir şey olduğunu fark eder. Cevherşinâs, hemen bunları aldığı bezirgâna götürüp sahte olduğunu söyler. Bezirgânlar incelediklerinde doğru söylediğini anlayıp bunu nasıl bildiğini sorunca İbnülgayb'ın fark ettiğini söyler. Bezirgânlar bu genci kendilerine vermesi için o kadar ısrar ederler ki İbnülgayb, bu fırsatı kaçırmak istemez. Bezirgânlarla birlikte Sümman şehrine gider.

Sümman şehrinin padişahının Kâmbîn adında bir veziri ve bu vezirin kırk tane cariyesi vardır. Bu kırk cariyenin içinde en güzelleri Kâmcûy adlı cariyeye olup vezirin de gözdesidir. Bir gün Kâmbîn vezir, bahçe gezintisine çıkar ve su kenarında Kâmcûy ile oturmaya başlar. Cariyeler sudan balık avlayıp bir leğen içinde vezirin önüne getirirler. Kâmcûy balıkları gördüğü gibi hemen başını örtüp yüzünü çevirir. Bu hareketinin sebebini merak eden vezire, yüzünü hayvan dahi olsa başka bir erkeğin görmesini istemediğini söyler ama tam bu esnada balıklar gülüp hareket etmeye başlar. Kâmcûy, balıkların bu hareketinden gayet utanıp Kâmbîn'in dahi içine bir şüphe düşer. Balıkların bu hareketinin aslını öğrenmek istediğinde, İbnülgayb'ın çözebileceğini öğrenip hemen yanına çağırır.

İbnülgayb, balıkları getirtip biraz izledikten sonra vezirin kırk cariyesinin her birinin odasında kırk yiğidin gizlendiğini ve vezirden gizli görüştüklerini söyler. Vezir, hemen cariyelerin odasını araştırıp İbnülgayb'ın doğru söylediğini öğrenir ve

bu yiğitlerle birlikte cariyelerin hepsini katlettirir. Cevherşinâs'ın bulduğu kelle de yazan sözler böylece gerçekleşmiş olur.

18. 2. Zebân-âver ile Sühan-perver

Mısır'ın padişahı Camas'ın, Zebânâver adlı bir tûtîsi vardır. Bir gün sohbet ederlerken Camas Şâh, tûtîye dünyada eşi benzeri olmayan güzellikte bir kızın olup olmadığını sorar. Zebânâver, Şam valisinin kızının eşsiz güzelliğinden bahsedip o kadar över ki padişah duyduklarından bile âşık olur. Camas Şâh kızı kendisine eş olarak istediğini ve eğer anlattığı kadar güzelse ne dilerse yerine getireceğini söyler. Zebânâver'in padişahı tek isteği, bu kızın tûtîsi olan Sühanperver'i de kendisi ile bir kafese koymasındır.

Camas Şâh, Şam valisine bir kişiyle mektup gönderip kızını istediğini belirtir. Şam valisi, kızını bütün eşya ve çeyiziyle gelen kişiye teslim edip gönderir. Camas Şâh, kızı görür görmez güzelliğine kapılır. Tûtînin övdüğünden daha güzel olduğunu görünce hemen verdiği sözü tutup kızın tûtîsi ile kendi tûtîsini bir kafese koyar. Bu iki tûtî, bunca zamandır çektikleri hasreti konuşup birbirlerinin vefasızlığından yakınırken Camas Şâh ve kız da bunları dinlerler.

Zebânâver, erkek kısmının vefasız olmadığını ama kadınların acımasız olduğunu ve buna en güzel örneğin Hemenâz'ın Behzâd'a yaptıklarının olduğunu söyler. Zebânâver'in bahsettiği hikâye şu şekildedir:

Hemenâz ile Behzâd

Serendib şehrinde Behzâd adlı bir bezirgân ticaret için başka bir şehre gider. Eşi Hemenâz, evde yalnız kalmaktan sıkılıp eşinin yokluğunda bir gençle görüşmeye başlar. Bu iki âşık her gece gizli gizli buluşurlarken Behzâd çıkıp gelir. Hemenâz kendi eşinin gelmesinden ve âşığından uzak kalmaktan hiç hoşlanmasa da birkaç böyle sürüp gider. Hemenâz'ın bir gece sabrı kalmayıp eşine uyku ilacı verir ve hemen sevgilisinin yanına gider. Kader bu ki o sırada bir hırsız evi gözetlemekte olup gece vakti evden çıkan Hemenâz'ı takip etmeye başlar. Bu iki âşıktan haberi olan subaşı da o gece bunları basıp adetleri üzere genci asar ve Hemenâz'ı da salar. Ancak genç asıldığı halde ölmeyip Hemenâz'ı yanına çağırır. Başına böyle bir belanın gelmesine sebep olmasından dolayı öfkeyle burnunu dişleyip koparır. Hemenâz'ın burnu ağzında can verir. Hemenâz, can acısıyla koşup evine gelir, ancak sabah uyanıp eşi ve halk bu halini gördüğünde ne diyeceğini düşünüp hemen hileyle

suçu Behzâd'a atmaya karar verir. Behzâd'ın üstünü başını kana bulayıp ağlayıp bağırmaya başlar. Bunun sesine gelenler, sabah olup Behzâd uykudan uyanır uyanmaz hemen kadiya götürürler.

Kadı, ceza olarak Behzâd'ın dahi burnunu kesmeye hüküm verir. Ancak geceden beri olup biteni izleyen hırsız, suçsuz yere ceza almasına razı olmayıp kadiya gördüklerini anlatır. Kadı ve bütün mahkemdekilerle birlikte gencin olduğu yere gidip ağzında Hemenâz'ın burnunu gördüklerinde Hemenâz'ın iftira attığını anlarlar. Kadı, Hemenâz'ı suya attırarak Behzâd'ı böyle bir kadından kurtarır.

Zebânâver'in bu hikâyesine darılan Sühanperver, sözlerinin elbette doğruluğunun olduğunu ama yine de bütün erkeklerin vefalı olmadığını söyleyerek o dahi güzel bir hikâye anlatır. Hikâye şu şekildedir:

Muhtâr ile Meymûne

Yezd şehrinde Muhtâr adında bir bezirgân vardır. Muhtâr, o kadar kötü karakterlidir ki kendi şehrinden bir kızla evlenemeyeceğinden annesi ve babası Şiraz şehrinden Meymûne adlı güzel ve ahlaklı bir kız ile evlendirmeye niyetlenirler. Meymûne ile evlenen Muhtâr uzun bir zaman Şiraz'da kaldıktan sonra kızın eşyalarıyla ve çeyiziyle birlikte kendi memleketine gitmek için yola çıkar. Yolda bir kuyuya denk gelip dinlenmek için içine girerler. Ancak Muhtâr gece vakti kalkıp kızın eşyalarını ve çeyizini alarak kaçıp kendi memleketine gelir. Kız sabah olup Muhtâr'ın eşyalarıyla birlikte kaçtığını anlayınca bin zahmetle kuyudan çıkıp kendi atasının evine döner. Utancından doğruyu söylemeyerek karşılarını haydutların çıktığını, kendisinin kaçıp kurtulduğunu ama Muhtâr'a ne olduğunu bilmediğini söyler.

Muhtâr ise kendi şehrine gelip kızdan çaldıklarıyla rahat bir hayat sürerken anne ve babası da ölüp onlardan dahi miras kalır. Bu kadar malın tükenmeyeceğini düşünerek bütün kötü ve pis işlerde parasını harcayıp bitirir. Muhtaçlıktan dilencilik etmeye kadar düşüp kendi şehrinde utandığından Şiraz şehrine gelir. Şiraz'da bir türbede dilencilik yaparken dua etmeye gelen Meymûne ile karşılaşır. Kız buna acıdığından affedip kendi evine götürür. Meymûne'nin babası kızın, bütün eşyalarını ve çeyizini vererek tekrar bunları Yezd şehrine gönderir. Yolda giderken yine o kuyunun yanına gelip dinlenmek için yatarlar. Ancak Muhtâr yine fesatlık yapıp Meymûne'yi öldürür ve bütün eşyasını çalıp gider.

Bu hikâyeden de anlaşıldığına göre ne kadınlar ne de erkekler hiçbirini aynı değildir. Her iki cinsin de içlerinde iyisi olduğu gibi kötüsü dahi vardır.

19. Yirmi İkinci Gece:

Yine sitemlerle Tûtî-i Kâmil'in yanına gelen Mâhşeker, kendisini oyalayarak sevgilisine kavuşamamasına sebep olduğunu söyler. Tûtî-i Kâmil, acele etmemesi gerektiğini, onun için çabaladığını ifade ederek acele işlerin sonunun hayır olmayacağını söyler. Bu konuda da nasihat olması için Gazzâz hikâyesini anlatır. Ancak bu hikâye de Mâhşeker'in gönlünü rahatlatmaz ve Tûtî-i Kâmil'e derdi olmadığı için kendisini anlamadığını ve her gece boş sözlerle oyaladığını söyleyerek sitemlerine devam eder. Bu hallerini bir hikâyeye benzeterek gecenin ikinci hikâyesini Mâhşeker anlatır. Tûtînâme'de Mâhşeker'in anlattığı tek hikâye de budur. Gecenin son hikâyesi ise yine bir kadın olarak Mâhşeker'in bilgisizliğinden dolayı hata yapmasının önüne geçmek amacıyla Tûtî-i Kâmil tarafından anlatılır.

19. 1. Gazzâz

Irak şehrinde yaşayan bir gazzâz vardır ki işinde kılı kırk yarıp bir dakika olsun boş kalmaz, devamlı işiyle uğraşır. Ancak bu kadar çalışmasına rağmen sadece o günün ihtiyacını karşılayabilecek kadar kazanç saylayabilirmiş. Bir gün dostu olan hallacın evine gittiğinde onun zenginliğini görüp kendisinin çalışma azmine rağmen bu durumda olmasından şikâyet eder. Padişahlara layık işler çıkaran, ipeklerle oynayan gazzâzın kıymeti bilinmemektedir. Kederli bir halde evine gidip düşüncelere dalan gazzâzın hali eşinin dikkatini çeker ve sebebinin sorar. Gazzâz gerçeği anlatmak istemeyip sanatının kıymetinin bilindiği başka bir şehre gitmek istediğini ve rahat bir hayat sürmek istediğini anlatır. Eşi ise kimsenin kismetinden kaçamayacağını ve Allah'ın nerede olursa olsun nasibinden fazlasını vermeyeceğini söyler ve İbrahîm Edhem Hazretlerinden güzel bir hikâye anlatır. Hikâye şu şekildedir:

İbrahîm Edhem Hazretleri

Belh padişahı İbrahîm Edhem Hazretleri, ava gittiği bir zamanda çölde oturup yemek yemeye başlar. Yemek sırasında bir arı gelip sofradan bir parça ekmek koparıp uçup gider. İbrahîm Edhem Hazretleri de arının peşine düşüp ne yapacağını izlemek ister. Arı bir ağacın dibine geldiğinde, görür ki iki gözü görmeyen bir serçe

yatıyor. Serçe arının sesini işitir işitmez ağzını açıp arı dahi sofradan aldığı ekmeği kuşun ağzına koyar.

Yani bu hikâyeden de anlaşıldığı üzere bir kuşun bile rızkını ayağına kadar getiren Allah, isteseydi elbette gazzâzın da rızkını artırırdı. Ancak gazzâz, eşinin nasihatlerini dinlemeyip Nişabur şehrine gider. Uzun zaman burada çalışıp didindikten sonra öyle bir servete kavuşur ki ölene kadar çalışmasa yine yeter. Bu kadar kazançtan sonra kendi memleketine gidip ailesiyle rahat bir hayat sürmek isteyen gazzâz bütün malını alıp yola çıkar. Yolda bir yerde dinlenmek için uykuya yattığında, rüyasında melek gibi iki varlığın havadan indiğini görür. Birisi kendisinin azmi olduğunu diğeri ise bahtı olduğunu ve kaderinde olandan fazlasının nasip olmayacağını söyleyerek ‘Ya İbnü’l Mirrih’ diye çağırır. Bir kişi gelir ve gazzâzın bütün kazancını üstüne atıp kaybolurlar. Gazzâz rüyasından uyanınca bütün malının kaybolduğu görür. Çaresiz Nişabur’a geri dönüp tekrar çalışmaya başlar. Az zamanın içinde öncekinden daha fazla mala sahip olup yine kendi memleketine gitmek için yola çıkar. Bir yerde gecelemeğe karar verip uykuya daldığında yine aynı rüyayı görüp uyandığında mallarının kaybolduğunu görür. Rüyanın gerçek olduğunu anlayıp kendi şehri olan Irak’a gelir ve başına gelenleri eşine anlatır. Eşi ise nasihatini tutmadığını ve tıpkı çakal gibi boşuna didindiği söyler ve gazzâza kendi durumuna münasip olan çakal hikâyesini anlatır. Hikâye şu şekildedir:

Çakal ile Deve

Geçmiş zamanlarda bir kişinin devesi uyuz olur ve her ne ilaç olursa olsun iyileşemez. Sahibi deveyi çöle salmak zorunda kalır. Bu sırada bir çakal da fare deliğinde pusuya yatmış beklemektedir. Deveyi başı boş gezerken görünce fare deliğini beklemeyi bırakıp daha büyük bir av ümidiyle devenin peşinden gitmek ister. Çakalın eşi ise hazır avı terk edip aza kanaat etmemenin aptallık olduğunu düşündüğünden gitmesini istemez. Eşinin sözünü dinlemeyip devenin peşinden giden çakal, birkaç gün devenin peşinde gezmesine rağmen yakalayamadığı gibi hazır avı olan fareden de faydalanamamıştır.

19. 2. A’râbî ve Me’mûn Halîfe

Bir gün bir Arap, halifeye giderek hacca gitmek istediğini, ancak hacca gidecek parasının olmadığını söyler. Halife ise parası olmaması durumunda haccın farz olmadığını ve boşuna zahmet çekmemesini söyler. Arap, amacının hac için para

istemek olduğunun ama kendisinin cevap olarak haccın usulünden bahsettiğini söyler. Halife, Arap'ın açık sözlülüğünden ve zarafetinden hoşlanıp hediyeler sunar.

19. 3. Karakulak ile Aslan

Geçmiş zamanlarda bir aslan çayır çimenlik bir yeri kendisine mekân tutmuştur. Aslanın bir gün başka bir yere gitmesi gerekip orayı maymuna emanet eder. Ancak maymun gereği gibi koruyamaz ve başka hayvanlar gelip yerleşmeye başlar. Bir gün bir karakulak çifti dahi gelip buraya yerleşir. Maymun, karakulağa buraların sahibinin aslan olduğunu söylese de karakulak umursamaz. Buraların kendisine atasından miras kaldığını ve aslandan korkmayacağını zira kendisinin de bir yırtıcı olduğundan bahsedip mutfağında aslandan ve kaplandan başka et pişmediğini söyler. Karakulağın eşı ise buralarda durmanın iyi olmayacağını ve aslan gelip de görürse sağ koymayacağını söyleyerek gitmek ister. Ancak karakulak, aslana aitse bile hile yoluyla kurtulabileceklerini ifade ederek gitmek istemez. Dişı karakulak hile ile kurtulmanın dahi imkânsız olduğunu, zira kurt ve çakal hikâyesinde olduğu gibi hilelerinin kendi sonları olacağını söyler ve hikâyeyi anlatmaya başlar. Hikâye şu şekildedir:

Kurt ile Çakal

Bir kurt, bir çakal inini boş bulup çakal geldiğinde tutmak için içine girer. Çakal geldiğinde ise inin önünde kendi ayak izi dışında bir iz görüp içeride bir başkasının olduğunu anlar. Hemen oyunla içeriye seslenir. İnin cevap veremeyeceği belli olmasına rağmen, her daim konuştuklarını ancak bu defa cevap vermediğini ve eğer cevap vermezse başka bir yuva bulacağını söyler. Kurt, çakalın bu sözlerini duyunca gerçek sanıp inin daima sahibiyle konuştuduğunu düşünüp ses verir. Çakal içerde kurdun olduğunu anladığı gibi hemen o civardaki çobana gider.

Çoban, koyunlarını kurttan bir türlü kurtaramadığı ve onun yüzünden çok zarara uğradığı için hemen inin önüne gelip bir büyük taşla girişini kapatır. Kurdun yapması istediği hile kendi başına gelip orada açlıktan ölür.

Hikâyeyi dinleyen karakulak, kurdun ahmaklığıyla alay ederken sesler duymaya başlarlar ve anlarlar ki aslan gelmiş. Maymun, hemen aslana karakulağın yaptığı edepsizliği ve kendisini kandıramaya çalıştığını anlatır. Aslan ise böyle cüretkâr laflar edenin asla karakulak olmayacağını ve doğru söyleyebileceğini

düşünerek çekinir. Ancak maymun nice övgüyle aslanı etkileyip karakulağın olduğu yere gitmeye ikna eder.

Karakulak çifti, aslanın geldiğini görünce hemen hile yoluyla geri püskürtmek için plan yapar. Karakulak, dışisine aslan geldiğinde yavruları ağlatmasını ve aslan eti istediklerini söylemesini tembihler. Aslan yakın geldiğinde hemen oyuna başlayıp eşinin dediklerini yapar. Karakulak ise yakın zamanda buranın sahibi aslanın geleceğini ve tutup yavruları yedirebileceklerini söyler. Bunları duyan aslan korkup geri dönmek istese de maymun, karakulağın oyun oynadığını bildiğinden aslanı ikna etmeye çalışır. Aslanın, maymunun lafıyla geri döndüğünü gören Karakulak, dışisine tekrar yavruları ağlatmasını söyler. Tekrar hileye başvurup yavruları biraz oyalamasını, zira aslanın geldiğini ve dostu maymunun hileyle aslanı ayağına kadar getireceğini söyler. Bunları duyan aslan, maymunun kendisine oyun oynadığını düşünüp öfkesinden hayvanı parçalar ve kendisi de oradan kaçıp gider.

20. Yirmi Üçüncü Gece:

Tûtî-i Kâmil'in yanına gelen Mâhşeker, hikâyelerinin bittiğini ve artık sevgilisinin yanına gitmesine izni olup olmadığını sorar. Tûtî-i Kâmil, nasihatleriyle hareket etmesi gerektiğini söyleyerek geç kalmadan sevgilisinin yanına gitmesini söyler. Mâhşeker'i destekler görünerek gecenin hikâyesine giriş yapabilmek için acele etmek konusunda sözler söyler ve buna uygun bir hikâye anlatmaya başlar. Gecenin ikinci ve üçüncü hikâyeleri ise Mâhşeker'in sevgilisini tecrübe etme hususunda akıl istemesi dolayısıyla anlatılır.

20. 1. Pelengfirîb ile Kaplan

Bir yaramaz meşrep kişinin Pelengfirîb adlı bir eşi vardır. Bu adam her daim Pelengfirîb'i dövdüğünden bir gün dayanamaz ve iki çocuğunu da alıp evden kaçır. Ancak yolda giderken önüne bir kaplan çıkar. Pelengfirîb, kaçtığına pişman olup geri dönmek istese de kaplanın kendisini yakalamasından korkup hemen bir hile düşünür. Kaplana, seslenip yakın bir köyden olduğunu ve bu köye bir aslanın musallat olduğunu söyler. Güya ki aslan köyü telef etmesin diye bir anlaşma yapıp her gün kurayla üç kişiyi aslana verirler. Bugün ki kurada da kendisi ve evlatları çıkıp buraya aslan için geldiklerini ve evladının biriyle kendisinin yarısını yemesini kalanın ise aslanın nasibi olduğunu söyler. Ancak kaplan, aslandan korkup yemek istemez ve Pelengfirîb'in insaniyetine hayran kalıp daha önce böylesini görmediğini söyler.

Kendisi gibi bir başkasının daha dünyada olup olmadığını sorunca Pelengfirîb güzel bir hikâye anlatır. Hikâye şu şekildedir:

Hazret-i Ömer ile Gulâm

Bir köle, bir gün Hazret-i Ömer’e zehir verir. Hazret-i Ömer, zehri kimin verdiğini duyup bu köleyi yanına çağırır ve köleden düşmanlarının mal karşılığında bu işi yaptırdıklarını öğrenir. Hazret-i Ömer, bu dertten kurtulmanın mümkün olmadığını, eğer kurtulabilseydi kendisinin dahi hediyeler bahşedeceğini söyler. Bu dertten öldüğünde onu sağ koymayacaklarını bildiğinden, hayattayken kaçıp gitmesini söyler ve yol için altın dahi verir.

Pelengfirîb, hikâyesini tamamlayıp ister aslan ister kaplan yesin zaten her türlü öleceğini hiçbir şey fark etmeyeceğini söyler. Yine de kaplanla sohbetinden içinin ısındığını ve onun yemesinden daha memnun olacağını ifade edip hemen yiyip gitmesi gerektiğini söyler. Büyücü bir kız kardeşi olduğundan ve kendisinin kurada çıktığını duyarsa buraları ateşe verip kimseyi sağ bırakmayacağını söyleyerek kaplana korku salar. Kaplan hem aslandan hem de kardeşinden korktuğundan kızı bırakıp gider.

Kaplan yolda bir tilki dostuna denk gelip başına gelenleri anlattığında, kızın kendisine oyun oynamış olabileceğini öğrenir. Tilki, kaplana kızın olduğu yere birlikte gitmeyi ve kendisinin de onun sayesinde nasiplenmesini teklif eder. Ancak kaplan, kızın doğru söylemesi durumunda oradan kaçmasının zor olduğunu, elbette tilkinin hızlı bir hayvan olup onu orada bırakıp kaçabileceğini söyler. Tilki, kızın kurnazlık yaptığına emin olduğundan kaplana ayaklarını birbirine bağlamasını ve öylece gitmeyi teklif eder. Kaplan, tilkinin teklifini kabul eder ve yola çıkarlar.

Diğer taraftan Pelengfirîb, kaplanın geri dönebileceğini düşünüp hemen çayırılığı ateşe verir ve evlatlarıyla bir ağaca çıkar. Kaplanı gördüğü gibi ağlamaya ve bağırmaya başlayan Pelengfirîb, nasihatini tutmadığını ve kendisini ateşe attığını, kız kardeşinin tilki suretinde onu kandırıp buraya getirdiğini söyler. Kaplan, Pelengfirîb’den bu sözleri duyduğu gibi korkudan bir günlük yolu bir saatte gider. Zavallı tilki de yere çarpa çarpa parçaları ayrılıp helak olur. Pelengfirîb ise kaçtığına pişman olup evine döner.

20. 2. Tavus Olduğunu İddia Eden Çakal

Bir çakal, şehre yakın bir yerde mesken tutup akşam oldukça şehrin çarşısında, pazarında gezip bulduğu ekmek ve kemikle geçinir gider. Yine bir gece çarşıda gezinirken bir boyacı dükkanını açık bulup içine girer. Dükkânın içinde aşağı yukarı gezinirken bir boya küpünün içine düşüp bin zahmetle çıkar. Ama ondan çıktığı gibi başka bir küpün içine düşüp tekrar tekrar belki on beş kadar küpün içine düşer. Dükkândan çıktığında bir garip şekle bürünmüş çakallığından eser kalmamıştır. Bütün hayvanlar bunun kim olduğunu bilemediklerinden, çakal fırsattan istifade edip kendisini tavus olarak tanıtır. Bütün hayvanlar, buna saygı gösterip o civarı buna tahsis ederler ve hepsi emri altında olur. Ancak hayvanlar yine de içten içe bunun kim olduğunu bilemediklerinden şüpheye düşüp fırsat gözetirler.

Aradan biraz zaman geçtikten sonra bir gece bağın içinden çakal sesleri gelmeye başlar. Tavus olduğunu iddia eden çakal ise dayanamayıp bunlara karşılık ulumaya başlar ve bütün hayvanlar bunu işitip gerçeği öğrenirler. Çakalın üstündeki renkler gidip tek renk olduğu gibi aslan hücum edip parçalar ve makamına geçer.

20. 3. Aslan Postlu Eşek

Bir bezirgânın günden güne hali kötüleşip bir akçeye dahi muhtaç olur. Dünyada tek malı eşeğinden başka bir şeyi kalmaz ve ona da bakamadığından, hayvancağız açlıktan zayıflamaya başlar. Bezirgân, eşeğe merhamet edip en azından dışarda otlasın diye salmak ister. Ancak canavarların öldürmesinden korkup üstüne bir aslan postu geçirip öylece salar. Eşeği, aslan postu altında görenler gerçekten aslan olduğunu düşünüp yanına dahi yaklaşamazlar. Bunun üzerinden nice zaman geçip eşek, bir gün o civardaki bir bağa girer. Bahçıvanlar, eşeği gördüğü gibi aslan sanıp hemen bir ağacın üstüne çıkarlar. Eşek bağın içinde ne bulursa yemeğe başlar. Bu sırada bağın dışından iki eşek sesi gelir ve postun altındaki eşek de sabredemeyip bağırmaya başlar. Bahçıvanlar bunun sesini işittiği gibi ağaçtan inip dövmeye başlarlar. Nitekim postu gidip eşek olduğu ortaya çıkınca ölene kadar yük çekmek zorunda kalır.

21. Yirmi Dördüncü Gece:

Tûtî-i Kâmil'in hareketleriyle sözlerinin birbirine uymamasından şikayetçi olan Mâhşeker, sürekli namustan söz etmesine kızar. Âşık olanların kimseden utanıp çekinmediğini ve namus derdinde olmadığını ifade eder.

Bundan sonra Tûtî-i Kâmil'in sözlerini dinlemeyeceğini ve hiçbir şey anlatmayacağını söyleyen Mâhşeker'e Tûtî-i Kâmil delirmiş gözüyle bakar. Bazı şeylerin zarar getireceğini ve bunlardan birinin de öfke olduğunu söyleyen Tûtî-i Kâmil, öfkeyle hareket ederse pişman olacağını kendisinin sadık bir kulu olduğunu ifade eder. Sadakatten bahis açan Tûtî-i Kâmil, ilk gecenin hikâyesini bunun üzerine anlatır. Bu hikâye, ikinci hikâyenin de başlangıcını oluşturur. Hikâyede karakterlerin akıllıca davranması Mâhşeker'in sevgilisinin akıllı mı ahmak mı olduğunu sorgulamasına vesile olur. Bunu anlamak için Tûtî-i Kâmil'e danıştığında ikinci hikâyenin de anlatılması için yolları açmış olur.

İkinci hikâyede üç gencin bir kız için girdiği mücadele anlatılırken hikâyenin sonu tamamlanmaz böylece üçüncü hikâyeye de kapı açılmış olur. İkinci hikâyede, kızın hangisine verilmesinin uygun olacağını söylemeyen Tûtî-i Kâmil, benzer bir hikâye daha anlatarak cevap vereceğini ifade eder. Böylece ikinci hikâyenin sonu, üçüncü hikâyenin sonunda anlatılır. Tıpkı sarmal bir yapıda olan bu iki hikâye, yapı olarak Tûtînâme'de diğer hikâyelerden ayrılır.

21. 1. Mahmûde ile Ayâs ve Selime ile Salim

Zavulistan padişahının üç veziri vardır. Büyük vezirinin Mahmûde adında bir kızı ve ikinci vezirinin de Ayâs adında bir oğlu vardır. Mahmûde ve Ayâs aynı mektepte okuyup birbirlerini küçüklükten beri severler. Bu gençler evlilik çağına geldiğinde, iki vezir evlatlarını evlendirmeye karar verirler. Ancak küçük vezirin eşi öldüğünden, padişaha gidip Mahmûde'yi kendisine eş olarak istediğini söyler. Padişah iki vezirinin anlaştığından habersiz olduğundan, büyük vezirine kızını vermesini söyler. Çaresiz Mahmûde'yi küçük vezire vermeye razı olur. Ayâs ise haberi duyup üzüntüsünden perişan bir halde ağlarken kardeşi Salim gelip bu halinin sebebini sorar. Ayâs, Mahmûde ile olan gönül ilişkisinden bahsedip ya bu dertle öleceğini ya da bu diyardan gideceğini söyler. Diğer taraftan küçük vezirin kızı Selime'ye âşık olan Salim, kardeşinin derdine bir çare düşünüp düğün vaktine kadar sabretmesini söyler. Ancak Ayâs, işin bozulmayacağını bildiğinden son bir kere de olsa sevdiğini görmek ister. Salim, en uygun zamanın düğün gecesi olacağını söyleyerek kardeşini sakinleştirir. O şehrin geleneklerinden biri düğün gecesi gelini Âşık Resan Dede Türbesi'ne götürmektir. Düğün gecesi, gelin burada namaz kılar, dualar eder ve ondan sonra evine gider.

Aradan zaman geçip düğün günü geldiğinde, Ayâs ve Salim sabahtan türbeye giderek gizlenirler. Gece olunca küçük vezir içeri girdiği gibi adetleri üzere Mahmûde'yi evden çıkarıp türbeye götürürler. Mahmûde, iki rekât namaz kılıp Allah'tan vezirden kurtulup Ayâs'a kavuşmayı, kavuşamadığı halde de canını almasını ister. Ayâs, Mahmûde'nin duasını işittiği gibi gizlendiği yerden çıkar ve birbirlerine sarılıp ağlamaya başlarlar. Mahmûde, bu işin ağlamakla çözülemeyeceğini bildiğinden bir çare bulmak gerektiğini söyler. Ayâs, ölümden başka kurtuluşlarının olmadığını düşünürken Salim, Mahmûde ile kıyafetlerini değiştirip vezirin evine kendisinin gitmesini teklif eder. Salim, hem bu iki âşığın kaçmasına yardımcı olacak hem de kendi sevdiğinin yüzünü görebilecektir. Onlar dahi kaçıp kurtulabilirse ne hoş ama başaramazlarsa da en azından bu iki âşığın sevabını alacaktır. Bu iki âşık, Salim'in teklifini uygun görüp hemen söylenildiği üzere hareket ederler.

Salim, Mahmûde kıyafetinde vezirin sarayına geldiğinde, vezir ne kadar dil dökerse döksün yanına yaklaşmasına izin vermediğini görür. Bunun nazından yorulup kızı Selime'ye emanet edip ilgilenmesini ister. Salim, Selime ile baş başa kaldıkları gibi dayanamayıp yüzünü açar ve başlarından geçen olayları sevgilisine anlatır. Selime ise burada daha fazla kalmayıp hemen kaçmak gerektiğini söyler ve ikisi birlikte türbeye giderler. Ayâs ve Mahmûde'yi de alıp başka bir şehre giderler.

21. 2. Zühre ile Dilnüvâz, Rahşsâz ve Tîrândâz

Babil şehrindeki bir bezirgânın Zühre adında dünyalar güzeli bir kızı vardır. Güzelliğinden dolayı herkesin evlenmek istediği bir kızdır. Ancak babası akıllı ve hüner sahibi bir kişiye vereceğini söyleyerek kimseye kızını vermek istemez. Bir gün başka bir şehirden üç genç gelip bu kıza talip olurlar. Bu gençlerden biri, dünyada ne olursa her şeyi bilip gördüğünü söyleyen Dilnüvâz, diğeri tılsım konusunda usta olan Rahşsâz ve üçüncüsü de ok atmada üstâd olan Tîrândâz'dır.

Bezirgân birkaç gün düşünüp bu gençler arasında karar vermeye niyetlenir. Ancak iki gün sonra bir gece vakti kızı ortalıktan kaybolur. Bezirgân, her yeri aratsa da kızıdan bir iz bulamadığından, bu gençlere gidip kızının kaybolduğunu ve bulup getirene kızını vereceğini söyler.

Dilnüvâz, biraz düşündükten sonra kızın periler tarafından kaçırıldığını ve bir dağ kalesine götürüldüğünü söyler. Ancak bu kaleye kimsenin ulaşması mümkün

değildir. Rahşsâz, hemen tılsım ile bir merkep yapıp kaleye ulaşılabilceğini söylese de kendisi gitmek istemez. Tîrândâz ise tılsımdan yapılmış merkebi verirse kendisinin gidip kızı getirebileceğini söyler. Aralarında anlaşılır ve Tîrândâz, merkebe binip kaleye giderek kızı kurtarır. Babasının verdiği sözden dolayı bu üç genç kızın kendisine münasip olduğunu söyleyerek büyük bir kavgaya tutuşurlar. Zühre'nin kurtarılmasında üçünün de payı olmasına rağmen, en büyük cesareti gösteren Tîrândâz'dır ve kız ona layıktır.

21. 3. Şehzâde ve Brehmen

Hint padişahlarından bir padişahın oğlu, farklı şehirler ve memleketler görmek için uzun bir yola çıkar. Bir gün yolu bir puthaneye denk gelir ve o puthanenin içinde bir kız görür. Kızı görür görmez âşık olan şehzâde, kızın kendisine nasip olması halinde burada kendini kurban etmeye yemin eder. Kızın Hint padişahlarından birinin kızı olduğunu öğrenince hemen dönüp babasına gider ve durumunu anlatır. Babası, Hint padişahına bir mektup yazıp çokça hediyeyle birlikte şehzâdeyi gönderir.

Şehzâde, muradına kavuşur ve kızı da alıp kendi memleketine doğru yola çıkar. Birkaç gün gittikten sonra o puthanenin olduğu şehre gelirler. Şehzâde, puthaneyi ziyaret etmek isteyince yanından asla ayırmadığı, hizmetkarı olan brehmen de onunla puthaneye girer. Şehzâde buraya girince aklına yemini gelip gezinirken büyük bir putun yanındaki kurbanhaneyi görür. Hemen orada başını gövdesinden ayırıp yeminini yerine getirir. Bu sırada ibadetle meşgul olan brehmen, şehzâdenin yokluğunu fark edip aradığında kanlar içinde bulur. Şehzâdenin kendisini öldürdüğünü söylese kimsenin inanmayacağını düşünerek o dahi kendi başını gövdesinden ayırarak ölür. Kız bunları aramak için içeriye göz attığında ikisinin dahi kanlar içinde yattığını görüp halk içinde adının uğursuza çıkmasından korkarak en iyi çarenin ölüm olduğuna karar verir. Tam kendini öldüreceği vakit bir ses gelip İslâmiyet'i kabul etmesini ve Allah'a dua edip gövde ve başları birleştirmesini, bunların yeniden hayat bulacağını söyler. Kız dahi sesin söylediği şekilde hareket edip bu başları gövdelerle birleştirir. Ancak kız heyecanla şehzâdenin başını brehmenin vücuduna, brehmenin başını ise şehzâdenin başına birleştirdiğinden bunlar öylece dirilirler. Şehzâdenin başı bir yerde, gövdesi bir yerde olup başı ve gövdesi arasında büyük bir anlaşmazlık doğmuştur.

22. Yirmi Beşinci Gece:

Sevgilisinin yanına gitmek üzere olan Mâhşeker, Tûtî-i Kâmil'den dualar ister. Tıpkı kendisi gibi beyzâdenin de âşık olduğunu ve daha fazla bekletmek istemediğini dile getirir. Tûtî-i Kâmil, Mâhşeker'in sözlerine karşılık tekrar acele etme hususunda uyarır ve sabırlı davranarak hem eşinden hem sevgilisinden olmaması gerektiğini söyler. Bu sözlerine destek olarak Babil padişahının kızını örnek verir ve hikâyesini anlatmaya başlar. Bu hikâyenin sonunda; Mâhşeker'in isteğinin yanlış olduğunun farkına vardığı görülür. Ancak anlık bir duyguyla hareket ettiğinin bilincinde olan Tûtî-i Kâmil, daha sonra sorun yaşamamak için aşkının edepsizlik derecesinde olmadığını ifade eder. Beyzâde ve Mâhşeker'in böyle uzaktan birbirleri için aşk acısı çekmesini ise Zabil padişahı ve Mahrûse'ye benzeterek gecenin ikinci hikâyesini anlatır.

22. 1. Galatnümâ ve Mühür

Galatnümâ adında bir brehmen, güzelliğinden herkesi kendine âşık eder ama kendisi dönüp kimseye bakmaz. Bu brehmen, her gün başka bir yerde gezip dolaşp keyfine bakarken bir gün yolu Babil şehrine çıkar. Babil'in havasından suyundan gayet hoşlanıp gezinirken bir bağa girer. Bu sırada Babil padişahının kızı da bağın içinde gezinmektedir. Tesadüf ki bu iki genç birbirlerini görüp âşık olurlar. Galatnümâ, sabredemeyip bağdan çıkıp gider. Bu aşk derdine bir çare ararken bir büyücü kadın bulur ki Babil'de bunun üstüne kimse yoktur. Galatnümâ, bu kadına gidip birkaç ay hizmetini görür. Kadın, Galatnümâ'nın bu hizmetinden utanıp elbette bir dilek için hizmet ettiğini bildiğinden isteğini sorar. Galatnümâ, kadının ayaklarına kapanıp Babil padişahının kızına âşık olduğunu ve derdine bir çare bulmasını istediğini söyler. Büyücü kadın için bu çok da zor bir iş olmadığından, hemen tılsımla yapılmış bir mühür çıkarır. Bu mührü kim ağzına alsa erkeğe kadın, kadınsa da erkek olur. Galatnümâ da ağzına alır almaz hemen güzel bir kıza dönüşür. Büyücü kadın, kendisini de brehmen kılığını sokup ikisi birlikte doğru padişahın huzuruna giderler. Bu kızın gelini olduğunu ve oğlunun uzun zamandır kayıp olduğunu, ona aramak için yola çıkacağını, ancak gelinin ayak bağı olmasını istemediğinden padişaha emanet koymak için getirdiğini söyler. Padişah, kabul edip kızı haremine götürür ve kızına emanet eder. Kız, babasının isteği üzerine Galatnümâ'yı bir saat bile yanından ayırmaz ama kim olduğunu da bilemez.

Bunun üzerinden birkaç gün geçtikten sonra Galatnümâ, kızın günden güne zayıfladığını görüp sebebini sorar. Kız, içindekileri daha fazla saklamaya sabredemeyip bağda gördüğü brehmenin aşkından bu hale düştüğünü söyler. Galatnümâ, tekrar görse tanıyabilir mi diye sorup kızın hatırlardan bir saat bile çıkmadığını duyunca hemen ağzından mührü çıkarır ve başından geçenleri anlatır. Bu iki âşık, böylece birbirlerinden hiç ayrılmadan günlerini geçirirler. Ama diğer taraftan padişahın oğlu, Galatnümâ'yı görüp aşkından günden güne erimektedir. Padişah şehzâdenin bu halini duyunca Galatnümâ'ya oğluyla evlenmesi için haber gönderir. Galatnümâ, başına gelecek belayı bilip bir kadının iki kişiyle evlenmesinin mümkün olmadığını söyleyerek bunları oyalar. Ancak şehzâdenin aşkı haddi aşır delirme noktasına gelir. Padişah oğlunun bu halini daha fazla dayanamayarak Galatnümâ'yı evliliğe zorlar. Üç gün mühlet isteyen Galatnümâ, padişahın kızına bu durumdan bahsedip ikisi birlikte kaçarak büyücü kadının yanına giderler. Kız gündüzleri mührü ağzına koyup halk içinde erkek kılığında gezerken akşam olduğunda yine muhabbetlerine devam ederler.

Padişah, kızını ve Galatnümâ'yı ne kadar aratsa da bulamaz. Emanete ihanet ettiği için başına bu belanın geldiğini düşünür ve kaderine razı olur. Bu iki âşık, kendi zevkinde ve eğlencesinde hayatlarına devam ederken bir gün harçlıkları tükenir. Büyücü kadına gidip derdlerini anlatıp bir çare isterler. Kadın, brehmen suretine girip Galatnümâ'yı da kendi suretinde yanına alır ve doğru padişahın huzuruna gider. Padişaha oğlunu bulduğunu ve emanet ettiği gelinini almaya geldiğini söyler. Padişah ise kızın kendi kızıyla birlikte bir gece ortadan kaybolduğunu ve bulamadıklarını söylemek zorunda kalır. Brehmen kılığındaki kadın, hemen bağırıp çağırmaya, ağlayıp dövünmeye başlar. Padişah, bu hali görünce üzüldüğü emanete sahip çıkamamanın verdiği utançla brehmene on bin altın verip sakinleştirir. Büyücü kadın, bu altınları Galatnümâ'ya verip ne zaman ihtiyaç duyarlarsa gelmelerini söyler. Bu iki âşık, kadın sayesinde ömürlerinin sonuna dek zevk içinde yaşarlar.

22. 2. Mahrûse ve Zabil Padişahı

Zabil şehrinde bir bezirgânın Mahrûse adında bir cariyesi vardır. Bezirgân bu cariye küçücükken almış evladı gibi bakıp okutmuştur. Mahrûse on iki on üç yaşlarına geldiğinde güzelliği öyle bir mertebeye gelmiştir ki daha önce kimse böyle bir güzel görmemiştir. Güzelliğiyle bütün ülkede meşhur olan Mahrûse'yi almaya

kimse paha yetiştiremez. Bir gün Aşub namında bir kocakarı, Zabil padişahına gidip Mahrûse'nin güzelliğini öyle medh eder ki padişah görmeden bile âşık olur. Bu kızın güzelliğinin hayali, padişahın bir an olsun aklından çıkmayıp sabra tahammülü kalmadığından vezirlerini çağırıp kızı almaya niyet ettiğini söyler. Vezirlere, gidip kızı görmelerini ve bahsedildiği kadar güzelse pahası ne olursa olsun almalarını emreder.

Vezirler, padişahın isteği üzerine bezirgânın sarayına gidip kızı görürler. Ancak kızı gördükleri gibi dört vezirin dördü de kıza âşık olup aralarında konuşarak padişahın, böyle bir güzel karşısında başka bir şeyle ilgilenmeyeceğini düşünerek yalan söylemeye karar verirler. Anlaşmaları üzerine, padişaha gidip bu kızın anlatıldığı kadar güzel olmadığını hatta haremindeki en çirkin kızın bile bundan daha güzel olduğunu söyleyerek vazgeçirmeye çalışırlar. Her şeyden önemli olanın bayağı şeylere minnet etmemek olduğunu, nitekim Tağıstan padişahının gayret gösterip bütün isteklerine kavuştuğundan bahsedip güzel bir hikâye anlatırlar. Hikâye şu şekildedir:

Dağıstan Padişahı

Bir gün Dağıstan padişahına bir kişi armağan diye ağaçtan yapılmış bir çanak getirir ve karşılığında ne kadar hediye isterse alır. Padişah, akşam olup uykuya daldığı zaman rüyasında güzel yüzlü bir kadın gelip malının sureti olduğunu ve kıymetinin bilinmediğini söyler. Kendisine veda etmeye geldiğini, zira ağaçtan bir çanağın bir pul bile etmeyeceği yerde nice altın verdiğini ve bunu marifet sandığını söyler. Padişah öfkelenip kadını kovar. Ancak günden güne padişahın hazinesine noksan gelmeye başlar. Birkaç gün sonra yine bir gece rüyasında bedeninin kuvveti olduğunu söyleyen biri gelir. Malının kıymetini bilmediği gibi kendisinin kıymetinin de bilinmediğini ve veda etmeye geldiğini söyler. Padişah ona da izin verip rüyasından uyanır. Nitekim sağlığı da kötüleşmeye başlar ve günden güne zayıf düşer. Birkaç gün sonra tekrar bir rüya görüp gelen kişi himmeti olduğunu söylediğinde padişah, eteklerine yapışıp bırakmaması için yalvarır. Rüyalarının gerçek olduğunu anlayan padişah, bunun dahi gitmemesi içinden elinden geleni yapar. Padişah istediği müddetçe bırakmayacağını söyleyen himmeti, yanındayken malının ve sağlığının dahi geri geleceğini söyler. Padişah, uyandığında bedenini gayet sıhhatte bulup hazinesi dahi dolup taşar.

Vezirler, padişahlarının da himmeti sayesinde çok yol kat edebileceğini söyleyerek bu sevdadan vazgeçirirler. Diğer taraftan bezirgân da padişahın ümidini kesip Mahrûse'yi şehrin dizdarına verir. Dizdarın evi, padişahın sarayına yakın olup Mahrûse, bu güzellikte olmasına rağmen neden kendini istemediğini ve belki vezirlerin hileyle kandırdıklarını düşünerek kendisini göstermeye karar verir.

Bir gün padişah penceresinin önünde otururken bir şekilde kendini gösterir. Padişah, kızı gördüğü dakika vezirlerin sözünü dinleyip bir kere görmeden vazgeçtiğine hayıflanır. Üzütüsünden ve pişmanlığından, sağlığı kötüleşip bütün halk ümidi keser. Vezirler, padişahın bu halinin aşk yüzünden olduğunu anlayıp yaptıkları işe pişman olurlar. Padişahın gazabından korktuklarından dolayı da kızın güzel olmadığını ama aşkından ona güzel göründüğünü hemen isterse kızı alıp gelebileceklerini söylerler. Ancak başkasının helaline bakmak padişahlara yakışmayacağından, bunu istemeyen padişah aşk derdiyle ölür. Mahrûse, padişahın kendi aşkı yüzünden öldüğünü duyunca dünyanın kendisine haram olduğunu söyleyerek mezarı başında intihar eder.

23. Yirmi Altıncı Gece:

Bir gece önce yaptığı için edepsizlik olduğunu düşünen Mâhşeker, bu gece sevgilisinin yanına gitmek için izin ister. Sabrının kalmadığını ancak Hâce Sâid'in gelip olanları duymasından korktuğunu ifade eder. Tûtî-i Kâmil, Mâhşeker'i desteklediğini göstermek için Hâce Sâid'i kandıracağını söyleyerek bu duruma uygun bir hikâyeye anlatır. Ancak Mâhşeker, anlattığı hikâyenin kendisine uymadığını zira Hâce Sâid'in akıllı biri olduğunu ve bu hilelere kanmayacağını söyler. Tûtî-i Kâmil, hilenin de kişiye göre yapılacağını ve bu korkaklığı bırakması gerektiğini söyleyerek sevgilisinin yanında olması gerektiğini ifade eder. Kişinin evlenmeden ya da sevdiğiyle olmadan durmasının imkânsız olduğunu ve Melike-i Rum'un bile evlendiğini söyleyerek gecenin ikinci hikâyesine giriş yapar. Bu hikâyeye Mâhşeker'in sevgilisinin yanında olmasını desteklediğini göstermek isteyen Tûtî-i Kâmil, Mâhşeker'in bütün âşıkların kavuşamadığını söylemesi üzerine her işin bir zamanı olduğunu ifade ederek gecenin üçüncü hikâyesini anlatmaya başlar.

23. 1. Şehrârâ ve Ahmak Bezirgân

Nişabur şehrinde çok zengin olmakla birlikte gayet akılsız ve cahil bir bezirgânın Şehrârâ adında bir eşi vardır. Bezirgân ahmaklığından, bu kızın kıymetini

bilmez ve Şehrârâ da bunu asla sevmez. Şehrârâ, Hacı Ana'nın vesilesiyle mahalleden bir gençle tanışır. Bezirgânın ahmaklığından dolayı saklamaya gerek duymazlar ve aşkları halk içinde yayılmaya başlar. Nihayetinde bezirgân da öğrendiğinde bunları gözetleyip bir şekilde yakalamaya niyetlenir. Bir gün ticaret için başka bir şehre gideceğini söyleyip gizlice eve girer ve saklanır. Şehrârâ, bunun saklandığından habersiz genci evine çağırıp sohbet, eğlenmeye başlarlar. Ancak bezirgân iyice saklanamadığından eteği dışarda kalır ve Şehrârâ, kandırıldığını anlar. Hemen bir şekilde âşığına bezirgânın gitmeyip saklandığını söyleyip ikisi birlikte bezirgâna bir oyun oynarlar.

Şehrârâ, gence dönüp kardeşi gözüyle baktığını ve buraya çağırmasındaki amacın ise bezirgânın hayatını kurtarmak olduğunu söyler. Rüyasında bir ihtiyarın gelip bezirgânın öleceğini söylediğini, kendisinin yalvarıp kurtarmak için ne gerekirse yapacağını söylediğinde başka birini bezirgânın yerine oturtup onunla sohbet etmesi gerektiğini ve böylece hayatının kurtulacağını öğrendiğini anlatır. Eşi dışında birini eve almasının sebebi ancak budur. Genç, Şehrârâ'yı kardeş gözüyle gördüğünü söyleyerek kalkıp evine gider. Şehrârâ, döşeğe girip yattığında bezirgân yanına gelir ve sanki uykudan uyanmış gibi ne zaman geldiğini sorar. Bezirgân, gerçeği saklamayarak düşmanların lafıyla hareket ettiğini ama bu gece gördükleriyle hem sevgisinin hem güveninin arttığını söyleyerek gencin dahi teklifsiz eve girip çıkmasına izin verir.

23. 2. Çin Fağfuru ve Melike-i Rum

Çin fağfurunun, akıllı ve bilgili bir veziri vardır. Fağfurun vezire itimadından dolayı vezir daima huzura teklifsiz girip çıkar. Ancak bir gün fağfurun uyku vaktine denk gelip seslerden uyanmasına sebep olduğunda fağfur, kılıcıyla vezirin üstüne hücum eder. Yanlarında bulunanlar veziri güçlükle kurtarıp padişahı sakinleştirirler. Vezirler öfkесinin sebebini sorduğunda ise rüyasında daha önce dünyada bile görmediği güzellikte bir kız gördüğünü ve uyandırılmasına bu sebepten öfkелendiğini söyler. Padişahın veziri, aynı zamanda nakkaş ustası olduğundan rüyadaki kızın bir tasvirini yapıp şehrin dışındaki yola bir bina yaptırır ve bu tasviri oraya koyar.

Bir gün bir seyyah geçerken bu tasviri görüp Rum padişahının kızı olduğunu söyler. Seyyah, bu güzellikte bir kızın hiç evlenmediğini ve erkeklerin vefasız olduğunu düşündüğünden bahseder. Meğer kız bir gün bahçede gezerken ağaçlık

içinde bir çift tavus ve yavrularını görür ve o esnada ağaçlığa ateş düşüp erkek tavusun yavruları bırakıp kaçtığını, dişi tavusun ise yavrularına kıyamayıp onlarla can verdiğini görür. Bu sebepten erkeklerin tümünün vefasız olduğunu düşünüp hiç evlenmemeye karar verir. Vezir, seyyahıtan öğrendiklerini padişaha anlatıp kızı kendisine âşık edebileceğini söyleyerek seyyahla birlikte Rum'a gider. Kostantaniyye'ye gelip burada nakkaşlık sanatına devam eder.

Kısa bir zaman içinde meşhur olan veziri, Rum padişahının kızı sarayını süsletmek için huzuruna getirtir. Vezir, öyle güzel resimler çizer ki Melike-i Rum her gün bunun sanatına hayran kalır. Vezir, sarayı süsleme işini tamamlayınca Melike-i Rum'un odasının karşısına bir güzel bahçe resmeder. Bahçenin içinden geçen bir nehir yapıp ahu yavruları suya düşerken bir dişi ahunun kaçtığını resmeder. Melike-i Rum, resmin aslını merak ettiğinde, bu bahçenin Çin fağfurunun bahçesi olduğunu ve bahçe gezintisi sırasında ahu yavrularının suya kapılıp giderken annelerinin kaçtığını görerek kadınların vefasızlığına hüküm verdiğini ve hiç evlenmediğini söyler. Melike-i Rum vezirden bu hikâyeyi işitip vefasızlığın hem erkekte hem de kadın da olabileceğini anlayıp Çin fağfuruyla evlenmeye karar verir.

23. 3. Himâr ile Yaban Öküzü

Bir eşek ile yaban öküzü ahablık kurup daima birlikte gezerlerken bir gece başka bir bağa girip otlamaya başlarlar. Karınlarını doyurup tamam keyfe geldikleri esnada eşek, bağırarak ister. Öküz akıllı davranıp bağırırsa bahçıvanların geleceğini ve kendilerini elbette öldüreceklerini söyler. Ancak eşek, öküzün bir köylü olduğundan güzel sestem anlamadığını ve dinleyip zevk alması gerektiğini ifade eder. Öküz buna karşılık her işin bir vaktinin olduğunu ve vakitsiz yapılan işin baş ağrıtaacağını, sözünü dinlemezse Hizemfürûş'un başına gelenlerin kendi başlarına dahi geleceğini söyler. Eşek, hikâyenin aslını sorunca anlatmaya başlar. Hikâyeye şu şekildedir:

Hizem- Fürûş ile Testisi

Oduncu olan Hizemfürûş, dağa odun kesmeye gittiğinde, beş on kişinin bir araya gelip ortalarındaki testiden ne isterlerse çıkarıp keyif yaptıklarını görür. Bunlar, Hizemfürûş'u da yanlarına çağırıp sohbetinden hoşlandıklarından ne dilerse vermeye niyet ederler. Hizemfürûş, testiye istediğini belirttiğinde, testiye vermekten çekinmeyeceklerini, lakin testinin hassas olup kırılması halinde ondan ne fayda

gördüyse hepsinin yok olacağını başka bir şey istemesini söylerler. Ancak Hizemfûrûş, illa testiği isteyip alıp gider.

Hizemfûrûş, bir gün dostlarını ziyafet için evine toplar ve testiği orta yetere getirip ne isterse içinden çıkarıp dostlarına ikram eder. Dostlarının şaşkın bakışlarından ve eğlencenin keyfinden kendinden geçen Hizemfûrûş, testiği başının üstüne koyarak dans etmeye başlar. Dans esnasında ayağı takılıp testiği bin parçaya bölünüp ondan hasıl olan her şey de ortalıktan yok olur.

Hizemfûrûş'un vakitsiz dansından başına gelen neyse eşeğinde vakitsiz bağırışından olacak olan budur. Ama akılsız eşek bu kadar nasihati anlamayıp kendini tutamaz. Bunun sesini duyan bahçıvanlar da gelip öküzü öldürürlerken eşeği nice dövüp ölünceye kadar yük taşıtırlar.

24. Yirmi Yedinci Gece:

Bu gece Tûtî-i Kâmil tarafından bir hikâyeye anlatılırken hikâyenin kahramanları ağzından üç hikâyeye daha anlatılarak yeni bir çerçeve oluşturan hikâyeye uzatılır. Tûtî-i Kâmil'in kendisini hikâyelerle oyalamasından ve daha önce destekler nitelikte konuşmasından dolayı bu gece Mâhşeker, kafes yanına gelmeden doğruca beyzâdenin yanına gitmeye karar verir. Bunu gören Tûtî-i Kâmil, bu kadar zamandır gösterdiği çabanın boşa gitmesinden korkarak hemen Mâhşeker'i yanına çağırır ve nasihat etmek istediğini söyler. Kendi cinsinden olanlarda çok nasihatler olduğunu ve bundan fayda göreceğini söyleyerek Ubeyde'nin tûtîlerinden örnek verir. Mâhşeker'in dikkatini çekmeyi başaran Tûtî-i Kâmil, bu geceyi de atlatır.

24. 1. Ubeyde ve Tûtîleri

Bezment şehrinde bir bezirgânın, Ubeyde adında bir oğlu vardır. Bezirgân, vakti geldiğinde oğlunu güzel bir kızla evlendirir. Ubeyde, kızı görür görmez âşık olup bir saat bile yanından ayrılmaz. Kızdan başka bir şeyi gözü görmeyen Ubeyde, işi gücü ve hatta ana baba ziyaretini bile bırakır. Bu hale çok üzülen babası, bir dostuna olanları anlatır ve nasihatlere kulak asmadığını söyler. Dostu, bezirgâna iki tûtî verip Ubeyde'nin bunların nasihatlerinden etkileneceğini söyler. Tûtîlere dahi durumdan bahsedip Ubeyde'ye teslim ederler.

Akşam olduğu gibi erkek tûtî, Ubeyde'yi yanına çağırıp sohbet edip nasihatlerinden faydalanmasını ister. Ancak nasihatlerin kişinin meşrebine uygun olması gerektiğini, zira fayda sağlamayacağını söyleyerek Ubeyde'nin halini hatırlar

sorar. Ubeyde, kendini tanıtıp bezirgân olduğunu söylediğinde ise evinden çıkmadan nasıl bezirgânlık yaptığını sorup lafı kadınlara getirir. Ubeyde'nin eşiyle ilgilenmesi helal olmakla birlikte kişinin çalışmayı terk etmesi doğru değildir. Zira kadın cinsi vefasız olup iyiliğinin karşılığını alamayacağını söyleyerek güzel bir hikâye anlatır. Hikâye şu şekildedir:

Üç Memeli Kız ile Kör Adam

Hint padişahının haremde hamile olan dayelerden birinin bir kız çocuğu olur. Bu kız çocuğu üç memeli doğup şehrin falcıları, kızın hain ve vefasız olacağını söylerler. Padişah, ülkesinde böyle birini istemediği için ülkeyi terk etmesini ister. Kim bu kızı alıp ülkeden götürürse çokça mal vereceğini söyler. Ancak bütün halk, kızın uğursuzluğunu bildiğinden yaklaşmak istemez.

Bu şehirde gözleri görmeyen ve gayet de fakir olan bir kişi vardır. Fakirlikten usanıp padişahın teklifini kabul eder ve kızı alıp götürür. Ancak kız bu adamı değil sevmek, nefret ettiğinden dolayı başka bir gençle dostluk kurar ve her gece evine gelmesinden asla çekinmez. Eşinin körlüğüyle daima alay eden kız, yine bir gün dalga geçmek için bahçeden bir yılan tutup getirir. Yılanı parçalayıp ocağa koyar ve eşine balık çorbası yaptığını söyleyerek ateşini körüklemesini ister. Bu sırada kız ve sevgilisi, adamın haline bakıp dalga geçerler. Adam, pişti mi diye kontrol etmek için asasıyla tencerenin kapağını kaldırdığı gibi yılanın buharından gözleri açılır. Kız ve genci görüp ikisini de dövdükten sonra subaşına teslim edip kendi memleketine döner. Kimsenin istemediği bu kıza yaptığı iyiliğin karşısında vefasızlık görünce kadınlara güveni kalmayıp bir daha hiç evlenmez.

Ubeyde, hikâyeden etkilenip dişi tûtûnin de fikrini merak eder. Dişi tûtû hak vermekle birlikte bütün kadınların vefasız olmadığını söyler. Ancak bir kadın yüzünden ana baba ziyaretini bırakmanın doğru olmadığını, yoksa ibadetlerinin kabul olmayacağını söyler ve bunun en güzel örneklerinden biri olan Sâlih hikâyesini anlatır. Hikâye şu şekildedir:

İlim Seferine Giden Sâlih

Belh şehrinde bir zahidin Sâlih adında bir oğlu vardır. Sâlih, ibadet etmekten başka bir işle meşgul olmaz. Ancak ilim öğretmeyen bir işten fayda görmeyeceğini düşünür ve ilim sahibi olmak için başka bir şehre gitmek ister. Sâlih'in babası öldüğünden annesi gitmesine razı olmasa da niyetinin iyi olduğunu düşünerek yola

çıkar. Buhara'ya doğru giderken yolda bir ağaç gölgesinde dinlenmek için oturur. Bir kuş gelip dalına konar ve Sâlih'in üstünü kirletir. Sâlih öfkесinden kuşa baktığı gibi kuş ağaçtan düşüp ölür. Oradan kalkıp yoluna devam Sâlih, akşam olunca bir eve varıp misafir olmak ister. Evin sahibi kadın balık pişireceğini ve biraz sabretmesini söyleyerek gider ve döndüğünde açlıktan sabrı kalmayan Sâlih'in öfkeli bakışlarıyla karşılaşır. Kadın ise kendisini o garip kuş sanmamasını nitekim bakışlarının tesir etmeyeceğini söyler. Kadının bu olayı bilmesine şaşırان Sâlih, nasıl vakıf olduğunu sorar ve ana baba rızasını gözetmekle bu mertebeye ulaştığını öğrenir. Sâlih'in de ana baba rızasını gözetmesinin ilim seferinden daha hayırlı olacağını söyler. Kadından bu sözleri duyduğu gibi geri dönen Sâlih, annesinin duasıyla o kadar ilim ve fazilete erişir ki methini duyan herkes duasını almaya gelir.

Dişi tûtînin nasihati Ubeyde'ye tesir edip bundan sonra ana babasının rızasını gözeteceğini ama eşinden ayrılmakta güçlük çekeceğini söyler. Erkek tûtî, eşini terk etmesine gerek olmadığını ama her şeyin fazlasının zararı olduğunu ifade eder. Tekrar kadınların vefasızlığından söz açıp Hindistan padişahına koyunun nasihatının yettiğini söyler. Ubeyde, bu nasihati dahi anlatmasını ister. Hikâye şu şekildedir:

Koyunun Padişaha Nasihati

Hint padişahlarından biri, bir gün avlanmak için gezerken bir tepeye çıkar ve bir dişi yılanın kendi aslından başkasıyla oynaştığını görür. Padişah, şehvetinden büklüm büklüm olan yılanı öfkelenip kılıcıyla kuyruğunu keser. Can havliyle yuvasına kaçan yılan, eşine padişahın kendisine âşık olduğunu ama karşılık vermediği için öfkelenip saldırdığını söyler. Yılan, dişisine bunu yapan padişahı zehirlemeye niyetlenip odasında bir yere saklanır. Padişahın odasına gelen hatunu, döşeğe girmek isteyince padişah yanından kovar. Ancak kadının ısrarlarına ve ağlamalarına dayanamayan padişah, av esnasında gördüğü yilandan bahsedip kadınlara güvenmediğini ve bundan sonra yaklaşmayacağını söyler. O sırada odada saklanan yılan, gerçekleri öğrenerek saklandığı yerden çıkıp padişahı özürler diler ve ne isterse emretmesini söyler. Padişahın tek dileği, hayvanların dilini anlamaktır. Yılan, isteğini geri çevirmez ve gizli kalmasını yoksa kendi sonuna sebep olacağını belirtir.

Padişahın hatunu, sabaha yakın tekrar gelip padişahın ayaklarına ve yüzünü gülsuyu sürer. O sırada bunları izleyen kumruların dişisi, elinde olsaydı kendisinin

dahi eşinin ayaklarına gülsuyu süreceğini söyler. Padişah, kumrunun sözlerini anladığından güler ama hatunu kendisine güldüğünü düşünerek hayıflanmaya başlar. Gece vakti odasından kovduğunu ve şimdi de alay edip güldüğünü söyleyerek gülmesinin dahi sebebini söylemezse kendini öldüreceğini söyler. Padişah, gülüşünün sebebini söylerse kendisinin öleceğini söyleyerek anlatmak istemez. Ancak kadın kendisini öldürmeye kalkınca engel olup ertesi gün bahçede söyleyeceğim diyerek vazgeçirir.

Padişah ve eşi bahçe seyrine çıktığında, iki koyunun otladığını görürler. Dişi koyun, bir kuyunun içindeki çimenleri görüp erkek koyuna bunları çıkarmazsa kendini kuyuya atacağını söyler. Erkek koyun ise mümkün olmadığını, kuyuya inerse kendisinin öleceğini ve padişah gibi hatır için kendi ölümüne razı olmayacağını söyler. Padişah, bunu duyunca eşinin hatırı için kendini heba etmeye razı olmayıp vazgeçer.

Tûtîler, nasihatlerin Ubeyde'ye tesir ettiğini anlayıp hikâyelerine son verirler. Ubeyde ise gündüz işiyle ilgilenip ana baba ziyaretini ihmal etmez ve akşam olup evine geldiğinde eşiyle zevkinde ve eğlencesinde olur.

25. Yirmi Sekizinci Gece:

Bir gece önce anlatılan hikâyelerden yola çıkarak hangisini tercih etse diğerini kaybedeceğini düşünen Mâhşeker, ikisinden de vazgeçmek istemediğini ve dünyada nice âşıkların olduğunu ve bunların yaşandığını söyler. Tûtî-i Kâmil ise kendisini başkalarıyla bir tutmamasını ve başkalarını taklit etmek isterken başına belalar açacağını söyleyerek ahmak berberi örnek verir. Böylece gecenin ilk hikâyesi de başlar. İkinci hikâye ise Mâhşeker'in gece gördüğü rüyayı anlatması ve Tûtî-i Kâmil'in bu rüyayı yorumlaması üzerine başlar.

25. 1. Ahmak Berber ile Brehmen

Harezm şehrinden bir bezirgân, o kadar çok mala mülke sahiptir ki dünyada kazanmadığı hiçbir mal ve tatmadığı hiçbir zevk yoktur. Artık ihtiyarlayıp ömrünün sonuna geldiğini düşündüğünden, bundan sonra ahireti için çalışmaya ve bütün kazancını ihtiyaç sahiplerine vermeye karar verir. Bir gece rüyasına, nur yüzlü bir ihtiyar gelip bahtı olduğunu ve Allah'ın ahirette ve dünyada lütfuna layık olduğunu söyler. Sabah olduğunda brehmen suretinde karşısına çıkacağını ve hemen başına

vurup öldürmesini, ne zaman bir şeye ihtiyacı olsa bir parçayı keserek altın elde edebileceğini söyleyip kaybolur.

Ertesi gün bezirgân tıraş olmaya gittiğinde, dükkâna bir brehmen gelir ve bunun rüyasındaki ihtiyar olduğunu anlar. Hemen asasıyla bir kere vurup öldürür. Brehmenden bir parça kestiği gibi o parça altın olur ve o altını berbere verir. Olanları şaşkınlıkla izleyen berberin gözü önünde brehmeni de alıp çıkar.

Berber gayet ahmak olduğundan, bütün brehmenlerin saf altın olduğunu düşünmeye başlar. Bir gün evinde ziyafet düzenleyip bütün dostlarını ve şehrin en saygın brehmenini davet eder. Herkesin saygıyla ellerini ayaklarını öptüğü bu brehmen içeri girer girmez ahmak berber bir büyük asayla kafasına vurmaya başlar. Orada olanlar, hemen berberi bağlayıp hâkime götürürler. Berber, hâkime dükkanında gördüklerini anlatınca bezirgânı dahi çağırıp soruştururlar. Bezirgân sırrının ortaya çıkacağını anlayınca yalan söyleyip akli olan kimsenin böyle bir şeye inanmayacağını ve berberin delirmiş olabileceğini söyler. Hâkim, tedavi edilmesi için tımarhaneye yatırılmasına hükmeder.

25. 2. Çin Padişahı ve Medînetü'l-kar Padişahının Kızı

Çin padişahı, av gezintisine çıktığında acayip bir hayvanı avlarlar. Bunun güzelliğinden etkilenen padişah, insanlar içinde böyle bir güzel var mıdır diye merak ettiğinde meclistekilerin her biri farklı memleketlerin güzellerinden söz açarlar. İçlerindeki en ihtiyar ve yetenekli olan vezir, Medinetülkar şehrinin padişahının kızını övmeye başlar. Padişah, vezirin sözlerinden etkilenip kızı görmeden bile âşık olur. Günden güne aşkıdan perişan olan padişah, vezirine bu derdin çaresini bulmasını ister. Vezir, padişahı o şehrin sınırına kadar götürebileceğini, ancak ihtiyarlığından daha öteye gidemeyip kendisine yolu göstereceğini söyler. Padişah ve vezir yola çıkıp gemiyle şehrin sınırına kadar gelirler. Padişaha; buradan sonrasını kendisinin gitmesini, üç gün gittikten sonra dördüncü gün bir nehir kenarına geleceğini burada acayip ve garip şeyler görerek dilediğine kavuşacağını söyler. Muradına erdikten sonra yine aynı yoldan dönüp gelmesini ve o dönene kadar burada bekleyeceğini söyleyip gönderir.

Padişah üç gün yol gittikten sonra dördüncü gün bir nehir kenarına gelir. Burada dinlenirken iki kişi gelip kavgaya tutuşurlar. Padişah, bu iki genci ayırıp kavgalarının sebebini sorduğunda, babalarından kalan miras yüzünden kavga

ettiklerini öğrenir. Bu gençlere babalarından; bir kese, bir ağaç kâse, bir çift ayakkabı ve bir kemik kılıç kalmıştır. Keseden ne zaman lazım olsa altın çıkıp asla eksilmediğini, ağaç kâseden her türlü yemeğin ve şarabın çıktığını, ayakkabının ise giyildiğinde nereye gitmek istense hemen oraya götürdüğünü ve kemik kılıcın kılıfından çıkarıldığında bulunduğu yeri büyük bir şehre dönüştürdüğünü söyleyen bu gençler aralarında bir türlü anlaşmaya varamamışlardır. Padişah bunlara iki top ve bir çevgan getirmelerini, attığında kim önce getirirse bu mirasın onun hakkı olduğunu söyler. Çevganı atıp gençler peşine düşünce, sevdiğine kavuşmak için bundan iyi fırsat olmadığını düşünerek hemen bunları alıp ayakkabıları giyerek saraya gitmeyi ister. Gözlerini açtığında saray kapısının önünde olduğunu fark edip içeriye nasıl gireceğini düşünürken tanıdık bir yüz görür. Bu kişi vezirin oğlu olup padişahın kızının methini duymuş ve o dahi âşık olduğundan hemen sihirle saraya gelmiştir. Vezirin oğlu gerçekleri saklamayıp kızın aşkından buralara kadar geldiğini ama kızın kendisinden başkasını istemediğini söyler. Bunlar sohbet ederlerken Medinetülkar halkı Çin padişahının geldiğini duyup padişaha haber verirler.

Meğer vezir padişahın kıza tutulmasına vesile olduğu gibi diğer taraftan dua ile kızın da rüyasında Çin padişahını gösterip onu da âşık etmiştir. Zaten Çin padişahını bekleyen padişah, geldiğini duyar duymaz huzuruna davet edip iki âşığı muratlarına eriştirir. Çin padişahı kıızı alır ve ayakkabıları giyip kızla birlikte gençleri gördüğü nehir kenarına gelir. Bu esnada, vezirin oğlu da sinek kılığına girip padişahın omzuna konduğundan bunlarla birlikte nehir kıyısına kadar gelir.

Padişah, gençleri gördüğü gibi sevdiğine kavuşmak için aldığını söyleyip özürler dilemeye başlar. Gençler ise padişahı tanıdıklarını ve niyetini bildiklerini ama kendileri teklif etse minnet altında kalacağını düşündüklerinden oyun oynadıklarını söylerler. Ayrıca padişaha, istediği her kalıba girebilmesi için bir ism-i şerîf öğretirler. Ancak sinek kılığında yanlarında gezen vezirin oğlu da bu ism-i şerîfi öğrenir. Padişah, bunlarla vedalaşıp vezirin olduğu yere gelir ve birlikte Çin'e dönerler.

Bir gün ava çıkan padişah, bir ahu görüp bunun kalıbına girmek için gençlerin öğrettiği ism-i şerîfi söyler. Padişah, ahu kalıbına girdiği gibi fırsat gözetken vezirin oğlu hemen padişahın kalıbına girer. Padişah kılığında saraya giden vezirin oğlu, hemen Medinetülkar padişahının kızının yanına gider. Kız bunun hareketlerinden şüpheyi düşüp hasta numarası yapar. Vezirin oğlu yüz

bulamadığından padişahın eski hatununun odasına gider. Ancak o da biraz sohbet ettikten sonra bundan şüphelenip hasta numarası yapmaya başlar. Vezirin oğlu, nice zaman bu iki hatunun arasında gidip gelir ama bir türlü kavuşmaya fırsat bulamaz. Diğer taraftan ahu kalıbı içinde gezen padişah, bir tûtînin kalıbına girip saraya uçmaya niyetlenir. Medinetülkar padişahının kızının penceresine konup içeriye baktığında hasta olup döşeğinde yattığını ve kendisinin kalıbına giren vezirin oğlunu görür. Vezirin oğlu odadan çıkar çıkmaz kanatlarını çırparak kızı yanına çağırır ve olanları anlatır. Kızdan kalıbını, vezirin oğlundan kurtarmasını isteyerek bir köşeye gizlenir.

Ertesi gün olup vezirin oğlu, kızın odasına geldiğinde kız ondan şüphelendiği için hastalık numarası yaptığını ve Çin padişahı olup olmadığını öğrenmeden şüphesinin geçmeyeceğini söyler. Medinetülkar'da gençlerden öğrendikleri ism-i şerîfi ikisinden başkasının bilmediğini, eğer padişahsa o isimle başka bir kalıba girebileceğini söyler. Vezirin oğlu, hemen bir eşek getirtip onun kalıbına girer. Kendi bedenini boş bulan padişah, hemen tûtî kalıbından çıkar. Böylece vezir oğlunun oyunu bozulur.

26. Yirmi Dokuzuncu Gece:

Hem eşinden hem âşığından vazgeçmek istemeyen Mâhşeker, beyzâdenin yanına gittiğinde Hâce Sâid'in gelip olanları duymasından korkar. Beyzâdenin yanına gitmese onu da kaybedeceğini düşünen Mâhşeker, her ikisinden de vazgeçmeden kavuşmanın yolunun Hâce Sâid geldiğinde gitmek olduğunu düşünür. Tûtî-i Kâmil ise bu fırsatı değerlendirmesini ve hemen beyzâdeye gitmesi gerektiğini elindekinin kıymetini bilmesini ve elindekinden fazla talepte bulunmanın hayırlı olmayacağını söyleyerek bir hikâye anlatır. Bu hikâyeden sonra hemen fırsatı değerlendirmesi ve aşklarının karşılıklı olması durumunda üzülmemesi gerektiğini ifade eden Tûtî-i Kâmil, Çengi ve bezirgân aşkını örnek verir. Gecenin son hikâyesi ise Mâhşeker'in beyzâdenin yanında nasıl davranması gerektiği hususunda uyarılarda bulunması üzerine anlatılır. Bir kadının hareketlerinin erkeğin ömrüne etkisi üzerinden bahseden Tûtî-i Kâmil, Mâhşeker'in bu durumun nasıl olduğunu sorgulamasıyla birlikte çiftçi kardeşlerin hikâyesinden bahseder.

26. 1. Dört Dost ile Nasip Mührü

Belh şehrinde, yediği içtiği ayrı gitmeyen dört arkadaş vardır. Bunlar, kazançlarında ortak olup rahat içinde hayat sürerlerken günden güne maddi durumları kötüleşmeye başlar. Fakirliğe tahammül edemediklerinden seyahat etmeye karar verip Dağıstan şehrine gelirler. Orada bir alimin yanına gidip misafir olurlar. Bu alim kişi, durumlarından bahsedip fakirliklerinden şikayetçi olan dört arkadaşla merhamet edip koynundan dört mühür çıkarır. Her birine bir mühür vererek bunları, başlarının üstünde taşımalarını ve düşürdükleri kazıp nasiplerine kavuşmalarını söyler. Hatta birinin nasibine diğerlerinin de ortak olabileceğini ama istemezlerse kendi mühürleri düşüne kadar devam etmelerini söyler.

Bunlar mühürlerini aldıkları gibi yola çıkarlar ve birinin mührü düşer. Mührün düştüğü yeri kazdıklarında bakır madeni çıkar ve mührün sahibi, arkadaşlarına ortaklık teklif eder. Üç arkadaş da kabul etmeyip her biri kendi nasibini merak ettiğinden yollarına devam ederler. Biraz gittikten sonra birinin daha mührü düşer ve oradan da gümüş madeni çıkar. Bu kişi de ortaklık teklif etmesine rağmen arkadaşları istemeyip yoluna devam eder. Üçüncü kişinin dahi mührü düşüp buradan da altın madeni çıkar. Arkadaşına ortaklık teklif etmesine rağmen kabul etmeyip her mührün düştüğü yerde madenin giderek değerlendirildiğini ve kendisine de mücevher çıkacağını söyleyerek yoluna devam eder. Son kişinin de mührü düştüğünde, mücevher hevesiyle hemen yeri kazar. Ancak demir madeni çıkar. Demir madenini gördüğü gibi akli başından gidip altın madenine ortak olmadığına pişman olur. Hemen demir madenini bırakıp altın madeni çıkan yere gitmeye karar verir. Ne kadar aradıysa bir türlü bulamadığından, mühürleri veren alimin yanına gider. Ancak alimin, bir gün önce öldüğünü duyup çaresiz nasibi olan demir madenini almak için yola çıkar. Ama o dahi elden gidip hiçbir yerde izini rastlayamaz.

26. 2. Bağdatlı Bezirgân ile Çengi Cariye

Bağdat şehrinde bir bezirgân vardır. Bu bezirgân, malının hesabını bilemeyecek kadar zengindir. Ancak bir gün çengi bir cariyeye âşık olup gereğinden fazla masrafla kızı alır ve her ne kadar malı varsa kızın yoluna sarf edip tüketir. Bezirgânın bütün kazancı tükenip iki akçeye dahi muhtaç kaldığından çengi, kendisini satmasını ve o parayı sermaye olarak kullanmasını söyler. Bezirgân çaresizliğinden kızı satmaya razı olup bir Hâşimî bezirgân iki bin altın karşılığında

alır. Bezirgân iki bin altını alıp eve döner ve evin neşesi olan bu güzel cariyeyi sattığına pişman olur. Hemen kızı geri almak için sabredemeyip gece vakti çıkar gider. Hâşimî bezirgânı arayıp bir türlü bulamadığından bir viranede gecelemeğe karar verir. Ancak bezirgân uyurken altınları çaldırıp cariyeyi geri alacak parası olmadığından deliler gibi kendini dağlara vurur. Diğer taraftan Hâşimî bezirgân ise cariyeyi alıp başka bir yere gider. Hâşimî bezirgân cariyenin her gün ağlamalarından bir türlü huzur bulamaz. Birkaç güne unutacağını düşünüp kızı rahat bıraksa da nice zaman geçer ama kızın üzüntüsü geçmez. Hâşimî bezirgân, kızın bu haline acıdığından dokunmayıp eski sahibine geri vermeye hatta karşılığı olan iki bin altını dahi almamaya yemin eder.

Cariyenin yokluğundan aklını yitiren genç ise bir dağda bir çölde gezinip bir gün deniz kenarına gelir ve bir gemiye biner. Kader bu ya cariyeye de o geminin içindedir ama bunların birbirinden haberleri yoktur. Birkaç gün geçtikten sonra bir gün Hâşimî bezirgân, cariyeden saz çalıp şarkı söylemesini ister. Cariye, öyle yanık bir sesle söyler ki geminin içinde olan halk bunun haline acırlar. Gemide olan genç de sevdiğinin sesini bilip gemide olduğunu anlar. Ertesi gün gemiye erzak almak için bir kenara gelip bütün gemi halkı dışarı çıkar. Bağdatlı genç fırsattan istifade edip cariyenin odasına gider ve sazını alıp sadece ikisinin bildiği bir tarza getirir. Akşam olduğunda cariyeye, tekrar sazını eline alıp çalmaya başladığı gibi sevgilisinin orada olduğunu anlar. Hâşimî'ye, eski sahibinin burada olduğunu söyler ve arayıp bulurlar. Hâşimî, kızı teslim edip verdiği iki bin altını bile geri almak istemez.

Bağdatlı genç, cariyenin aşkı yolunda nasıl fakirleştiğini ve satmaya mecbur kaldığını ama sonra pişman olduğunu ve başından geçenleri tek tek anlatır. Hâşimî, bu iki âşığa acıdığından hiçbir kimsesinin olmadığını ve malının üçüne dahi yeteceğini söyleyerek bunları yanına alır. Birkaç gün böyle sürüp giderken yine bir kenara gelirler ve Bağdatlı genç erzak almak için dışarı çıkar. Ancak o kadar oyalanır ki döndüğünde gemi çoktan gitmiştir. Yine paylarına ayrılık düşen bu iki âşık çaresiz kalırlar. Cariye, Hâşimî ile Basra şehrine gitmek zorunda kalır. Hâşimî, niyetinin eski sahibine vermek olduğunu ama nasip olmayıp ayrı düştüklerini söyleyerek kıza ne dilerse dilesin gerçekleştireceğini söyler. Cariye bir bina yaptırıp içine de bir kabir kazdırmasını ister. Eceli gelene kadar orada kalıp öldüğünde kabre gömülmesini söyler. Hâşimî, hemen kızın isteğini yerine getirir.

Bağdatlı genç ise üç gün sahil kenarında bekleyip dördüncü gün gelen bir gemiye biner ve Basra'ya gider. Hâşimî'yi bulup sevgilisinden haber sorar. Hâşimî, hemen kızın olduğu yere gönderir ve bu iki âşık kavuşur.

26. 3. Çavuş ile Dihkâni

Bir çiftçi, çift sürerken bir demir halka bulur. Halkanın etrafını kazdığında, ortaya bir mahzen kapağı çıkar. Çiftçi, kapağı kaldırıp mahzene girdiğinde içerisinde buğdayla dolu olduğunu görür. Bu buğday öyle bir buğdaydır ki bir tanesi şeftali çekirdeği büyüklüğünde vardır. Hemen buğdayı şehrin valisine bildirir. Vali, biraz numune ile bir mektup yazarak padişaha gönderir. Padişah, buğdayın cinsini ve ne zamandan kaldığını merak etse de kimse cevabını bilemez. Padişahın nedimlerinden birisi, başka bir şehirde olan alim bir çiftçiden bahsedip bunu ancak onun bilebileceğini söyler.

Padişah, bir çavuşun eline bu buğdaydan verip o şehre gönderir. Çavuş yolda giderken bir dostuna rastlar ve halini anlatır. O dostu da merak ettiği bir konunun olduğunu, o alime onu dahi sormasını ister ve ayrılırlar. Çavuş, o şehre varıp çiftçiye bulur. Bu çiftçi, o kadar ihtiyarlamıştır ki vücudu iki büklüm olup kaşları gözlerine perde olmuştur. Çavuş, bu ihtiyara padişah tarafından gönderildiğini söyleyip bu buğdayın ne zamandan kalma olduğunu ve cinsinin ne olduğunu sorar. İhtiyar çiftçi, bilmediğini ama karşı şehirde olan büyük kardeşinin bilebileceğini söyleyerek çavuşu gönderir. Çavuş, hemen o şehre gidip çiftçinin ağabeyini bulur. Bu kişi, daha büyük olmasına rağmen henüz o kadar yaşlanmamış olup kardeşinden daha zindedir. Bu durum çavuşun dikkatini çekse de bir şey demez. Ona dahi buğday meselesini sorup cevap alamaz. Çavuşu, o da karşı şehirde olan ağabeyine gönderir. Şehre geldiğinde ağabeyi olduklarını söylediklerinin, henüz taze bir delikanlı olduğunu görür ve bu duruma bir anlam veremez. Buğday meselesi için geldiğini söyleyerek ne zamandan kaldığını ve cinsini sorar. Bu alim kişi, buğdayın yüz sene önce yaşamış olan dindar kimselerden kaldığını, onlara kısmet ve keramet olunan buğday olduğunu söyler. Hatta dine olan bağlılıkları ve merhametleri, ev sahibi ve müşteri hikâyesinden bellidir der. Çavuş bu hikâyeyi merak edip anlatmasını ister. Hikâye şu şekildedir:

Bâyî ile Müşterî

O asırda, bir kişi evini satmaya karar verir. Müşteri evi satın alıp yerleştikten sonra bazı yerleri tamir ederken bir küp dolusu altın bulur. Hemen evi satan kişiye gidip altınlardan bahseder ve gelip almasını ister. Ancak satıcı evi taşıyla toprağıyla sattığını söyleyerek almak istemez. Bunlar aralarında karar veremeyip padişaha giderler. Padişah, bunlara evlatlarının olup olmadığını sorar ve satıcının bir oğlunun, müşterinin de kızının olduğunu öğrenir. Bunların evlatlarını evlendirmelerini ve altını da düğün için harcamalarını, böylece ortak paylaşılacağını söyler.

Bunların, rızıklarındaki bereketin merhametlerinden olduğunu söyleyerek hikâyesini tamamlar. Çavuş bu hikâyeyle padişahın sorusunun cevap bulunduğunu, ancak bir dostundan da soru getirdiğini ve onlara dahi cevap vermesini ister. İlk sorusu; ihtiyarlandığı zaman, kılların neden beyaza dönüp başka bir renge dönmemesidir. Buna cevabı; kılların aslının sarı ve siyah renk olduğu, ancak insanlar yaşlanıp ölüme yaklaştığında onların da yok olmaya başlaması ve bu nedenle beyaza dönmesidir. İkinci sorusu; erkek ve kadının birlikteliklerinde her iki tarafta zevk alırken erkeğin vefalı olup kadının vefasız olmasının sebebi nedir? Bunun cevabı ise kadınların, erkeklere yaklaşması ya da uzak durması gereken durumlarda sabır göstermeleri gerektiğinden adalet gereğı erkeklerin de kadınların zahmetine katlanması gerekir. Dostunun üçüncü sorusu ise erkeklerin yaşlandıkça güzelleşirken kadınların çirkinleşmesinin aslı nedir? Bunun cevabı dahi Hazret-i Adem'in topraktan ve Hazret-i Havva'nın, Adem'in kaburga kemiğinden yaratılmasıdır. Zira toprak bekledikçe güzelleşirken kemikler yaşlandıkça çürürler. Erkeklerin güzelleşip kadınların çirkinleşmesinin aslı budur.

Çavuş, bütün sorulara cevap bulunduğunu ama gitmeden kendi sorusuna dahi cevap vermesini ister ve en küçük kardeşlerinin hepsinden yaşlı olduğunu ama kendisinin en büyük olmasına rağmen taze bir delikanlı gibi durmasının aslını sorar. Alim; en küçüklerinin çiftçilikten yeteri kadar faydalanamadığından fakirleştiğini, eşinin dahi çirkinliği ve kötü dilliliğı yüzünden dünyada cehennemi yaşıyıp bu kadar ihtiyarladığını söyler. Diğer kardeşinin ise çiftçilikten fayda sağladığını, ancak onun eşinin dahi çirkin ve kötü dilli olmasından dolayı kendisinden yaşlı görüldüğünü söyler. Kendisi hem işi hem eşi açısından şanslı olduğundan, bu kadar genç görünmektedir. Çavuş, kendi sorusunun da cevabını aldığı gibi yola çıkar ve memleketine gelip padişaha cevapları iletir.

27. Otuzuncu Gece:

Hikâyelerin bittiği son gecede Tûtî-i Kâmil tarafından bir hikâyeye anlatılır. Hikâyeden anlaşıldığına göre bu gece Mâhşeker, Tûtî-i Kâmil'in yanına diğer gecelerden daha erken gelmiştir. Bu durumu gören Tûtî-i Kâmil, hırsının arttığını fark edip hemen uyuma numarası yapmaya başlar. Ancak Mâhşeker, uyandırmak için seslenip aşktan habersiz olduğu için devamlı uykuda olmasına sitemde bulunur. Kendisine dert ortağı olduğunu söylemesine rağmen söyledikleriyle davranışlarının birbirine uymamasına kızar. Tûtî-i Kâmil, bu sözlere kayıtsız kalamaz ve Mâhşeker'in derdinin kendi derdini aştığını ve kederinden perişan olduğunu ifade eder. Gerçeği bilmediğinden böyle sitemlerde bulunarak haksızlık ettiğini söyler. Sürekli Mâhşeker'in âşığına kavuşması için düşündüğünü ve Hâce Sâid'in gelmek üzere olduğunu bir an önce sevgilisi yanına gitmesi gerektiğini söyler. Hâce Sâid gelir de âşığına gidemezse tıpkı zahidin hatunu gibi utanç içinde olacağını ifade eder. Bu benzetmeyle Mâhşeker'in dikkatini çekerek son hikâyesini anlatan Tûtî-i Kâmil, Hâce Sâid'in emanetine sahip çıkmış ve Mâhşeker'i harama meyletmekten korumuş olur.

27. 1. Zahit ile Murg

İsrail oğulları zamanında, fakir bir zahit vardır. Gizlice dilencilik yapıp evinin ihtiyaçlarını gören bu zahit, bir gece gezerken birine rast gelir. Bu kişi, helalinden bir altın mı yoksa haramdan on altın mı istediğini sorunca zahit, helalinden bir altına razı olur. Biraz daha gezindikten sonra, bir kişide güzel bir kuş görür ve kuşu bir altına satın alır.

Zahidin eşi, nafaka ümidiyle kapıda beklerken bir kuş ile çıkıp geldiğini görür. Bunlar kıt kanaat geçinirken bir de kuşla geldiğini görüp boş yere günahına gireceklerini ve başlarına bela olacağını söyler. Zahit, karısının güzelliğinden dolayı her türlü nazına katlanır ve sesini çıkarmaz. Kuş, akşam olduğu gibi çırpınmaya başlayıp kanadından mücevher çıkarır. Zahit, mücevheri yüz dinara satıp evinin ihtiyaçlarını karşılar.

Zahit, kuşun kafesini açık bıraktığından kuş, akşama kadar gezinip akşam olduğu gibi kafese girer. Kuş, bir gün ağzında bir samurla gelir ve bu samurdan olan yavruların her birini bir altına satarlar. Kuş, uğurlu gelip zahit, az zamanın içinde zengin olur ve bir erkek evladı dünyaya gelir.

2. 2. Hikâyelerin Konuları

Konu bakımından zengin bir çeşitliliğe sahip olan bu eserdeki hikâyelerin konu tasnifinin daha önce Burcu Atalas, İbrahim Sona ve Hülya Kesler tarafından yapılan çalışmalarda farklı bakış açılarıyla ele alındığı görülmektedir. Burcu Atalas tarafından yapılan sınıflandırmada olaya odaklanılırken İbrahim Sona'nın, karakterler üzerinden bir sınıflandırma yaptığı görülmektedir. Hülya Kesler ise sınıflandırmada her iki unsuru da göz önünde bulundurmuştur. Bu sınıflandırmaları örnek olarak vermenin uygun olduğu düşünülmüştür.

Tûtînâme'deki hikâyelerin konu tasnifi Burcu Atalas tarafından şu şekilde yapılmıştır:

- 1. Yükselme, Başarı Kazanma-Kazanamama ve Tehlikeli Bir Durumdan Kurtulma- Kurtulamamayı Anlatan Hikâyeler**
 - 1. a. Yükselme**
 - 1. a. a. Hileye başvurmadan elde edilen yükseliş**
 - 1. a. b. Hileye başvurarak elde edilen yükseliş**
 - 1. b. Başarı Kazanma**
 - 1. b. a. Hileye başvurarak başarı kazanma**
 - 1. b. b. Hileye başvurma nedeniyle başarı kazanamama**
 - 1. c. Tehlikeli Bir Durumdan Kurtulma**
- 2. Aç gözlülük ve Kader- Kısmetle İlgili Hikâyeler**
 - 2. a. Aç gözlülükle ilgili hikâyeler**
 - 2. b. Kader- Kısmetle ilgili hikâyeler**
- 3. İhanet Konusunun İşlendiği Hikâyeler**
 - 3. a. Komik Hikâyeler**
 - 3. b. Trajik Hikâyeler**
- 4. Nasihate Uymanın Gerekliliğini Anlatan Hikâyeler**
- 5. Dini- Didaktik Nitelikteki Hikâyeler**
- 6. Tercihlerin Sorgulandığı Hikâyeler (2010: 98- 99).**

Burcu Atalas ile aynı nüshayı çalışan Hülya Kesler'in tasnifi ise şu şekildedir:

1. Sadakat ile İlgili Hikâyeler
2. Dostlukla İlgili Hikâyeler
3. Aşk, Âşık ve Sevgi ile İlgili Hikâyeler
4. Dürüstlük, Yalan Söyleme ve Hile İlgili Hikâyeler
5. Fabl Niteliğindeki Hikâyeler
6. Musiki ile İlgili Hikâyeler
7. İslam Tarihinden Peygamberlerin Söz Konusu Edildiği Hikâyeler
8. Sıradan- Günlük Olayları İçeren Hikâyeler
9. Olağanüstü Olayları İçeren Hikâyeler (2010: 57- 76).

İbrahim Sona tarafından yapılan ve bu çalışmada da kullanılan tasnif ise şu şekildedir:

1. Kahramanları İnsanlar Olan Hikâyeler
2. Kahramanları Hayvanlar Olan Hikâyeler
3. Kahramanları İnsan ve Hayvan Olan Hikâyeler
4. Peygamber Kıssaları
5. İslam Büyükleri ve Evliyâ Menkıbeler
6. Olağanüstü Hikâyeler (2012: 57- 65).

Zengin bir içeriğe sahip olan eserdeki hikâyelerin sınıflandırılması söz konusu olduğunda tek bir grupta ele almak mümkün değildir. Örneğin aşk konusunu ele alan bir hikâyede; sadakat, ahlak, yalancılık ve hilekârlık gibi birçok konuya da vurgu yapıldığı görülmektedir. Bu nedenle çalışmada, Sona tarafından yapılan tasnifin kullanımı tercih edilmiştir. Buna göre sınıflandırılan hikâyelerde, bazı hikâyelerin birden fazla gruba dahil olabileceği gözlemlenmiş olup aynı hikâyeler farklı gruplarda tekrar belirtilmiştir. Ele alınan eserdeki hikâyelerin tasnifi şu şekildedir:

2. 2. 1. Kahramanları İnsanlar Olan Hikâyeler

Tûtînâme’de 45 hikâyenin kahramanları insanlardan oluşmaktadır. Bu hikâyelerde; sadakat, dürüstlük, dostluk, aşk gibi konular işlenmiştir.

1. Bir Yaramaz ile Seksen Sâlih Kişi
2. Pâdşâh-ı Horâsân ile Merd-i Cân bâz
3. Hikâye-i Nişâbûrî
4. Kuyumcu ve Dülger
5. Hikâye-i Hind-i Sipâhî
6. Merd-i Mücerreb
7. Hikâye-i Merhûme
8. Ağaçtan Yapılan Kız
9. A’yân-ı Horâsan ile Dervîş Hevâyî
10. Hikâye-i Ebû’l- Mecd
11. Şâh Behvâc ile Âzim
12. Hikâye-i Bâzergân-ı Hüssâm
13. Hikâye-i Şâh Behvâc
14. Seyis ile Efendisi
15. Hikâye-i Merd-i Dihkânî
16. Bebek Şehzâde
17. Bağdat Halifesi ve Sinek
18. Seher- hîz Olan Dostlar
19. Hâce Mansûr’un Hatunu Sâliha
20. Hümâyûnbaht ile Ferahbaht
21. Padişahın Tavusu
22. Zahidin Kızı Cemile
23. Vezir Âsım ile Gülfeşân

24. Cevherşinâs ile İbnü'l-gayb
25. Hemenâz ile Behzâd
26. Muhtâr ile Meymûne
27. Gazzâz
28. A'rabî ve Me'mûn Halife
29. Mahmûde ile Ayâs ve Selime ile Salim
30. Zühre ile Dilnûvâz, Rahşsâz ve Tîrândâz
31. Şehzâde ve Brehmen
32. Galatnümâ ve Mühür
33. Mahrûse ve Zabil Padişahı
34. Dağıstan Padişahı
35. Şehrârâ ve Ahmak Bezirgân
36. Çin Fağfuru ve Melike-i Rum
37. Hizem- fûrûş ile Testisi
38. Üç Memeli Kız ile Kör Adam
39. İlim Seferine Giden Sâlih
40. Ahmak Berber ile Brehmen
41. Çin Padişahı ve Medînetü'l- kar Padişahının Kızı
42. Dört Dost ile Nasip Mührü
43. Bağdatlı Bezirgân ile Çengi Cariye
44. Çâvûş ile Dihkâni
45. Bâyi ile Müşteri

2. 2. 2. Kahramanları Hayvanlar Olan Hikâyeler

Eserde, kahramanları hayvanlardan oluşan ve fabl niteliği taşıyan 10 hikâye bulunmaktadır. Bu hikâyelerden Hakîm-i Sâz- Pervaz, konu itibariyle diğer hikâyelerden ayrılmakta olup musikiyle ilgilidir. Bu hikâyeden sonra aynı konuda kaknûs kuşu ile ilgili bir hikâye daha başlamış ancak tamamlanmamıştır.

1. Aslan ile Koyun
2. Hakîm-i Sâz- Pervaz
3. Bekçi Çapükdest
4. Zebân-âver ile Sühan- perver
5. Çakal ile Deve
6. Karakulak ile Aslan
7. Kurt ile Çakal
8. Tavus Olduğunu İddia Eden Çakal
9. Aslan Postlu Eşek
10. Himâr ile Yaban Öküzü

2. 2. 3. Kahramanları İnsan ve Hayvan Olan Hikâyeler

Kahramanları hem insanlar hem de hayvanlardan oluşan 11 hikâye bulunmaktadır. Bu hikâyelerde hayvanların, bilge varlıklar olduğu gözlemlenmekte ve nasihatleriyle insanlara yol gösterdiği, ders verdiği görülmektedir. Tilki karakterinin olduğu hikâyelerde hile konusuna vurgu yapılırken Pelengfirîb ile Kaplan hikâyesinde gücüyle bilinen kaplanın ahmaklığından bahsedilmiştir.

1. Hikâye-i Bâzergân
2. Tûtî-i Hekîm
3. Maymun Zeyrek ile Dizdâr-zâde
4. Hikâye-i Şâh Kubâd
5. Dîlfürûz
6. Memâlik Pîr
7. Sadrî ve Aslan
8. Pelengfirîb ile Kaplan
9. Ubeyde ve Tûtîleri
10. Koyunun Padişaha Nasihati
11. Zahit ile Murg

2. 2. 4. Peygamber Kıssaları

Peygamber kıssalarının anlatıldığı 3 hikâye bulunmakla birlikte Hazret-i Nuh'un kıssasının yer aldığı bir bölüm daha bulunmaktadır. Ancak bu bölüm ayrı bir başlıkta alınmamıştır. Bekçi Çapükdest tarafından farelerin ortaya çıkışını anlatan kısımda Hazret-i Nuh'un gemisinden bahsedilmiş ancak hikâye başlığı altında verilmemiştir.

1. Hazret-i İbrahim
2. Hikâye-i Mîve-i Hayât
3. Hazret-i Mûsa ve Ukab

2. 2. 5. İslam Büyükleri ve Evliyâ Menkıbeler

1. Hikâye-i Cüneyd
2. Bâyezîd-i Bistâmî Hazretleri ve Türkmân
3. İbrâhîm Edhem Hazretleri
4. Hazret-i Ömer ile Gulâm

2. 2. 6. Olağanüstü Hikâyeler

Tûtînâme'de olağanüstülükler barındıran 12 hikâye bulunmaktadır. Bu hikâyelerde iyiliklerin karşılığı olarak gösterilen mucizelerle birlikte uğursuzluk, kanaat, hile gibi konuların işlendiği görülmektedir.

1. Ağaçtan Yapılan Kız
2. Şâh Behvâc ile Âzim
3. Hikâye-i Şâh Behvâc
4. Hümâyûnbaht ile Ferahbaht
5. Zühre ile Dilnüvâz, Rahşsâz ve Tîrândâz
6. Şehzâde ve Brehmen
7. Dağıstan Padişahı
8. Hizem- fûrûş ile Testisi
9. Üç Memeli Kız ile Kör Adam
10. Ahmak Berber ile Brehmen

11. Çin Padişahı ve Medînetü'l- kar Padişahının Kızı

12. Zahit ile Murg

3. ŞAHIS KADROSU

3.1. Ana Karakterler

3. 1. 1. Tûtî-i Kâmil

Asıl çerçeve hikâyenin karakterlerinden biri olan Tûtî-i Kâmil, hikâyelerin anlatıcısı konumundadır. Eserin 3B yüzünde, "...faşîhü'l-lisân ve şîrîn-i zebân ve hâfîzü'l- Kur'ân şâhibü'l-fa'zl ve'l-'irfân..." olarak tanıtılan bu tûtînin, sahibine büyük lütuflarda bulunacağı ve şans getireceği söylenmektedir. Bütün halkın başına toplandığını gören Hâce Sâid, nasıl bir kuş olduğunu merak eder. Tellâlin bu şekilde övdüğü kuş, neticede bir hayvandır. Söylediklerinin anlamını bilemeyeceğinden, güzel konuşması ya da Kur'ân'ı ezbere bilmesi bir şey ifade etmez.

Tûtî-i Kâmil, bin altın değerinde olup Hâce Sâid'in dahi sermâyesi bu kadar olduğundan, bir kuş için bütün varını vermek aptallıktır. Ancak bu özelliklerinin yanında gayet akıllı ve bilgili olduğu belirtilen Tûtî-i Kâmil, Hâce Sâid'in düşüncelerinin yersiz olduğunu ve bunların başka hayvanlar için geçerli olduğunu belirtir.

Tûtî-i Kâmil, kendisinin diğer kuş ve hayvanlardan farklı olduğunu şu sözlerle ifade eder:

"... derûnum dürr-i hikmet ve cevâhir-i ma'rifet ile mâl-â-mâl ve cemî' fa'zâ'ilde şâhib-i kemâlem. Hattâ gelecek zamânda zühûr idecek umûrî ve umûr-ı hâriciyyede naşîhatüm ile 'âmil olan kişînüñ 'âkıbeti hayr olup envâ'-i nef'-i 'azîm müşâhede itmesi emr-i mu'arrerdür..." [4A].

Bu özelliklerinin yanında fesâhat ve belâgatta âlim olduğu belirtilen tûtî, nasihatleriyle sahibine büyük kazanç sağlayacaktır. Nitekim Hâce Sâid'in, onun nasihatleri doğrultusunda kısa bir süre içinde çok büyük kazançlar elde ettiği görülmektedir. Bunun yanı sıra bütün hikâye boyunca nasihatleriyle Mâhşeker'i, büyük bir felakete sürüklenmekten kurtarmıştır.

Tûtî-i Kâmil, hikâyede kurnazlığıyla da dikkat çekmektedir. Mâhşeker'in isteği doğrultusunda hareket etmeyen Müşârik'in öldürüldüğünü gören tûtî, dürüst

davranırsa kendisinin de öldürüleceğini bildiğinden hileyle Mâhşeker'i oyalamaya karar verir.

Tûtî, “Hağ söylersem Müşârik'ün gibi bu zâlimenün dest-i cevrinde helâk oluram ve eger kendi mizâcuma muvâfağat idüp hıyânete mu'în olursam kendi veliyy-i ni'metüme hıyânet itmiş oluram ve ma'şiyete rızâ virmiş oluram. Şoñra rûz-i cezâda mu'azzeb oluram.” [7B]. düşüncesiyle hem kendi canını kurtarmak hem de Mâhşeker'in bu ihaneti yapmasına engel olmak için Hâce Sâid dönene kadar süren hikâyeler silsilesine başlar.

Tûtî-i Kâmil şu sözlerle; “Senün gibi maḥbûbe'-i zamân ve nâdire'-i devrân gûşe-i inzivâda miḥmân ola ve ben saña aḥvâli söylemek ḡatı çokdan derûnumdan geçerci. Lâkin me-bâdâ söz geçmeye diyü söylememiş idüm... Ancak neden iḡtizâ itdi ki buncılayın umûr-ı maḥfiye'-i Müşârik gibi bir bî-iz'ân[a] söyleyüp izn taleb idesin. Müşârik keyfiyyet-i 'aşkı bilmez ve lezâ'iz-i maḥabbeti fehm itmez ve bā-ḡuşûş ḡâyet ḡammâz u nâ-dân idi... Ancak bu umûrı şimdi mülâḡazasız itmek 'ayn-ı ḡaḡâdur ve tefekkür itmeden söz söylemek 'aḡıbeti belâdur. Bu gice tamâm düşünüp yarın gice lâyıḡ oldıḡı üzere saña ḡarîḡ-i 'aşkı ta'lîm ve kendi ḡaḡ-güzârlıḡımı tefḡîm iderem.” [8A] kendisinin dahi Mâhşeker'in yalnız kalmasına ḡönlünün olmadığını söyleyerek istediḡi cevabı vermiştir. Müşârik'i kötüleyip kendisini ön plana çıkaran tûtî, Mâhşeker'in kendisine ḡüvenmesini sağlamıştır.

Nitekim Mâhşeker'in; tûtîye “...Ṭûṭî-i Ferzân ve ey fenn-i sūḡanda yegân!” [8A] diye seslenmesi, ilim ve ḡüner sahibi bu kuşun, dürüstlüḡüne inandığını göstermektedir. Bu noktadan sonra Tûtî-i Kâmil, Mâhşeker'i istediḡi gibi yönlendirebilecektir.

Hikâyede, “...ṭûṭî-i şîrîn-ḡüftâr...” [141B] ve “ş[î]rîn kelâm...” [49A] gibi ifadelerle tatlı dilli oluşu vurgulanan Tûtî-i Kâmil'in, diḡer özellikleri ise Mâhşeker'in aḡzından şöyle verilmiştir:

“... ṭûṭî-i şîrîn-maḡâl ... murḡ-ı ḡuceste-ḡışâl!...” [19A],

“...murḡ-ı melek-ḡışâl!...” [52A],

“...Ṭûṭî-i faşâḡat-beyân!...” [65A].

Mâhşeker; gönlünün saf ve temiz olduğunu söylediği Tûtî-i Kâmil'in, türlü hikâyelerle âşığına kavuşmasına engel olduğunu fark edince yalancılıkla suçlar ve şu sözlerle ahmak bir kuş olduğunu ifade eder:

“Ey murğ-ı nâ-dân! Senüñ gibi ahmaķuñ kelimâtından ne fâ'ide ola ki sem'î kabûle şâyân ola. Dünyâdan bî-ḥaber ve ḥaķîkat-i eşyâyı müşâhededen bî-başarsın.” [73B, 76B].

Âşığına kavuşmak için can atan Mâhşeker'in, zaman zaman Tûtî-i Kâmil'e çıkıştığı ve sert sözlerle kalbini kırdığı görülmektedir. Hareketleri ile sözlerinin birbirine uymamasından, kendisini meşgul ederek sevgilisinden ayırmasına kızar ve “Hem derd ü hem celîsem ve ey benüm güşe-i miḥnetde enîsüm! Cevher-i kelâmuñ encüm-i Ḥudâ ve nuṭķuñ gūyâ nefsi-i Mesîḥâ'dur.” [84A] dediği dert ortağı tûtînin, sadakatinden şüphe duyar.

Tatlı diliyle Mâhşeker'i sadakatine tekrar inandıran Tûtî-i Kâmil, şu sözlerle övgülere tutulur:

“Ḥaķķâ ki derûnuñ menba'-ı ḥikmet-i ilahî ve dürc-i dehânuñ maḥzen-i nâ-mütenâhî olup yenâbî'ü'l-ḥikmet lisânuñdan reşk itdügünden cām-ı zülâl-i naşâyıḥuña reşâḥâtü'l-ḳuds ve kelâm-ı fevâ'id encâmuña nefehâtü'l-ins dinse sezâdur.” [110B].

Mâhşeker; bazen de Tûtî-i Kâmil'i, cahillikle ve aşktan anlamamakla suçlar. Daima kendi huzurunu düşünen tûtî, hiç âşık olmadığından âşığın derdini anlayamaz ve boş laflarla oyalanıp durur.

Gönül eğlencesinin duyulmasından korkan Mâhşeker'i, sakinleştirmek isteyen Tûtî-i Kâmil, kendisini “...‘âķl u merdâne ve fenn-i ḥîlede mümtâz ve yekdâne...” [119A] olarak tanımlar. Bu tanım, aslında tûtînin hikâyesinin başından beri yaptıklarının özeti niteliğindedir. Hâce Sâid'e olan bağlılığından ihanet etmek istememiş, akıllı davranarak Mâhşeker'i geceler boyunca oyalamıştır. Mâhşeker durumu fark ettiğinde ise yine bir şekilde kandırmayı başarmıştır.

Tûtî-i Kâmil'in, yine Mâhşeker'in ifadelerinden anlaşılan bir diğer özelliği ise rüya tabiri konusunda da bilgi sahibi olduğudur. Bu rüya tabiri, Hâce Sâid'e, kendisini alması için söylediği sözlerin doğruluğunu ispatlar niteliktedir.

3. 1. 2. Mâhşeker

Hikâyede, Hâce Sâid'in eşi olarak karşılaşılan Mâhşeker, "...hasîb ü nesîb ve hüsn ü cemâl dil-firîb bir nâzenîn-i gül'izâr ve bir maḥbûbe'-i şâḥib-i cemâl..." [2B] olarak tanıtılmaktadır. Mâhşeker'in bu güzelliğinden dolayı Hâce Sâid, aşkına kapılıp çalışmayı ve hatta ana baba ziyaretini bile bırakmıştır. Ancak bu aşk tek taraflı değildir, Mâhşeker de Hâce Sâid'i görür görmez âşık olmuştur. Bu iki âşık, gece ve gündüz birbirlerinden ayrılmaz ve o kadar ki insanın en temel ihtiyaçları olan uyku ve beslenmeyi bile boşlarlar.

Elbette iki insanın birbirini sevmesinden daha güzel bir şey yoktur. Ancak aşklarında bu kadar ileri gitmeleri doğru değildir. Nitekim babası tarafından uyarılan Hâce Sâid, söylenen nasihatler doğrultusunda hareket eder. Bir gün eve Tûtî-i Kâmil'i getirmesi de olayların başlangıcı olur. Tûtî-i Kâmil'in, nasihatlerinden fazlasıyla fayda gören Hâce Sâid, yine onun lafıyla deniz seferine çıkmaya karar verir. Sevgilisinden ayrılmak istemeyen Mâhşeker, yalnızlığa nasıl tahammül edeceğini bilemez ama ne yaptıysa da gitmesine engel olamaz.

Hâce Sâid; dönene kadar kendisini korumasını istediği Mâhşeker'e, her daim ne yapmak istese Tûtî-i Kâmil'le görüşüp onun nasihatlerini dinlemesini tembihler. Tûtî-i Kâmil ve ona yoldaş olması için alınan dişi tûtî Müşârik, Mâhşeker'e emânet kalır.

Hâce Sâid'in gidişinin üzerinden bir yıl geçmesine rağmen Mâhşeker'in hasret ateşi teskin bulmamıştır. Yine bir gün sevgilisini düşündüğü sırada, komşusu olan bir gencin dikkatini çeker. Bu genç, Mâhşeker'e âşık olur ve arabulucu olması için bir kadını evine gönderir. Bu büyücü kadın şu sözlerle Mâhşeker'in aklına girer: "Ey ciğer-güşem! Ḥayfdur ki senûñ gibi nâzenîn-i dil-firîb yalnız bir bucaḡda maḥzûn [u] ḡarîb otura bâ-ḥuşûş bu sene ersizlik belâsın çekersin. Ne var Allah'a şükürler olsun sen gibi maḥbûbeyeye dost mı eksik olur. Gül-i ruḥsârınuñ âşüfteyi hezâr-şad-hezâr bu şehirde 'âşıkuñ vardır. Ol cümleden birisi yakın koñşulıḡda bir beg-zâde ṭarîḡ-i 'aşḡdan bir mertebe üftâde olmuştur ki müddet-i 'ömrümde anuñ 'aşḡını vaşf itsem yüz biñde birin vaşf idemem. Egerçe zevcûñ saña ve sen zevcûñuñ sen. Ancak ḥükemâ maraḡ-ı 'aşḡa üç 'ilâc yazmışlardır... 'Yâ seferdür yâ Muhammed yâ şabırdur.' demişler. Zevcûñ sefere gitmek ile ḥarâret-i 'aşḡı teskîn eyler. Her gün bu diyârda ve her laḡza bir lâlezârda birer meh-cebîn ve gül-i

ruhsârlar ile zevk-i şafâ itmede sen bunda firāk ile hûn-ı ciger nûş eylersin. Hîç ‘aklı başında olan âdem bugünkü zevki yarına alıkoyar mı? İrtenüñ ıssı vardır. Bugünkü günde beg-zâde ile zevküñde ol. Yine zevcüñ geldükde anuñ şöḡbeti bâķīdür.” [6B]. Mâḡşeker’in ne kadar güzel olduğu bu sözlerle, tekrar ve tekrar vurgulanmakla birlikte ihanetin de başlangıcını oluşturmaktadır.

Mâḡşeker; derdine derman olacağı düşünceyle, beyzâdeyi kabul eder ve Hâce Sâid’in sözleri aklına geldiğinden, Tûtî-i Kâmil’le görüşmeye karar verir. Ancak Tûtî-i Kâmil, erkek olduğu cihetten kendisini anlamayacağını düşünür ve derdini Müşârik’e anlatır.

Müşârik; Mâḡşeker’in düşündüğünün aksine, şu sözlerle kendi sonunu hazırlar: “Ey Mâḡşeker! Kendi zevcüñ muḡıbb-i şādıķuñ H̡âce Sâ’id’üñ dostlığından ne takşîrlik gördüñ vefâdârlığından ne ihtimâl mülâḡaza itdüñ ve ne tîz bir ġayrıya ġoñül virdüñ. El-ḡamdüli’llāḡ H̡âce Sâ’id şağdur. ‘An-ķarîb gelmek üzeredür. Ey Mâḡşeker! Gel düşmenleri ḡandān ve dostlarını giryān eyleme H̡âce Sâ’id kim erüñdür. ḡalk arasında ḡacîl idüp yüzün yire düşürme Allah’dan ķorķup ḡalkdan uṡanmaz mısın? Buncılayın fi’l ü şenî’ vü ‘amel-i ķabāyiḡe mübāşeret idersin.” [7A]. Müşârik, bu sözlerde hiç de haksız değildir. Hâce Sâid’in aşkından başka bir şey düşünmeyen Mâḡşeker, şimdi ona ihanet etmek için izin talebindedir. Kendisinden namusunu ve şerefini koruması istenmişken ilk bulduğu fırsatta ahlaksızlık etmeye çekinmemiştir.

Nitekim Tûtî-i Kâmil’e, “‘İrz u nāmūs ṡarîķinden dem urup aldadursın. ‘Āşık olan ‘îrz [u] nāmūsı ne bilür? ‘Āşķuñ evvel derecesi bî-‘ār ve nāmūs olmaķdur. Sen beni ḡalkuñ melāmetinden ḡavf ider mi ķıyās idersin?” [107B] diyen Mâḡşeker de Müşârik’in sözlerinin doğruluğundan emindir. Ancak gerçekleri başkasının ağzından duymaya tahammül edemeyip Müşârik’i öldürmüştür. Bu durum, Mâḡşeker’in istekleri doğrultusunda hareket edilmediğinde öfke kontrolü sağlayamadığını göstermektedir.

Mâḡşeker’in aslında Hâce Sâid’in isteği doğrultusunda hareket etmekten ziyade kendine bir suç ortağı aradığı düşünülmektedir. Müşârik ile görüşmesi, vicdanını rahatlatmak için onaylanma isteğidir. Tüm bunlar, Mâḡşeker’in narsistik özellikler gösterdiğinin kanıtıdır. Nitekim Masterson tarafından yapılan şu açıklama, ifade edilenleri kanıtlamaktadır: “Narsistik kişilik bozukluğunun temel kliniksel

özellikleri büyüklenmecilik, kendine aşırı bağlılık, takdir ve onay elde etmek için ötekinin peşinde koşulmasına rağmen başkasına yönelik ilgisizlik ve empati yoksunluğudur (2014: 19).

Müşârik'ten beklediği onayı alamayan Mâhşeker, Tûtî-i Kâmil'e yönelerek ondan talebinin karşılanmasını isteyecektir. Yukarıdaki bölümde, özellikleri belirtilen Tûtî-i Kâmil, akli ve anlayışı sayesinde Mâhşeker'i, istediği doğrultuda yönlendirebilecektir.

Narsistik özelliklerinin bulunduğu ifade edilen Mâhşeker'in; takdir edilme isteğinin olduğunu gayet iyi bilen Tûtî-i Kâmil'in gözünden Mâhşeker, hikâyede şu özellikleriyle ifade edilmektedir:

“Ey âsmân-ı hüsn ve cihānuñ mäh-ı bülendi ve ey ravza'-i cemālũñ şāh-ı e[r]cümendi! Hâk te'ālā hüsn ü cemalũñ rüz-be-rüz efzũn u tarāvet-i maḥall-i kemālũñ mīve-i leṭāfetle meşḥũn eylesũn. Bu hüsn-i leṭāfet ki sende vardur” [8A]

“Āftāb-ı 'ālem-tāb!” [12B]

“Ey mihr-i münîr-i bülend-āḫter!” [18A]

“Ey bānũ-yı sa'ādet-iştimāl!.. Senũñ vücũd-ı nāzenĩnũñ başdan ayağa dek leṭāfet üzeredür ve Hudā-yı [m]üte'āl'inũñ saña iḥsān itdügi hüsn ü ḥulḳ bir kimseye virilmemişdür.” [52A]

“Ey bānũ-yı cihān!” [69A]

“Ey bānũ-yı 'işmet-şî'ār!” [73B]

“...gül cemāl...” [77A, 100B]

“Ey Bānũ-yı nāz u perver!” [88A]

“Ey maḥdũme'-i mihribān!” [120B]

Hikâyede; dinleyici konumunda olan Mâhşeker'in, zaman zaman sabrının kalmadığı ve Tûtî-i Kâmil'i anlayışsızlıkla suçladığı durumlar da görülmektedir. Bu zamanlardan birinde “A'râbî ve Me'mûn Halife” hikâyesini anlatır ve A'râbî'nin akçe talebi karşısında Me'mûn Halife'nin şeriat kurallarından bahsettiğini ifade eder. Tûtî-i Kâmil'in kendisini hikâyelerle oyaladığının farkına varan Mâhşeker, tıpkı bu hikâyedeki gibi talebinin karşılığını alamadığını söylemek ister.

Bazen de öfkesine kapıldığı durumlar gözlenmekte hatta Tûtî-i Kâmil'i de öldürmekle tehdit etmektedir. Tûtî-i Kâmil, bu durumları yönetmekte ve çevirmekte ustalıklı hareket ederek Mâhşeker'i, manipüle ederek söylemlerine pişman eder. Tûtî-i Kâmil'in, Mâhşeker'e kurduğu şu cümleler; “Niçün böyle kelâmla bu hâliş kuluñı âzâr u nâ-çâr eylesin ve buyurduğun kelâm senün ‘aql-ı işâbet encâmuña düşer mi?” [74A] ve “Sen dağı nev-resîde vü nâ-resîdesin. Dünyânuñ hîle’ vü mekrinden haberdâr degülsin” [100B] bu duruma örnek olabilir. İltifat ederek Mâhşeker'in beğenilme arzusunu karşılayan tûtî, hikâyelerinin oyalamaktan ziyade onun iyiliği ve aşta ustalaşmasını sağlamak için olduğuna inandırır.

Hikâyenin sonunda; Hâce Sâid geldiğinde ise her şeyi tüm gerçekliğiyle anlatan Tûtî-i Kâmil, Mâhşeker'in “...nâkışatü'l-‘aql olmağla böyle bir sevdâ-yı hâma düşmüş...” [143A] olduğunu söyleyerek bu yaptıklarının sebebinin cahilliğine bağlamaktadır.

3. 2. Diğer Karakterler

3. 2. 1. İnsanlar:

3. 2. 1. 1. Abdullah Nessâc

“Hikâye-i Merhûme” hikâyesinde; karşılaşılan bu kişi, namussuz ve kötü karakterlidir. Abdullah Nessâc, kardeşi tarafından kendisine emanet edilen Merhûme'ye göz diker ve karşılığını alamadığında da kendisi gibi dört namert kişiyi tutarak Merhûme'yi zinayla suçlar.

3. 2. 1. 2. Â'mâ Âdem

“Üç Memeli Kız ile Kör Adam” hikâyesinde, Hindistan'da yaşayan fakir bir kimsedir. Fakirlikten bıktığı için uğursuz olduğu söylenen ve padişahın ülkesinde istemediği kızı alarak başka şehre gider.

3. 2. 1. 3. Anter

“Padişahın Tavusu” hikâyesinde; çocuğu olmayan Zarîfe'nin kardeşidir. Zarîfe'nin çocuk sahibi olmak için padişahın tavusunu öldürdüğünü öğrenir ve padişahın tavustan haber getirene ödül vereceğini duyunca kardeşinin yaptıklarını söyler. Ancak kardeşine yaptığı bu kötülük başına gelir ve padişah tarafından yalan söylediği düşünülerek katline karar verilir.

3. 2. 1. 4. A'râbî

“Hikâye-i Merhûme” de görülen Arap, Merhûme’yi taşlık içinde bulmuş ve kurtarmıştır. Merhûme’nin güzelliğini görüp o da âşık olsa da evli olduğunu öğrenmiş ve kardeşi gözüyle bakacağına söz vererek evine almıştır. Ancak kölesi tarafından evladı öldürölüp Merhûme’nin üstüne iftira atılması sonucunda Merhûme’yi daha fazla evinde tutmak istememiştir.

“A'râbî ve Me'mûn Halîfe” hikâyesinde; Hacca gitmek isteyen bir Arap, halifeye giderek parasının olmadığını ve hacca gitmeye niyetlendiğini söyler. Bundan amacı halifeden maddi destekken halifeden haccın koşullarını işitmesine öfkelenir.

3. 2. 1. 5. Ayâs

“Mahmûde ile Ayâs ve Selime ile Salim” hikâyesinde; Zavulistan padişahının vezirinin oğludur. Padişahın diğer vezirinin kızıyla aynı mektepte yetişmiş, birlikte büyümüş ve çocukluktan birbirlerine âşıktırlar.

3. 2. 1. 6. Âzim

“Şâh Behvâc ile Âzim” hikâyesinde; Şâh Behvâc’ın sohbet arkadaşı olan Âzim, padişah tarafından gayet sevilen bir kimsedir. Ancak kumar oyununa düşkünlüğü sebebiyle padişahın bütün hediyelerini boşa harcayıp tüketir. Âzim, vezirler tarafından şu sözlerle ifade edilir: “Bu ‘Âzim bir müsrif ü mübezzir kimsedür. Müsrif olan kimesne şeytâna arındaşdur. İmdi şeytân arındaşı olan kimesne meclis-i hümâyûnuña dâhil olmak münâsib degüldür.” [49B].

Vezirlerin, Âzim’i padişahıtan uzak tutmak istemesinin sonucunda Âzim, şehri terk eder. Ancak yolda başına gelenler ona tövbe ettirerek kumar oyununu bıraktırır.

3. 2. 1. 7. Beyzâde

Çerçeve Hikâyede; Mâhşeker’in komşusu olan beyzâdenin, fiziksel özellikleri hakkında verilen tek bilgi şudur: “...hü[s]nî ü cemâlde nazîri yoğdı.” [6A].

Mâhşeker’i, köşkün üstünde görür görmez âşık olan bu genç, günden güne aşk ateşiyle yanıp derdine çare aramaktadır. O şehirde olan bir kocakarıya derdini anlatan şehzâde, muradına ermesi karşılığında çokça mal teklifinde bulunur.

Hâce Sâid'in, rakibi durumundaki bu genç, kocakarı sayesinde Mâhşeker'in aklına girmeyi başarmıştır. Ancak Tûtî-i Kâmil'in, hikâyeleriyle Mâhşeker'i oyalamalarından dolayı kavuşma gerçekleşmeyecektir.

Beyzâde hakkında verilen bilgiler, kısıtlı olup hikâyenin genelinde Mâhşeker ve Tûtî-i Kâmil'in konuşmaları arasında geçmektedir.

3. 2. 1. 8. Bezirgânlar

İlk olarak “Hikâye-i Bâzergân” görülen bu karakterin Hintli olduğu dışında hiçbir bilgi verilmez. Asıl çerçeve ile benzerlik gösteren hikâyede, bezirgân Hâce Sâid gibi ticarete gider ve yokluğunda eşi tarafından aldatılır. Hikâyenin sonunda Müslüman olduğu bilgisi verilir.

“Hikâye-i Merhûme” de ise Merhûme'yi satın alan kişi olarak görülmektedir. Bezirgân, evli olduğunu söyleyerek rıza göstermeyen Merhûme'ye saldırmaktan hiç utanmaz. Ancak hikâyenin sonunda başına gelen beladan kurtulmak için Merhûme'nin duasına muhtaç kalır.

“Dilfûrûz” hikâyesinde, Dimişkli olduğu ve çok zengin olduğu ifade edilir.

“Zühre ile Dilnûvâz, Rahşsâz ve Tîrândâz” hikâyesinde; Babil şehrinden olan bezirgân, Zühre'nin babasıdır.

“Mahrûse ve Zabil Padişahı” hikâyesinde, Mahrûse'nin sahibidir. Evladı gibi besleyip büyötmüştür.

Hâce Mansûr; “Hâce Mansûr'un Hatunu Sâliha” hikâyesinde, Çin şehrinden bir bezirgândır.

“Hemenâz ile Behzâd” hikâyesinde; Behzâd'ın, Serendib şehrinden bir bezirgân olduğu ifade edilir. Eşi tarafından aldatılan Behzâd, üstelik bir de iftiraya uğrar. Evlerine giren bir hırsızın ifadesiyle bu iftiradan ve kendisine kötölük eden eşinden kurtulur.

“Şehrârâ ve Ahmak Bezirgân” hikâyesinde, eşi tarafından aldatılan bezirgân şu şekilde tanıtılır: “...şehr-i Nişâbü'r'da bir bâzergân var idi. Mâlî gâyetde firâvân ve kendi ziyâde ahmağ ve nâ-dân idi. Bu bâzergânun Şehrârâ nâmında bir güzel hatunu var idi ve bâzergânun hamâkatı ne miqdâr ise 'avratun hüsni ol kadar ziyâde idi. Bâzergân ise kemâl mertebe hamâkatden öyle bir nâzenînün kadr u kıymetini bilmeyüp ne kadar vaktini kumâş-ı vişâline geregi gibi şarf itmez idi.” [119A].

“Ubeyde ve Tûtîleri” hikâyesinde, Ubeyde’nin babası olan bezirgân, Bezment şehrinden zengin bir kişidir.

“Ahmak Berber ile Brehmen” hikâyesinde; Harezmi şehrinden ve malının hesabını bilmeyecek kadar zengin olduğu ifade edilen bezirgân, dünya zevklerini bırakıp artık hayır işlerine yönelmeye karar verir. Bunun sonucunda bir rüya görür ve rüyadaki kişinin sözleri sonucunda bir brehmeni kafasına vurarak öldürür. Ne zaman gerekse brehmeden bir parça kesip bu parçanın altın olduğu görülür.

“Cevherşinâs ile İbnü’l-gayb” hikâyesinde; Cevherşinâs, Yemenli bir bezirgândır. Bir kız çocuğundan başka evladı olmayan Cevherşinâs, bir gün çölde gezerken bulduğu kesik bir baş olayların başlamasını sağlar.

“Hikâye-i Bâzergân-ı Hüssâm” da ise bezirgân, özel bir isme sahiptir. Bezirgân Hüssâm, eşi tarafından aldatılan bir kişidir.

“Bağdatlı Bezirgân ile Çengi Cariye” hikâyesinde, Bağdatlı zengin bir bezirgândan bahsedilir. Bu bezirgân, çengi bir cariyenin aşkıdan bütün malını kaybedip cariyeyi de satmak zorunda kalır.

Asıl çerçeve hikâyede Hâce Sâid ve babasının da bezirgân olduğu ifade edilmiştir. Ancak bu isimler ayrı başlık altında ele alındığından burada tekrar edilmeyecektir.

“Bağdatlı Bezirgân ile Çengi Cariye” hikâyesinde; çengi cariyeyi satın alan ve iyi kalpli bir kişi olan Hâşimî bezirgândan bahsedilir.

3. 2. 1. 9. Brehmen

“Şehzâde ve Brehmen” ile “Ahmak Berber ile Brehmen” hikâyelerinde görülen bu karakter; ilk hikâyede, şehzâdenin yanından hiç ayrılmayan bir kişidir. Şehzâdenin kendisini kurban ettiğini görerek o dahi kendisini kurban eder. Ancak gövde ve başlarının yanlış birleştirilmesi sonucunda aralarında bir kavga çıkar. Diğer hikâyede ise, Harezmli bezirgânın rüyasında görüp bir brehmeni öldürmesi ve bundan altın elde etmesi üzerine ahmak berber de şehrin en iyi brehmenini öldürür.

3. 2. 1. 10. Cemile

“Zahidin Kızı Cemile” hikâyesinde, Cemile, evlenme yaşı gelmiş genç bir kızdır. Hacca giden babası tarafından annesine ve abisine emanet edilerek evlenmesi için uygun bir eş bulmaları istenir. Babası, annesi ve abisi tarafından Cemile ile

evlenmesi için üç genç bulunur. Cemile için kavga eden bu gençler, Cemile'nin utançtan hastalanıp ölmesine sebep olur. Ancak ölümle de kurtulamayan Cemile, yine bu gençler tarafından mezardan çıkarılarak tekrar hayata döndürülür. Bunun üzerine de tekrar kavgaya tutuşan gençler arasında kalan Cemile, üçünü de istemediğini söyleyerek ibadete yönelir.

3. 2. 1. 11. Civan/Yiğit/ Genç

“Hikâye-i Bâzergân” da bezirgânın hatunuyla sevgili olması dolayısıyla geçmektedir. Civan hakkında hiçbir bilgi verilmemekle birlikte gizli aşkları ortaya çıktığında sevgilisine sahip çıkmadığı söylenmektedir.

“Memâlik Pîr” hikâyesinde, Memâlik Pîr'in gelininin kaçmasına yardımcı olan ve sonra eşyalarını alarak kaçıp giden bir gençtir.

“Hemenâz ile Behzâd” hikâyesinde, Hemenâz ile aşk yaşayan gençtir. Hemenâz ile buluşmaları sırasında yakalanıp subaşı tarafından asılan genç, ölmeden önce intikam almak için Hemenâz'ın burnunu ısırarak koparır.

“Şehrârâ ve Ahmak Bezirgân” hikâyesinde, Şehrârâ'nın sevgilisi olarak karşımıza o çıkar.

“Üç Memeli Kız ile Kör Adam” hikâyesinde, uğursuz olarak nitelendirilen üç memeli kızın sevgilisi rolündedir.

“Hikâye-i Merhûme” de; Merhûme'nin elinde olan bütün parayı vererek asılmaktan kurtardığı genç, aşkına kapılıp karşılık alamadığında yalan söyleyerek Merhûme'yi on dirheme satmaktan çekinmez. Bu yaptığıının sonucunda ise Merhûme'yi büyük bir belanın kucağına atar.

“Hikâye-i Nişâbüri” hikâyesinde; Nişaburlu, aşkla şöhret yapmış bir gençten bahsedilir.

“Çin Padişahı ve Medînetü'l-kar Padişahının Kızı” hikâyesinde, Çin padişahına yardım eden ve sihirli eşyalar veren iki gençten bahsedilir.

3. 2. 1. 12. Çavuş

“Çâvuş ile Dihkâni” hikâyesinde, dihkâninin yani çiftçinin bulduğu buğdayın aslını öğrenmek için yola çıkar.

3. 2. 1. 13. Çengi Cariye

“Bağdatlı Bezirgân ile Çengi Cariye” hikâyesinde, Bağdatlı bezirgânın cariyesidir. Yanından bir dakika bile ayrılmak istemeyen bezirgânın çalışmaması sonucunda bütün kazançları tükenir ve kendisinin satılması gerektiğine karar verir. Ancak bu ayrılık ikisini de derinden etkiler ve kavuşmak için uğraşları sonucunda başlarından geçen olaylar anlatılır.

3. 2. 1. 14. Çiftçi/ Dihkâni

“Hikâye-i Merd-i Dihkâni” ve “Çâvuş ile Dihkâni” hikâyelerinde görülen çiftçi; ilk hikâyede çok kıymetli bir elmas bulan çiftçinin başından geçen olaylar anlatılır. İkinci hikâyede ise bir çiftçinin tarlasındaki mahzende bulduğu buğday tanesi ile olaylar başlar. Buğdayın cinsini öğrenmek için padişah tarafından görevlendirilen çavuşun, üç çiftçi kardeş ile görüşmesi dolayısıyla yer alırlar.

3. 2. 1. 15. Dîlfürûz

“Dîlfürûz” hikâyesinin ana karakteri olan Dîlfürûz, Dimişk şehrinde bir bezirgânın henüz on iki on üç yaşlarında güzel kızıdır.

3. 2. 1. 16. Dîlnüvâz

“Zühre ile Dîlnüvâz, Rahşsâz ve Tîrândâz” hikâyesinde, Zühre’ye talip olan gençlerden biridir. Dünyada ne olursa her şeyi bilip gördüğünü söyler.

3. 2. 1. 17. Dizdar- zâde

“Maymun Zeyrek ile Dizdâr-zâde” hikâyesinde; bir maymunla arkadaşlığı dolayısıyla ele alınan dizdar oğlu, maymun Zeyrek’in ölümüne sebep olmuştur.

3. 2. 1. 18. Dülger

“Kuyumcu ve Dülger” hikâyesinde; on iki yıldır dost olan kuyumcu ve dülgerin hikâyesi anlatılır. Maddi sıkıntılar çeken bu iki dost, başka şehre giderler. Bu şehirde dülger sanatını icra ederek para kazanırken dostuyla paylaşmaktan asla çekinmez. Ancak bu iki dost hırslarına yeni düşerek hırsızlık yaparlar. Büyük bir altın putu çalan bu iki dost, aralarındaki anlaşmazlık yüzünden dostluklarını bitirirler. Dülgerin, kuyumcuya yaptığı oyun akıllı bir karakter olduğunu gösterir.

“Ağaçtan Yapılan Kız” hikâyesinde, dört arkadaşın biri olan dülger, bir dağda sabahlamaları gerekince ilk nöbet tutan kişi olur. Nöbet esnasında sıkıntıdan bir ağaçtan kız sureti yontar.

3. 2. 1. 19. Ebulibâd

“Hikâye-i Bâzergân-ı Hüssâm” da Irak şehrinden bir zahittir.

3. 2. 1. 20. Ebûlmecd

“Hikâye-i Ebû'l-Mecd” de geçen Ebûlmecd, Bilsan şehrinde yaşayan akıllı ve bilgili bir kişidir. Bilsan padişahının kızının aşkı uğruna yaşadıkları konu alınır.

3. 2. 1. 21. Ferahbaht

“Hümâyûnbaht ile Ferahbaht” hikâyesinde, padişahın küçük oğludur. Babasının ölümünden sonra padişah olan abisine sadakatle bağlı olan Ferahbaht, iftiraya uğrayarak yollara düşer. Hikâyenin sonunda hak ettiği konuma ulaşır.

3. 2. 1. 22. Ferî

“Hâce Mansûr’un Hatunu Sâliha” hikâyesinde; “...fısk [u] fücûr ile nâm virmiş mağlûb ve nefis ü hevâ bir zen-pâre-i bî-nevâ...” [77A] olarak tanıtılan Ferî, namuslu bir kadın olan Sâliha’ya âşık olup araya bir cadı kadını sokmasına rağmen aşkına karşılık bulamaz. Bunun sonucunda memleketini terk ederek bir zahidin hizmetine girer. Bütün kötü huylarından arındığı düşünülen Ferî’ye hizmeti karşılığında bir ism-i şerîf öğreten zahit; bu isimle istediği her kalıba girebileceğini, ancak kötü ameller için kullanmamasını tembihler.

Ancak kişinin karakterinin hiçbir zaman değişmeyeceği bellidir. Ferî, yine nefesine yenilecek ve bu ism-i şerîfi zamparalığı için kullanacaktır. Nitekim de bu isimle Hâce Mansûr’un kılığına girerek Sâliha’yı kandırmaya çalışmıştır. Yaptığı hilenin sonucunda da derisi yüzülerek öldürülmüştür.

3. 2. 1. 23. Galatnümâ

“Galatnümâ ve Mühür” hikâyesinde geçen güzelliğiyle herkesi kendine âşık eden bir brehmendir. Ancak kendisi kimseye bakmayan her gün başka yerlerde gezip dolaşan bir gençtir. Bir gün yolu Babil şehrine çıkar ve padişahın kızına âşık olur.

3. 2. 1. 24. Gazzâz

“Gazzâz” hikâyesinde, Irak şehrinde yaşayan bir kişidir. İşinde oldukça titiz olan gazzaz, devamlı çalışmasına rağmen ihtiyacını karşılayabileceğinden fazlasını kazanamaz. Bu nedenle işini yapmak için başka şehre gider.

3. 2. 1. 25. Gazzâz Hatunu

“Gazzâz” hikâyesinde yer alan karakter, eserde iki hikâyenin de anlatıcısı konumunda olması bakımından önemlidir.

3. 2. 1. 26. Gulam

“Hikâye-i Merhûme”de yer alan gulam, Arap’ın kölesidir. Sahibinin oğlunu öldürerek suçu, Merhûme’nin üstüne atar. Merhûme’den karşılık alamadığında iftira atmaktan çekinmeyen gulam, sadece Merhûme’ye kötülük yapmakla kalmamış, kendi sahibine de ihanet etmiştir.

3. 2. 1. 27. Gülfeşân

“Vezir Âsım ile Gülfeşân” hikâyesinin karakterlerinden biri olan Gülfeşân, gülünce ağzından güller döküldüğü iddia edilen padişahın eğlence meclislerinde gözdesi olan bir kişidir. Vezir Âsım’ın hatununun ihanetini ortaya çıkarmıştır.

3. 2. 1. 28. Hâce Sâid

Asıl çerçeve hikâyenin karakterlerinden biri olan Hâce Sâid, çerçeve hikâyenin sadece başında ve sonunda ortaya çıkar. İç hikâyelerde ise Mâhşeker ve Tûtî-i Kâmil’in konuşmalarında yer edinen karakter, aktif rol oynamamaktadır.

Çocuksuzluk motifiyle başlayan çerçeve hikâyede dönüştürücü özne Hâce Sâid’dir. Hikâyenin başında bahtının çok açık ve kısmetinin bol olduğu ifade edilen Hâce Sâid, dört yaşına girer girmez ilim öğrenmesi için hocaya verilir. Talihinin güzel olduğu kadar kendisi de güzel olan Sâid, “...günden güne güzellenüp maḥbûb-ı zamân u âfet-i devrân olup tamâm on beş yaşına girdükde...” [2B] kendi kazancı için çalışmaya başlar.

Yirmi yaşına gelen Hâce Sâid’i, harama yönelmemesi için kendi denginde bir kız bulup evlendirirler. Ancak bu kızın âşkından, her şeyi boşlayıp kendisinden beklenen hiçbir şeyi gerçekleştirmemesi babasını hayal kırıklığına uğratar. Hâce Sâid’in, oğlu için kendi kendisine söylediği şu sözler; “İlâhî! Ben senden evlâd

isterdüm ki şâlih ü ‘âkil ü kâmil ola. Benüm pîrligüm devrinde kâr u kesb ide ben rāhat idem dir idim. Yâ bu ne sır u hikmetdür ki oğlum benüm başuma belâ oldu.” [3A] memnuniyetsizliğini açıkça göstermektedir.

Hâce Saîd’in, oğlunun doğru yoldan çıkmaması için verdiği şu nasihat dikkat çekicidir: “Ey nûr-ı dîdem ve ey server-i sînem ve ser-māye-i ‘ömrüm sensin. İşte benüm ‘ömrüm āhire yetdi. Hālâ kâmetüm yaya dönüp iki ayağum pîrlık çukurına batdı. Sen ise bir kâra sülûk itmez olduñ. Hâtunuñ şöhetini terk itmez olduñ. Gerçi helâlüñdür seni andan men‘ itmem. Lâkin lâyıķ degüldür ki cemî‘ ‘ömriñi ‘avrātuñla geçüresin. Gündüz kâr [u] kesb eyle ve gice helâlüñle zevk-i şöhet eyle ve bâ-huşuş tâzelik vaktinde nefis ü hevâ vü hevese ziyâdesiyle meyl idicidür ve be-her-hâl şöhetüñ te’sîri vardır. Hattâ meşhûrdur ki seksen şâlih kişi bir yaramazı ıslâh idemeyüp ve bir yaramaz seksan şâlihi ızlâl itmişdür.” [3A]. Hâce Saîd’in nasihatinde bahsi geçen hikâyede bir yaramaz meşrep kişinin, 80 salih kişinin huyunu değiştirdiği görülmektedir. Bu hikâyeden ve Hâce Saîd’in nasihatinden çıkarılacak sonuç ise Hâce Saîd’in Mâhşeker’in aşkı yüzünden yoldan çıkabileceğidir. Hâce Saîd, gayet akıllı bir genç olduğundan söylenmek isteneni anlamış ve nasihat doğrultusunda hareket etmiştir.

Bir gün bedestende gezinirken Tûtî-i Kâmil’e denk gelen Hâce Saîd, pahasının bin altın değerinde olduğunu öğrenince bir kuş için bu kadar altını harcamanın ahmaklık olduğunu düşünür. Tûtî-i Kâmil, kendisini almak istemeyen Hâce Saîd’e şunları söyler: “Āferîñ iz‘ānuña ‘irfānuña ve hezâr tahsîn ‘aql u idrākuña. Sözüñde diğķat ve kelāmuñda eser-i haķîķat vardır.” [4A]. Tûtînin ifadesinden de anladığımız üzere Hâce Saîd, anlayışlı ve bilgili bir kişidir. Daha önce gönlünü kimseye açmayan Tûtî-i Kâmil, Hâce Saîd’e faziletlerini anlatarak kendisini almasını sağlamıştır.

Hâce Saîd, Tûtî-i Kâmil sayesinde kısa zamanda büyük kazançlar elde eder ve ne zaman gerekirse sohbetinden faydalanır. Bir gün, yine Tûtî-i Kâmil’in nasihati üzerine deniz seferine gitmeye karar verir. Yolculuk öncesi Mâhşeker’e nasihatlerde bulunan Hâce Saîd, kendisini korumasını istemekle birlikte dönmemesi halinde, harama meyletmeden kendisi gibi biriyle evlenebileceğini söyler. Ancak böyle bir durumda Tûtî-i Kâmil’le görüşmesi hususunda tembihte bulunur.

Hâce Sâid'in; Tûtî-i Kâmil'e olan güvenin yanında böyle bir istekte bulunmasının bir diğer sebebi olarak tûtînin, gelecek zamandan da haberdar olmasıdır. Nitekim Tûtî-i Kâmil, Hâce Sâid'e kendisini şu şekilde tanıtmıştır: "... derûnum dürr-i hikmet ve cevâhir-i ma'rifet ile māl-â-māl ve cemî' fazâ'ilde şâhib-i kemâlem. Hattâ gelecek zamânda zuhûr idecek umûrî ve umûr-ı hâriciyyede naşîhatüm ile 'âmil olan kişinûn 'âkıbeti hayr olup envâ'-i nef'-i 'azîm müşâhede itmesi emr-i mu'arrerdür..." [4A]. Sözlerinin doğruluğu, kendisine yaptığı iyiliklerden belli olan tûtî, şimdi yokluğunda da namusunu ve şerefini koruyacaktır. Bu durumda, Hâce Sâid'in de aklına hayran olmamak elde değildir. Tûtînin, kendisinden haberdar olacağını ve sağ salim dönüp dönmemesine göre Mâhşeker'i yönlendireceğini tahmin etmektedir.

Hâce Sâid'in, iç hikâyelerde Tûtî-i ve Mâhşeker'in konuşmaları dışında aktif rol oynamadığı ifade edilmişti. Bu konuşmalar arasında en dikkat çekici olanı Mâhşeker'in rüyası ve Tûtî-i Kâmil'in rüya tabiridir. Rüya ve tabir şu şekildedir: "Ey tûtî! Bu gice bir ğarîb vâkı'a gördüm. 'Âlem-i rü'yâda baña ğâ'ibden bir alma ile bir şişe gülâb virdiler. İkisinûn dahı râyiha'-i tayyibesinden dimağum mu'a'ttar olmuş idi. Ol hâlde uyandım. 'Acebâ bu vâkı'anuñ ta'bîri ne ola?' didi. Tûtî eyitti: 'Ol almadan murâd zevcûn Hâce Sâ'id'dür ki râyiha'-i tayyibesi ğidâ-yı rûhânî ve ekli ğidâ-yı nefsanîdür. Alma tamâm Hâce Sâ'id'den 'ibâretdür ve ol şişe ile gülâb senûn ğalbûnde ma'sûkuñ olan beg-zâdeden 'ibâretdür ki anuñ gülâb 'aşkıdur. Anuñla dimağûn cânûn mu'a'ttar olur.'" [130B].

Çerçeve hikâyenin sonunda bir eksiklik olduğundan Hâce Sâid'in gelişi hakkında bir bilgi elde edilememiştir. Tûtî-i Kâmil'in özgürlüğünü istemesinden ve olanları anlatmasından geldiği anlaşılır.

3. 2. 1. 29. Hâce Saîd

Hâce Saîd, Tetâ âyânından bir bezirgândır. Hikâyede, malının hesabını bilemeyecek kadar zengin olduğu ifade edilmektedir. Ancak bu zenginliğin bile çare olamayacağı bir derdi vardır. Hâce Saîd'in hiç çocuğu olmamıştır. Bu sebepten dolayı perişan olan Hâce Saîd, duası makbul olan kimin adını duysa gidip evladı için dua ister.

Hâce Saîd'in, evine bir gün bir pir-i nurani gelir ve sadaka vermesini ve böylece evlat sahibi olabileceğini söyler. Sadakanın, Allah'ın hoşnutluğunu

kazanmak için yapıldığı bilinmektedir (Duman,2008: 383). Hâce Saîd'de sadaka vererek Allah'ın hoşnutluğunu kazanmış ve duası kabul olmuştur. Sonunda isteği gerçekleşen Saîd'in dünyaya bir erkek evladı gelmiştir. Pir-i nuraninin isteği üzerine ismini, Hâce Sâid koyar.

Yukarıdaki bölümde, Hâce Sâid hakkında detaylı bilgiler verilmiş olup hayırlı bir evlat olarak ifade edilen Hâce Sâid'in, babasını hayal kırıklığına uğrattığı ve kendisine verilen nasihatler aktarılmıştı. Burada tekrara düşmemek adına Hâce Saîd ve oğlu arasında geçenler ifade edilmeyecektir.

Sadece hikâyenin başında görünen Hâce Saîd, aynı zamanda “Bir Yaramaz ile Seksen Sâlih Kişi” adlı hikâyenin de anlatıcısıdır.

3. 2. 1. 30. Hasib

“Hikâye-i Hind-i Sipâhî” de, sipâhînin hatununun gerçek yüzünü kanıtlamak için padişah tarafından sipâhînin memleketine gönderilen kardeşlerden biri.

3. 2. 1. 31. Hemenâz

“Hemenâz ile Behzâd” hikâyesinde, Serendibli bir bezirgân olan Behzâd'ın eşidir. Hikâyenin kötü karakterli kadınlarından biri olup eşini aldatır ve üstüne iftira atar. Ancak yaptığı kötülük kendi başına döner.

Serendib şehrinde Behzâd adlı bir bezirgân ticaret için başka bir şehre gider. Eşi Hemenâz, evde yalnız kalmaktan sıkılıp eşinin

3. 2. 1. 32. Hizemfürûş

“Hizem- Fürûş ile Testisi” hikâyesinde; oduncu olarak karşımıza çıkan karakterdir.

3. 2. 1. 33. Hümâyûnbaht

“Hümâyûnbaht ile Ferahbaht” hikâyesinde, padişahın büyük oğludur. Babası vefat edince onun yerine padişah olur.

3. 2. 1. 34. Hâce Hüssâm'ın Hatunu

“Hikâye-i Bâzergân-ı Hüssâm” da yer alan karakter, Tûtînâme'nin kötü kadınlarından biridir. Eşini aldatan ve sevgilisiyle kavuşmak için oyun oynamaktan çekinmeyen bir kadındır.

3. 2. 1. 35. İbnülgayb

“Cevherşinâs ile İbnü’lgayb” hikâyesinde, olağanüstü bir şekilde doğan ve hayvanlarla konuşabilen bir kişidir.

3. 2. 1. 36. Kâmcûy

“Cevherşinâs ile İbnü’lgayb” hikâyesinde, vezir Kâmbîn’in cariyesidir. Tûtînâme’nin kötü kadınlarından biri olan Kâmcûy, sadece veziri aldatmakla kalmaz kırk cariyenin de ahlaksızlık etmesine göz yumar.

3. 2. 1. 37. Kocakarı/ Acûze/ Mekkâre

Hikâyede; baykuşa benzetilen kocakarı, “...bir iş-güzâr mekkâre vü ‘acûze...” [6A], “...mâh-ı felegi günden zemîne indirmege kâdir ve tarîk-i hîlede üstâd-ı mâhir...” [6A], “...zen-i ferhâd-küşûn begdeşi zâl-i sipih-rûn ulû kız karındaşı...” [6A], “...‘acûze’-i hâ’in...” [6B] gibi ifadelerle tanıtılmaktadır.

Arabulucu konumundaki bu kadın, beyzâdenin mal teklifi üzerine Mâhşeker’in evine giderek beyzâdenin aşkıdan bahseder.

Aldatma hikâyelerinde sıklıkla karşılaşılan bu karakter; “Hikâye-i Hind-i Sipâhî” de Hasib ve Nesib’i, sipâhînin hatunıyla görüştürmek için çabalar.

“Hâce Mansûr’un Hatunu Sâliha” hikâyesinde Ferî’nin analığı olarak görülür.

“Şehrârâ ve Ahmak Bezirgân” hikâyesinde Hacı ana olarak ifade edilen karakter, Şehrârâ’nın sevgilisiyle buluşmasında arabuluculuk yapar.

“Mahrûse ve Zabil Padişahı” Aşub nâmında bir kocakarıdan bahsedilir. Mahrûse’yi padişaha öven kişidir. Aşub hakkında kötü bir yorumda bulunulmaz.

“Galatnümâ ve Mühür” hikâyesinde, iki aşğın birbirine kavuşması için sihrini iyilik yönünde kullanır.

3. 2. 1. 38. Kuyumcu

Herkesin meşrebinin farklı olduğunu ifade eden Tûtî-i Kâmil, örnek olarak on iki yıl dostlukları olan Kuyumcu ve Dülger’in hikâyesini anlatır. Kazanç elde etmek için başka şehre giden iki arkadaşın hırslarına yenik düştüğü hikâyede; dülger sanatını icra ederek para kazanırken dostuyla paylaşmaktan asla çekinmez. Dülger’in bu tavrı, dostluklarına bağlılığını gösterirken kuyumcu, hırsının esiri olup dostluklarının bozulmasına sebep olacaktır.

Papaz kılığında kiliseleri gezen bu iki dost, çevresindeki kafirleri kandırmaktan çekinmezler. Yine kafirler için değerli olan büyük bir altın putu çalan bu iki arkadaşın Müslüman olduğu ifade edilirken davranışları hiç de İslâm'a uygun değildir.

Memleketlerine döndükten sonra puttan elde ettikleri kazançları kuyumcudaa kalır ve birlikte adaletli bir şekilde harcanırlar. Ancak kuyumcu hırsına yenik düşer ve hile yaparak dostuna ihanet eder.

“Ağaçtan Yapılan Kız” hikâyesinde, dört arkadaştan biri olan kuyumcu, geceledikleri dağda dülgerden sonra nöbet sırası gelen ikinci kişidir. Dülgerin sanatını icra ettiğini görünce o da kendi sanatı üzere ağaçtan yapılan kız suretini süsler.

“Şâh Behvâc ile Âzim” hikâyesinde kuyumcu, Âzim'in periden aldığı bileziği satmak istemesi üzerine ortaya çıkar.

3. 2. 1. 39. Mahmûde

“Mahmûde ile Ayâs ve Selime ile Salim” hikâyesinde Zavulistan padişahının büyük vezirinin kızıdır. Ayâs ile aralarında küçüklükten beri gelen büyük bir aşk vardır. Ancak padişahın emri üzerine küçük vezir ile evlendirilir. Ayâs'ın kardeşi Salim sayesinde sevdiğine kavuşur.

3. 2. 1. 40. Mahrûse

Mahrûse, “Mahrûse ve Zabil Padişahı” hikâyesinde şu şekilde tanıtılmaktadır: “On iki on üç yaşına girdi ve güzelliği bir mertebe oldu ki ‘âlem-i dünyâda nazîrin kimseler görmüş degül idi. Erbâb-ı devletden katı çok kimesneler ol gevher-i yektâyı almak murâd itdiler. Lâkin Mahrûse'nün hüsni ü cemâline göre kimesne bahâ yetiştürmeg[e] kâbil olmamış idi.” [116B].

Aşub adlı bir kocakarı tarafından padişaha güzelliği duyurulan Mahrûse, vezirlerin oyunu yüzünden başka biriyle evlendirilir. Hikâyenin sonunda padişahın aşkından öldüğünü duyar ve kendisi de intihar eder.

3. 2. 1. 41. Mehizâr

“Vezir Âsım ile Gülfeşân” hikâyesinde, vezir Âsım'ın cariyesidir. Tûtînâme'nin diğer bir kötü karakteri olan Mehizâr, vezir Âsım'ı iki farklı kişiyle

aldadır. Ahlaksızlığıyla ele alınan bu kişi, hikâyenin sonunda hak ettiği cezayı bulmuştur.

3. 2. 1. 42. Merd-i Cānbâz

Hikâyede; “...heykel-i naḥîf ve bir merd-i za‘îf muḥtaşar-şüret lâğar-şıfat bir şahş zāhir oldı ki za‘f ile cısmi tamām nāle dönmiş cısmi yok nāle degül ḥayāle dönmiş ve cısmi dermānsızlığından harekete mecālî yok. Bir sā‘atde bir adım atamaz ve bir mertebe āheste yürür ki adımına aslā ḥarām kıtmaz.” [13A] şeklinde tarif edilen Merd-i Cānbâz, Horasan padişahının huzuruna gelir.

Padişah ile arasında geçen konuşmadan sadık bir hizmetkar olduğu anlaşılan Merd-i Cānbâz, her türlü ihtiyacı karşılamakta ve aklıyla güç işlerin üstesinden gelmekte ustadır. Daha önce hizmetinde bulunduğu vezire de çok faydalarının dokunduğunu ancak yönetimdeki istikrarsız tavrından dolayı şehri terk ettiği ifade edilen Merd-i Cānbâz için memleketten önemli başka bir mesele yoktur. Ancak sözleri ne kadar merdaneyse görünümü tam tersi olup güven vermemektedir. Şu sözlerle; “Niçün şüret-i zāhire nazar idersin ve cevāhir-i ‘ibād-ı ālūde iltifāt itmeyüp kıor gidersin. Kişinüñ zāhiri tūvānā görünmekle andan iş gelmez. Belki cevherden dūde gerekdür.” [14A] padişahı ikna eder ve bekçilik görevine getirilir. Bu haldeyken üç gün bile dayanılamayacağı düşünülen Merd-i Cānbâz, dört sene boyunca eksiksiz görevini yerine getirerek padişahın takdirini kazanır.

Kendisini; “Benüm ḥazīne’-i derūnum cevāhir-i ḥikmetle māl-ā-māl ve ḳalb-i şadāḳat-meşḥūnum kışşa ile ve ‘irfānla ‘adīmü’l-imtişāldür zāhir-i ḥālüm. Egerçe vīrāne derūnum defīne’-i ‘irfānla genc-i şāygāndur.” [14A] olarak tanıtan Merd-i Cānbâz, padişahın rüyasını yorumlamasından ve yoluna kendini ve ailesini feda etmekten çekinmemesinden sözlerinin doğruluğunu kanıtlar.

3. 2. 1. 43. Merhûme

Sipāhînin hatunu tarafından anlatılan Hikâye-i Merhûme’nin kadın kahramanı olan Merhûme, “...her vechle zevcine muṭî vü münḳāṭ ve bir zen-i pāk-i i‘tikād...” dır [26A]. Ancak eşinin hacca gitmesiyle yalnız kalan Merhûme, namusunu korumak için iftiralara maruz kalmış ve hatta ölümle burun buruna gelmiştir.

“... dāmen-i pākūmi dest-i menāhīle yırtmazam ve çeşme-i şāf-ı nezāfetūmi gubār-ı ḥıyānetle bulandurmazam.” [26B] diyen Merhûme, eşinin kardeşi tarafından

iftiraya uğrayarak recm cezasına çarptırılmıştır. Nitekim günahsız bir kul olduğundan Allah tarafından ölümden kurtarılmıştır.

Merhûme'nin güzelliği, "...bir gevher-i yekdâne ve bir dürr-i girânmayedür ki naẓîri görülmüş degül." [27A] şu şekilde ifade edilip her gören kendisine âşık olur. Merhûme'yi taşlık içinden kurtaran Arabi de görür görmez âşık olmuştur. Ancak evli olduğundan harama meyletmeyip kardeşi niyetine evine alır. Maalesef ki namussuzluk peşini bırakmayıp Arabi'nin kölesinin iftirasına maruz kalır. Burada da barınamayan Merhûme, başka bir şehre gitmek zorunda kalır. Bu şehirde bir genci ölmekten kurtardığı halde onun dahi iftirasına uğrayarak bir bezirgâna satılır.

"...hüsn ü cemâlin ve evzâ'-ı melek-hışâlin..." [28B] gören herkes gibi bezirgân da âşık olup kıza saldırır. Merhûme'nin feryatlarını duyan bütün gemi halkı da yardım edeceği halde kıza saldırmaya çalışırlar. Ancak kalbinin temizliğinden ve dürüstlüğünden duası kabul olur ve bir fırtınada bütün gemi halkı telef olur. Bir şehre gelen Merhûme, şehrin beyi tarafından yaptırılan bi ibadet hanede yaşamaya başlar. Gece ve gündüz ibadetle meşgul olan Merhûme'nin, "...pāk-dâmenliği berekâtıyla nefes-i mübârekesine mu'cize'-i 'İsâ-kerâmet olunup ebraş u a'mâya ve envâ'-ı emrâza du'â itdükde bi-emri'llâhu te'âlâ şifâ hâşıl olur..." [29B].

Merhûme'nin; namuslu ve dürüst olmasının yanında en büyük özelliklerinden biri de yüce gönüllülüğüdür. Hikâyenin sonunda, kendisine bunca kötülüğü yaşatanlara dua edip sağlıklarına kavuşmalarına vesile olması bunun en güzel açıklamasıdır.

3. 2. 1. 44. Meymûne

"Muhtâr ile Meymûne" hikâyesinde; iyi niyetli, temiz, namuslu bir kadın olarak ifade edilir. Ancak Muhtar gibi kötü bir adamla olan evliliği onu ölüme götürmüştür.

3. 2. 1. 45. Mihrişâh

"Merd-i Dihkâni" hikâyesinde; Rum sultanının kızı olan Mihrişâh, "'Aql u ferâse[t]de b[î]-gâne ... ve kemâl mertebe 'âkıle vü ferzâne..." [66A] olarak tanıtılmaktadır. Dîlfürûz hikâyesinin de anlatıcısı konumunda olan Mihrişâh, aklı sayesinde üç seyyahın oyunlarını bozup cezalarını çekmelerine yardımcı olur.

3. 2. 1. 46. Muhtâr

“Muhtâr ile Meymûne” hikâyesinde, Yezd şehrinde bir bezirgânın oğludur. Tûtînâme’de, “...ğâyet fesâd-pîşe vü iblîs-endîşe...” [96B] şeklinde tanıtılan Muhtâr, hırsı yüzünden eşi Meymûne’yi öldürür.

3. 2. 1. 47. Nahîf

“Zahidin Kızı Cemile” hikâyesinde, Cemile’nin babası rızasıyla kıza talip olan gençtir.

3. 2. 1. 48. Nazîf

“Zahidin Kızı Cemile” hikâyesinde, Cemile’nin annesinin isteğiyle kıza talip olur. Öldüğü düşünüldüğünde darp etmeye cesaret gösterir.

3. 2. 1. 49. Nesib

“Hikâye-i Hind-i Sipâhî” hikâyesinde, sipâhînin hatununun gerçek yüzünü görmek amacıyla padişah tarafından gönderilen iki kardeşten biridir.

3. 2. 1. 50. Padişahlar

Camas Şâh “Zebân-âver ile Sühan-perver” hikâyesinde, Mısır padişahıdır.

“Pâdşâh-ı Horâsân ile Merd-i Cân bâz” hikâyesinde geçen padişah hakkında bir bilgi verilmemiştir.

“Tûtî-i Hekîm” hikâyesinde, hekim meşrep tûtîyi satın alması dolayısıyla geçmektedir. Bu hikâyede padişah ve tûtînin sevgisinin karşılıklı olmadığı anlatılmıştır.

“Hikâye-i Ebû’l-Mecd” de, padişahın kızına âşık olan Ebûlmeçd’den güç istekleri dolayısıyla geçmekte olup Bilsan padişahı olduğu ifade edilmiştir.

“Hikâye-i Merd-i Dihkânî” de, çiftçi bulduğu değerli taşı Rum sultanına götürür.

“Bebek Şehzâde” hikâyesinde, şehzâde Isfahan padişahının oğludur.

“Hümâyûnbaht ile Ferahbaht” hikâyesinde, Ferahbaht’ı hak ettiği konuma getiren Mısır padişahıdır.

“Padişahın Tavusu” hikâyesinde, padişahın kıymetlisi olan tavus kaçırılmıştır. Padişahın ismi ve herhangi bir özelliği verilmemekle birlikte adil ve tedbirli bir kişi olduğu hikâyeden anlaşılmaktadır.

“Vezir Âsım ile Gülfeşân” hikâyesinde, Tebriz padişahından bahsedilir.

“Mahmûde ile Ayâs ve Selime ile Salim” hikâyesinde, Zavulistan padişahından bahsedilir.

Padişahın geçtiği diğer hikâyeler ise şunlardır: “Çin Fağfuru ve Melike-i Rum”, “Koyunun Padişaha Nasihati”, “Çin Padişahı ve Medînetü’l-kar Padişahının Kızı”, “Galatnümâ ve Mühür”, “Mahrûse ve Zabil Padişahı” ve “Dağıstan Padişahı”.

3. 2. 1. 51. Padişah Kızları

“Çin Fağfuru ve Melike-i Rum” hikâyesinde, karşılaştığı bir olay yüzünden asla evlenmek istemeyen Melike-i Rum, kendisi gibi benzer bir olay yaşadığını ve kadınlara güvenmediğini duyduğu Çin padişahıyla evlenir.

“Galatnümâ ve Mühür” hikâyesinde, Babil padişahının kızı olarak karşımıza çıkan karakterin güzelliği Galatnümâ’nın aklını başından alacak kadar abartılı olarak ifade edilir. Galatnümâ ve kız birbirlerini görür görmez âşık olur.

“Şehzâde ve Brehmen” hikâyesinde, şehzâdenin âşık olduğu kız Hint padişahının kızıdır. Kıza kavuşması halinde kendisini kurban etmeye yemin eden şehzâdenin ardından brehmen de kendisini kurban edince Hint padişahının kızı, gelen bir ses üzerine bu kesik başları gövdelerle birleştirir. Ancak yaptığı bir hata sonucunda büyük bir kargaşaya sebep olur.

“Çin Padişahı ve Medînetü’l-kar Padişahının Kızı” ve “Hümâyûnbaht ile Ferahbaht” hikâyelerinde de karşımıza çıkan karakterler hakkında bilgi verilmemiştir.

3. 2. 1. 52. Pelengfirîb

“Pelengfirîb ile Kaplan” hikâyesinde, kötü eşinden kaçarken başına gelenleri akıllılıkla atlatan bir kadın karakterdir.

3. 2. 1. 53. Rahşsâz

“Zühre ile Dilnüvâz, Rahşsâz ve Tîrândâz” hikâyesinde; Zühre’ye talip olan Rahşsâz, tılsım konusunda ustadır. Kaçırılan Zühre’nin kurtarılması için göz açıp kapayıncaya kadar her yere gidebilen tılsımlı bir eşek yapar.

3. 2. 1. 54. Sadrî

“Sadrî ve Aslan” hikâyesinde; geçen Sadrî, ticaretle uğraşan bir kimsedir. Hırsı ve aç gözlülüğü yüzünden canından olmaktan son anda kurtulur.

3. 2. 1. 55. Sâlih

“İlim Seferine Giden Sâlih” hikâyesinde, karakter hakkında bir bilgi verilmemiştir. Ancak hikâyeden, bakışlarıyla bir kuşu öldürebilecek kuvvette olduğu anlaşılmaktadır.

3. 2. 1. 56. Sâliha

“Hâce Mansûr’un Hatunu Sâliha” hikâyesinde, eşsiz güzellikte ve namuslu bir kadın olarak ifade edilir.

3. 2. 1. 57. Salim

“Mahmûde ile Ayâs ve Selime ile Salim” hikâyesinde, karşımıza çıkan bu kişi hakkında bilgi bulunmamakla birlikte abisi Ayâs ve Mahmûde’nin kavuşmasında akıllıca davranması ve cesaret göstermesi anlatılmaktadır.

3. 2. 1. 58. Selime

“Mahmûde ile Ayâs ve Selime ile Salim” hikâyesinde, Mahmûde ile evlenmek isteyen küçük vezirin kızıdır. Salim ile aralarında aşk vardır.

3. 2. 1. 59. Sipâhînin Hatunu

Merd-i Mücerreb ve Hikâye-i Merhûme’nin de anlatıcısı konumunda olan sipâhînin hatunu; “...cemîle vü hüsna...” [24A] ve “...güzellikde çeşm-i felek nazîrin görmemiş ve dâmen-i pâkine kaç’ en nâ-mahrem ırmemiş.” [24A] olarak tarif edilir.

Sipâhînin hatununun şu sözlerinden güzelliği kadar dürüst ve namuslu bir kadın olduğu da anlaşılmaktadır: “Umaram ki beni kendü hıfz [u] emânında mahfûz idüp fi’l-zinâ ile dünyâda mazmûm eylemeyüp ve âhretde pâklik ile iftihâr itmekden mahrûm eylemeye ve sen dahı bilürsinki vâlide’-i vâlidem ve cedd ü ceddüm ilâ-

ğayrū'n-nihāye fi'l-i kabīḥe' irtikāb itdükleri kaṭ'en i[ş]itdirdiği yokdur. İn-şā'allāhu te'ālā ben daḥı itmeme." [25A].

Şehzâdenin, büyücü ve yalancı olduğunu ifade ettiği hatun; "...ğāyetü'l-ğaye şāliḥa vü mestûre ve ziyāde 'ākıle..." [32B] olduğundan kendisini denemek için gönderilen iki kardeşe akıllıca oyunlar oynayıp dürüstlüğünü kanıtlar.

3. 2. 1. 60. Şâh Behvâc

Üç hikâyede karşılaşılan Şâh Behvâc, Tûtî-i Kâmil tarafından şöyle tanıtılır: "Şâh Behvâc bir pâdşâh-ı 'azîmü's-şân idi ki hem 'âkıll u dānâ ve hem ḥalîm ü selîm ve tüvânâ idi. Dâ'im fuḳarâ vü zu'afāya ve erbâb-ı ḥacâta merḥamet idüp ve aşlâ kullarınun 'ayblarını yüzlerine urmazdı ve münâcât ehline şefḳati ol derecede idi ki ḳapusına gelenlerden bir kimse maḥrûm gitmezdi ve ma'sûḳa ırmesi muḥâl olan bir 'âşık ḳapusına gelse be-her-ḥâl māl u cevâhir şarf idüp ol 'âşık ma'sûḳına nâ'il olmağla mesrûr iderdi." [46A].

Şâh Behvâc, "...kerîmü's-şân u kerîmü'n-nefs pâdşâhdur." [47B]. Kendisine gelen kimseyi çevirmeyen bu padişah, Ebûlmeccî'de çevirmemiş ve sevdiğine kavuşması için bir fil yükü altını vermiştir. Ancak iyiliği bununla da kalmayıp cömertliğin sadece malla olmayacağını ve canını bile feda edebileceğini söyleyerek ne kadar mert ve korkusuz olduğunu da göstermiştir.

Şâh Behvâc'ın ne kadar cömert ve cesur olduğu kumar müptelası Âzim ile yaşadığı hikâyeden de anlaşılmaktadır. Kumarbaz biri olan Âzim'i daima koruyup kollaması, borçlarını ödemesi ve hatta kumar oyununda rehin bırakılan Âzim'in hatununu kurtarması cömertliğinin göstergelerindendir. Diğer taraftan Vezir Hûşmend'i denemek istediğinde kendisine Allah tarafından gönderilen hediyeleri vezirin oğullarına bağışlaması da yüce gönüllülüğünü göstermektedir.

Atmış yıldır kuyuda bekleyen ihtiyar ve peri için gösterdiği cesaret ise yine iki âşığı kavuşturmak için olup Tûtî-i Kâmil'in sözlerini destekler niteliktedir.

3. 2. 1. 61. Şâh Kubâd

"Hikâye-i Şâh Kubâd" da görülen karakter hakkında kişisel ya da fiziksel bir özellik verilmemiş olup Tûtînâme'de bir hikâyenin de anlatıcısı konumundadır.

3. 2. 1. 62. Şehrârâ

Tûtînâme’de eşini aldatan ve kötü kadın rolünde olan Şehrârâ, “Şehrârâ ve Ahmak Bezirgân” hikâyesinde yer almaktadır. Karakter olarak kötü ve namussuz olduğu ifade edilmekle birlikte bezirgânı ustaca kandırması zeki bir kadın olduğunu da göstermektedir.

3. 2. 1. 63. Tîrândâz

“Zühre ile Dilnüvâz, Rahşsâz ve Tîrândâz” hikâyesinde, Zühre’ye talip olan ve ok atmada üstâd olan Tîrândâz, kaçırılan Zühre’yi kurtarmaya cesaret eden tek kişidir.

3. 2. 1. 64. Ubeyde

“Ubeyde ve Tûtîleri” hikâyesinde, Bezmentli bir bezirgânın oğlu olan Ubeyde, evlendiği günden itibaren çalışmayı ve ana baba ziyaretini bırakır. Eşinden başkasını görmeyen Ubeyde’ye nasihat verip doğru yol göstermesi için iki tûtî hediye edilir.

3. 2. 1. 65. Üç Memeli Kız

“Üç Memeli Kız ile Kör Adam” hikâyesindeki bu karakter, Hint padişahının haremünde olan bir kadının çocuğudur. Üç memeli olarak doğması onun uğursuz olduğunu düşünülmesine yol açmıştır. Padişah tarafından memleketinde istenmeyen bu kızı alacak kişiye mal teklifinde bulunulmuş, kör ve fakir olan bir kimse tarafından alınarak başka bir şehre götürülmüştür. Hikâyede eşini aldatan kadınlar arasında sayılabilecek olan bu kadın, eşini aldatmakla kalmayarak sevgiliyle birlikte kötü davranışlarda bulunmuştur.

3. 2. 1. 66. Vezirler

Vezirler padişahların akıl danıştığı kimseler konumundadırlar. Hikâyelerin içinde aktif role pek fazla sahip olmamalarına rağmen bazen akışa yön verdikleri de görülmektedir. Örneğin Bilsan padişahının veziri, Ebûlmeçd’e zor taleplerde bulunarak sevgiliye giden yolda engel oluşturmuştur. Mahmûde’nin hikâyesinde görülen vezir de yine sevgiliye kavuşma yolunda bir engeldir. Bazen de “Çin Fağfuru ve Melike-i Rum” ve “Çin Padişahı ve Medînetü’l-kar Padişahının Kızı” hikâyelerinde olduğu gibi padişahlarının sevdiklerine kavuşmalarına yardımcı olurlar.

Vezirler içinde özel adlandırmaya sahip olan Âsım, Kâmbîn ve Hûsmend vardır. Âsım; “Vezir Âsım ile Gülfeşân” hikâyesinde, Tebriz padişahının veziri olarak karşımıza çıkar. Eserde, “...‘âkıl u dâna ve kâmil-i tüvânâ bir vezîr-i rûşen-zamîri var idi. Müstakillen vezîr olup cemî‘ hall ü ‘ağd-i memleket dest-i ‘uğde-güşâsına teslîm olunup ve şadâkati gün gibi rûşen olmuştu.” [90A] sözleriyle tanıtılan Âsım, cariyesi tarafından aldatılan bir karakterdir.

Cariyesi tarafından aldatılan bir diğer isim, “Cevherşinâs ile İbnü’lgayb” hikâyesindeki vezir Kâmbîn’dir. İbnülgayb sayesinde gerçekleri öğrenmiş ve kırk cariyesiyle birlikte kırk yiğidi öldürtmüştür.

Vezir Hûsmend ise “Hikâye-i Şâh Behvâc” da Şâh Behvâc’ın veziri olarak görülür. Şâh Behvâc’ın güç istekleri karşısında sadakatini göstermeyi başarmıştır.

3. 2. 1. 67. Zahit

“Ağaçtan Yapılan Kız” hikâyesinde, arkadaşlarıyla birlikte yola çıkan zahit, geceledikleri dağda nöbet sırası kendisine geldiğinde nöbet tutan üç arkadaşının sanatlarını icra ederek ortaya bir kadın çıkardıklarını görür. Her şeyiyle bir kadın gibi görünen bu suretin cansız olduğunu ve bütün arkadaşlarının sanatını gösterdiğini görünce kendisi de dualar ederek bu suretin can bulmasını sağlar.

“Hâce Mansûr’un Hatunu Sâliha” hikâyesinde, Ferî’ye şekil değiştirmeyi sağlayan ism-i şerîfi öğreten kişi olarak karşımıza çıkar.

“Zahit ile Murg” hikâyesinde, fakir bir kimse olan zahidin, helal paradan başkasını istememesi üzerine zenginleşmesi anlatılır.

3. 2. 1. 68. Zarîf

“Zahidin Kızı Cemile” hikâyesinde, Cemile’ye talip olan gençlerden birisidir. Cemile’nin abisi tarafından kızla evlenmesi için söz verilmiştir. Doktor olduğu bilgisi yer almaktadır.

3. 2. 1. 69. Zarîfe

“Padişahın Tavusu” hikâyesinde, çocuksuz bir kimse olarak karşılaşılan Zarîfe, çocuk için eşiyle birlikte padişahın tavusunu kaçıtır. Hikâyede bunun dışında bir bilgi verilmemekle birlikte kardeşinin oyununa gelmemesi onun akıllı bir kadın olduğunu gösterir.

3. 2. 1. 70. Zühre

“Zühre ile Dilnüvâz, Rahşsâz ve Tîrândâz” hikâyesinde, Babil şehrindeki bir bezirgânın dünyalar güzeli kızıdır. Güzelliğinden dolayı herkesin evlenmek istediği bir kızdır. Periler tarafından kaçırılır.

3. 2. 1. 71. Diğerleri

Şahıs kadrosu oldukça kalabalık olan Tûtînâme’de, kişiler detaylı tasvir edilmemekle birlikte çoğunun özel adı da yoktur. Benzer konuların işlendiği hikâyelerde, kişiler de birbirinin tekrarı niteliğindedir. Farklı konuların anlatıldığı ve farklı karakterlerin bulunduğu hikâyelerde ise şahıslar hakkında detaylı bir bilgi verilmediğinden olay akışına katkısı haricinde bir bilgi bulunmamaktadır. Şahıs kadrosunda ele alınabilecek diğer karakterler ise şunlardır:

Hâce Saîd tarafından anlatılan “Bir Yaramaz ile Seksen Sâlih Kişi” adlı hikâyede geçen Nahud, sadece isim olarak geçmektedir. Oğlu isim verilmeden “On iki yaşına girmiş idi. Dünyâda ne kadar fışk-ı fücûr ve envâ’-i kabâhat var ise irtikâb iderdi. Cümle fışkdan mâ-‘adâ muhâneşlik fi’line meyl idüp bu hâlimden cümle akrabâ ve ta’allukâtı ‘âr iderlerdi.” [3A] şeklinde tarif edilir. Hatta düzelmesi için bir araya hapsedildiği seksen Sâlih kişinin bile huyunu değiştirdiği ifade edilir. Hemen Nahud’un oğlu bize iç hikâyelerdeki Muhtâr’ı hatırlatır ki “...ğâyet fesâd-pîşe vü iblîs-endîşe...” [96B] olduğundan Meymûne’nin ölümüne sebep olur.

“Padişahın Tavusu” hikâyesinde, çocuksuzluğuyla vurgulanan Şayyâd, hikâyede sadece tavusu kaçırması vesilesiyle geçer.

“Hikâye-i Hind-i Sipâhî” de sipâhînin hakkında pek bilgi bulunmamakla birlikte aktif bir rolü de yoktur.

“Hakîm-i Sâz-pervaz” hikâyesi; oldukça kısa bir hikâye olmakla birlikte bir saz ustasının, maymun bağırsaklarından yaptığı sazdan bahsedilir.

“Gazzâz” hikâyesinde geçen hallaç ise kaba mesleğine rağmen çok zengin bir karakter olarak ifade edilir.

“Hikâye-i Merhûme” de Merhûme’nin eşi Merd-i Sâlih, olaylarda hiçbir etkisi bulunmayan bir karakterdir.

“Memâlik Pîr” hikâyesinde, Memâlik Pîr’in çirkin oğlundan ve gelininden bahsedilirken kendisinin hiçbir rolü yoktur.

“Merd-i Mücerreb” hikâyesi de kısa hikâyelerden biri olup Merd-i Mücerreb’in bir fahişenin kızıyla evlenerek çıktığı yolda kızın annesine benzemesinden korkarak ayrılması anlatılır.

Hikâyede; bağban, hekim, subaşı, kadı, sayyad, seyyah, ruhbanlar, birkaç âdem gibi şahıslar da bulunmaktadır.

3. 2. 2. Hayvanlar:

3. 2. 2. 1. Ahu

Ahu; “Çin Padişahı ve Medînetü’l-kar Padişahının Kızı” hikâyesinde, Çin padişahının öğrendiği ism-i şerîfi deneyimlemek için kalıbına girmesi dolayısıyla geçmektedir.

3. 2. 2. 2. Arı

“İbrâhîm Edhem Hazretleri” hikâyesinde, kör bir serçeyi beslemesiyle anılmaktadır.

3. 2. 2. 3. Aslan

Aslan, ilk olarak vezir Hûşmend’in anlattığı hikâyede ortaya çıkar. “...bir ‘azîm arslân tavaţţun idüp ol havâlinüñ sibâ’ [u] bahâyimini kendüye râm itmişdi.” [62A] şeklinde aslanın görüntüsü ve kudreti hakkında ufak bir bilgi verilmiştir.

“Bekçi Çapükdest” hikâyesinde ise şu sözlerle ifade edilmektedir: “...şükûfe vü eşcârına gâyet ve şayd u şikârına nihâyet yogıdı. İttifâk ol mevzi’de ve ol etrâfuñ ne kadar sibâ’ı ve behâyimi var ise şîrûñ hizmetinde olup emr ü fermânını cânlarına minnet ve sâye-i ‘âzametini mücib-i râhat-ı ‘add itmişler idi.” [71B]. Ancak aslanın gençliği geçip eskisi kadar kuvveti kalmamıştır. İhtiyarlıktan bedeni zayıflayan aslanın, gözleri görmez ve dişleri kesmez. Gençliğindeki heybeti ve kudreti kaybolan aslanın yaşlılığında farelerle bile mücadele edemeyecek durumda kaldığı ifade edilmiştir.

Hikâyelerde, ayrı bir başlık altında ele alınmayan Çapükdest tarafından anlatılan kedilerin ortaya çıkışıyla ilgili olan hikâyede aslanın, kedilerin atası olduğu da ifade edilmektedir.

Aslan, “Sadrî ve Aslan” hikâyesinde Sadrî’ye gösterdiği cömertliğiyle ön plandayken “Karakulak ile Aslan” hikâyesinde korkaklığı vurgulanmıştır. Son olarak

ise “Tavus Olduğunu İddia Eden Çakal” hikâyesinde, çakalın hilesini anlayarak akıllı bir hayvan olduğunu göstermiştir.

3. 2. 2. 4. Ayı

“Kuyumcu ve Dülger” hikâyesinde, dülgerin ders vermek amacıyla kuyumcunun kalıbına alıştırarak oğulları olduğunu söylediği iki yavru ayıdan bahsedilir.

3. 2. 2. 5. Balıklar

“Cevherşinâs ile İbnü’lgayb” hikâyesinde, Kâmcûy cariyenin sadakatsizliğine gülmeleri vesilesiyle anılmaktadırlar.

3. 2. 2. 6. Bülbül

“Vezir Âsım ile Gülfeşân” hikâyesinde, Mehizâr’ın sadakatsizliğinin ortaya çıkmasında kullanılan bir motiftir.

3. 2. 2. 7. Çakallar/ Şegaller

Çakalların, haysiyetsiz ve alçak olduğu yukarıdaki bölümde belirtilmişti. Olumsuz anlamlar çağrıştıran bu hayvanın, hırsından ve sinsiliğinden daima komik ve zor durumlarda kaldığı görülmektedir. Gazzâzın hatunu tarafından anlatılan hikâyede, hazır avı bırakıp devenin peşinden giden çakalın ahmaklığı anlatılırken karakulağın çiftinin anlattığı hikâyede sinsiliği ve kurnazlığı ifade edilmiştir.

Son olarak “Tavus Olduğunu İddia Eden Çakal” hikâyesinin başında çakal, komik bir durumla ortaya çıkar. Yiyecek bir şeyler bulma gayesiyle girdiği boyacı dükkânında, boya küplerine düşüp düşüp çıkan ve sonunda kendi görüntüsünden eser kalmayan çakalın budalalığı okuyucuyu güldürmektedir. Sonunda boya küplerinden kurtulan çakal, kurnazlığı sayesinde de bütün hayvanları kandırarak kendi emri altına alır. Ancak bu kurnazlığı başına bela olur ve ahmaklığı yüzünden bütün planı ortaya çıkar.

3. 2. 2. 8. Deve

Sipâhînin hatunu tarafından anlatılan “Merd-i Mücerreb” hikâyesinde; dereyi geçmekte inat eden bir devenin, annesi geçtikten sonra ona uyması anlatılır. Bu hikâyede deve motifi, kişinin huylarının soyundan geldiğini göstermek için

kullanılmıştır. Ayrıca gazzâzın hatununun anlattığı “Çakal ile Deve” hikâyesinde de uyuz olan bir deveden bahsedilir.

3. 2. 2. 9. Fare/ Muş

Fare motifi, iki hikâyede kullanılmıştır. Bunlardan ilki, “Bekçi Çapükdest” hikâyesinde olup aslanı rahatsız etmeleri dolayısıyla; ikincisi ise “Çakal ve Deve” hikâyesinde, çakalın bir fare deliğini gözetmesi vesilesiyledir.

3. 2. 2. 10. Fil

“Vezir Âsım ile Gülfeşân” hikâyesinde, Mehizâr’ın filcibaşıyla olan münasebeti dolayısıyla geçmektedir.

3. 2. 2. 11. Eşek/ Himar

Sözlüklerde, kaba ve yeteneksiz kimseler için söylendiği bazen de inatçılığıyla ön planda olduğu görülmektedir (Çağbayır, 2007: 1496). Halk içinde budala kimseler için de kullanılan ifade, Türk edebiyatında da görgüsüzlük ve ahmaklığın ifade edilmesi için kullanılır. Pala, Türk edebiyatında sesinin çirkinliğiyle de anıldığını belirtmektedir (2004: 192).

“Aslan Postlu Eşek” adlı hikâyede eşek, fakirleşen sahibinin kendisine bakamamasından dolayı zayıflayıp hareket etmeye bile gücü kalmayacak hale gelir. Sahibinin aslan postu geçirerek serbest bıraktığı eşek, görüntüsü sayende bütün tehlikelerden korunacaktır. Ancak her canlı doğasının gereğini yapacağından kendi cinsinin sesini duyduğu anda kendini gizleyemez ve helakine sebep olur.

“Himâr ile Yaban Öküzü” hikâyesinde ise sesinin güzelliğinden bahseden eşek, vakitsiz hareketinin ve ahmaklığının bedelini ağır öder. Son olarak “Çin Padişahı ve Medînetü’l-kar Padişahının Kızı” hikâyesinde gördüğümüz aksak eşek, vezirin oğlunun kalıbına girmesi dolayısıyla anılır. Yukarıda ifade ettiğimiz üzere budala bir kimse olan vezirin oğlunun eşek kalıbına girmesi tenasüp oluşturmuştur.

3. 2. 2. 12. Kaknûs

“Hakîm-i Sâz-pervaz” hikâyesinin sonunda bahsedilen kaknûs, müzikle ilgili bilgi verilmek için anlatılacak bir hikâyenin motifidir. Ancak mütercim tarafından bilerek veya bilmeyerek atlanmıştır. Kaknûs, burnunda hesapsız delikleri olan ve bu deliklerin her birinden farklı ses çıkaran Hint’te yaşayan bir kuştur.

3. 2. 2. 13. Kaplan

“Pelengfırîb ile Kaplan” hikâyesinde, korkak ve akılsız davranışlar sergileyen bir hayvan olarak ortaya çıkar.

3. 2. 2. 14. Karakulak

“Tûtî-i Hekîm” hikâyesinde, şegalin dostu olarak ifade edilen karakulak, dostuna verdiği akıldan da anlaşıldığı üzere hileci bir hayvandır.

“Karakulak ile Aslan” hikâyesinde de hileci olduğu görülen karakulağın maymunu kandırmasından dürüst bir hayvan olmadığı da anlaşılmaktadır. Hileyle aslan ve maymunu oyuna getiren karakulak için akıllı da olduğu söylenebilir. Hikâyede karakulağın dişisi, “Kurt ile Çakal” hikâyesinin de anlatıcısıdır.

3. 2. 2. 15. Kedi

“Bekçi Çapükdest” hikâyesinde görülen kedinin adı Çapükdest’tir. Aslanı farelerden korumak için bekçilik görevine getirilen kedinin, fareleri öldürmeyerek görevinin devamlılığını sağlaması akıllı bir hayvan olduğunu göstermektedir. Ancak yerine koyduğu oğlunun yaptığı davranış sonucunda işini kaybeden Çapükdest, kedilerin hepsi için akıllı denilemeyeceğini de gösterir. Hikâyede; ayrı bir başlık altında ele alınmayan ve kedilerin ortaya çıkışını anlatan hikâyede Çapükdest, soylarının aslandan geldiğini söyleyerek asil bir hayvan olduklarını da ima etmektedir.

3. 2. 2. 16. Kirpi/ Harpüş

“Hikâye-i Mîve-i Hayât” adlı hikâyede; Hazret-i Süleyman’ın ab-ı hayatı içip içmeme hususunda, bütün hayvanların aksine sonsuz hayatın getirebileceği olumsuzlukları da düşünüp dile getirmesiyle anılmaktadır.

3. 2. 2. 17. Koyun

Vezir Hûşmend tarafından anlatılan hikâyede koyun, aslan tarafından edepsizlikle ve adap bilmemekle suçlanmaktadır. Kendisine oynanan oyunun bir parçası olan bu suçlamalar doğru olmamakla birlikte aslana verdiği cevapla, akıllı bir hayvan olduğunu da göstermiştir.

Ubeyde’nin tûtîsi tarafından anlatılan “Koyunun Padişaha Nasihati” adlı hikâyede, iki koyunun kendi aralarında konuşmalarına tanık olunur. Dişi olanın, güç

isteği karşısında kendi canını tehlikeye atmak istemeyen koyun verdiği cevapla da padişaha nasihat etmiş olur.

Koyunun uysal ve anlayışlı bir hayvan olarak tanımlanmasının yanında bu hikâyelerde akıllı bir hayvan olarak gösterilmiş ve olumlu yansıtılmıştır.

3. 2. 2. 18. Kumru

Ubeyde'nin erkek tûtîsi tarafından anlatılan “Koyunun Padişaha Nasihati” adlı hikâyede, padişahın gülmesine sebep olan iki kumrudan bahsedilir.

3. 2. 2. 19. Kurt

Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan kurt; cesaretli ve akıllı bir hayvandır. Mihrişâh'ın anlattığı “Dilfürûz” hikâyesinin şahıs kadrosunda görülen kurt, Dilfürûz'a saldırmak üzere iken söylenenlerden dolayı avından vazgeçer. Aç olduğu belirtilen kurdun; Dilfürûz'a merhamet etmesine ve avından vazgeçmesine sebep, verilen sözün yerine getirilmek istenmesindendir. Bu hikâyede, Dilfürûz'a izin vermesi onun dürüstlüğünü de göstermiştir.

“Çapükdest ve Aslan” hikâyesinde, aslanı farelerden korumak için kedinin bekçilik görevine getirilmesini teklif etmesi de aklının bir göstergesidir.

Kurdun olumsuz özelliklerinin de ifade edildiği durumlar da mevcuttur. “Sadrî ve Aslan” hikâyesinde; çakalla birlikte anılan kurdun, haysiyetsiz ve alçak olduğu ifade edilirken “Kurt ve Çakal” hikâyesinde çakala yapacağı hileye kendi düşen ahmak bir hayvan görünümündedir.

3. 2. 2. 20. Kuş

Ubeyde'nin dişi tûtîsi tarafından anlatılan “İlim Seferine Giden Sâlih” adlı hikâyede, Sâlih'in bakışlarının etkisinden ölen bir kuştan bahsedilir. Ayrıca “Zahit ile Murg” hikâyesinde fakir bir kimseye bereket getirmesiyle anılır.

3. 2. 2. 21. Maymun/ Buzine

Tûtî-i Hekim tarafından anlatılan “Maymun Zeyrek ile Dizdâr-zâde” hikâyesinde, maymunun adı Zeyrek'tir. Zeyrek hakkında bilgi verilmemekle birlikte babasının dostu olan bir maymun için akıllı ve bilgili biri olduğu söylenmektedir. Hikâyede maymun Zeyrek'in kendi cinsi dışında biriyle yani bir insanla olan arkadaşlığının olumsuzluğu ifade edilmektedir.

“Hakîm-i Sâz-pervaz” hikâyesinde ise musiki sanatının ortaya çıkmasındaki etkisinden bahsedilmektedir. Özel bir kimliği olmayan maymunun, ağaçlar arasında gezinirken karnını dallara taktırması ve bağırsakları kuruduktan sonra hoş bir seda çıkmasından bahsedilir.

Son olarak “Karakulak ve Aslan” hikâyesinde ortaya çıkan maymun, karakulağın yaptığı oyuna inanmayarak akıllı bir hayvan olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda efendisi aslana da bağlılığı ve sadakati anlaşılan maymun, karakulağın oynadığı oyunda telef olmaktan da kaçamaz.

3. 2. 2. 22. Müşârik

Tûtî-i Kâmil’e yoldaş olması için iki altına alınan Müşârik, akılsız bir kuş olarak tanıtılmaktadır. Hiçbir marifeti olmayan bu kuşun, “...ğayret tamarları harekete gelüp şaf-derûn olmağla bî-tevaḳḳuf ağzın açup eyitti.” [7A] ifadesinden konuşamadığı da anlaşılmaktadır. Ancak Mâhşeker’in eşine ihanet etme isteğini duyunca dili çözülüp konuşmaya başlar.

Müşârik, akılsız bir kuş olarak ifade edilmesine rağmen Mâhşeker’e söylediği şu sözler tam tersini düşündürmektedir: “Ey Mâhşeker! Kendi zevcûñ muhibb-i şâdıkuñ H̱’ace Sâ’id’üñ dostlığından ne takşîrlik gördüñ vefâdârlığından ne ihtimâl mülâhaza itdüñ ve ne tîz bir ğayrıya gönül virdüñ. El-ḥamdüli’llâh H̱’ace Sâ’id şâğdur. ‘An-ḳarîb gelmek üzeredür. Ey Mâhşeker! Gel düşmenleri ḥandân ve dostlarını giryân eyleme H̱’ace Sâ’id kim eründür. Halk arasında ḥacîl idüp yüzün yire düşürme Allah’dan ḳorḳup halkdan uṭanmaz mısın? Buncılayın fi’l ü şenî’ vü ‘amel-i ḳabâyiḥe mübâşeret idersin.” [7A]. Ancak bu konuşması vakitsiz olup Mâhşeker’in gazabından kurtulamamıştır.

Tûtî-i Kâmil, Müşârik’in haklı olduğunu ve doğru konuştuğunu bilmekle birlikte başına gelenlerin vakitsiz konuşmaktan olduğunu da bilmektedir. Ancak Mâhşeker’in öfkesinden korktuğu için Müşârik hakkında şu ifadeleri kullanır: “Müşârik gibi bir bî-iz’ân[a] söyleyüp izn taleb idesin. Müşârik keyfiyyet-i ‘aşḳı bilmez ve lezâ’iz-i maḥabbeti fehm itmez ve bâ-ḥuşûş ğâyet ğammâz u nâ-dân idi.” [8A].

3. 2. 2. 23. Serçe

“İbrâhîm Edhem Hazretleri” hikâyesinde geçen serçenin gözleri görmemesine rağmen nasibi bir arı vesilesiyle ayağına kadar gelir.

3. 2. 2. 24. Sinek

“Bağdat Halifesi ile Sinek” hikâyesinde; halifeyi rahatsız etmeleri ile anılan sinekler, kişinin bu küçücük hayvanlardan bile aciz kalıp Allah’a sığınması için yaratıldıkları ifade edilmektedir. Sinek motifinin kullanıldığı diğer bir hikâye ise “Çin Padişahı ve Medînetü’l-kar Padişahının Kızı” hikâyesidir. Vezirin oğlu sinek üslubunda Çin padişahının üstünde gezinir.

3. 2. 2. 25. Tavus

İki hikâyede karşılaşılan tavus, ilk olarak Zarîfe’nin hamile kalabilmesi için padişahın kıymetlisi olan tavusu öldürmeleri hasebiyle “Padişahın Tavusu” adlı hikâyede geçer. İkincisi ise “Tavus Olduğunu İddia Eden Çakal” hikâyesindedir ki çakalın ahmaklığı sonucunda boyaların içine düşmesinden kaynaklanan değişikliği kullanarak tavus iddiasıyla bütün hayvanları emri altına almasıdır.

3. 2. 2. 26. Tilki

Türk kültüründe korkaklık ve kurnazlık özellikleriyle ön plana çıkan tilki; “Aslan ve Koyun” hikâyesinde, koyunun öldürülmesine sebep olmuştur (Çoruhlu, 2017:299). “Seyis ve Efendisi” adlı hikâyeyi anlatan tilki, koyunu güç durumda bırakarak ölümüne sebep olmuştur.

“Seher-hîz Olan Dostlar” adlı hikâyenin de anlatıcısı konumunda olan tilki; “Memâlik Pîr” adlı hikâyede, hırsı yüzünden elindekinden de olan bir hayvanı temsil etmektedir. “Pelengfirîb ile Kaplan” hikâyesinde ise yine hırsının kurbanı olan bir tilki gösterilmiştir.

3. 2. 2. 27. Tûtîler

Tûtî, iç hikâyelerde ilk olarak “Hikâye-i Bâzergân” da ortaya çıkar. Bu hikâye, konu bakımından ana hikâyeye benzerlik gösterirken tûtî de Tûtî-i Kâmil ile benzer niteliktedir. Bu tûtî, aynı zamanda “Hazret-i İbrahîm” hikâyesinin de anlatıcısıdır.

“Tûtî-i Hekîm” hikâyesinde yer alan tûtînin, hekim meşrep olduğu ve her derdin ilacını bildiği ifade edilmektedir. “Maymun Zeyrek ile Dizdâr-zâde” hikâyesinin de anlatıcısı olan tûtînin yavrularını kurtarmak için kurduğu oyun da ne kadar zeki bir kuş olduğunu göstermektedir. Tellalın “Envâ-ı emrâzına ‘ilâc itmege kâdir ‘âlim ü ‘âkıll u şâ’ir ve lezîz muşâhabat itmekde mâhirdür.” [40A] dediği tûtî,

görenleri kendine hayran bırakacak güzelliğindedir. Sevginin karşılıklı olmasının gereğinden bahsedildiği hikâyede, tûtînin vefasızlığı ifade edilmektedir.

Sadakatin öneminin vurgulandığı ve Tûtî-i Kâmil'in sadıklığını ifade etmek için anlattığı “Hikâye-i Şâh Kubâd” da Şâh Kubâd'ın tûtîsi, nükte ve letafetinden her göreni hayran bırakan zarif bir kuştur.

Hikâyede özel bir isme sahip olan iki tûtî vardır. Bunlar, Zebânâver ve Sühanperver'dir. Zebânâver, Padişah Camas'ın tûtîsi olup her konuda bilgiye sahip akıllı bir kuştur. Sühanperver ise Zebânâver'in küçüklükten birlikte olduğu ve âşık olduğu dişi tûtîdir. Aynı zamanda Zebânâver, “Hemenâz ile Behzâd” hikâyesinin; Sühanperver, “Muhtâr ile Meymûne Hikâyesi” nin anlatıcısı konumundadır.

“Ubeyde ve Tûtîleri” hikâyesinde, ana baba ziyaretini ve çalışıp kazanmayı terk eden Ubeyde'ye nasihat vermesi için hediye edilen iki tûtîden bahsedilir. Bu tûtîlerin özel bir adı olmamakla birlikte sahibi, “Ğâyet hûb-edâ ve naşîhatleri cân-fezâ sözleri benî âdemden ziyâde mü'essirdür.” [125A] olarak tanımlamaktadır. Tûtîlerden erkek olanı, “Üç Memeli Kız ile Kör Adam” ve “Koyunun Padişaha Nasihati” hikâyelerini; dişi olanı ise “İlim Seferine Giden Sâlih” hikâyesinin anlatıcısıdır.

Son olarak tûtî, “Çin Padişahı ve Medînetü'l-kar Padişahının Kızı” adlı hikâyede, Çin padişahının kalıbını kullanması dolayısıyla anılmıştır.

3. 2. 2. 28. Yaban Öküzü/Sığırı

Yaban sığırı, “Sadrî ve Aslan” hikâyesinde Sadrî'ye yardım etmesi vesilesiyle anılırken Yaban öküzü, “Himâr ile Yaban Öküzü” hikâyesinde eşeğin köylü olarak tabir ettiği ancak gayet akıllı bir hayvan olarak görülür. Yaban öküzü, aynı zamanda “Hizem- Fûrûş ile Testisi” adlı hikâyenin de anlatıcısıdır.

3. 2. 2. 29. Yılan

Klasik Türk edebiyatında genellikle siyah ve zehirli olmasıyla anılan yılan halk arasında ejderha benzetmelerinin de yapıldığı görülmektedir (Pala, 2024: 297; Yıldırım, 2008: 502). “Hikâye-i Şâh Kubâd”da tûtînin padişaha getirdiği meyveyi zehirlemesiyle anılan yılanın, büyüklüğünden büküm büküm yattığı gözler önüne getirilir. Bu heybetli yılan, adeta ejderha gibidir ve nefesinin buharı bütün bağı zehirleyebilecek kudrettedir.

Yılan motifinin kullanıldığı bir diğer hikâye ise Ubeyde'nin erkek tûtîsinin anlattığı “Koyunun Padişaha Nasihati” adlı hikâyedir. Kadınların vefasızlığı üzerine anlatılan hikâyede, dişi yılanın eşini aldatması ve sonucunda aldığı yaradan dolayı yalan söyleyerek padişaha iftira atması konu edinilir.

Hikâyede, sadece isim olarak geçen hayvan motifleri ise şunlardır: Beбри, peleng, sırtlan, güvercin, hurus, karga, ördek, canavar ve semmur.

3. 2. 3. Olağanüstü Varlıklar

3. 2. 3. 1. Ağaçtan Yapılan Kız

Tûtînâme’de dokuzuncu gecede anlatılan hikâyede, dört arkadaşın yolculukları sırasında bir dağda gecellemeleri gerekir. Sırayla bekçilik yapan bu arkadaşlardan dülger, bir ağaca kadın şekli verir. Kuyumcu ve terzinin sıraları geldiğinde bu şekli görüp her ikisi de kendi sanatlarını icra ederek gerçek bir kadın sureti ortaya çıkarırlar. Nöbet zahide gelip de bu sureti görünce dua ederek can bulmasını ister. Nitekim bu ağaçtan kalıp canlanır ve ortaya gerçek bir kadın çıkar. Ancak hepsi âşık olur ve aralarında bir anlaşmazlık çıkar. Yardım istedikleri kimseler de kıza âşık olduğundan bir sulh sağlanamaz. Cemaat, çözüm olarak mezarlıkta dua edilmesini teklif eder ve dua esnasında büyük bir ağaç ortadan ikiye ayrılarak kızı içine alır.

3. 2. 3. 2. Bir Kimse

“Zahit ile Murg” hikâyesinde, dilencilikle geçinen bir zahit, bir gece yine dilenmek için gezinirken birine rast gelir. Bu kişi, helalinden bir altın mı yoksa haramdan on altın mı istediğini sorunca zahit, helalinden bir altına razı olur. Bu bir altınla da kuş alan zahit, onun sayesinde büyük kazançlar elde eder. Zahidin bu kişiyle karşılaşması onun sınavıdır ve gaipten kimsenin teklifine doğru cevap vererek büyük bir zenginliğe kavuşmuştur.

3. 2. 3. 3. Çöldeki Kadın

“Pâdşâh-ı Horâsân ile Merd-i Cân bâz” hikâyesinde; Merd-i Cân bâz, padişahın rüyasını yorumlarken çölden bir ses gelir. Padişahın da isteği üzerine sesin olduğu yere giden Merd-i Cân bâz, ay gibi parlak ve güzel yüzlü bir kadınla karşılaşır. Bu kadın, padişahın ömrünün son bulduğunu söyler. Merd-i Cân bâz’ın, padişahın hayatı için ne gerektiğini sorması üzerine ise ailesiyle birlikte kendisini

feda etmesi gerektiğini ifade eder. Padişah için kendisini ve ailesini feda etmeye razı olan Merd-i Cân bâz, ilk olarak oğlunu öldürmek ister. Tam bu sırada, çölden tekrar bir ses gelerek sadakatinin belli olduğunu ve padişahın ömrünün uzadığını ifade eder. Kadının, Merd-i Cân bâz'ın, sadakat konusunda padişahın güvenini kazanması için gönderilmiş bir varlık olduğu düşünülmekte olup bu hikâye, Hazret-i İbrahim'in imtihanını da hatırlatmaktadır.

3. 2. 3. 4. Devler

Sadece “Zühre ile Dilnüvâz, Rahşsâz ve Tîrândâz” hikâyesinde geçen devlerden ismen bahsedilmiştir. Tîrândâz'ın, kaçırılan Zühre'yi kurtarmak için gittiği kulede devlerle savaştığı ifade edilmiştir.

3. 2. 3. 5. Hâlis

“Hümâyûnbaht ile Ferahbaht” hikâyesinde geçen Hâlis, peri taifesinden olup Ferahbaht'ın Mübârekfâl'la yol arkadaşı olmasından sonra ortaya çıkmıştır. Ferahbaht'ın ilerlemesinde büyük faydaları olan bu şahıs, Ferahbaht'ın karşısına yılan görünümünde gelmiştir. Aynı hikâyede kurbağa görünümünde gelen ve peri taifesinden Muhlis'le olan kavgalarına şahit olan Ferahbaht'ın cömertliğiyle karşılaşan Hâlis, ona yardım etmek amacıyla insan görünümünde yoldaşı olur. Hikâyenin sonunda Mübarekfâl'ın aslını söylemesi üzerine gözden kaybolur.

3. 2. 3. 6. Muhlis

“Hümâyûnbaht ile Ferahbaht” hikâyesinde geçen Muhlis ve Hâlis birlikte ortaya çıkan ve Ferahbaht'ın ilerlemesinde yardımcı olan diğer bir varlıktır. Kurbağa suretinde ortaya çıkan Muhlis'i, yılan suretinde olan Hâlis'in elinden Ferahbaht kurtarmıştır. Bu cesareti karşısında kendisini Ferahbaht'a borçlu hisseden Muhlis, Ferahbaht başarı elde edene kadar yanından ayrılmamış ve hikâyenin sonunda Hâlis'le birlikte peri taifesinden olduğu öğrenildikten sonra gözden kaybolmuştur.

3. 2. 3. 7. Mübârekfâl

“Hümâyûnbaht ile Ferahbaht” hikâyesinde geçen Mübârekfâl, derviş kılığındaki Ekmeleddin Hemedânî tarafından Ferahbaht'a yoldaş olması için gönderilir. İnsan kılığında gelen Mübârekfâl, Ferahbaht'ın bahtını, talihini temsil etmektedir. Derviş; Ferahbaht'a baht açıklığını, Mübârekfâl olarak yol arkadaşı

etmiştir. Mübârekfâl, yanında olduğu sürece daimî bir ilerleyişte olan Ferahbaht'ın, hikâyesinin sonunda hak ettiği konuma gelmesi üzerine gözden kaybolur.

3. 2. 3. 8. Peri

“Zühre ile Dilnüvâz, Rahşsâz ve Tîrândâz” hikâyesinde; periler, Zühre'yi kaçırarak varlıklar olarak ismen geçmektedir.

“Hümâyûnbaht ile Ferahbaht” hikâyesinde, Hâlis ve Muhlis'in de peri taifesinden olduğu daha önce belirtilmişti.

Peri; “Şâh Behvâc ile Âzim” ve “Hizem- Fûrûş ile Testisi” hikâyelerinde de geçmekte olup ilk hikâyede, insan olan sevgilisinden ayrılamadığı için atmış yıl boyunca kuyuda bekleyen bir periden bahsedilir.

İkinci hikâyede ise Hizem- Fûrûş adlı oduncu; dağa çıktığı esnada, beş on kişinin bir testi başında ziyafet yaptığını görür. Hikâyedeki bu kişilerin peri taifesinden olduğu belirtilmiş olup ayrıca testinin de olağanüstü özelliklere sahip olduğu ifade edilmektedir.

3. 2. 3. 9. Rüyada Görülen Kişiler

Yirmi üçüncü gecenin ilk hikâyesi olan “Gazzâz” adlı anlatıda; gazzâzın rüyasına giren melek gibi iki varlıktan bahsedilir. Bunlardan ilki azmi diğeri ise bahtı olduğunu söyleyerek ‘Ya İbnü'l Mirrih’ diye çağırır. Bu üç varlık, gazzâzın rüyasında bütün kazancını savurup giderler ve gazzâz sabah uyandığında kazancını yerinde bulamaz. Bu rüya iki gün boyunca tekrarlanır.

“Mahrûse ve Zabil Padişahı” adlı hikâyesinin karakterlerinden olan vezirler tarafından anlatılan “Dağıstan Padişahı” hikâyesinde, padişah rüyasına giren üç varlıktan bahsedilir. Güzel yüzlü bir kadın olarak tasvir edilen bu varlıklardan ilki, malının sureti olduğunu; ikincisi, bedeninin kuvveti olduğunu ve üçüncüsü, himmeti olduğunu söyler. İlk iki rüyada; bu varlıkları kovan padişahın, hazinesinde ve bedeninde kötüşmeler başlar. Rüyaların sahil olduğunu kanaat getiren padişah, üçüncü rüyasına gelen kişiyi kovmaz ve eski haline döner.

“Ahmak Berber ile Brehmen” hikâyesinde ise Harezmlî bir bezirgânın, bütün kazancını ihtiyaç sahiplerine vermeye karar vermesi üzerine rüyasına gelen nur yüzlü bir ihtiyardan bahsedilir. Bu ihtiyar, brehmen suretinde görüneceğini ve başına vurup öldürdüğünde kendisinin her bir parçasının altın olacağını ifade eder.

3. 2. 3. 10. Ses

“Şehzâde ve Brehmen” hikâyesinde, Hint padişahının kızı, şehzâde ve brehmenin kendilerini kurban ettiklerini görünce uğursuzlukla suçlanmaktan korkarak kendini öldürmeye karar verir. Tam bu esnada bir ses gelir ve Müslüman olmasını ve dua ettikten sonra kesilen başlarla gövdeleri birleştirmelerini söyler. Bu sesin sahibi hakkında bir bilgi verilmemekle İlahî bir durum olarak ifade edilebilir.

3. 2. 3. 11. Tılsımlı Merkeb

“Zühre ile Dilnüvâz, Rahşsâz ve Tîrândâz” hikâyesinde geçen bu varlık, kaçırılan Zühre’yi kurtarmak için Rahşsâz tarafından büyü kullanılarak yapılmıştır. Bu varlığın her yere saniyesinde ulaşabileceği ifade edilmiş olup Tîrândâz, büyük bir cesaret göstererek bu eşeğe binerek kuleye ulaşmıştır.

3. 2. 4. Dinî Şahıslar:

3. 2. 4. 1. Abbasi Halifesi ve Bağdatlı Alim

Bekçi Çapükdest tarafından anlatılan “Bağdat Halifesi ve Sinek” hikâyesinde geçen Abbasi halifesi ve Bağdatlı alimin özel bir kimliği bulunmamakla birlikte dinî şahıslar arasında ele alınması daha uygun bulunmaktadır. Hikâyede; güç ve kudret sahibi, İslâm Medeniyet’inde önemli bir yere sahip olan halifenin, sineklerle olan mücadelesi anlatılır. Sineklerden rahatsız olan halifenin, bu faydasız varlıkların yaratılmasını ve bunlara çözüm bulunamamasını eleştirmesi üzerine Bağdatlı alimin cevabı manidardır.

Bağdatlı alim; halifenin, kibre kapılarak Allah’ı unutmaması adına bu küçük varlıklara gücünün yetmediğini ifade ederek bir ders vermek istemiştir.

3. 2. 4. 2. Bâyezîd-i Bistâmî

Horasanlı olduğu ifade edilen Bâyezîd-i Bistâmî, ilk mutasavvıflardandır (Köprülü, 1976). Tûtînâme’de, Tûtî-i Kâmil’in aşktan anlamayanların eşekten beter olduğunu ifade etmesi üzerine kendisine telmihte bulunulmuştur. Yirmi birinci gecenin ilk hikâyesi olan “Bâyezîd-i Bistâmî Hazretleri ve Türkmân” adlı anlatıda, Bâyezîd-i Bistâmî’nin, aşktan anlamayan bir kişiye eşek benzetmesi yapması konu alınmıştır.

3. 2. 4. 3. Cebrail

Tûtînâme’de; “Hikâye-i Mîve-i Hayât” ve “Hazret-i Mûsa ve Ukab” olmak üzere iki hikâyede yer alan vahiy meleği, Cebrail, dört büyük melekten biridir (Ünal ve Yavuz; 1993: 202). “Hikâye-i Mîve-i Hayât” adlı anlatıda Süleyman peygambere, Allah tarafından âb-ı hayatın gönderildiğini ileten Cebrail; “Hazret-i Mûsa ve Ukab” hikâyesinde, güvercin kılığında Hazret-i Mûsa’ya sığınmıştır.

3. 2. 4. 4. Cüneyd-i Bağdâdî

Zahir ve batın ilimlerde derin bilgilere sahip olan Cüneyd-i Bağdâdî’nin tasavvufun kurucusu olduğu kabul edilmektedir (Ateş, 1968: 10). Cüneyd-i Bağdâdî, Tûtînâme’de on altıncı gecede Tûtî-i Kâmil tarafından anlatılan “Hikâye-i Cüneyd” adlı anlatıda geçmekte olup semâ meclisindeyken aşk ateşinden vefat ettiği ifade edilmiştir.

3. 2. 4. 5. Dervîş Hevâyî

“Ağaçtan Yapılan Kız” hikâyesinde kadının, yalancılığı üzerine zahit tarafından anlatılan “A’yân-ı Horâsan ile Dervîş Hevâyî” hikâyesinde dinî bir şahsiyettir. Horasan’ın ileri gelenlerinden bir kişinin davetine katılan Dervîş Hevâyî, seyahatlerinde denk geldiği bir olaydan bahseder. Anlatılan hadisenin ne olduğundan bahsedilmemiş olup davetlilerden birinin keyfini kaçırması üzerine suçlamalara maruz kalan Dervîş Hevâyî, hikâyenin kendisinden olmadığını söyleyerek durumu toparlamaya çalışır. Dervîş Hevâyî’nin, verilen tepkiler sonucunda utanması anlatılan hikâyede uygunsuz bir durum olduğunu düşündürmektedir.

3. 2. 4. 6. Ekmeleddin Hemedânî

“Hümâyûnbaht ile Ferahbaht” hikâyesinde; dervîş olduğunu söyleyen Ekmeleddin Hemedânî, Ferahbaht’a nefes vererek büyük bir devlete ve zenginliğe kavuşmasını sağlar.

3. 2. 4. 7. Hazret-i İbrahim

Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm’ın müştereken kabul ettiği büyük peygamber (Harman, 2000: 266). Kur’ân’da; kendisinden en çok söz edilen peygamberlerden biri olduğu ifade edilen Hazret-i İbrahim’in; şahit, müjdeleyici, uyarıcı, davetçi ve aydınlatıcı bir maksatla gönderildiği bildirilmektedir. Ayrıca Hazret-i İbrahim’in, muhakeme yeteneğinden, akıl yürütme ve sorgulayıcı

yaklaşımından da bahsedilmektedir (Ateş, 2016: 10; Polatoğlu, 2023: 216; Önkal, 2007:167).

Hazret-i İbrahim'in, bu sorgulayıcı yaklaşımı ve akıl yürütme yöntemine örnek olarak Bakara sûresinin 260. âyetinde geçmekte olan yeniden diriliş ile ilgili bilgiler verilebilir. Âyetin meâli, Gölpınarlı tarafından şöyle yapılmıştır:

“An o zamanı da, hani İbrahim, Rabbim demişti, ölüyü nasıl diriltirsin? Allah, inanmıyor musun demişti de İbrahim, evet, inanıyorum ama kalbim tam yatışsın, iyice anlayayım demişti. Allah da demişti ki: Dört kuş al, onları kesip paramparça et, parçalarını birbirine kat, sonra o karışık parçalardan her birini bir dağın üstüne koy, sonra da onları çağır, koşarak sana gelecekler. Bil ki Allah, şüphe yok ki pek yücedir, hikmet sahibidir.” (Kur’ân-ı Kerîm Meâli, 1958, el-Bakara/260).

Tûtînâme’de, “Hikâye-i Bâzergân” da gördüğümüz bu âyetin iktibası, bezirgânın tûtîsi tarafından anlatılmış olup kendisinin yeniden dirilmesinin açıklaması niteliğindedir. Burada bezirgânın hikâyeden sonra Müslüman olması dikkat çekmektedir. Nitekim Hazret-i İbrahim de Allah’ın varlığını ve birliğini akıl yoluyla kavramaya çalışmasıyla bilinmekte olup Kur’ân âyetlerinde bu yönüne dikkat çekilmiştir.

Bezirgânın tûtîsi tarafından anlatılan “Hazret-i İbrahim” hikâyesinde, Hazret-i İbrahim’in bedeni oluşturan parçaların nasıl bir araya geldiğini sorgulaması sonucunda, Yaratıcı ile aralarında geçen diyalog verilmiştir. Bu hikâye Hazret-i İbrahim’in sorgulayıcı yaklaşımını gözler önüne sermiştir.

3. 2. 4. 8. Hazret-i Mûsa

Kendisine Tevrat indirilen, dört büyük peygamberden biridir (Harman, 2020: 207). Tûtînâme’de, “Hümâyûnbaht ile Ferahbaht” hikâyesinin kahramanlarından Ferahbaht’ın cömertliği vesilesiyle telmihte bulunulan Hazret-i Mûsa, insanların içinde en cömerdi olarak ifade edilmektedir. Erkek yılan tarafından anlatılan “Hazret-i Mûsa ve Ukab” hikâyesinde, cömertliği ve merhameti vurgulanmıştır.

3. 2. 4. 9. Hazret-i Nuh

Kur’ân’da; A’râf sûresinin 59. âyetinde, kavmine peygamber olarak gönderildiği ifade edilen Hazret-i Nuh’un, kendisine inananlarla birlikte kurtarıldığını ancak inanmayanların suda boğulduğu aynı sûrenin 64. âyetinde

geçmektedir. Allah'ın kendisinden bir gemi yapmasını istediği Nuh Peygamber, büyük tufanda kendisine inananlarla birlikte kurtarılmıştır. Bu gemide, erkek ve dişi olmak üzere her canlı varlıktan ikişer tane bulunduğu bilinmektedir.

Tûtînâme'de, "Bekçi Çapükdest" hikâyesinde Hazret-i Nuh'a yapılan telmih de tufanla ilgili olup kedilerin ortaya çıkışını konu alır. Çapükdest, tarafından anlatılan hikâyenin ayrı bir başlığı olmayıp oldukça kısadır.

3. 2. 4. 10. Hazret-i Ömer

Hazret-i Ömer, Hazret-i Ebû Bekir'den sonra gelen ikinci halifedir. Kaynaklarda kölesi Ebû Lü'lüe tarafından hançerlenerek öldürüldüğü ifade edilen halifenin, zehirlenerek öldürülmesine dair bir rivayet yoktur. (Demirci, 2014: 18; Fayda, 2007: 46; Özatağ 2014: 30). Ancak Şems-i Tebrîzî'nin, Makâlât ve Sivâsî'nin, Menâkıb adlı eserlerinde Hazret-i Ömer'in bir kadeh zehir içmesine rağmen kendisine bir şey olmadığına bilgisi de verilir (Akpınar, 2021: 105).

Tûtînâme'de; Hazret-i Ömer, "Pelengfirîb ile Kaplan" hikâyesinde; Pelengfirîb tarafından anlatılan hikâyede geçmektedir. Hikâyede; merhametli ve vicdanlı oluşuyla ele alınan Hazret-i Ömer, kendisini zehirleyen köleye karşı davranışıyla insaniyetini göstermiştir.

3. 2. 4. 11. Hazret-i Süleyman

İsrailoğullarının peygamberi ve hükümdarı olan Hazret-i Süleyman'ın; Sâd sûresinin 35. âyetinde, kendisinden sonra hiçbir kimseye nasip olmayacak mülk ve saltanat için Allah'a yalvardığı ifade edilmektedir. Dileği kabul edilen Hazret-i Süleyman, bütün yaratılmışlar üzerinde hakimiyet kurmuştur.

Kur'ân'da, Süleyman peygamberle ilgili 58 âyet bulunmakla birlikte âb-ı hayat ile ilgili bir bilgi bulunmaktadır. Tûtînâme'de yer alan hikâyenin, rivayetlerden ibaret olduğu söylenebilir. Nitekim Enbiyâ sûresinin 34 ve 35. âyetlerine bakıldığında hikâyenin, aslının olmadığı anlaşılmaktadır.

Hazret-i Süleyman'a âb-ı hayatın sunulması, halk hikâyelerinde farklı versiyonlarda ele alınmıştır. Tûtînâme'de; "Hikâye-i Şâh Kubâd" adlı anlatıda, Şâh Kubâd'ın sonsuzluk vadeden meyveyi yemek istemeyerek Süleyman peygambere atıfta bulunması üzerine anlatılan "Hikâye-i Mîve-i Hayât", kıssanın farklı bir versiyonudur.

3. 2. 4. 12. İbrâhîm Edhem

Horasan'ın Belh şehrinde doğan İbrâhîm Edhem'in, uzun bir süre çöl seyahati yaptığı ifade edilmektedir. Bu yolculukta yaşadıklarıyla ilgili farklı menkıbeler oluşturulmuştur (Öngören, 2000: 293).

Yirmi üçüncü gecede, gazzâzın hatunu tarafından anlatılan hikâye dolayısıyla anılan İbrâhîm Edhem Hazretleri'nin, çöl seyahatinde karşılaştığı bir durumdan bahsedilir. Nasip konusunu ele alan hikâyedeki olayla ilgili herhangi bir kaynak bulunmayıp menkıbelerden yola çıkılarak oluşturulduğu düşünülmektedir.

3. 2. 4. 13. Mikail

“Hümâyûnbaht ile Ferahbaht” hikâyesinde; erkek yılan suretindeki peri tarafından anlatılan “Hazret-i Mûsa ve Ukab” adlı anlatıda, kartal görünümünde Hazret-i Mûsa'ya gelerek cömertliğinin derecesi gösterilmek istenmiştir.

4. MEKÂN VE ZAMAN

4. 1. Mekân

Tanzimat Dönemi'ne kadar olan eserlerde, mekâna önem verilmediğinden detaylı tasvirlerle rastlanmamaktadır. Mekân unsuru, sadece olaylara çerçeve niteliğinde bir araçtır (Çetin, 2013: 133). Ele alınan Tûtînâme metninin de bu dönemden önce yazılmış olduğu bilinmekte ve dolayısıyla mekân unsuruna önem verilmediği görülmektedir. Mekânlar; olayların yaşandığı çevreyi belirtmek dışında karakterlerin üzerinde ve olayların gelişiminde hiçbir etkiye sahip değildir. Hikâyede; bağ, hâne, dükkân, çemenlik, saray, su kenarı gibi genel ifadelerle belirtilen mekânlarda sadece ülke ve şehir adları ile bir hikâyede ele alınan Âşık Resan Dede Türbesi özel adlandırmaya sahiptir.

Tûtînâme'de mekânlar; açık mekânlar, kapalı mekânlar, şehir ve ülkeler ve son olarak da dinî mekânlar olarak sınıflandırılabilir. Açık mekânlar, genel olarak fabl niteliği taşıyan hikâyelerle birlikte yolculuklar esnasında karşımıza çıkan yerler olarak ifade edilebilir. Ayrıca bu mekânlar, aşk unsurunu ortaya çıkarabilmek için karakterlerin karşılaşmasına ortam hazırlar. Kapalı mekânların, genel olarak ihanet barındıran hikâyelerde gizliliği ifade edebilmek adına kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. Şehir ve ülkelerin, isim olarak belirtilmesi dışında herhangi bir tanıtıma başvurulmamıştır. Ancak hikâyelerin yaşanmışlığını ya da doğruluğunu

göstermesi açısından gerçek mekân kullanımı etkili olmaktadır. Dinî mekânlar ise hem İslâmiyet hem de başka dinler çerçevesinde ele alınmakta olup bazen bir problemin ortaya çıkışında bazen de çözümünde çerçeveyi oluşturmaktadır.

4. 1. 1. Açık Mekânlar

Ağaçlık/ Dağlık

“Tûtî-i Hekîm” hikâyesinde, tûtî bir ağacın üzerine yuva yapıp yavrularıyla birlikte yaşamaktadır. Bu ağacın dibini de çakal ve yavruları mesken tutmuştur. Bu iki farklı cinsin yavruları birbirleriyle dostluk kurarlar ve bu dostluk başlarına bela olur.

“Ağaçtan Yapılan Kız” hikâyesinde; bir dülger, bir kuyumcu, bir terzi ve bir zahidin, seyahatleri sırasında bir gün korkunç bir dağda gecekleri gerekir. Bu dağda nöbetleşe uyuyan bu dört arkadaş, sabaha kadar her biri sanatını icra ederek ortaya bir kız çıkarırlar.

“Hikâye-i Mîve-i Hayât”da sonsuz hayat bahşeden meyvenin etkisinin azalması için çekirdeğinden yeni bir ağaç yetiştirilir. Bu ağaçtan gelen ilk meyvenin denenmesi üzerine bir ölümcül bir zehre sahip olduğu görülür. Padişah, her ne kadar tûtîye öfkelenirse de ağacı görmeden ceza vermek istemez ve ağacın olduğu bağa giderler. Ağacın dibinde, ejderha gibi ağzından zehirler çıkaran bir yılan görürler ve zehrin sebebinin bu yılan olduğunu anlarlar.

“Hakîm-i Sâz-pervaz” hikâyesinde; ağaçlar ve dağlar arasında gezinen maymunun, karnının ağaca takılarak yırtılması ve bağırsaklarının iki ağaç arasında kalarak hoş sesler çıkarmaya başlaması anlatılmaktadır.

“Sadri ve Aslan” hikâyesinde; Sadri’nin günden güne fakirleşmesi sonucunda yolculuğa çıkması ve bu yolculuk sırasında aslanın mekân tuttuğu ağaçlık bölgeye denk gelmesi anlatılır. Bu hikâyede, eksiklikler bulunduğundan bu mekânda yaşanan olaylar hikâyenin gelişiminden anlaşılmaktadır.

“Gazzâz” hikâyesinde; gazzâzın nasibini uzakta aramamasını söyleyen hatunu, “İbrâhîm Edhem Hazretleri” hikâyesini anlatır. Bu hikâyede, İbrâhîm Edhem Hazretleri’nin sofrasından bir parça ekmek alan arı, bir ağacın üzerine yuva yapmış gözleri görmeyen bir serçeyi besler.

“Karakulak ile Aslan” hikâyesinde; bir ağaçlık mekânı kendisine mesken tutan aslan, mekânı maymuna emanet edip bir yere gitmesi gerekince karakulak, mekânı işgal eder ve olaylar gelişir. “Pelengfirîb ile Kaplan” hikâyesinde; evinden kaçan Pelengfirîb, bir beyabana gelir ve burada kaplanla karşılaşır. Kendisini kurtarmak için kaplanı hileyle kandıran Pelengfirîb, geri dönme ihtimaline karşı ağaçlığı ateşe verir ve kendisi de çocuklarıyla birlikte bir ağacın üstüne çıkar.

“Çin Fağfuru ve Melike-i Rum” hikâyesinde; Melike-i Rum’un erkeklerin vefasız olduğunu düşünerek evlenmek istememesinin sebebi, bahçe gezintisi esnasında bir ağaçlıkta yangın çıktığını ve bu yangında erkek tavusun, çiftini ve yavrularını bırakarak kaçmasıdır.

“İlim Seferine Giden Sâlih” hikâyesinde; Sâlih’in bir ağaç gölgesinde dinlenirken bir kuşun üzerine pismemesine sinirlenip bakışlarıyla kuşu öldürdüğü ifade edilir.

“Hizem- Fûrûş ile Testisi” hikâyesinde; Hizemfûrûş, bir oduncudur ve odun için bir dağa gider. Burada peri taifesinden olan beş on kişiyle karşılaşarak ortalarında bulunan testiyi hediye olarak alır.

Bağ/ Bahçe

“Hikâye-i Ebû’l-Mecd” de; Ebûlmecc, şehrin etrafını gezerken Bilsan padişahının kızını, bir bahçenin içinde görür ve âşık olur. “Galatnümâ ve Mühür” hikâyesinde, Galatnümâ’nın gezintisi esnasında bir bağın içinde Babil padişahının kızıyla karşılaşması ve birbirlerine âşık olmaları hikâyenin başlangıcıdır. Bu hikâyelerde mekân, iki kişinin birbirini görerek âşık olmasına ortam hazırlayıp hikâyenin başlangıcını oluşturmuştur.

“Tûtî-i Hekîm” hikâyesinde, Tûtî-i Hekîm tarafından getirilen hayat meyvesi bir bağa dikilir.

Mihrişâh tarafından anlatılan “Dilfûrûz” hikâyesinin temelini bağda gerçekleşen olay oluşturur. Dilfûrûz’un, cariyeler ile bağ gezintisine çıkması ve burada ulaşılması güç bir gülü beğenmesi sonucunda bahçıvan ile aralarında bir anlaşma geçer. Bu anlaşmaya göre Dilfûrûz evlendiği gün o bağa gelecektir.

“Hümâyûnbaht ile Ferahbaht” adlı hikâyede, Mısır padişahının kızını bahçede yılan sokar. Hâlis sayesinde kız iyileşir ve padişah, Ferahbaht’ı kendisine veliaht tayin eder ve kızıyla evlendirir.

“Padişahın Tavusu” hikâyesinde; çocuk sahibi olmak isteyen Şayyâd ve Zarîfe, padişahın bahçesinden tavusunu kaçırmıştır.

“Vezir Âsım ile Gülfeşân” hikâyesinde; Mehizâr’ın gerçek yüzü, bahçe seyrine çıktıkları zaman ortaya çıkar. Aynı konuyu işleyen “Cevherşinâs ile İbnü’lgayb” hikâyesinde de Kâmcûy cariyenin ihaneti, bir bahçe gezintisi sırasında ortaya çıkmıştır.

Fabl niteliği taşıyan “Tavus Olduğunu İddia Eden Çakal” hikâyesinde; çakalın oyunu, bağa giren hemcinslerinin sesini duymasıyla ortaya çıkmıştır. “Aslan Postlu Eşek” hikâyesinde de eşeğin, aslan postu altında bir bağa girmesi ve beslenirken dışardan duyduğu seslere dayanamayıp kendisini ifşa etmesi konu edinilir. “Himâr ile Yaban Öküzü” hikâyesinde de benzer bir durum söz konusu olup bağa giren bu iki hayvanın, eşeğin vakitsiz davranışı sebebiyle başlarına gelenler konu edinilir.

“Çin Fağfuru ve Melike-i Rum” hikâyesinde; Melike-i Rum’un erkeklerden uzak durmasının ve hiç evlenmemesinin sebebi, bir gün bahçede otururken bir çift tavus ve yavrularının yangın içinde kaldığını ve erkek tavusun çiftini ve yavrularını bırakarak kaçtığını görmesinden dolayı erkeklerin vefasız olduğu fikrine kapılmasıdır.

“Üç Memeli Kız ile Kör Adam” hikâyesinde, bahçeden getirilen bir siyah yılandan bahsedilirken “Koyunun Padişaha Nasihati” hikâyesinde, padişah ve hatununun has bahçede gezintiye çıkması dolayısıyla bu unsura yer verilmiştir.

“Çin Padişahı ve Medînetü’l-kar Padişahının Kızı” hikâyesinde, vezirin Çin padişahına Medinetülkar padişahının kızını bağda överken oğlunun da bunu duyduğu ifade edilir. Yine aynı hikâyede tûtî kalıbına giren Çin padişahının, bahçenin bir köşesinde gizlendiği ifade edilmektedir.

Bedesten/ Pazar/ Çarşı

İlk olarak ana hikâyede karşılaşılan bedesten; Hâce Sâid’in, Tûtî-i Kâmil ile karşılaşmasına ortam hazırlamış ve hikâyenin de başlangıcını oluşturmuştur. Müşârik

de Tûtî-i Kâmil'e yoldaş olması için Hâce Sâid'in pazarda görüp almasıyla hikâyeye dahil olmuştur.

Sekizinci gece; Tûtî-i Kâmil tarafından anlatılan hikâyede, Tûtî-i Hekîm'in yavrularını kurtarmak için kendini feda etmesi ve bunun sonucunda ilmi ve bilgisi sayesinde kurtularak pazarda satılması Padişah Kamran ile hikâyesini oluşturmada başlangıç noktasıdır.

Hikâye-i Şâh Kubâd'da, tûtînin satılmak için çarşıya götürülmesi ve sonucunda Şâh Kubâd tarafından satın alınması ile olaylar gelişmiştir.

Tilki tarafından anlatılan “Seher-hîz Olan Dostlar” adlı hikâyede, iki kişinin gece vaktinde pazarda birbirleriyle karşılaşmalarından bahsedilmektedir. Bu hikâye, aynı durumda oldukları halde kişinin kendisini görmeden başkalarının kusurlarını eleştirmesinin yanlışlığını ifade etmek için anlatılmıştır.

“Hemenâz ile Behzâd” hikâyesi eşine ihanet eden bir kadının hikâyesini anlatmaktadır. Hemenâz'ın, aldığı ceza dolayısıyla görülen bu mekân hem eşine ihanet eden hem de iftira atan bir kadının toplum içinde rezil edileceğini göstermek için kullanılmıştır.

Son olarak “Tavus Olduğunu İddia Eden Çakal” hikâyesinde, çakalın yiyecek bir şeyler aramak için dolandığı yerler olarak ifade edilmiştir.

Derya/ Su/ Nil/ Çeşme

Sipâhînin hatunu tarafından anlatılan “Hikâye-i Merhûme”, namusunu korumak adına oradan oraya savrulan Merhûme'nin öyküsünü içerir. Merhûme'nin, bir şehre gelerek asılmak üzere bir delikanlıyı kurtarması sonucunda, genç kızın peşine takılır. Merhûme, kurtulabilmek adına bir sahil kenarına gelir ve orada bulunan gemiye binmek ister. Ancak kurtardığı gencin iftirası yüzünden belalar gemide de peşini bırakmaz. Merhûme'nin Allah'a yalvarışlarının sonucu olarak gemi bir fırtınaya kapılır ve bir sahil kenarına gelir.

Fabl olarak ifade edebileceğimiz “Aslan ile Koyun” hikâyesinde; fırtınaya uğrayan bir geminin, kıyıya vurması sonucunda olaylar başlar.

“Hikâye-i Şâh Behvâc” adlı anlatıda, Şâh Behvâc'ın oğlunun düğününe deryayı davet etmesini isteyerek Vezir Hûşmend'i denemesi anlatılır. İmkânsız bir istek karşısında zor durumda kalan Hûşmend, çaresiz deniz tarafına giderek deniz

kenarında dua eder ve rüyasında deniz olduğunu söyleyen bir ihtiyar görür. Bu ihtiyar, Şâh Behvâc’a düğün hediyesi olarak dört ayrı hediye sunar ve Hûşmend uyandığında bu hediyeleri yanında bulur.

“Hikâye-i Ebû'l-mecd” de; Ebûlmeçd, bahçe gezintisi sırasında Bilsan padişahının kızını havuz başında görür.

“Hikâye-i Mîve-i Hayât” adlı anlatıda, ab-ı hayat çeşmesinden bahsedilir. Şâh Kubâd’ın iyiliğine karşılık vermek isteyen tûtî, bu çeşmenin yanında yetişen hayat meyvesinden getirir.

“Memâlik Pîr” hikâyesinde; çirkin eşinden kurtulmak isteyen kız, sahradan gelen bir gence âşık olur ve onunla kaçar. Ancak yolları büyük bir suya çıkar. Bu suyun herhangi bir geçidi olmadığından yüzerek geçmeleri gerekir. Delikanlı yüzme bildiğini söyleyerek önce eşyaları karşıya geçireceğini daha sonra kızı alacağını söyler. Ancak kızın başına bela olmasından korktuğundan suyun karşı kıyısına geçtiğinde eşyalarla birlikte kaçar. Kız tek başına, çıplak bir halde suyun kenarında ağlarken bir tilki gelir. Tilki, elindeki kemik parçasını bir balığı yakalamak için suyun içine fırlatır. Ancak balığı yakalayamadığı gibi elindeki kemikten de olur. Bu olaydan sonra kız ve tilkinin aralarında geçen muhabbet, bir ders niteliğindedir.

“Hümâyûnbaht ile Ferahbaht” hikâyesinde, Ferahbaht’ın Hâlis ve Muhlis’le karşılaşması bir su kenarında yaşanan olay sayesinde. Yılan ve kurbağa kılığında gelen Hâlis ve Muhlis, birbirlerini öldürecekleri esnada Ferahbaht kurbağayı kurtarır ve yılana da beslenmesi için kendi sofrasından bir parça verir. Ferahbaht’ın bu cömert tavrı peri taifesinden olan Hâlis ve Muhlis’i etkiler ve Ferahbaht’a onlar dahi bir iyilikte bulunmak için yoldaş olmaya karar verirler. Aynı hikâyenin devamında Mısır’a gelerek Mısır padişahının dikkatini çeken Ferahbaht, padişahın su kenarında otururken yüzüğünü nile düşürdüğünü duyar ve Muhlis sayesinde yüzüğü çıkarırlar. Bu durumdan sonra Ferahbaht’ın padişahın yanında kıymeti daha da artar.

“Vezir Âsım ile Gülfeşân” hikâyesinde; Mehizâr’ın Vezir Âsım’ı aldattığı, havuz kenarında otururken cariyelerin yakaladıkları balıkları getirmesi sonucunda ortaya çıkmıştır.

“Çin Padişahı ve Medînetü'l-kar Padişahının Kızı” hikâyesinde; Medinetülkar’a ulaşmak isteyen Çin padişahı ve vezirinin uzun süren bir deniz

yolculuğundan bahsedilir. Bu yolculuktan sonra Çin padişahının su bol olan bir yere gelmesi ve burada iki kardeşle karşılaşması sonucunda olaylar gelişir.

“Bağdatlı Bezirgân ile Çengi Cariye” hikâyesinde; cariyesini satmak zorunda kalan Bağdatlı bezirgânın, sevdiğine ulaşmak için başından geçen olaylar anlatılır. Bezirgân aşkından deli divane olup gezerken bir gün bir deniz kenarına gelir ve orada bulunan bir gemiye biner. Tesadüf ki cariye de bu gemidedir. İki âşığın birbirine kavuşmasından sonra gemi, bir gün yine bir deniz kenarına gelir ve gemiden inen bezirgân gemiyi kaçıtır.

Sahra/ Beyaban

“Pâdşâh-ı Horâsân ile Merd-i Cân bâz” adlı hikâyede, sahra tarafından gaipten bir ses geldiği ifade edilmektedir. Burada mekân olarak sahranın kullanılması hikâyenin etkisini artırmıştır. Nitekim hikâye incelendiğinde; olağanüstü varlıklar arasında gösterdiğimiz bu sesi, çöl gibi ıssız bir yerden gelmiş olması durumu daha etkili kılmıştır.

Benzer bir durum “Hümâyûnbaht ile Ferahbaht” hikâyesinde de görülmektedir. Yukarıdaki hikâyede Merd-i Cân bâz’ın sadakatini göstermesi bakımından önemli olan olay, bu hikâyede de Ferahbaht’ın bahtının açık olmasında önemlidir. Ferahbaht’ın çölde giderken derviş kılığındaki Ekmeleddin Hemedânî ile karşılaşması ve o noktadan sonra şans kapılarının açılması ele alınmıştır.

“Hikâye-i Merhûme” de recm cezasına çarptırılan Merhûme’nin, çölde taş yığını içinde ölüme terk edilmesi konu alınmaktadır. Mekân olarak sahranın kullanılması, yine ıssız oluşuyla bağlantılı olup burada Merhûme’ye yardım edebilecek kimse yoktur. Ancak inanç unsurunun da vurgulanmak istendiği bu hikâyede, Merhûme’nin duaları vesilesiyle o halde çölün ortasında bile kurtarıldığı görülmektedir.

“Memâlik Pîr” hikâyesinde ise sahra kurtarıcının habercisi niteliğindedir. Memâlik Pîr’in çirkin bir oğlu ve tam tersi bir güzellikte gelini olduğundan daha önceki bölümlerde bahsedilmişti. Bu güzel kadın, eşinden kurtulmak istediği bir zamanda sahradan bir ses gelir ve bu sesin sahibi gayet genç ve yakışıklıdır. Ancak kadın, görür görmez âşık olup eşine ihanet ederek bu gençle kaçmak istediğinde kendisi de ihanete uğramıştır. Mekân ve olay arasındaki ilişkiye bakıldığında güven

hususuna dikkat çekmek gerekmektedir. Nitekim gece vakti sahra taraflarından gelen bir kişinin tekin olmayacağı düşüncesini uyandırmaktadır.

“Çakal ile Deve” hikâyesinde, uyuz olan bir devenin sahraya salınması ve Pelengfirîb’in beyabanda kaplan ile olan durumundan bahsedilmesi dolayısıyla hikâyelerde yer almıştır. Sahra/ beyaban; sadece “Pelengfirîb ile Kaplan” hikâyesinde, “...eger dîv gelse dehşet ü gül uğrasa vahşet iderdi.” [103B] şeklinde ürkütücülüğü dolayısıyla küçük bir ifadeyle tanıtılmıştır.

4. 1. 2. Kapalı Mekânlar

Bimar- hâne/ Tımar- hâne

“Hikâye-i Merhûme” de şehrin beyi tarafından Merhûme’nin ibadet etmesi için yapılan bina, Merhûme’nin dualarının kabul olması hasebiyle bir hastaneye dönmüş ve bütün dertliler kapısına gelmeye başlamıştır.

“Ahmak Berber ile Brehmen” hikâyesinde, berberin bezirgânı şikâyet etmesi üzerine delirdiği ifade edilip tımar- hâneye konması gerektiğinden bahsedilmiştir.

Dükkân

“Kuyumcu ve Dülger” hikâyesinde, kuyumcunun dükkânından bahsedilirken “Tavus Olduğunu İddia Eden Çakal” hikâyesinde, çakalın ekmek aramak için bir dükkâna girmesi ve bu dükkânda boya küplerinin içine düşmesi anlatılmaktadır.

Gemi

“Hikâye-i Merhûme” adlı anlatıda, Merhûme’nin Arap’ın evinden ayrıldıktan sonra bir şehre geldiği ve bu şehirde bir delikanlıyı asılmaktan kurtardığı ifade edilmişti. Bu delikanlının kendisine âşık olması üzerine kaçmak isteyen Merhûme, bir sahil kenarına gelir ve burada bulunan bir gemiye binmek ister. Ancak delikanlının, Merhûme’ye iftira atarak geminin sahibine on altın karşılığında satması yeni belaların kapısını açmıştır. Gemiye binen Merhûme, bezirgâna evli olduğunu ve iftiraya uğradığını söylese de bezirgânın elinden kurtulamaz. Merhûme’nin yardım çılgınlıkları ise boşa çıkıp yardıma gelen bütün gemi halkı güzelliğine âşık olur ve onlar da Merhûme’ye saldırmak ister. Merhûme’nin yalvarışları ve duası sonucunda gemi bir fırtınaya kapılır ve içindeki herkes ölür. Sağ kalan Merhûme ise gemiyle birlikte bir sahil kenarına savrulur.

“Aslan ile Koyun” hikâyesinde de olaylar bir geminin içinde geçmektedir. Fırtınaya yakalanan gemide koyun dışında hiçbir canlı kalmaz. Koyun bu gemiyi kendine mekân yapıp ara sıra dışarda otlanıp geri döner. Ancak bir gün o çevrede mekân tutmuş olan aslan, gemiyi görür ve burayı kendisine tahtgâh yapmaya karar verir. Koyunu da kendi himayesi altına alan aslan, birkaç gün süren açlık sebebiyle koyunu öldürmek zorunda kalır.

“Bekçi Çapükdest” hikâyesinde; Çapükdest tarafından anlatılan ve kedilerin ortaya çıkışı hakkında bilgi veren hikâye, ayrı bir başlıkta ele alınmamış olup Hazret-i Nuh’un gemisinde geçmektedir. Gemide farelerin artmasından dolayı yaşanan huzursuzluk, Hazret-i Nuh’un aslanın alnını okşaması ve kedilerin ortaya çıkması ile ortadan kalkar.

“Bağdatlı Bezirgân ile Çengi Cariye” hikâyesinde; Bağdatlı bezirgân ve cariyesinin birbirlerine kavuştuğu yer gemidir. Tesadüf eseri aynı gemide bulunan bu iki âşık, cariyenin saz çalmasıyla birbirlerinden haberdar olurlar.

Hane/ Ev

Tûtînâme’de, kapalı mekânlar çoğunlukta olmakla birlikte hane veya ev unsurunun en fazla kullanıldığı görülmektedir. Ana hikâyenin konusunun; ihanet üzerine ilerlediği ifade edilebilir. Hâce Saîd gelene kadar her gece anlatılan hikâyelerin amacı sadece Mâhşeker’i oyalamak değil aynı zamanda bu hikâyelerden ders çıkarmasını sağlamaktır. Dolayısıyla ana hikâyedeki konuyu destekleyen çerçeve hikâyeler anlatılmakta olup özellikle ihanet konusunun ele alındığı hikâyelerde gizliliği belirtmek adına daha çok kullanıldığı söylenebilir.

Ana hikâyede, Hâce Saîd’in evi mekân olarak ifade edilebilir. Hâce Saîd’in evi ile ilgili herhangi bir betimleme yapılmamış, evine gelen bir pir-i nurani sayesinde evladının dünyaya gelmesi dolayısıyla zikredilmiştir.

Hâce Saîd tarafından anlatılan “Bir Yaramaz ile Seksen Sâlih Kişi” hikâyesinde, yaramaz bir kişinin hal ve tavırlarının değişmesi amacıyla seksen Sâlih kişiyle bir haneye kapatılması anlatılmaktadır. Bu hikâyede, aynı ortamda bulunan kişilerin birbirinin huyundan ve davranışlarından nasıl etkilendiği gösterilmek istenmiştir.

Hâce Sâid'in, Tûtî-i Kâmil'i satın alarak evine getirmesi dolayısıyla kapalı mekânlar arasında sayılabilecek olan bu unsur, hikâyelerin anlatıldığı yeri belirtmek amacıyla kullanılmış olup betimlemelere yer verilmemiştir.

Ana hikâyede bahsedilen üçüncü ev ise Mâhşeker'e âşık olan beyzâdenin evidir. Ancak Tûtî-i Kâmil'in hikâyeleri sayesinde Mâhşeker'in bu eve hiçbir şekilde gittiği görülmemektedir. Hikâyelerin arasında Mâhşeker ile Tûtî-i Kâmil arasında birkaç konuşma esnasında belirtilmiştir.

“Hikâye-i Bâzergân”, Tûtî-i Kâmil'in anlattığı ilk hikâye olup bu hikâyede hem güven sağlamayı hem de Mâhşeker'in gönül macerasının gizli kalmayacağını göstermek istemiştir. Ana hikâyeyle benzerlik gösteren bu hikâyede, bezirganın evi ana mekânı oluşturmaktadır.

İhanet konusunu ele alan “Hemenâz ile Behzâd” ve “Üç Memeli Kız ile Kör Adam” hikâyelerinde olaylar evin içinde gelişmektedir. “Vezir Âsım ile Gülfeşân”, hikâyesinde ise Vezir Âsım'ın evinin boş kalacağı ve Mehizâr ile sevgilisinin fırsattan istifade ederek buluşacakları belirtilse de hikâyede bu kısım ele alınmamıştır. “Hikâye-i Bâzergân-ı Hüssâm” da ise Hüssâm'ın evinden bahsedilmekle birlikte olayların gelişimi açısından bir öneme sahip değildir.

Kadınların sadakatini gösteren hikâyelere bakıldığında ise “Hikâye-i Merhûme” de Merhûme'nin ilk olarak emanet olarak bırakıldığı Abdullah Nessâc'ın evinde, daha sonra sığındığı Arap'ın evinde başına gelenler olay akışını oluşturur. “Hikâye-i Hind-i Sipâhî” de ise sipâhînin hatununun sadakatini gösteren olaylar evin içinde gerçekleşmektedir. “Hâce Mansûr'un Hatunu Sâliha” adlı hikâyede de olayların geneli evin içinde geçmektedir.

“Pâdşâh-ı Horâsân ile Merd-i Cân bâz” hikâyesinde Merd-i Cân bâz'ın padişahın hayatı için evine giderek kendisini ve ailesini feda etmesi dolayısıyla kullanılan mekân; “Hikâye-i Şâh Behvâc” da Vezir Hûşmend'in evinde oğulları ile görüşmesi ve “Hümâyûnbaht ile Ferahbaht” adlı hikâyede, Ferahbaht'ın evine giderek Mübârekfâl, Hâlis ve Muhlis ile görüşmesi karakterlerin padişah huzurunda derecelerini artırmaya vesile olmuştur.

Tûtînâme'de, “Zebân-âver ile Sühan-perver” hikâyesinde Camas Şâh'ın evi ana mekân olarak kullanılmıştır.

Eserde; tek bir hikâye hariç bütün hikâyelerde sadece zikredilen ev, “Gazzâz” hikâyesinde hallacın, evi gazzâzın ruh halini göstermek amacıyla birkaç kelimeyle de olsa tanıtılmıştır. “Evinün içi gün-â-gün ni‘metler ile müşhûn ve eşvâb [u] eşkâli hüd hâdden efzûn idi.” [98A] şeklinde tanıtılan hallacın evi gazzâzın, hikâyesinin gelişmesinde etkili olmuştur.

“Kuyumcu ve Dülger” hikâyesinde; iki dostun birbirlerinin evlerine girip çıktıklarından bahsedilmesinin yanı sıra olaylar daha çok Dülger’in evinde geçer. Dülger’in ayı yavruları ile hazırladığı oyun, kuyumcu ile çocuklarını evine davet etmesi, kuyumcunun şikâyeti üzerine kadı ve halkla birlikte evine gitmesi Dülger’in evinde geçen olaylardır.

Hanenin mekân olarak geçtiği diğer hikâyeler ise şunlardır: “Ağaçtan Yapılan Kız” hikâyesinde, subaşının evi; “Padişahın Tavusu” hikâyesinde, Şayyâd ve Zarîfe’nin evi; “Galatnümâ ve Mühür” hikâyesinde, cadı kadının evi; “Zahidin Kızı Cemile” hikâyesinde, zahidin evi; “Hizem- Fûrûş ile Testisi” hikâyesinde, Hizemfûrûş’un evi, “Bâyî ile Müşteri” hikâyesinde ve son olarak “Zahit ile Murg” hikâyesinde olaylar evin içinde cereyan etmektedir.

Harem

“Hümâyûnbaht ile Ferahbaht” hikâyesinde; Ferahbaht’ın, Mısır padişahının kızıyla evlenerek veliaht tayin edilmesinde en önemli etken padişahın kızının tedavi edilmesidir. Padişahın kızını yılan sokmuş ve çaresi bulunamamıştır. Ferahbaht, Hâlis’le birlikte hareme gider ve kızı iyileştirirler.

“Vezir Âsım ile Gülfeşân”, hikâyesinde; Gülfeşân’ın hapsedildiği yerin üstü, Vezir Âsım’ın haremidir. Gülfeşân, pencereden bakarken Mehizâr’ın haremde aşağı inerek filcibaşı ile uygunsuz davranışlarda bulunduğunu görür.

“Mahrûse ve Zabil Padişahı” hikâyesinde; Zabil padişahının hareminden, güzel kızlar dolayısıyla bahsedilirken “Üç Memeli Kız ile Kör Adam” hikâyesinde, üç memeli doğan ve uğursuz diye nitelendirilen kız, Hint padişahlarından birinin haremindeki bir kadın tarafından doğurulmuştur.

İn/ Mağara

“Kurt ile Çakal” hikâyesinde, kurt çakal inini boş görerek tuzak kurmak amacıyla içine girer. Ancak ayak izlerinden başka birinin girdiğini anlayan çakal,

kurda bir oyun oynar. Kurdun çakala yapmak istediği hile kendi başına gelir ve o inin içinde hapsolarak ölür.

“Şâh Behvâc ile Âzim” hikâyesinde; Âzim, ailesiyle birlikte şehri terk ederken bir mağaraya denk gelir. Bu mağarada kumar oynayanları görünce dayanamaz ve oynamaya başlar. Oyunları kaybeden Âzim hem borçlanır hem de karısını rehin bırakmak zorunda kalır. Bu mağarada kumar oynayarak borçlanması, Şeh Behvac’ın huzuruna geri dönmesine ve kumar bataklığından kurtulmasına da vesile olmuştur.

Kahve- hâne

“Hikâye-i Hind-i Sipâhî” adlı anlatıda, sipâhînin hatununun sadakatsizliğini ortaya çıkarmak isteyen şehzâde Hasib ve Nesib’i görevlendirir. Sipâhînin memleketine giden bu kardeşler, hatunu bulmak için bir kahve-hâneye girerler. Burada bulunanlarla dostluk kurarak hatunu kandırabilmek için buradan bilgi alırlar.

Kuyu

“Şâh Behvâc ile Âzim” hikâyesinde, Âzim’in su ararken denk geldiği bir kuyunun içinde güzel bir kadın ve ihtiyar bir adam oturmaktadır. Âzim’i dilenci sanan bu kadın bileziklerini verir ve bunları satmak isteyen Âzim, hırsızlıkla suçlanır. Şâh Behvâc, tarafından çok sevilen ve güvenilen Âzim doğruları anlattığında padişahla birlikte o kuyuya giderler. Şâh Behvâc, kuyuya inerek hikâyenin aslını öğrenir ve iki sevgilinin kavuşması için büyük bir cesaret gösterir.

“Muhtâr ile Meymûne” hikâyesinde, kötü karakterli Muhtâr’ın düzelmesi için evlendirilmesi söz konusudur. Başka bir şehirden Meymûne adlı bir kızla evlenen Muhtâr, kendi memleketine giderken bir kuyunun içinde gecellemeleri gerekir. Ancak Muhtâr, şeytana uyar ve Meymûne’nin eşyalarını çalarak kızı kuyuda bırakır ve kaçar. Aradan zaman geçtikten sonra bütün malını kaybeden Muhtâr, Meymûne’nin olduğu şehre dilencilik yapmaya gider. Burada Meymûne ile karşılaşması ve affedilmesi üzerine tekrar memleketine doğru yola çıktıklarında aynı kuyunun içinde Meymûne’yi çeyizini almak ve ondan kurtulmak amacıyla öldürür.

Mahzen

“Hikâye-i Hind-i Sipâhî” de Hasib ve Nesib’in oyununu ortaya çıkarmak ve sadakatini ortaya çıkarmak için sipâhînin hatunu bu iki kardeşi bir mahzene kapatır.

“Çâvuş ile Dihkâni” hikâyesinde, bir çiftçinin çift sürerken bir mahzen kapağına denk gelmesi ile olaylar başlamaktadır. Bu mahzenin içinde daha önce görülmemiş cinsten buğday bulunmaktadır.

Nerdban

“Seyis ile Efendisi” adlı kısa hikâyede olay merdivenlerde yaşanır. Seyisin, efendisinin karısıyla olan münasebeti, bir gece vakti merdivenlerden çıkarken efendisini kadıncık sanması ve dokunması üzerine ortaya çıkar.

Saray

“Pâdşâh-ı Horâsân ile Merd-i Cânâz” hikâyesinde, Merd-i Cânâz’ın iş talebi için padişahın sarayına gelmesi hikâyenin başlangıcını oluşturur. Hikâyenin gelişimi, bu sahnede yer alan konuşmalar üzerinden ilerlemiştir.

“Hikâye-i Merhûme” de, Merhûme’nin fırtınaya kapılan gemiyle birlikte bir sahil kenarına geldiği diğer bölümlerde ifade edilmişti. Bu sahil kenarındaki şehrin beyine durumunu anlatan Merhûme, sonunda bütün kötülüklerden kurtularak ibadetine meşgul olmaya başlar. Hikâyenin sonunda, dürüstlüğünü ve doğruluğunu kanıtlayan Merhûme’nin Merd-i Sâlih’le birlikte beyin sarayında üç gün süren bir ziyafet yaşadığı ifade edilir.

“Hikâye-i Şâh Kubâd” hikâyesinde, Şâh Kubâd’ın sarayı ve “Galatnümâ ve Mühür” hikâyesinde, Babil padişahının sarayı olayların geçtiği asıl mekandır.

“Memâlik Pîr” adlı hikâyede vezirin oğlu ve gelininin yaşadığı saraydan bahsedilse de mekân olarak önemi yoktur. Sarayın mekân olarak geçtiği ve bazı olayların sarayda yaşandığı diğer hikâyeler ise şunlardır: “Hümâyûnbaht ile Ferahbaht” hikâyesinde, Mısır padişahının sarayı; “Vezir Âsım ile Gülfeşân” hikâyesinde, Vezir Âsım’ın sarayı; “Mahrûse ve Zabil Padişahı” hikâyesinde Zabil padişahının sarayı; “Çin Padişahı ve Medînetü’l-kar Padişahının Kızı” ve son olarak “Çin Fağfuru ve Melike-i Rum” hikâyelerinde mekân unsuru olarak saray kullanılmıştır.

Fabl niteliği taşıyan hikâyelerde, özellikle ormanlar kralı olarak ifade edilen aslanın mekân tuttuğu yerlerden de saray şeklinde ifade edildiği görülmektedir.

4. 1. 3. Dinî Mekânlar

Dergâh

Sözlükte dergâh, kapı yeri demektir. Tasavvuf kavramı olarak ise, tarikat pirlерinin veya büyük şeyhlerinin ikamet edip irşad faaliyetini sürdürdükleri ve mezarlarının bulunduğu merkezi tekke anlamında kullanılmaktadır. Ayrıca birçok İslâm ve Müslüman Türk devletinde, hükümdar sarayı karşılığında da kullanılmıştır (Karagöz, 2015: 116). Bu bölümde dergâh, tekke anlamında kullanılan mekânları ifade etmektedir.

İlk olarak “Hikâye-i Ebu’l-mecd” adlı anlatıda geçen dergâh, Şâh Behvâc’ın dergâhıdır. Şâh Behvâc’ı konu alan başka bir hikâyede sarayından bahsedilse de burada dergâh kelimesinin tercih edilmesinin sebebi olarak kapısının her zaman ihtiyaç sahiplerine açık olmasından dolayı olduğu düşünülmektedir. Bu hikâyede Bilsan padişahının kızına âşık olan Ebûlmecd, padişaha durumunu arz ettiğinde çok güç bir taleple karşılaşır. Bu güç durumdan kurtulmak ve sevdiğine kavuşmak için Şâh Behvâc’ın dergâhına gider ve durumunu anlatır. Şâh Behvâc, Ebûlmecd’i geri çevirmez ve bir fil yükü altın talebini karşılar. Ancak padişahın kızını vermek istememesinden dolayı Ebûlmecd’e daha güç bir talepte bulunarak Şâh Behvâc’ın başını isterler. Bunun üzerine tekrar Şâh Behvâc’ın dergâhına giden Ebûlmecd, halini anlatır. Burada Şâh Behvâc’ın, cömertliğin para ve malla olamayacağını, insanın canını feda etmesinden daha üstün bir cömertlik olmayacağını ifade etmesi onun dünyevi şeylerden arındığını göstermektedir.

“Şâh Behvâc ile Âzim” hikâyesinde de Şâh Behvâc’ın, kumar müptelası olan Âzim’e karşı gösterdiği hoşgörü ve dergâhının kapılarını daima açık bırakması yukarıda bahsettiklerimizi destekler niteliktedir.

İbâdet- hâne

“Hikâye-i Merhûme” de, Merhûme’nin bütün belalardan kurtulup bir şehre kavuşmasından sonra şehrin beyinden tek dileği savmaa bir bina yaptırmasıdır. Burada bütün ömrünü ibadetle geçirmek isteyen Merhûme’nin adını duyan ve duasını almak isteyenler kapısına gelip bu ibadethaneyi tıpkı bir şifahaneye çevirmişlerdir.

“Hâce Mansûr’un Hatunu Sâliha” hikâyesinde; Sâliha’ya olan aşkıdan şehri terk eden Ferî, bir zahidin savmaasına gelir. Bir sene kadar burada kalıp zahidin

ihtiyaçlarını karşılayan Ferî, bir sene sonra hizmetinin karşılığı olarak zahitten istediği kılığa girmesini sağlayacak bir ism-i şerîf öğrenir.

“Zahidin Kızı Cemile” hikâyesinde; yeniden hayat bulan Cemile, dünyadan elini eteğini çekmek ister ve babasının savmaasında ibadetle meşgul olur.

“Bâyezîd-i Bistâmî Hazretleri ve Türkmân” hikâyesinde, olay camide geçmektedir. Bayezid-i Bistâmî Hazretleri camide vaaz verirken bir Türkman eşeğini kaybettiğini söyleyerek bulmasını ister. Bayezid-i Bistâmî Hazretleri, cemaate dönerek hiç âşık olmayan ve aşkı bilmeyen biri var mı diye sorar ve bir ihtiyarın cevabı üzerine kaybolan eşeğin bu olduğunu ifade eder.

“Hikâye-i Bâzergân-ı Hüssâm” adlı anlatıda, Şeyh Ebulibâd Hazretlerinin âsitânesinden bahsedilmektedir. Hâce Hüssâm, vezir oğluyla girdiği iddia sonucunda ağaçtan yaptırdığı tûtînin konuştuğunu göstermek ister. Ancak Hâce Hüssâm’ın hatunu ve vezirin oğlu birbirlerine kavuşabilmek için tûtîyi daha önceden değiştirmişlerdir. Tûtînin evvelki gibi konuşmadığını gören Hâce Hüssâm, annesinin de önerisiyle Şeyh Ebulibâd Hazretlerinin âsitânesine gider. Şeyh Ebulibâd’da vezirin oğlunun hatunuyla görüştüğünden dolayı durumu önceden bilmektedir. Tûtîyi konuşturabileceğini ancak karşılığında vezirin oğlunun hatununu istediğini ifade eder. Daha sonra tûtîlerin yerini değiştirerek Hâce Hüssâm’a verir ve vezirin hatununu alır.

“Bağdatlı Bezirgân ile Çengi Cariye” hikâyesinde, bezirgânın fakirleşmesinden dolayı cariyesini satmak zorunda kaldığı daha önce ifade edilmişti. Cariyenin yokluğuna dayanamayan bezirgânın, tekrar kavuşabilmek için uğraşlarının yanı sıra carie de bezirgânın aşkından perişan olur ve kavuşma arzusuyla yanıp tutuşur. Tam kavuştuklarını düşündükleri esnada tekrar ayrılmak zorunda kalırlar. Bu ayrılıkta Hâşimî bezirgânla Basra’ya gelmek zorunda kalan carie, Hâşimî’den bir zaviye yaptırmasını ve buraya bir mezar kazdırmasını ister. Ömrü boyunca burada ibadetle meşgul olup ömrü son bulduğunda da buraya gömülecektir.

Kilise

“Kuyumcu ve Dülger” hikâyesinde; iki dostun durumlarının kötüleşmesinden dolayı şehri terk etmeleri ve maddi kazanç uğruna yaptıkları anlatılmaktadır. Şehirden ayrılan bu iki dost önce Rum’da bir kiliseye gelirler. Kilisedeki putları ve bu putlara ibadet edenleri görünce dülger, kendi sanatını icra edip ağaçtan putlar

yaparak onları satar. Bu şekilde harçlıklarını çıkaran bu iki dost, daha sonra Kostantine şehrinde büyük bir kiliseye gelirler. Burada papaz kılığına girip kafirlerle birlikte ibadet ederler. Bunu yapmalarındaki amaç ise bu kilisedeki kıymetli putlara göz dikmeleridir. Yeterince güven sağladıktan sonra kilisenin boş olduğu bir gece büyük bir altın putu, çalar ve saklarlar. Putun yokluğu fark edildiğinde ise bunlar yalanlar söyleyip ağlayıp sızlayarak kiliseyi terk ederler.

Kurban- hâne

“Şehzâde ve Brehmen” hikâyesinde; put-hânede, ibadet ederken verdiği yemini hatırlayan şehzâde, büyük bir putun yanındaki kurban- hâneyi görür ve hemen orada yeminini yerine getirir. Brehmen, put- hâneyi gezerken kurban- hânenin yanına gelip şehzâdeyi gördüğünde korkusundan ölmenin daha doğru olduğunu düşünerek hemen başını gövdesinden ayırır. Kız ise bunları aramaya çıktığında ikisinin dahi başlarının gövdelerinden ayrıldığını görür ve uğursuzlukla suçlanmaktansa ölmesinin daha doğru olacağını düşünür. Kız da kendini öldüreceği sırada bir ses gelir ve İslâmiyet’i kabul etmesini ve ardından dua ederek bu ayrı ayrı başları ve gövdeleri birleştirmesini söyler.

Meclis

Meclis kelimesinin, sözlükteki anlamından bağımsız olarak dinî mekânlar içerisinde ele alınmasının sebebi mekânın, hikâyelerin konusuna uygun olarak değerlendirilmesidir. Bu hikâyelerden ilki “Hikâye-i Cüneyd” dir. Bu hikâyede; Cüneyd-i Bağdâdî’nin, semâ meclisinde kendinden geçmesinden ve bu haldeyken can vermesinden bahsedilmektedir.

“Bağdat Halifesi ve Sinek” hikâyesinde ise Abbasi halifesinin meclisinde bir bilgin ile yaptığı sohbetten bahsedilmektedir. Bu sohbetin içeriğinden dolayı bu toplantı alanını dinî mekânlar içinde ele almak uygun bulunmuştur.

Mezarlık

“Ağaçtan Yapılan Kız” hikâyesinde; kızı paylaşamayan dört arkadaş ve subaşı, kadının huzuruna çıkar. Kadının da kızı âşık olması dolayısıyla olaylar karmaşık bir hal alır. Mahkemeyi izleyen cemaatten birisi mezarlığa giderek dua etmeyi teklif eder. Bunun üzerine hep birlikte mezarlığa giderler ve zahit dua etmeye başlar. Sonucunda problemin kaynağı olan kız, bir ağacın ikiye ayrılmasıyla içine girer ve ortadan kaybolur.

“Muhtâr ile Meymûne” hikâyesinde, Muhtâr’ın bütün mal varlığını harcıyıp fakirleşmesi dolayısıyla Şiraz’a dönüp dilencilik yapmaya başladığı daha önce ifade edilmişti. Şiraz’da; bütün halkın ziyaretgâhı olan bir mezarın başında dilencilik yapmaya başlar. Meymûne’nin dua etme amacıyla mezarın yanına gelmesi üzerine Muhtâr’la karşılaşarak haline acıyıp affetmesi ifade edilmiştir.

“Mahrûse ve Zabil Padişahı” hikâyesinde, Mahrûse’nin aşkından ölen Zabil padişahının mezarı başında, Mahrûse’nin de kendisini öldürmesi ifade edilmiştir.

“Zahidin Kızı Cemile” hikâyesinde; babası, annesi ve ağabeyi tarafından başka erkeklere verilen Cemile, bu duruma daha fazla dayanamaz ve hastalanır. Bir süre sonra ölen Cemile’nin mezarını ziyaret etmek isteyen Nahîf, Zarîf ve Nazîf hep birlikte mezarlığa giderler. Kızı son bir kere görmek isteyen Nahîf, mezarı açar ve kızı izlemeye başlar. Zarîf, kızda hayat belirtisi fark eder ve kendine nasıl geleceğini anlatır. Nazîf, mezarlıkta bulunan bir ağaca kızı bağlayarak Zarîf’in söylediklerini yapar ve kız kendine gelir.

Put- hâne

“Hikâye-i Bâzergân” adlı anlatıda, Bezirgânın ticarete gitmesini fırsat bilen hatunu, başka bir gençle görüşmeye başlar. Bezirgân ticaretten döndükten sonra durumu öğrenir. Ancak bir süre sessiz kalmayı tercih eder. Durumdan şüphelenen hatunu, bu ilişkiden sadece tûtînin haberdar olduğunu düşünerek tûtîye öfkesinden tüylerini yolup camdan atar. Zavallı tûtî, bezirgânın evinin yakınlarında bulunan bir put- hâneye sığınır. Orada keşişlerin verdiği ekmek ufaklarıyla beslenir.

Bir süre sonra bezirgânın da sabretmeye gücü kalmaz ve hatununu evden kovar. Bezirgânın korkusundan kimse evine almadığı gibi âşığı da yüzüne bakmaz. Çaresiz o da put- hâneye sığınır. Burada gece ve gündüz ibadetle meşgul olan hatun, bir gece yine ibadetle meşgul olup ağlarken putun arkasında olan tûtî hatuna bir oyun oynamaya kalkar. Putun arkasından seslenip duasını kabul ettiğini ve bezirgânla aralarının düzeleceğini ama kaşını, kirpiğini ve saçını tıraş etmesi gerektiğini söyler. Tûtînin amacı, hatunun kendisine yaptığı kötülüğün intikamını almaktır. Ancak hatunun hemen kabul ettiğini görünce cahilliğine dayanamaz ve ortaya çıkar. Hatunun puta tapmasının bir anlamı olmadığını ve İslâmiyet’i kabul etmesini ve kendi sadakatini anlatarak bu durumdan kurtaracağını ifade eder.

“Şehzâde ve Brehmen” hikâyesinde ise Hint padişahlarından birinin oğlu, farklı memleketleri görmek için yola çıkar. Bu yolculukta bir put- hâneye uğrar ve burada çok güzel bir kız görür. Bu kıza kavuşması halinde put- hânedeki kendini kurban etmeye yemin eder. Kızın kim olduğunu öğrenen şehzâde, babasından kızı istemişini talep eder. Kızın yine Hint padişahlarından birinin kızı olduğu öğrenilir ve bu iki gencin evlenmeleri sağlanır. Şehzâde, kızı aldıktan sonra kendi memleketine dönmek için yola çıkar. Yolu yine put- hâneye çıktığında ibadet etmek için daima yanında olan brehmenle birlikte put- hâneye girer ve verdiği yemini hatırlar.

Türbe

Ana Hikâyede, Hâce Saîd’in çocuk arzusuyla bir türbe ziyareti yaptığından ve bu ziyaret sonrasında evine gelen pir-i nuraninin nasihatleri doğrultusunda hareket ederek çocuk sahibi olduğundan bahsedilmektedir.

“Mahmûde ile Ayâs ve Selime ile Salim” hikâyesinde; Mahmûde’nin küçük vezir ile evlendirilmek zorunda kalması üzerine Ayâs ve Salim’in, Mahmûde’yi görmek için Âşık Resan Dede Türbesi’ne gitmeleri dolayısıyla mekân unsuru olarak ele alınmaktadır. Şehrin adetleri üzerine evlenen kadınların, düğün gecesi bu türbeye giderek dua etmeleri gerekmektedir. Son bir kere sevgilisini görmek isteyen Ayâs, kardeşiyle birlikte bu türbeye gider ve saklanır. Mahmûde’nin dualarını duyan ve hala kendisini sevdiğini anlayan Ayâs ortaya çıkar. Türbede, bu iki kardeş ve Mahmûde plan yaparak kendisi yerine Salim’i vezirin evine gönderirler. Daha sonra Salim de vezirin kızı olan Selime’yi kaçıarak bu türbeye gelirler ve birlikte başka bir şehre kaçarlar.

4. 1. 4. Şehirler ve Memleketler

Ele alınan eserde; ana hikâye, muazzam bir şehrin tanıtımıyla başlar. Zengin ve gösterişli olarak ifade edilen şehrin, etrafı da güzel şehirlerle çevrilidir. Ayrıca bu şehirde “ulema ve müneccimin” çokluğundan bahsedilerek genel bir bilgi de verilmiştir. Ancak bu şehrin adına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Tûtînâme’de anlatılan birçok hikâyede, şehirler ve ülkelerin isimsiz olarak da geçtiği görülmektedir. Hikâyede ismi geçen şehirler ve ülkeler ise şunlardır:

Azerbaycan

Azerbaycan, Tûtînâme’de sadece bir hikâyede mekân olarak geçmektedir. “Kuyumcu ve Dülger” hikâyesinde kuyumcu ve dülgerin memleketi olarak ifade edilmiştir.

Babil

İlk olarak ana hikâyede görülen bu mekân, Tûtî-i Kâmil’in Hâce Sâid’e bu şehirden, zenbil almak için bezirgânların geleceğini haber vermesi dolayısıyla yer alır.

“Zühre ile Dilnüvâz, Rahşsâz ve Tîrândâz” hikâyesinde, Zühre’nin Babil şehrinde bir bezirgânın kızı olduğu ifade edilmiştir.

“Galatnümâ ve Mühür” hikâyesinde olaylar Babil şehrinde geçmektedir. Farklı şehirler görmek isteyen Galatnümâ, Babil şehrine gelir ve burada Babil padişahının kızına âşık olur. Bu şehirdeki bir büyücü kadının sayesinde de sevdiğine kavuşması anlatılmaktadır. Hikâyede; Babil şehri, sihirle meşhur olarak ifade edilmektedir. Aynı zamanda Galatnümâ’nın havasından ve suyundan hoşlanması bu şehrin güzelliği hakkında küçük bir yorum niteliğindedir.

Bağdat

“Bağdatlı Bezirgân ile Çengi Cariye” hikâyesinde, Bağdatlı bir bezirgândan bahsedilmektedir.

Basra

“Bağdatlı Bezirgân ile Çengi Cariye” hikâyesinde, cariyeyi satın alan Hâşimî bezirgânın Basra tarafından geldiği ifade edilmiştir. Cariyeyi satın alan Hâşimî bezirgân, kızın aşk acısının bir türlü geçmemesinden dolayı Bağdat’a geri dönüp eski sahibine vereceğini söyler. Bu sırada tesadüf eseri aynı gemiye binen Bağdatlı bezirgân ile kavuşurlar. Ancak kader tekrar ayırdığında Hâşimî bezirgân kızı da alıp Basra’ya döner.

Belh

“Gazzâz” hikâyesinde gazzâzın hatunu tarafından anlatılan hikâyede, İbrâhîm Edhem Hazretlerinin Belh padişahı olduğundan bahsedilmektedir.

“İlim Seferine Giden Sâlih” hikâyesinde, Sâlih’in Belh şehrindeki bir zahidin oğlu olduğu; “Dört Dost ile Nasip Mührü” hikâyesinde, dört arkadaşın Belh şehrinde oldukları ifade edilmektedir.

Bezment

Tûtî-i Kâmil tarafından yirmi sekizinci gece anlatılan hikâyede Ubeyde’nin, Bezment şehrinde zengin bir bezirgânın oğlu olduğu ifade edilmiştir.

Bilsan

“Hikâye-i Ebu’l-mecd” de, Ebûlmecc’in Bilsan şehrinde olduğu ve bu şehrin padişahının kızına âşık olduğu ifade edilmiştir.

Buhara

“İlim Seferine Giden Sâlih” hikâyesinde, ilim öğrenmek için başka şehirlere gitmek isteyen Sâlih’in Buhara yolculuğunda başına gelen olaylar anlatılmaktadır.

Çin

İlk olarak “Bekçi Çapükdest” hikâyesinde ortaya çıkan bu mekân, aslanın mekân tuttuğu yer olarak ifade edilmiştir.

“Hâce Mansûr’un Hatunu Sâliha” hikâyesinde, Hâce Mansûr’un; “Çin Fağfuru ve Melike-i Rum” ve “Çin Padişahı ve Medînetü’l-kar Padişahının Kızı” hikâyelerinde padişahların memleketi olarak ifade edilmektedir.

Dağıstan

“Mahrûse ve Zabil Padişahı” hikâyesinin içinde vezirler tarafından anlatılan “Dağıstan Padişahı” hikâyesi ile mekân unsuru olarak geçmektedir.

“Dört Dost ile Nasip Mührü” hikâyesinde, dört dostun nasiplerini aramak için Belh şehrinde Dağıstan şehrine gittiği ifade edilir.

Dimişk

Mihrişâh tarafından anlatılan “Dilfürûz” hikâyesinde; Dilfürûz’un, Dimişk şehrinde zengin bir bezirgânın kızı olduğu ifade edilmektedir.

Frengistan

“Hikâye-i Merhûme” de, Merhûme ve Merd-i Sâlih’in memleketi olarak ifade edilmiştir.

Gecran

“Sadri ve Aslan” hikâyesinde, Sadri’nin memleketi olarak ifade edilmektedir.

Harababad

“Hümâyûnbaht ile Ferahbaht” hikâyesinde, Ekmeleddin Hemedânî Hazretleri kendisinin Harababad ilinden olduğunu ifade etmiştir.

Harezm

“Ahmak Berber ile Brehmen” hikâyesinde, Harezm şehrinde zengin bir bezirgândan bahsedilir.

Hindistan

“Hikâye-i Bâzergân” adlı anlatıda, bezirgânın; “Hikâye-i Hind-i Sipâhî” sipâhînin Hindistanlı olduğundan bahsedilir.

“Hikâye-i Bâzergân-ı Hüssâm” da Hâce Hüssâm’ın ticaret için Hindistan’a gittiğinden ve burada bulunan bütün ilimlere hâkim olan bir kişiden bahsedilir.

Tûtî-i Kâmil; “Hakîm-i Sâz-pervaz” hikâyesini, Hindistan’ın râvilerinden işittiğini söyler. Ayrıca bu hikâyenin sonunda; başlangıcı yapılan ancak anlatılmayan hikâyede, Hindistan’daki kaknûs adlı garip bir kuştan bahseder. Hintlilerin musikiyi ondan öğrendiğini de ifade eder.

“Vezir Âsım ile Gülfeşân” hikâyesinde, Hind padişahı tarafından gönderilen elçilerden bahsedilirken “Üç Memeli Kız ile Kör Adam” hikâyesinde, bu farklı yaratılışlı kızın Hind padişahının haremindeki kadınlardan birinin kızı olduğu ifade edilir.

“Şehzâde ve Brehmen” hikâyesinde ise şehzâde Hind padişahlarından birinin oğludur ve âşık olduğu kız da Hind padişahlarından birinin kızıdır.

Ubeyde’nin erkek tûtîsi tarafından anlatılan “Koyunun Padişaha Nasihati” hikâyesinde, padişahın Hindistan padişahı olduğu ifade edilmektedir.

Horasan

“Hikâye-i Bâzergân” adlı anlatıda, bezirgân-ı Hind ticaret için Horasan’a gider.

“Pâdşâh-ı Horâsân ile Merd-i Cân bâz” hikâyesinde; Merd-i Cân bâz, eski görevinde yeteri kadar hürmet görmediğinden ve emri altında olan vezirin devlet işleriyle ilgilenmemesinden dolayı Horasan şehrine gelir ve padişah’tan görev talebinde bulunur.

“A’yân-ı Horâsân ile Dervîş Hevâyî” hikâyesinde, Horasan’ın önemli kişilerinden birisi ziyafet düzenler. Bu ziyafete davetli olan Dervîş Hevâyî’nin anlattığı hikâye dolayısıyla yaşadığı utanç ifade edilir.

Memâlik Pîr; aynı adı taşıyan hikâyede, Horasanlı bir padişahın veziriyken “Zahidin Kızı Cemile” adlı hikâyede, zahidin Horasanlı olduğu ifade edilmiştir.

Irak

“Hikâye-i Bâzergân-ı Hüssâm” da Hâce Hüssâm’ın Iraklı olduğu ifade edilirken bu şehirdeki kötü karakterli vezirin oğlundan ve Şeyh Ebulibâd adlı bir zahitten bahsedilir.

“Gazzâz” hikâyesinde ise gazzâzın Iraklı olduğu ve daha fazla para kazanmak için başka şehre gidip nasibinden ötesini kazanamadığını görünce tekrar Irak’a gelmesinden bahsedilir.

Isfahan

“Bebek Şehzâde” hikâyesinde, şehzâdenin ve Isfahanlı olduğu ifade edilir. Dolayısıyla bu kısa hikâyede olaylar da bu şehirde gerçekleşmektedir.

Kamrun

“Tûtî-i Hekîm” hikâyesinde, Kamrun padişahından ve bu memlekette olan bütün hastalıkların ilacını bilen hekim meşrep bir tûtîden bahsedilir.

Kostantine

“Kuyumcu ve Dülger” hikâyesinde, kuyumcu ve dülgerin maddi durumları günden güne kötüleşir ve başka bir şehre gitmeye karar verirler. Önce Rum’a giden bu iki dost daha sonra Kostantine şehrindeki büyük bir kiliseye gelirler. Bu kilisede, papaz kılığında gezerek kafirleri kandırırlar ve kilisenin en değerli putunu çalarlar.

“Çin Fağfuru ve Melike-i Rum” hikâyesinde, Çin padişahının rüyasında bir kız görüp âşık olur. Padişahın veziri, nakkaş ustası olduğundan rüyadaki bu kızın bir tasvirini yapar ve kızın Rum padişahının kızı olduğunu öğrenir. Çin padişahının aşkına karşılık bulabilmesi için Kostantine şehrine gider ve kızın Çin padişahıyla evlenmesini sağlar.

Medinetülkar

“Çin Padişahı ve Medînetü’l-kar Padişahının Kızı” hikâyesinde, Çin padişahının, dünyada eşsiz güzellikte ve zariflikte bir kızın olup olmadığını sorması üzerine vezirinin Medinetülkar padişahının kızıdan bahseder. Vezirin ağzından şehrin ve kızlarının güzellemesi şu şekildedir: “... nazar-ı ‘alemden mestûr olan bir diyâr-ı behcet-i maşşûr vardır. Ben dahı keyfiyyetine kuvvet-i ‘âlem ile vâsıl oldum. İsmine Medînetü’l-ka’r dirler. Dil-berlerinüñ ve kızlarınuñ hüsni cemâli takrîr olunmak lâzım gelse her faşlı biñ bâb ve her bâbı biñ kitâb olur.” [131A]. Bu ifadelerden sonra Medinetülkar padişahının kızını da öven vezir, padişahın kıza âşık olmasına sebep olur. Padişahın aşkı günden güne artıp ve sabrı kalmadığından vezirle birlikte o şehre gitmek için yola çıkar. Bu şehre deniz üzerinden gidilmekte olup çok uzak olduğu ifade edilmiştir.

Mısır

“Hümâyûnbaht ile Ferahbaht” hikâyesinde; kendi memleketinden gitmek zorunda kalan Ferahbaht’ın ve yolda karşılaşarak dost edindiği Hâlis, Muhlis ve Mübârekfâl’in yolları Mısır’a çıkar. Mısır padişahı tarafından beğenilen Ferahbaht, dostlarının da yardımıyla padişahın gözüne girer ve kızıyla evlenerek Mısır padişahına veliaht olur.

“Zebân-âver ile Sühan-perver” hikâyesinde; Zebânâver, Mısır padişahı Camas’ın tûfisidir.

Nişabur

“Hikâye-i Nişâbü’rî” adlı anlatıda, Nişaburlu güzel bir kızı ve bu şehirdeki âşıklığıyla ün kazanmış bir gençten bahsedilir. Bu genç, yolda giderken bu kızı görür ve aşk lakırdıları etmeye başlar. Kız ise bunun doğruluğunu denemek ister ve arkasından kardeşinin geleceğini ve daha güzel olduğunu söyler. Delikanlının arkasına bakıp geleceği söylenen kızı beklemesi aşkında dürüst olmadığını gösterir.

“Gazzâz” hikâyesinde, gazzâzın sanatını icra etmek ve daha fazla kazanç elde etmek için Nişabur şehrine gittiği ve “Şehrârâ ve Ahmak Bezirgân” hikâyesinde ise bezirgânın Nişaburlu olduğu ifade edilmektedir.

Rum

“Kuyumcu ve Dülger” hikâyesinde, bu iki dostun Azerbaycanlı olduğu ve maddi durumları kötüye gittiğinden başka bir şehre gitmeye karar verdikleri ifade edilmişti. İlk olarak Rum tarafına gitmeye karar veren bu iki dost, burada muazzam bir kiliseye gelirler.

“Hikâye-i Merd-i Dihkânî” de çift sürerken kıymetli bir mücevher bulan çiftçinin, mücevheri Rum padişahına hediye etmek için yola çıktığında başına gelenler ve Rum padişahının sarayında geçen olaylar anlatılmaktadır.

“Çin Fağfuru ve Melike-i Rum” hikâyesinde ise padişahın sevdiğine kavuşması için Rum’a giden nakkaş ustası vezirinin, Rum padişahının kızının sarayına gitmesi ve orada yaşanan olaylar dolayısıyla mekân unsuru olarak ifade edilmiştir.

Serendib

Tûtî Zebânâver tarafından anlatılan “Hemenâz ile Behzâd” hikâyesi Serendib’de geçmektedir. Behzâd, Serendibli bir bezirgândır.

Sümman

“Cevherşinâs ile İbnü’lgayb” hikâyesinde, Yemen’e Sümman şehrinden bezirgânlar gelir. Bu bezirgânların sattığı mücevherlerin sahteliğini anlayan İbnülgayb, bezirgânlar tarafından Sümman şehrine götürülür.

Şam

Şam, Tûtînâme’de iki hikâyede mekân olarak ifade edilmektedir. “Hikâye-i Şâh Kubâd” da Şam taraflarında fakir bir avcıdan bahsedilir. Bu avcı, bir tûtî yakalayarak padişaha satar.

“Zebân-âver ile Sühan-perver” hikâyesinde; Camas Şâh, Zebânâver’e eşsiz güzellikte bir kız görüp görmediğini sorar. Bunun üzerine Zebânâver, Şam valisinin kızından bahseder. Camas Şâh, bir elçiyi Şam’a gönderir ve kızı kendisine ister.

Şiraz

İran'ın bir şehri olan Şiraz, sadece “Muhtâr ile Meymûne” hikâyesinde geçmektedir. Yaramaz ve kötü karakterli olan Muhtâr'a ailesi kendi memleketinden bir kız bulamayacaklarından dolayı Şiraz şehrinden namuslu ve düzgün bir kız olan Meymûne'yi bulup evlendirirler.

Tartus

Suriye'nin bir şehri olan Tartus, “Padişahın Tavusu” hikâyesinde geçmektedir.

Tebriz

Tûtînâme'de; “Vezir Âsım ile Gülfeşân” hikâyesinde; Âsım'ın, Tebriz padişahının veziri olduğu ifade edilmiştir.

Yemen

“Cevherşinâs ile İbnü'lgayb” hikâyesinde, Cevherşinâs'ın Yemenli olduğu ifade edilmiştir. Dolayısıyla İbnülgayb da burada doğmuş ve hikâyedeki bazı olaylar bu şehirde geçmiştir.

Yezd

İran'ın bir şehri olan Yezd, Tûtînâme'de tek bir hikâyede yer almaktadır. “Muhtâr ile Meymûne” hikâyesinde; Muhtâr, Yezd şehrinden olup bu şehirdeki durumuyla ilgili bir bilgi bulunmamakla birlikte Meymûne'yi kuyuda bırakıp döndüğünde de yaşadıkları hakkında bir bilgi verilmemiştir.

Yunan

“Maymun Zeyrek ile Dizdâr-zâde” hikâyesinde, Zeyrek ve dizdarın oğlunun satranç oynarken birbirlerini yaralamaları sonucunda, dizdar oğlunun yüzündeki yaralar kötü bir hal alır ve hiçbir şekilde ilaç kabul etmez. Ancak Yunan tarafından gelen bir hekim, bu yaraların bunu yapanın yani Zeyrek'in kanıyla geçebileceğini söylemesi üzerine Zeyrek öldürülür.

“Padişahın Tavusu” hikâyesinde; çocuğu olmayan Şayyâd ve Zarîfe'nin evine, bir gün Yunan taraflarından bir hekim gelir ve çocukları olması için bir ilaç hazırlar. Ancak bu ilacın tavus kanıyla ezilmesi gerektiğini söyler ve böylece olaylar başlar.

Zabil

Afganistan’ın Gazne şehrinin eski adı olarak ifade edilmektedir (Avcı, 2020: 196).

“Mahrûse ve Zabil Padişahı” hikâyesinde, olaylar Zabil şehrinde geçmektedir.

Zavulistan

Afganistan’da bulunan bir bölgenin adıdır (Ahmetbeyoğlu, 2020: 20; Javidi,2029: 44).

“Mahmûde ile Ayâs ve Selime ile Salim” hikâyesinde, Zavulistan padişahının vezirlerinden ve çocuklarından bahsedilmesi dolayısıyla olayların bu şehirde gerçekleştiğini söyleyebiliriz.

Zulmat

Klasik Türk edebiyatında; zulûmât, zulûmât ve zulmet şeklinde de görülen bu yer ab-ı hayatın bulunduğu Karanlık ülkesi olarak ifade edilmektedir. Canım; zulmat ülkesinin, İbrahîm Hakkı Hazretleri tarafından Kuzey kutbunda olarak ifade edildiğini söyler. Ayrıca Orta çağda, yeryüzünde bilinen yerlerin dışındaki kısımlara zulûmât adı verildiğini de ifade eder (2009: 581).

“Hikâye-i Şâh Kubâd” da tûtî, padişahın kendisini özgür bırakmasına karşılık bir iyilik yapmak ister ve akrabalarının da önerisiyle Zulmat tarafına giderek orada bulunan ab-ı hayat çeşmesi yanındaki ağaçtan bir meyve getirerek padişaha sunar.

4. 2. Zaman

Tûtînâme’de; çerçeve hikâye ve iç hikâyelerin tamamı geçmiş zaman diliminde anlatılmıştır. Tûtî-i Kâmil tarafından aktarılan iç hikâyelerin, anlatma zamanı gecedir. Hikâyelerin gece anlatılmasının sebebi ise Mâhşeker’in, kimseye görünmeden yalnızca geceleri beyzâdenin evine gidebilecek olmasıdır.

Hâce Sâid’in gitmeden önce Mâhşeker’e herhangi bir durumda Tûtî-i Kâmil ile görüşmesini talep etmesi üzerine başlayan hikâyeler silsilesi, Hâce Sâid dönene kadar sürmüştür. Hâce Sâid’in gidişinin üstünden bir yıl geçtikten sonra beyzâdenin aşkından haberdar olan Mâhşeker, Hâce Sâid’in yokluğuna daha fazla dayanamayıp gönlünü eğlendirmek ister. Hâce Sâid’e verdiği sözü hatırlaması üzerine de tûtîye

danışmadan hareket etmek istemez. Ancak Tûtî-i Kâmil erkek olduğu için onu anlamayacağını düşünerek Müşârik ile konuşmaya karar verir. Mâhşeker'in, Müşârik'le olan diyalogu ve sonucunda öfkesinden Müşârik'i öldürmesi iç hikâyelerin anlatılmasına hazırlık aşaması oluşturur. Nitekim Müşârik doğruları söylediği için öldürülmüştür.

Çerçeve hikâyede, ikinci gece Tûtî-i Kâmil'in yanına giderek derdini anlatan Mâhşeker, güzel sözlerle ve iltifatlarla oyalanır. Mâhşeker'in gazabından kurtulmak isteyen Tûtî-i Kâmil, Hâce Sâid'e de ihanet etmek istemez ve bu gece düşünmek için müsaade ister. Üçüncü gece; Mâhşeker'i yine övgülere boğan Tûtî-i Kâmil, kendisinin sadakatine inandırmak ve yapacağı oyunda şüphe çekmemek adına birkaç söz söyler ve ilk hikâyenin başlangıcını yapar. Bu konuşmalar sırasında sabah olduğundan Mâhşeker'i oyalamanın anlamı olmadığını düşünerek ertesi gece anlatacağını söyler.

İç hikâyeler, dördüncü gece başlar. Tûtînâme'de Hâce Sâid gelene kadar anlatılan bu hikâyelerin bazıları kısa bir zaman dilimi içinde geçerken bazıları uzun bir zaman dilimini kapsar. Ancak bütün hikâyeler gece boyunca tamamlanır ve ertesi gece başka bir hikâyeye geçilir. Hikâyeler; akşam olup Mâhşeker, beyzâdenin evine gitmek için Tûtî-i Kâmil'in yanına geldiği andan itibaren sabaha kadar devam eder. Hikâyeler sonlandığında, benzetmeler kurularak anlatılan hikâyelere atıfta bulunan cümlelerle sabah olduğu ifade edilir. Bu cümlelerden bazıları şunlardır:

“Gördi ki şabâh olup zerger-i sipihrüñ zîr ü hafâda hıfz itdügi kırş-ı âftâbı neccâr-ı şubh âşkâr idüp kâdı-ı şem'e müşkil ü nâr olan hükmi hud'a'-ı neccâr-ı şems âşkâr imiş.” [23B]

“Ammâ şabâh olup şeh-zâde-i şemsüñ tulû'ı ile gicenüñ esrârı Hasîb ü Nesîb esrârı gibi âşkâr olmuş.” [36A]

“Gördi ki tûtî-i şems kafes faluñdan çıqup bālāya pervāz itmekdedür.” [42A]

“Gördi ki şabâh olup zâhid-i halvet-nişîn şems hânkâh-ı ufkdan nümāyān ve duhter-i maşnū'a mäh zîr fütāde pinhān olmuş.” [46A]

“Gördi ki âftāb-ı perî-çehre ufkdan zâhir olup 'ālem münevver olmuş.” [52A]

“Nā-gāh şabāh olup zūlmāt-ı leylden şemsün āb-ı hayātı ‘āleme revnaķ virüp cihānuñ içi tūṭī-i şādık [gibi] rūşen ü mücellā ve Şāh Kūbād’uñ vechi gibi mūnevver ü muşaffā olmış.” [56B]

“Nā-gāh şubḥuñ şu‘lesi vezīr-zāde ḥatunı gibi gicenün esrārını āşkār itmiş.” [59B]

“Nā-gāh şabāh olup āftāb-ı ‘ālem-tāb ile cihānuñ yūzi Hūşmend’uñ derūnı gibi mūnevver olmışdur.” [64B]

“...nā-gāh cevher-i şems seyyāh-ı efķar perdesinden zāhir olup gicenün esrārını seyyāḥlar ḥālī gibi rūşen ü āşkār oldu.” [69A]

“Şabāh olup cemīle’-i şems laḥd-i efķar[dan] zāhir olmış.” [88A]

“...zindān-ı ufķdan Gūlfeşān-ı şems ḥande idüp meclis-i dūnyāyı mu‘atṭar ve gūl-berk-i şu‘ā ile tamām mūnevver itmiş.” [92B]

Tūtīnāme’de, akşamları hikāyelerle geçen süre, sabahları geçiş formelleriyle atlanmıştır. Māḥşeker’in hazırlanıp süslenmesinden sonra akşama geçişi ifade eden cümlelerden bazıları ise şunlardır:

“Pes Māḥşeker ol gün daḥı aḥşam olınca şabr u ārām idüp aḥşam olup ‘ālem libāsın sabāḥa müstaḡrak olduğda maḥbūbuñ teşrīfīyle būlbūl gibi nālān ve nār-ı firāķıyla sūzān olarak tūṭīnūñ ķafesi cānibine bakup...” [23B]

“Māḥşeker ol gün bir yıla birāber gelüp biñ belāyla gücile aḥşam idüp...” [46A]

“...ol gün daḥı Māḥşeker aḥşama dek şabr idüp tamām bütūn ‘ālem zūlmāt-ı şebden siyāh ķādırını büründi...” [56B]

“ol gün daḥı nihāyetine ve rūz-ı rūşen ḡāyetine irüp ‘ālem siyāh cāmesin büründi ve cihānuñ gözi meş‘al-i māḥ ile gücile görür oldu.” [59B]

“...aḥşam olup cihānuñ içi ‘uşşāķuñ baḥtı gibi siyāh oldu.” [65A]

Çerçeve hikāyeyle birlikte bütūn iç hikāyeler kronolojik olarak anlatılmaktadır. Ancak anlatılan hikāyelerin belli bir zamanı yoktur. Hikāyelerin başlangıç formellerine bakıldığında

“Zamān-ı evvelde...” [9B, 18B, 65A, 75A, 99B, 100B, 123A, 123B, 125B, 126B, 135B, 139A]

“Kütüb-i tevārīḥde...” [19B]

“Aḥbār-ı saḥīḥa ve rivāyet-i faṣīḥa ile menḵūldur...” [26A]

“Kütüb-i müteḥaddiminde getürmişlerdür ki...” [37A]

“Aḥbār-ı selefde ṣaḥīḥ rivāyet ile naḵl iderler ki...” [42B]

“Nāḵılān-ı aḥbār ve rāviyān-ı āsār şöyle naḵl u rivāyet iderler ki zamān-ı evvelde...” [46B]

“Naḵl olunur ki...” [11A, 49A, 57A, 66B, 80A, 95A, 108A, 113B]

“Erbāb-ı ḥikāyāt u aṣḥāb-ı rivāyāt şöyle naḵl iderler ki...” [52B] gibi ifadelerle belirsiz bir zaman diliminden bahsedildiği görülmektedir.

İç hikâyelerde geçen zaman dilimi ise bazen “dokuz ay on gün”, “seksen gün”, “üç gece”, “iki gün sonra”, “dört yıl” gibi ifadelerle net bir şekilde belirtilmektedir. Bazen de “günlerden bir gün”, “bir zaman sonra”, “nice müddet”, “bahar zamanı”, “bir zaman içinde” gibi genel ifadeler kullanılmıştır.

5. ÜSLÛP

5. 1. Bakış Açısı ve Anlatıcı

Anlatı, “Bir veya birden çok gerçek veya kurgulanmış olayın, ürün süreç, nesne ve edim, yapı ve yapılandırma olarak (az çok açık) bir, iki veya birçok anlatıcı tarafından (az çok açık) bir, iki veya birçok muhayyel muhataba iletilmesi[dir].” (Prince 1989: 58).

Anlatıyı üreten sözceleme haline ise tahkiye yani öyküleme adı verilmektedir (Akdeniz, 2010: <https://www.ege-edebiyat.org>). Filizok, hikâye etmede iki büyük kipten bahseder. Bunlar, anlatma ve taklit kipleridir. Tahkiyeyi meydana getiren bir anlatıcının olması gerekir ki Prince tarafından yapılan açıklamada da görüldüğü gibi anlatıyı oluşturan unsurlardan birisidir. Filizok’un bahsettiği ilk kip de anlatıda bulunması gereken zorunlu ögedir. İkinci kip ise anlatıcının ortadan silindiği, kahramanların konuşmalarının doğrudan verildiği anlatılardır (2009: <https://www.ege-edebiyat.org>).

Tûtînâme’de, Filizok’un bahsettiği iki tip de görülmektedir. Çerçeve hikâyede anlatma, Tûtî-i Kâmil tarafından anlatılan iç hikâyelerde ise taklit kipi kullanılmıştır.

Tûtînâme’de, anlatıcının konumuna bakıldığında ise anlatıyı oluşturan “hikâye dışı anlatıcı” ve “hikâye içi anlatıcı” tiplerinden ikisi de görülmektedir. Çerçeve hikâyenin başlatıcısı, hikâye dışı anlatıcı olarak ifade edilebilirken Tûtî-i Kâmil için durum farklıdır. Tûtî-i Kâmil, çerçeve hikâyede “hikâye içi anlatıcı” konumundayken iç hikâyelerde “hikâye dışı anlatıcı” konumundadır. İç hikâyelerde de kahramanlar tarafından anlatılan hikâyelerde “hikâye dışı anlatıcı”nın varlığından söz edilebilir. Buna örnek olarak Tûtînâme’de; on beşinci gece anlatılan “Hikâye-i Merd-i Dihkâni” adlı anlatının kahramanlarından olan Mihrişâh’ın anlattığı “Dilfürûz” hikâyesinde Mihrişâh, “hikâye dışı anlatıcı” konumundadır (agm.: <https://www.ege-edebiyat.org>).

Tûtînâme’ye “Olup biten şeyler kim tarafından algılanıyor?” sorusu yöneltildiğinde ise Filizok tarafından “odaklanma” olarak ifade edilen bakış açısının cevabı bulunur. “Sıfır odaklanma” ve “Dış odaklanma” olarak ifade edilen bakış açılarından ilki tanrısal bakış açısı olarak bilinen anlatıcının her şeye hâkim olduğu bir bakış açısıdır. “Dış odaklanma” ise gözlemci bakış açısı olarak ifade edebileceğimiz, anlatıcının gördüklerini veya duyduklarını aktardığı bakış açısıdır (agm.: <https://www.ege-edebiyat.org>). Tûtînâme’de, bu iki bakış açısının da yer aldığı görülmektedir. Ana hikâyede, tanrısal bakış açısından bahsedilebileceği gibi Tûtî-i Kâmil tarafından anlatılan hikâyelerde, gözlemci bakış açısından bahsedilebilir. Bu bakış açılarını metin üzerinden örneklendirmek gerekirse hikâyede; Tûtî-i Kâmil’in iç konuşmasının yer aldığı bölümde anlatıcının, kahramanların duygu ve düşüncelerine hâkim olması tanrısal bakış açısının ya da diğer bir deyişle “sıfır odaklanma”nın göstergesidir. Metnin 8A yüzünde yer alan Tûtî-i Kâmil’in, Mâhşeker’in talebi sonrasında düşünceleri şu şekilde ifade edilmiştir.

“Hemân Tûtî-i Kâmil bu kelâmı işi[t]digi gibi tefekkür deryâsına ğarķ olup kendi derûnından didi ki: “İlâhî yâ-Rabb! Ahvâlüm saña ma’lûm. Hâķ söylersem Müşârik’üñ gibi bu zâlimenüñ dest-i cevrinde helâķ oluram ve eger kendi mizâcuma muvâfaķat idüp hıyânete mu’în olursam kendi veliyy-i ni’metüme hıyânet itmiş oluram ve ma’şiyete rızâ virmiş oluram. Şoñra rûz-i cezâda mu’azzeb oluram.” diyü ‘azîm-i tefekkür deryâsına ğarķ ü te’emmûlden şoñra...” [7B].

Tûtî-i Kâmil tarafından anlatılan hikâyelerde ya da anlatılan hikâyelerin kahramanları tarafından anlatılan ve çoğul bir düzlem oluşturan hikâyelerde ise

gözlemci bakış açısıyla karşılaşılmaktadır (Akdeniz, 2010: <https://www.ege-edebiyat.org>). Bu hikâyelerde, Tûtî-i Kâmil ve diğer anlatıcılar, olayları dışardan bir gözle ve tarafsız olarak ifade ederler. Çetin’in, “Nesnel tutumlu gözlemci anlatıcı” olarak ifade ettiği bu duruma, hikâyelerin giriş formellerindeki şu ifadeler örnek olarak verilebilir (2013: 104):

“Rivāyet-i şahīḥa ile kütüb-i tevāriḥde meşṭūr u mezkūrdur ki...” [24A]

“Kütüb-i müteḥaddiminde getürmüşlerdür ki...” [37A]

“Aḥbār-ı selefde şahīḥ rivāyet ile naḳl iderler ki...” [42B]

“Naḳl olunur ki...” [49A]

Bu hikâyelerde; anlatıcıların duygu ve düşüncelerine yer verilmemekle birlikte Tûtî-i Kâmil’in, hikâyeleri anlatmaktaki amacı Mâḥşeker’e nasihat etmek ve doğruyu göstermek olduğundan hikâyelerin sonunda çıkarılacak dersleri kendisinin ifade ettiği de görülmektedir.

Çalışmada da örnek alınan Kesler’in tezinden hareketle bu bölümde ifade edilen bilgilerin Tûtînâme’deki hikâyelerde, anlatıcı ve dinleyici unsurları belirtilerek anlatının çoğul bir düzleme yayıldığını göstermek adına aşağıdaki tablo verilmiştir:

Hikâyenin Anlatıldığı Gece	Hikâyenin Bulunduğu Varak	Hikâyenin Adı	Anlatıcı	Dinleyen
Çerçeve Hikâyenin Başlangıcı	2A	Ana Hikâye	3. Tekil Şahıs	Okuyucu
İlk Hikâye	3A	Bir Yaramaz ile Seksen Sâlih Kişi	Hâce Saîd	Hâce Saîd ve meclistekiler
4. Gece	9B	Hikâye-i Bâzergân	Tûtî-i Kâmil	Mâḥşeker
4. Gece	11A	Hazret-i İbrahîm	Tûtî-i Hindu	Bezîrgânın Hatunu
5. Gece	13A	Pâdşâh-ı Horâsân ile Merd-i Cân bâz	Tûtî-i Kâmil	Mâḥşeker
6. Gece	18B	Hikâye-i Nişâbûrî	Tûtî-i Kâmil	Mâḥşeker
6. Gece	19B	Kuyumcu ve Dülger	Tûtî-i Kâmil	Mâḥşeker
7. Gece	24A	Hikâye-i Hind-i Sipâhî	Tûtî-i Kâmil	Mâḥşeker

7. Gece	25A	Merd-i Mücerreb	Sipâhînin Hatunu	Sipâhî
7. Gece	26A	Hikâye-i Merhûme	Sipâhînin Hatunu	Sipâhî
8. Gece	36B	Tûtî-i Hekîm	Tûtî-i Kâmil	Mâhşeker
8. Gece	37A	Maymun Zeyrek ile Dizdâr-zâde	Tûtî-i Hekîm	Yavru tûtîler
9. Gece	42B	Ağaçtan Yapılan Kız	Tûtî-i Kâmil	Mâhşeker
9. Gece	44B	A 'yân-ı Horâsan ile Dervîş Hevâyî	Zahit	Kadı ve meclistikiler
10. Gece	46B	Hikâye-i Ebû'l-Mecd	Tûtî-i Kâmil	Mâhşeker
10. Gece	49A	Şâh Behvâc ile Âzim	Tûtî-i Kâmil	Mâhşeker
11. Gece	52B	Hikâye-i Şâh Kubâd	Tûtî-i Kâmil	Mâhşeker
11. Gece	54A	Hikâye-i Mîve-i Hayât	Şâh Kubâd	Tûtî
12. Gece	57A	Hikâye-i Bâzergân-ı Hüssâm	Tûtî-i Kâmil	Mâhşeker
13. Gece	60B	Hikâye-i Şâh Behvâc	Tûtî-i Kâmil	Mâhşeker
13. Gece	62A	Aslan ile Koyun	Vezir Hûşmend	Vezirin oğulları
13. Gece	63A	Seyis ile Efendisi	Tilki	Koyun ve meclistikiler
14. Gece	65A	Hikâye-i Merd-i Dihkânî	Tûtî-i Kâmil	Mâhşeker
14. Gece	66B	Dilfûrûz	Mihrişâh	Seyyahlar
15. Gece	69B	Bebek Şehzâde	Tûtî-i Kâmil	Mâhşeker
15. Gece	70B	Hikâye-i Cüneyd	Tûtî-i Kâmil	Mâhşeker
15. Gece	71A	Hakîm-i Sâz-pervaz	Tûtî-i Kâmil	Mâhşeker
15. Gece	71B	Bekçi Çapûkdest	Tûtî-i Kâmil	Mâhşeker
15. Gece	72A	Bağdat Halifesi ve Sinek	Kurt	Aslan
15. Gece	72B	Hazret-i Nuh'un Gemisi	Bekçi Çapûkdest	Aslan
16. Gece	74A	Memâlik Pîr	Tûtî-i Kâmil	Mâhşeker
16. Gece	75A	Seher-hîz Olan Dostlar	Tilki	Memâlik Pîr'in gelini

17. Gece	77A	Hâce Mansûr'un Hatunu Sâliha	Tûtî-i Kâmil	Mâhşeker
18. Gece	80A	Hümâyûnbaht ile Ferahbaht	Tûtî-i Kâmil	Mâhşeker
18. Gece	81A	Hazret-i Mûsa ve Ukab	Yılan	Yılanın çifti
19. Gece	84B	Padişahın Tavusu	Tûtî-i Kâmil	Mâhşeker
19. Gece	86A	Zahidin Kızı Cemile	Tûtî-i Kâmil	Mâhşeker
20. Gece	88A	Bâyezîd-i Bistâmî Hazretleri ve Türkmân	Tûtî-i Kâmil	Mâhşeker
20. Gece	88B	Sadrî ve Aslan	Tûtî-i Kâmil	Mâhşeker
20. Gece	90A	Vezir Âsım ile Gülfeşân	Tûtî-i Kâmil	Mâhşeker
21. Gece	92B	Cevherşinâs ile İbnü'lgayb	Tûtî-i Kâmil	Mâhşeker
21. Gece	94B	Zebân-âver ile Sühanperv	Tûtî-i Kâmil	Mâhşeker
21. Gece	95A	Hemenâz ile Behzâd	Zebânâver	Sühanperv, Camas Şâh ve Şam valisinin kızı
21. Gece	96B	Muhtâr ile Meymûne	Sühanperv	Zebânâver, Camas Şâh ve Şam valisinin kızı
22. Gece	97B	Gazzâz	Tûtî-i Kâmil	Mâhşeker
22. Gece	98A	İbrâhîm Edhem Hazretleri	Gazzâzın Hatunu	Gazzâz
22. Gece	99B	Çakal ile Deve	Gazzâzın Hatunu	Gazzâz
22. Gece	100A	A'râbî ve Me'mûn Halîfe	Mâhşeker	Tûtî-i Kâmil
22. Gece	100B	Karakulak ile Aslan	Tûtî-i Kâmil	Mâhşeker
22. Gece	101B	Kurt ile Çakal	Karakulağın Çifti	Karakulak
23. Gece	103B	Pelengfirîb ile Kaplan	Tûtî-i Kâmil	Mâhşeker
23. Gece	104B	Hazret-i Ömer ile Gulâm	Pelengfirîb	Kaplan
23. Gece	106A	Tavus Olduğunu İddia Eden Çakal	Tûtî-i Kâmil	Mâhşeker
23. Gece	107A	Aslan Postlu Eşek	Tûtî-i Kâmil	Mâhşeker

24. Gece	108A	Mahmûde ile Ayâs ve Selime ile Salim	Tûtî-i Kâmil	Mâhşeker
24. Gece	110B	Zühre ile Dilnûvâz, Rahşsâz ve Tîrândâz	Tûtî-i Kâmil	Mâhşeker
24. Gece	111B	Şehzâde ve Brehmen	Tûtî-i Kâmil	Mâhşeker
25. Gece	113B	Galatnümâ ve Mühür	Tûtî-i Kâmil	Mâhşeker
25. Gece	116B	Mahrûse ve Zabil Padişahı	Tûtî-i Kâmil	Mâhşeker
25. Gece	117A	Dağıstan Padişahı	Vezirler	Zabil Padişahı
26. Gece	119A	Şehrârâ ve Ahmak Bezirgân	Tûtî-i Kâmil	Mâhşeker
26. Gece	121A	Çin Fağfuru ve Melike-i Rum	Tûtî-i Kâmil	Mâhşeker
26. Gece	123A	Himâr ile Yaban Öküzü	Tûtî-i Kâmil	Mâhşeker
26. Gece	123B	Hizem- Fûrûş ile Testisi	Yaban Öküzü	Eşek
27. Gece	124B	Ubeyde ve Tûtîleri	Tûtî-i Kâmil	Mâhşeker
27. Gece	125B	Üç Memeli Kız ile Kör Adam	Ubeyde'nin Erkek Tûtîsi	Ubeyde
27. Gece	126B	İlim Seferine Giden Sâlih	Ubeyde'nin Dişi Tûtîsi	Ubeyde
27. Gece	127B	Koyunun Padişaha Nasihati	Ubeyde'nin Erkek Tûtîsi	Ubeyde
28. Gece	129B	Ahmak Berber ile Brehmen	Tûtî-i Kâmil	Mâhşeker
28. Gece	131A	Çin Padişahı ve Medînetü'l-kar Padişahının Kızı	Tûtî-i Kâmil	Mâhşeker
29. Gece	135B	Dört Dost ile Nasip Mührü	Tûtî-i Kâmil	Mâhşeker
29. Gece	136B	Bağdatlı Bezirgân ile Çengi Cariye	Tûtî-i Kâmil	Mâhşeker
29. Gece	139A	Çâvuş ile Dihkâni	Tûtî-i Kâmil	Mâhşeker
29. Gece	140A	Bâyî ile Müşterî	Merd-i Kâmil	Mâhşeker
30. Gece	142A	Zahit ile Murg	Tûtî-i Kâmil	Mâhşeker

Tablo 1

5. 2. Dil

Tûtînâme’de genel olarak sade bir dil ve yalın bir üslup kullanıldığı görülmektedir. Ancak hikâyelerde görülen bu sade dil ve üslup mukaddime ve hatime bölümlerinde görülmez. Mütercimim sanatını gösterme amacıyla bu bölümlerde çok fazla Arapça ve Farsça kelime ve tamlamalara başvurduğu görülmektedir.

Hikâyelerde, Kur’ân- ı Kerîm’den âyetlerin, hadislerin kullanımının yanında atasözleri ve kalam-ı kibarlara da yer verildiği görülmektedir. Hikâyelerde yer alan âyet, hadis, atasözleri ve deyimler açıklamalarıyla birlikte aşağıda verilmiştir.

5. 2. 1. Âyetler

Cennâtün tecri min-tehtîhe’l-enhâr [122B]: Kur’ân-ı Kerîm’in 2. sûresi olan Bakara Sûresi’nin 25. âyetinde geçen ifadenin meâli şu şekildedir: “İçinden ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele!” (Kur’ân-ı Kerîm Meâli, 1993, el-Bakara 2/25).

İnnâ li’llâhi ve innâ ileyhi rāci’ün [39A]: Kur’ân-ı Kerîm’in 2. sûresi olan Bakara Sûresi’nin 156. âyetinde geçen ifadenin meâli şu şekildedir: “Biz Allah’ın kullarıyız ve biz O’na döneceğiz, derler.” (el-Bakara 2/156).

İnnemâ yahşa’llahe min- ‘ibādihi’l-‘ulemā’ [14B]: Metinde geçen bu ifade, Kur’ân-ı Kerîm’in 35. sûresi olan Fâtır Sûresi’nin 28. âyetinden alınmış olup meâli şu şekildedir: “Kulları içinden ancak âlimler, Allah’tan (gereğince) korkar.” (Fâtır 35/28).

İnne enkere’l-aşvâti leşavtü’l-ḥamîr [123B]: Kur’ân-ı Kerîm’in 31. sûresi olan Lokman Sûresi’nin 19. âyetinde geçen ifadenin meâli şu şekildedir: “Unutma ki, seslerin en çirkini merkeblerin sesidir.” (Lokman 31/19).

Men câ’e bi’l-ḥaseneti fe-lehu ‘aşru emşalihā [129B]: Kur’ân-ı Kerîm’in 6. sûresi olan En’âm Sûresi’nin 160. âyetinde geçen ifadenin meâli şu şekildedir: “Kim (Allah huzuruna) iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır.” (el-En’âm 6/160).

Ve fevḥa külli zî-ilmin ‘alîm [102A]: Kur’ân-ı Kerîm’in 12. sûresi olan Yûsuf Sûresi’nin 76. âyetinde geçen ifadenin meâli şu şekildedir: “Zirâ her bilgi sahibinin üstünde daha iyi bilen birisi vardır.” (Yûsuf 12/76).

Ve kâne emru'llāhi kaderan maqđūrān [29B]: Kur'ân-ı Kerîm'in 33. sûresi olan Ahzab Sûresi'nin 38. âyetinde geçen ifadenin meâli şu şekildedir: “Allah'ın emri mutlaka yerine gelecek, yazılmış bir kaderdir.” (el-Ahzab 33/38).

Ve le-ğad kerremnā [1B]: Metinde geçen bu ifade, Kur'ân-ı Kerîm'in 17. sûresi olan İsrâ Sûresi'nin 70. âyetinden alınmıştır. Âyetin meâli şu şekildedir: “Biz, hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık. Onları, (çeşitli nakil vasıtaları ile) karada ve denizde taşıdık; kendilerine güzel güzel rızıklar verdik; yine onları, yarattıklarımızın birçoğundan cidden üstün kıldık.” (el-İsrâ 17/70).

Vemā min-dābbetin fi'l-'arzi illā 'ale'llāhi rızkuhā [24B]: Metinde geçen bu ifade, Kur'ân-ı Kerîm'in 11. sûresi olan Hûd Sûresi'nin 6. âyetinden alınmıştır. Âyetin meâli şu şekildedir: “Yeryüzünde yürüyen her canlının rızkı, yalnızca Allah'ın üzerinedir.” (Hûd 11/6).

Vemā şehidnā illā bimā 'alimnā [96A]: Kur'ân-ı Kerîm'in 12. sûresi olan Yûsuf Sûresi'nin 81. âyetinde geçen ifadenin meâli şu şekildedir: “Biz, bildiğimizden başkasına şahitlik etmedik.” (Yûsuf 12/81).

Vemā yentıku 'ani'l-hevā [1B]: Kur'ân-ı Kerîm'in 53. sûresi olan Necm Sûresi'nin 3. âyetidir. Âyetin meâli şu şekildedir: “O arzusuna göre de konuşmaz.” (en-Necm 53/3).

5. 2. 2. Hadisler

Cennetü tahte aqđāmi'l-ümmehāti [127A]: Cennet annelerin ayakları altındadır (Yılmaz, 2008: 108).

El-müsteşāru mü'temen[ün] [54A]: Müsteşar (danışman) güvenilen (kimse)dir (Yılmaz, age.: 708).

Eş-şadaqatü tereddü'l-belā'e ve tezīdü'l-'ömre [17A]: Sadaka, belâyı önler, ömrü uzatır (Yılmaz, age.: 767).

Hübbü'l-vaṭanı mine'l-īmāni [40B]: Vatan sevgisi imândandır (Yılmaz, age.: 308).

İzā tehayyertüm fi'l-ümürı fe's-te'īnū min-ehli'l-ğubūrı [45B]: İşlerinizin içinden çıkamazsanız, ölmüşlerin (geçmişlerin) tecrübelerinden yaralanınız (Yılmaz, age.: 431).

Küllü şey'in yerciu' ilā-aşlihī [45B]: Her şey aslına döner (Yılmaz, age.: 500).

Li-men şēgalehū bi-'uyūbi'n-nāsi ve hüve ġāfilun 'an 'uyūbi nefsihi [75B]: Kendi ayıbını (görmesi), başkalarının ayıplarını (görmesinden) alıkoyan kimseye ne mutlu (Yılmaz, age.: 856)!

Mā-enzele'llāhu dā'en illā ve bī-devā'en [84B]: Allah, çaresi bulunmayan bir hastalığı vermemiştir (Yılmaz, age.: 597).

Mūtū ḵable en temūtū [39A]: Ölmeden önce ölünüz (Yılmaz, age.: 696).

Tenākehū tenāselū [124B]: Evleniniz, çoğalınız (üreyiniz) (Yılmaz, age.: 847).

Ve men 'aşīḵa ve keteme ve 'affe ve māte fe-ḵad māte şehīden [118B]: Âşık olduğu hâlde namuslu yaşayan, aşkını gizli tutan ve bu durumda ölen kimse şehit olarak ölür (şehittir) (Yılmaz, age.: 621).

5. 2. 3. Atasözleri ve Kelâmı Kibarlar

'Adüvvün 'āḵlūn ḵayrun min-şadīḵin cāhilin [110B]: Akıllı düşman, cahil dosttan daha iyidir.

Atılmış ok söylenmiş söz ve geçmiş 'ömr gitdükden şoñra bir daḵı girü gelmez [103B]: Atılmış ok söylenmiş söz ve geçmiş ömür gittikten sonra bir daha geri gelmez.

Az-zarūrātü tūbīḵu'l-mahzūrāti [115A]: Zorunluluk, haram olan şeyleri helâl kılar (Yılmaz, age.: 970).

Beytü'l-fırşatı [te]mürrü merre's-seḵābi [65A]: Fırsat, bulut gibi geçer (Yılmaz, age.: 236).

Ehmele bilā-'ilmin kel'l-ḵavsi bilā-vittün [126B]: İlimle ilgili olmayan işten fayda olmayacağı anlamındadır.

El-bereketihi fi'l-ḵareketihi [88B]: Nerede hareket, orada bereket.

El-cūdu bi'n-nefsi aḵṣā ġāyetü'l-cūdi [48A]: Her şeyden kıymetli olanın insanın canını feda etmesidir.

El-ḵaḵḵu mürrün [100B]: Doğru (söz) acıdır (Yılmaz, age.: 254).

El-ḥarīṣu ke'l-mahrūmi [88B]: Hırslı, isteğine ulaşsa bile, ona ulaşamayan gibidir (Yılmaz, age.: 263).

El-helākü fi'l-kizbi [34A]: Yalanda helâk vardır.

El-keḷāmü yecürrü'l-keḷāme [32B]: Laf lafı açar.

El-leyletü ḥublā [108B]: Geceler gebedir.

El-lisānū tercumānu'l-ḳalb [65A]: Dil kalbin tercümanıdır.

El-mecāzu ḳaṇṭaratü'l-ḥaḳīḳat [118B]: Mecâz, hakikatin köprüsüdür (Yılmaz, age.: 615).

El-mer'ü yeḫīru bī-himmetihi [117B]: Kişi himmet kanadıyla uçtukça çok yol kat eder.

El-naḳd ḥayr min-nesi'ü [135A]: Peşin ödemek veresiyeden hayırlıdır.

El-üzñü te'aşşāḳa ḳable'l-'aynı aḥyānen [77A]: Kulak gözden önce âşık olur.

En-necātü fi'ş-şıdḳı [34A]: Kurtuluş doğruluktur.

Er 'avratsız olmadığı gibi 'âşık daḥı ma'şuksız olmaz [121A]: Erkek kadınsız, âşık olan da sevgilisiz olmaz.

Erbābü'd-düveli mülhemüne [60A]: Padişahlar, ilhama mazhardırlar (Yılmaz, age.:1879).

Erkek kısmı vefādār 'avrat kısmı cefākār olur [95A]: Erkekler vefakâr, kadınlar cefakâr olur.

Er-Refīḳu şümme't-ṭarīḳu [65B]: Önce yoldaş, sonra yol.

Es-Sa'īdü sa'ide fī-baṭnı ümmihi ve'ş-şāḳiye şāḳiyyü fī-baṭnı ümmihi [24B]: Mutlu, annesinin karnında iken mutlu; mutsuz ise annesinin karnında iken mutsuz (diye yazılan) kimsedir.

Feli'r-raḥmān eltāf ḥafıyyetihi [108B]: Allah'ın gizli lütufları vardır.

Hırşın 'āḳıbetinde zarar muḳarrerdür [89B]: Hırsın sonunda zarar kaçınılmazdır.

Hidmetü'l-mülūki nişfü's-sülūki [39B]: Padişahların hizmetine girmek, amaca yarı yarıya ulaşmaktır (Yılmaz, age.: 302).

İnhā'ü'l-ma'rūf mā-lem yübeddil fīhi'l-vücūh [113A]: İhsanın en iyisi ve makbule geçeni istemeden önce olandır.

İnneme'l-ihsāne illā bi't-tamāmi [41A]: İyilik ancak tam olursa iyiliktir.

İrtenūñ ıışşı vardır [6B]: Yarının sahibi vardır.

İzā cāe'l-kaẓā 'amīye'l-başaru [37B]: Kaza gelince göz kör olur (Yılmaz, age.: 217).

Kaẓā geldükde vardum diyü insāna haber virmez [84A]: “Kaza geliyor demez.” atasözüne benzer bir sözdür.

Kelle sağ olsun [78B]: “Kelle sağ olsun da külah bulunur.” atasözünden faydalandığı düşünülmektedir.

Ke-mā tedeyyen tedān [68B]: Metinde borca karşılık borç gibi anlamında kullanılmıştır.

Korkak bāzergān ıışşı itmez [121A]: Korkak bezirgān sahip çıkmaz.

Koşmayan at menzile ırmez [98B]: Koşmayan at menzile varmaz.

Kubbetü'l-'aqlu şavma'atü'l-havāş [112B]: İnsanın en önemli organı olan başı için söylenmiştir.

Küllü şey'in yuħibbu veledühu ħattā'l-ħabār [74A]: Herkes kendi evladını sever.

Küllü sırrın cāveze'l-isneyni şā'a [58A]: İki dudak arasından (ağızdan) çıkan her sır yayılır (Yılmaz, age.: 498).

Küllü inā'in yetereşşahu bi-mā fīhi [106A]: Her kap içindekini sızdırır (Testide ne varsa dışarı sızan da odur.) (Yılmaz, age.: 491).

Lā-rādde li-kaẓāihi ve lā-mu'aqqıbe li-ħükmihi [99A]: Allah'ın hükmünü bozacak hiçbir davranış yoktur, anlamına gelebilecek bir ifadedir.

Lā-şavābe ma'a tereke'l-meşveretü [60A]: Bir konuda danışılarak hareket etmenin doğruluğunu ifade eden bir sözdür.

Li-küllü cedīdin lezzetün [61B]: Bütün yeni şeyler lezzetlidir.

Li-küllü maḳāmın maḳālün ve li-küllü maḳālin maḳāmün [125A]: Her yerin bir sözü ve her sözün bir yeri vardır.

Maḥabbet iki başdan ola [36A, 41B]: “Değirmen iki taştan, muhabbet iki baştan.” atasözüne benzer. İlişkilerin karşılıklı olması anlamında kullanılmıştır.

Mā lā-yüdreku küllühu ve lā-yütreku küllühu [53B]: Hepsi elde edilemeyen şeyin tamamı bırakılmaz (Yılmaz, age.: 603).

Men lem-yezuḡ lem-yaʿrif [70B]: Tatmayan bilmez (Yılmaz, age.: 657).

Sāreʿl-hilāli fe-ṣāra bedren [98A]: Yeni ay hareket ettikçe dolunay olur.

Şoñ peşimānlıḡ fāʿide virmez [73A]: Son pişmanlık fayda etmez.

Ṭarīḡuʿl-aşḡu külleḥā ādāb [86A]: Aşkın yolları edepten geçer.

Ṭuyulmaz nesne olmaz her ne deñlü olsa pinḥānī [95B]: Hiçbir şey gizli kalmaz anlamındadır.

Vaḡt ḡanīmetdür [101B]: Vakit ganimettir.

Ve aḡsin ilā-men esāʿe [97A]: Kötülük edene iyilik et (Yılmaz, age.: 27).

Yarınki ṭavuḡdan bugünkü yumurṭa yegdür [75A]: “Bugünkü tavuk yarınki kazdan iyidir.” atasözü verilmiştir.

Żarar-ı ʿāmmıdan ise żarar-ı ḡaşşe evlādur [62B]: Bir toplumun zarara uğramasındansa bir kişinin zarara uğraması daha iyidir.

Küllü emrin bī-vaḡtihi medḡūn [97B]: Her işin bir vaktinin olduğunu ifade eden sözdür.

5. 2. 4. Deyimler

Tûtînâme, deyimler açısından zengin bir içeriğe sahiptir. Hem deyimlerin çokluğu hem de anlaşılabilir olmasından dolayı açıklama yapmanın lafı uzatmak olduğu düşünülerek örnek olması için sadece birkaç deyim yer vermek uygun görülmüştür.

Aciz kalmak, akli başından gitmek, akli ermemek, ar etmek, ayak bağı olmak, amaya ayine vermek, belaya uğramak, canına kâr etmek, canına minnet, can bulmak, boynuna almak, el çekmek, fırsat gözetmek, elinden gelmek, feda etmek, gam çekmek, gönül vermek, göz dikmek, hatırı kalmak, hayran olmak, ibret almak, kurban olmak, kanaat etmek, kılı kırk yarmak, kimi nalına kimi mihına, murad

almak, muradına ermek, ölüsü dirisine rıza vermek, sahip çıkmak, sözünde durmak, uhdesinden gelmek, yüz sürmek, zahmet çekmek vs.

5. 3. Formeller

Formel, kalıp sözler olarak ifade edilebilir. Formeller; anlatıların başında, metne dikkat çekmek ve başlangıç oluşturmak, metin akışında zamanı kısaltmak veya özetlemek, sonuç kısmında ise tamamlayıcı olarak kullanılırlar. Kısaca özetlediğimiz formeller, Sakaoğlu tarafından şu şekilde açıklanmaktadır:

“Nedir formel veya kalıp söz? Masal anaları ile ataları masalları anlatırken olayları anlatmakla yetinmez, daha asıl masal başlamadan birtakım ruh okşayıcı, kafiye, inanılması zor sözlerle dinleyici masala bağlamaya çalışır. Anlatıcılar, masalın bitiminde de bizi başıboş bırakmaz, yine birtakım sözlerle, âdeta, ‘Ey okuyucu/ dinleyici, masal bitti ama sana teselli verecek başka güzel sözlerim daha var.’ dercesine neler söylemez ki. Bu arada masalın asıl olaylarının anlatıldığı ara bölümde anlatıcı nice incelik ve söz cambazlığı ile bizleri masala bağlamaya, şaşırtmaya ve heyecanlandırmaya devam edecektir.” (Sakaoğlu, 2008:1352).

5. 3. 1. Başlangıç Formelleri

Tûtînâme’de anlatıcıların; hikâyelere bir başlangıç yapmak ve dikkat çekmek için kullandığı başlangıç formellerini, kendi içinde de sınıflara ayırmak mümkündür. Tûtî-i Kâmil ve diğer kahramanlar tarafından anlatılan bazı hikâyelerde; anlatıların inandırıcılığını artırmak adına, tarih bilginlerinden, tarih ve hikâye kitaplarından aktarıldığı ifade edilmektedir. Bu formeller şunlardır:

“Hind kitâblarından şöyle rivâyet olunur ki sūḳ tarafında bir mu‘azzam şehir var idi.” [2A]

“Erbāb-ı tevārīḥ getürmüşlerdür ki diyār-ı Hürmüz’de bir kimse var idi ismine Nāḥūd dirler idi.” [3A]

“Naḳl olunur ki...” [11A]

“Tevārīḥ-i selefde mezkûrdur ki...” [13A]

“Kütüb-i tevārīḥde mezkûrdur ki Āzerbāycān memleketi şehirlerinde bir şehirde bir kıyümcü ile bir dülger var idi.” [19B]

“Rivāyet-i şahīḥa ile kütüb-i tevāriḥde meşṭūr u mezkūrdur ki Hind nevāḥisinden birinde bir Sipāhī kişi var idi.” [24A]

“Naql iderler ki zamān-ı evvelde...” [25A]

“Aḥbār-ı şahīḥa ve rivāyet-i faşīḥa ile menḳūldur ki memleket-i Frengistān’da bir Merd-i Şāliḥ var idi.” [26A]

“Kütüb-i müteḳaddiminde getürmişlerdür ki bir maymūn yavrusı var idi.” [37A]

“Aḥbār-ı selefde şahīḥ rivāyet ile naql iderler ki...” [42B]

“Nāḳılān-ı aḥbār ve rāviyān-ı āsār şöyle naql u rivāyet iderler ki zamān-ı evvelde Bilsān şehrinde ‘allāme-i ‘aşrdan bir fāzıl-ı muḥaḳḳıḳ var idi.” [46B]

“Naql olunur ki Şāh Behvāc’uñ bir maḳbūl muşāḥibi var idi.” [49A]

“Erbāb-ı ḥikāyāt u aşḥāb-ı rivāyāt şöyle naql iderler ki...” [52B]

“Kütüb-i mu‘tebere’i tevāriḥde şöyle meşṭūrdur ki...” [54A]

“Şöyle naql olunur ki şehr-i ‘Irāḳda bir bāzergān var idi.” [57A]

“Kütüb-i temşīlātda mezkūr ve ḥikāye’-i müteḳaddimīn ḳalemi ile meşṭūrdur ki bir cezīrenūñ limanında bir büyük sefīne nev’-i benī ādemden ḥālī olup ḳalmışdı.” [62A]

“Naql iderler ki...” [63A]

“Şöyle naql olunur ki zamān-ı evvelde şehr-i Dimişḳ’de bir bāzergān var idi.” [66B]

“Hükemādan şöyle menḳūldür ki zamān-ı evvelde diyār-ı Isfahān’uñ pādşāhı yüz yigirmi yaşını mütecāviz bir merd-i mibārız idi.” [69B]

“Hükemā-yı Hindīstān’uñ rāvīlerinden şöyle istimā‘ eyledüm ki ḥakīm-i sāz-pervaz seyāḥati ‘āleminde ṭaḡlarda ve aḡaçlar sāyesinde gezerken bir maymun gördi ki aḡaçlarıñ içinde daldan dala şıḳrar idi.” [71A]

“Naql olunur ki bir pādşāh-ı şāḥib-i serīr var idi. Ḥaḳ te‘ālā bu pādşāha iki oḡul virdi.” [80A]

“Kütüb-i temşīlātda meşṭūrdur ki Gecrān nevāḥisinde bir tācir var idi.” [88B]

“Şöyle rivāyet olunur ki zamān-ı evvelde diyār-ı Mısr’da Cāmās nāmında bir pādşāh var idi ve bir maḵbūl tūṭisi var idi kim.” [94A]

“Şöyle naḵl olunur ki sāḥir-i Serendib’de bir bāzīrgān var idi. İsmine Behzād dirler idi.” [95A]

“Naḵl’-i aḥbārdan şöyle işitdüm ki zamān-ı ḳadīmde Yezd şehrinde Muḥtār nām bir bāzīrgān-zāde var idi.” [96B]

“Şöyle işitdüm ki bir vaktde bir ḳurd bir şegāl inini ḥālī bulup şegāl geldükde tūtayum diyü içine girdi.” [101B]

“Kütüb-i müte‘abbide’-i tevāriḥde mezkūrdur ki ḥulefā’-yı benī ümeyyeden ḥayrū’l-ḥalef-i ‘izār ve taḳşīr-i selef şāḥibi ve ‘aḳl-ı temyīz Ḥazret-i ‘Ömer bin ‘abdū’l-‘azīz sultān-ı cihār-ı yār iken hilāfet iken...” [104B]

“Naḵl olunur ki Zāvulistān şehrinde bir pādşāh-ı zī-şān var idi. Ol pādşāhuñ üç vezīri var idi.” [108A]

“İşitdüm ki [Bā]bil şehrinde bir bāzīrgān var idi ve bu bāzīrgānuñ Zühre nāmunda bir kıızı var idi.” [110B]

“Şöyle rivāyet eylerler ki Hind pādşāhlarından bir pādşāhuñ oḡlı eṭrāf-ı memleketi görüp seyr-i vilāyet itmekle nice ‘acā’ib ü ḡarā’ibe vaḳıf olup bir gün yolu bir put-ḥāneye uğradı.” [111B]

“Şöyle naḵl olunur ki zamān-ı evvelde bir brehmen var idi. Adına Ğalaṭnümā dirler idi.” [113B]

“Şöyle rivāyet olunur ki şehir-i Nişābūr’da bir bāzergān var idi. Mālī ḡāyetde firāvān ve kendi ziyāde aḥmaḳ ve nā-dān idi.” [119A]

“Şöyle naḵl eylerler ki bir zamān ile vilāyet-i Çin’uñ faḡfūri bir ‘azīmū’ş-şān pādşāhı var idi ve bir ‘āḳıl u dānā vezīri var idi.” [121A]

“Kitāb-ı ḥikāyātde şöyle meşṭūr u muḥarrerdür ki Hind pādşāhlarından bir pādşāh var idi.” [127B]

Sakaoḡlu’nun, “sade başlangıç kalıp sözleri” olarak ifade ettiḡi “evvel zaman...” kalıbına ve hikāyelerin, geçmişte yaşanmış olduğuna vurgu yapmak istenen ve zaman bildiren ifadelerin kullanıldığı başlangıç formellerine şu ifadelerde rastlanmaktadır (age.: 1354):

“Zamān-ı evvelde diyār-ı Hindistan’da bir bāzergān var idi ve bir ‘ākıl u dānā tūt[ī]si var idi.” [9B]

“Zamān-ı evvelde şehir-i Nişābūr’da bir civān-ı māh-cemāl ve bir dil-ber-i ḥūrī mişāl neşv ü nemā buldı ki ḥüsn ü cemālde naẓīr-i nā-yāb ve behcet ü leṭāfetde cebīni ta’nenden āftāb idi.” [18B]

“Zamān-ı evvelde bir dihkāni çift sürerken bir zī-kıymet cevher buldı ki...” [65A]

“Bir gün...” [70B]

“Zamān-ı evvelde bir şahş nısfü’l-leylde ḥānesinden taşra çıkup gice ile yalñuz şehriñ bāzārı içinde gezerdi.” [75A]

“Bir kebüter bir gün...” [81A]

“Bir gün maḥdūm-ı sāmī Bāyezīd-i Bisṭāmī ḥazret[le]ri bir cāmi’-i şerīfde va’z iderdi.” [88A]

“Zamān-ı evvelde bir ādemüñ devesi uyüz oldı. Ol kadar ki ḥarāretinden kırmızı et olmuş idi.” [99B]

“Bir gün bir A’rābī Me’mūn ḥalīfeye varup didi ki.” [100A]

“Zamān-ı evvelde bir murğ-ı hezār ve lālezārda bir arslān vaṭan tutmuş idi...” [100B]

“Zamān-ı kadīmde bir yaramaz meşreb ādemüñ ḥatunı var idi.” [103B]

“Bir zamān bir şegāl şehre yakīn yerde vaṭan dutmuş idi.” [106A]

“İlerü zamānda bir bāzīrgān var idi.” [107A]

“Zamān-ı māzīde Ṭāgīstān vilāyetinde bir pādşāh var idi.” [117A]

“Zamān-ı evvelde bir ḥimār ile yabān öküzi ülfet idüp dā’imā bir yerde olurdu.” [123A]

“Zamān-ı evvelde [123B] bir ḥimār ile yabān öküzi ülfet idüp dā’imā bir yerde olurdu.” [123B]

“Zamān-ı evvelde Hind pādşāhınuñ ḥareminde ḥamil dāyeleründen dünyāya bir kız geldi.” [125B]

“Zamān-ı evvelde Belḥ şehrinde bir zāhid var idi.” [126B]

“Zamān-ı evvelde Belh şehrinde dört yārān var idi ki...” [135B]

“Zamān-ı evvelde bir gün bir çiftçi...” [139A]

“O ‘aşrda bir gün bir ādem kendi hānesini bir kişiye fūrūht eyledi.” [140A]

“Benī İsrā’il zamānunda bir zāhid var idi. Ġāyetde faķīrū’l-hāl idi.” [142A]

Doğrudan memleket isimleriyle başlayan ve kahramanlar hakkında bilgi veren formeller ise şunlardır:

“Kāmrūn memleketinde bir hekīm-meşreb tūtī var idi.” [36B]

“Diyār-ı Hōrāsān’uñ...” [44B]

“Akşā-yı Çīn’de bir mūrğzār var idi ki şükūfe vū eşcārına ġāyet ve şayd u şikārına nihāyet yogıdı.” [71B]

“Hūlefā’-yı ‘Abbāsiyeden birisiñe cebbārılık ile şöhret-şi‘ār ve ifrāt-ı ‘azametle meşhūr-ı diyār olmışdı.” [72A]

“Hōr[ā]sān pādşāhınuñ bir vezīri var idi. İsmine Memālik Pīr dirler idi.” [74A]

“Akşā-yı memālik-i Çīn’de mālđār H‘āce Manşūr nāmında bir bāzergān var idi.” [77A]

“Tartūs şehrinde bir kişi var idi.” [84B]

“Diyār-ı Hōr[ā]sān’da bir zāhid var idi.” [86A]

“Tebrīz’de bir pādşāh var idi.” [90A]

“Diyār-ı Yemen’de bir bāzīrgān var idi.” [92B]

“Şehr-ı ‘Irāk’da bir ġazzāz var idi. Fenninde kılı kırk yarar idi ve bir laħza kār u kesbden hālī olmazdı.” [97B]

“Belh pādşāhı İbrāhīm Edhem ķuddise sırruh hāzretleri İbrāhīm Edhem hāzretleri pādşāhlıġı vaķtinde [98B] şikāra gidüp bir şahrāda ta‘ām itmege oturdı.” [98A]

“Zābil şehrinde bir bāzergān var idi. Ammā bu bāzergānuñ bir kűçük cārıyesi var idi.” [116B]

“Bezment şehrinde bir maldâr bāzergān var idi. Bu bāzergānuñ ‘Ubeyde nāmında bir oğlu var idi.” [124B]

“Hārezm şehrinde bir bāzergān var idi. Mālınıñ hisābın bilmez idi.” [129B]

“Memleke[ti] Çin’de bir pādşāh var idi.” [131A]

“Bağdād şehrinde bir civān var idi. Şan’atı bāzergānlık idi ve mālınıñ hesābın bilmez idi.” [136B]

Başlangıç formelleri içinde herhangi bir sınıflandırmaya girmeyen ve daha önce anlatılan iki hikâyeye atıfta bulunan şu formel; “Bundan aḳdem bir iki hikāye ile luṭf u keremi[n] beyān eyledigüm Şāh Behvāc ḥazretlerinüñ bir şeh-zādesi var idi ki...” [60B] “Hikāye-i Şāh Behvāc” adlı anlatının başlangıcını oluşturur. Tûtî-i Kâmil tarafından anlatılan “Hikāye-i Ebû’l- Mecd” ve “Şāh Behvāc ile Âzim” adlı anlatılarda dahil olmak üzere bu üç hikāye; Tûtî-i Kâmil’in, Māhşeker’in aşkını desteklediğini ve kavuşması için gösterdiği çabayı vurgulamak istemesinin bir sonucudur. Aynı kahramanın etrafında şekillenen bu üç hikāyenin tekrar tekrar anlatılması durumundan dolayı son hikâyede, hatırlatma tekniği kullanılarak başlangıç yapılması uygun bulunmuştur.

5. 3. 2. Geçiş Formelleri

Geçiş formelleri, zamanı kısaltmak için kullanılır. Tûtînâme’de bir hikâyeden diğerine geçişi sağlamak amacıyla Tûtî- i Kâmil ve diğer anlatıcılar; genellikle duruma uygun bir hikâyeyi, benzerlik ilgisi kurarak anlatır. Eserde diğer bir geçiş formeli, soru yoluyla oluşturulmaktadır. Ancak bunlar oldukça azdır.

Anlatılacak olan hikāyeyle benzerlik kurularak geçiş yapılan hikâyelerde, formeller şu şekildedir:

“Ḥattā meşhûrdur ki seksen şālîḥ kişi bir yaramazı ıslāḥ idemeyüp ve bir yaramaz seksan şālîḥi ızlāl itmişdür.” didi. Sā’id su’āl itdi ki: “Nicedür ol hikāyet?”. [3A]

“Ey tūtî Pādşāh-ı Ḥorāsān ile Merd-i Cānbāz’uñ aḥvālî nice olmuşdur ve Merd-i Cānbāz ne sebeb ile Pādşāh-ı Ḥorāsānî’nüñ yanında maḳbûl olmuşdı söyle işidelüm nicedür ol hikāye.” [13A]

Māhşeker eyitti: “Ey tūtî! Ol civān-ı Nişābüri hikāyesi nicedür söyle işidüp fā’idemend olalum.” didi. [18B]

Nitekim kuyumcının dölğere on iki yıllık dostlığı ġaraż-ı dünyeviyye içün ‘adāvete mübeddel oldığı gibi.” didi. Māhşeker eyitti ki: “Nicedür ol hikāye? Söyle işidelüm.” didi. [19B]

Maķşūd-ı hāşıl ve cānāna vāşıl olmayup şeh-zāde[nüñ] Sipāhī hatunından şermende ve maħcüb olduğu gibi sen dağı ol ‘āşık u şādıkdan utanasın.” didi. Māhşeker su’āl itdi ki: “Nicedür ol hikāye?” [24A]

Zīrā kişi aşlına tābi‘ olmak muķarrerdür. Nitek[im] Merd-i Mücerreb aşlına tabi‘iyyet muķarrer olduğün hatunını redd itmişdür.’ didi. Zevci su’āl itdi ki: ‘Nicedür ol Merd-i Mücerreb?’ [25A]

Kendümi Hudā’ya emānet itmişemdür ve ben kendi nefsimde şalāh olduğdan soñra senüñ şıyānet itmege hācet yokdur. Nitekim Merhūme Hatun kendüyi hıfz u şıyānet idüp zevci Merd-i Şālih’ün yanında yüzi aķ oldı ve Hudā-yı te‘ālā’nuñ katında maķbül oldı.’ didi. Sipāhī eyitti ki: ‘Nicedür ol hikāye? [26A]

Zīrā bir taraftan olan maħabbet hām u nā-tamādur ve soñı dağı be-her-hāl nā-tamām kılmak muķarrerdür. Nitekim Hekīm-pīşe-i Tūtī ile pādşāh-ı Kāmrān’uñ birbiriyle maħabbeti iki taraftan olmayup hemān yalnız pādşāh tarafından olduğundan aħvālleri netice-pezīr olmayup pādşāhuñ mu‘ālecesi umūrı nā-tamām kalmışdur.” didi. Māhşeker su’āl itdi ki: “Nicedür ol hikāye?” [36B]

İmdi her kişi kim kendi hāline lāyık olmayan kāra sülük ide ve şöħbeti kendi muhālifi ile kıla ve haķ naşihat idenlerüñ naşihatlerin diñlemeye başına ol belā irişür ki maymūn Zeyrek’e şatranç oyunundan dizdār-zādeden irişdiği gibi. Tūtī yavrıları şordılar ki: “Nicedür ol hikāye?” [37A]

Nitekim ağacdan yapılan kız ‘uşşāķuñ nizā‘ını kaşd içün yine aşlına rücū‘ idüp ‘uşşāķuñ maħrūm kaldığı gibi beg-zāde-i derdmend nār-ı hasrete iħrāk olur.” didi. Pes Māhşeker su’āl itdi ki: “Nicedür ol hikāye?” [42A]

Ba‘dehu zāhid eyitti: ‘Efendim! Bizim aħvālimüz ‘aynī ile a‘yān-ı Horāsān ile Derviş Hevāyī hikāyesine beñzer.’ didi. Kādı su’āl itdi: ‘Nicedür ol hikāye?’ [44B]

Nitekim Şāh Kubād mīve huşuşında tūtī-i şādıkā muķaddemā ġazab idüp helāk idecegi vaķtde Haķ te‘ālā hālāş idüp soñra şadāķati ma‘lūm olduğu gibi benüm

dağı şadākatüm ma'lūm olur.” didi. Māhşeker su'āl itdi ki: “Nicedür ol hikāye?” [52B]

Nitekim vezīr-zāde sırrını hatunına söylemeyüp soñra nedāmet çekmeyesin.” didi. Māhşeker su'āl itdi ki: “Nicedür ol hikāye?” [57A]

Nitekim Hūşmend vezīr da'vet-i deryā hūşuşında müşāvere itmeye idi Şāh Behvāc'ın tīg-i qahrınıñ altından helāk olmak muqarrer idi. Ammā çünki dört 'āqıl u şādık oğulları ile müşāvere itdi hem helākdan halāş oldu ve hem Şāh Behvāc'un in'ām ile mütena'im olup devlet ü sa'ādete vāşıl oldu ve cemī' murādātı hāşıl oldu.” didi. Māhşeker su'āl itdi ki: “Nicedür ol hikāye?” [60B]

Bizim şimdi bu aḥvālümüz hemān bi-'aynīhī koyun ile şīr hikāyesine beñzer. Koyunuñ helākini murād itdükde benüm tahtgāhumı toz idersin diyü bahāne idüp öldürmişdür.’ didi. Oğulları su'āl itdiler ki: ‘Nicedür ol hikāye?’ [62A]

Kendi kabāhatüñi fehmi itmeyüp qarşu söylersin ve bir cins 'özr dağı idersin ki seyisüñ efendisine itdügi 'özr gibi 'özrüñ kabāhatüñden büyükdür.’ didi. Arslān şordı ki: ‘Nicedür ol hikāye?’ [63A]

Nitekim merd-i dihkāninüñ da'vāsını sultān-ı Rūm faşl idemeyüp āḥir-kār kıızı Mihrişāh zarāfetle faşl itmişdür ancılayın ve aña benzer.” didi. Māhşeker su'āl itdi ki: “Nicedür ol hikāye?” [65A]

Nitekim İsfahān hükemāsı beşikde olan şeh-zādenüñ tāt u tahta liyākati ve sāt'ir etfālden imtiyāz u istihkākını sāt ile tecrübe itmişlerdür.” didi. Māhşeker su'āl itdi ki: “Nicedür ol hikāye?” [69B]

Nitekim Cüneyd hikāyesi bu ma'nāyı te'yīd ider.” didi. Māhşeker su'āl itdi ki: “Nicedür ol hikāye?” [70B]

Soñra murādıñ hāşıl olmadığından gürbe fāreleriñ cümlesini öldürdiğinden peşimān oldığı gibi sen dağı peşimān olasın.” didi. Māhşeker su'āl itdi ki: “Nicedür ol hikāye?” [71B]

‘Ey şīr-i şalābet! Eşer-i aḥvālünüz ‘aynīyle ḥalife'-i Bağdād ile 'ālim-i rabbānī temşīline beñzer.’ Şīr eyitti: ‘Nicedür ol hikāye?’ [72A]

Hattā Ḥor[ā]sān vezīrinüñ kıızı firār itdükde dilkinüñ naşīḥati ile 'amel idüp rüsvāyılıktan halāş olduğu gibi eger dilkü zevi'l-'uḳūlden degülir diyü i'tibār itmeyeler bed-nāmlık ile kıyāmete dek meşhūr olması muqarrer idi.” diyince

Māhşeker yine mülāyemete gelüp mülātafat ile eyitti: “Söyle baçalum nicedir ol hikāye?” [74A]

Dilkü dağı kıza gülüp eyitti: ‘Sübḥāna’llāh senüñle bizüm aḥvālümüz hemān ikisi [seḥer]-ḥīz olan şahşuñ hikāyesine beñzer.’ didi. Kız dağı şordı ki: ‘Nicedir ol hikāye?’ [75B]

Eger cān-ı gönülden senüñ eylügüne sa’y itmez isem ‘ākıbet aḥvālüm H’āce Mañşūr’e taḳlīd iden civānuñ aḥvālī gibi rüsvāy u bed-nāmlık olmasun.” didi. Māhşeker su’āl itdi ki: “Nicedür ol hikāye?” [77A]

Nitekim şeh-zāde Bābil’uñ ḥuşuşuna Ḥālis ve Muḥliş sa’y idüp anlarıñ sa’yı ile murāda irdügi gibi umaram ki benüm sa’yumla sen dağı murāda iresin.” didi. Māhşeker su’āl itdi ki: “Nicedir ol hikāye?” [80A]

Nitekim Ḥazret-i Mūsā ‘aleyhi’s-selāmuñ ‘uḳāb hikāyesi bu kelāmı te’yīd ider.’ didi. Eşi su’āl i[t]di ki: ‘Nicedir ol hikāye?’ [81A]

Nitekim Şayyād’uñ ḥatunı Zārīfe pādşāhuñ ṭāvūsını boğazlayup ve qarındaşı ‘Anter varup ḡamz itdükde nezāketle kendiyü ḥalāş idüp ol ḡammāzı redd itdürmüşdür.” didi. Māhşeker su’āl itdi ki: “Nicedür ol hikāye?” [84B]

Nitekim zāhidüñ kıızı Cemīle ḥicābından üç erden dağı i’rāz idüp tā’at u ‘ibādete yüz tıtdığı [gibi].” “Nicedür ol hikāye?” [86A]

Nitekim Bāyezīd-i Bistāmī ḥazret[le]ri ile Türkmān hikāyesinde vāḳi’ olmuşdur.” didi. Māh[şeker] su’āl itdi ki: “Nicedür ol hikāye?” [88A]

Rāh-ı talebde ḥarīş ü tama’kār olan kişiyē ol belā irişür ki muḳarenet-i Şīrāz’da tācir Şadrī’ye irişdigi gibi.” didi. Māhşeker su’āl itdi ki: “Nicedür ol hikāye?” [88B]

Nitekim ‘Āşım’uñ ḥatunı Meh’izār mürāyılıḳ ṭarīḳini ihtiyār idüp envā’-ı fuḥşıyyātı irtikāb iderken kendüyü ‘Āşım’uñ qarşusunda çeşm-i nergisden istitār itdükde bu emr-i ‘acīble kafesde bülbül gülüp ‘ākıbet rüsvāy-ı ‘āmm ve hilāl-i bed-nām oldığı gibi sende olmayasın. [90A]

Ma’şūḳuñ ile vuşlat-ı müyesser olduḳda vezīr ḥatunı Meh’izār gibi mürāyılıḳ idüp fi’lüne muvāfiḳ olmayan ḳavli söylemeyesin. Hemān saña naşihatüm budur ki egerçe ‘aynī ile buña münāsib bir hikāye dağı ḥatırıma geldi. [92A]

Nitekim ‘avratlar içinde Hemānāz [ve] erler içinde Muhtār bī-vefālīk ile kıyamete degin şöhret-şi‘ār olduğu gibi olmayasın.” didi. Māhşeker su‘āl itdi ki: “Nicedür ol hikāye?” [94A]

Nitekim Hemenāz’uñ Behzād’a itdiği ğadr [u] cefā bu da‘vāya şahiddür.’ didi. Sühan-perver şordı ki: ‘Nicedür ol hikāye?’ [95A]

Nitekim Muhtār-ı fesād-pişenüñ Meymüne-i nām-duhter-i nāz-pervere itdügi ğaddārılık bu müdde‘āyı işbāt ider.’ didi. Zebān-āver su‘āl itdi ki: ‘Nicedür ol hikāye?’ [96B]

Nitekim ğazzāz-ı düz merreten nafak[a]ya kanā‘at itmeyüp ivz-i bādin taleb itdükte hemān kurı zahmet ve meşakḳatden ğayrı fā‘ide idemeyüp āhir-kār peşīmān olduğu gibi señ dahı peşīmān olmayasın.” didi. Māhşeker su‘āl itdi ki: “Nicedür ol hikāye?” [97B]

Ezeliyye kanā‘at itmekle delālet iden hikāyenüñ içinde Belḥ pādşāhı İbrāhīm Edhem ḥazretlerinüñ hikāyesi naşīḥat-ı kāmīl ve ‘ibret-i şāmildür.’ didi. Ğazzāz su‘āl itdi ki: ‘Nicedür ol hikāye?’ [98A]

Senüñle benüm aḥvālüm Me‘mün ḥalife ile A‘rābī aḥvāline beñzer.” didi. Tūṭī su‘āl itdi ki: “Nicedür ol hikāye?” [100A]

Nitekim arslān gibi düşmānuñ elinden ve pençesinden ḥīle ile karaḳulāk ḥalāş olduğu gibi.” didi. Māhşeker söyledüğine peşīmān olup ‘özr dileyerek niyāz itdi ki: “Luṭf eyle, söyle! İşidelüm. Nicedür ol hikāye?” [100B]

Nitekim kurd şegāle ḥīle’ itmek şadedinde oldu. Ammā itdügi ḥīle kendü başına uğrayup āhir-kār helāk oldu.’ didi. Karaḳulāk eyitti ki: ‘Nicedür ol hikāye?’ [101B]

Nitekim Pelengfirīb ḥatunı kendüyi te‘ennī ḥīlesiyle pençe-i pelengden kendüyi halāş itdügi gibi idi. Māhşeker su‘āl itdi ki: “Nicedür ol hikāye?” [103B]

‘Avrat eyitti: ‘Ey kaplān! Merdānelik bāş u cān ile olur. Yoḥsa yalnız māl ile degüldür. Benüm gibi degül düşmenine bile merḥamet ve iḥsān ider. Ādemden nice yüz biñ ādem gelmişdür ve buna münāsib ḥatırına bir hikāye geldi. Dinlerseñ söyleyeyim.’ didi. Kaplān eyitti: ‘Söyle dinleyelüm. Nicedür ol hikāye?’ [104B]

Nitekim şegāl ulūlīk da‘vāsiyla kīl u kāl itdükde āhir-kār kelāmdan ve ebnā-yı cinsine meylden kim idügi rüşen olmışdur.” didi. Māhşeker şordı ki: “Nicedür ol hikāye?” [106A]

Taḳayyüdüm budur ki Maḥmūde Ayās’a irişdügi gibi ve Selīme Sālim ḳavuşdügi gibi sühületle sen daḥı maḥbūbuña irişesin.” didi. Māhşeker su’āl ile di[di] ki: “Nicedür ol hikāye?” [108A]

Nitekim Bābil pādşāhınuñ kıızı hem dostunı taḥşīl ve hem māl-ı firāvān ile getirüp anuñla noḳşānlarını tekmīl itdi.” didi. Māhşeker su’āl itdi ki: “Nicedür ol hikāye?” [113B]

Ḥattā anuñ ma‘şūkası olan Maḥrüse terk-i [di]yār i[t]digi gibi sen daḥı idesin.” didi. Māhşeker şordı ki: “Nicedür ol hikāye?” [116B]

Nitekim Ṭāgıstān vilāyetinüñ pādşāhı kendü kendüye himmeti ‘ālī itdüginden nāşī cemī‘ murāda vāşıl oldı.’ didiler. Pādşāh su’āl itdi ki: ‘Nicedür ol hikāye?’ [117A]

Nitekim şeh-zāde bāzergānı aldadup inandurduğı gibi ben daḥı Ḥ‘āce Sā‘id’i ināndırırım.” didi. Māhşeker şordı ki: “Nicedür ol hikāye?” [119A]

Nitekim Melike’-i Rūm zevce varmaḳdan ihtirāz üzere iken āhir-kār varmağa meyl itmişler.” didi. Māhşeker su’āl itdi ki: “Nicedür ol hikāye?” [121A]

Vaḳti gelmeden iş ideyüm diyen ādemüñ ḥālī hemān ḥimāruñ vaḳtsüz āgāze itdügünden maḥal-i helāke uğradıḡına beñzer.” didi. Māhşeker eyitti ki: “Nicedür ol hikāye?” [123A]

Eger bu mevzi’-i helākde sen āgāze idecek olursañ başumuza ol belā gelür ki vaḳtsüz raḳs itmekle Ḥızem-fürüşüñ başına gelmiş idi. Ḥimār şordu ki: ‘Nicedür ol hikāye?’ [123B]

Nitekim bāzergān-zāde ‘Ubeyde tūtīlerüñ naşīḥatin ile sürü[r]mend olup mezkūr ‘Ubeyde zıkr-i cemīle ile ercmend olmışdur.” didi. Māhşeker yine ḳafes yanına gelüp su’āl itdi ki: “Nicedür ol hikāye?” [124B]

Bu ṭā’ifenüñ bī-vefā olduḡına nā-bīnā hikāyesi tamām temşīl-i kāfid[ür].’ ‘Ubeyde su’āl itdi ki: ‘Nicedür ol hikāye?’ [125B]

Nitekim buña münāsib hikāyetden Şalīh hikāyesi temsīl-i kāfīdür.’ didi. ‘Ubeyde su’āl itdi ki: ‘Nicedür ol hikāye?’ [126B]

‘Ale’l-ḥuşuş nisvān tā’ifesinden vefā nādīr olur ve anlaruñ bī-vefā olduklarından Hindistān pādşāhuna koyunuñ itdügi naşīhat cevāb-ı şāfī vü naşīhat kāfīdür.’ didi. ‘Ubeyde su’āl itdi ki: ‘Nicedür ol hikāye?’ [127B]

Tūtī eyitti: “Ey Māhşeker! Sen kendi tarīk-i ‘aşkuñda gayrılara taklīd ideyüm dirseñ vallāhü’l-azīm başuña ol ḥāl gelür ki bāzergāna taklīd itmek ile berberuñ başına gelmişdür.” didi. Māhşeker su’āl itdi ki: “Nicedür ol hikāye?” [129B]

Me’āl [ü] ta’bīr bu derecede nihāyet-peżīr olur ki Çin pādşāhı hem kendi ḥatununa ve hem duḡter-i şāh-ı Medīnetü’l-ḡar’a vāşıl oldıgı gibi sen daḡı ‘an-ḡarīb hem zevcuñ Ḥ’āce Sā’id’e ve hem ol maḡbūbuña vāşıl olursun.” didi. Māhşeker eyitti ki: “Nicedür ol hikāye?” [131A]

Bir kişi elde olan ni‘metuñ ḡadrin bilmeyüp ziyādesin taleb iderse dört refīḡ seyyāḡuñ ziyāde şey’ talebinden nāşī ‘āḡıbet maḡrūm ḡaldıgı gibi ḡā’ib ü ḡāsir olmaḡ āḡer muḡarrerdür.” didi. Māhşeker su’āl eyledi ki: “Nicedür ol hikāye?” [135B]

Nitekim Kenīzek ile Cīvān-ı Baḡdādī bu ḡadar mevānī’-i keşīreden soñra yine āḡir-kār birbirlerinden behredār oldılar.” didükde Māhşeker su’āl itdi ki: “Nicedür ol hikāye?” [136B]

Nitekim bu da’vāya müş’irdür. Dihḡān hikāyesi şāfī vü kāfīdür.” didi. Māhşeker sū’āl itdi ki: “Nicedür ol hikāye?” [139A]

Ḥattā şalāḡ u inşāfları ne mertebede idigi ḡāne-fürüş ile müşterī aḡvālinden ḡālleri fi’l-cümle ma’lūm olur.’ didi. Çāvüş su’āl itdi ki: ‘Nicedür ol hikāye?’ [140A]

Ḳorḡaram ki nefsu’l-emrde Ḥ’āce Sā’it gele zāhidüñ ḡatunı zāhidden utandıgı gibi sen daḡı ma’şūkuñdan utanasın.” didi. Māhşeker su’āl itdi ki: “Nicedür ol hikāye?” [142A]

Soru yoluyla geḡiş yapılan hikāyeler de ise formeller şunlardır:

Tūtī eyitti: ‘Sen Ḥazret-i İbraḡīm ‘aleyhi’s-selām hikāyesin işitmedüñ mi?’ didi. Bāzergān eyitti: ‘İşitmemişem. Söyle işidelüm nicedür ol hikāye?’ [11A]

Hattâ bir def'a bir 'âşıkı ma'sûkına ırgürmek için cânını bile fedâ itmişdür.” didi. Mâhşeker eyitti: “Ey Tûṭî hele māl bezl māl fedâ itmek mümkündür. Ammâ cân nişâr itmek katı emr-i ba'iddür. Söyle baçalum nicedür ol hikâye?” [46B]

Şâh Kûbâd eyitti: ‘Ey tûṭî! Ol bir ğarîb hikâyedür. Meger sen anı işitmedün mi?’ didi. Tûṭî eyitti: “Ömrümde ol hikâyeyi işitmemişem. Meger efendimün lisân-ı şerîfinden işidem. Luṭf idüp naḫl buyuruñ. Nicedür ol hikâye?” [54A]

Bir hikâyede işitmişem. Katı çokdan müşkilümdür. Bir vechle fetḫi mümkün olmadı. Sizlere ‘arz ideyüm. Ola ki şeref-i şoḫbetünüz ile fetḫ ola idi.’ didi. Seyyâḫlar şordılar ki: ‘Nicedür ol hikâye?’ [66B]

Tûṭî eyitti: “Bu ‘ilm-i müsikî deryâdur. Mevcine nihâyet ve lezzetine ğâyet olmaz. Meger sen müsikî hakkında ḥakîm-i sâz-pervâz ile maymun hikâyesin işitmedün mi?” didi. Mâhşeker eyitti: “İşitmemişem! Söyle nicedür ol hikâye?” [71A]

Tûṭî eyitti: “Kişinün ‘aqlını tecrübe itmege tarîḫ çokdur. Ancak cümleden âsân vechi oldur ki ben bir hikâye bilürem. Anuñ ile katı çok âdemün ‘aqlı tecrübe olunmuşdur.” didi. Mâhşeker eyitti kim su’âl itdi ki: “Nicedür ol hikâye?” [110B]

“Bu hikâyeyi söyler iken buña münâsib bir hikâye ḥâtırına geldi. Anı söyleyeyim. Ba’dehu ikisinün daḫı vechini birden söyleyüp saña beyân eyleyeyüm. Sen daḫı añun ile ma’sûkuñı imtiḥân eylesin.” didi. Mâhşeker su’âl itdi ki: “Nicedür ol hikâye?” [111B]

5. 3. 3. Bitiş Formelleri

Hikâyelerin sonunda karşılaşılan ve hikâyenin tamamlandığını gösteren kalıp ifadeler ise şunlardır:

“...naşîḫati tamâm idüp...” [3B]

“...bu hikâyeyi anuñ çün getürdüm ki...” [12A]

“Bu hikâyetden bu naşîḫat fehm olındı ki...” [18A]

“Bu hikâye’-i ğarîbeden bu fâ’ide ḥâşıl oldu ki...” [23A]

“İmdi bu hikâye’-i ğarîbeden bu fâ’ide ḥâşıl oldu ki...” [25B]

“...bu hikâye’-i ğarîbe anlardan eşer ḫaldı.” [31B]

“...bu hikâye’ bir ‘ibret ve bu maḫalde tamâm oldu.” [36A]

“İmdi size daḥı naşīḥatüm budur ki...” [38A]

“Bu ḥikāyemi anuñçün temşīl idüp getürdüm ki...” [41B]

“Ben daḥı ḥavf iderem ki...” [45B]

“...bu ḥikāye anlardan eṣer ḳaldı.” [49A]

“...bu ḥikāye daḥı ol pādşāh-ı saḥīden yādgār ḳaldı...” [51B]

“Bu ḥikāyeden ol fā’ide ḥāşıl oldu ki...” [59B]

“...bu ḥikāyeyi īrād itmekden maḳşūdum budur ki...” [64B]

“...bu ḥikāye anlardan āsar ḳaldı.” [68B]

“...bu ḥikāye daḥı bunda tamām oldu.” [69A]

“Çün tūtī ḥikāyeyi tamām idüp...” [73A]

“Bu ḥikāye daḥı bunda tamām oldu.” [79B]

“Bu ḥikāye daḥı bu maḥalde tamām oldu.” [83B, 87B, 97B]

“Bu ḥikāyeden daḥı bu fā’ide müstefād oldu ki...” [88B]

“...tūtī ḥikāyeyi tamām itdi...” [94A, 126A]

“...sözi tamām idüp...” [96B, 134B]

“...ḥatm-i kelām idüp...” [97A]

“...tūtī sözi bu maḥalle getürüp...” [103A, 136A]

“...sözi bu araya getürdi...” [105B, 110A, 111B, 112B, 116A, 123A]

“...kelāmı tūtī bu maḥalle getürdi...” [107A]

“...sözlerini bu maḥale getürdiler...” [117B]

“...tūtī kelāmı bu maḥalle getürdi...” [118B, 138B]

“...tūtī ḥatm-i kelām itdi...” [120B]

“...tūtī ḥikāyete ihtitām virdi...” [124A]

“...sözi bu maḥalle getürdi...” [127A, 129A]

“...tūtī ḥikāyeyi tamām eyledi...” [130B]

“...tūtī kelāmına itmām ve dibāce’-i kelāmına ihtitām virdi...” [141B]

6. HATİME

Tûtînâme'nin son bölümünde; eserin tercüme olduğunu belirten mütercim bu hikâyeleri okuyup faydalananlardan kendisi için dua ister. Ayrıca eserin tercümesinde yapmış olabileceği hataları görmezden gelerek affetmelerini diler. Daha sonra dua kısmına geçerek Allah'a şükürlerini bildirdikten sonra Hazret-i Muhammet'e, ashabına, ailesine ve inananlara, bütün halka dualar ederek eserini tamamlar.

Eserin sonunda, tamamlandığını bildirmek amacıyla “Temmet” kaydı bulunmakla birlikte tarih verilmemiştir.

II. BÖLÜM

NÜSHA TAVSİFİ VE NÜSHA TAVSİFİNDE İZLENEN YOL

Çalışmada kullanılan nüsha; Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu'nda, 45 Hk 5087 numarada kayıtlı olan yazma nüshadır.

Nüshanın, tercüme olduğu hatime bölümünde belirtilmekte ancak mütercim ismi bulunmamaktadır. Nüshanın kayıtlı olduğu kütüphanede eser ismi, Hikâye-i Mahşeker olarak kaydedilmekle birlikte söz başında da “Hāzā Kitābu Māhşeker” ibâresi bulunmaktadır.

Eserin dili; Arapça, Farsça ve Türkçe'den oluşan Osmanlı Türkçesi'dir. Eserin sonunda bittiğini ifade eden “Temmet” kaydı olmakla birlikte tercüme tarihi verilmemiştir. Nüshanın 1A yüzünde kayıt tarihi olarak 112 kaydının düşüldüğü ve burada da sehven 112 yazıldığı düşünülmekte olup köşeli parantez içinde tarih düzeltilmiş ve 1112 yazılmıştır. Eserin 1B yüzünde, Rüstem-zade Aḥmed Vehbi Efendi bağışı olduğu belirtilmiştir.

143 varaktan oluşan eserin, her sayfasında 19 satır bulunmaktadır. 229x169-168x107 mm. boyutlarında olan eser, nesih hattıyla yazılmıştır. Çarguşe vişne rengi meşin, mıklebli, desenli kâğıt kaplı mukavva ciltlidir.

Nüsha, hikâye başları, beyitler, ayet ve hadisler sürhlüdür.

Baş: [Ḥamd] ü sipās-ı lā-yuḥşā Ḥāzret-i Ḥudā-yı te‘ālā cenāb-ı ‘ulyāya āḥirīdür ki cins-i benī Ādemī kerāmet-i luṭfla sâ’ir ḥayvāndan mümtāz ve ta‘zīm “ve le-ḳad kerremnā” ile ser-firāz kılpup ‘ale’l-ḥuṣūṣ tūṭī nevā “vemā yenṭıku ‘anı’l-hevā” serv[er-i] kā’ināt mefḥar-ı mevcūdāt āftāb-ı burūc-ı risālet ‘andelīb ravza’-i ins bülbul-i gūyā-yı bāğ-ı ḳuds şehryār-ı taḥt-ı şerī‘at-ı mu‘allā müctebā murtażā Ḥāzret-i Muḥammedü’l-Muṣṭafā şallāllahu ‘aleyhi ve’s-sellemün ḥablü’l-metīn-i şerī‘atine teşebbüs eyleyen ḳulların ḥāzīz-i ḳalāletden hidāyet ḳalmışdur

Sonu: ... bu ḥikāye’-i ğarībe’-i ‘ibret-nümā vü temşilāt-ı naşāyıḥ-iḥtīvā hediyye’-i erbāb-ı nihād olmışdur ki her birinden fevā’id-i ‘uzemā-ı aḥz olınmak için māneniddür. Girān-bahā-i tenfīlim mülk-i meşṭūr ḳılınmışdur. İmdi bu ḥikāyāt-ı ğarībenün fevā’id-i celīlesiyle müstefīd ve temşilāt-ı [‘a]cībe’-i ḥālet-i ‘aşḳın tecdīd iden iḥvān-ı muḥālefet-i ‘ünvāndan aḳşā-yı merām ve maṭlūb-ı müşteḥā budur ki bu

kitāb-ı müsteṭābuñ mütercimi vü müsevvidi olan nā-ḡizlerinüñ ‘uyūblarına nazar itmeyüp kuşūrlarını dāmen-i ‘afv ile mestūr ve cān-ı ḡazīnlerin bir du‘ā’-yı ḡayr ile mesrūr buyura. Ve’s-selām el-ḡamdü’lillāḡ ‘ale’l-itmām ve’l-resūlü seyyidü’l-enām ve ‘aliyu’llah ve eşḡābihi ve evlādihi ve ezvācihi ve etbā’hi ecma‘in ve min-teba‘him ilā-yevmi’dḡīn rıḡvānu’llāhi te‘ālā ‘aleyhim ecma‘in ve’l-ḡamdü li’llāhi Rabbü’l-‘ālemīn.

Nüsha tavsifinde izlenen yol aşağıda maddeler halinde verilmiştir:

- Latin alfabesinde bulunmayıp Arap harfli alfabede bulunan işaretler için aşağıdaki transkripsiyon sistemi kullanılmıştır.

ا, آ: a, A, ā, Ā

ا, أ: a, A, e, E

ب: b, B, p, P

پ: p, P

ت: t, T

ث: s, S

ج: c, C, ç, Ç

چ: ç, Ç

ح: h, H

خ: h, H

د: d, D

ذ: z, Z, d, D

ر: r, R

ز: z, Z

ژ: j, J

س: s, S

ش: ş, Ş

ص: ş, Ş

ض: z, Z, d, D

ط: t, T

ظ: z, Z

ع: ʿ

غ: ğ, Ğ

ف: f

ق: k, K

ك: k, K, g, G, ñ, Ñ

ك: ñ, Ñ

ل: l, L

م: m, M

ن: n, N

و: v, V, u, U, ū, Ū, ü, Ü, o, O, ö, Ö

ه: h, H, a, A, e, E

لا: la, La, lā, Lā

ی: y, Y, ı, I, i, İ, ĩ, Ī

ء: ʾ

˘: Vâv-ı madûle:

- Metnin transkripsiyonunda 16. ve 17. yüzyıl özellikleri göz önünde bulundurulmuştur.
- Metin içerisinde geçen beyit, kıta ve nazım gibi ifadeler koyu renkle belirtilmiştir.
- Nüshadaki özel hikâye başlıkları aynen transkrip edilirken diğerleri köşeli parantez içinde “hikâye” olarak koyu renkle belirtilmiştir. Nüshada hikâye başlığı altında belirtilmeyen kedilerin ortaya çıkışını ve kaknûs kuşunu anlatan hikâyelere müdahale edilmemiştir.
- Âyet ve hadisler, tırnak işareti içinde italik olarak verilmiş olup açıklamaları ayrı bir bölümde yapılmakla birlikte metin bölümünde dipnotta tekrar verilmiştir.

- Varak numaraları, koyu renkle ve köşeli parantez içinde [1a], [1b], [2a] ... şeklinde belirtilmiştir.
- Metin içinde yapılan tamirler, köşeli parantez içine alınırken eksik hikâyeler aynen bırakılmıştır.
- Metinde yer alan özel isimlerden sonra kesme işareti kullanılmıştır.
- Hikâyelerde yer alan konuşmalar tırnak işareti içinde verilmekle birlikte yeniden tırnak içine alınması gereken konuşmalar tek tırnak işaretiyle belirtilmiştir.
- Metinde cümle sonlarında nokta işareti kullanılmıştır.
- Soru ve ünlem cümlelerinde de noktalama işaretleri kullanımı tercih edilmiştir.
- Metinde Arapça, Farsça kelime ve eklerin yazımında Prof. Dr. İsmail Ünver'in "Yazım Birliği Üzerine Öneriler" adlı çalışmasına uyulmuştur (1993: 51- 89).

METİN

[1A]

Rûhu cesedü'l- kevneyn

Kütübü Tevârih

[1]112

[1B]

Rüstem-zâde Aḥmed Vehbî Efendi vakfıdır.

Hāzā Kitābu Māhşeker

Bismillāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm

[Hamd] ü sipās-ı lā-yuḥşā Ḥāzret-i Ḥudā-yı te'ālā cenāb-ı 'ulyāya aḥrādurki cins-i benī Ādemī kerāmet-i luṭfla sâ'ir ḥayvāndan mümtāz ve ta'zīm-i “ve le-ḳad kerremnā”¹ ile ser-firāz kılup 'ale'l-ḥuşuş tūtī nevā “vemā yenṭıku 'ani'l-hevā”² serv[er-i] kā'ināt mefḥar-ı mevcūdāt āftāb-ı burūc-ı risālet 'andelīb ravza'-i ins bülbul-i gūyā-yı bāğ-ı ḳuds şehryār-ı taḥt-ı şerī'at-ı mu'allā müctebā murtażā Ḥāzret-i Muḥammedü'l-Muştafā şallāllahu 'aleyhi ve's-sellemün ḥablü'l-metīn şerī'atine teşebbüs eyleyen kulların ḥazīz-i ³ ḳalāletden hidāyet ḳalmuşdur. Erbāb-ı zekāya maḥfī degüldür ki cemī' ḳāllda 'uḳalā-yı şadāḳat māl-ı efḳal-ı a'māl u ef'āl olduğı gibi tevāriḥ-i İslāmı mütālā'a ve keyfiyyet-i aḥvāllerin mülāḥaza idüp anlardan zevā'id ve nice aḥz-ı ḳavā'id iderler. Ancak bu 'ālem-i kevn ü fesāddan cilveger ve meşhūr olan tevāriḥin mecmū'un derk ü ihtifā bir emr-i düşvār olmağla anların zübde'-i kelāmından ḥāşıl olıcaḳ ma'nāyı 'alā-vechi'l-īcāzınca erbāb-ı faẓl-ı lisānından erbāb-ı idrāke ifhām itmişlerdür ki fehmi idrāk şāḥibi olanlar anlardan ferā'id-i bisyār aḥz itmeleri emr-i muḳarrerdür. Sultān-ı selāṭin-i cihān gül-ḥandelerün ravza'-i devlet cümle 'ālemün nıgehbanı alī ḥaseb-i 'Osmānī neseb-i ser-firāz serir-i saltānata⁴ mesned-ārā-yı bārgāh-ı 'Osmānī ḥāzretlerinün kitāb-ı mezkūrı 'ibārāt-ı merbūṭa ve kelimāt-ı maẓbūṭa ile taḥrīr olınmasın bu 'abd-i kemterlerine fermān buyurmalarında egerçi bu güne umūra iḳdām bu bendelerin iḳtidārlarından dūr [2A] idüğü zāhir idi. Velākin temeyyüz-i himmet-i ḥāḳānī ile bu ḳadar kulları içinde bu bendelerin ser-firāz buyu[r]duḳlarında beyne'l-aḳrān ḡam-ı endūhum ḳāk

¹ Kur'ân-ı Kerīm, İsrâ Sûresi, 17/70, “ve andolsun biz çok ikram ettik.”

² Kur'ân-ı Kerīm, Necm Sûresi, 53/3, “O arzusuna göre de konuşmaz.”

³ En aşağı anlamına gelen ḥazīz kelimesi, ḥazīz (خضیض) şeklinde imlâ edilmiştir. Bkz. Ferit Devellioğlu: *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2012, s. 404.

⁴ Kelime, saltānat(سلطنت) şeklinde imlâ edilmiştir.

çāk şahṛā-yı nisyānda gūyā ‘arż-ı hüner-i Sūlmā ider gibi terkīb-i tahṛīrine şūrū‘ olındı. Bu kitāb pūr-kušūruñ ‘arūs-ı bī-cemāl ta‘bīrātını nuṭṭ-ı hümāyūnda hūb u şīrīn gösterüp ānen-fe-ānen perverde-i nażar-ı ‘ināyetleri bu ‘abd-i bā-iḥtişāşlarınuñ sehv-i kalem-i şūret-yāb olan zelāletini mestūr-ı nażar-ı ‘ināyetleri idüp dāmen-i iḥtitāmın tırāz-ı āferīn ile muṭarraz itmek müyesser eyleye. Āmīn. Yā Rabbe’l-‘ālemīn. Hind kitāblarından şöyle rivāyet olunur ki sūk tarafında bir mu‘azzam şehir var idi. Māl u ni‘metle māl-ā-māl ve eṭṛāfında şühūd-ı dār u diyār idi ve bu şehir[de] Tetā ā‘yānından⁵ Sa‘īd nāmında bir bāzergān var idi ki mālınuñ ḥisābın bilmez idi. Ammā dünyāya aṣlā evlādı gelmemüş idi. Bu sebebden gāyet maḥzūn u perīşān idi. Her kanda bir müstecābü’d-duā’ kimseler işitse ve nerede bir maḥām-ı mübārek haber alsa anda varup evlād-ı şālīḥ içün du‘ā vü niyāz itdürür idi ve kendü daḥı du‘ā vü niyāz iderdi. Ammā günlerde[n] bir gün evliya’ullāh firādından bir türbeyi ziyāret idüp evlād içün du‘ā eyledi. Du‘āsı qabūl olup bir gün bāzergān Sa‘īd’uñ evine bir pīr-i nūrānī gelüp müsāfir oldu. Didi ki: “Ey Sa‘īd! Eger dünyāya evlāduñ gelmesin ister iseñ ḥelālinden biraz şıḍḡ-ı şadaqa vir. Ba‘dehū pāk ḡusl idüp ḥatunuñla yat ve i‘tikāduñı dürüst eyle. Haḡ te‘ālā saña kemāl ü kereminden evlād iḥsān ider.” didi ve “İsmiñi Sā‘id koyasın” didi. Bāzergān Sa‘īd pīrūñ ta‘līmī üzere hareket idüp bi-emri’llāhu te‘ālā ḥatunı **[2B]** [ḥāmīle] olup toḡuz ay on gün diyince dünyāya bir erkek evlādı geldi ve ol şehirde ‘ulemā’ vü mü[ne]ccimīn gāyet çok idi. Tālī’in yokladılar. Gāyet teraḡḡide ve mübārek buldılar. Çünki Sā‘id dört yaşına girdükde ḥ‘āceye virüp ta‘līm-i ilm itdiler. Pes imdi Sā‘id günden güne⁶ güzellenüp maḥbūb-ı zamān u āfet-i devrān olup tamām on beş yaşına girdükde kār u kesbe sülūk iderdi. Ba‘dehū yigirmi yaşına girince ḥarāma meyl itmeyüp kendüyi muḥāfaẓa itsün diyü bütün şehri arayup ḥasīb ü nesīb ve ḥüsn ü cemāl dil-firīb bir nāzenīn-i ḡul‘izār ve bir maḥbūbe’-i şāḥīb-i cemāl Māḥşeker nāmında bir kız bulup ve nikāḥ idüp Sā‘id’e alıvirdi. Düḡün umūrını tamām gördükde Sā‘id’i gerdege koyup Sā‘id Māḥşeker’i görince biñ cān ile dil-dāde ve derūn-ı dilden ‘āşık-ı üftāde oldu. Ke-zālik Māḥşeker daḥı Sā‘id’uñ ḡadd ü ḡāmetin ve kendüye maḥabbetin görüp ol daḥı aña ‘āşık-ı dil-dāde ve beste-i dil-fiḡār oldu. Hāşılı bu iki ‘āşık ol ḡadar birbirlerine meyl ü maḥabbet itdiler ki “Gitdi ekl gitdi şūrb ve gitdi ḥ‘ab” feḥvāsınca birbiriyle şoḡbet-i ‘işret itmeden dünyā degül belki yemegi ve içmegi bile ferāmūş itdiler. Hattā ḥ‘āce

⁵ Bir memleketin ileri gelenleri anlamındaki ā‘yān (اعيان) kelimesi; belli, açık, meydana anlamında olan ‘ayān (عيان) şeklinde imlā edilmiştir. Bkz. Ferit Devellioḡlu: Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lūgat, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2012, s. 60.

⁶ Tekrar edilen kelime, metin akışını bozmamak için yazılmamıştır.

bi'l-küllüyye kār [u] kesbi terk itdüğinden gayr Māhşeker'ün şoḥbetini birağup anası ve babası ziyāretine bile varmağa vaqt bulmaz oldu. Pes H'āce Sā'id'ün pederi H'āce Sa'id gördi ki oğlu mübtelā-yı 'aşk oldu. Kendü kendüye eyitti ki: “İlāhī! Ben senden evlād isterdüm ki şālih **[3A]** ü 'ākıl ü kāmīl ola. Benüm pīrligüm devrinde kār u kesb ide ben rāḥat idem dir idim. Yā bu ne sır u ḥikmetdür ki oğlum benüm başuma belā oldu.” diyü zārī vü zārī ağlayup tazarru' itdi. Der-ḥāl ḥātırına bu geldi ki cemī' dostları çağırup ziyāfet eyleye ve oğlu Sā'id'i daḥı çağırdup ol cem'iyette naşīḥat eyleye. Pes imdi minvāl üzre tertīb-i ziyāfet idüp dostları yanında naşīḥate başlayup didi ki: “Ey nūr-ı dīdem ve ey server-i sīnem ve ser-māye-i 'ömrüm sensin. İşte benüm 'ömrüm āhire yetdi. Ḥālā kāmētüm yaya dönüp iki ayağum pīrlük çukurına batdı. Sen ise bir kārā sülük itmez olduñ. Ḥatunūñ şoḥbetini terk itmez olduñ. Gerçi ḥelālūndür seni andan men' itmem. Lākin lāyık degüldür ki cemī' 'ömrini 'avrātuñla geçüresin. Gündüz kār [u] kesb eyle ve gice ḥelālūñle zevk-i şoḥbet eyle ve bā-ḥuşuş tazelik vaḳtinde nefis ü hevā vü hevese ziyādesiyle meyl idicidür ve be-her-ḥāl şoḥbetüñ te'sīri vardır. Ḥattā meşḥūrdur ki seksen şālih kişi bir yaramazı ıslāḥ idemeyüp ve bir yaramaz seksan şālihi ızlāl itmüşdür.” didi. Sā'id su'āl itdi ki: “Nicedür ol ḥikāyet?”. **[Ḥikāye]** Bāzergān Sa'id eyitti: “Erbāb-ı tevārīḥ getürmüşlerdür ki diyār-ı Hürmüz'de bir kimse var idi ismine Nāḥūd dirler idi. Bunun bir oğlu var idi. On iki yaşına girmüş idi. Dünyāda ne kadar fışk-ı fücür ve envā'-i kabāḥat var ise irtikāb iderdi. Cümle fışkdan mā-'adā muḥanneşlik fi'line meyl idüp bu ḥālinden cümle akrabā ve ta'alluḳatı 'ār iderlerdi. Āḥir-kār akrabāsının biri Nāḥūd'a ta'līm itdi ki: ‘Beyābānda büyümüş ne kadar **[3B]** fi'l-i kabīḥ bilmez seksan dāne şālih kimse bulup oğluñ ile bir ḥāneye ḥabs eyle. Ola ki şālihlerūñ şoḥbetinden aña daḥı te'sīr idüp bu fenā ḥūyı terk eyleye.’ didi. Pes bu ta'līm üzre seksen dāne şālih ādem bulup hezār māl va'd idüp oğlu ile bir ḥāneye seksen gün ḥabs idüp ta'ām ü şarābı taşradan virürler idi. Ve'l-ḥāşıl seksan [gün] tamām olunca kapuyı açup aḥvāllerin tecessüs itdiler: ‘‘Acebā seksen ādemūñ şalāḥı te'sīr idüp fışk[ı] terk itdi mi?’’ diyü bakdılar. Gördiler ki oğlana şalāḥ te'sīr itmeyüp oğlanūñ fışkı ol seksen ādeme te'sīr idüp mecmū'ı muḥniş olmuşlar idi.” Bāzergān naşīḥati tamām idüp oğlunun iki gözlerin öpüp oğlu H'āce Sā'id daḥı gelüp babasının iki ellerin öpüp ba'dehū kār [u] kesbe sülük idecek oldu ve ser-māye olmak üzre babasından biñ altun alup gündüz kesb [ü] kār iderdi. Gice olıcaḳ ḥānesine gelüp⁷

⁷ Tekrar edilen “ḥānesine gelüp” kelimeleri, metin akışını bozmamak için yazılmamıştır.

hatunı Māhşeker ile zevk-i şohbet iderdi. Ammā günlerde[n] bir gün bedestāna bir tūṭī getürdiler ki faşīḥü'l-lisān ve şīrīn zebān ve ḥāfızü'l- Kur'ān şāhibü'l-faẓl ve'l- 'irfān ve biñ altun bahāsı vardır. “Her kim alursa ‘acā’ib⁸ ni‘met ve devlete vāşıl olur.” diyü dellāl medḥ idüp gezdürür idi. H̄āce Sā'id daḥı “‘Acebā bu ne cins tūṭīdür?” diyü yanına vardı. Bakdı bir tūṭiyi kafese koymışlar hiç söylemez. Halk başına cem' olmuşlar. Tūṭiyi gördi H̄āce Sā'id bu ahvālle bakup “Sübḥāna'llāh! Ne ‘acā’ib⁹ şekl, aḥmak kişi ola ki mālını isrāf idüp bir kuşa biñ altun vire- [4A] bile. Farazā bu kuş faşīḥü'l-lisān ve ḥāfızü'l- Kur'ān imiş andan ne fā'ide var. Kuş cinsi ammā söyledüğü sözüñ ma'nāsını bilmez ve Kur'ān okurken secde āyetin okusa işidenlere secde lāzım gelmez. İmdi böyle ḥayvāna biñ dīnār virmek zihī ḥamākatdūr¹⁰ ve büyük kabāḥatdūr.” didikde bu kelāmı tūṭī işidüp deryāleyin cūşa gelüp ve bülbül gibi ḥurūşa gelüp eyitti: “Ey H̄āce Sā'id! Āferīn iz'ānuña 'irfānuña ve hezār taḥsīn 'aql u idrākuña. Sözüñde diḳḳat ve kelāmuñda eṣer-i ḥaḳīḳat vardır. Ancak bu sözüñ muṭlak kuşda ve sā'ir ḥayvānlara göredür. Ammā benüm derūnum dürr-i ḥikmet ve cevāhir-i ma'rifet ile māl-ā-māl ve cemī' faẓā'ilde şāhib-i kemālem. Hattā gelecek zamānda zuḥūr idecek umūrı ve umūr-ı ḥāriciyyede naşīḥatüm ile 'āmil olan kişinüñ 'ākıbeti ḥayr olup envā'-i nef'-i 'aẓīm müşāhede itmesi emr-i muḳarrerdür ve kendi faẓā'ili bu āna gelincek kimesneye bildürmemüş idüm. Ancak senüñ kelāmuñda faẓīlet müşāhede itdügümden saña derūnumda meyl ü maḥabbet ḥāşıl oldu. İmdi senden recā iderüm ki beni şatun alup nef'-i 'aẓīme vāşıl ol ve ben daḥı senüñ şohbetüñden fā'idemend olup rāḥat olayum. Zīrā korḳaram ki bir kıymetüm bilmez nādān eline düşüp eziyyet çekem.” didi. H̄āce Sā'id eyitti: “Ey tūṭī egerçi benüm derūnumdan saña maḥabbet ḥāşıl olmuşdur. Ancak nice ideyüm? Bu dār-ı dünyāda faḳat biñ altuna mālīkem ol daḥı ser-māyemdür. Şimdi anı daḥı saña virdigümde kendüm [ne] ser-māye ile kār u kesb ideyüm.” didi. [4B] Tūṭī eyitti: “Ey H̄āce Sā'id bu söz senüñ 'irfānuña düşmez. Bilmez misün ki dünyāda māl u ser-māye hünerdür ve ma'rifetdür. Bir kişinüñ hünere ve ma'rifeti olduğdan soñra māl eksik olmaz. Ammā hüner olmadukça māl neye yarar. İmdi beni şatun al. Şohbetümden 'aẓīm fā'idemend olmak muḳarrerdür. Eger kelāmuma i'timād itmezseñ bir hafta[ya] degin bahāmı virmek üzre al beni ve saña bir söz diye[yüm], 'amel eyle. Üç kat fā'ide itmezseñ beni yine girüye redd eyle.” didi. Pes H̄āce Sā'id

⁸ Kelime, 'acāyib (عجائب) şeklinde imlâ edilmiştir.

⁹ Kelime, ne 'acāyib (تعجيب) şeklinde imlâ edilmiştir.

¹⁰ Kelime, hamākat (هماقات) şeklinde imlâ edilmiştir.

bunu bir haftaya degin bahāsını virmek üzre muhayyer aldı ve tūtīye¹¹ eyitti: “Ol naṣḥati söyle ‘amel ideyüm.” didi. Tūtī eyitti: “Bir iki güne dek Bābil şehrinde[n] ‘azīm bāzergānlar gelüp zenbīl alsalar gerekdür. Hemān şimdiden biñ altunluk zenbīl al. Gör iki kat fā’ide idersin.” didi. H̱āce Sā’id daḥı tūtīnūñ ta’līmī üzre şehirde mevcūd olan zenbīlūñ mecmū’ın aldı ve H̱āce Sā’id’den ğayrı kimsede zenbīl bulunmaz oldu. Fi’l-vāḳi’ bir iki günden soñra Bābil şehrinūñ bāzergānları gelüp şehriñ içinde beş kat bahāsıyla zenbīl¹² aradılar. H̱āce Sā’id’den ğayrı kimsede zenbīl bulunmadı. Bāzergānlar gelüp H̱āce Sā’id’den ziyāde bahā ile aldılar. H̱āce Sā’id fā’ideyi ve ser-māyeyi hesāb itdi. Ser-māyeden ğayrı üç biñ altun fā’ide itmiş. Götürüp biñ altunı tūtīnūñ bahāsını virdi ve biñ altun kendi babasına virdi. İki biñ altun kendüye ser-māye ḳalup tūtīye biñ cānla maḥabbet idüp ve ḥānesine gelüp [5A] Māḥşeker’e teslīm idüp ve ri’āyetin sipāriş itdi ve her-bār tūtīyi nazarından ayırmayup kendüye bir müşkil şey’ ‘arız olsa tūtīye danışup söziyle ‘amel idüp bi-emri’llāhu te’ālā ol işūñ ‘ākıbeti¹³ ḥayr olurdu. Pes bir gün H̱āce Sā’id bāzārda bir dişi tūtī gördi. Tūtī-i Kāmil’e yoldaş olsun diyü iki altuna bunu daḥı alup götürüp ikisin bir yire ḳodı. Gerçi dişi tūtīnūñ aṣlā ‘aḳlı ve ma’rifeti yoğdı. Ancak H̱āce Sā’id¹⁴ hemān Tūtī-i Kāmil’e yoldaş olsun diyü aldı. Her gün tūtī ne ta’līm iderse H̱āce Sā’id öylece ḥareket iderdi. Bir gün ‘ādet-i ḳadīmesi üzre tūtī H̱āce Sā’id’e deryā seferinden ḥāşıl olan menfa’ati zıkr eyledi ve deryā bāzergānlığını medḥ eyledi. Tūtīnūñ bu sözi H̱āce Sā’id’ūñ derūnına te’şīr eyleyüp deryā seferine gitmegi muḳarrer itdi ve bu aḥvālī Māḥşeker’e söyledi. Hemān Māḥşeker bu firāḳ ḥaberin işidicek feryād u fiğāna başladı ve eyitti: “Deryā seferinden ‘azīm fā’ide vardur māl, kişinūñ sebep-i intizāmı ḥālīdür ve bu sevdā saña yine ‘ulüvv-i himmetūñden nāşīdür. Ancak beni kime bırağur gidersin? Bundan evvel bir laḥza yanumdan ayrılmāğı revā görmezken şimdi böyle uzak sefere gitmenūñ aṣlı nedür? Ben senūñ hicrānuña nice taḥammül ideyüm.” diyü zārī vü zārī ağladı. Ol ḳadar kim H̱āce Sā’id’ūñ derūnı āteş gibi yandı. Eyitti: “Ey Māḥşeker bilürem ki baña maḥabbetūñ ḥadden efzūn ve şadāḳatūñ ta’bīrden bīründür. Ancak dosta düşmene [5B] ḳarşu taḥşīl-i māl daḥı ḥilye’-i ḥüsnī vü cemālden müştāḳdur. Egerçi ben şüret-i zāhirde sefer iderem. Ammā ma’nāda dā’imā senūñle bileyem. Ancak saña birḳaç naṣḥatüm vardur. Ri’āyet idüp sözümi tutasın.” didi. “Naṣḥatūñ biri budur ki evvelā bu iki

¹¹ Kelime, tūtū (طوطو) şeklinde imlâ edilmiştir.

¹² Zenbīl kelimesi yerine burada sünbül (سنبُل) kelimesi kullanılmıştır.

¹³ Metinde “‘ākıbetini” şeklinde imlâ edilen kelime, anlam gereği düzeltilmiştir.

¹⁴ Tekrar edilen kelime, metin akışını bozmamak için yazılmamıştır.

kuşuñ hıfz u hırâsetinde ve ekl [ü] şürb ve ziyâfetinde zerre miqdârı taqşîrât itmeyesin ve dahı ben gelinceye dek tarîk-i perhîzden ayrılmayasın. Farzen ben bir seneye dek gelmezsem...” Yine laîfe tarîkiyle eyitti: “Bir seneye dek gelmez isem ğalebe’-i nefsanîyye vü izdiyâd-ı şehvânîyye¹⁵ zuhûr iderse olur olmaz denî [ü] hasîs-i eşhâşla muķârenetden ictinâb eyleyüp kendüñ gibi bir şâhib-i cemâl ü hüsn şâhib-i hasîb ü nesîb Yezdân şerîfiyle muķârenet idersen mâni’ degül. Ancaķ ol vaktde dahı Tûtî-i Kâmil ile müşâvere eyleyesin.” diyü Hâce Sâ’id bu laîfeyi söyleyince Mâhşeker’ün feryadı hâdden aşup ol mertebe ağladı ki zemîn [ü] âsmân lerzeye vardı. Hâce Sâ’id tekrâr Mâhşeker’i koçudu. Yüzün yüzine sürdi. “Ey benüm cânüm! Elem çekme ben saña laîfe eyledüm.” diyü i’tizâr eyledi. Hele gücile Mâhşeker’ün efgânı sâkin oldu. Ve’l- hâşıl bu iki ‘âşık-ı şâdık cân tenden ayrılır gibi ayrılıp tûtîyi tekrâren emânet eyledi ve ikisini dahı Hâzret-i Hudâ’ya emânet idüp envâ’-i metâ’ ile bir gemiye süvâr olup gitdi. Bu taraftan Mâhşeker Hâce Sâ’id’ün firâkıyla gâh ağlayup gâh inleyüp

Beyt: “Var mı haberüñ bād-ı şabâ tâze gülümden

Bir neş’e getürdigi ola baña mülümden”

diyerek bād-ı şabâyı muhâtab idinüp [6A] söylerdi ve gâh olurdu tûtîñün kafesi dibine gelüp dertleşür idi.

Beyt: “Gaflete mecnûnlaruñ taḥsîn ki ketm-i râz idüp

Gâh şehre geh der u dîvâra söylerdi söylese”

fehvasınca râst geldüğine söylerdi. Tamâm bu minvâl üzre bir yıl geçdi. Bu eşnâda bir gün Mâhşeker köşkün üzerine çıkup kendü maḥbûb-ı ma’sûkı Hâce Sâ’id’i yâd idüp bād-ı şabâ ile selâm gönderürdi. Ammâ hikmet-i Hudâ kendü koñşulığında bir tâze maḥbûb bîg-zâde var idi ki hü[s]nî ü cemâlde nazîri yogdı. Nâ-gâh Mâhşeker’ün gözi düş olup biñ cânıyla ‘âşık oldu. Ammâ Mâhşeker bu ahvâlden ğâfil idi. Bu taraftan beg-zâdenüñ ‘âşkı gün-be-gün ziyâde olup âh u enîni hâdden aşdı. Aşlâ derdine bir dermân bulmaz oldu. ‘Âciz kaldı. Âḥir-i kâr

Beyt: Yalvarınca Hudâ’ya bir ‘âşık

Anı Hâķ vaşlına ider lâyık

Meger ol şehre bir iş-güzâr mekkâre vü ‘acûze var idi ki mâh-ı felegi günden zemîne indirmege kâdir ve tarîk-i hîlede üstâd-ı mâhir idi. Beg-zâde ol ‘acûzeye varup ahvâlini söyledi. Derd-i derûnına ‘ilâc istedi ve “Senüñ himmetüñle bu

¹⁵ Burada tekrar edilen “laîfe tarîkiyle eyitti” cümlesi metin akışını bozmamak için yazılmamıştır.

murādum hāşıl olursa saña māl-ı firāvān vireyüm.” diyü va‘d eyledi. Hemān māl virmek va‘dini işidince ol zen-i ferhād-küşün begdeşi zāl-i sipihriün ulū kız qarındaşı bu umūr-ı mühimmeyi boynına alup ‘ukūbet bu murāduñı hāşıl ve ol māl[1] sen müşteriye vāşıl ideyüm.” didi ve ol sâ‘at kılķup Māhşeker’ün hānesine [6B] geldi. Gūyā ki H̄‘āce Sā‘id’ün ocağına bayķuş indi. Pes ol ‘acūze Māhşeker’ün yüzine bakup cān-ı gönülden bir āh u ser çekdi. Māhşeker eyitti: “Ne āh itdün? Yoħsa sende benüm gibi eriñün firākını mı çekersin? Āh itmek baña yaraşur ki kāmil bir senedür kendi ma‘şūkum zevcümün firākın çekerem. Bu hicrānla hālüm harāb olmışdur.” didi. Hemān ol ‘acūze’-i hā’in¹⁶ Māhşeker’den bu kelāmı gūş idince dehen-i murdārın açup mekr ü efsün sözlerin saçmağa başladı ve eyitti: “Ey ciğer-güşem! Hayfdur ki senün gibi nāzenīn-i dil-firīb yalnız bir bucaķda mahzūn [u] ğarīb otura bā-huşuş bu sene ersizlik belāsın çekersin. Ne var Allah’a şükürler olsun sen gibi mahbūbeyeye dost mı eksik olur. Gül-i ruhsārınuñ āşūfteyi hezār-şad-hezār bu şehrde ‘āşıķuñ vardur. Ol cümleden birisi yakın koñşulıķda bir beg-zāde tarīķ-i ‘aşķdan bir mertebe üftāde olmışdur ki müddet-i ‘ömrümde anuñ ‘aşķını vaşf itsem yüz biñde birin vaşf idemem. Egerçe zevcün saña ve sen zevcünün sen. Ancak hūkemā marāz-ı ‘aşķa üç ‘ilāc yazmışlardır.

Beyt: ‘Yā seferdür yā Muħammed yā şabrdur.’

dimişler. Zevcün sefere gitmek ile harāret-i ‘aşķı tesķin eyler. Her gün bu diyārda ve her lahza bir lālezārda birer meh-cebīn ve gül-i ruhsārılar ile zevķ-i şafā itmede sen bunda firāk ile hūn-ı ciger nūş eylersin. Hīç ‘aklı başında olan ādem bugünkü zevķi yarına alıķoyar mı? İrtenün ışşı vardur. Bugünkü günde beg-zāde ile zevķüñde ol. Yine zevcün geldükde anuñ şöħbeti bākīdür.” didi ve bunculayın nice mekr ü¹⁷ [7A] efsünler okıdı. Ve’l- hāşıl ol ‘acūze eyledi şeytāniyyet hareket eyledi nefsāniyyet. Bī-çāre Māhşeker “Derdime dermān ola.” diyü rızā viridi. Ol gice bīg-zādenün hānesine varmağa karar viridi. Aħşam olunca kendüyi düzdi ve koşdı. Tamām zīb [ü] zīnet viridi. Aħşam olduğı gibi beg-zādenün hānesine teveccüh itdüğü zamānda H̄‘āce¹⁸ Sā‘id’ün sözi hātırına geldi. Gitdigi zamānda dimiş idi kim “Benden ğayrı ile şöħbet iderseñ bārī Tūtī-i Kāmil ile müşāvere eyle.” dimişdi. Bu şey’ hātırına gelüp kendüye eyitti: “Tūtī-i Kāmil’e bu aħvālī açup söylesem ne kadar ise erkekdür. Erlerün tarafını tutar ve beni ma‘şūkumdan men’ ider emr-i muķarrerdür. Ammā evvel soñra

¹⁶ Kelime, hāin (خاين) şeklinde imlā edilmiştir.

¹⁷ Bağlaç, metnin 7A yüzünde tekrar edilmiştir.

¹⁸ Kelime, Hoca (خوجه) şeklinde imlā edilmiştir.

alınan dişi tūṭī ki ismi Müşārik'dür ve ne kadar ise dişidür. Baña meyl idüp merḥamet ider. Ma'kūli budur ki derūnumuñ esrārını Ṭūṭī-i Kāmil'e söylemeyüp dişi tūṭīye söyleyüm ve icāzet isteyüm.” diyü Müşārik'ün kafesi dibine gelüp ve rāz-ı derūnın açup mā-cerāyı bi't-tamām söyledi. Müşārik ise nā-dān Māhşeker'den bu kelāmı işitdiği gibi ğayret tamarları harekete gelüp şaf-derūn olmağla bī-tevaḳḳuf ağzın açup eyitti: “Ey Māhşeker! Kendi zevcuñ muḥibb-i şādıkuñ Ḥ'āce Sā'id'ün dostlığından ne takşīrlık gördüñ vefādārlığından ne ihtimāl mülāḥaza itdüñ ve ne tīz bir ğayrıya gönül¹⁹ virdüñ. El-ḥamdüli'llāh Ḥ'āce Sā'id sağdur. 'An-ḳarīb gelmek üzeredir. Ey Māhşeker! Gel düşmenleri ḥandān ve dostlarını giryān eyleme Ḥ'āce²⁰ Sā'id kim erüñdür. Halk arasında ḥacīl idüp yüzün yire düşürme Allah'dan korkup [7B] halkdan utanmaz mısın? Buncılayın fi'l ü şenī' vü 'amel-i ḳabāyiḥe mübāşeret idersin.” didi. Buña göre hezār 'acı²¹ sözler ile naşīḥat eyledi. Māhşeker ise beg-zādenüñ 'aşşına giriftār olduğundan el-Ḥaḳḳu mürrün²² fehvāsınca Müşārik'ün ḥaḳḳ naşīḥati kendüye acı gelüp hemān kafesi açup ğazab birle Müşārik'i çıkarup nice yire urdıysa bī-çāre Müşārik'ün hemān [ol] sā'at murğ-ı rūḥı āşiyān-ı bedenden pervāz itdi. Māhşeker daḥı kemāl-i ğazabından beg-zāde cānibine gitmeyüp yirine gelüp yatdı. Ol gice bu minvāl ile geçdi. İrtesi gün aḥşama gücile irişdi. Aḥşam olduğu gibi bīğ-zāde cānibine 'azīmet itdi. Ammā Ḥ'āce Sā'id'ün naşīḥati ḥatırına geldi. Kendü kendüye eyitti: “Ḥ'āce Sā'id baña Ṭūṭī-i Kāmil ile meşveret eyle dimiş [idi]. Müşārik ile meşveret eyle dimesi idi. Ben kendi ḥamāḳatümden kendüm gibi bir nāḳışātü'l-'aḳl ile müşāvere idüp mevzi'-i helāke irişdüm. İmdi varup Ṭūṭī-i Kāmil ile müşāvere ideyüm²³. Farzā meşveretüme muḥālefet iderse anı daḥı Müşārik'ün gitdüğü yola gönderirüm.” diyüp ve hezār-ı efkār ile Ṭūṭī-i Kāmil'ün kafesi yanına geldi ve evvelinden āḥirine gelince aḥvālī naḳl eyledi. Hemān Ṭūṭī-i Kāmil bu kelāmı işi[t]diği gibi tefekkür deryāsına ğarḳ olup kendi derūnından didi ki: “İlāhī yā-Rabb! Aḥvālüm saña ma'lūm. Ḥaḳ söylersem Müşārik'ün gibi bu zālimenüñ dest-i cevrinde helāk oluram ve eger kendi mizācuma muvāfaḳat idüp ḥıyānete mu'īn olursam kendi veliyy-i ni'metüme ḥıyānet itmiş oluram ve ma'şiyete rızā virmiş oluram. Şoñra rüz-i cezāda mu'azzeḳ oluram.” diyü 'azīm-i tefekkür deryāsına ğarḳ ü te'emmülünden şoñra [8A] dönüp Māhşeker'e eyitti: “Ey āsmān-ı ḥüsn ve cihānuñ māḥ-ı bülendi ve ey

¹⁹ Tekrar edilen kelime, metin akışını bozmamak için yazılmamıştır.

²⁰ Kelime, Ḥoca (خوجه) şeklinde imlâ edilmiştir.

²¹ Kelime, 'ācī (عاجی) şeklinde imlâ edilmiştir.

²² “Doğru söz acıdır.” Mânâsında bir sözdür.

²³ Metinde “ideydüm” şeklinde imlâ edilen kelime, anlam gereği düzeltilmiştir.

ravza'-i cemālũñ şāh-ı e[r]cümendi! Hāq te'ālā hũsn ü cemālũñ rüz-be-rüz efzũn u tarāvet-i maḥall-i kemālũñ mīve-i leṭāfetle meşhũn eylesũn. Bu hũsn-i leṭāfet ki sende vardur. Senũñ gibi maḥbũbe'-i zamān ve nādire'-i devrān gũşe-i inzivāda mihmān ola ve ben saña aḥvālī söylemek kıatı çokdan derũnumdan gezerdi. Lākin me-bādā söz geemeye diyũ söylememiş idũm. Fe-li'llāhi'l-ḥamd şimdi münāsib geldi söyledũm. Ancak neden iktizā itdi ki buncılayın umũr-ı maḥfīye'-i²⁴ Mũşārik gibi bir bī-iz'ān[a] söyleyũp izn²⁵ taleb idesin. Mũşārik keyfiyyet-i 'aşkı bilmez ve lezā'iz-i maḥabbeti fehmi itmez ve bā-ḥuşũş gāyet gammāz u nā-dān idi. Aña binā'en ben anũñ şoḥbetinden ictināb itmiş idũm. Hele cezāsını buldı. Ancak bu umũrı şimdi mülāḥazasız itmek 'ayn-ı ḥatādur ve tefekkũr itmeden söz söylemek 'ākıbeti belādur. Bu gice tamām düşünũp yarın gice lāyık olduğı üzere saña tarīk-i 'aşkı ta'līm ve kendi ḥāq-güzārlıđını tefhīm iderem. Bu gice ārām buyurasız.” diyũp bu hīle ile Māḥşeker'i def' idũp ol gice tā şabāḥa dek bir ḥoşça hīle yolların fikr eyledi. Üçünci gice olıcaḥ Māḥşeker kendũyi libās-ı gũn-ā-gũn ile tezyīn idũp ve bir derecede hũsn ü leṭāfet virdi ki Māḥşeker hemān bir rũḥ-ı revān gibi ve bir rũḥ-ı muşavver oldu. Tarīk-i 'aşkı öğrenmege hezār nāz-ı şīve ile kafes dibine gelũp didi ki: “Ey Tũtī-i Ferzān ve ey fenn-i sũḥanda yegān! Dũnki gũn va'd itdũğũñ naşīḥati söyle. Bu bābda nege fikr ü mülāḥaza itdũñ ise baña beyān u 'ayān **[8B]** eyle” didi. Hemān tũtī dehen-i belāğat-ı 'ũnvānını gũşāde idũp eyitti: “Ey Māḥşeker şimdi ben üç muḥaddeme beyān itmelüyem. Andan şoñra maḥşũduñ ne ise söylerem. Bu muḥaddemeler ma'lũm olmaduḥça maḥşũda vuşũl-i muḥāl ve vişāl-i cānān ḥurdāne ihtimāldür. Üç muḥaddeme budur ki evvelā senũñ aḥvālũñ zevcũñ Ḥ'āce Sā'id'ũñ maḥabbetine giriftār olup bī-yār u ḡam-ḥ'ār ve bī-ins ü ḡam-gũsār gũşe-i ḥānede nār u nizār oturursın. El-ḥāletũ hāzihi naql u vaḳt böyle bir dil-ber ve bir beg-zāde-i leṭāfet-gũster ele girmiş iken rāḥī ni'met ü sa'ādet[dür]. Hemān bugũnki şafāyı yarınki gũne alıḳomayup fırsatı fevt itmemek gerekdür. İkinci muḥaddeme budur ki ben muḡayyebāt-ı umũra vāḳıfām Ḥ'āce Sā'id'ũñ aḥvālını ḥod kemā-yenbağı vāḳıfām ki her menzilde bir ḥũb-rũ[y] ile ve her mekānda bir sīmīn böyle zevḳ-i şafāda ve 'ayş [u] 'işrettedür. Egerçi saña daḥı kemāl mertebe maḥabbeti vardur. Ancak bugũnki fırsatı yarına alıḳomayup hemān el virdũğı üzre kendi 'aleminde ve zevḳ dimekte ol. Ancak saña yazıḳdur ki böyle tāzeligũñ vaḳtinde zevḳ itmeyesin. Üçünci muḥaddeme budur ki egerçi beni Ḥ'āce Sā'id aldı ve bahāmı virdi. Ancak

²⁴ Kelime, maḥziyye (محضية) şeklinde imlā edilmiştir.

²⁵ Kelime, vokal kullanılarak izīn (اذين) şeklinde yazılmıştır.

anuñ elinden nafağa yimedüm ve āb-ı dānemi senden gördüm ve benüm zaḥmetümü çeküp²⁶ beni sen terkīb idersin. İmdi benüm veliyyü'n-ni'amum ma'nen sensin ve senüñ murādıñuñ ḥuṣūlüne²⁷ biñ cānla tālibem ve ḥuṣūlüne²⁸ ve cümleye mümkün olursa sa'y iderem ve esrārı ketm itmege ihtimām iderem. Benüm sözümün toğrulığına egerçi şimdi i'tikād itmezseñ ammā soñra [9A] muṭṭali' olursuñ ben senüñ ni'metün ḥuḳūkını bir vechle ferāmüş itmek ihtimālüm yokdur. Qādir oldıgum mertebe şükrine diḳḳat iderem ve şükr ol degüldür ki hemān lisānla ola ve belki şükr cümle a'zāyla olan şükr olmaz gerekdür. Farzā kişiye kendi veliyy-i ni'meti tarafından bir eziyyet bile gelse yine ḥaḳḳ-ı qādīmī ferāmüş itmemek gerekdür. Ba'de'l-yevm ben senden bir zarar bile müşāhede itsem yine luṭfı unutmāḳ ihtimālüm yokdur. Hemān Bāzergān-ı Hindū'nuñ tūṭisi ile cānīlikteñ aḥvālī ve tūṭinüñ ṣadāḳati gibidür. Nitekim tūṭi-i mezbūruñ ḥulūşı soñra ma'lūm oldı. Benüm aḥvālüm daḫı öyledür.” didi. Māḥşeker su'āl itdi ki: “Nicedür ol ḥikāye'-i bāzergān?” **Ḥikāye'-i Bāzergān** Tūṭi eyitti: “Ol ḥikāye gāyet laṭif ḥikāyedür. Saña söylerdüm ancak gicenün şulūş-i āhiri dāḫil oldı ve beg-zāde tarafına gitmege daḫı vaḳt teng oldı. Seni uykusız alıḳodum. Var şimdi uyu rāḥat ol in-şā'allāḫ yarın gice saña bu ḥikāyeyi söylerem. Ba'dehū maḥbūbuñuñ tarafına varup sen zīrā bu senün aḥvālünı düşünmeden dün gice tā şabāḥa dek gözlerime uyḫu girmemişdür. Bu gice daḫı keşret-i kelāmdan vücūdıma tamām za'f ḥāşıl olup helāk mertebesine varmışdur” didi. Māḥşeker daḫı uyumağa gitdi. Ol gice daḫı ne ḥāl ise yatup irtesi gün aḥşama dek kendüyi düzüp ḳoşup aḥşam olunca tūṭinün [9B] kafesi yanına gelüp “Va'd itdüğüñ Tūṭi-i Hindū ḥikāyetin söyle” didi. Tūṭi-i Kāmil eyitti: “Zamān-ı evvelde diyār-ı Hindistan'da bir bāzergān var idi ve bir 'āḳıl u dānā tūṭ[i]si var idi. Kendüye babasından mīrās ḳalmış idi. Bāzergān anı evine pāsban ta'yīn itmiş idi. Gündüz kār u kesbine gider idi. Gice gelüp ḫatunıñ aḥvālını ve ol gün evün içinde zuḫūr iden vaḳāyi'i su'āl iderdi. Bu minvāl üzre nice zamān māḥ u sāl geçdi. Bir gün Ḥor[ā]sān tarafına bāzergānlığa gitmek iḳtiżā eyledi. Tūṭiye gelüp ev tarafını sipāriş itdi ve ‘Her ne zuḫūr iderse ḫaberdār olup baña i'lām eyle’ didi ve ḫatunına daḫı gelüp tūṭiye sipāriş eyledi ‘Āb u dānesin ve levāzım ve ri'āyetine taḳşīrāt itmeyesin’ didi ve kendi sefer-i ticāretine revāne oldı. Bunuñ üzerine bir zamān geçdikden soñra

²⁶ Metinde “çekün” şeklinde imlâ edilen kelime, anlam gereği düzeltilmiştir.

²⁷ Kelime, ḥuṣūl (حصول) şeklinde imlâ edilmiştir.

²⁸ Kelime, ḥuṣūl (حصول) şeklinde imlâ edilmiştir.

ḥatun bir²⁹ civānuñ ‘aşkına mübtelā olup bir gice ḥāneyi ağıyardan ḥālī eyleyüp civānı eve da‘vet eyleyüp şabāḥa dek ‘ayş ü ‘işret ve zevk-i şoḥbet eylediler. Evüñ içinde bu aḥvāl bu tūtīden gayrı kimse muṭṭālī‘ olmadı. Bā‘de zamān bāzergān Hind ticāretinden gelüp ḥatunı ile görüşüp ve evinüñ aḥvālını tamām muntaẓam gördi. Ba‘dehū tūtīnün kafesi yanına gelüp ḥaḳīkat-i aḥvālden su‘āl eyledi. Tūtī daḥı bāzergān gitdüğü günden tā gelinceye dek vāḳi‘ olan veḳāyi‘atı naḳīr [ü] kıtmīr naḳl ü takrīr eyledi. Ancak ḥatununuñ civānla olan aḥvāl-i ḳabīḥasın söylemedi. Ammā bāzergān-ı Hind bu aḥvāle taşrada ba‘zı mu‘temed-i şādīḳ eḥibbāsından gāḥ nezāketle gāḥ ẓerāfetle duydu. Ammā nār u ḡayret **[10A]** derūnını iḥrāk idüp ḥatunı helāk itmege ve helāk itmediği şüretde be-her-ḥāl taṭlīḳ itmege ḳarār virdi. Ammā derūnında şaklayup ẓāhiren ḥatuna söylemedi. Lākin şāf mu‘āmelesinden ḥatuna şübhe düşüp bildi kim aḥvāl-i ma‘hūdeye vāḳıf olmuş. Bu aḥvāl[i] ise bu ḥāne içinde tūtīden gayrı kimse bilmez. ‘Taḥḳīḳ tūtī söyledi’ [diyü] ve bu bī-çāre tūtīye kīn bağlayup fırsat gözetdi. Hemān bu gice ḳalkup tūtīnün kafesin açup tūtīyi çıkarup ḳanadın kıyruğun yolup kendüsini pencereden taşra atdı ve ‘Tūtī kendi atladı.’ diyü feryāda başladı feryādından Bāzergān-ı Hind uyandı aşlını su‘āl eyledi. Ḥatunı daḥı ‘Tūtīyi kedi ḳapdı, helāk itdi’ didi. Bāzergān-ı Hindü daḥı ‘Evimün ḳadīmī bekcisi idi ve bir şādīḳ tūtī idi’ diyü ‘azīm ḳasāvet çeküp ağladı. Bu taraftan tūtī-i derdmend-i bī-günāḥ bu miḥnete giriftār olup pencereden taşra düşdüğü gibi bir ‘Mūzī eline düşüp helāk oluram.’ diyü ḥavf idüp ol ḥānenün yakınında bir büyük put-ḥāne var idi. Aña varup bir gūşesinde ḳarār itdi. Keşīşlerün baḳıyye-i ta‘āmından dökdükleri etmek ufaḳların yiyüp gizlenür idi. Bunun üzerine birkaç gün geçdi. Bāzergān-ı Hindü’nuñ şabra mecālī ḳalmayup ḥatununuñ cemī‘ māl u cihāzın alıḳoyup ḥatunı taṭlīḳ idüp evinden ḳovdı. Bāzergān-ı Hindü’nuñ ḥavfından kimesne daḥı ḥatunı ḥānesine almadı. Ḥatunuñ ma‘şūḳı olan civān ise şāḥib çıkmaḳ degül belki evinden taşra çıḳmadı. Ve‘l- ḥāşıl ‘avrat ‘āciz ü nā-çār olup ol ḡarīblik meskeni olan put-ḥāneye varup gice ve gündüz puta ‘ibādet [ile] meşḡul oldu. Bunun ḥālını tūtī dā‘imā seyr iderdi. Bir gice yine ‘ādet üzre **[10B]** ḥatun gelüp yine ‘ibādet idüp ve gözi yağı akup kendi aḥvāl-i perīşānını yād idüp zārī vü zārī ağladı ve bu ḥālde iken ‘ālem-i ağıyardan ḥālī tūtī putuñ ardına gelüp bülend-i āvāz ile didi ki: ‘Ey bānū-yı cihān du‘āñı ḳabūl itdüm ve seni merḥamete sezāvār itdüm ve zevcün Bāzergān-ı Hindü’nuñ yine göñlini saña meyl itdürdüm ve itdigi işe peşīmān itdüm. Ancak

²⁹ Metinde “bu” şeklinde imlâ edilen kelime, anlam gereği düzeltilmiştir.

fermānumı tutup emrime itā‘at idesin. Kaşuñı ve kiprigini ve saçuñı tırāş eyle. Murādiña irişürsin.’ didi ve tūtī sükūt itdi. Hemān hatun bir ustura bulup kaşın ve kirpigin ve saçını tırāş itmek murād itdi. Hem-ān-dem putuñ ardından tūtī kendüyi gösterüp eyitti ki: ‘Ey nāķışatü’l-‘aķl! Sen daķı böyle ‘aşķla dost [u] düşmeni fark itdüm kıyās idüp kendügi ĥayr şanıci dostuñı bu belāya lāyık görüp kendi başuña daķı bu muşibeti getürdüñ. ‘Allāmü’l-guyüb olan Ĥudā-yı Müte‘āl ĥaķķiķün esrārı ma‘hūdı ben bir ferde añmadum ve aña senüñ eylüğinden ĥayrı bir şey’ söylemedüm ve sen baña bu ĥaķāreti lāyık görmemiş olayduñ saña nāfi‘ idi. Zīrā Bāzergān-ı Hindū elbetde ol aĥvālī baña su‘āl iderdi. Bende daķı ĥile’-i laťife ile inandurur idüm. Hem zevcūñ tarafından böyle belāya giriftār olmaz idüñ ve hem ma‘şuķuñ daķı elden gitmez idi. Ancak ben senüñ itdügüne ĥalmam ve ni‘metüñ ĥuķūķını ferāmūş itmem. Bu muşibet baña taķdīr-i ezelīde muķadder imiş. Başuma geldi. Senüñ bu ĥuşuşlarda şuķuñ yokdur. Zīrā ben seni ĥāyetü’l-gāye ‘aķlsız gördüm. Cümleden biri oldur ki eger senüñ zerrece ‘aķluñ olaydı ĥiķ puta ‘ibādet idüp meded umar mı idüñ ve benüm kelāmumı gerķekden [11A] put söyledi şanup inanmazduñ ĥiķ aĥaķ taş söz söyler mi? Peyĥamberler izn-i Ĥudā ile mu‘cizāt idüp söylediler. İmdi gel bātıl dīnden çıkup ĥaķ dīne girüp itdüğün sū’-i zanna tevbe vü istiĥfār ile ben varup Bāzergān-ı Hindū’yı itdügi işe peşimān itdürüp yine saña meyl-i maĥabbet itdüreyüm.’ didi. Ĥatun daķı rāzı olup şeref-i İslām’la müşerref oldu. Der-ĥāl tūtī Bāzergān-ı Hindū’nuñ ĥānesine gelüp bāzergān[a] görindi. Bāz[er]gān tūtīyi gördügi sā‘at ĥarşulayup dutup öpüp ve aĥvālını su‘āl itdi. Tūtī eyitti: ‘Egerķe ben ölmüşem. Ancak Ĥaķ te‘ālā baña müceddeden ĥayāt iĥsān eyledi.’ didi. Bāzergān eyitti: ‘Ĥiķ vefāt iden girü ĥayāt bulur mı?’ Tūtī eyitti: ‘Sen Ĥazret-i İbraĥīm ‘aleyhi’s-selām ĥikāyesin işitmedüñ mi?’ didi. Bāzergān eyitti: ‘İşitmemişem. Söyle işidelüm nicedür ol ĥikāye?’ [Ĥikāye] Tūtī eyitti: ‘Naķl olınur ki Ĥazret-i İbraĥīm ‘aleyhi’s-selāmuñ mübārek ĥātır-ı şerīfinden geķdi ki ‘‘Acebā bu birbirinden müteferriķ eczā ve perīşān olan ā‘zā nice cem‘ oldu? İlāĥī baña göster mevtāyı nice iĥyā kılırsın.’ didikde der-ĥāl Ĥazret-i ‘izzet-i celle ‘azametinden ĥiķāb-ı müsteķāb vārid oldu ki ‘Yā İbraĥīm! Dört kuş al ve başların kesüp eczāların birbiriyle ĥarışdırup ba‘dehū ĥarışmış eczāyı dört bölük idüp dört taĥuñ üzerine kıyup başların yanūnda alıķo. ‘Acā’ib³⁰ göresin.’ dinledi. Pes Ĥazret-i İbraĥīm ‘aleyhi’s-selām bir gügercin bir ĥurūs bir ĥarĥa ve bir ördek alup emr olındıĥı üzre ‘amel buyurdu. Fi’l-vāķi’ başsız

³⁰ Kelime, ‘acāyib (عجائب)şeklinde imlā edilmiştir.

kuşlar uçarak Hâzret-i İbrahîm'ün yanına geldiler. Eczâ-yı perîşânları **[11B]** cem' olup hayât buldılar. Nitekim şarîhaten Kur'an-ı 'azîmü's-şân bu hikâyeyi 'ale't-tafşîl 'ayân u beyân itmişdür. Hâzret-i Kâdir-i Mutlak her vechle ihyâ-yı emvât itmege kâdirdür. Murâd-ı 'aliyyesi ta'alluk itdüğünü ihyâ ider kemâ[l]-i kereminden beni dahı ihyâ itdi.' didi. Bâzergân-ı Hindû eyitti: 'Ol ölüyi yine dirgürmekle kâdir olan Tañrı ne büyük Tañrı imiş. 'Acebâ bizüm putlarımızdan büyük midür?' didi. Tûtî eyitti: 'Behey H'âce! Sizün³¹ putlarıñuz bir alâyı taş ve ağaçdan düzilmiş cemâdâtdur. Anlarıñ dahı hâliki Cenâb-ı Kibriyâ'dur.' didi. Bâzergân-ı Hindû eyitti: 'Ey tûtî! Kerem eyle. Beni aña vâşıl eyle.' didi. Tûtî dahı aña kelime'-i şehâdeti telkîn itdi. Hindû Müslimân oldu. Ba'dehû tûtîye didi ki: 'Ey tûtî! Bildüm ki Hâk Sübhâne ve te'âlâ ihyâ'-yı emvâta kâdirdür. Ancak sizi diri itmege sebep ne oldu?' didi. Tûtî eyitti: 'Ey h'âce benüm başuma bu hâl gelüp vefât itdüğümünden sonra senün hatunuñ bu iftirâya uğramışda düşmenler seni inandurmışlar. Sen dahı gâzab idüp hâkâret itmişsin. Derdmend hatun gelüp put-hânede 'ibâdet itdi. Bî-günâh olduğu berekâtıyla hidâyet-i rahmânî irişüp şeref-i İslâm'la mesrûr kılup vîrânı harâbâtta ma'mûr oldu. Ba'dehû Cenâb-ı Hâk' a niyâz itdi ki: 'Îlâhî! 'Âlimü's-sırr ve'l-hafîyyâsın ahvâlüm saña ma'lûmdur. Zevcüm düşmen sözine i'timâd idüp beni bu hâle kodı. Tûtî dahı hayâtta degül ki benüm pâk-dâmenligüm şahâdet idüp zevcüm yine beni kabûl eyleye. Hudâ'ya kemâl ü keremünden niyâz iderem ki tûtîye hayât ihsân eyle.' didi. Fil'l-hâl Hâk te'âlâ celle ve 'alâ hatunuñ hulûşu berekâtıyla baña hayât virdi. İmdi ben ol mazlûme'-i bî-günâhuñ **[12A]** 'işmet-i zâtına şahâdet iderem. Dâmen-i pâkını nâ-mahrem görmemişti ve anuñ du'âsı berekâtıyla ben hayât buldum ve sen dahı şeref-i İslâm'la şeref ü îmâna nâ'il oldun. Anuñ pâk-dâmen olduğu ve belki veliyyullah idüğine bunlar delîl-i vâzıhadur diyince Bâzergân-ı Hindû bu sözlere 'itimâd idüp toğrı³² put-hâneye gelüp hatunuñ alnın ve yüzün öpüp du'â'-yı hayrın niyâz itdi ve suçını 'afv itmesin recâ eyledi. Hatun tûtîñün 'aklı vü iz'ân u şadâkatine tahsîn ü âferîn okıyup mukaddemâ tûtîye itdüğü sū'-i zanna peşimân oldu ve tûtîñün dahı şadâkati ma'lûm oldu. İmdi ey Mâhşeker bu hikâyeyi anuñ çün getürdüm ki bu hikâye benüm hulûşuma delâlet ider ve bilesin ki ben senün hâliş kuluñam ve sende murâduññ hulûşuna sa'y iderem ve H'âce Sâ'id işidüp bir şübheye dahı düşerse ben anı yine letâ'if-i hîle ile aldadup inandururam. Hemân sen varup ma'sûkuñ ile zevk-i 'âlemde olup tâzelik ve güzellik vaktini fevt itmeyesin." didi ve tûtî bu hikâyeyi ol

³¹ Tekrar edilen kelime, metin akışını bozmamak için yazılmamıştır.

³² Tekrar edilen kelime, metin akışını bozmamak için yazılmamıştır.

ķadar lezīz ü ħalāvet ile ağır ağır söyledikçe gicenüñ ne miķdārı geķdūgi Māhşeker'üñ ma'lūmı olmadı. Ĥattā tūťinüñ izniyle maĥbūb ħarafına gitmege teveccūh itdi. Nā-gāĥ şubĥ-ı şādık perde-i şebi ħāk idüp rüz-ı şafā-güster bütün 'ālemi münevver eylemiş. Maķşūd-ı aşlı bir giceye daĥı ķaldı. Pes Māhşeker ol gün yirine gelüp kendü kendüye eyitti ki: "Tūťi benüm hevā-yı 'aşķuma mütāba'at idüp maĥbūbum cānibine gitmege rızā virdi. Ammā aĥvāl ifşā olursa 'Ĥ'āce Sā'id'i kizb ile aldadıram.' didi. Ol vaķtde kizbi ihtiyār iden şimdi baña kizb [12B] söylemeden ictināb ider mi?" diyüp hele bu efķār ile aĥşam idüp tūťinüñ ķafesi yanına gelüp görindi. Tūťi hemān Māhşeker'i görince eyitti: "Āftāb-ı 'ālem-tāb! Ĥiĥ bu vaķt şabr idecek vaķt midür? Ne ħurursın? Bī-şabr u bī-ārām maĥbūbuñ ħarafına varup 'ayş ü 'işret ve bizüm şoĥbete meşġül ol ve eger ĥāťırı şerīfūñe gelürse ki tūťi nice yala[n]dan sözler söyledi ve nice yalan söylemege daĥı ķarār virdi. 'Ale'l-ĥuşuş ki 'Kezzābuñ bir yirde yüzi aķ olmaz.' dirsüñ. Ancaķ bu muķaddeme ma'lūmuñ olsun ki 'ulemā-yı şerī'at birķaĥ yirde kizbi mücevviz işlemişlerdür. Biri budur ki umūr-ı āĥret için ola ve te'vīl daĥı ķabūl eyleye. İkincisi budur ki iki Müslimān arasın işlāĥ için ola ve bunuñ emşāli nice yirlerde daĥı cā'iz görmişlerdür. Ancaķ ey benüm veliyyü'n-ni'amum! Senden recā iderem ki bu esrāra ben ķuluñdan ġayrı beni maĥrem itmeyesin. Hemān bu gice maĥbūb ħarafına gidüp birbiriniñüzden³³ lezzet alasıız devlet ü sa'ādet ol vaķt yüz gösterür ki iki 'āşık-ı dil-ĥāste ferāġ bulup bir yire gelüp birbiriniñ cemāli ile ĥoş-ĥāl ola bir ve 'āşık ile ma'şūķuñ şoĥbetiniñ cümle ādābından biri daĥı budur ki ĥīn [ü] vuşlatda ħoķ söz söylemekle cānānı taşdı' itmeye. Belki 'Ĥayrū'l-ķelām mā-ķalle ve delle'³⁴ fehvası üzre az söyleye lāzım olacaķ ķadar hemān maĥabbet ziyāde idici sözler söyleye. Bu minvāl üzre ĥareket olunca Pādşāĥ-ı Ĥorāsānī'nüñ yanında Merd-i Cānbāz ve maĥbūb nice maķbūl oldıysa ķişi kendi maĥbūbı ķatında öylece maķbūl olmaķ emr-i muķarrerdür." didi. Bu sözi Māhşeker işitdigi gibi su'āl itdi ki: "Ey tūťi Pādşāĥ-ı Ĥorāsān ile Merd-i cā- [13A] nbāzuñ aĥvālī nice olmışdır ve Merd-i Cānbāz ne sebeb ile Pādşāĥ-ı Ĥorāsānī'nüñ yanında maķbūl olmuşdı söyle işidelüm nicedür ol ĥikāye." [Ĥikāye] Tūťi-i eyitti: "Tevārīĥ-i selefde mezkūrdur ki Ĥorāsān vilāyetiniñ pādşāĥı devlet ķaşrında oturup erkān-ı devlet ve a'yān-ı ĥazret vażī' ü şerīf ve ķavī ü za'īf her biri 'alā-merātibihim yirlü yirinde ķarār idüp ĥoş-edā idenler tevārīĥ-i selefden ve

³³ Metinde "biri ve biriniñüzden" şeklinde imlā edilen kelime, anlam gereġi düzeltilmiştir.

³⁴ "Sözün hayırlısı kısa olan ve yol gösterendir." anlamında bir hadīstir.

hikāyāt-ı ġarībeden naql idüp ve her birinden nice fā'ideler ahz olunup hışšemend olurlar idi.

Nazm: 'İrtiyāb ideli cevher ile 'araz

Kıssadan hışşeden el-kıssa 'araz'

nazmı üzere Şāh-ı Hōrāsān dahı hikāyetlerden fā'ide bulup intizām-ı memlekete müte'allik çok kesb iderdi. Nā-gāh gördiler ki karşı şahrā cānibinden heykel-i nahīf ve bir merd-i za'if muhtaşar-şüret lāğar-şıfat bir şahş zāhir oldı ki za'f ile cişmi tamām nāle dönmiş cişmi yok nāle degül hayāle dönmiş ve cişmi dermānsızlığından harekete mecālī yok. Bir sā'atde bir adım atamaz ve bir mertebe āheste yürür ki adımına aşlā harām katmaz. Bu hāl üzre gelüp Şāh-ı Hōrāsānī huzūr-ı hümāyūnunda yüzün yire koyup 'arz-ı hāl şundı. 'Arz-ı hālın alup pādşāhuñ eline virdiler. 'Arz-ı hālınūñ içinde yazmış ki 'Pādşāhuma lisānen söyleyecek bir sözüm vardır ki izz-i hümāyūnları olur ise meclis-i hümāyūnına dāhil olup ifade ideyüm.' demiş. Pes imdi ol şahş-ı za'if gelüp yir öpdı ve dehān-ı güher-nişārın açup eyitti: 'Pādşāhum! Ben senūñ vezīrleriñūñ içinde Huceste hākimi olan emīriñ hizmetinde olurdum ve benüm kadrımı bilüp baña külli ri'āyet ve hizmet [13B] ider idüm ve benüm nāmuma Merd-i Cānbāz dirler. Zīrā ben anuñ uğrına cān u baş oynadır idüm. Hāşılı vücūdımı yolına fedā itmiş idüm ve nice kerre yüz biñ 'asker ile hāşıl olmayacak işi fikr-i şā'ibümle feth ü keşf idüp māl u 'asker şarf itmege hācet kıomaz idüm. Ben anuñ hizmetinde olduğça beher sene kendüye nice kerre yüz biñ altun fā'idem³⁵ tokınur idi. Ol dahı benüm bu kadar hizmetüm muķābelesinde baña her sene on biñ altūn virür idi. Ben dahı ol on biñ altūnı kendi ehli vü 'ıyālümle şarf idüp kendüm şānāyi' hātırumla emīr-i Huceste'nūñ hizmetinde ihtimām ider idüm. Ol dahı benüm hizmetümde berekātında manşīb u sa'ādetde hoş-hāl 'izz [ü] rif'atde maḥşürü'l-emān olup aşlā düşmenden havfı ve dostdan recāsı yok idi. Bu keyfiyyet üzere bu kadar yıldan berü taht u sa'ādetde kāmran olup sāye-i 'ātīfetinde ben dahı emn ü emān olurdum didi. Ammā birkaç yıldur ki kendi zevk ü şafāsına meşğul olup gice ve gündüz 'ayş [ü] 'işretde ve her gün bir perī-çehre maḥbūbla şöhetdedür. Ahvāl-i memleketi tamām ihtilāl bulmuşdur ve benüm ahvālūme aşlen ve kaṭ'en muķayyed olmayup yüzime bakmaz ve vazīfe' -i mu'ayyenemi virmez oldı. Vazīfemi virmedüğü hācetüm degül. Anuñ çok lutfını görmişem. Hizmetinde aç ve çıplāk dahı geçinürdüm. Ancak hālİYā

³⁵ Kelime, fāydam (فایدم)şeklinde imlā edilmiştir.

re‘āyā ve memleketi kemāl mertebe perīṣān olduğundan ‘ākıl ve hizmetkârlarının aḥvālını tefahḥuş itmekde ziyāde mütekāşil olmağla

Beyt: Görmemek yegdür görüp dīvāne olmakdan seni
maẓmūnı üzre der-kār idüp ehl [ü] ‘ıyālüm ile ẓarūrī terk-i diyār itdüm.

Nazm: ‘Şanmañuz kim diyār-ı ğurbetde kişi [14A] rāḥat olup ḥuzūr itmez

Dür olur gerçi kim aḥbābdan hele a‘dā yüzün daḥı görmez’

Kelām-ı dergāh-ı sa‘ādet āyātının kıble’-i erbāb-ı ḥācetdür. Yüz sürüp senün kapuña geldüm. Ehl ü ‘ıyālüm ile senün elṭāf-ı hümāyūnuña muntazıram. Toğrılup redd itmek pādşā[h]ların şānına düşmez. Sen ḥod saḥā vü keremle cemī‘ pādşāhlardan mümtāz ve ‘adl [ü] dād ile ābā vü ecdāduñdan ser-firāzsın umaram ki beni luṭfuñdan maḥrūm itmeyüp benüm ‘ıyālūme kifāyet idecek kadar baña vazīfe virüp beni bir hizmete ta‘yīn buyurasız. Ammā öyle hizmete ta‘yīn buyurasız ki bundan aḳdem ol hizmeti kimse edā itmege kādır olmamış ola.’ didi. Pādşāh-ı Ḥorāsān, Merd-i Cānbāz’uñ bu gūne levendāne kelimātına ta‘accüb idüp ve heykel-i ẓā‘iftesine bakup ğāyet güldi ve eyitti: ‘Ey merd-i lāğar! Kıyāfet-i aḥḳar ile müşkil-kāruñ ḥaḳḳından gelmek degül ta‘ām yimege tāḳatūñ yok. Egerçe sözi oḳ gibi söylersin ammā ẓā‘fla kāmētūñ kemāñ ve şūretūñ ḳālīb-ı bī-cāna dönmiş. Seni ne gūne hizmete ta‘yīn itmelüyüz ki ḥattā sen anuñ ‘uhdesinden gelmege kādır olasın saña münāsib bizüm hizmetümüz yokdur. Ancak şadāḳāt-i pādşāh hānemüzden seni maḥrūm itmeyüp beytü’l-māl ki tu‘me’-i faḳra ve nafaḳa’-i ẓu‘afādur. Elem çekme. Andan seni ḥişşe-yāb iderüz.’ diyince Merd-i Cānbāz eyitti: ‘Pādşāhum Ḥaḳ te‘ālā ‘ömrüñ eẓzūn eyleye. Düşmen-i [bed-]ḥāhuñı ḳahr ile maḥzūn eyleyesün. Niçün şūret-i ẓāhire nazar idersin ve cevāhir-i ‘ibād-ı ālūde iltifāt itmeyüp ḳor gidersin. Kişinüñ ẓāhiri tūvānā görünmekle andan iş gelmez. Belki cevherden dūde gerekdür. Benüm ḥazāne’-i derūnum cevāhir-i ḥikmetle māl-ā-māl ve ḳalb-i şadāḳāt-meşḥūnum kışşa [14B] ile ve ‘irfānla ‘adīmü’l-imtişāldür ẓāhir-i ḥālüm. Egerçe vīrāne derūnum defīne’-i ‘irfānla genc-i şāygāndur. Pişe-i rāz-ı sīneme kiçi nazar ḳılma. Şehā cā’iz ki şīr-i ner yatar ve evvelā pādşāhlara lāzım olan budur ki hizmetkārının ẓāhir-i ḥāline ḳuvvet ü ḳudretine nazar itmeye. Belki ḥulūş-ı şadāḳatine bakmak gerekdür. Zīrā pādşāhlara pehlevān ve şāhib-i ḳuvvet hizmetkār ḳuvvet-i māliyye ile taḥşīli mümkündür ve ḳuvvet-i insān³⁶ kişinüñ ‘ūnvān-ı ẓāhiresi olmağla ḳuvveti kıyāfetinden nümāyāndur. Ammā ḥālīş ü şādīḳ ḳul bulmak ḳatı müşkildür. Zīrā ḥulūş u şadāḳāt aḥvāl-i bātından

³⁶ Kelime, in insān (انسان) şeklinde imlâ edilmiştir.

olmağla umūr-ı zāhiriyyenüñ kaṭ'en medḥali yokdur. Bu 'ālem-i dünyāda bir devlet şāḥibi kendüye bir şādīkū'l-kavl kul tedārik itdükden soñra aña cemī' umūr-ı [mü]şkileler āsān olmağ muḳarrerdür ve kendi veliyy-i ni'metine şādīkāne hizmet itmek Hudā'dan korğan kimesnede ḥāşıldur ve Hudā'dan korğmağ daḥı 'ilm ü fazīlete mevḳūfdur. Zīrā Qur'ān'da Cenāb-ı Mevlā '*Innemā yaḥşa'llahe min-ibādihī*'l-'*ulemā*'³⁷ buyurmuşdur. İmdi ey pādşāh-ı zī-şān! Ben kuluñ hem 'ilm ü fazīlet ile bedī'ü'l-beyān ve hem ḥulūş-ı şadāḳat ile müşār[ün] bi'l-benān ve eger kelimāt-ı lāf-ı güzāfa ḥiml idersen mi'yār-ı tecrūbe[ye] ḥāzır evvelā tecrūbe idüp bir hizmete ta'yīn eyle. Eger 'uhdesinden gelmezsem ve şadāḳatüm müşāhede olunmazsa dergāh-ı 'alā'-yı hümāyūnuñdan nefy eyle. Bāḳī-i fermān pādşāhumuñdur.' didi ve kelāmını du'ā ile ḥatm eyledi. Der-ḥāl Şāh-ı Ḥorāsān vezīrinüñ yüzine bakup eyitti ki: 'Ey Lāla! Bu Merd-i Cānbāz'uñ ḥaḳḳında ne dırsın? 'Acebā sözinde şādīḳ mıdur kāzīb midür? Eger vazīfe'-i seneviyyesin emīr-i Ḥuceste ta'yīni ḳadar on biñ **[15A]** altun itsek emīr-i Ḥuceste'[y]le berāber ikrām itmiş oluruz. Anuñ üzerine faẓl u keremüz ziyāde idememiş oluruz. Emīr-i Ḥuceste hizmetkārimın maḳāmındadır ve eger andan ziyāde ta'yīn itsek beytü'l-mālı isrāf [ü] itlāf itmiş oluruz. Emīr-i Ḥuceste'den eksük ta'yīn itmek ḥod ḳatı denā'et³⁸ ü 'īn-i ḥisset ü ḥamāḳatdür. Ḥisset ḥod şānımuza düşmez ve āstānemüze gelen maḥrūm gitmez.' didi. Meger Pādşāh-ı Ḥor[ā]sān ḥazretlerinüñ bir 'āḳıl u d[ā]nā vezīri var idi. Eyitti: 'Pādşāhum! Meger bu Merd-i Cānbāz'ı dergāh-ı hümāyūnuñuza pāsbān ta'yīn idelüm. Cemī' senede aşlā uyumayup hizmete muntazır ola ve senevī yigirmi biñ altun ta'yīn idelüm. Bu kimse bu zā'fla üç gice uyḥususuzluğa tāḳat getüremez. Ḳanda ḳaldı ki bütün bir sene bekleyüp yigirmi biñ altun ala bile. Böyle olınca hem pādşāhum saḥā vü kereminden taḳşīrāt itmemiş olur ve hem Merd-i Cānbāz'uñ şadīḳ u kızbi zāhir olur.' didi. Pādşāh vezīrūñ sözine taḥsīn idüp Merd-i Cānbāz'a bu sözi söylediler ve bu hizmeti cān u gönülden ḳabūl idüp her gice Pādşāh-ı Ḥor[ā]sān'uñ yatduğı köşküñ altında şabāḥa dek muntazır-ı fermān olurdu. Ol sene kāmīl aşlā hizmetinde taḳşīrāt itmeyüp pāsbānlık eyledi ve bi'z-zarūri yigirmi biñ altunı teslīm eylediler. Bu minvāl üzre irtesi sene daḥı bekledi. Ḥāşılı dört sene ale't-tevālī pāsbānlık eyledi. Dördinci senenüñ içinde bir gice meş'al-i māḥ perde-i seḥābda muḥtefī olup bütün 'ālem-i cāhiller derūmı gibi tīre vü tār olmuş idi. Pādşāh-ı Ḥazret-i Ḥor[ā]sān taḥt-ı salṭanat-ı

³⁷ Kur'ān-ı Kerīm, Fâtır Sûresi, 35/28, "Kulları içinden ancak âlimler, Allah'tan (gereğince) korkar."

³⁸ Kelime, denāyet (دناییت) şeklinde imlâ edilmiştir.

mā-beynde biñ ‘izz ü sa‘adet ile **[15B]** h‘ābda³⁹ iken nā-gāh bir rü’yā-yı beşāret-nümā ve bir vākı‘a’-i sürür-efzā müşāhede itdi ki kaṭre’-i şahbā-yı sürürında sīneler teşne-yāb ve mefātīhi müşāhedesinde nice biñ fetḥ-i bāb ḥāşıl olurdu. Pes Pādşāh-ı Ḥor[ā]sān bu rü’yānuñ sürürıyla uyanup kalkdı ve cāme-h‘ābdan oturdu. Derūnī sürür gūn-ā-gūn ile meşḥūn u tāze cān bulmuş gibi memnūn eyledi. Kemāl mertebe zevk ü neşātından bu rü’yāyı söyleyüp ta‘bīr itdürmege ādem arar idi. Fī‘l-hāl ḥātırına geldi ki Merd-i Cānbāz ‘ilm ü fazīletden dem urmuşdı ve köşküñ altında pāsbanlığa ‘azīmet itmişdi. Ḥizmetinūñ ‘uhdesinden gelmesi pāsbanlığından nümāyān oldu. Pes ‘Rü’yā ile fazīletin tecrübe itmek kâbıldür.’ diyüp köşkten aşağı nazar itdi ve ‘Cānbāz!’ diyü çağırdı. Merd-i Cānbāz pādşāhuñ şadā-yı şafvet ihtivāsından işidine ‘Buyur efendüm! Ḥaḳ te‘ālā vücūd-ı hümāyūnuñı ḥaṭāsız idüp ‘ömrümi ‘ömr-i hümā[yu]nuña zamm idüp ben kuluñ yoluña kurbān olayum. Sen serīr-i saltanatda mesrūr [u] ḥandān ol. Tamām dört senedür ki böyle ḥiṭāb-ı müsteṭāba muntazıram. Fe-li‘llāhi‘l-ḥamd ve‘l-minne.’⁴⁰ Şimdi bu gice nā‘il oldum. Fermān ne ise pādşāhuñdur.’ didi. Pādşāh daḥı söze başlayup rü’yāsını Merd-i Cānbāz’a nakl eyledi. Merd-i Cānbāz rü’yāyı gūş-ı iz‘ānla diñleyüp ta‘bīr ü te‘vīline şürü‘ kıldı. Bir ‘ibādet-i dil-keş [ve] behce[t]’-i şafā-baḥş ile ta‘bīr eyledi ki pādşāh rü’yādan ziyāde bunūñ ta‘bīrinden ḥazṣ u şafā idüp diñlerken nā-gehān şahrā tarafından kulaklarına bir ince ‘avrat şadāsı geldi. Şadāyı dinlediler. Dir ki ‘İşte ben kendüm **[16A]** [gitdüm] kim kâdir ki benüm talebümde baş u cān fedā idüp beni döndürmege kâdir ola.’ Bu şadāyı tekrār-be-tekrār idüp çağırdı pādşāh bu āvāz-ı ġarībeyeden āteşnāk olup fikre vardı. Ammā ol āvāz gitdükçe uzak oldu. Pādşāh Merd-i Cānbāz’a eyitti ki: ‘Ey pāsban bu āvāz ‘acebā ne olmak gerek? Hīç ma‘lūmuñ mıdır?’ didi. Merd-i Cānbāz eyitti: ‘Pādşāhum ḥāliyā ne idügin ma‘lūmum degüldür. Ancak emr-i hümāyūnuñ olursa fī‘l-hāl varur ne idügin bilüp ve ḥaḳīḳatin añlayup mā-hüve‘l-vākı‘ pādşāhumuñ rikāb-ı hümāyūnına i‘lām ideyüm.’ didi. Pādşāh daḥı izn virdi. Ol sâ‘at Merd-i Cānbāz şeh-bāz-ı bülend-pervāz gibi perr ü bāl açup ol şadā geldügi cānibe toġrı revāne oldu. Pādşāh-ı Ḥor[ā]sān kendü kendüye eyitti ki: ‘Pādşāhlar taşra umūrını aramazdan evvel kendi ta‘yīn-i ḥizmetinde olanlaruñ aḥvālını tecessūs itmek farz-ı ‘ayndur. Pes bu Merd-i Cānbāz muḳaddema bize geldügi zamān üç şeyden iddi‘ā eylemiş idi. Ḥizmete diḳḳat ve ‘ilm ü fazīlet ve şıḍḳ u emānet. Pes imdi ḥizmete diḳḳatini pāsbanlığından ma‘lūm oldu. ‘İlm ü fazīleti ta‘bīr-i rü’yādan

³⁹ Kelime, ḥāb (خاب) şeklinde imlâ edilmiştir.

⁴⁰ “Hamd ve minnet sadece Allah’a aittir.” Mânâsında bir sözdür.

bilindi. Gerekdür ki şıdk u emāneti dahı bu hizmetde tecrübe idelüm.’ diyüp hemān yalnuz kendüsi Merd-i Cānbāz’uñ ardına düşüp gitdi. Ammā pādşāhuñ gitdüğinden Cānbāz’uñ haberi yoğıdı. Cānbāz çün bir miqdār yol yüridi. Bir māh-rū hatun gördi ki şüreti zībā kāmetsi bālā yüzün gören hayrān ve zülf-i dil-āverin seyr iden perīşān olur rīv mertebe celāl ü cemāliyle kaşları yayın kurup **[16B]** cevır okların atmağa turur. Merd-i Cānbāz böyle hüsn ü leṭāfetle bu hatunı görüp eyitti kim: ‘Ey şanem-i dil-rübā! Sencileyin kāmetsi tūbā belki cennet-i a’lāda dahı yokdur. Bu melāḥat u zarāfet kim sende vardır. Bunun gibi beyābānda gice içinde ne işlersin ve kandan gelüp kanda gidersin ve bu efğanla [ne] idersin? Aşlı nedür? Baña beyān ve sırrıñı ‘ayān eyle.’ didi. Pes ol maḥbūbe’-i nezāket-şi‘ār Merd-i Cānbāz’a dönüp eyitti kim: ‘Ey Merd-i şāh-bāz! Ben Ḥor[ā]sān pādşāhunuñ ‘ömr-i serī‘ü’l-güzāriyam. Hālā Pādşāh-ı Ḥor[ā]sān’uñ müddet-i ‘ömr-i tamām ve rı[z]k-ı zendekānī[si] encām bulup ecel-i peymānesi ṭolmuşdur. İmdi şimdi ben gidüp bir gayrı kimesne bulup bu devlet-i saltanatı aña sipāriş eyleyem.’ didi. Cānbāz bu haber-i sūznākı istimā‘ itdügi gibi ‘inān u ihtiyārı elden gidüp ayakdan düşdi ve der-hāl yine kendüyi düşürüp ağlayuraḳ ol ‘ömr-i ‘azīze eyitti ki: ‘Ey nāzenīn-i [bī-]çāre! Bu derd-i ‘azīme bir çāre yok mıdır ki idem ve kendi veliyyü’n-ni‘amum hayāt-ı cedīdeye vāşıl olmağla ben kendi varımı fedā idem gidem.’ didi. Pes ol ‘ömr-i nāzenīn didi ki: ‘Bu derde şifā şifā-hāne-i ḥikmetde bu marāza devā vardır. Lākin ol ma‘cūnı terkīb ideriz. Ḥekīm bu yolda kendüsin fedā ider bir muḥibb-i ḳadīm-i şādıḳa muḥtācdur ve anuñ hayāt bulması çün kimesne kendüyi maḥall-i helāke şalmaz ve bu kadar ḥuḳūḳa ri‘āyet ider bir ferdüñ elinden gelmez.’ didi. Merd-i Cānbāz eyitti: ‘Söyle ol ‘ilācı ben iderem ve cemī‘ mālımı şarf ve fedā iderem.’ didi. Kız eyitti: ‘İmdi pādşāhuñ yeñiden hayāt bulmasın isterseñ kendiñi ve ehl-i ‘iyālūñi pādşāhuñ hayātı niyetine anuñ uğrına ḳurbān eyle.’ didi. Cānbāz eyitti: ‘Hele ben kendimi **[17A]** ḳurbān iderüm ehl ü ‘iyālüm olmasa olmaz mı? Zīrā anlar belki nāḳışātü’l-‘aḳldur. Kendülerin ḳurbān itmege cūr’et idemeyeler.’ didi. Kız eyitti: ‘Ḥayır. Cümlesi ḳurbān olmağa muḥtācdur.’ didi. Cānbāz eyitti: ‘Yā ben fedā olmağla pādşāhuñ ‘ömr-i uzun olacağı neden ma‘lūmdur?’ Kız eyitti: ‘Ey Cānbāz! Bu ecel ecel-i mu‘allaḳdur. Cenāb-ı Kibriyā anuñ ‘ömrinüñ uzayup ḳışa olmasın bu aḥvāle ta’līḳ buyurmuşdur ve bunun emşālī çok vāḳi‘ olmuşdur. Nitekim ‘Eş-şadaḳatü tereddü’l-belā’e ve tezīdū’l-‘ömre’⁴¹ ḥadīs-i şerīfinde dahı nev‘an işāret vardır. Ḳo bu hevāyı terk eyle. Eger

⁴¹ Sadaka, belāyı önler, ömrü uzatır (Yılmaz, 2008: 767).

pādşāhuñ şādık-ı bendesi iseñ hemān ehl ü 'ıyālūñ ile terk-i cān u cihān idüp tā devr-i kıyāmete dek nīk ü nām ile şöhrat [ü] nişān eyle.' diyüp kız nazardan gā'ib oldu. Hemān Merd-i Cānbāz aślā tevaḳḳuf itmeyüp toğrı kendi ḥānesine gelüp mā-cerāyı kendü ehl ü 'ıyāline söyleyüp takrīr eyledi. Bir ḥatunı ve bir oğlı ve bir kızını var idi. Üçü daḥı ittifāk idüp didiler ki: 'Hezār cānumız pādşāhuñ bir kılına ḳurbān olsun. Hemān tek pādşāhumuz tāze ḥayāt bulsun. Biz ḳurbān olmağla pādşāhumuz tāze ḥayāt bulduğda bize bir devlet ü sa'adet yeter ki kıyāmete dek bu ḥaḳ-güzārlık ve eyü ad aḳrabā vü silsilemüz içinde bākī ḳalır. Hemān eyüsi veliyyü'n-ni'amımıza ḳurbān olmağdur. Elbetde her kişi fenā-i cāmın nüş itmek emr-i muḳarrerdür. Şoñucı mevt olduğdan şoñra böyle eyü nām ile ölmek her vechle ḥayrlıdır.' didi ve şarāb-ı mevti nüş itmege ḥarīş olup 'Evvel beni ḳurbān eyle.' diyü birbirini **[17B]** mübāderet itmege başladılar. Hemān Merd-i Cānbāz tīg-i bürrānını 'uryān idüp ehl ü 'ıyālın evvel ve şoñra kendüye ḳaşd idüp cümleden evvel şemere'-i fuādı ve güşe-i merḥāmet-i nihādı olan oğlını orta yire oturdup başını bedeninden cüdā idecek vaḳtde şahrā tarafından bir āvāz geldi ki 'Dur yā Cānbāz şıdḳ-ı niyyetüñ ḳabül ve ḥaḳḳında Allah'ıñ rahmeti mebzül oldu. Āferīn ḥulūş u şadāḳatüne taḥsīn ve senüñ ḥaḳ-güzārlığüña ve insaniyyetiñe. Cenāb-ı Kibriyā senüñ ḥulūşuñ berekātıyla senüñ ve ehl ü 'ıyālūñ 'ömrin yine baḥş idüp pādşāhuña yine müceddeden tāze ḥayāt ve devlet ü sa'adet [ve] bī-endāze-i iḥsān buyurmuşdur.' diyüp āvāze sākin oldu. Der-ḥāl Merd-i Cānbāz dergāh-ı bī-niyāza secde idüp ḥatunını ve evlādlarını kenāre çeküp ağlayup şükr du'ā itmege meşğül oldu. Pādşāh-ı Ḥor[ā]sān bu aḥvālī re'yen bi'l-'ayān müşāhede idüp Cānbāz evlādlar[ıyla] muşāfaḥa ve münāfaḳada iken maḥfice serāyına Cānbāz'dan evvel gelüp taḥt-ı sa'adetinde ḳarār eyledi. Ba'de zamān Cānbāz daḥı ehl ü 'ıyāliyle şükr-i perverd-gārı edā itdükten şoñra dergāh-ı sa'adet-i pādşāha gelüp yüz yire ḳodı. Pādşāh[a] ḳaşden tecāhülen eyitti: 'Şimdi bu aḥvālī pādşāha söylesem tafşīlen 'aḳla ba'īd bir ma'nādur. Belki i'timād buyurmayup ve kelāmumı kızb ü riyāya ḥamlı buyuralar. Ma'ḳulı budur ki bu aḥvālī setr idüp ḡayrı vech üzre direm.' didi ve eyitti: 'Pādşāhum! Ol çağırın tāze vü ḥüsndār ḥatun imiş. Zevci ile çekişüp **[18A]** ḥānesinden firār itmiş. Varup ḥatun[a] recā itdüm. Girü döndürdüm ve ḥānelerine bile varup zevciyle mā-beynlerini ıslāḥ idüp barışdırdım ve ḥaḳ-pā[y] yiñe geldüm.' didi. Pādşāh daḥı aślā bildürmeyüp irtesi gün olinca tertīb-i dīvān idüp cümle vezīr [ü] ümerā vü 'ulemā vü kebirā 'alā-merātibihim cem' olup oturdılar. Pādşāh-ı Ḥorāsān aḥvālī ma'ḥūdı min-evvelihı ilā-āḥire naḳl idüp cümlesi Merd-i Cānbāz'a taḥsīn ü ḥulūş-ı şadāḳatine āferīn itdiler. Ba'dehū pādşāh

Merd-i Cānbāz'ı ikinci vezīr itdiler. Ol daḥı şadākatle ḥizmet idüp biraz müddetten soñra baş vezīr olup ilā-āḥirü'l-‘ömr ‘adl u dād ile serīr-i saltanatda ve mesned-i ḥükümetde karar itdiler. Bu ḥikāye daḥı bunda tamām oldı. İmdi ey Māḥşeker! Bu ḥikāyetden bu naşīḥat fehmi olındı ki kişiyeye dünyāda ve āḥretde lāzım olan şadākatdür. Merd-i Cānbāz şadākatı berekātıyla murādına nā’il oldı. Ben daḥı senüñ ḥuşūşuñda Merd-i Cānbāz gibiyem senüñ ḥuşūşuñ ve ma’sūkuñ vuşūle biñ cān ile sa’y iderem. Hemān te’ḥīr itmeyüp maḥbūbuñ ṭarafına revāne olup şoḥbet-i cān eyle. Zīrā ol daḥı saña muntazırdur.” didi. Çün Māḥşeker ol gün daḥı ārām idüp ‘aşk-ı maḥbūbla aḥşama gücle dāḥil oldı. Pes aḥşam oldıḡı gibi Māḥşeker ‘izz [ü] nāz ile maḥbūb ṭarafına gitmege ‘azīmet itdi ve tūtīnūñ kafesi öñünden geçerken hemān tūtī-i ḥümā-pervāz ḥabs-ḥāne-i kafesden āvāz idüp çağırdı ki “Ey Māḥşeker! Ey mihr-i münīr-i bülend-āḥter! Niçün şimdiye dek maḥbūbuñ cānibine gitmeñ gerek idüñ kim bu vakte dek murāda cāna cānla sırr-ı nihāna vāşıl olup ol senden [18B] zevk-yāb ve sen daḥı andan kām-yāb olaydıñ. Baña söyle bu kadar te’ḥīre sebep nedür? Yoḥsa ma’sūkuñ maḥabbetde taḥşīrāt idüp benüm aña maḥabbetüm kadar anuñda baña maḥabbeti olmaz gerek diyü şübheye düşüb civān-ı Nişābūrī ‘uşşākını tecrübe itdüḡi gibi sen daḥı maḥbūbuñı tecrübe etmek mi istersin? Egerçi cell-i zātında maḥbūbı tecrübe etmek daḥı güzeldür. Ammā senüñ maḥbūbuñı tecrübeye ḥācet yokdur. Ma’nen ol ‘āşıkı nār-ı firāka yakma. Yüri şem’-i cemālūñ ile külbe-i aḥzān[ı] rüşen eyle.” didi. Māḥşeker eyitti: “Ey tūtī! Ol civān-ı Nişābūrī ḥikāyesi nicedür söyle işidüp fā’idemend olalum.” didi. **Ḥikāye’-i Nişābūrī** Tūtī eyitti: “Zamān-ı evvelde şehr-i Nişābūr’da bir civān-ı māḥ-cemāl ve bir dil-ber-i ḥūrī mişāl neşv ü nemā buldı ki ḥüsn ü cemālde nazīr-i nā-yāb ve behcet ü leṭāfetde cebīni ṭa’nenden āftāb idi. Bu beyt feşāḥat-i māl güyā ki zebān-ı faşīḥ şīrīn-i maḥāldan anuñ ḥaḥḥında dinilmişdür.

Beyt: Yine nūş-ı mey rāy⁴² ālü’l-āl olmış

Bakılmaz ‘arızına pür-tābına mihr-i cemāl olmış

Tamām itmiş bostān-ı ḥüsnde mecnūnı

O tıfl-ı nāz-ı perverüm ‘aceb şehrini muḥābil olmış

Pes ol dil-ber-i ṭannāz hezār-şad-hezārı ve nāz ile giderken meger şehr-i Nişābūr’da ‘aşkla şöhret-şi’ār bir merd-i ‘āşık-ı dīdār var idi. Zerre gibi ol pençe-i āftābuñ muḥābilinde turup ‘arz-ı maḥabbet eyleyüp didi ki: ‘Ey ārām-ı cānum ve ey āsāyiş-i

⁴² Kelime, ray (ری) şeklinde imlâ edilmiştir.

cānānum! Bir miqdār şabr eyle ‘acele eyleme. Evvel nazarda ‘aşkuña giriftār oldum. Luţf eyle bir miqdār cemāl-i bā-kemālūñi müşāhede itmekle ola ki dil-i nizārıma bir miqdār karar gele.’ diyü ‘azīm niyāzmend olduqda civān bu ‘āşıkuñ ‘arz u niyāzına ve ser ü güzārına bakup nev‘an derūnına merhamet gelüp sezāvār-ı ni‘met-i vuşlat itmek mertebeleri nümāyān olduqda [19A] ‘Hele bir kerre tecrübe ideyüm ‘aşkında şādık ve lisānı derūnına muvāfık mıdır?’ diyüp ol da‘vā-yı ‘aşk idene eyitti: ‘Ey ‘āşık-ı cemāl ve ey teşne-i zülāl-i vişāl! Baña ‘āşık olup neylersin? Kişi ‘āşık olursa bārī bir dil-bere ‘āşık olmak gerekdür ki hüsnde yektā ve güzellikte bī-miśl ü bī-hem-tā ola.

Beyt: Bir gül-i ra‘nāya cānuñ riştesinde bend eyle kim

Her temāşā itdigüñ şüretde olsun cilveger

İmdi bir miqdār sende bunda tevaqquf eyle. Şimdi ardumca benüm birāderüm vardır, gelecekdür. Leţāfet ü hüsñ ü cemālde nazīri yoqdur. ‘Āşıkuñ olursañ aña ‘āşık ol ki sevdüğine bārī lāyık ola.’ didi. Pes ol ‘āşık civāndan bu kelāmı güş idünce ol maqāmda tevaqquf idüp ardına bakmağa başladı. Civān bu hāli müşāhede itdiği gibi bildi ki da‘vā-yı ‘aşkında kāzib ve şābit ü şādık-ı kadem olmayup hemān her dem gördüğü maḥbūba mā’il ü rāğıbdur. Fi’l-hāl ‘āşıkı anda bırağup yolına revāne oldı. Ol ‘āşık anda gelecek maḥbūba muntazır olup baqaqaldı. Bildi ki bu sözden me’āl tecrübe imiş. Āh u enīn ile dönüp gam-hānesine geldi. İmdi ey Māhşeker! Bu vakte dek maḥbūbuñ tarafına gitmeyüp tevaqquf itmekden senüñ daḥı murāduñ tecrübe midür yoḥsa derūnında ‘aşkuñ mı yoqdur?’ didi. Māhşeker eyitti: “Ey tūṭi-i şirīn-makāl ve ey murg-ı huçeste-ḥişāl! Derūnumda ‘aşkum kemāldedür. Maḥbūbumı tecrübe kaydında daḥı degülem. Ammā hikāyetden ‘azīm ḥişsemend olup bende gayrı maḥbūbumı tecrübe eylesem olmaz mı?’ didi. Tūṭi eyitti: “Belī tecrübe itmek ma’kuldur. Ancaḥ insān cümlesi bir meşrebde degüldür. Ba’zısı tarīk-i maḥabbetde şābit-i kadem olup kavli fi’line muṭābık ve da‘vā-yı meveddetde şādık [19B] olur ve ba’zınuñ maḥabbetinde evveli muḥkem olur. Ammā nihāyet-pezīr olmayup cüz’i şeyden maḥabbeti ‘adāvete mübeddel olur. Nitekim kıyumcınıñ dülgeri on iki yıllık dostlığı ğaraż-ı dünyeviyye içün ‘adāvete mübeddel olduğı gibi.” didi. Māhşeker eyitti ki: “Nicedür ol hikāye? Söyle işidelüm.” didi. **Hikāyet:** Tūṭi eyitti ki: “Kütüb-i tevārīḥde mezkūrdur ki Āzerbāycān memleketi şehirlerinde bir şehirde bir kıyumcı ile bir dülger var idi. İkisi daḥı birbiriyle ğāyet dost idiler. Nā-gāh vilāyet-i mezbūrda ikisinin daḥı işleri kesāda ve ḥırmenkārları bāda vardı. Ğāyetü’l-ğāye faḳīr düşdiler. İttifāḥ idiler ki ikisi daḥı terk-i diyār ideler. Birbiriyle kavli ü karar idüp Rūm tarafına

revâne oldılar. Ser-ḥadd-ı Rûm'da bir mu‘azzam kilîsaya irişüp kondılar. Anda putlar gördiler ki küffâr i‘tibâr idüp putlara ‘ibâdet idiyorlar. Dülger kendi şan‘atında üstâd-ı mâhir idi. Ağaçdan ol putların şeklinde şüretler yondı. Gıtdükleri yerlerde anları şatup harçlık iderler idi ve kendülerini ruhbân-ı kâfiri şüretinde komışlar idi. Lâkin yine derûnları imânla muṭma‘in idi. Berây-ı maşlahat def‘-i zarûret için libâs-ı kefereyi giymegi irtikâb itmişler idi ve kendülerini küffârın be-gâyet ‘âbid ü zâhidi şekline koymışlar idi ve fi‘l-ḥakîka ‘ulûm-ı bâhireye mâlik oldukları cihetden vardukları memleketün küffârlarına va‘z u naşîhat idüp kendülerine ta‘zîm ü ri‘âyet iderler idi ve ekseriyyâ kilîsâlara konup altun [u] gümüş putlar gördükçe ikisinin daḥı ‘ırk-ı tama‘ı hareket idüp ‘Âh [20A] bir tarîkle şunun birini serîka idüp fakr u fâka derdine devâ ve maraz-ı zarûrete şifâ vire idük.’ dirler idi. Giderek Rûm memleketin devr idüp Kostantîne şehrinün nevâhisinde bir kilîsâ-yı ‘azîme gelüp nice müddet anın içinde kâfirler âyîni üzere ‘ibâdet ü riyâzet itdiler ve şol mertebe riyâzet ve küffâra pend ü mev‘îzet itdiler ki bi‘t-tamâm halk-ı hâşş u ‘âmm anlara i‘tikâd tam idüp her-bâr du‘âları ile dil-şad ve enfâs-ı tayyibelerinden istimdâd iderler idi. Ekserî anlara mürîd olup himmetlerini rûh-perver ve nefeslerini dem-i i‘câz-ı Mesîh’e berâber tutarlar idi. İttifâk bir gün Kayser-i Rûm’un bir ulu da‘vet ve bir ‘azîm ziyâfeti olup cemî‘ halkı ve pâpâsları ol ziyâfete çağırdılar. Maḥşûş anları daḥı da‘vet kıldılar. Cevâbında bunlar ‘Biz ziyâfet ile riyâzetümüzü bozmazız. ‘İbâdet iderken dünyâ hevâsı lezzetine icâbet itmezüz. Bunda ‘ibâdetümüze meşgûl ve evkâtümüzü kayserün du‘â-yı devletine mebzûl üzere ideriz.’ didiler. Her ruhbân gelüp bunların ellerin öpüp kayserün ziyâfetine gıtdiler. İki ol gün kilîsânın içinde yalnız kaldılar. Meger ol kilîsâda elli batman hâlişü‘l-‘ayâr kıvılcık altundan düzilmiş bir büyük put var idi. Ol iki şüret uğrısı aña göz dikmişler idi. Hemân ahşam olup karanulık başladığı gibi ol putı yirinden kaldırıp kilîsâdan taşra çıkarıp bir münâsib hâlî yir bulup anda bir çukur kazup putı içine defn itdiler. Andan kendülerini yine kilîsâya gelüp yirlerinde karar idüp ‘ibâdet ü riyâzetlerine meşgûl oldılar. Bunun üzerine birkaç [20B] [gün] geçdükden sonra kilîsânın hâdimleri putı yokladılar gördiler ki ol re‘îsü’s-şüretâ bedîd olup yirinde yeller eser. Pes ruhbânların arasına ‘azîm gulgule düşüp her biri bir kimseye töhmet itdi. Ammâ kuyumcu ve dülger töhmet itmek kimün hâtırına gelür. Ol zühd ü tâ‘at anlarda var iken bu güne hıyânet itmek muḥâl ve şey‘i serîka itmek ḥod ne ihtimâl. Ancak bu ahvâl bir gün hikâyet ve [de]rd-i derûnlarını rivâyet idüp şanemün gâ‘ib olduğunu bunlara söylediler. Hemân bunlar ikisi daḥı baş şalup ve ellerin dizlerine urup ol kadar ağladılar ki sükkân-ı

beytü's-šanemüñ cümlesinüñ yüreklerini tağladılar ve eyittiler: 'Biz geldigümüz gündən beri bu ihtimālî virüp anuñ sırrı terk ideceğini 'aqlumuz kesmiş idi. Zîrā sizler anuñ ta'zîm [ü] tevķîrinden dā'imā taķşîrāt iderdinüz ve hürmetinde dā'imā tamām gözetmeyüp gicelerde ve gündüzlerde anı tenhā qor giderdinüz. Biz ikimüz birbirimizle söyleşürdük ki 'Nā-gehān bunlara ma'būdımız ğāzab idüp göge çekilüp gide. Varup Mesîh'e şikāyet ide.' dirdük. Āhir-kār qorķdığımız işte başumıza geldi. Şanem-i a'zamî dār-ı bülendinüz ğāzab itdi ve şöhetünizi terk idüp göge gitdi. Hışmından emîn olmamak gerek ve şimden sonra bu vilāyete hayr u bereket gelmez ve bunda kaţ'en du'ā maķbûl olmaz. İmdi bu vilāyetde ba'de'l-yevm biz tırmazuz. Bundan terk-i ü diyār idüp bir ğayrı memleketde qarār iderüz.' didiler. Ruhbānlar[ın] cümlesi bunlara niyāz idüp yalvardılar 'Merhamet ü şefkat idün. Vilāyetümüzden gitmeñ. Ümîddür ki **[21A]** sizün mübārek kademiñüz berekātıyla tevbe vü istiġfārimuz maķbûl olup ma'būdumuz yine gele. Siz daħı giderseñüz ahvālümüz müşkil olmak muķarrerdür.' diyü ağlaşup niyāz itdiler. Ammā dülger ve kıyumcı bunların niyāzların vüs'at-ı huşûnetle redd idüp bir iki gündən sonra ruhbānlara⁴³ vedā' idüp çıkup gitdiler. Ahşam olunca dönüp altunı defn itdükleri yirden çıkarup geldükleri yola gitdiler. Ba'de zamān sālimen ve ğānimen Āzerbāycān'a gelüp dāhil oldılar. Altun ise kıyumcınun elinde idi. Dülger ile ikisi vüs'at üzerine harclık itdiler idi. Dülger kıyumcıya 'Altun senün eliñdedür harclık itdügümüzü evkātce hisāb eyle gör.' didi. Bir zamān kıyumcı anuñla altunı 'adālet üzere harclık idindiler ve kendüsi ne miķdār olur ise aña daħı ol miķdār hisse çıkarur idi giderek kıyumcıya vesvese'-i şeytānı dimāġına tama' hevāların ve hırş hevāların düşürdi. Kendü kendüye 'Bu ahmaklığa ne virürler. Bu altun kışşasın hod ikimüzden ğayrı kimse bilmez. Dülgere şimdiye deġin virdigüm yiter. Bāķî kalan altunı inkār eylesem ne lāzım gelür.' didi. Pes 'adet-i ma'rûfeleri üzere dülger yine kıyumcıya gelüp bir miķdār altun istedi kıyumcı ne şekl-i altun ne şekl-i aķçe cümlesi harc olunup dükendi. Bende aķçe vü altun yokdur.' diyüp kuşurını inkār eyledi. Dülger ğāyet 'āķıl u dānā kimesne idi hiç kıyumcıyı qarşulamadı. Aña aşlā incitmek şüretin göstermedi. Hemān yine ke'l-evvelki gibi mülāyemet üzre mu'āmele eyledi ve didi kim: 'Altun qalmadı ise saġlık olsun. Altun nedür ki anuñ için ġam çekilür. Aķçe **[21B]** vü altunun hālî harc olmaķdur.' didi. Ammā derünından 'ilme'l-yaķîn bildi ki kıyumcı ğalebelik eyledi. Pes imdi bu altunı gücile taķşîl itmek bir vechle mümkün degüldür. Belki bu bābda

⁴³ Metinde "ruhbānları" şeklinde imlâ edilen kelime, anlam gereġi düzeltilmiştir.

hezār hīle vü tedbīr ve te'ennī vü te'hīr gerekdür diyüp ašlā tağyīr-i važ' itmeyüp kuyumcı ile şüretā yine eski maḥabbet ü meveddet tarīkine ri'āyet itdi ve her-bār gördükçe şaḳalına güler idi. Gāh kendi anuñ evine varup gāh kuyumcı anuñ evine gelürdi. Bir vāfir zamān hīç bildürmeyüp kuyumcı ile böylece geçindiler. Kuyumcı ise bu keyfiyyeti dülgerüñ kemāl mertebe ḥamākatine ḥaml idüp 'İnandurdum.' dir idi. Ammā bu müddet içinde dülger kendi evinde bir zīr ü zemīn peydāh itdi ve kuyumcınun ḳadd ü ḳāmetinde ve şekl [ü] şüretinde ağaçda bir ḳālīb yonup ve bu ḳālība bi-'aynīhī kuyumcınun libāsı tarzında libāslar giydü[rü]p ol zīr ü zemīn içinde bir ayağını ḳā'im turgurdi ve iki küççük ayu yavrıları bulup getürdi ve zīr ü zemīn içinde bir yirde ayağını ḳā'im turgurdi ve iki küççük ayu yavrıları bulup getürdi ve zīr [ü] zemīn içinde ol ḳālībuñ karşıusunda zencīr ile bağladı ve her gün anlar acıdukça ki anlara ğıdā virmelü olurdu ḳarşularında kuyumcınun ḳālībuñ iki omuzları başına her omuzu üstine bir pāre et ḳordı. Aç ayu yavrıları anı görüp çekinürlerdi. Gelüp ikisini daḫı zencīrlerinden şalı virürdi segirdişüp ḳālībuñ bir omuzındaki et pāresin biri ve bir omuzındaki et pāresin biri alup yirler idi. Ol vechle ğıdālanurlar. Ayu yavrılarına bu tarīkiyle günde ikişer def'a et virüp besler idi. Bu sebebden ikisinün [22A] daḫı gözleri muttasıl kuyumcınun ḳālībında idi. Ekşer bağlu tırduḳları yirde aña başların ve ḳulaḳların oynadup et ḫama'ı ile rıfḳ-ı mülāyemet ü mülāḫaf[ā]t ü mülā'abet gösterirlerdi. Dülger tamām ayu yavrıların kuyumcınun ḳālībı ile alıḫdırup āšnā itdikden soñra bir gün 'ādet-i ma'rūfesi üzre kuyumcıyı evine da'vet eyledi ve iki oğlancıkları var idi. Anları daḫı ardınca alup dülgerüñ ziyāfetine geldi. Oturup 'azīm muşāḫabet idüp ve ta'ām yidikden soñra kuyumcı 'Oğullarum benden soñra eve gitsünler.' diyüp kendüsi ḳalkup dükkānına gitdi. Hemān kuyumcı gitdügi gibi dülger ol iki oğlancıkları alup bir tenhā evün içine şaḳladı ve zīr [ü] zemīnün içinden ol kuyumcınun şüretin ğayrı yire ḳoyup ayu yavrıların tamām mertebe acıkdırdı. Pes kuyumcı aḫşam olunca dükkānından ḫānesine geldi. Gördi ki oğlancıkları evde yok. Cān başına şıḫrayup aḫşam ḳarañusından neccāruñ evine geldi. Gördi ki oğlancıkları anda da yok. 'Neccār oğlancıklarum nice oldu.' diyü su'āl eyledi. Dülger didi ki: 'Benüm ḫaberüm yok senün arduñca hemān anlar daḫı çıḳup gitdiler. Artuḳ görmedüm.' didi. Kuyumcı yine evine dönüp gitdi. 'Belki ben gidicek geldiler ola.' didi. Eve vardı, gördi yine gelmemişler. 'Ālem başına ḫar oldu. Gözlerine ašlā uyḫu gelmedi. Ol-gice hezār ğam ile şabāḫa gücile dāḫil oldu. Şabāḫ olduğı gibi dört ya[na] segirdüp şehr içinde cüst ü cū itdi. Ḳābil olmayup hīç yirinde [22B] daḫı nām u nişān zāḫir olmadı. Kuyumcı girībānun ḫāk idüp āḫ u efḡan iderek

yine dölgerüñ evine gelüp ‘Elbetde oğlancıklarımı bul. Senüñ yanuñda koyup gitdüm.’ Neccār ile penç-ender-penç oldı. Ol kādīmī dostlık bir ānda ‘adāvete mübeddel oldı. Āhır kıyumcı neccārı kādıya alup gitdi. Huzūr-ı şer‘de murāfa‘a oldılar. Kıyumcı kādı[ya] ahvāli nakl itdi kādı dölgeri ‘Kışı sen ne dırsın?’ dıdı. Dölger eyitti: ‘Belī gerçekdür oğlancıklar ıle benüm yanumda dururlar ıdı. Ammā kendüsi gitdükden şöñra ikisi dahı ayu oldılar. Bir zır ü zemīn içinde bağlu kıdum. Hālā duruyorlar.’ dıdı. Kādı dölgeri ‘Çok söyleme. Ümmet-i Muħammed içinde nesh olmaz. Ol nesh didükleri enbiyā’-yı māziye ‘aleyhümü’s-selām zamānlarında olurdı. Fahr-i kā’ināt ‘aleyhi’s-selāmuñ zühūr-ı sa‘ādet nişānlarından berü bu şey’üñ aşlı yokdur. Hemān sen oğlanları bul.’ dıdı. Neccār dahı ‘Ey Efendi! Belī kitāblarda fi‘l-ħakīka olan budur ve ümmet-i Muħammed dahı mađfūr u neshden emīndür. Ancak ħikmet-i Hūdā bu kışinüñ evlādlarına vākı‘ oldı. Allahu ā‘lem bu ādemüñ bir yaramaz fi‘li için ol ma‘şūmlara bu ahvāl iktizā itdi.’ dıdı. Kādı efendi yanında olanlara bakup ‘Ey cemā‘at -i Müslimīn tahkikan ümmet-i Muħammed yanında nesh olmaz. Ammā bu neccār kıatı sađ söyler. Zarūrī kendüm varup görmeli oldı.’ dıdı. Bunı işidenler kādı efendinüñ yanına cem‘ olup cem‘iyyet-i ‘azīm ile kıyumcı dahı ma‘ān neccāruñ evine geldiler. Pes neccār zır ü zemīn açdı ol cem-i gafr içeri girdiler. Hemān ayu yavrıları ki kıyumcınun şüretine mu‘tād olmışlar ıdı. Ol şüretüñ yirinde kıyumcıyı gördikleri [23A] gibi ayu yavrıları hücum idüp üzerine geldiler. Mülāyemet ü mülā‘abet tarīkiyle üzerine geldiler. Mülāyemet tarīkiyle envā‘-ı mu‘āmele vü mülātefe itdiler. Kıyumcıya bakup kılağ ve boyun oynatmağa başladılar ve ğıdā talebi için kıyumcıya vaz‘-ı ğaribe itdiler. Der-ħāl dölger gelüp yavrıların zencirini çözdi. Hemāñ iki ayu yavrusı boşanup kıyumcınun birisi bir omuzına ve birisi dahı bir omuzına şırayup çıkdılar. Boynına kılağına sürinmege başladılar. Kādı ve halk bu ahvāli görüp hayrān oldılar. Kādı ‘Nice idelüm ve ne diyelüm? Emrinā ile’llāh’ diyüp taşra çıkdılar. Ayu yavrılarının zencirini kıyumcınun eline virdi. ‘Al kıdaş oğulların.’ dıdı. Hemān kıyumcı ol ħinde kışşā’yı añladı. Gördiki dölgeri zafer bulmak kābil degüldür. İki oğulları yirine bedel kendüye iki ayu yavrusı kıaldı. Bildi ki bu iş ħiledür. Ancak elinden ne gelür. Bu işi hemīn altun için düzilmiş bir kārdu. Ne işlesün bi’z-zarūrī neccārı bir ğüşeye çeküp ‘Kıdaş senüñ altundan olan ħışsenüñ kıadarından ziyāde ne kıadar dahı istersün eyle.’ dıdı. Neccār dahı ‘Birāder! Senüñ oğulların dahı benüm yanumdadur. Hemān altunı getür oğulların al.’ dıdı. Fi‘l-ħāl kıyumcı altunı getürüp sađ ve sālīm evlādlarını alup evine getürdi. Dünyā ğarağı için kādīmī tostlıkları ‘adāvete ve nihāyeti ħile vü

hıyānete çıkdı. Bu hikāyede bundan tamām oldı ve ey Māhşeker! Bu hikāye’-i ğarībden bu fā’ide hāşıl oldı ki bu ‘ālem-i dünyāda nev’-i benī ādem iki kısım üzere münkasımdır. Kimi dostlıkda kavī ve kimi za’īfdır. [23B] Hīn-i tecrübeye zāhir olur. Ammā benüm zannum budur ki senüñ maḥbūbuñ olan beg-zādenüñ saña dostlığı kavī olmamak gerek. Tecrübe olınsa daḥı güzel. Ammā tecrübe olınmağa hiç hācet yokdur. Turma varup nā’il-i vişāl ol.” didi. Pes Māhşeker daḥı mesrūren dönüp teveccüh itdi. Gördi ki şabāḥ olup zerger-i sipihrüñ zīr ü ḥafāda ḥıfz itdügi kuruş-ı āftābı neccār-ı şubḥ āşkār idüp kādı-ı şem’e müşkil ü nār olan ḥükmi ḥud’a’-ı neccār-ı şems āşkār imiş. Māhşeker te’essüf idüp vişāl-i maḥbūb bir şeb-i āḥire mevkūf oldı. Pes Māhşeker ol gün daḥı aḥşam olınca şabr u ārām idüp aḥşam olup ‘ālem libāsın sabāḥa müstağrak olduğda maḥbūbuñ teşrīfiyle bülbül gibi nālān ve nār-ı firākıyla sūzān olarak tūtīnūñ kafesi cānibine bakup ‘Amān ey tūtī! ‘Acebā benüm aḥvālüm neye münce olur? Derd-i ‘aşk derūnuma kār idüp leyl ü nehār işüm āh u zār olmuştur.

Beyt: Gitdi ekl gitdi şürb gitdi ḥ’ab

Ağlamakdan kalmadı çeşmümde āb

Ey tūtī senden recām ve niyāz budur ki benden ḥaḳ naşīḥati dirīğ itmeyüp söyle ve derd-i derūnuma niyāz eylesin. Yohsa böyle gidersem binā-yı ‘ömrüm şarşar-ı hicrānla ḥarāb-ender-ḥarāb olmak muḳarrerdür.” didi. Der-ḥāl tūtī-i şeker-güftār daḥı kevşer-nişārın açup eyitti: “Ey Māhşeker! Hīn-i sa’ādet-i eşerde vārid olmuştur ki kişi kendi velī-ni’metine şadākatle ḥizmeti ‘ayn-ı ‘ibādet ve māye-i iksir ‘izz ü rif’atdır. Ben ḳuluñ el-ḥamdüli’llāhu ve’l-minne zīver-i ‘aḳl ile müzeyyen ve nāşıye’-i aḥvālüm ‘ünvān-ı rüşd ü sedādıyla mu’anvendür ve Cenāb-ı Rif’at- [24A] meābuñ ‘izzetine ḥulūş-ı şadākatüm olduğ in-şā’allāhu te’ālā ma’lūm ḳalb-ı āgāhuñ olmuştur. İmdi çünki beni maḥrem-i esrār ve bu luṭf-ı firavāne sezāvār buyurdıñız. Gerekdür ki naşīḥat-i ḥālīşānemle ‘āmil ve her ne dirsem sözime ḳā’il olasın. Hemān fırsat fevt itmeyüp bir sā’at evvel maḥbūbuñ tarafına sa’y eyle. Sa’y, zīrā zamān-ı fırsat ḳatı geçer. Şoñra ol intizār çekmiş ‘āşıḳuñ yanına varmadan ihtimāldür ki Ḥ’āce Sā’id çıka gele. Maḳşūd-ı hāşıl ve cānāna vāşıl olmayup şeh-zāde[nüñ] Sipāhī ḥatunından şermende ve maḥcūb olduğ gibi sen daḥı ol ‘āşıḳ u şadıḳdan utanasın.” didi. Māhşeker su’āl itdi ki: “Nicedür ol hikāye?” [Hikāye-i] Hind-i Sipāhī Tūtī eyitti: “Rivāyet-i şaḥīḥa ile kütüb-i tevāriḥde meşṭūr u mezkūrdur ki Hind nevāḥīsinden birinde bir Sipāhī kişi var idi. Bu Sipāhī’nüñ bir cemīle vü ḥüsnā ḥatunı var idi ki güzellikte çeşm-i felek nazīrin görmemiş ve dāmen-i pākine ḳaṭ’en nā-

maḥrem ırmemiş. Pes Sipāhī ol maḥbūbe’-i nāzenīnūn zencīr-i zülfinūn boynı bağlu kulu olup ol bī-ḳarār zeneḥdānının esīr-i dil-efgārı olmışdı ve cemī’ lezā’iz-i dūnyeviyyeden ferāḡat idüp ancaḳ ḫatunūn ni’met ü dīdārına ḳanā’at itmişdi ve aṣlā kār u kesb itmeyüp dā’imā muṣāḥabet u mu’āṣeret ve ṣeb ü rüz mülā’abet ü ṣoḥbetden fārīḡ olmazdı. Ḥatun daḫı zevcine kemāl mertebe maḥabbet üzere olup ḳaṭ’en rızāsına muḥālefet itmeyüp ḳut-ı lā-yemūt ḳanā’at iderdi. ‘Var kesb [ü] kār eyle.’ dimezdi. Ḥāzırdan ḫarc iderlerdi. Gün-be-gün ḫarc iderek cümle eşyaların ḳalīl ü keṣīr ṣatup **[24B]** ṣarf itdiler⁴⁴. Ḥatun daḫı [e]ṣvāb u cehāzından bir ḫabbe ḳalmadı ve bir ṭarafdan bir aḳçe ‘avā’idlerı daḫı yoḡdı ve’l-ḫāṣıl ḡāyet fakīr ü muḥtāc oldılar. Ḥatun-ı mestūre ‘āḳıle idi. Bir gün zevcine eyitti: ‘Egerçe ḫānenūn ḫavāyıcı ‘*Vemā min-dābbetin fi’l-‘arzi illā ‘ale’llāhi rızḳuhā*’⁴⁵ ḫazīnesinden gelür ve cemī’ zī-rūḫa nafāḳa’-i yevmiyyesi gelür yetiṣür. Ancaḳ bu ‘ālem-i dūnyā ‘ālem-i esbābdur. Sebebsüz iş bitmez ve ‘ādetu’llāḫ daḫı esbābın müsebbibāta rabṭ itmekle cārī olmışdur. Ve’l-ḫamdüli’llāhu te’ālā vücdımız ṣıḥḫatde ve bedenūn ḳuvvetdedür. Senūn aḳrān [u] emṣālūn pādṣāḫlar ḫizmetinde ḫoṣ-ḫāl olalar. Lāyık mıdır ki sen bir ḡüşede böyle perīṣān [u] melāl olasın. İmdi bu ten-perverligini terk [idüp] bir ṣāḫib-i devlete intisāb idesin. Ümīddür ki bu muḥtel ü müṣevveṣ olan aḫvālūn nızām [ü] intizām bula.’ Sipāhī dīde-i maḥabbetden ḫūn-ı ciger aḳıdıp ‘Seni nice bıraḡayum ve kime i’timād idüp inānayum.’ didi. Ḥatun eyitti: ‘Egerçe benüm firāḳuma ṭāḳat getüremezseñ nār-ı firāḳdan ise nār-ı fakr daḫı eşedd ü a’zamdur. Ḥattā eşedd ü fakr ‘azāb-ı cehennemdür, dimişler. Kişi ma’ṣūḳının lezzetini derūnunda refāhiyyeti oldıḡı zamān bulur. Yoḡsa ḳiṣinūn derūnı ḡam [u] ḳasāvet ile meṣḫūn iken ma’ṣūḳ u maḥbūbunun lezzetinden nice memnūn olabilir ve eger benüm ṭarafumdan elem çekerseñ me-bādā ki ben yanūndan gitdükden ṣoñra ḫarem-i ‘işmet-nümünüm pāy-[m]āl-ı nā-maḥrem olup ilā-āḫirü’l-‘ömr bezm-i ‘ālemde ‘ömrüm ṣikest olur dirseñ bu bir endişe-i bāṭıl ve ḫayāl ü mezmūm ve ‘aṭıldur. ‘Es-Sa’īdü sa’ide fī-baṭnı ümmihi ve’ṣ-ṣaḳiye ṣaḳiyyü **[25A]** fī-baṭnı ümmihi’ feḫvāsı[n]ca ṣerīfi üzere sa’ādet ü ṣaḳāvet benī ādeme baḫṣāyış-i ezeliyye’-i mevlā vü ḳısmet-i ḳadīme’-i cenāb-ı Ḥudā ve ef’āl-i ṣenī’ayı murād iden ḫatun zevcinūn ḡıyābında itdüḡi gibi ḫuzūrında daḫı itmek ḳābildür ve ḳādirdür. Ol fi’l-i fāḫiṣi irtikāb itmek bu ana dek baña vāḳi’ olmamışdur. Ba’de’l-yevm daḫı Cenāb-ı Ḥafīz’e ṣıḡınmışdur. Umaram ki beni kendü

⁴⁴ Sehven tekrar yazılan “Ḥātūn be-gün ḫarc iderek cümle eşyaların ḳalīl [ü] keṣīr ṣatup ṣarf itdiler.” cümlesi, metin akışını bozmamak için yazılmamıştır.

⁴⁵ Kur’ân-ı Kerīm, Hūd Sūresi, 11/6, “Yeryüzünde yürüyen her canlının rızkı, yalnızca Allah’ın üzerinedir.”

hıfz [u] emānında maḥfūz idüp fi'l ü zinā ile dünyāda mazmūm eylemeyüp ve āḥretde pāklik ile iftiḥār itmekden maḥrūm eylemeye ve sen daḥı bilürsinki vālide'-i vālidem ve cedd ü ceddüm ilā-ğayrū'n-nihāye fi'l-i ḳabīḥe' irtikāb itdükleri ḳaṭ'en i[ṣi]tdirdigi yoḳdur. İn-ṣā'allāhu te'ālā ben daḥı itmem. Zīrā kiṣi aṣlına tābi' olmaḳ muḳarrerdür. Niteḳ[im] Merd-i Mücerreb aṣlına tabi'iyet muḳarrer olduḡıçün ḥatunını redd itmişdür.' didi. Zevci su'al itdi ki: 'Nicedür ol Merd-i Mücerreb?' **[Hikāye]** Ḥatunı eyitti: 'Naḳl iderler ki zamān-ı evvelde bir ādem dā'imā ḥatunların aḥvālın tettebbu' idüp anların aḥvālını ve aḥlākını şorar gezer idi. Bir gün sefer-i ticārete gitdi. Eṣnā-yı seferde bir şehre irişdi. Teskīn-i şehvet içün bir bıkır kıza nikāḥ itdi. Meger ol kızuñ vālidesi fāḥiṣe idi. Pes ol merd-i bāzergān kız ile yerince müddet geçindiler. Bāzergān ol kıza tamām mertebe 'alāḳa itdi ve kız daḥı bāzergānuñ rızasına muḥālefet itmeyüp pāk-ı dāmenlik ile ḥizmetin iderdi. Pes bāzergān ol vilāyetden daḥı ḳalkup vilāyet-i āḥire gitmek iḳtiṣā eyledi. Cemī' sefer levāzımın görüp deve ve ḳaṭāra eşyāsını yükledüp kızu daḥı bile alup kārbān ile ma' ān yola revāne oldılar. Bir gün yolları bir köprüye uğradı kārbānuñ **[25B]** önünde giden deveyi ḳābil olup köprüden geçiremediler. Ol bāzergānuñ aldıḡı kız eyitti: 'Şol benüm bindiḡüm deveyi ilerüye iletüñ.' didi. Pes kızuñ bindiḡı deveyi ilerüye götürdiler geçdi. Ol muḳaddemā geçmeyen deve daḥı ol deveye tab'iyet idüp geçdi. Ba'dehu bāzergān ḥatunuñ bu sözünü kerāmete ḥaml idüp 'Senüñ bindiḡüñ devenüñ geçeceğini neden bildüñ?' didi. Kız eyitti: 'Bilürem ki ol geçmeyen deve benüm bindiḡüm devenüñ yavrusıdır. Pes anası geçdikden soñra evlādı tābi' olmaḳ muḳarrerdür.' didi. Bāzergān eyitti: 'Ya her ḥuşuşda evlād anaya tābi' midür?' didi. Kız daḥı 'Belī tābi'dür.' didi. Pes bāzergān bu kelāmdan çok ma'nā añlayup 'İmdi ey ḥatun! Bu develerüñ aḥvālinden senüñ keyfiyyet-i ḥālüñ baña rüşen oldı. Bir yola gitmekde bile ḥayvānca ḥayvān anasına tab'iyet itdükden soñra sen daḥı gide gide anañuñ ṭariḳine gitmek fıṣḳ [ü] fücūr⁴⁶ ile beni bed-nām-ı 'ālem itmek muḳarrerdür. İmdi bāde'l-yevm ben senüñle imtizāc idemem.

Beyt: Vaz geldüm ey şanem saña hevādār olmadan

Gül yüzünçün her seher bülbül gibi zār olmadan'

diyüp nikāḥını teslīm ve kendüyi taṭlīḳ idüp girüye anası vilāyetine göndürdi. İmdi bu ḥikāyeden ol fā'ide ḥāşıl oldı ki kiṣi aṣlına tābi' olmaḳ resm-i ḳadīm itmiş. Benüm aṣlum pākdur. Kendümi Ḥudā'ya emānet itmişemdür ve ben kendi nefsimde şalāḥ

⁴⁶ Kelime, fücūr (فجور) şeklinde imlā edilmiştir.

olduğdan soñra senüñ şıyānet itmege hācet yokdur. Nitekim Merhūme Hatun kendüyi hıfz u şıyānet idüp zevci Merd-i Şālih'ün yanında yüzi [26A] ak oldu ve Hudā-yı te'ālā'nuñ katında maqbūl oldu.' dedi. Sipāhi eyitti ki: 'Nicedür ol hikāye?' dedi. [Hikāye-i Merhūme] Hatun eyitti: 'Aḥbār-ı saḥīḥa ve rivāyet-i faṣīḥa ile menkūldur ki memleket-i Frengistān'da bir Merd-i Şālih var idi. İsmine Merhūme dirler idi ve her vechle zevcine muṭī' vü münkāt ve bir zen-i pāk-i i' tikkād idi. Bir gün ol merd-i Şālih'e sefer-i cehāz iktizā idüp tavāf-ı Beytullāhū'l-harām ve ziyāret-i ravza'-i⁴⁷ Resūl 'aleyhi's-selāma teveccūh ü 'azīmet itdi ve cemī' eḥibbāsı ile vedā' idüp hatunı Merhūme'yi götürüp karındaşı evine emānet kodı ve cümle ḥevāyicūñ görüp 'Hıfz u hırāset eyle.' diyü emānet ü sipāriş itdi ve karındaşınıñ ismine 'Abdullah Nessāc dirler idi. Pes Merd-i Şālih Ka'be'-i Şerīfe' revāne olup gitdi ve karındaşı Nessāc her gün hatuna gelüp ḥevāyic-i lāzımıyyeyi görüp gider idi. Ammā yine bir gün 'ādet-i ma'hūdesi üzre eve geldi. Nā-gehān karındaşınıñ hatunına nazarı dūş olup der-hāl 'āşık olup 'aqlın başından gitdi. Yine iblisin pūr-telbīse iş tutdı. Sā'at-be-sā'at Nessāc'a vesvese idüp azdurmağa derd-i 'aşkıdan ufaḳ ufaḳ gezdürmege başladı. Ve'l-hāşıl 'aşkı günden güne terakkī-peṣir olup bir vechle şabra tākati ḳalmayup 'aşk perde-i ḥayāsın yırtup bir gün tenhāca aḥvāl-i ser-encāmın ve derdmend-i melāmet-i ihtitāmın bi'l-cümle Merhūme'ye naql itdi ve yanmış yüregine şarāb-ı vişālden ḥişse taleb itdi. Pes Merhūme zevcinüñ karındaşından bu kelām-ı vahşet-āşarı işitdigi gibi müteḥayyire vü perīşān olup 'Ey merd-i bī-hayā! Cenāb-ı Bārī'den ḳorḳup ve Ḥazret-i Muḥammed Muştafā'dan utanmaz mısın ki bunıñ gibi bī-edebāne cevāb [26B] ve böyle günāh-ı fāḥişi irtikāb idersin ve itmek istersin. Yüri var bu endīşe-i muḥālden fāriḡ⁴⁸ ol. Senüñ bu maḳşūduñ benden ḥāşıl olmak ihtimālī yokdur. Hergiz dāmen-i pākūmi dest-i menāhīle yırtmazam ve çeşme-i şāf-ı neẓāfetūmi ḡubār-ı ḥıyānetle bulandurmazam.' diyüp ye's cevābın virdükden soñra Merd-i Nessāc bī-şabr u bī-ārām alup hatuna ibrām ve ḥadden ziyāde kelām-ı vahşet-encām virüp 'Eger baña rām olmazsañ seni helāk iderem. Yāḥūd rüsvā-yı 'ālem iderem. Soñra peşīmān olursın.' diyüp 'azīm ḳorḳuda virüp hatun aṣlā diñlemeyüp Nessāc'ı yanından men' itdi ve 'Elüñden her ne gelürse eyle. Toḡrılıḳdan ayrılmam. Hudā baña mu'indür.' diyüp ḥalvet-i ḥānesine gelüp oturdı. Pes Merd-i Nessāc'a vesvese'-i şeyṭānı ḡalebe idüp hezār dürlü mel'anet fıkr itdi. 'Ḳarındaşum ḥānedārındur.' diyü aṣlā hıfz u şıyānet ve 'ırzına ri'āyet itmedi ve ol şehirde kendü

⁴⁷ Tekrar edilen kelime, metin akışını bozmamak için yazılmamıştır.

⁴⁸ Kelime, fāriḡ (فارغ) şeklinde imlā edilmiştir.

gibi dört dāne za'ifü'l-'itikād nā-merd bu[l]up māl-ı firāvān va'd idüp kendüye uydurdu. Pes Nessāc da'vācı dört kişi şahid olup mahkemeye geldiler. Hatun-ı şālīhe 'Zinā itdi.' diyü iftirā idüp ol dört kişi şehādet itmesiyle Kādı Efendi 'Şer'an recm olınsun.' diyü hükm itdi. Pes Merhūme'yi şahrāya getürüp ta'līm-i şer'-i şerīf üzre recm eylediler ve birağup gitdiler. Ammā hatun bī-günāh olduğu ecilden Hudā-yı 'azze ve celle ölmekden halāş itmiş. Vücūdında eşer-i hayāt bākī idi. Ba'd[e] zamān ahşam oldu. Bir miqdār 'aklı başına geldi. Bakdı vücūd[ı] hūn-ālūdın la'l gibi taş içinde mesken itmiş bulup derūn-ı dilden ol hazret-i bī-niyāza teveccüh itdi [27A] ve didi ki: 'İlahī! Nār-ı Nemrūd'dan Halīl'e necāt ve ba'tn-ı hūd'dan Yūnus'ı halāş itmekle hayāt viren sensin. 'Ālemü's-sırr ve'l-hafıyyātsın. Egerçe hadd-i zātında ben günāhkār ve 'āşī isem saña 'ibādetde kuşurum çokdur. Lākin ma'lūm-ı şerīfūndür ki bu iftirā itdükleri⁴⁹ töhmetden haberüm yokdur. Dāmen-i 'işmetüm bu ālūdelikden pāk mir'āt-i jeng-i zinādan tābnākdur. Pākler hürmetine beni bu zindān-ı belādan halāş eyle.' diyü niyāzda iken nesīm-i rahmet-i Rahmānī vezān olup der-hāl yoldan bir A'rābī zāhir ü 'ayān oldu. Taş yığıntısı içinde ol āh-ı enīn ü efgānı işitdi. 'Aceb bu şadā nedür ki?' diyüp yanına geldi. Gördi ki bir hatundur. Taşlık içinde öyle efgān ider ki āh-ı efgānı insānı degül taşı bile eridür. Pes hatuna A'rābī su'āl itdi ki: 'Ahvāl nedür?' Hatun dağı mā-cerāyı min-evvelihi ilā-āhirihi naql u tekrār itdi. Der-hāl A'rābī merhamet idüp bunu taşra çıkardı. Gördi ki bir gevher-i yek-dāne ve bir dürr-i girānmāyedür ki nazīri görilmiş degül. A'rābī bunun hūsn ü cemāline hayrān ve gül-i ruhsārının bülbul-i hezār destānı oldu. 'Ey hatun seni nikāh ile alayum.' didi. Hatun eyitti: 'Bir 'avrat iki varmak kağı mezhebde cā'izdür? Benüm helālüm hālā hacc-ı şerīfde hayātdadır.' didi. A'rābī Hudā-yı te'ālā'dan korkup hatunı kendüye karındaş itdi ve ba'de'l-yevm 'Benden emīn ol dünyā ve āhiret hemşiremsin helālūñ hacc-ı şerīfden gelinceye dek benüm hānemde sākin ol. Selāmetle helālūñ geldükde seni teslīm iderem.' [27B] diyüp alup hānesine getürdi ve ahvālını hatunına naql idüp mümkün mertebe ri'āyetin sipāriş itdi. Hatunun dağı yūregi buña acıyup merhamet itdi ve bir nice müddet ol hānede sākin oldu. Ammā ol A'rābī'nün bir bed-baht ve bed-zebān bir gulāmı var idi. Kāzā' ile Merhūme'ye nazarı düş olup 'āşık oldu. Bir gün fırsat bulup rāzın açdı ve vişālını talep eyledi. Merhūme men' itdi. Muṭī' olmadı ve 'Baña muṭī' olmaz iseñ saña sū'-i kaşd iderem ve belki helākiñe sa'y iderem.' didi. Hāşılı Merhūme imtinā' idüp rızā virmedi. Ol oğlan Merhūme'ye derūnundan

⁴⁹ Tekrar edilen "saña 'ibādetde kuşurum çokdur. Lākin ma'lūm-ı şerīfūndür ki bu iftirā itdükleri" cümlesi, metin akışını bozmamak için yazılmamıştır.

kān ve ğaraẓ bağladı. Fırşat gözetdi. Meger A‘rābī’nün bir süd emer oğlancığı var idi. Ol maşūmeyi ziyādesiyle severdi. Bir gice ol tıfl-ı bī-günāhı boğazlayup kanını Merhūme’nün cāmesine bulaştırup ve kanlı bıçağı yaşıdığı altına kodı. Çün şabāh oldu. A‘rābī bu hāle muṭṭalī‘ oldu. Evlādının acısına taḥammül idemeyüp ol bī-çāreyi bī-günāh yire döğüp rencide itdi. Aḥir Merhūme aḥvālī bi’l-cümle A‘rābī’ye nakl eyledi. A‘rābī Merhūme’ye i‘timād idüp ‘Bilürem sözüñ ḥaḳdur ve senüñ şadākatüñ baña ma‘lūmdur. Ammā nice ideyüm. Ḥatunum ki oğlum anasıdır. Me-bādā saña ḳaşd idüp seni rencide ide. Münāsib olan budur ki şimden soñra bundan gidüp bir ğayrı yirde sākin olasın.’ diyüp Merhūme’ye dört yüz dirhem ḥarçlık virdi ve yola revāne oldu. Pes bī-çāre Merhūme mağmūm u maḥzūn gitdi. Ol gün aḥşam olunca degin gidüp bir şehre irdi. Şabāha dek bir köşede yatdı. Şabāh olduğda şehrüñ içinde bir yire geldi. Gördi ki bir dār ağacı dikilmiş **[28A]** ve bir cemā‘at altına cem‘ olmuşlar. Bu cem‘iyyetüñ aşlını su‘āl itdi. Didiler ki: ‘Bizim şehrimizüñ pādşahının ‘ādeti budur ki her kimse ki ḥarāç [v]irmeye anı ber-dār iderler. Şimdi bu yigit ḥarāç virmedügi ecilden şalb olunur. Merhūme su‘āl itdi: ‘Ne miḳdār aḳçe lāzımdur? Ḥattā bu yigit ḥalāş ola.’ ‘Dört yüz dirhem lāzımdur.’ didiler. Pes Merhūme yanında fi’l-hāl ol dört yüz dirhemi virüp ol medyūnı be-ğayr-ı şer‘ teveccüh iden helākten taḥlīş itdi. Cevāb çünki ḥalāş olup Merhūme’nün yanına geldi. ‘Özr idüp ayağına düşdi. Ḳaçan kim Merhūme’nün yüzine nazar itdi. Biñ cānla ve dil ile ‘āşık oldu. Ol şahş-ı şehvet-perest tekrār ayağına düşüp vişālin istedi. Merhūme rızā virmedi civān ‘inād idüp ardına düşdi. Dürlü dürlü ḳūr cevāḥirlerin virdi. Merhūme eyitti: ‘Seni ölmekden ḥalāş itdügümün ‘ivāzı bu mıdır? Baña zinā itmek istersin. Allah’dan ḳorḥup peygamberden utanmaz mısın?’ didi. Oğlan eyitti: ‘Kāşki beni ber-dār idelerdi de senüñ belā-yı ‘aşḳıña giriftār olmayaydum. Sen beni deryādan çıkarup āteşe bıraḳduñ.’ diyüp ḥāh nā-h‘āh bunuñ ardına düşdi. Aḥir deryā kenārına geldiler. Bir sefīne gitmek ḥāzır idi. Merhūme gemiye binüp gitmek istedi. Ammā ol civān-ı nā-merd ‘Bu benüm cāriyemdür. Fūrūht iderem.’ diyü ardından çağırdı. Sefīnenüñ şāḥibi bir bāzergān idi. Ḥatunı on biñ dirheme şatun alup şat ki gümüş ile incü değişdi ve gemiye yelken açup revāne oldılar. Merhūme egerçi ol civān-ı⁵⁰ ḥabīşüñ ḥabāsetinden ve talebkār olduğı faẓāḥatden ḥalāş oldu. Ammā bezirgān bī-iz‘ānuñ **[28B]** ser-pençe-i ta‘diyyesine giriftār oldu. Ḥāşılı kelām bāzergān Merhūme’nün ḥüsn ü cemālin ve evzā‘-ı melek-ḥiṣālın görüp belā-yı ‘aşḳ ile aḥşam olıncaya degin

⁵⁰ Kelime, cīvān (حيوان) şeklinde imlâ edilmiştir.

şabr u ārām itmeyüp vuşlat taleb itdi. Merhūme ağlayup ‘Benüm zevcüm vardır ve ben cāriye degülem.’ diyüp mümāna‘at itdi ve ‘Ben saña ḥarāmum.’ diyüp i‘rāz itdükçe bunuñ üzerine hücum idüp ibrām u ilhā eyledi ve ḥatunuñ feryād u fiğānı bütün ‘ālemi tıtdı. Pes geminüñ içinde olan ḥalk ḥatunu kurtarmağa varurlar idi. Her varan ḥatunu görüp ‘āşık olurlardı. Netice’-i kelām geminüñ içinde mevcūd olan ḥalkuñ şağır ü kebiri Merhūme’nüñ belā-yı ‘aşkına giriftār olup cümlesi daḥı üzerine hücum idince Merhūme gördi kim bunlar ile muḳāvemet mümkün degüldür. Yüzin dergāh-ı Ḥaḳḳ’a tutup ‘İlāhī! Düşmenüñ Fir‘avn-ı garīḳ-i baḥr-i memāt ve dostuñ Ḥazret-i Nūḥ vesīle’-i sāḥil-i necāt iden sensin. Aḥvālüm saña ma‘lūmdur. Ben bu belānuñ def‘ine ḳādir degülem. Beni rüz-ı maḥşerde meydān-ı ‘Araşāt’ına nā-pāk iletme. Bu sā‘at içinde yā benüm rūḥumı ḳabz eyle yā bu zālimleri helāk eyle diyüp du‘ā niyāz u zārī idince Ḳahr-ı Cebbār deryā yüzinden āşḳār olup telātum-ı emvāc-ı deryādan cemī‘ sefīne-i ehli ‘Na‘ş-ı nefsin!’ diyüp bu muşāḥib-i helāki eşer-i ‘aynī ile nümüne-nümā-yı şūr-ı maḥşer oldı ve ol sā‘at bu ṭā‘ife’-i fī dinīhi āteşbār idüp benüm Merhūme’den ḡayrı ne ḳadar ki gemi⁵¹ içinde zī rūḥ var ise yakup kül itdi ve der-ḥāl furtına daḥı⁵² sākin olup mülāyim rüzgār esüp ol sefīne’-i ‘aẓīm bir şehrüñ kenārına götürdi Merhūme yine bir belāya [29A] giriftār oluram diyü ḥavfından nāşī ‘avratlar libāsından çıkup başdan ayağa deḡin erler eşvābın giyindi ve şehrüñ ḥalkı gemicisiz bu gemiyi görüp ta‘accüb eylediler. Merhūme’ye bu ḥālī ‘Ne ḥāldür?’ diyü şordılar. Merhūme daḥı ‘Beni şehrüñ begine buluşdıruñ. Aḥvālī aña ifāde iderem. Ol zamān siz daḥı vāḳıf olursız.’ didi. Pes Merhūme’yi alup şehrüñ begi ḥuzūrına getürdiler. Ba‘dehu Merhūme cemī‘ aḥvālī evveliden āḥirine dek taḳrīr itdi. Ol big bir müslimān ve dindār ādem idi. Merhūme’ye ḡāyet yüregi acıdı. Gözinden yaş geldi ve eyitti: ‘Şimdi ne işleyelüm?’ Merhūme eyitti: ‘Ey emīr-i melek-ḥıṣāl! Ol getürdigüm sefīne zer-i ḥālīşü’l-‘ayār ile māl-ā-māl olur ve aḳmişe vü cevāhir ḥod ḥisāba getürmek muḥāldür. Bir genc-i bād-āverdür ki saña yüz tıtdı. Hemān ḥazīne’-i ḥümāyūnuña ḳabz eyle ve senden recā iderem ki baña bir maḥfī şavma‘a binā idiver. Anda ‘ömrüm āḥir olıncaya dek ‘ibādet ideyüm.’ didi. Pes şehrüñ begi daḥı Merhūme’nüñ sözine muḥālefet itmeyüp bir muvāfaḳat idüp bir nāzik ‘ibādet-ḥāne binā idüp ‘aẓīm ta‘ayyünāt virdi ve kemāl mertebe Merhūme’nüñ ḥıfz u ḥıṣasetine ihtimām virüp ve ri‘āyetine iḳdām tām itdi. Ol şavma‘anuñ içinde şeb u rüz ‘ibādet [u] ṭā‘ate şarf-ı evḳāt idüp az zamānda içinde şalāḥ ḥāl ile meşḥüre’-i āfāk oldı.

⁵¹ Kelime, gümi (كومي) şeklinde imlâ edilmiştir.

⁵² Tekrar edilen kelime, metin akışını bozmamak için yazılmamıştır.

Müstecābü'd-duā'dur diyü etrāf u eknāfdan kerve kerve halk gelüp du'ā-yı hayrın alup recā iderler ve enfās-ı tayyibelerinden istimdād idüp du'āsını iksīr-i ā'zam ve teveccühin nūr-ı ekmel dā'im i'tibār iderler idi. Hatta bir haste ve'alīl gelse şifā-hāne-i 'aliyyesinden sağ u sālīm giderler idi ve pāk-dāmenliği berekātıyla [29B] nefes-i mübārekesine mu'cize'-i 'İsā-kerāmet olunup ebraş u a'māya ve envā'-ı emrāza du'ā itdükde bi-emri'llāhu te'ālā şifā hāşıl olurdu. Pes Merhūme şavma'a'-i mezbūrede minvāl-i meşrūh üzre 'ibādet itmekde ve beri tarafda zevc Merd-i Şālīh ki Merhūme'yi kendi karındaşı evine emānet koyup hacc-ı şerīfe gitmiş idi. Pes hacc-ı şerīf umūrın tamām ve ziyāret-i ravza'-i Resūl 'aleyhi's-selāmdan sonra vilāyetine gelüp hānesine nüzūl itdükde ehibbā vü aşdikā fevcen fevcen Merd-i Şālīh'i ziyāret itdüklerinden sonra karındaşı 'Abdullah Nessāc[1] çağırdı. Hatunı Merhūme'yi su'āl itdi. Nessāc eyitti: 'Birāder ol fāhişeyi hīç su'āl itme. Pāy-i şekāvetin dāmen-i nā-pākinden taşra çıkup senūñ 'ırzuñ pāy-māl eyledi ve hānedān-ı 'işmet-i 'ünvānumuz kabāhat-i zinādan pāk iken ol habīşe, murdār idüp āhīr-kār kabīhi aşkār olmağla şühūd-ı 'udūl ile hüküm-i kādī'ül-hāk olup hudū[d]-ı şürū'-ı şerīf icrā olunmağla ravza'-i dünyāda mīve-i hayātı cemīle'-i üftāde olmuştur.' diyince Merd-i Şālīh karındaşının sözünü gerçek şanup bu ahvāl-i ğaribeye hayrān ve bu keyfiyyet-i nā-sezāya 'azīm perīşān oldu. 'Lākin çāre ne? *Ve kāne emru'llāhi kaderan maqḍūrān.*'⁵³ diyüp şabr eyleyüp āteş-i firāka taḥammūl itmek için cebr itdi. Ammā ḥazret-i zū'l-intikām olan Cenāb-ı Mülk-i 'Allām'ın ğayreti zuhūr idüp Nessāc'ın iki gözleri[ne] kor şu inüp a'mā oldu. Hekīmler ve keḥḥāller bu kadar 'ilāc itdiler bir vechle şifā bulmayup günden güne ziyāde oldu. Āhīr-kār Merd-i Şālīh işitti ki deryā kenārında olan şehirde bir müstecābü'd-duā 'ābid ü zāhīde ḥatun var imiş 'Du'āsı cemī' emrāza şifādur.' diyü karındaşı Nessāc'ı alup [30A] isticlāb-ı du'ā-yı hayr için götürmege 'azīmet itdi. İttifāk yolu ol ğulām şāhibi A'rābiye uğradı. Hikmet-i Hudā ile ğulām daḥı bir belāya uğrayup eli ve ayağı tutmaz olmuş ve cemī'i a'zāsı münāfıklar gibi alaca [vü] ebraş olmuş ittifākla A'rābī daḥı ğulāmı alup zāhīde'-i pākīzeye du'ā itdirmek için Merd-i Şālīh ile bile ma'ā yola revāne oldılar. Giderek yolları ol şehre uğradı ki Merhūme Ḥatun civān-ı medyūnı ḥalāş itmiş idi. Şalb olunmadan ol civān-ı nā-merd daḥı bir marāz-ı cāhile mübtelā olup 'ilācı mümkün olmamağın akrabası niyāz idüp zāhīde'-i Merhūme'nün du'āsın almağa bunlara hemrāh itdi. Pes bu merīzler ol şehre gelüp 'ibādet-hāne-i su'āl itdiler. Şavma'ayı bulup gördiler ki

⁵³ Kur'ân-ı Kerīm, Ahzab Sûresi, 33/38, "Allah'ın emri mutlaka yerine gelecek, yazılmış bir kaderdir."

şavma‘anuñ kapusu maḥall-i ḥacāt ve āstānı murakka‘-i münacāt olup erbāb-ı ḥacātuñ ol kadar keşreti var ki

Beyt: ‘Nevbet mi deger kimseye dāmānuñ ucundan’

naẓmı üzre marīzlerüñ izdiḥāmından şifā-ḥāne ‘aynī ile bīmār-ḥāne-i sultāniyeye dönmiş. Pes bu misāfir marīzlere nevbet degmeyüp irteye kaldı buluşmaları. Pes şabāḥ oldı. Merḥūme perde ardından bunları görüp cümlesini bildi ve Haḫ Sübhāne ḥazretlerinüñ şun‘-ı ‘acībeye müteḥayyir kaldı ve secde‘-i şükr idüp bunlara eyitti: ‘Ey emarāz! Gün-a-günle marīz olan eşḫāş ma‘lūmuñuz olsun ki Ḥazret-i Haḫ ve Hekīm-i Muṭlaḫ şifā-ḥāne-i ḡaybīyyesinden benüm nefis-i mübārekeme ‘icāz-ı Mesīḥī iḥsān idüp ol kadar te‘şīre virmişdür ki sizüñ gibi degül belki derece‘-i mevte bālīg olmış marīze du‘ā‘-yı ḡayrum yetişinceye dekdür Ancak sizlere du‘āyı bunda itmeme. [30B] şehriñ begi ḡuzūrına varup bir du‘ā ideyüm.’ didi ve ‘Dīvān itsün.’ diyü beḡe ḡaber göndürdi. Beg daḡı zāhide‘-i Merḥūme’nüñ ḡudüm-ı sa‘ādet lüzūmun mücib[i] ‘izz ü rif‘at [ile] bilürdi. Hezār sürürü şādmānı ile tertīb-i dīvān idüp cemī‘ ‘ulemā vü fuḡalā vü erbāb-ı dīvān ḡazır olup ‘‘Acebā ne zūḡūr ide.’ diyüp muntazır olup ṭurdılar. Der-ḡāl zāhide‘-i Merḥūme-i mestüre perde-i ‘işmet oldıḡı ḡālde meclis-i dīvāne ḡelüp dāḡil olduḡda bi‘z-zāt beg kıyām idüp bir maḡām-ı ‘ālīyi iclās itdiler ve marīzlerüñ ölüsi dirisine yetmiş ḡastesi ‘arraya ile feḡvāsınca ḡelüp dīvāna cem‘ oldılar. Pes Nessāc‘ı ve ḡulām-ı A‘rābī ve civān-ı nā-merdi bu üçini ortaya ḡetürdiler. Ba‘dehu zāhide‘-i Merḥūme baş ḡaldırup eyitti: ‘Ey ümmet-i Muḡammed! Bu üç marīz bir vechle dertlerine dermān bulamayup şifā bulmaḡ için benden istimdād-ı du‘ā isterler in-şā‘allāhu te‘ālā biz faḡīre vü ‘acizenüñ du‘āsı berekātıyla bunlar şifā bulurlar. Ancak ben du‘ā itmeme. Mā-dām ki bunlar itdikleri ma‘şiyyeti söylemedükçe ḡaçan ki bunlar itdüklerini söylerler ben du‘ā iderem.’ didi. Ammā bunlar söylemekden ictināb idüp ḡicāb itdiler. Merḥūme daḡı eyitti ki: ‘Söylemedikçe du‘ā itmek ihtimālüm yokdur. Cenāb-ı Kibriyā egerçi settārū‘l-‘uyūbdur ve ‘uyūbı setr idenleri sever. Ben daḡı bunlarıñ ‘aybları ifşā olduḡın istediḡimden degüldür. Ancak maḡşūdum ḡudret-i İlahī i‘lām itmekdür. Bunlar şimdi mā-ḡüve‘l-vāḡi‘ söylemelüdür.’ diyü ayak başı. Nā-ḡār ‘Abdullāḡ Nessāc aḡız açup ḡarındaşı Merd-i Şāliḡ Ka‘be‘ye ḡidüp ḡatunını evine emānet ḡoduḡda ḡatuna ḡıyānet ḡaşdın [31A] idüp Merḥūme Ḥatun rızā virmeyince zinā itd[ü] diyü yalān müşāḡidler ile iftirā idüp recm itdürdiğini tafşīl üzre ta‘rif itdi ve cümle ‘ālem işidüp ḡatun Merḥūme’nüñ şālāḡına ve ḡarīfüñ fesādına ta‘accüb idüp şaşdıla[r] bundan soñra nevbet ḡulām-ı A‘rābīye ḡeldi. Pes ḡulām daḡı itdiḡı ḡıyānet ü ḡabāḡati

naql ü takrîr eyledi. Ba‘dehu nevbet civân-ı nâ-merde geldi. Ol da hı şalb olınmağdan hâlâş olup kırtaran hatuna hıyânet itdüğünü naql eyledi. Cemî‘ halk bundan ‘azîm ‘ibret alup mütehayyir kaldılar. Ba‘dehu Merhûme ayağ üzre kalkup ‘Ey ümmet-i Muhammed! Āgâh oluñ ki işte öyle iftirâ biz ‘azîmlere uğraya ve envâ‘-ı muşâbiyyet[e] giriftâr ve zâlimlerüñ pençesinden âh u zâr iden Merhûme Hatun benüm ve benüm pâk-dâmenligüm berekâtıyla Hâk Sübhâne ve te‘âlâ hazretlerini bunlaruñ şerrinden hâlâş idüp bağanlara ğayret nazarıyla mûcib-i ğayret ve hikâyesin diñleyenlere sebeb-i naşîhat ola diyü bunlaruñ her birini dünyâda bu kıyâfete koyup soñra ben ‘âcizüñ du‘âsına muhtâc itdi. İmdi bu Merd-i Şâlih benüm zevcüm ve helâlümdür. Bu marîzlerüñ şifâ bulmaların ben helâl itdüm ve kendüleri derûnınca tevbe vü istiğfâr itmege mevķûfdur. İmdi ben helâl idüp baña itdükleri hıyâneti ve suçların ‘afv itdüm.’ didi. Anlara da hı hidâyet ü rahmânî vü ‘inâyet-i sübhânî irişüp cân u gönülden tevbe vü istiğfâr itdiler. Bi-emri’llâhu te‘âlâ dertlerin devâ ve marâzlarına şifâ hâşıl oldu. Bunlar sağ u sâlim vilâyetlerin gönderüp Merd-i Şâlih ile Merhûme Hatunı şehrüñ begi kendü serâyında alıkoyup üç gün **[31B]** ziyâfet idüp ve envâ‘-ı ri‘âyetlerin eyledi ve mâl-ı firâvân ihsân idüp mesrûr [u] memnûn oldukları hâlde memleketlerine göndürdi. Selâmetle vilâyetlerin gelüp âhîr-i ‘ömrlerine dek râhatla zindegânî idüp bu hikâye’-i ğarîbe anlardan eser kaldı. **[Hikâye-i Sipâhî]** ‘İmdi şalâh u fesâd ‘avratuñ kendüden olmaz gerekdür. Yoħsa zevcünüñ hayâtından bir şey’ hâşıl olmaz. Hemân bir kâra şürü‘ idüp akrân u emşâl arasında mezmûm olma. Eger saña da hı itmînân-ı kalb ziyâde lâzım gelürse gel saña bir tâze gül vireyüm. Zinhâr yanuñdan ayırma. Bu gül her-bâr ki tâze tura. Ma‘lumuñ olsun kim ben pâk-dâmenlik üzereyüm. Ammâ kaçan kim bu gül şola bile[sin] ki bende senüñ ‘ırzuña hıyânet idüp kabâhat yoluna gitmemişdür. İmdi ba‘de’l-yevm emîn olup bir şahib-i sa‘âdete var.’ didi. Sipâhî hatunuñ sözine tahsîn idüp naşîhat[in] tutup kalkdı. Yakın yerde bir şâhîb-i kerem şeh-zâde var idi. Sipâhî anuñ yanına hızmete vardı. Merd-i Sipâhî’nüñ hızmeti şeh-zâdenüñ meşrebin muvâfık gün-be-gün iltifât ü ihsân ile fâikü’l-akrân idi ve Merd-i Sipâhî her-bâr şeh-zâdenüñ meclis-i şerîfine geldükde hatununuñ kendüye nişân içün virdüğü güli elind[e] tutardı. Aşlâ yanından ayırmaz idi. Şeh-zâde kıyâs iderdi ki bağceden tâze tâze kıparır anuñcün su‘âl itmezdi. Ammâ faşl-ı bahâr mürür idüp güz eyyâmı zühûr itdikde yine Merd-i Sipâhî ‘âdet-i kadîmesi üzre hızûr-ı şeh-zâdeye tâze gül ile gelür idi. Pes şeh-zâde bu ahvâle ta‘accüb idüp bir gün Sipâhî’ye su‘âl idüp eyitti: ‘Bu güli kıankı çemenden cem‘ idersin. Elbette söyle.’ diyü vezirine ibrâm itdi. Merd-i Sipâhî toğrı söylemekd[en]

ğayrı çäre bulamayup mā-hüve [32A]’lvāki’ naql itdi. ‘Ĥatunum vardı. Anuñ pāk-dāmenliginüñ ‘alāmetidür.’ diyü söyledi. Şeh-zāde Sipāhī’nüñ bu kelāmı haqīkat-encāmın işitdigi gibi hemān qahqaha’-i istihzāya gūşād virüp güldi ve iki ellerin dizlerine urup didi ki: ‘Ey Sipāhī! Ben seni bir ‘ākıl ādem kıyās iderdüm. Meger sen ne pek ahmaq ādem imişsin. Ĥayf ki ‘avrat mekrine mübtelā olup şöyle ki kızb-i şarīhe i’timād itmişsin. Be-hey ahmaq! Ol senüñ şāliḥā vü pāk-dāmen didügin ‘avrat zihī sehḥāre vü mekkāre imiş ki sihr ile şunculayın bir gül daḥı iḥdāş idüp seni aldatmış sen daḥı anuñ sihrine i’timād idüp pāk u tāhir zann idüp farigü’l-bāl oturursun. Ol tenhāda istedügi gibi fuḥşıyyāt ve kabāḥatden ḥālī⁵⁴ olmaz.’ Diyüp ve bu[na] beñzer nice yüz biñ ta’n-āmīz sözler söyleyüp Merd-i Sipāhī’yi taḥmīk itdi. Ammā Merd-i Sipāhī şeh-zāde ḥazretlerin qarşulamayup ḥuşūnet itmek ḥaddi olmaduḡı ecilden nā-çār sükūt itdi. Hele bu meclis taḡılup şeh-zāde ḥazretleri ḥareme ve kulları yirlü yerine gitdiler. Ammā Sipāhī’nüñ bu aḥvālī şeh-zādenüñ derūnunda yer idüp kendi sözi şādık olup Sipāhī’nün ‘avratınuñ siḥriyyāt u fuḥşıyyāt zāhir olmaḡ için dürlü efkäre düşdi. Kendi ḥizmetinden iki qarındaşlar var idi. Birinüñ adın Ḥasīb ve birinüñ adına Nesīb dirler idi. Fi’l-ḥaḡīk[a] Ḥasīb ü Nesīb ‘ākıl u lebīb civānlardı. Egerçi daḥı tāze civān idiler. Lākin ‘aḡl u ferāset cihetinden pīr idiler. Pes şeh-zāde bu efkārını bunlara söyledi ve ‘Buña ted[b]īr nedür?’ didi. Ḥasīb eyitti: ‘Efendüm! Bu iş ḥiçbir şey degüldür. Ben [32B] varup ol ḥatunı tefahḥuş ideyüm ve belki vişāline bile nā’il oluram.’ diyüp on beş güne mühlet alup ve tebdīl-i şūret eyleyüp yola revāne oldı. Pes Sipāhī’nüñ şehrine gelüp bir misāfir-ḥāneye konup ve ol gün qahve-ḥāneye varup genç yigitler ile dost oldılar. ‘El-kelāmü yecürrü’l-keḷame’ feḥvāsı üzre bunlar söyleşerek Ḥasīb zen-pārelik şadedin açdı. Ḥattā sözleri bu maḥalle geldi ki ol yigidler eyittiler: ‘Bu şehirde bir ḥatun iḥtiyār ‘avrat vardur. Gözi sürmelü eli ḥınālu bir elinde ‘aşāve bir elinde tesbīḥ tutar ruz [u] şeb tevbe vü istiḡfār Allah dir gezer. Güyā ḥayr u ḥasenāt[a] tevbe ider. Nice olur baykūş katı çok şāliḥā vü mestüre ḥatunları yoldan çıkarup rüsvāy itmişdür. Güyā ḡal’a’-i efsūnda binā-yı Şeddād’ı ve İblīs pūr-telbisüñ kāmīl üstādıdır.’ diyüp ol ḡoca mel’ūneyi vaşf itdiler. Ḥasīb ol ḡoca güneḡkārı bulup Merd-i Sipāhī’nüñ ḥatunını kendüye rām idivirmek için māl-ı firāvān va’d eyledi. ‘Avrat daḥı ‘Olsun.’ diyüp boynuna aldı ve ḡoḡrı Sipāhī’nüñ ḥānesine gelüp ilerüden ve girüden söz açup ol mestüreyi ḡarīḡ-i ḡilāfa sevk itdi. Sipāhī’nüñ ḥatunı ise ḡāyetü’l-ḡaye şāliḥā vü mestüre ve ziyāde

⁵⁴ Tekrar edilen kelime, metin akışını bozmamak için yazılmamıştır.

‘ākıla idi. Ol pīre-zen ki kelām-ı mel‘anet-encāmından murād ne idügin fehm idüp sözine muhālefet itmeyüp kelāmdan önince [gitdi.] Kaṭ‘ā hilāfında olmayup muvāfaqat yüzün gösterdi. Pīre-zen dahı ‘Ḥatunı öpdürdüm.’ [diyü] kıyās idüp maḳşūd-ı bi’z -zāt olan ahvāl naḳl itmege şürü‘ itdi ve didi ki: ‘Ey gül-i gülzār-ı melāḥat ve ey çemenistān-ı leṭāfet! Bu ‘ālem-i dünyāda senüñ gibi maḥbūbe vü nāzenīne lāyık mıdur ki [33A] koca ‘avratlar gibi ersiz ve bu virān-ḥānede oturasın ‘Ale’l-ḥuṣūş ki ruḥsārına hezār ‘uṣṣāḳı vü sünbül-i zülfüñ nice kerre yüz biñ müştāḳı vardur. Cümleden kaṭ‘-ı naẓar ‘aşıqlarıñuñ içinde ḥüsn ü cemālde lā-naẓīr bir dil-ber nāzenin ‘aşḳına esīr olmış ki ‘ömrümde öyle maḥbūb civān görmemişem ve görilmiş dahı degüldür çehresi māh-ı felekden enver ser-tābe-ḳadem vücūd-ı nāzenīni bir rüh-ı muṣavverdür ki

Beyt: Çehre-i berrāḳla ol gerden-i kāfūrdan

Zāhir olduğda girībān-ı siyeh semmūrdan

Her gören kimse ṭalū‘ itdi kıyās eyler hemān

Āftāb-ı ‘ālem-ārāyı şeb [u] deycūrdan

Güzelliği bu mertebede iken mālınuñ dahı ḥadd ü ḥaşrı yok. Cemī‘ emvāl u erzāḳı ile senüñ metā‘-ı ḥüsnīne müşterī ve derd-i ‘aşḳuñla cān [u] cihāndan berī olmuşdur. Beni saña gönderdi ḥālā cevāba muntazırdur.’ didi. Pes ḥatun-ı mestūre eyitti: ‘Ey anacıḡum! Kelāmuñ baña te’şīr itdi. Öyle bir nāzenīn civānla leb-ber-leb ve sīneme bir sīne olmak cān-ı ‘azīzūme minnetdür. Ammā nice ideyüm hīçbir keşf-i rāz idecek kimsem olmadığından ahvālūmi söylemezdüm. İmdi ba‘de’l-yevm sen benüm anacıḡum ol ve ol vaşf itdüğüñ civānı baña getir bir kerre göreyüm. Eger ḥüsn ve kerāmeti ve kıyāfeti meşrebūme muvāfıḳ gelürse ne hoş ve eger mizācuma muvāfıḳ degül ise dünyā kadar mālı dahı olursa maḳbūlüm degüldür.’ didi. Pīre-zen ḳalkup Ḥasīb’e geldi ve müjde itdi ki: ‘Maḥbūbuñı saña muṭī‘ itdüm. Ancaḳ seni bir def‘a görmek ister.’ didi. Der-ḥāl Ḥasīb dahı ḳalkup [ḥatun-ı] mestūrenüñ ḥāne-i vişāline gelüp görindi ve tenhāca muşāḥabete girdiler ḥatun-ı mestūre Ḥasīb’e eyitti: ‘Ey ārām-ı cānum ve ey āsāyiş-i canānum! Vücūd-ı nāzenīn ki Cenāb-ı Kibriyā tamām benüm ṭabī‘atüm üzere ḥalḳ itmiş maḥabbetüñ [33B] derūnuma te’şīr ve şāhid-i ‘aşḳuñ ḳalbümde cāy-gīr olmuşdur. Ancaḳ bu āna gelince kimse ile görüştüḡüm yokdur. Ahvālümüz ḡāyetü’l-ḡāye gizlü olsun. Bu işimüz senüñ ile benüm mā-beynüm[üz]de olsun ve bu koca ‘avrat dahı esrārımıza vaḳıf olmasun. Bu işde vech-i ma‘ḳūl budur ki şimdi bundan sa‘ādetle gidesiz ve bu koca ‘avrata diyesin ki: ‘Ol

maḥbûbe diyüp medḥ itdükleri zen-i Sipāhî benüm meşrebümce degül. Baña anı medḥ itmişler idi. Lâkin ḥazz itmedüm. Yarın vilâyetüme giderem.’ diyüp eline birkaç akçe virüp yanußuzdan şavasız ve aḥşam oldığı gibi eşyāñuzı alup bu tarafa teşrîf idesiz.’ didi. Pes Ḥasîb kendi maḳāmına gelüp bu ta’lîm üzre ḳoca ‘avratı şavup gice ile zen-i Sipāhî’nüñ ḥānesine geldi. Ḥatun bunüñ önüne ta’ām getürdi ve kendi cāriyesine sipāriş itdi ki: ‘Ta’ām yinüp tamām olduḳdan soñra gel döşegi bırak hemān biz şoyınmağa mübāşeret itdigümüz gibi sen varup ḳapuyı çal ve ḳoşarak ḳarındaşußuz büyük çelevi gelmiş, ḳapunüñ miftāḥın virün diyü söyle.’ didi. Ḥasîb ta’ām yemek ile meşḡul idi. Ba’deṭ-ta’ām şoyuncaḳ vaktde ḳapu daḳ olundu ve cāriye daḥı sür’atle gelüp ‘Büyük çelevi gelmiş.’ diyü haber idince zen-i Sipāhî Ḥasîb’e ḳarşu şüretā ḡām izḥār itdi. Ḥasîb daḥı ‘Benüm aḥvālüm nice olur?’ didi. Ḥatun eyitti: ‘Şaḳın hîç elem çekme. Benüm ḳarındaşum çiftlikde sâkin olurlar. İşte böyle ḡāḥice gelürler beş on günde bir kerre bir gice yatup ‘ale’ş-şabāḥ giderler. Lâkin sizi şimdi bir maḥḥice yirde şaḳlayayum.’ diyü bir maḥzen var idi anuß içine ḳoyup ḳapuyı üzerine kilidledi. Ḥasîb ol gice ol çıplāk yirde maḥzenüñ içinde yorgānsız döşeksiz ḳurı [34A] toprak üzerinde yatdı ve hezār ḡam u ḡuşsa deryāsına batdı. Ḳoca ‘avrat Ḥasîb’i vilâyetine gitdi şanur Ḥasîb ise saḡlīgında ḳabre girmişe döndi. Otluk örtünüp taş[a] yaşlanur idi. Pes bu ḥāl ile şabāḥa daḥil oldu. Hemān şabāḥ oldığı gibi ḥatun-ı mestüre maḥzen ḳapusınuñ aḡzına gelüp āvāzıyla çağırdı ki: ‘Ey maḡlûb-ı nefis ü hevā! Eger bu miḥnetden ḥalāş olmak isterseñ toḡrı söyle. Bunda gelmekden maḳşûduñ ne idi? Ne vilâyetden geldüñ ve ne içün geldüñ? Naḳîr ü ḳıtmîr söyle ki ‘En-necātü fi’ş-şıdkı’ fehvāsınca şadāḳatüñ berekātıyla ḥalāş bulursun ve ammā tarîḳ-i kizbe sülük idüp toḡrı söylemez iseñ ‘El-helākü fi’l-kizbi’ fehvāsınca vallahü’l-a’zîm seni ol mertebeden rûsvā-yı ‘ālem ve bed-nām-ı benî-âdem iderem ki keyfiyyet-i aḥvālün cemî’ ehl ü hevāya mücib-i ‘ibret olursuñ.’ diyüp ve buncılayın hezār ḳorḳulu cevāb ile tehdîd itdikden soñra Ḥasîb’üñ ḡarîbüñ zehresini çāk u āḥ u enîni peyveste-i ḡünbet-i eflāk olup başına ne belā geleceḡin tuyup toḡru söylemekden ḡayrı çäre olmadıḡından şeh-zāde tarafından me’mûren geldiḡünü tafşîl üzere naḳl u beyān eyledi ve ḥatun-ı mestüre cümlesin diñleyüp Cenāb-ı Perverdgār’a şükrler kıldı ve eyitti: ‘Elem çekme. Şabr kıl. Görelüm bu aḥvālün daḥı soñı neye varur. İn-şā’allāḥ te’ālā seni ḥalāş iderem. Ancaḳ hele görelüm āyîne-i devrān ne şüret gösterür.’ didi ve ölmeyecek ḳadar etmek ve şu virdi. Bunlar bu ḥalde biz geledüm şeh-zāde tarafına. Pes şeh-zādeleri tarafına Ḥasîb’üñ gelmesine muntazır idi. Va’deleri on beş ḡün idi. Yigirmi otuz ḡün oldu. ‘Gözüm yollarda

kalmışdır. [34B] Görün ol mehlikā ol gelmez.’ Nazmı üzere şeh-zādenün intizārı gün-be-gün ziyād[e] oldu ğayret-i nāmūs ‘ār u vücūdını bī-şabr u bī-ķarār itdi. Bi’z-zarūrī Nesīb’e eyitti: ‘Aḥvāl nice olur? İşte karındaşuñ Ḥasīb bir ay oldu gidüp aślā bir eşer ḥaberi zūhūr itmedi. Ğam u ķasāvet beni helāk ideyor. Söyledigüm sözüñ ‘uhdesinden gelemedün. Bu işi elbetde vücūda gelmeli ve şūret bulmaludur.’ didi. Nesīb eyitti: ‘Efendüm! Bu şey hīķbir şey degüldür ve ķat‘ā ḥātır-ı şerīfñüzi perīşān itmeyesiz. İzn-i şerīfñüz ile ben ķuluñ varup hem Ḥasīb’den ḥaber getüreyüm ve hem zen-i Sipāhī’nün vişāline nā’il ve ķabāḥatlerine tevaķķuf-ı taḥşīl ideyüm.’ diyüp ol daḥı on beş gün mūhlet alup Sipāhī’den gizlü yola revāne oldu ve birķaç günden sonra Nesīb daḥı Sipāhī’nün şehrine gelüp gezerek ķahve-ḥānesine gelüp vardı. Muķaddemā Ḥasīb ile görüşüp dost olan yigitler Nesīb’i görüp kemāl mertebe Ḥasīb’e benzediginden Ḥasīb’i kıyās idüp āşnālīķ itdiler. Söyleşerek bildiler ki Ḥasīb degül. Ancaķ birāderi imiş. Pes buña küllī ri‘āyet itdiler ve zen-pārelīķ tarīķine raġbet itdüĝin bilüp ma‘hūde ķoca ‘avratı Nesīb’e sevķ itdiler. Ba‘dehu Nesīb daḥı ķoca ‘avratıyla görüşüp ‘Zen-i Sipāhī’nün ‘aşķına giriftār oldum. Saña ziyāde ri‘āyet iderem. Beni vişāline irgür.’ diyü niyāz itdi. Pes ķoca ‘avrat eyitti: ‘Ey oĝul! Senden evvel daḥı bir civān-ı maḥbūb anuñ vişālin taleb itdi. Ben daḥı boynuma aldum ve ‘avratı rāzı itmiş itdüm. Ammā sonra gördükde ‘Göñlümce degüldür.’ diyü beĝenmeyüp bıraķdı gitdi. Hemān bolay ki senüñ gözüñe şīrīn görüne idi. Zahmetüm zāyi‘ olmaya idi.’ diyüp zen-i Sipāhī’nün ḥānesine geldi. [35A] Ḥatun-ı mestüre hīķ bilmezlenüp buña yine ri‘āyet ü ḥürmet eyledi. Ba‘dehu ol mel‘ūne vü mekkāre siḥr-i efsūn çölmegi gibi olan dehan-ı murdārını açup Nesīb’üñ aḥvālını söyledi ve ‘Ümīd-i vişāl ile bir ‘āşık-ı şādıķuñ daḥı gelmiş.’ didi. Ḥatun-ı mestüre eyitti: ‘Be-hey anacıĝum! Ben senüñ mübārek sözüñe aślā muḥālefet itmek ihtimālüm yoķdur. Ancaķ ma‘lūm şerīfñdür ki bundan aķdem yine böyle bir tāze civān vaşf itdün. Bir kerre cemālın görüp ‘aşķına giriftār oldum. Bir daḥı nām [u] nişānı belürmeyüp beni terk itdi. Meşḥūr meşeldür ki ‘Tāzelerde vefā olmaz.’ Kerem eyle. Beni bunuñ ‘aşķına giriftār eyleme.’ didi. Pes ‘avrat eyitti: ‘Kızum! Ol bī-vefānuñ itdüĝi hercāyılıķdan ötüri ben senden utandum. Lākin ümīddür ki bu öyle bī-vefā çıķmaya.’ didi. Ḥatun-ı mestüre ‘Bir kerre gelsün göreyüm.’ didi. Ķoca ‘avrat Nesīb’e gelüp ḥaber itdi. Nesīb daḥı ḥatunuñ ḥānesine gelüp görüşdüķde ḥatun-ı mestüre Ḥasīb’e didiĝi gibi ‘Esrārımıza kimse vaķıf olmasun. Ķoca ‘avratı ara yirden def‘ eyle.’ diyüp ḥāneden yolladı. Pes Nesīb daḥı ķonaĝa gelüp ķoca ‘avrata ‘Bu ḥatunu medḥ itdükleri ķadar meşrebe muvāfıķ gelmedi.’ didi ve ‘avrata birķaç altun virüp yolladı

yanından şavdı. Gice olduğu gibi cemî' mālını ve eşyâsını alup zen-i Sipāhî'nün hânesine geldi. Hâtun-ı mestûre aña dağı Hāsib'e itdügi vażi' üzre bade't-ṭa'ām kapuyı dağ idüp 'Qarındaşum geldi.' diyü mezbûr maḥzene anı dağı ḥabs itdi. Nesib iṣerüye girüp Hāsib'i gûşe-i Hāsib'de görüp iki qarındaş birbirin bulup rāz-ı derûnların söyleşdiler ve zārî zārî ağlaştılar ve'l-ḥāşıl bunlar bu minvāl üzre maḥbûs olup kaldılar. Şeh-zāde ḥazretleri [35B] on beş yigirmi gün muntazır oldu. Andan dağı kaṭ'en eşer zuhûr itmeyüp 'aklı başından gitdi. Nā-çār kendüsi gitmege karar virdi. 'Sipāhî senün [şehrine] seyr tarîkiyle gitmek murādumdur.' didi. Sipāhî dağı 'Buyuruñ efendüm gidelüm.' didi. Yol tedārikini ḥazırlayup revāne oldılar. Sipāhî şeh-zādenün varmasından ḥatunını ḥaberdār itdi. Ba'dehu şehir-i ma'hûde geldiler. Şeh-zāde Sipāhî'ye 'Ziyāfet eyle.' diyü fermān itdi ve ziyāfet ḥarcın virdi. Sipāhî ḥatunuña 'Tedārik üzre ol.' diyü tenbîh itdi. Muḥaddemā zuhûr iden aḥvālî Hāsib ü Nesib'ün itdükleri evşığı ve ḥabsde⁵⁵ olduklarını söyledi ve 'Şakın şimdi hîç izḥār itme.' didi. Pes Sipāhî şeh-zādeyi hânesine⁵⁶ getürdi. Ṭa'ām vaḳti olduğu gibi Hâtun-ı mestûre maḥzen kapusına [gelüp] Hāsib ü Nesib'i çağırdı. Bunlar kapuya geldiler. Eyitti ki: 'Ḥabisden ḥalāş olmak isterseñüz benüm bugün bir 'azîz devletlü dostum misāfirim gelecekdür. Be-her-ḥāl ḥizmetkāra muḥtācum. 'Avrat libāsına girüp bugün ol konuğa ḥizmet idüp soñra istediğünüz yire gidersüz.' didi. Bunlar dağı rāzı olup 'avrat kıyāfetine girdiler ve ellerine saḥan alup şeh-zāde ḥazretlerinün ḥuzûrına çıktılar. Hemān şeh-zāde ve Sipāhî'yi görüp 'akılları başlarından gidüp mebhût oldılar. Şeh-zāde dağı bunları bu esvāb üzre görüp ta'accüb itdi ve yanına çağırup her birisinin aḥvālî su'āl itdi. Bunlar başlarına gelen aḥvālî bi'l-cümle taḳrîr itdiler ve ḥatunun şalāḥ ḥālîne ve 'āql-ı ferāsetine taḥsîn ü āferîn okudılar. Ammā şeh-zāde böyle bilmeyüp sū'-i zann itdügiçün ḥatundan gāyet utanup ḥicāb itdi ve 'azîm in'ām u iḥsān [36A] idüp getürdügi māl u cevāhirün cümlesini ḥatuna baḥş idüp Merd-i Sipāhî[yi] kendüye muḥarreb itdi ve bu ḥikāye' bir 'ibret ve bu maḥalde tamām oldu. İmdi Māḥşeker! Qorqaram ki şeh-zāde ḥicāb itdügi gibi sen dağı maḥbûbuñdan utanasın. Zîrā Ḥāce Sā'id 'an-qarîb gelmek ihtimālî vardır. Gel[dük]den soñra ise murād ḥāşıl olmaz. İmdi saña lāyık olan budur ki himmet kemerin belüñe bağlayup muḥkem bend idüp hemān bu sa'āt ma'sûḳ tarafına revāne ol. Naşîḥatümi tutup soñra peşimān olursun." didi. Māḥşeker tûṭiden bu kelāmı işütdigi gibi gül gibi ḥandān olup maḥbûb tarafına revāne oldu. Ammā şabāḥ olup şeh-zāde-i şemsün tulû'ı

⁵⁵ Kelime, ḥasib (حسيب) şeklinde imlâ edilmiştir.

⁵⁶ Tekrar edilen kelime, metin akışını bozmamak için yazılmamıştır.

ile gicenün esrârı Hâsib ü Nesib esrârı gibi âşkâr olmuş. Pes ol gice dahı maşşud hâşıl olmayup murâdları şeb-i âhire mevķûf oldu. Ba‘dehu çün ol gün dahı ahşam olincaya degin Mâhşeker kendüye zib ü zînet virüp ahşam olduğu gibi ma‘şukun şevķ ü maħabbeti ile tûtiye gelüp tekrâr müşâvere itmek murâd itdi. Ammâ gördiki kafesün içinde olup tefekkür deryâsına müstağırķ olmuş ki vefât itdi şandı ve gelüp “Ne düşünürsin?” diyü su‘âl itdi. “Ben düşünmeyüp kim düşünsün, fikr itsün. Sen baña bu esrârı söyleyüp bu ‘abd-i şadıkunı bu umûr-ı ‘azîmede maħrem itdüğün günden berü ‘aqlum kendümde degüldür. ‘Acebâ bu ahvâlün şöı neye münce olur diyü efkârdayum.” didi. Mâhşeker eyitti: “Fikrün ne yüzdendür?” didi. Tûti eyitti: “Benüm endîşe-i fikrüm hemân budur ki eger birbiriñüze maħabbetiñüz iki başdan ise zihî devlet ü sa‘âdet ve illâ maħabbet iki tarafdan olmayup yalnız senün canibüñden ise vişâline ârzü itdigine degmez. Zîrâ bir tarafdan olan [36B] maħabbet hām u nâ-tamâdur ve şöı dahı be-her-hâl nâ-tamâm kılmak muķarrerdür. Nitekim Hekîm-pîşe-i Tûti ile pâdşâh-ı Kâmrân’uñ birbiriyle maħabbeti iki tarafdan olmayup hemân yalnız pâdşâh tarafından olduğundan ahvâlleri netice-pezîr olmayup pâdşâhuñ mu‘alecesi umûrı nâ-tamâm kalmışdur.” didi. Mâhşeker su‘âl itdi ki: “Nicedür ol hikâye?” [Hikâye] Tûti eyitti: “Kâmrün memleketinde bir hekîm-meşreb tûti var idi. Bir gâyet yüksek ağacun üzerinde yuva yapmış idi ve birkaç dâne yavır çıkarup hâşıl itmiş idi.

Beyt: ‘Kanda kim olsa bir perî-peyker

Bir iki oñmadığı hem-dem ider’

fehvasınca mezbûr ağacun dibinde bir şegâl-i bed fi‘âl mesken⁵⁷ dutmış idi ve şegâl dahı anda yavrılarını tertib iderdi ve ahyanen şegâl şikâra gitdükçe tûtünün yavrıları ağacdın inüp şegâl yavrıları ile oynayup eglenürler idi. Ammâ Tûti-i Hekîm yavrularının bu ahvâlini birkaç def‘a gördi. Kemâl mertebe ‘aql u ferâseti olduğundan nâşî bu iş kendüye gâyet mekrûh görinüp bu şeyden yavrılarını men‘ idüp naşîhat itdi ve bu ‘alem-i dünyânun gizlü işlerinden haber virdi ve didi ki: ‘Ey benüm nûr-ı dîdelerüm! Eger müşâhabat idersenüz bârî kendi cinsiñüzden olanlar ile idüp nâ-cins ile şöbet itmek ‘alâmet-i hayr degüldür. Elbetde şöı nedâmet ve nihâyeti kabâhatdür. Zîrâ sizler şerîflersiz. Şegâl tâ‘ifesi alçaķdur. Siz ‘ulvisiz, anlar şikâlıdur. Sizünle anların arası âsmân ile zemîn mâ-beyni kadar vardur. İmdi ba‘de‘l-yevm sizün anlar ile muķârenet ü müşâhabet itdügüzi görmeyeyüm.’ diyü ‘azîm va‘z u

⁵⁷ Kelime, mesķîn (مسكين) şeklinde imlâ edilmiştir.

naşîhat [37A] itdi. Ammâ tûtî-nüñ yavrıları bu naşîhati aslâ ve kaç'en kulaqlarına komayup yine 'âdet-i kadîmeleri üzere mülâ'abetden hâli olmazlardı. Egerçi şegâl dahı yavrılarına bu güne naşîhat iderdi. Anlar dahı istimâ' itmezlerdi. Ammâ Hikmet-i Hudâ bir gün yine Tûtî-i Hekim evlâdların şegâl pîçeleri ile bir yerde görüp 'azîm gâzab itdi ve evvelkiden ziyâde sitem idüp 'itâb itdi. İmdi her kişi kim kendi hâline lâıyık olmayan kâra sülûk ide ve şöhbeti kendi muhâlifî ile kıla ve hak naşîhat idenlerüñ naşîhatlerin diñlemeye başına ol belâ irişür ki maymün Zeyrek'e şatranç oyunundan dizdâr-zâdeden irişdigi gibi. Tûtî yavrıları şordılar ki: "Nicedür ol hikâye?" [Hikâye] Tûtî-i Hekim eyitti: 'Kütüb-i mütekaddiminde getürmişlerdür ki bir maymün yavrisı var idi. Adına Zeyrek dirler idi. Bir hışâr yanında maķâm tutmuş idi. Hışârüñ dizdârınuñ oğlı ile me'nûs olup ülfet itdi ve dâ'imâ görüşürler idi ve ekseriyâ şatranç oynarlar idi ve şatranç oynadıkları vaktde aralarında gâh ceng gâh şulh vâķi' olurdu. Maymün Zeyrek'üñ babası dostlarından bir 'âkl u dâñâ maymün var idi. Her-bâr Zeyrek'i bu işden men' iderdi ve hikmet-âmîz sözler söyleyüp dir idi ki: 'Ey Zeyrek! Biz ol tâ'ifeden degülüz ki benî âdem ile muķârîn olamaz. İnsanüñ muķârîn oldukları bizi sevdüklerinden degüldür. Belki yine bizi maşharalıķa alup eylemek içindür. Hergiz⁵⁸ bizüm dostluğumuz anlarüñ derünlerinde muhkem olmaz. Eger ki şimdiki hâlde dizdâr oğlı senüñle hüsn-i mu'âmele üzere geçinür halk seni rencîde itmekden hâlâş [37B] ider. Ammâ arañuzda cinsiyyet olmadıģından dostluğunuz zâtî degüldür. Belki 'arîzîdür. 'Adâvete katı tîz münkalib olur. Bu rûzgârda miñnet ü meşekķat eksik olmaz. Şoñra hîn-i 'adâvetde pençe-i zulmete giriftâr olursın. Belâ vü âfet gelmezden evvel def'ine sa'y itmek gerekdür. Yoħsa belâ geldükde def'i müşkil olur. İmdi naşîhatüm ile 'amel kıl. Dizdâr oğlı şöhbetinden ferâģat kıl.' diyü bu cins vâfir va'z itdi. Ammâ Zeyrek bu naşîhâti diñlemeyüp kâ'l-evvel naşîhatden fâriğ olmadı. 'İzâ câe'l-ķazâ 'amîye'l-başaru' mefhûmı üzre Hikmet-i Hudâ bir gün dizdâr oğlı bir cem'ıyyet idüp cemî' dostların ziyâfete da'vet itdi. Cümle yârân cem' olup meclisleri germ-â-germ olduķda ortaya⁵⁹ şatranç döşenüp dizdâr oğlu Zeyrek ile oynamāģa başladılar. Birķaç meclis oynadılar. Ammâ 'âdet-i ma'rûfeleri üzre dizdâr oğlu Zeyrek'e ğâlib geldükde laţîfe idüp incidür idi ve Zeyrek dahı dizdâr oğlına ğâlib gelüp maşharalıķ iderdi. Nitekim mülâ'ebe idenlerüñ 'ibâdetidür. Pes bir oyun arasında Zeyrek dizdâr oğlına ğâlib gelüp maşharalıģa başladı ve laţîfede mübâlaģa itdi ve laţîfesinüñ ifrâtından nâşî

⁵⁸ Tekrar edilen kelime, metin akışını bozmamak için yazılmamıştır.

⁵⁹ Tekrar edilen kelime, metin akışını bozmamak için yazılmamıştır.

dizdār oğlu ğazaba gelüp kemāl mertebe tehevvr itdi. Yärenler huzûrında maymûn kendüyi maşharalığa aldugın[dan] hicāb itdi ve fîl dışından maşnû‘ olan şāhı kaldırıup Zeyrek’üñ başına urdı. Der-hāl Zeyrek’üñ başını yarup iki şak itdi ve kan revān olup bisāt-ı satranç la‘l-renk oldu. Zeyrek dağı cān havlinden hūkūḡ-ı sâbıkayı ferāmūş idüp dizdār oğlunuñ yüzine şıçrayup ve dişiyle yüzün ısırdı mecrūḡ [38A] itdi. ‘Hāy!’ diyince meclisden bir metīn ü müstahkem yire taḡaşşun itdi. Pes dizdār oğlunuñ cerāḡati günden güne ziyāde olup ne kadar ki bī-mār itdiler ‘ilāc qabûl itmeyüp iştidād buldı. Ammā Yūnān tarafından bir ḡekīm-i zū-fūnūn gelüp bu zaḡma nazar itdi ve didi ki: ‘Bu zaḡm ‘ilāc qabûl itmez. İllā yine ol zaḡm olan maymūnuñ kanıyla merhem olmadukça.’ didi. Pes dizdār oğlu emr idüp ḡişārı kuşatdılar ve derdmend maymūnı tutup getürüp meydān-ı siyāsetde başın kesdiler ve der‘aḡab kanıyla ḡekīm-i mezbûr bir merhem-i Süleymānī düzüp dizdār oğluna ‘ilāc itdi. Nā-cins ile şoḡbeti cihetinden Zeyrek telef oldu. Kendüye bu helāklık nā-cinse mūnāz[‘āā]tından ḡāşıl oldu. İmdi size dağı naşīḡatūm budur ki bu şegāl pīçeleri ile şoḡbetden ferāḡat idüñ. Şoñra nedāmet çeküp ḡayf idersiz.’ didi. Tūṡī-i ḡekīm bu naşīḡatde idi. Ammā Kudret-i Bārī ile bir gice evlādlarına ḡıdā talebi ile şegāl bir semte gitdi. Tiz yiye bir şikār bulamayup ziyādece te’ḡīr itmek iḡtizā eyledi. Ammā āḡir canavar şegālūñ izn⁶⁰ yoklayarak gelüp ağacūñ dibinden yavrıların şayd idüp yedi. Çūnki şegāl geldi yavrıların helāk olmuş görüp feryād u fiḡān itmege başladı. Ol kadar giryē-i zār itdi ki cemī‘ şegālū bunuñ feryādına cem‘ olup taḡ u ṡaşı efḡānla doldurup zārī itdiler. Şegāl bunu fīkr idüp kendi yavrılarınuñ helākine sebep ‘Tūṡīlerdendür. Zīrā ḡaḡ anlaruñ āvāzın işidüp bunda gelürler. Ağacūñ üzerinde olmaḡla anları şayd idemeyüp baña zarar ider. İmdi bu tūṡīlerden [38B] intīḡām almaḡa sa’y itmek benüm üzerime farz-ı ‘ayn oldu.’ diyüp derūnında muḡkem-i ḡīz baḡladı. Ammā bu vechle bir ḡīle bulamayup zār [u] ser-gerdān gezerken bir ḡaraḡulaḡ dostı var idi. Aña rast gelüp derd-i derūnını naḡl idüp biraz aḡladı. ḡaraḡulaḡ eyitti: ‘Pes şegāl ḡīlesi bu ‘ālemde meşḡūr iken tūṡīlerūñ def‘ [ü] helākine sen bir ḡīle tedārik idemedüñ mi?’ didi. Şegāl dağı ‘Evlādlarum firāḡı beni re’y ü tedbīre mecāl ḡomadı. ‘Aḡlum başımda yokdur . Ne tedbīr ideyüm? Luṡf eyle sen baña bir tedbīr beyān eyle tā ki anuñla ‘amel idüp düşmenden intīḡām alam.’ didi. ḡaraḡulaḡ eyitti: ‘Benüm ḡātırıma bir tedbīr mūnāsib gelür ki sen kendüñi bir avcuya ḡösteresin ve mecrūḡ olmuş gibi aḡşayarak öñünden ḡaçup gidesin. Avcı seni bu ḡālde ḡördükde ‘Şayda ḡābil şikārdur.’ diyü

⁶⁰ Kelime, vokal kullanılarak izīn (الذين) şeklinde yazılmıştır.

ṭama' idüp ardına düşer. Sen daḥı kaçarak bu ṭūṭiler oldığı maḥalle gelesin. Pes hemān sen oradan kaçup görünmez olasın. Ba'dehu şayyād[un] ol ṭūṭileri ṭutması muḥarrerdür.' didi. Bu minvāl üzere şegāl daḥı bu tedbiri münāsib görüp Karaḫulak[un] didügi gibi itdi. Fi'l-ḫaḫīka şayyād gelüp ol ağacuñ üzerinde ṭūṭileri gördügi gibi aṣlā şegāli ṭutmağa muḥayyed olmadı. Ṭūṭileri ṭutmak kaydına düşüp fi'l-ḫāl varup ondan ṭūṭi ṭuzağı getürüp ağacuñ altına ḫodı. Ḳazā vü ḫader irişüp mecmū'-ı ṭuṭıldı. Ṭūṭi-i Ḥekīm neye uğradığın bilüp yavrılarına eyitti: 'Ey ciger-güşem! Ol belādan ki ḫorḫar idük başımıza geldi. Cümlesi sizün ḫilāf-ı cinsünüz ile dostluḫ itdügünüzün cezāsıdır. Lākin muḫadderāt-ı İlahī bu imiş nice idelüm işde başımıza uğradı. 'Innā li'llāhi [39A] ve innā ileyhi rāci'un.'⁶¹ Lākin bu bābda ḫarc ü feza' itmenün ḫiç 'ālemi yoḫdur. 'Āḫıl olan bu iş olmazdan evvel 'ilācına sa'y ider. Olduḫdan soñra ḫüsn-i müdāfa'a ile def' itmege ihtimām itmek gerekdür. Pes şimdi bu bābda re'y-i ma'ḫül budur ki siz cümleñüz kendünüzi ölmüş gibi idüp yatasız. Şayyād gelüp sizi ölmüş gördügi gibi taşra atar. Ancaḫ ben diri ṭururam. Beni alup size mi ferāḡat ider. Lākin her biriñüz bir ṭarafa ṭaḡılup gitmeyesiz. İctimā' üzere uçup gidesiz. Ben kendimi size fedā iderem.' didi. Fi'l-vāḫi' ṭūṭilerün cümlesi ölmüş üslū[bu]nda yatdılar. Güyā ki 'Mūtū ḫable en temūtū.'⁶² sırrına vāṣıl oldılar. Der-ḫāl şayyād gelüp uzakdan gördi ki ṭuzaḡuñ içi sebzēār olup ṭūṭilerün mecmū'ısı şikār olmuş. Mesrūr-ı şādān oldığı ḫâlde yakın gelüp cümlesini ḫālīb-ı bī-rūḫ gördükde sürürü ḡama tebdīl olup ḡamından kendünün daḥı ten-i pür-fütūḫı güyā ki sûret-i bī-rūḫ oldı. 'Acebā içlerinde birinden ḫiç ḫayātdan eṣer var mıdır ki?' diyüp Ṭūṭi-i Ḥekīm'den ḡayrı cümlesini meyyit ü bī-ḫareket görüp taşra atdı ve Ṭūṭi-i Ḥekīm'i eline alup bakarken ol öli ḫıyās idüp taşra bıraḫdığı ṭūṭilerün cümlesi def' aten ḫanād açup havāya ḫıḫdılar. Şayyād bu ḫālī müṣāhede idüp 'Ey meded! 'Āḫıl alup aḫçe idecek ṭūṭiler ḫile⁶³ idüp uçup gitdiler. Bu aḫmak ṭūṭi ḫile itmege daḥı ḫādir olmayup ḫalmış böyle nuḫūset ḫod ne aḫçe idecek. Bunı diridür diyü baḫmadan ise ol ṭūṭilere bir ḫoşça naḡar idüp cümle ḫilelerine vāḫıf olamadum.' didi. [39B] 'Bārī bunı helāk idüp intikām alayum.' diyü Nīce ḫaldırup yire urmaḫ istedi ise Ṭūṭi-i Ḥekīm ḫavfindan 'Bre meded şabr itdi. Māluña ziyān itme.' diyü ḫaḡırdı ise Şayyād yere urmağa ḫıyamayup elinde ṭutdı. Ṭūṭi-i Ḥekīm kendü kendüye naṣīḫat idüp eyitti: 'Bir ḫazādur ki giriftār oldum. Çāresi şabr u Cenāb-ı. Ḥaḫḫ'a şükr itmekdür ve eger

⁶¹ Kur'ân-ı Kerīm, Bakara Sûresi, 2/156, "Biz Allah'ın kullarıyız ve biz O'na döneceğiz, derler."

⁶² Ölmeden önce ölünüz (Yılmaz, age.: 696).

⁶³ Tekrar edilen kelime, metin akışını bozmamak için yazılmamıştır.

şayyâda kendümde olan fazîleti bildürsem bir şey itmez diyü ucuz bahâ ile beni bir nādân-ı fakîre şatup ‘ömrüm âhir olıncaya degin fakr u fâka içinde kaluram ve habsden âzād olmağ dağı muhâl olur. İmdi mağûl olan budur ki kendümün kemâlini buña i‘lâm [ideyüm]. Pes şayyâd bende kemâl müşâhede idince ucuz bahâ ile virmez ve kimse dağı bahâ yetişdire[mez]. Kâtı şübhe beni erbâb-ı devletden pādşâh veyâhüd vezîr alır. Eger tâli‘üm baña medâr idüp pādşâh naşîb olursam zihî devlet ü ‘izzet baña yüz gösterir ki gûn-â-gûn ni‘metler ile mütena‘im oluram ve kerem-i pādşâhîde âzād olmağ ümîdi dağı vardır. Âzād olmaz isemde râzıyam. ‘Hidmetü’l-mülûki nişfü’s-sülûki’ diyü buyurulmuşdur. Pādşâhlara hizmet bâ‘is-i rif‘at dünya vü âhret ve pādşâhlar yüzine bakmağ ‘inda’llâh ‘ibâdetdür. Bâ-huşûş pādşâhlara hulûş u şadâkat ile hizmet idenler dünyada ahrânına fâik [ve] ahretde rahmet-i Hakk’a lâyık olurlar. Hemân mağûl kendi faziletümi şayyâda beyân ideyüm diyüp şadef dehân açdı ve kelâm-ı dürer-bârin şayyâdın üzerine saçdı ve eyitti: ‘Ey Şayyâd! Takdîr-i Rabbânî ile saña ben naşîb oldum. Cemî‘ ahvâlüm kazâ vü kadere râzıyam ve sen dağı ol firâr iden tûtiler için elem çekme. Elden çıkan ni‘mete gam çekmek nâ-dânlıkdur. [40A] Kısmetden ziyâde bir şey olmaz. Bâ-huşûş Cenâb-ı Mevlâ Kuran-ı ‘azîm sa‘âdet-i ihtivâsında ‘er-rezzâk ‘ale’llâhi’ diyü buyurmuşdur. Her kişinün kısmetin rûz-ı ezelden takdîr ü taksîm itmişdür ve dağı ol kaçan tûtiler nüfûs-ı bilâ-fâ’ide biraz eşhâş-ı zâ’ide idiler. Anlardan ne fâ’ide hâşıl olacağdur. Anların mecmû’ından hâşıl olanı benden hâşıl olur. Ben tabîb-i şâdık u bende-i şâdıkam. Aslâ bir tabîbün idemediği ‘ilâcı lutf-ı Hakk’la ben iderem. Zinhâr beni ucuz bahâ ile virme. Ziyâde bahâ ile virüp akçe mi zarûretüne harc idüp sen dağı marâz-ı fakrdan şifâ bul.’ diyüp envâ’-ı feşâhat u belâgat ile buña beñzer ol kadar kelimât itdi ki şayyâd mütehayyer oldı ve hezâr sürûr-ı neşâtla Tûti-i Hekîm’i bâzâra götürüp ‘Envâ-ı emrâzına ‘ilâc itmege kâdir ‘âlim ü ‘âkıl u şâ‘ir ve lezîz müşâhabat itmekde mâhirdür.’ diyü dellâl gezdirdi. Tûtinün kafesi yanına gelüp kelimâtını işiden âdem ‘âşık olup bahâsını arturdu. Ve’l-hâşıl birkaç gün bu hâl üzere bâzâra gelüp gitdi. Kimse bahâsını virüp alamadı. Âhir bu ahvâli şehrin pādşâhının sem‘-i hümayunına vâşıl oldı. Meger şehir-i mezbûrın pādşâhı bir ‘illete mübtelâ idi ki bir hekîm ‘ilâc idemedi. Bu cihetden gâyetden mahzûn idi. Hemân tûtinün hekîm idüğün bildüğü ve işitdiği gibi ‘Belki Cenâb-ı Şâfi baña bu yüzden şifâ vire.’ diyü bu tûtiye müşteri oldı. Pes Tûti-i Hekîm’i alup pādşâha getürdiler. Pādşâh tûtinün şükker-i güftârından hazz idüp bir marzî‘ altun kafes yapıdurup içine koydı ve envâ’-ı gıdâlar ile terbiye vü ri‘âyetine [40B] meşğûl oldı. Tûti-i Hekîm dağı pādşâhuñ marâzına mu‘âlece itmege

başlayup birkaç dürlü ma‘cün u şerbet terkîbi sevķ idüp yapdurdı ve pādşāha yedürdi. Gün-be-gün pādşāhuñ maraızı şifa bulup gitmege başladı. Pādşāh katında tūtî sözinde⁶⁴ şadık çıkup sâ‘at-be-sâ‘at kadr u mertebesi izdiyād oldu. Ammā tūtîñüñ dā‘imā ‘aql u fikri evlād u ensābı tarafında olup cevāhir kafesi kendüye zindān olmışdı ve ‘Pādşāhuñ kendi nefesine ‘ilāc itdügüm cihetden elbetde baña maħabbet itmişdür. Beni āzād itmek degül belki evlādlarum ziyāretine bile izn⁶⁵ virmez. Egerçe velî-ni‘metümdür. Hızmeti bā‘iş-i rif‘at ve du‘ā-yı hayrı ser-māye-i sa‘ādetdür. Ancak ‘*Hūbbü’l-vaṭanı mine’l-īmāni.*’⁶⁶ fehvāsı üzere ārzü-yı vaṭan cānuma kār itmişdür. Bir hoşca hîle vü sühütle habs-ı kafesden hālāş olup vaṭan-ı aşliyye revāne olmaķ ma‘ķıldür.’ diyü mülāhaza idüp pādşāhuñ maraızınıñ def‘i içün bir yağ terkîbi söyledi. Pes etıbbā-yı hıket-şinās tūtîñüñ emri üzre dühn-i mezbūrı yapup huzūr-ı pādşāhiye getürdiler. Tūtî eyitti: ‘Pādşāhum! Bu yağı mübārek ṭabanlarınuñ altına sürsünler. Cemî‘ ‘urūķ [u] ā‘zāya neşf ider ve bi’l-küllîye maraız def‘ olur. Ancak pādşāhumdan niyāz iderem ki bu ‘abd-i bî-miķdārını bu hızmetle şeref-yāb eylese ki bu vesîle ile mübārek kadem-i hümāyūnuña yüzüm gözüm süreyüm. Kıyāmete degin hānedānum ve evlād [u] a‘vānum bu fahr ile iftiħār etsünler.’ didi. Pes tūtîñüñ firār idecegi pādşāhuñ ḥatırına gelmeyüp emr itdi. Kafesi açdılar. Hemān Tūtî-i Hekīm kafesi açuķ gördüğü gibi cānib-i ‘ulvîye pervāz idüp köşķüñ şaçağına çıkdı kondı [41A] ve eyitti: ‘Pādşāhum! Hāķķ te‘ālā Hāzretleri vücūd-ı şerîfūñüzü ḥaṭālardan maşūn u maḥfūz eyleye. El-ḥamdüli’llāhu-‘aliyyü’l ‘alā-vücūd-ı şerîfūñde kaṭ‘ā ‘illetden eşer ve maraız-ı mahūdeden eşer kalmamışdur. Nān u ni‘metüñ çok yedüm. Baña ḥelāl eyleyesin. Cenāb-ı Hāķķ’a emānet itdüm. İzn-i hümāyūnuñla vilāyetüm tarafına giderüm.’ Didi. Pādşāh gördi ki tūtî hemān uçup gitmek ister. Cān başına şıçrayup eyitti: ‘Ey tūtî-i vācibü’l-ıķram! İşıtmedüñ mi ki ‘İnneme’l-iḥsāne illā bi’t-tamāmi.’ dimişlerdür. Niçün evzā‘-ı hayrı tağyîr idüp hızmet-i lāzımda takşîrāt idersin. Huķūķ-ı ni‘amı bilmek ve ‘uhdesinden gelmege sa‘y itmek hud farz-ı ‘ayndur. Sen ise terk ile şaḥib-i ni‘mete zarar gelecek hızmeti terk idüp benüm vücūdımıñ ‘ilācını nā-tamām bırağup gideyorsun. Bu cins-i bî-vefālîķ senüñ fazl u ünvānuña ve kemālātuña düşer mi?’ didi. Tūtî eyitti: ‘Pādşāhum! Senüñ vücūd-ı şerîfūñde aṣlā maraız kalmadı. Bu görünen eşerler daḥı ba‘de’l-yevm kendü kendüden def‘ olur gider. Senüñ huzūr-ı hümāyūnuñ da bulunmaķ ile hıç ḥācet yoķdur.’ didi.

⁶⁴ “‘aql u fikri evlād u ensābı tarafında olup cevāhir kafesi” cümlesi mütercim hatasıyla yanlış satırda yer almıştır. Metin akışını bozmamak amacıyla bu cümle tekrar edilmemiştir.

⁶⁵ Kelime, vokal kullanılarak izīn (الذين) şeklinde yazılmıştır.

⁶⁶ Vatan sevgisi imāndandır (Yılmaz, age.: 308).

Pādşāh eyitti: ‘Bildüm ki gönülün nefret idüp gitmek istersin. Çünkü kafesden hazz itmedünse bārī şehriñ bağ u būstanında istediğün yerde tavattun eyle.’ didi. Tūṭī eyitti: ‘Pādşāhumuñ sem‘-i şerīfine bu nükte irişmedi mi ki bī-gāne ile būstanda olmağdan ise dostlar ile zindānda olmağ yegdür ve hayrlıdır.’ didi. Pādşāh te‘essüf idüp ‘Bārī gel aşağı senünle vedā‘laşayum.’ didi. Tūṭī eyitti: ‘Ben öyle nā-dānlardan degülem ki beni hīle ile dāma giriftār idesin. Hayf ki ol ahmağ avcı benüm kıymetümi bilmedi. **[41B]** ve pādşāhum dağı kıymetümi bilmedi. Benüm kanādumda biñ dürlü hüner gizlüdür. ‘İlm-i iksīr ve ‘ilm-i simyā ḥod ‘ilmüm ve şan‘atumdur ve ‘ale‘l-ḥuşuş ḥavāş-ı eşyayı ḥüb bilürem. Cümleden beri bir ot vardır. Eger bir âdem anı döğüp şuyını gözine çekse o kişi cemī‘ ins ü cinni görür anı kimse görmez ve ‘ilm-i defīneyi ḥod ziyādesiyle bilürem. Yir altında olan emvāl u cevāhirden cümlesi baña rüşendür ve beni demür kafes içinde muhāfaẓa itmek gerek idi. Hayf kim kıymetüm bilinmedi. İmdi pādşāhum senün rızāñ olsun olmasun ben elbetde giderem. Ancak senün nān u ni‘metün yidüm. Luṭf eyle baña izn⁶⁷ vir ve ḥelāl eyle. Ben dağı nefsi-nefiseñüze itdiğüm mu‘ālece vü ḥizmeti ḥelāl ideyüm.’ didi. Pādşāh-ı Kāmrun dağı ne işlesün. Zāruri ḥelāl idüp izn virdi. Tūṭī-i ḥekīm dağı andan pervāz idüp evlād u ensābı müşāhadesi ile dīdesin rüşen ve ḳalb-i maḥzūnı şen idüp bu ḥikāye‘-i dil ārām dağı bu maḥalde tamām oldı. İmdi ey Māḥşeker! Bu ḥikāyemi anuñçün temşīl idüp getürdüm ki tā ma‘lūmuñ ola. İki başdan maḥabbet olmaduḳça şübüt bulmaz. İşte bu ḥikāyeden añlandığı üzre Tūṭī-i Ḥekīm‘de maḥabbet olmayup ancak yalnız pādşāhda olan maḥabbet fa‘īde virmeyüp sonunda ayrılmağ muḳarrer oldı. İmdi ey Māḥşeker! Yalnız senün maḥabbetün kifāyet itmez. Ma‘şūḳuñ dağı saña maḥabbeti lāzumdur. Kaçan ki maḥabbet iki başdan ola. Ol zevḳe mu‘ādil olur zevḳ bu ‘ālemde ḥalk olınmamışdır. Meger cennetde ola. Kıyās i[t]digüm budur ki senün ne mertebe ḥulūş üzere ma‘şūḳuñ maḥabbetün var ise anuñ saña maḥabbeti beş kat ziyāde olmağ gerek. Zīrā sende olan **[42A]** ḥüsn ü leṭāfet ve behcet ü zarāfet kimde vardır. İmdi ḥiç te‘ḥīr itmeyüp hemān bu sâ‘at firūzda maḥbūb ṭarafına reftār idüp birbiriñüze murād virüp murād alasız.” didi. Māḥşeker dağı şād u ḥandān ṭaşra çıkdı. Gördi ki tūṭī-i şems kafes faluñdan çıḳup bālāya pervāz itmekdedür. Ol gice dağı murād ḥāşıl olmayup maḳşūd aslı ḡayrı giceye te‘ḥīr olmağ iḳtizā eyledi. Pes Māḥşeker ol gün dağı aḥşama dek şabr idüp hemān aḥşam olduğu gibi tūṭīñ yanına gelüp “Ey yār-ı ḡarum ve ey benüm maḥrem-i esrārum!

⁶⁷ Kelime, vokal kullanılarak izīn (الذين) şeklinde yazılmıştır.

Beyt: Āh kim derd-i derūnum kıssası gelmez dile

Ugradum farīg gezerken bir devāsuz müşkile

‘Acebā bu firķate bir nihāyet olmaz mı? Firķātūn her bir sā‘ati bir yıl kadar gelür ve şeb ü rüz zülf-i ruhsārı hayāliyle aqlum gider gelür. Ammā luṭf eyle benüm derdime bir dermān idüp esrārımı daḥı hıfz eylemek ḥuşuşında bezl-i cān eyle.” didi. Pes tūtī sūhandur. Ḥaḳḳa’ ḥīleye zīb ü fer virüp eyitti: “Āh Māhşeker! Bu ne bī-ma‘nā kelāmdur ki söylersin ‘aşḳdan dem urup yine bī-gāne mu‘āmelesi idersin. ‘Aşḳuñ ādābı bu mıdır ki bu kadar günden beri ma‘şuḳuñ intizār çekdirirsin. Hemān ḥavfım budur ki böyle ta‘allül iderken nā-gāh Ḥ‘āce Sā‘id çıkagelüp sen zevcūñe vāşıl ve senūñle zevcūñuñ murādı ḥāşıl olup hemān ma‘şuḳ [u] maḥbūbuñuñ çekdiği intizār yanına kalur. Nitekim ağacdan yapılan kız ‘uşşāḳuñ nizā‘ını kaşd içün yine aşlına rücū‘ idüp ‘uşşāḳuñ maḥrūm kaldığı gibi beg-zāde-i derdmend nār-ı ḥasrete iḥrāk olur.” didi. Pes Māhşeker su‘āl **[42B]** itdi ki: “Nicedür ol ḥikāye?” **[Ḥikāye]** Tūtī eyitti: “Aḥbār-ı selefde şaḥīḥ rivāyet ile naḳl iderler ki bir dülger ve bir kıyumcı ve bir derzi ve bir zāhid bu dört nefer kimseler seyāḥat itmege ittifāk idüp yola çıktılar. Birkaç zamān seyāḥat itdiler. Ḥikmet-i Ḥudā bir gün bir ḳorḥulu tağıstānda gicelemek iḳtizā itdi. Ammā bunlar ba‘zı mūzī ḥavfından nevbetle uyumak içün ittifāk itdiler. Pes ittifākā dülgeri nevbetci kıoyup üçi yatup uyudılar. Ba‘dehu dülgerūñ daḥı oturmaḳdan uyḥusı ğalebe idüp def‘-i nevm itmek içün dülgerlik āletini eline alup ve bir nāzik ağac kesdi ve ol ağacı pāk yonup baş ve el ayak yapup bir kız taşvīrin itdi. Pes beklemek nevbeti kıyumcıya geldi. Kıyumcı daḥı oturarak uyḥusı geldi. Ḳarşusına baḳup ol dülgerūñ yapıdığı taşvīrini görüp dülgerūñ ḥünerine taḥsīn ü āferīn itdi. Kıyumcı daḥı uyḥusı def‘i içün şan‘at izḥār idüp kız şüretine küpe vü bilezik ve sā‘ir ‘ünvānuñā ‘avratlara lāzım ola[n] zīneti yapup tamām tertīb ve zīnet itdi ve nevbetūñ vaḳti tamām olup nevbet beklemek derzīye geldi. Derzīyi uyandırıp kendi yatdı. Pes derzī daḥı ḳalkup ol şüret-i ‘acībeyi görüp ḥayrān oldı. ‘Baña daḥı lāyık olan şan‘atım izḥār itmekdür.’ diyüp ol kızuñ ḳāmet-i zībāsına göre ra‘nā ḥil‘atler biçüp başdan ayağa değin giydürdi. Şöy[le] ki bilmeyüp gören zī-rūḥ şanurdı. Hemān bir cānı eksik bir rūḥ-i muşavver idi. Pes derzīnūñ daḥı nevbeti tamām olup zāhidi uyandırdı ve derzī uyḥuya vardı. Zāhid **[43A]** daḥı uyḳudan uyandı. Göz açup ol şüret-i masnū‘ayı müşāhede itdiği gibi ḥalvetde nūr görmişe dönüp ḳalıbuñ yanına geldi. Ne görse ki? Bir şüret-i zāhid. Ḳarīb ve bir naḳş-ı

garībdür ki mihrāb-ı ebruvānı kıble'-i āşıkāne ve la'l-i leb [ü] 'izārı⁶⁸ dil ü cāndur. Der-hāl dergāh-ı mülk-i müte'āle el kaldurup 'Ey kuvveti çok kudret[i] çok Hazreti Bārī! Zāt-ı pāk-i Ādem'i ketm-i 'ademden şahırayı vücūda getüren sensin. Kurumuş ağacda meyva bitüren sensin. Hudā! Kemāl ü keremüñden niyāz ideren ki refīklerüm yanında beni maḥcūb itmeyüp bu kalıb-ı bī-rūḥa cān virüp luṭfuñla iḥyā ve lisānuñ ḥamd u şükr gele gūyā kıl.' diyü tazarru' ve niyāz idince zāhid pāk-i tıynet müstecābü'd-duā' olduğına binā'en Hudā-yı Lā-yezāl luṭf u keremiyle ol kālība cān virüp iḥyā itdi. Pes bir duḥter-i pākīze-i āḥter olup servi gibi refṭāra ve tūṭi gibi güṭṭāra başladı. Ba'dehu şabāḥ olup āftāb-ı 'ālem-tāb ile rüy-ı 'ālem münevver olduğu gibi ol dört refīküñ nazarı ol şanem-i dil-rübāya düş olduğu gibi ol sā'at her biri zencīr-i zülfinüñ dīvānesi ve şem'-i ḥüsninüñ pervānesi olup beynlerine 'azīm gavgā vü nizā' düşdi. Dülger eyitti: 'Bünyādına sebep benüm. Baña lāyıkdur. Sizüñ 'alākañuz yokdur. Kuyumcı eyitti: 'Ben üzerine zer ü zīver şarf itdüm. Māl ki şakīḳ-i rūḥdur yolına fedā itdüm. Ma'nā mülk-i yemīnümle ben mutaşarrıf oluram.' didi. Derzī eyitti: '[Ben] dahı akçe şarf idüp gün-ā-gün ḥil'atler geydürdigüm ḥasebiyle tamām ḥüsn [ü] cemālī kemālce idüp maḥbūb olup nefḥ-i rūḥ ile mergūb olınmağa sebep oldum. Baña lāyıkdur.' didi. Pes zāhid eyitti: 'Ey aḥmaḳlar! Bu kız baña lāyıkdur ki ben kırk yıllık 'ibādetümüñ āşarıdur. Cenner-i a'lāda mev'ūd olan ḥūrilerden **[43B]** bu baña bir numūnedür. Benüm Ḥaḳḳ-ı şarīḥümdür.' didi. Ve'l-ḥāşıl bunlaruñ da'vālar[1] faşl olmayup ḥākim-i şer' ḥuzūrına gidecek oldılar. Nā-gāḥ gördiler ki qarşudan bir seyyāḥ dervīş gelür. İttifāḳ ile anı kādı kılup her ne ḥükm iderse rāzı olacak oldılar. Pes dervīş[i] çağırup mā-cerāyı tafşīl üzere takrīr itdiler. Hemān⁶⁹ dervīş duḥterüñ cemālīne nazar itdüğü gibi kızuñ 'aşkına giriftār olup ney gibi nāle[n]de vü zār olmağa başladı. Dervīş kendi derdine çāre itmek kaydına düşüp bu dört nefer kişilere bakdı ve eyitti: 'Behey Müselmānlar! Zihī ḥamāḳatdür ki söylersiz ve 'acebā Hudā'dan ḥavf itmez misiz ki buncılayın ef'āl-i kabīḥayı irtikāb idüp benüm şer'an menkūḥamı ba'zıñuz 'ağaçdan yondu[m] ve ba'zıñuz ben du'ā itdüm dirsiz. Bir söz söylersiz ki 'aḳlen ve şer'an istimā'ı cābet degüldür. Bu ḥatunum benüm ḥatunum idi. Bu eşvābı ben yapdurdım. Ancak birkaç gündür ki beynümüzde bir cüz'ī nizā' vāḳi' oldı. Bir gice baña darılup ḥānemden çıḳup gitdi. Bulmaḳ sevdasıyla terk-i diyār idüp seyāḥati ihtiyār itdüm. İmdi bī-ma'nā cevāb söyleyüp ḥalkı kendüñüze güldürmenüñ ma'nāsı nedür.' diyüp dervīş cümleden

⁶⁸ Tekrar edilen kelime, metin akışını bozmamak için yazılmamıştır.

⁶⁹ Tekrar edilen kelime, metin akışını bozmamak için yazılmamıştır.

ziyāde da‘vācı oldu. Pes bunlar beş nefer da‘vācı olup bu nizā‘ vü huşūmet ile bir şehre geldiler. Toğrı şehrūn şubaşısı hānesine [gelüp] ahvāllerin nakl itdiler. Şubaşı kıızı gördükde anlardan ziyāde biñ cān ile ‘aşık [u] dildāre olup eyitti: ‘Keydi hā’īn harāmīler! Bu ‘avrat benüm büyük birāderimūn hatunı idi. Hāramīler qarındaşımı öldürüp ve hatunını almışlar idi. Kātı çokdan nām [u] nişānı ‘ayān olmamış idi. **[44A]** El-ḥamdüli’llāhu te‘ālā kan yabānda qalmaz. Kendi ayağıñuz ile geldiñüz.’ diyüp cümleden kavī da‘vācı olup ve bunları şer‘-i şerīfe da‘vet idüp kādı huşırına getürdi ve her birisi müdde‘āsını kādı efendiye beyān itdükde kādı bir def‘a kızuñ yüzine bakdı. Gördi bir duhter-i zarīf-simāt başdan ayağa şīve vü harekāt. Kāmet tırdugunca āfet idi. Yürise sūziş-i kıyāmet idi. Müjdeler fitne‘-i zemān u zemīn ğamze‘-i kāfir āfet-i dil ü dīn germ idüp tāb-ı ‘aşk bāzārı oldu. Biñ cānıyla harīdāri itdi deryā-yı şevk-i cāna hücum olmadı. Paydār-ı sedd-i ‘ulūm meyl ü ‘iffet hışārını bozdı. ‘Aşk u şun‘u vakārını bozdı. Hemān kıızı kendüye almak kaydına düşüp eyitti: ‘Ey nā-dānlar! Bu cins-i da‘vā, da‘vā-yı bürhānları ki idersiz. Bu duhter-i pākīze-i āhter benüm hāne-i perverdem ve küçücükden beri evlādum gibi beslerdüm cāriyemdür ve bu üzerinde olan zīr ü zīveri ve libās-ı letāfet-güsteri alup yaramaz iğvāsıyla beni terk itmişti. El-minnetü’llāhu sizūn himmetiñüz ile bulunup makşūdum hāşıl oldı in-şā’allāhu te‘ālā Allah katında bu hizmetiñüz zāyi‘ olmaz.’ didi. Pes bu dört refīk gördiler ki kādı bunların başlarına kazā‘-yı āsmānı ve bir belā-yı nā-gehānı oldu. Bir vechle kādı efendinūn def‘i qabil degül. Zāhīde teveccüh idüp kādıya cevāb virdiler. Pes zāhid kādı efendiye eyitti: ‘Ey Mevlānā! Seccāde‘-i Resūl‘de otursın. Lāyıkdur ki Müselmānların da‘vālarını faşl itmeyüp hatuna ‘alāka idesin ve cebren ‘Benüm cāriyemdür.’ diyü ellerinden almak istersin. Yarın huşūr-ı Hāk‘da ne cevāb virürsin?’ didi. Pes kādı dönüp zāhīde eyitti: **[44B]** ‘Ey şūret uğrısı harām-zāde! Halkı aldatmak için kıyāfetūni tebdīl itmişsin ve meşhūr meşeledür ki yalāncıda kuvvet-i hāfıza lāzım olduğu gibi rāy‘-ı şā’īb ü fikr-i sākḫ daḥı lāzımdur. Senūn ḥod ne ‘akluñ var ne fikrūñ var. Bir aḥmak ādeme beñzersin. Behey dīvāne! Bir kızb idersin. Bārī münāsebeti ile söyle hīç ağaçdan ādem olur mı?’ didi. ‘İmdi bī-ma‘nā da‘vāyı terk idüñ. Ben cāriyemi buldum. Siz varuñ gidüñ.’ didi ve cemī‘ vilāyet halkı bu da‘vāyı diñlerler idi. Ba‘dehu zāhid eyitti: ‘Efendim! Bizim ahvālımız ‘aynī ile a‘yān-ı Ḥorāsān ile Dervīş Hevāyī hikāyesine beñzer.’ didi. Kādı su‘āl itdi: ‘Nicedür ol hikāye?’ **[Hikāye]** Zāhid eyitti: ‘Diyār-ı Ḥorāsān’uñ a‘yānından bir devletlü kendi akranı vilāyet ulularına ziyāfet idüp gün-ā-gün ta‘āmlar ile āyīn-i ziyāfet tamām olduğda meclisleri germ-ā-germ olup muşāḥabet ü muḥāvere

vü mülâ‘abe olunurdu ve gâ[h] Dervîş Hevâyî seyâhâti vaktinde zuhûr iden sergüzeştleri ve tevârîh-i selefde vâki‘ olan mülûk-ı mâziye ahvâlinden hikâyât-ı ğarîbe vü temsîlât-ı ‘acîbe nakl idüp her nükteyi biñ bāb ve her bābı biñ kitāb iderdi ve ehl-i meclis tamām mertebe zevk-yāb olup kelimâtı ğidā-yı rūhānī ve nüktelevi zevk-i cāvidānī olurdu. Nā-gehān meclisde hāzır ola[n] āgāhlardan birinüñ derünü deryāsını bir rûzga[r]-ı muhālif temevvüce getürdi ve ol devlet[l]iler anuñ eleminden hayli burıldı, şarıldı. Ammā bir vechle zabtı mümkün olmayup hādeş vāki‘ oldu. Ammā erbāb-ı devletden birine kimse bir sū’-i zann itmeyüp cümlesi derdmend Dervîş Hevâyî’ye göz diküp dervîş eyitti⁷⁰ [45A] diyü gülüşüp Dervîş Hevâyî’i ‘azīm hicābda kōdılar. Pes Dervîş Hevâyî hicābdan helāk mertebesine varup ‘Ey devletliler! Bu hādişe benden şādır olmadı. Eger şādır olmuş olaydı ikrār idüp ve bu beytle i‘tizār iderdüm.

Beyt: Çün şikem olmuşdur zindān-ı bād bādı

‘Ākıl bağlamaz eyler güşād çün gūyuñ burmağ ider cāna zarar herçi-bād-ābād bādı şalıver ve bu derün insānda keşret-i ta‘āmdan hāşıl olan rûzgār bir ekşi şüret habīs sīret kişiyē beñzer anı alıkoğak olmaz dir idim. Nitekim dīmışlerdür ‘Yanuñdan ekşi şüretli kişi çün isteye gitmek öñine el tutup cā’iz degüldür anı men‘ itmek.’ Ammā Hudā ‘alīm ü danādur ki bu fi‘l benden şādır olmamışdur ve sizler benden şādır oldu şandığıñızdan ğāyet hicāb itmişemdür. Ammā el-ğamdüli’llahu te‘ālā ol hādişeyi idenden utanmamışam. Zīrā sizler benden zuhûr itdi [diyü] kıyās idersiz. Ancağ şāhib-i hādişe bilür ki kimden zuhûr itmişdür.’ diyüp def‘-i hicāb itdi. ‘İmdi bu meclisde hāzır olup hāqīkat-i hāle vukūfı olmayanlar sizüñ kelāmuñuzu gerçēk kıyās iderler. Ammā yine kendüñüz ve biz bilürüz ki keyfiyyet-i hāl nicedür. İmdi Tañrı’dan kōrkup ve peygamberden hicāb eyle. Da‘vāyı⁷¹ şer‘iyle faşl eyle.’ didi. Kādı zāhide ve zāhid kādıya hemān dillerine geleni söyleyüp bir ‘azīm ğavğā kōpdı. Āhir-kār muhāvereleri muhārebeye tebdīl olup bu yedi nefer kimse ‘aşğ belāsiyla kan itmek mertebesinde ğavğā vü ceng itdiler. Pes şehrüñ ‘uğalāsı bir yire cem‘ olup bunları şulh itmek istediler ve eyittiler: ‘Behey ümmet-i Muhammed! [45B] Sizüñ da‘vāñuz faşl olunmaz bu müşkilleri bir kimse hāl itmez. Cenāb-ı Bārī celle şānuhū lutfuyla feth-i da‘vā eylese. Ancağ Hāzret-i Habīb-i Rabb-i Ğafūr hādiş-i şerīfinde

⁷⁰ Kelime, metnin 45A yüzünde tekrar edilmiştir.

⁷¹ Tekrar edilen kelime, metin akışını bozmamak için yazılmamıştır.

‘*İzā tehayyertüm fi ‘l-ümürü fe ‘s-te ‘inū min-ehli ‘l-kubūri*’⁷² buyurmuşdur. Pes sizünle mezārisdāna gidelüm. Siz du‘ā idün. Biz cümle āmin diyelüm. Ümīddür ki Cenāb-ı Perverdgār bu sırrı āşkār eyleye.’ didiler ve kalkup bu cümle gürüh mezāristāna vardılar. Buñda zāhid el kaldurup eyitti: ‘Ey kādīr ü tüvānā ve ey ‘alīm ü dānā! Bu da‘vānuñ aşlı nicedür bilürsin. İmdi kemāl ü keremūñden bu müşkili āsān eyle ve haq kime teveccüh iderse bellü olsun.’ diyüp ‘azīm ağladı ve du‘ā itdi ve cemī‘ hālāyık ‘Āmin!’ didiler. Meger kim ol du‘ā eşnāsında kız bir büyük ağaca arka virüp turmuşıdı. Der-hāl ağaç iki şakq olup kızı içine aldı ve yine ke‘l-evvelki gibi ağaç kapanup ‘*Küllü şey’in yerciu ‘ilā-aşlihi*’⁷³ sırrı āşikār oldı. İmdi nizā‘ vü huşūmet aradan kalkdı. Cümle ‘ālem bildiler ki ol dört kişinūñ sözi şādık imiş. Pes ol duhter-i maşnū‘a aslına rāci‘ olup ara yirde ‘uşşāk hā‘ib⁷⁴ ü hāsir kaldı. Bu hikāye-i ğayret-nümā bu maħalde tamām oldı. İmdi ey Māhşeker! Ben daħı havf iderem ki aşl erūñ helālūñ olan H‘āce Sā‘id nā-gehān çıkagele. Ol kız ağaca vāşıl olup ‘uşşāk maħrūm oldığı gibi sen daħı zevcūñe vāşıl olup ol ‘āşikuñ beg-zāde maħrūm ola. Pes saña lāyık olan budur ki vaqtūñi geçürmeyüp maħbūbuñ tarafına revāne olup birbirinüzden lezzet ala.” didi. Māhşeker daħı mesrūren ma‘şūk tarafına revāne olmağa ‘azīmet idüp taşra çıkdı.⁷⁵ [46A] Gördi ki şabāh olup zāhid-i hālvat-nişīn şems hānqāh-ı ufkdan nümāyān ve duhter-i maşnū‘a māh zīr fütāde pinhān olmuş. Elden ne gelür. Vuşlat-ı cānān irtisi giceye kaldı. El-kışsa pes Māhşeker ol gün bir yıla birāber gelüp biñ belāyla gücile aħşam idüp tahayyür-i ıztırābla Tūṭī tarafına baqdı. Tūṭī bunuñ kasāvet üzere idügin tuyup muqaddemce hīle tarafına sülük itdi ve eyitti: “Haq Sübhāne ve te‘ālā hāzretleri sultānumuñ ‘ayş u ‘işretini dā‘im ve her-bār ‘izz ü rif‘atde kâ‘im eyleye. Dün gice daħı haq naşīhati ferāmūş itmeyeyüm diyü kendimi unudup uzun hikāyeler nakl idüp sizi meşgūl itdüm. Meger şabāh olmuş imiş. İmdi hikāye diñlemek ile evkātı zāyi‘ itmek lāyık degüldür. Fırsat elden gider. Hemān ‘acele idüp bu gice maħbūb cānibine gitmege sa‘y u taqayyüd itmek gere[k]sin. Ben senūñ çün bu huşūşda sa‘y u ihtimām idüp ma‘şūkuña vāşıl olmağa himmet itmekde Şāh Behvāc gibiyem. Māhşeker eyitti: “Şāh Behvāc didüğüñ kimdür?” didi. Tūṭī eyitti: “Şāh Behvāc bir pādşāh-ı ‘azīmü’s-şān idi ki hem ‘ākıl u dānā ve hem hālīm ü selīm ve tüvānā idi. Dā‘im fuqarā vü zu‘afāya ve erbāb-ı hācāta

⁷² İşlerinizin içinden çıkamazsanız, ölmüşlerin (geçmişlerin) tecrübelerinden yaralanınız (Yılmaz, age.: 431).

⁷³ Her şey aslına döner (Yılmaz, age.: 500).

⁷⁴ Kelime, hā‘ib (حَائِب) şeklinde imlâ edilmiştir.

⁷⁵ Kelime, metnin 46A yüzünde tekrar edilmiştir.

merhamet idüp ve ašlā kullarınun ‘ayblarını yüzlerine urmazdı ve münacāt ehline şefkati ol derecede idi ki kapısına gelenlerden bir kimse mahrûm gitmezdi ve ma‘şûka irmesi muhāl olan bir ‘aşıq kapısına gelse be-her-hāl māl u cevāhir şarf idüp ol ‘aşıq ma‘şûkına nā’il olmağla mesrūr iderdi. Hattā bir def’a bir ‘aşıqı ma‘şûkına ırgürmek için cānını bile fedā itmişdür.” didi. **[46B]** Māhşeker eyitti: “Ey Tūtī hele māl bezl māl fedā itmek mümkündür. Ammā cān nişār itmek katı emr-i ba’iddür. Söyle bakalım nicedür ol hikāye?” **[Hikāye-i Ebū’l-mecd]** Tūtī eyitti: “Nākılān-ı ahbār ve rāviyān-ı āsār şöyle nakl u rivāyet iderler ki zamān-ı evvelde Bilsān şehrinde ‘allāme-i ‘aşrdan bir fāzıl-ı muhaqqıq var idi. İsmine Ebū’l-Mecd dirler idi ki. Şafha’-i derūnı zīver-i ‘ulūmiyla ārāste ve lisān-ı hoş-beyānı envā’-ı feşāhat u belāğatda pīrāste idi. Bir gün hücrelerinden çıkup şehrūn etrafını seyrān iderken bir bağçe kenārında gelüp içerüsüne nazar itdi. Gördi ki bağçenūn ortasında havz kenārında bir zerrīn taht kurulup üzerinde bir şahibetü’l-cemāl ve bir duhter-i melek-ḥişāl oturur ki behcet ü leṭāfetde görilmiş degül. Çehresi ayuñ on dördi gibi leme‘ān idüp karşusunda vāfir ḥüsnā cāriyeler nücūm-ı zāhire gibi el bağlayup tururlar idi. ‘Bu dil-ber ü cemāl kimdür?’ diyü su’āl itdi. ‘Şehrimizūn pādşāhınun kıızıdur.’ didiler. Ebū’l-Mecd’ūn ‘aklı başından gidüp ol dem cān u dilden ‘aşıq oldı. Ānen-fe-ānen āteş-i aşkı şu‘lelenüp güyā ki dīvāne oldı. Bildi ki bu derd-i ‘aşk elbetde kendüsini helāk itmek muḳarrerdür ve bir vechle vişāle irmek veyāḥūd bu derde bir devā itmek muhāldür. ‘Derd-i ‘aşkla ölmekden ise bārī varup ahvālūmi babası olan şāh babasına ‘arz-ı hāl ideyüm kızını Allah’uñ buyruğı üzre nikāhla isteyeyüm. Merhamet idüp virürse maḳşūdıma nā’il oluram ve eger virmediği şüretde soñı ğāzab idüp öldürmekden **[47A]** ğayrı daḥı ne işleyecekdür. Ben ḥod ol öldürmezden evvel bu derd-i ‘aşqdan ölürem. İki hālde daḥı ölmek benüm ḥāzırumdur. Her-çi-bād-ā-bād’ diyüp bir ‘arz-ı hāl yazdı ve içinde kıızı nikāhla istedi ve pādşāh-ı Bīlsān’a şundı. Pādşāh-ı Bīlsān’a ‘arz-ı hāl okındığı gibi ğāzab idüp ‘Tiz katl olsun.’ diyü fermān itdi. Ammā bir ‘akıl vezīri var idi eyitti ki: ‘Pādşāhum! Katl-i nefis itmek ḥuşuşında ‘acele itmek pādşāhlara münāsib degüldür. Belki dīvāne olmak gerek. Şabr buyuruñ. Ben varup bir kerre bakayum ve söyledeyüm ve ḥüsn-i def’le def’ ideyüm.’ didi ve Ebū’l-Mecd’i vezir kendi yanına çağurup söylendi ve didi kim: ‘Ey Ebū’l-Mecd! Bu ma’nā kelāmı niçün söylersin? Allāhu a’lem ‘aşkla senūn dimāguñ muhtel olup mecnūn olmışsın. Evvelā bilmez misün ki umūr-ı nikāhda kişinūn alacağı ḥatun kendinūn küfvi vü akrānı olmak gerekdür. Sen bir faḳir ādemsūn. İstedigūn ādem pādşāh kıızıdur. İmdi eger pādşāhumuzuñ kerīmesin

almağa murād idersün. Bir fîl yüki altun mehr-i mu‘accel getür ve pādşāhumuzuñ kızını saña alıvirelüm. Ancağ eger getürmekden ‘âciz olup bir dahı böyle qurı ‘arz-ı hâl virürseñ ve bu olmayacak sözi bir kimseye dahı söylerseñ pādşāh saña āmān virmeyüp qatlı itmek muqarrerdür.’ didi. Ebū’l-Mecd ise bir fîl yüki altun degül bir habbeye mālîk degüldür. Ammā ne işlesün? Qādir degülem dimeyüp ‘İn-şā’ allāh bir yük altun getürem.’ didi ve bu minvāl üzre ‘ahdleşüp ağlayarak yola revāne oldı. Vezîr gelüp bu tedbîrini ve bu güne def‘ itdigini Şāh-ı Bîlsān’a [47B] nakl itdi. Pādşāh vezîrûñ bu tedbîrini gāyet taḥsîn idüp āferîn okudı. Biz geledüm Ebū’l-Mecd - i derdmend derd-i ‘aşkla ḥaste ve bu firqat ḥaberi ile maḥzûn u dil-şikeste olup yürüdi.

Beyt: ‘Ādemi ‘aşk gör ne hāle koyar

Dāi’ mā muḳtezā-yı ‘aşka uyar’

Nā-çār belā-yı ‘aşka giriftār olup gördiği ādeme derdin söyleyüp ‘ilāc arardı. ‘El-ğarîḳu yeteşeb[busu] bi-küllî ḥaşış.’ vaḳfınca ġarîḳ-i baḥr-i firqāt olduğından her ḥār u ḥāşākdan sâḥîl-i vişāl ümîdin iderdi. Ammā aşlā bir kimseden derdine çāre bulamayup mest ü āvāre olup dergāh-ı Ḥaḳ’a niyāz idüp derdine dermān iste[r]di. Nā-gāḥ eḥibbāsından bir kimseye rāst gelüp ‘ādet-i qādîme üzre aña dahı aḥvālîni söyledi. Pes ol dostı buña merḥamet idüp didi ki: ‘Ey ‘āşîḳ-ı dildāre! Ğam çekme ki şifā-ḥāne-i Ḥudā’da bu derdün devāsı ḥāzır u āmādedür. Hemān bundan ḳalḳup Behvāc Şāh’unuñ dergāhına varup ḥālünü ‘arz eyle. Şāh Behvāc bir kerîmü’ş-şān u kerîmü’n-nefs pādşāhdur. Ümîddür ki senün ḥālüne merḥamet idüp bu ḳadar altunı saña iḥsān ide.’ didi. Ebū’l-Mecd dahı ol dostınuñ söziyle ‘āmel idüp yola revāne oldı. Pes Behvāc’uñ dergāhına gelüp bu aḥvālî ‘arz u i‘lām itdi. Şāh Behvāc bu aḥvālî vāḳıf olduğı gibi kemāl mertebe şefḳat idüp ağladı ve bî-tevaḳḳuf bir fîl yüki altunı ḥazānesinden çıkarup bir beyāz file yükledüp Ebū’l-Mecd’e teslîm itdiler. ‘Var Ḥudā işünü āsān eyleye.’ diyüp yolladılar. Ebū’l-Mecd-i [48A] derdmend altunı götürüp bi’t-tamām vezir-i ma’ḥudūñ eline Şāh-ı Bîlsān’uñ ḥazānesine teslîm itdi. ‘‘Acebā bu altunı buña kim virdi?’ diyü düşündiler baḳdılar ki sikkesinde Şāh Behvāc yazardı. Bildiler ki bu iḥsān ve bu ḳadar luṭf Şāh Behvāc’uñdur. Pes Ebū’l-Mecd’i def‘ itmek içün dahı güc teklîfe başladılar ve eyittiler ki: ‘Eger bu altunı saña virenün başını dahı getürebilürseñ tamām şecā‘at u bahādırlıḳ itmiş olursın. Ol zamān kızını saña virelüm.’ didiler. Ebū’l-Mecd maḳşūdınıñ ḥāşıl olmamasından me’yūs olup zārü zārü ağladı ve nā-çār olup Şāh Behvāc dergāhına gelüp aḥvālîni bi’t-tamām nakl itdi ve eyitti ki: ‘Ey pādşāh-ı ‘ālem! Baña i[t]dügün luṭf u keremi kimse kimseye

itmiş degüldür. Lâkin ol hâ'inler baña zulm u darb idüp ma'sûkumı baña virmemek içün altını aldukdan sonra altını virenün başını getür diyü olmayacak [şey] teklîf itdiler. Şimdi bu ifâdeden maşşûdum Hudâ hıfz eyleye şecâ'atle efendi efendimün mübârek başını taleb itmek degüldür. Ancak baña zulm idüp maşşûduma müsâ'ade itmedüklerini beyândur. İmdi beñ bu derdile helâk olmam muqarrerdür. Allâhu te'âlâ hazretleri efendimi dünyâlar durduqça sâlim ü bâkî itsün.' diyü du'â idüp sözini hatm eyledi. Şâh Behvâc hazretleri bu sözi işitdiği gibi derûnından bir âh u enîn idüp 'Ey Ebû'l-Mecd! Elem çekme! Şâh-ı Bîlsân'ın saña bu insâniyyetsizligidir.' Eyitti: 'Biz añlara merdânelik idüp bu yolda baş u cân fedâ iderüz. Cömerdlik hemân mâl ile olur degüldür. Belki cömerdligün i'lâ mertebesi cânıyla olan cömerdlikdür. Nitekim 'El-cûdu bi'n-nefsi akşâ gâyetü'l-cûdi' dimişlerdür. Beñ bu yolda başı kesdürmekden [48B] ictinâb ider degülem. Şimdi başımı kesdirüp saña teslîm iderdüm ve maşşûdumuz huşûlüne vesîle olmağa sa'y iderdüm. Lâkin qorqaram ki benüm başımı götürdükden sonra dağı murâduña müsâ'ade itmeyeler ve beñ dağı öldükden sonra derdüne dermân ider kimse bulunmaz. Hâ'ib ü hasir qalursın. Saña her vechle gâdr itmeleri muqarrerdür. Ancak ben senünle tebdîl-i şûret idüp ma'ân gidelüm. Şâh-ı Bîlsân'ın yanına varalum. Eger başımı kesdürmek kavli üzere muqaddemce kıızı saña nikâh iderlerse hemân başımı anda fedâ iderem ve eger yine müsâ'ade itmeyecek olursa evzâ'ına göre hareket olunup 'ilâcına himmet iderüz.' didi. Der-hâl libâsını tebdîlü'l-dîl idüp Ebû'l-Mecd ile yola revâne oldılar. Pes Şâh-ı Bîlsân'ın memleketine gelüp ikisi dağı dîvâna girüp 'arz-ı hâl itdiler. 'İşte Şâh Behvâc'ı getürdüm. Kıızı baña nikâh idün. Şâh Behvâc hâzırdur. Ba'dehu başını kesün.' didi. Hemâ[n] Bîlsân tahtının üzerinde Şâh⁷⁶ Behvâc hazretlerini gördiği gibi taht-ı hükûmetden aşağı inüp Şâh Behvâc'ın mübârek qademe yüzün sürdi ve 'Bilmezlik ile efendimi zahmete qoduq. Kuşûrımızı 'afv idesiz.' diyü 'ömr diledi ve 'Beñ senün kuluñam ve kızım dağı cari[ye]ñdür. Hemân ne şekl kuluña isterseñ nikâh idüp vir.' didi. Ta'zîm ü tekrîm ile Şâh Behvâc hazretlerini ve Ebû'l-Mecd'i hamâma qoyup başdan ayağa libâs-ı gün-â-günla giydürüp ve muqaddemâ getürdigi altını kıza cehâz itdi ve bir ol kadar cehâz dağı zamm itdi. Kıızı Ebû'l-Mecd'e nikâh itdi ve Şâh Behvâc'a dağı envâ'-ı tuhaf hedâyâ ve pîş-keş virüp tevqîr ü ihtirâm ile vilâyetine revâne eyledi. Ol şâh-ı 'âlî-şânun himmetiyle ol derdmend 'âşîk maşşûdına nâ'il olup [49A] ve bu hikâye anlardan eser qaldı." diyü Tûfî hatm-i kelâm itdi. Pes

⁷⁶ Tekrar edilen kelime, metin akışını bozmamak için yazılmamıştır.

Māhşeker eyitti: “Ey Tūtī! Hikāyetünden gāyet hazz itdüm. Ol Şāh Behvāc insāniyyetine ve luṭf u mürüvvetine hezār taḥsīn ü āferīn. Ḥaḳḳā ki ehl-i seḥā vü kerīm pādşāh-ı ‘ālī-himem imiş. Māl ile seḥāsına hīç söz yokdur. Ancaḳ kendi nefsinı fedā itmek ḥuṣūşı ol ḳadar yirinde degüldür. Zīrā bir ḳız için bir pādşāh-ı zī-şān bir āḥer pādşāhuñ ayağına varup ‘Kendümi bu yolda fedā iderem.’ didükde ol pādşāh anuñ murādına müsā‘ade itmemek ihtimāli yokdur ve bu ḥuṣūşuñ böyle idügin Şāh Behvāc’uñ ‘aḳlı daḥı şehādet idüp bu mülāḥaza ile Bīlsān Şāh’ına gitmişdür. Yoksa muṭlaḳā kendi nefsinı fedā itmek için gitmesi bu hikāyeden fehmi olunmaz.” didi. Pes Tūtī-i ş[ī]rīn kelām daḥı aḡaz açup eyitti: “Ey Māhşeker! Egerçe senüñ didüğüñ i ‘tirāz evvel emrde ḥāṭıra gelür. Ancaḳ Şāh Behvāc’uñ aḥvālını yüce bilen ādemlerüñ ḥatırına aṣlā bu mülāḥaza ḥuṭūr itmez. Zīrā Şāh Behvāc bir pādşāh idi ki bir vech üze māl u cān fedā idüp niçe biñ ‘āşık-ı dīl-figārı maḳşūdına ırgürmişdür. Ḥaḳḳā pīr-i felek-zedeyi duḡter-i perīye āşıl itmek ḥuṣūşında kendi nefsi nefisesini fedā itdügi kemāl mertebe keremine şāhiddür.” didi. Māhşeker su‘āl eyledi ki: “Nicedür ol hikāye?” **[Hikāye]** Tūtī eyitti: “Naḳl olunur ki Şāh Behvāc’uñ bir maḳbūl muşāḥibi var idi. Adına ‘Āzim dirler idi. Ol muşāḥibüñ kelimātından gāyet hazz iderdi ve her neden ṭab‘-ı ḥümāyūnı uşanursa uşanurdı illā ‘Āzim’üñ kelimātından uşanmazdı. Ammā bu ‘Āzim ḳumar oynamaḡa mübtelā idi. Şāh Behvāc’dan ne ḳadar iḥsān olurdu ise cümlesini ḳumar **[49B]** oyununa şarf idüp ve birazın daḥı deyn idüp gelürdi. Şāh Behvāc bunuñ taḳşīrātına baḳmayup hem borcını edā iderdi ve hem zīyādesiyle iḥsān idüp mesrūr iderdi. Dā’imā ‘Āzim’üñ aḥvālī bu idi. Egerçe Şāh Behvāc’uñ vüzerāsı ‘Āzim’i ayırmaḡ için sözler söylediler idi. ‘Pādşāhum! Bu ‘Āzim bir müsrif ü mübezzir kimsedür. Müsrif olan kimesne şeyṭāna ḳarındaşdur. İmdi şeyṭān ḳarındaşı olan kimesne meclis-i ḥümāyūnuña dāḥil olmaḡ münāsib degüldür.’ diyü şüret-i ḥaḳdan gelüp men’iñe sa’y itdiler. Şāh Behvāc aṣlā bunları dīñlemeyüp yine ke’l-evvel ‘Āzim’üñ muşāḥabetinden fāriḡ olmayup dā’imā laṭīfe vü muşāḥabet ü in‘ām-ı bī-gāyet iderdi. Ammā ‘Āzim düşmenler kendi ḥilāfına sa’y itdüklerinden ve şāhuñ mübālaḡa ile iltifāt itdüğinden gāyet maḥcūb olup bir gün ale’l-ḡafle ḳalkup terk-i diyār itdi ve ehl [ü] ‘iyālīn daḥı alup yola revāne oldu. Bir gün gidüp irtesi gün bir maḡāraya geldi. Gördi birḳaç ādem içinde ḳumār oynarlar idi. ‘Āzim’üñ ‘ırḳ-ı ṭama’ı ḥareket idüp bunlar ile ḳumār oynamaḡa başladı. Ol ḳadar oynadılar kim yanında bir aḳçesi ḳalmadı ve üç altun daḥı borc olup edāsı bir vechle mümkün olmayup ḥatunını rehīn ḳodı. Bir kimseden bir aḳçe daḥı almaḡ

muḥāl idi. Zīrā pādşāhdan ğayrı bir kimse aña akçe iḥsān itmezdi. Ne işlesün? Bi'z-zarūrī

Beyt: 'Kanda varam sāye-i serv-i bülendim var iken

Kime kul olam senūñ gibi efendim var iken'

diyüp⁷⁷ [50A] toĝrı Şāh Behvāc'ūñ dergāhına 'azīmet itdi. Yol ḥarāretinden ğāyet şuşayup dört cānibe şu arayup revāne oldu. Aḥşama dek gezdi. Şu bulamadı. Hele aḥşamdan soñra nā-gāh gözi taĝ eteginde bir kuyu gibi nesneye dūş oldu. Şu içmek ümīdiyle ol kuyunuñ üzerine geldi. Külāhın koĝa ve şarığın ip idüp içerüye şarkıtdı ve 'Acebā şuya indi mi?' diyü içerüye nazar itdi. Gördi ki kuyunuñ içinde bir şāfī cevāhir ile muraşşa' altun kürsi kurulmuş. Üzerinde bir kız oturur ki pençe-i āftāb gibi şa'sa-i cemālī kuyunuñ içini münevver itmiş ve karşıusunda bir za'īf ihtiyār oturmuş ki hemān vücūdī ḥayāle dönmiş karşıusunda bir büyük kazĝan içinde yaĝ kaynardı. O ihtiyār derdmeñ[d] kazĝanuñ altındaki āteşi yaglandırup ve kızuñ yüzine bakar idi. Der-ḥāl 'Āzim bu aḥvālī müşāhede itdüĝi gibi şaşup müteḥayyir oldu. Kemāl mertebe ḥayretinde[n] ḥarekete mecālī kalmayup elini daḥı çekmeyüp kızuñ yüzine bakaḥaldı. Pes ol duḥ[te]r-i şāhibetü'l-cemāl kürsiden yukarı bakup gözi 'Āzim'e dūş oldu ve 'Āzim'i Allah için şey ister dilenci şanup kolından bilezüĝini çıkarup külāhunuñ içine kōdı. 'Āzim bu aḥvāle müteḥayyir olduĝundan külāhın çekmeyüp yine kızuñ yüzine bakar idi. Kız kıyās itdi ki: 'Bilezigüñ biri azdur diyüp kabūl itmez.' şandı. Fi'l-ḥāl bir kolundan daḥı eşini çıkarup külāhuñ içine kōdı. Hele 'Āzim 'aqlın başına cem' idüp külāhı çekdi ve bilezükleri gördüĝi gibi 'aklı gitdi ki 'ömrinde böyle Şāh Behvāc'ūñ ḥazīnesinde bile aña muḳābil ü mānend cevāhir gö[r]memiş idi. Pes bunları alup toĝrı şehre [50B] geldi. Şabāḥ olduĝı gibi Şāh Behvāc'a varmaĝa ḥicāb idüp bilezigüñ birini kuyumcıya virdi. Hem-āñ kuyumcı bilezükde olan cevāhiri gördüĝi gibi 'Āzim'i tutup 'Señ bunı ḥıyānet idüp ḥazīneden çalmışsın.' diyü üzerine ĝavĝa ve hücum itdi. Halk bunlaruñ başlarına cem' olup 'Kimi na'lına ve kimi mıḥına kaḥar.' feḥvāsınca halkuñ her biri bir ma'nā virdiler. Āḥir-kār kuyumcı Şāh Behvāc'ūñ dergāhına gelüp 'Bir ḥayırsız buldum.' diyü 'arz-ı ḥāl itdi. Keyfiyyet-i ḥālī takrīr itdi. Şāh Behvāc kuyumcıyı çağırup 'Tutduĝun ḥırsızı getir.' diyü fermān itdi. Kuyumcı der-ḥāl 'Āzim'i ḥuzūr-ı şāha getürdi. Şāh Behvāc 'Āzim'i gördüĝi gibi bilüp 'Bize ḥırsız diyü getürdükler[i] bizim 'Āzim-i derdmend. Ancak birkaç gündür görünmezdi.' 'Acebā kanda gitdi ola diyü iftirāya ne sebebeden

⁷⁷ Kelime, metnin 50A yüzünde tekrar edilmiştir.

uğradı ola diyüp çağırdı ve aḥvālını su'āl idüp ḥātırın şordı ve 'Bu bilezük senüñ eliñe kıdan gitdi.' didi. 'Āzim-i derdmend daḥı aḥvālın min-evvelihı ilā-āḥire söyleyüp ve kıyuda gördüğünü naḳl itdi ve bu 'Bilezük o kıyu içinde taḥt-nişın olan kızuñdur.' didi. Şāḥ Behvāc bu aḥvāle 'aẓīm ta'accüp idüp 'Ey 'Āzim! Bilürem sen ḥilāf söylemezsün. Ancaḳ şimdi senüñle bile gitsek ol maḥalli bulabilür misün?' didi. Hem-ān-dem 'Āzim 'Buluram pādşāhum' didi. Der-ḥāl Şāḥ Behvāc ile 'Āzim gice olduğı gibi ol semte 'aẓimet idüp vāfir gitdiler ve gelüp ol çāhı bulup Şāḥ Behvāc içerüsine nazar itdi Fi'l-vāḳı 'Āzim'üñ didüğü gibi kıızı ve ol pīr-i za'īf ve bir kazğan yağı gördi. Şāḥ Behvāc [51A] Behvāc şabr idemeyüp kıyunuñ üzerinde[n] 'Kimsün?' diyü şordı ve 'aẓīm niyāz itdi. Kıız eyitti: 'Beñ perīler pādşāhınıñ kıızıyam ve bu karşımda duran pīr-i za'īf civānlığı vaktinden berü baña 'āşık olmağla altmış senedür bunuñ ḥātır[ı] için bu kıyunuñ içinde kaldı. Allah'dan korkup ve bu pīr 'āşık merḥamet itdüğümünden birağup gidemem ve ni'met-i vişālüm ile daḥı behremend itmege çāre yoḳdur. Zīrā biz perī ta'ifesiüz. Bizim cismümüz laṭif, benī ādemüñ cismi kesīfdür. Meger vücūdunuñ kesāfeti gitmek için şol kıynayan kazğanuñ içine girüp kesāfetin giderüp zer-i ḥālīş gibi sālīm olup ba'dehu zülāl ü vişālümle sīr-āb ol direm aña daḥı cür'et idemez. İşte bu minvāl üzre kaldı. Ne pīr-i za'īf kazğana girüp vuşlatuma nā'il olur ve ne beñ bu za'īf birağup gidebilürem. Keyfiyyet-i aḥvālümüz budur.' didi. Pes Şāḥ Behvāc pīr-i felek-zedeye 'Kazğana gir!' didi. Pīr eyitti: 'Girmek yanımda bir şey' degüldür. Ölmekden ictināb itmem. Ancaḳ girürsem kırkaram ki helāk olup maḥbūbumuñ cemālin müşāhededen maḥrūm ḳaluram. Ḥavfım budur.' didi. Şāḥ Behvāc eyitti: 'İmdi bu kazğan içinde olan şey insānı helāk ider mi yoḳsa bu def'a ğayrı ādem girüp tecrübe olınsa soñra señ girmege cür'et idebilür misün?' didi. Pīr-i felek-zede eyitti: 'Belī! Tecrübe olınsa girerdüm.' didi. Der-ḥāl Şāḥ Behvāc ḥazretleri bu yolda ol 'āşık için nefis-i nefisesini fedā idüp kendüyi ol varṭa-i helāke atdı. Hemān şoyunup ol kazğana girdi. Bir sā'at mīḳdārı ṭurup ṭaşra çıḳdı. Fi'l-ḥaḳīḳa kesāfet-i beşeriyye gidüp ḥālīş altuna dönmiş çıḳdığı gibi [51B] taḥtından aşığa inüp Şāḥ Behvāc'üñ ayağına yüz sürdi. 'Himmetüñe āferīn ki bir sā'at müşāḥabet itmekle vişālüme lāyık olduñ.' didi. Şāḥ Behvāc eyitti: 'Benüm maḳşūdum senüñ vişālüñe irmek degüldür. Ancaḳ şol pīr-i felek-zedeye cesāret gelsün diyü itdüm. Sen benüm dünyā vü āḥret kızum ol.' diyüp pīr-i za'īfe 'Gir!' diyü işāret itdi. Pīr-i mezbūr daḥı fi'l-ḥāl şoyunup kazğana girdi. Ol daḥı bir sā'at mīḳdārı ṭurup çıḳdı. Vişāle lāyık olup şafvet-i teemmī tāmme ve revnaḳ

tamām buldı. Şāh Behvāc’uñ elin öpdi. Şāh Behvāc dağı pīr-i felek-zedenüñ elin alup kızuñ tahtı üzerine çıkardı. Kız dağı kolın ‘āşık-ı şādıkunuñ boynına şalup

Beyt: Nāzla çün ol duhter-i fā’ik

Büseler virdi ki cānuma lāyık

ve ol ‘āşık maḥbūbına vāşıl olup kız dağı ‘āşıkunñ murādın ḥāşıl idüp ikisi dağı Şāh Behvāc’a du‘ā vü şenālar itdiler. Ol şāh-ı ‘azīmü’ş-şān şevāb itdüm diyü mesr[ūr] u ḥandān yola revāne olup yine muḥırr-ı şaltanat ve mesned-i ḥilāfetine cülūs itd[i] ve ‘Āzim’üñ ḥatunını dağı getürüp ba‘de’l-yevm ḳumār oynama[ma]k için tevbe virüp zevk u şafā vü ‘ayş u ‘işretlerine meşgūl oldılar ve bu ḥikāye dağı ol pādşāh-ı saḥīden yādgār ḳaldı ve ‘āşıqlaruñ murādı ḥuşūliçün kendi cānını fedā itdiği bu ḳışşadan nümāyān durdı.” Māḥşeker dağı “Ḥaḳḳā māl u cān ile saḥāvet idici cömerd ve kerīmü’n-nefs pādşāh imiş. Sözüüm yokdur.” didi. Tūtī eyitti: “Ey Māḥşeker! İşte beñ dağı senüñ maḳşūduñ ḥāşıl olup ma‘şūkuña vāşıl olmağa böylece [sa‘y] iderem. Ol ki Ḥaḳ te‘ālā müyesser ü muḳadder itmiş ola. Ancaḳ hemān bu sā‘at te’ḥīr itmeyüp maḥbūb tarafına [52A] revāne ol.” didi. Māḥşeker dağı biñ cān ile taşra çıkdı. Gördi ki āftāb-ı perī-çehre ufḳdan zāhir olup ‘ālem münevver olmuş. Ol gice dağı maḳşūd vüçüd[a] gelmeyüp irtesi giceye ḳaldı. Pes ol gün dağı aḥşama dek ne ḥāl ise şabr u ārām idüp maḥbūbını kendüye muḥāṭab idinüp bu ma‘zmün ile terennüm iderdi.

Beyt: Gül ruḥuñsuz bağı-ı ‘ālem çeşmüm ḥār oldı āh

Mihr u rūyuñsuz günüm zülfün gibi tār oldı āh

İtmediñ gitdün baña bir kerre luṭf [u] iltifāt āh

Kāfir bu tekellüf nā-bigi ‘āşık āh u gāh

kendüye zīb ü zīnet virüp ḥāzır olurdı. Tamām aḥşam olduğu gibi tūtī ḳafesinün yanına gelüp maḥbūb tarafına gitmege izn⁷⁸ taleb itdi. Tūtī gördi ki Māḥşeker’ün ma‘şuḳa iştiyākı ḡāyet kemāldedür. Hemān sūkūta çeküp bir şey söylemedi. Tekrār izn⁷⁹ taleb eyledi. Yine tūtī sūkūt itdi. Māḥşeker gördi ki tūtī söylemez. Eyitti ki: “Ey tūtī-i şīrīn-maḳāl ve ey murğ-ı melek-ḥışāl! ‘Acebā baña bir ḥuşuş için ḥātırunñ mı ḳaldı. Yoḥsa benden bir nā-hem[v]ār evzā‘ mı şādır oldu?” didi. Tūtī eyitti: “Ey bānū-yı sa‘ādet-iştimāl! Benüm saña ḥātırım ḳalmaq ne ihtimāl. Senüñ vüçüd-ı nāzenīnün başdan ayağa dek leṭāfet üzeredür ve Ḥudā-yı [m]üte‘āl’inün saña iḥsān itdügi ḥüsn ü

⁷⁸ Kelime, vokal kullanılarak izīn (الذين) şeklinde yazılmıştır.

⁷⁹ Kelime, vokal kullanılarak izīn (الذين) şeklinde yazılmıştır

hulk bir kimseye virilmemişdür. Ancak hemān efkārūm senūñ huşūşuñdur.” didi. Māhşeker eyitti: “Ey tūtī! Eger señ benüm huşūşumı fikr ü mülāhaza üzere olayduñ be-her maḥbūbuma vāşıl olmağa bir tedbīr iderdūñ.” didi. Tūtī eyitti: “Ey benüm cānum velī-ni‘ metüm! Bundan ziyāde ḥayr-h‘āhlık olur mı ki? Giceler tā şabāḥa dek senūñ huşūşuñı tefekkūr idüp gözlerime uyḥu ḥarām olmışdur. Ancak Ḥudā’nuñ emriyle şadākat u ḥulūşum saña ma‘lūm [52B] olmadı gitdi. Şādık kuluñ şadākatı tīziye ma‘lūm olmaḥ ‘ādet-i kadīmedür. Nitekim Şāḥ Kūbād mīve huşūşında tūtī-i şādıka muḥaddemā ḡaḡab idüp helāk idecegi vaḡtde Ḥaḡ te‘ālā ḥalāş idüp soñra şadākatı ma‘lūm oldıḡı gibi benüm daḡı şadākatüm ma‘lūm olur.” didi. Māhşeker su‘āl itdi ki: “Nicedür ol ḡikāye?” [Ḥikāye-i Şāḥ Kūbād] Tūtī eyitti: “Erbāb-ı ḡikāyāt u aşḡāb-ı rivāyāt şöyle naḡl iderler ki Şām nevāḡīsinde bir faḡīr şayyād tūtī şaydına dām ḡurup muntazır iken bi-emri’llāhu te‘ālā bir tūtī kendi ayakdaşlarından ayrılup ol dāma tūtıldı. Şayyād gelüp dāmdan ḡıḡardı. Mesrūr olup ḡarşūya getürdi. Tūtīye baḡmağa gelenlere tūtī ol ḡadar nūkte vū leḡāfet īrād itdi ki her gelen tūtīye ‘āşık olurdi. Şayyād daḡı tūtīde bu ḡarāfeti müşāhede idüp ziyāde bahā ḡaleb eyledi. Pes bu tūtīnūñ ḡaberi Şām-ı Şerīf pādşāḡı Şāḥ Kūbād’uñ sem‘-i şerīfine vāşıl oldı. Ḳavlinden ‘āşık oldı. Emr eyledi. Şayyāda dilediḡı ḡadar bahā virüp tūtīyi aldılar. Ḳafesi kend[ü] yanına aşup dā‘imā tūtīnūñ kelām-ı leḡāfet-encāmıyla eglenürdi ve tūtīnūñ ‘aḡl u fikri taḡsīn ü āferīn okıyup ve ekşer ḡükümet-i memleket ve esrār-ı saltanatda maḡḡice tūtī ile müşāvere idüp anuñ söziyle ‘amel iderdi.

Mışra‘: ‘Lā tanḡur men ḡāle ve enḡur mā ḡāle’

maḡmūnı üzere ‘Bu ḡayvāndur ne bilür.’ dimezdi. Belki söyledüḡı sözlerde şadākatine ve fikrinūñ işābetine baḡup i‘tibār iderdi. Nitekim mülūk-ı ‘adālet-āyīn ḡulūş müşāhede itdiḡı gibi ḡullarından büyük ve küçük dimeyüp umūr-ı devleti su‘āl idüp ḡaḡ olan kelāmları ḡabūl itmek ‘ādet-i ḡaseneleridür. Pes ḡünden ḡüne Şāḥ Kūbād tūtīnūñ [53A] ri‘āyetin arturup i‘tibār itmeḡe başladı. Birḡaç sene bu minvāl üzere gitdi. Yine ‘ādet-i kadīmesi üzre Şāḥ Kūbād tūtī ile müşāḡabet iderken tūtī-i şādık bir laḡīf ḡikāye naḡl eyledi. Şāḥ Kūbād bu ḡikāyeden ḡāyet ḡazz idüp ‘Ey tūtī! Hīḡ benden bir maḡşūduñ var mıdur? Saña iḡsān ideyüm.’ didi. Tūtī eyitti:

Beyt: ‘Āsitānuñ ol şāḡā mesned-i cümle murād

Devletūñ efzūn ide Mevlā ilā-yevmü’t-tenādd

Beñ faḡīrūñ ne maḡşūdı olacaḡ? Beñ kuluñ pādşāḡumuñ kemter bendesi ve bir ḡaḡīr ‘abd-i eḡgendesiyem. Ḥizmet-i ḡümāyūnuñ sebeb-i iftiḡārım ve şoḡbet-i şerī[fi]nūñ ārām-ı dil ü zārumdur.

Beyt: Eşigünde kul olmak dehre sultân olmadan yegdür
ve dâ'imâ 'andelîb-i cānum bu ebyât ile hasb-i hālūmi nağme itmekdedür.

Beyt: Kul eyledi şimdi beni şultân kapusunda

Kim halk-ı cihân bende-i fermân kapusunda

İkbâl [ü] şerefden bulunayd[ı] aña bir⁸⁰ yer

Râzı idi dîdebân ola Rızvân kapusunda

Egerçe 'Hubbû'l-vaṭan mine'l-îmân' fehvâsı üzere vaṭanumda ehl ü 'iyâlüm ârzûsı ḥadden ziyâde olmışdur. Lâkin rikâb-ı hümâyûnuña 'arz itmege ḥavf iderdüm. Belki bu kullarına mûcib-i vaḥşet ve bâ'îş-i bürüdet ola dirdüm söylemezdim. İmdi bu kadarca bu 'abd-i ḥakîre luṭf u iltifât buyurduñuz. Mehâbetlü pâdşâhumuñ elṭâf-ı hümâyûnuñdan niyâz iderem ki bu kulların bu zindân-ı kafesden âzâd idüp ehl ü 'iyâlüm tarafına yo[l]layasız. Bir kerre evlâdlarımı ve ensâbımı göreyüm ve yine çok eglemeyüp yüzüm sürüp ḥâk-pây-ı devlete gelürdüm.' didi. Şâh Kûbâd ḥazretleri dahı tûṭîye merḥamet idüp tûṭîyi âzâd itdi. Tûṭî-i şâdık dahı pervâz idüp vaṭanı cānibine gelü[p] akrabâ vü ta'alluḳâtını müşâhede itmekle şâd u ḥandân oldı ve Şâh [53B] Kûbâd'uñ kendüye itdügi luṭf u keremi anlara beyân itdi. Her biri ol pâdşâha 'azîm du'âlar idüp birbirine medḥ ü şenâsını beyân eylerdi. Pes cümle akrabâsı tûṭî-i şâdıka naşîḥat idüp 'İmdi ol pâdşâhuñ keremine göre sen dahı bir eylik itmelüsin.' didiler. Tûṭî eyitti: 'Benden ne ḥizmet ola ki öyle 'azîmüş's-şân pâdşâha ne idebileyüm?

Beyt: Dil getürdüm diyü dildâra gönüllenne şakın.

Pâdşâh eşigidür bunda dil-âver çok olur. Benüm aña eylük ne ḥaddümdür.' didi. Akırbâsı eyittiler: 'Benî âdemde mihr ü vefâ olmaz iken çünki ol pâdşâh senüñ ḥuşuşuñda bu kadar luṭf itdi. İmdi saña gerekdür ki

Mışra': Mâ lâ-yüdreku küllühu ve lâ-yütreku küllühu

fehvası üzere mümkün mertebe ḥuḳûkını edâ itmekde sa'y u taḳayyüd itmek gereksin. Çünki bir şey'e kâdir degülsin. Bârî zaḥmeti ḳabûl idüp zulumât cānibine var. Anda âb-ı ḥayât çeşmesi yanında olan ağaçdan bir mîve ḳoparup velî-ni' metüñe getür. Tâ kim anı yiyüp 'ömr-i cāvidânî bula. Eger bu ḥizmeti iderseñ bir cüz'î ḥuḳûkını edâ itmiş olursın.' didiler. Pes tûṭî bu naşîḥat ile 'âmil olup zulumât cānibine vardı ve ol mîveden bir dâne ḳopardı. Minkârına alup Şâh Kûbâd ḥuzûrına gelüp

⁸⁰ Tekrar edilen kelime, metin akışını bozmamak için yazılmamıştır.

hedâyâsını ‘arz eyledi. Kûbâd Şâh dahı tûṭînüñ tuhfesin qabûl idüp haq-güzârlığına hezâr taḥşîn ü âferîn okıdı ve eyitti: ‘Ey tûṭî! Egerçî tuhfen ğâyet maqbûle geçdi ammâ biz bu mîveyi yimekte Hâzret-i Süleymân’ı taqlîd iderüz. Nitekim ol âb-ı hayâtı içmedügi gibi ben dahı bu mîve-i hayâtı yimem.’ didi. Tûṭî eyitti: ‘Hâzret-i Süleymân’uñ âb-ı hayâtı içmedügi neden ma‘lûm?’ Şâh Kûbâd eyitti: ‘Ey tûṭî! Ol bir ğarîb hikâyedür. Meger sen anı işitmedüñ mi?’ didi. Tûṭî eyitti⁸¹: [54A] ‘Ömrümde ol hikâyeyi işitmemişem. Meger efendimüñ lisân-ı şerîfinden işidem. Luṭf idüp naql buyuruñ. Nicedür ol hikâye?’ [Hikâye-i Mîve-i Hayât] Şâh Kûbâd eyitti: ‘Kütüb-i mu‘tebereyi tevârîḥde şöyle mestûrdur ki

Mıṣra‘: Mâ min nebî ilâ ve qadd taḥayyür

meḥḥümü üzre enbiyâ-i ‘aleyhi’s-elavatihi ve’s-selâm ḥâzretlerinüñ her birisi ‘âlem-i dünyâda birer def‘a mevtle hayât beyninde maḥîr olur idi. Lâkin vuṣlat-ı rahmet-i rahmâna ârzûları olmağla be-her-ḥâl mevte ihtiyâr iderlerdi. Pes Hâzret-i Süleymân ‘aleyhi’s-selâmuñ zamân-ı sa‘âdetlerinde bir gün Cebra’îl emîn ‘aleyhi’s-selâm taraf-ı Rabbü’l-‘âlemînden bir qadeḥ âb-ı hayât ḥuzûr-ı Süleymân’a getürdi ve eyitti: ‘Ey Süleymân! Hâzret-i Melik-i Mennân saña selâm idüp ta‘zîmen ve kerâme[te]n bu âb-ı hayâtı gönderdi ve bu bâbda muḥayyersin. Dileriseñ içüp hayât-ı ebediyye bul ve dilerseñ içmeyüp vaqt geldükde civâr-ı rahmet-i rahmâna vâsıl ol.’ didi. Pes Hâzret-i Süleymân ‘aleyhi’s-selâm bu umûr-ı ‘azîmede ‘acele buyurmayup “*el-müsteşâru mü’temen[ün]*”⁸² feḥvâsı üzere müşâvere tarîkine sülûk idüp cümle muḥarrebleri ile müşâvere kıldı. Cümlesi içüp hayât-ı ebedîye vâsıl olmağa terġib itdiler. Ḥayvânât u tıyûr cinsinden cümle ile müşâvere itdi. Anlar dahı ke-zâlik içmege taḥrîş itdiler. İllâ ḥârpüşti-ki kirpi didükleri ḥayvandur cümlesinden ilerü gelüp yüz yire koyup şerâ’iṭ-i du‘â vü şenâyı edâ itdükden soñra eyitti: ‘Ya Süleymân! Egerçe cumhûra muḥâlefet itmek kuvve’-i ḥaṭâdandur dimişler. Ancaq bu bâbda biz faḳîrûñ ḥâṭır-ı fâtırına bir şey ḥuṭûr itdi. Eger izn-i şerîfüñ şudûr iderse söyleyeyüm.’ didi. Hâzret-i Süleymân eyitti: ‘Ey ḥârpüşti! Bu meclis meclis-i müşâveredür. Bu maḥalde vażî’ vü şerîf qavî [vü] za‘îf [54B] bakılmaz. Hemân ḥayrlusını söylemekdür ve buña muḥâlefet dinmez. Bu muḥâlefet ‘ayn-ı işâbetdür ve maḥz-ı sa‘âdetdür. Hemân söyle işidelüm.’ didi. Pes kirpi eyitti: ‘Yâ Süleymân! Taraf-ı rahmândan bu saña kerâmet olınan âb-ı hayâtı nûş itmekde evlâd [u] ensâbuñ ve a‘vân-ı ülü’l-elbâbuñ müşterek midür yohsa hemân ancaq Cenâb-ı nübüvvet-me‘âbuña münḥaşır mıdır? Eger cemî’ ehl ü ‘ıyâl ve

⁸¹ Kelime, metnin 54A yüzünde tekrar edilmiştir.

⁸² Müsteşar (danışman) güvenilen (kimse)dir (Yılmaz, age.: 708).

etbā‘ nezāfet-i melek bu mādleden müsterek olup senüñle ma‘ān ilā mā-şā‘allāh mu‘ammer olmak üzere ise güzel şeydür. Hemān nūş idüp sa‘ādet-i hayāta nā‘il olasin ve illā mutlak cenāb-ı sa‘ādetüñe mahşuş ise içmek ma‘kūl degüldür. Zīrā ehl ü ‘ıyāl u evlāddan ve ahibbādan ve a‘vān u emcāddan her birinüñ bu bezmgāhda kāse-i hayātırları tölup ve müddetleri tamām olup vāhid ba‘de vāhid ‘āzim-i Şāh rāh-ı āhret olduklarında her birinüñ firākı saña bir dürlü ‘azāb-ı elīm ve sebeb-i vahşet-i ‘āzīm idüğinde kaṭ‘ā şübhe yokdur. Müddet-i tavīlle hāşıl olan hayātuñ lezzeti bu harāreti def‘ itmez ve bu şarābuñ zevkı hūmārına degmez.’ diyüp hatm-i kelām itdi. Pes Hāzret-i Süleymān eyitti: ‘Ey hārpüş! Bu āb-ı hayātı içmege ancak bize ruşat vardur gayrıya yokdur. İmdi kelāmuñ ‘ayn-ı haqīkat ve nuṭkuñ maḥz-ı naşihatdür. Āferīn ‘aql u ferāsetüñe bu bābda ‘aqlı cümleden mümtāzsın. Ben daḥı naşihatüñle ‘āmil oldum.’ diyüp āb u hayātı nūş itmedi. Pes ey tūṭī saña bu hikāyeyi anuñçün getürdüm ki ben daḥı bu mīve huşuşında ol hāzrete iktidā iderem. Bu ‘ālem ve kevn ü fesādda tūl u dirāz şağ olmak istemem. Bir gün muḥaddem hūsn ü hātme ile maḥbūb-ı haqīkī cānibine gidüp civār-ı Hāḫḫ’a [55A] vāşıl olmak cānuma minnet ü bā‘ış-i ‘izz-i rif‘ atdür.

Beṭt: Hoşdur zevk-yāb-ı çeşni-i ‘aşk-ı pāk olmak

Ne lezzetdür hele bir kerr[e] görsüñ derdnāk olmak

Hemān çek tīg-i tārı bildüğinden ḳalma ey hūnī

Şu içmek deñlü gelmez teşne-i ‘aşḳa helāk olmak

İmdi bu mażmūn tamām ḥasb-i ḥālümüze maḳrūndur.’ didi. Pes tūṭī-i şādīḳ Şāh Ḳubād’uñ kelimātını taşdıḳ idüp ‘Pādşāhum! Kelām-ı dürrer-bāruñ tamām dünyāda merdānelikdür. Ancak bu mīvenüñ çekirdegini bir yire döküldüğinden sonra hāşıl ola[n] mīvesinde evvelki ḳadar kuvvet ḳalmayup maḥletüñ tebdīlinden kendünüñ te‘şīrine nev‘an fütūr gelüp hayāt-ı ebedīye baḥş idemez. Ancak bir ihtiyār yāhud ‘alīl kimesneye [y]idürse vücūdından cümle ‘illetleri gidüp ter ü tāze olur ve ihtiyār ādem on beş yaşına nev-civān kuvvetin bulur.’ diyü mīveyi ‘āzīm medḥ itdi. Pes Ḳubād Şāh emr itdi. Ol mīve-i hayātuñ çekirdegini bir maḥfūz yire diküp üzerine mahşuş bāḡbān ta‘yīn itdiler. Arasından zamāñ-ı keşire geçüp ol toḥmdan bir ağaç hāşıl olup ve birḳaç mīve virdi. Bāḡbān bir gün gördi ki ol mīvelerden biri tamām kemālin bulup olmış yire düşmiş. Der-ḥāl bu mīveyi yirden ḳaldurup ve bir ṭabaḳ içine ḳoyup Şāh Ḳubād hūzūrına getürdi. Pes meclis-i hūmayūnda olan vūzerāsı ‘Pādşāhumuz ter ü tāze olup vücūd-ı şerīfi ṭarāvet bulsun.’ diyü kemāl mertebe

taḳayyüd idüp ‘Ekl buyurun.’ diyü Ḳubād Şāh’a ibrām itdiler. Ammā ‘Erbābū’düvel mulhemün.’ vakfı üzere ‘ināyet-i rahmānī vü ilhām-ı rabbānī Ḳubād Şāh’uñ ḳarīn-i ḫālī olup bu mīveyi yimekte daḫı ihtiyāt itdi. **[55B]** ‘Mādemki benden muḳaddem bu mīveden bir kimse tenāvül idüp ve ben tecrübe itmedükçe yimek ihtimālū yokdur.’ didi. Pes zindāndan bir vācibü’l-ḳatl pīr getürdiler ve ol mīveden yidürdiler. Fi’l-ḫāl ol ihtiyāruñ vüçüdī şişüp yeşil reng oldı ve ol sâ‘at vüçüdından şarī şular aḳup helāk oldı. Hemāndem pādşāhuñ cān başına şıçrayup ve cümle meclisde olanlar şaşdı. Tūṭī derdmendüñ daḫı ‘aklı başından gidüp müteḫayyir ü medhūş oldı. Ḳubād Şāh kendü kendüye eyitti: ‘Bu tūṭī! Küfrān-ı ni‘metlik idüp ‘aceb mekr u ḡadr fıkr itmiş ve ṭarīḳ-i ḫıyānete sülūk idüp bu vechle zarar ḳaşdın idüp tīryāk diyü bize ḫīle ile zehr getürmiş. İmdi bunun cezası tertīb olınmak gerekdür ki sâ‘ir ḫā’inlere mūcib-i ‘ibret ve sebep-i naşīhat ola. Ancak bu ḫuşūş egerçe şüret-i zāhirde ḫıyānet gibi görünür ammā belki bunun bir ḡayrı sırrı olup tūṭīnün ḳabāḫati yoḡise bī-ma‘nā ḳatl-i nefis idüp bi-ḡayr-i ḫaḳḳ bir bī-günāhı helāk itmiş oluruz. Ḳatl-i nefis ḫuşūşında şabr u te‘ennī itmek üzerimüze farz-ı ‘ayndur. Zīrā ne vāḳt murād idersek ḳatl itmek ḫāzırımızdur. Ammā binā-yı Allāh-ı hedm itdükden soñra tekrār bir daḫı iḫyā itmesi ḳābil degüldür. Bu ḫuşūşda şabr idelüm ve bir kerre tūṭīyi söyledelüm.’ diyüp tūṭīye teveccüh idüp ‘Ey ḫā’in! Bizden ne zarar gördün ki böyle vüçüdümüz izālesine ḳaşd itdün. Pādşāhlar rūḫ-ı ‘ālem ve zāt-ı şerīfleri sebep-i şalāḫ-ı ümemdür. Pādşāhların zararına ḳaşd itmek mecmū‘-ı ālemün **[56A]** zararına ḳaşd itmek kadar günāhdur. İmdi böyle ḫaṭāyı ‘azīme neden cūr’et idebildün?’ didi. Tūṭī-i derdmend ser-i ḫacāleti zānū-yı tefekkürden ḳaldırup hezār şerm ü ḫicābla eyitti: ‘Pādşāhum! Cenāb-ı Perverdgār mübārek vüçüd-ı sa‘ādet-şi‘ārını ḫaṭālardan emīn idüp benüm ‘ömrümi daḫı ‘ömr-i ḫümāyūnuña zamm idüp beñ ḳuluñ yoluña ḳurbān olayum. Ḥāşā ki senün vüçüd-ı şerīfüne ḫıyānet idüp zarar ḳaşd itmiş olam. Ḥaḳ Sübhāne ve te‘ālā ḫazretleri derūnum ḫāline vāḳıfdur ki ol mīve çeşme-i āb-ı ḫayātdan kibrit-i āḫmer ü tīryāk-i ekber olmak vechī üzere getürmüşemdür ve bunda ḳaṭ‘ā ḫilāfum yokdur. Ancak ben daḫı aña müteḫayyirem ki ne ḫāl zuḫūr itdigi āb-ı ḫayāt sebep-i memāt oldı. İmdi pādşāhumdan niyāz iderem ki benüm ḳatlümde ‘acele buyurmayalar ne zamān ise beni ḳatl idersiz. Ancak bir kerre ol bāḡa varalum. Tekrār ol ağacdān bir mīve ḳoparup bir ḡayrı ḫayvāna yidürelüm. Toḡruya Ḥaḳ yardımcıdır. Ola ki bu sırr-ı mahfī gün gibi āşḳāre ola.’ didi. Şāh Ḳubād bu sözi ma‘ḳul görüp fi’l-ḫāl cemī‘ erkān-ı devlet u a‘yān ḫazret ile ol bāḡa gelüp ol ma‘ḫūd ağacuñ kenārına geldiler. Gördiler ki bir ‘azīm yılan bir ḡuşede büküm büküm olup yatur. Güyā ki ejdere

beñzer. Ağzını açup nefesinüñ buhârından eṭrâf-ı bâğa semm-i helâhil şaçar. Hemân bunı gördükleri gibi Şâh Kûbâd’a haber itdiler. Şâh Kûbâd bunı göziyle görüp derûnuna biraz ârâm geldi ve bâğbâna eyitti: ‘Bize getürdügüñ mîveyi kıandan getürdüñ?’ diyü su’âl itdiler. Bâğbân eyitti: ‘Ağaçdan kıoparmadum. [56B] Kendüsi olup yire düşmiş. Şabâh kalkdıgımda yirde buldum. Alup tabağa kıoyup huzûr-ı şâha getürdüm.’ didi. Pes bu sözden dağı biraz şübhe zâ’il olup tîz zindândan bir ihtiyâr âdem dağı getürdiler ve ağaçdan kend[ü] elleriyle bir dâne mîve kıoparup yidirdiler. Der-hâl on dört yaşında bir maḥbûb nev-civân olup pîrlik hazânı nev-civânlık bahârına mübeddel oldu. Bildiler kim ol zehrâklık muḥaddemâ ol mîveye yılanuñ tokınmasından hâşıl olmuş yohsa hadd-i zâtında mîvede mîve-i ḥayâtı idüğü rûşen olup şübhe zâ’il ve Şâh Kûbâd’uñ göñli şen oldu cemî’ ehl ü ‘ıyâli ile ve etbâ’ [u] a’yânı ile mîve-i mezbûrdan yiyüp vücûdları tâze vü ter oldu ve tûṭînüñ şadâkati dağı ma’lûm olup ḥadden ziyâde iḥsân ü iltifâta mazḥar düşdi. İmdi ey Mâḥşeker! Benüm dağı temsîlim hemân ol tûṭî gibidür. Şadâkat ve ḥulûşum şimdi bilinmezse soñra elbetde ma’lûm olırdır. Ancağ umaram Tañrı’dan ki şimdi dağı ḥulûşumu saña bildürmişdür. Hemân senden ricâm budur ki bu dem ü bu sâ’at te’ḥîr itmeyüp maḥbûbuñ tarafına revâne olasız ve ol bağıryanmış ‘âşıkı intizârdan ḥalâş idesiz.” didi. Mâḥşeker dağı tûṭînüñ kelâmından tamâm tesellî bulup maḥbûbına teveccüh itdi. Nâ-gâh şabâh olup zûlmât-ı leyden şemsüñ âb-ı ḥayâtı ‘âleme revnağ virüp cihânüñ içi tûṭî-i şâdık [gibi] rûşen ü mücellâ ve Şâh Kûbâd’uñ vechi gibi münevver ü muşaffâ olmuş. Yine murâd hâşıl olmayup irtesi giceye kıaldı. El-kışşa çün ol gün dağı Mâḥşeker aḥşama dek şabr idüp tamâm bütün ‘âlem zûlmât-ı şebden siyâh çâdırını büründi soñra yine tûṭînüñ kafesi yanına gelüp eyitti: [57A]

Beyt: “Âh kim bir gül için ğam-zede-i ḥâr oldum

Ğuşşadan bülbül-i şūrîde-şifât zâr oldum

Ey tûṭî! Amân! Benüm derd-i ‘aşkıma bir dermân eyle. İsterem ki hem maḥbûbuma irişem ve hem ağıyâr vâkıf-ı esrâr olmaya. Bu bâbda ne re’y ü tedbîr idersüñ.” didi. Tûṭî-i Kâmil eyitti: “Ey Mâḥşeker! Saña ağıyardan hîç zarar yokdur. Mâdemki beñ kıuluñı esrârına maḥrem idüp kimesneyi araya kıarışdurmaduñ bu sırra kimse vâkıf-ı maḥrem olmaz. İmdi hemân fırsatı fevt itmeyüp şimdi ma’sûkuñ tarafına revâne ol. Zîrâ ben[üm] bu gice aşlâ ḥikâye söylemege göñlüm yokdur. Ancağ muḥtaşar u müfid bir iki kelâm söylesem gerekdür. Bir hoşça diñleyüp anuñla ‘amel eylesin. Tâ ki cemî’ umûrda saña nâfi’ ola. Hemân pek lâzım olan budur ki maḥbûbuñ beg-zâde ile görışdükde muşâḥabetde vü mülâṭâfetde anuñ rızâsına muvâfağat idesin.

Ancağ zinhār ve zinhār derūnuñda maḥfī olan esrāruñdan hīçbir şey beyān itmeyesin. Nitekim vezīr-zāde sırrını ḥatunına söylemeyüp soñra nedāmet çekmeyesin.” didi. Māḥşeker su’āl itdi ki: “Nicedür ol ḥikāye?” **[Ḥikāye-i Bāzergān-ı Ḥüssām]** Tūṭī eyitti: “Şöyle naḳl olunur ki şehir-i ‘Irāqda bir bāzergān var idi. İsmine Ḥ’āce Ḥüssām dirler idi. Bir gün ticāret içün diyār-ı Hind’e revāne olup anda vāfir münāsib metā’lar alup cemī’ bār u būngāhını düzüp gitmek üzere iken anda olan yārānına eyitti: ‘Egerçi cümle metā’uñ envā’ından alduk. Lākin bir metā’ olsa ki gayrı memleketde bulunmasa.’ didi. Buña yārānı [e]lytdiler: ‘Bu bizüm vilāyetimizde bir ḥakīm-i zū-fünūñ ve bir feylesof-ı ḥikmet-nümün vardır ki eşnāf-ı ‘acā’ibe kādir ve cemī’ ‘ulūmda māhirdür. Ḥattā te’sīr-i nücūm u ḥikem-i kevākib ile ağaçdan tūṭī düzer ki cemī’ kelāmı söyler. Nāzik nedīm ü muşāḥib **[57B]** olur.’ diyü medḥ itdiler. Pes Ḥ’āce Ḥüssām daḥı ol ḥakīm-i kāmile māl-ı firāvān virüp öyle bir tūṭī yapdurdı. Fi’l-vāḳi’ ‘acā’ib muşāḥabete mālīk’ bir tūṭī-i ġarīb olmış ki bunı aldı ve cemī’ eşyası ile yola revāne olup şehir-i ‘Irāq’a geldi dāḥil oldı. Ammā ‘Irāq şehrinūñ vezīrinūñ bir şūrīde-meşreb oğlu var idi. Zen-pārelik tarīķine sülūk itmiş idi. Ḥ’āce Ḥüssām’uñ ḥatunıyla beynlerinde mu’āşaka vāḳi’ olup birbiriyle maḥabbet üzere idiler. Ḥ’āce Ḥüssām’ında bu aḥvālden aślā ḥaberi yoğıdı. Ammā vezīr-zāde dā’imā Ḥ’āce Ḥüssām’a iltifāt idüp ekşeriyyā meclisine getürürdi. Yine ‘ādet-i kādīmesi üzere bir gün meclisine getürüp daḥı sā’ir a’yān-ı vilāyet ile oturup bir ‘azīm ziyāfet cem’iyyeti oldı. Her kişi bir taraftan söz açup kendü kārlarına ve kesblerine müte’allīk kelimāt iderdi. Ḥ’āce Ḥüssām daḥı bu arada bāzergānlık içinde gördüğü ‘acā’ibātdan naḳl iderken tūṭī ḥikāyesin açup eyitti: ‘Diyār-ı Hind’de bir ḥakīm-i zū-fünūñ ağaçdan bir tūṭī yapı ki aśl tūṭiden ziyāde kelimāta kādir ve bir muşāḥibdür ki rüz [u] şeb anuñla eglenürdi. Ol tūṭī-i maşnū’ı medḥ itdi. Ve’l-hāşıl ol gün meclis tağıldukdan soñra vezīr-zāde Ḥ’āce Ḥüssām’uñ ḥatunına ḥaber gönderüp kafesi ile tūṭiyi getürtdi ve fi’l-hāl bir üstād-ı māhir bulup hemān ‘aynī ile ol tūṭī kıyāfetinde ve renginde ağaçdan bir tūṭī yapıdurup ve aśl ḥikmet-nümün olan tūṭiyi kendi yanında alıkoyup kendi yapdurdığı tūṭiyi kafesünūñ içine koyup Ḥüssām’uñ ḥatunına gönderdi ve ḥatuna aḥvāli bildürdi ve bu şey’ böyle itmekden bir murādum vardır. İn-şā’ allāhu te’ālā bu taḳrīb ile Ḥ’āce Ḥüssām’uñ bend-i **[58A]** nikāḥından seni ḥalāş idüp kendime ‘aḳd iderem bu sırrı kimseye ifşā itmeyesin.’ didi. Gönderdi. Ba’dehu vezīr-zāde ol tūṭī-i ḥikmet-nümünü bir kafes içine koyup ḥānesine aşdı. Fi’l-vāḳi’ Ḥ’āce Ḥüssām’uñ medḥ itdüğinden ziyāde faşīḥ-i lisānla tekellüm ider görüp her-bār taḥsīn ü āferīn iderdi ve vezīr-zādenūñ kendi taḥt-ı nikāḥında bir cemīle vü ḥasenedār

hatunı var idi. Bu tūtī aḥvālını hatunına min-evveliḥi ilā-āḥire naql idüp ve niyāz itdi. Ammā

Mıṣra‘: ‘Küllü sırrın cāveze’l-isneyni şā’a’

fehvası üz[re] vezīr-zāde hatunı bu esrārı derūnında şaklayamadı⁸³. Meger ol şehir-i ‘Irāk’da bir zāhid-i ḥalvet-niṣn bir merd-i ‘uzlet-güzīn var idi. İsmine Ebul‘ibād dirler idi. Vezīr-zāde hatunınuñ daḥı ol zāhid ile başı ö[r]tülüce dos[t]luḡı var idi. Vezīr-zāde Müselmānlaruñ hatunlarına⁸⁴ nice ḥıyānet iderdi ise fe-lā cerem anuñ hatunı daḥı gayrılar ile öylece ef‘alde olup itdüḡi a‘māl-ı kabīḥadan bu vech üzre haber alınurdı. Pes vezīr-zāde tūtī-i ḥikmet-nümünü kendide alıḡoyup ol kālīb-ı efsürdeyi Ḥ‘āce Ḥüssām’uñ ḥānesine gönderdükden soñra yine bir gün meclis-i ziyāfet ‘aḡd idüp cümle a‘yān-ı devleti ve Ḥ‘āce Ḥüssām’ı da‘vet itdi. İlerüden ve girüden feth-i kelām idüp tūtī müzākeresin itdi. Ḥ‘āce Ḥüssām ise tūtīnün tebdīl olduḡından aṣlā haberi yoḡıdı. Ke’l-evvel medḡ itmege başladı. Vezīr-zāde inanmamak tarīḡin tutup Ḥ‘āce Ḥüssām’a ‘Yalān söylersin.’ didi. Ḥ‘āce Ḥüssām ‘Sözüm vāḡi’dür.’ diyü yemīn itdi. Vezīr-zāde yine inanmayup mā-beynlerinde ‘azīm muḡāvere ve münāza’a [58B] vāḡi’ oldu. Āḡir-kār vezīr-zāde eyitti: ‘Eger senüñ didüḡüñ vāḡi’ ise benüm zevcüm boş ve cemī’ mālum daḥı senüñ olsun. Eger sözün ḡilāf çıkar ise senüñ daḥı ‘avratuñ boş olup ve mālūñ benüm olsun mı?’ didi. Pes bu vech üzere ‘aḡd idüp yemīn itdiler ve bu ḡuşūşa Müselmānları eṣḡād itdiler. Ba‘dehu meclis taḡılup her kiṣi evlü evine gitdiler. Pes Ḥ‘āce Ḥüssām ḥānesine gelüp tūtīye baḡdı. Gördi ki aṣlā feth-i dehān itmez bir kālīb-ı bī-cāndur. Hemān ‘aḡlı başından periṣān olup nāle vü efḡān itmege başladı ve didi ki: ‘Ḥayfā! ol Hind’de olan ḡakīm bunı ḡile vü sihr ile düzmiṣ ḡālā müddeti tamām olmiṣ. ‘Acebā benüm aḡvālüm neye mūncerr olur?’ diyü zār zār aḡladı. Ol eṣnāda Ḥ‘āce Ḥüssām’uñ vālidesi gelüp sebeb-i giryeden su‘āl itdi. Ḥ‘āce Ḥüssām aḡvālī naḡīr [ü] kıtmīr vālidesine ṣerḡ ve taḡrīr eyledi. Vālidesi daḥı ‘ilāc ḡaydına düṣdı. Tefekkür deryāsına müstaḡrık olup ‘azīm düṣündi.

[Beyt] Olur ḡādī’ reh-i maḡṣūda elbetde Ḥāzret-i Bārī

Belā deṣtinde ḡalmaz rüzḡār-ı ḡam giriftārı

naḡmı üzere Ḥaḡ te‘ālā meded idüp yārī kıla. Vālidesi eyitti: ‘Ey oḡul! Bu derde bir vechle dermān olmaz ve bir ṡabīb bu cerāḡate merhem ṣarmaz. Meger Ḥudā te‘ālā kendü kereminden feth eyleye. Ancak ḡātırıma gelür ki āb-ı rüy-ı şehir-i ‘Irāk

⁸³ Tekrar edilen olumsuzluk eki ve geçmiş zaman eki, metin akışını bozmamak için yazılmamıştır.

⁸⁴ Tekrar edilen çokluk eki, metin akışını bozmamak için yazılmamıştır.

kāmilü'l-ilm bi'l-ittifāk mürşid-i 'Ālī-nijād Ḥazret-i Şeyḫ Ebul'ibād ḥazretleriñe nefes-i pāki dertlere dermān ve teveccüh-i şerīfī şifā-yı bürhān. Āstāne-i 'aliyyesine yüz biñ erbāb-ı ḥacāt varup muḥaşşalü'l-merām olurlar. İmdi bir kerre varup aña aḥvālī 'arz idelüm [59A] ve bu tūtī kālībı ile alup gidelüm. Ümīddür ki Ḥudā-yı Mennān bu kālībı yine ke'l-evvel ḥoş-lehçe vü ḥoş-beyān eyleye.' didi. Pes bu tedbīr üzere tūtī[yi] alup Ebul'ibād-ı zāhidūñ ḥān-kāhına geldiler ve bu aḥvālī naķīr ü kıtmīr söylediler. Ebul'ibād ise muḥaddemā bu ḥuşuşı vezīr-zāde ḥatunından işitmişdi. Dönüp⁸⁵ bāzergān Ḥüssām'a eyitti: 'İmdi ben cānib-i Ḥaķķ'a teveccüh idüp bu tūtīyi ke'l-evvel söyledürsem baña ne eylik idersin?' didi. Ḥ'āce Ḥüssām eyitti: 'Eger bu tūtīyi evvelki gibi söyledürseñ vezīr-zādenūñ mālınıñ cümlesini saña i'tā ideyüm.' didi. Ebul'ibād eyitti: 'Beñ māl u zevķ istemem. Ancak vezīr-zādenūñ ḥatunına ta'arruż itme beñ alayun.' didi. 'Māl yine senūñ olsun.' diyüp bu minvāl üzre 'ahdleşüp kalkdılar gıtdiler. Hemān Ḥ'āce Ḥüssām gıtdügi gibi zāhidi Ebul'ibād vezīr-zādenūñ ḥatunına ḥaber gönderüp ol tūtī-yi ḥikmet-nümünü istedi ve cümle aḥvālī bildürüp 'İn-şā'allāhu te'ālā bu taķrīb ile señ baña naşībsin.' didi. Pes vezīr-zādenūñ ḥatunı fi'l-hāl tūtī-i ḥikmet-nümünü zāhide gönderdi. Zāhid daḥı irtesi gün Ḥ'āce Ḥüssām'ı çağurup 'Al işte! Tūtīyi du'a ile söyletdirdüm. Hemān 'ahdüñe vefā eyle.' didi. Ḥ'āce Ḥüssām daḥı tūtī-yi ḥikmet-nümünü alup tođrı vezīr-zādeye da'vāsını gelüp işbāt eyledi. Qavl-i şer'ī üzere 'avrātı boş olup cemī' emvālī vü erzākı Ḥ'āce Ḥüssām'a teveccüh eyledi. Ammā bir ḥabbesini kabūl itmeyüp almadı. Lākin Talāk-ı şer'ī muḥtezāsınca 'avrātı boş olup [59B] vezīr-zādenūñ Ḥ'āce Ḥüssām'a itdügi kaşdı kendi başına uğradı. İmdi ey Māḥşeker! Bu ḥikāyeden ol fā'ide ḥaşıl oldu ki vezīr-zāde kendi sırrını ḥatunına söyledügi ecilden başına felāket geldi. Pes sen daḥı sırruñı izhār itmekden ziyāde ḥazer ü ihtirāz idesin ve hemān şimden soñra te'ḥīr iymeyüp ma'sūkuñ tarafına 'azīmet kıl." didi. Māḥşeker daḥı sürür-ı bī-şümār ile refṭār iderek maḥbūb cānibine teveccüh itdi. Nā-gāḥ şubḥuñ şu'lesı vezīr-zāde ḥatunı gibi gicenūñ esrārını āşķār itmiş. Ol gice daḥı maḥşūd ḥaşıl olmayup irtesi giceye kaldı. El-Qıssa çün ol gün daḥı nihāyetine ve rüz-ı rüşen ğāyetine irüp 'ālem siyāḥ cāmesin büründi ve cihānuñ gözi meş'al-i māḥ ile gücile görür oldu. Der-hāl Māḥşeker arzū-yı vişāl-i dil-ber ile tūtīnūñ [yanına] gelüp yine derd-i derūnından şaded açdı ve söyleyerek bī-huş olup kendüden gitdi. Ba'de zamān 'aklı başına gelüp "Ey tūtī! Bu firķat cānuma kār itdi. Benüm cānum! Bu ḥuşuşumda

⁸⁵ Tekrar edilen kelime, metin akışını bozmamak için yazılmamıştır.

‘ilâc dahı söylemezsin ve derd-i ‘aşkuma dermân eylemezsin. Bārī baña bir şāfi cevāb vir aña göre beñ dahı başumuñ tedārikin göreyüm. Senden dahı dermân ile ahvālümü saña söyledim. Senüñ ise derdüñ yok. Hācetüñ dahı degüldür. Kāşki saña dahı söylememiş olaydum.” didi. Tūtī eyitti: “Ey Māhşeker! Niçün böyle nā-ma ‘kūl- kelām söylersüñ. Hīç bunuñ gibi umūr-ı ‘azīmede müşāveresiz iş itmek ma ‘kūl midür? Ale’l-ḥuşuş ḥazret-i⁸⁶ fahr-i kā’ināt ‘aleyhi efzalu’t tahıyyāt ḥazretlerine ‘ulūm-ı evvelīn ü āhirin bi’t-tamām keşf olmuş **[60A]** iken ‘Ta’līmīn li-ümmetihi’l-mağfūr’ naşş-ı mübeyyenī ile me’mūr olmuşlardır. Bir ādemüñ ne kadar ‘aklı kāmīl olsa müşāvereyi terk eyleyüp mutlakā kendi ‘aklına uysa öyle kimseye ḥükemā ‘Yarım ādem’ diyü ıtlāk iderler ve Esedullāhu’l-gālib ‘Alī bin Ebī Tālib keremallāhu veche ve raḍiyallāhu ‘anh ḥazretleri ‘Lā-şavābe ma’a tereke’l-meşveretü’ diyü buyurmuşdur. Meşvereti terk iden kimse toğrı yola vāşıl olamayacağı gün gibi rüşen olmuşdur. İllā ḥākim olanlar bu māddeye külliyyen dāhil degüllerdür. Niçe umūr olur ki eli altında olanların hiçbirinüñ ‘aklı irişmedigi şey’i ‘Erbābū’d-düveli mülhemüne’ vakfınca ḥākim olan kimse mülhem-i ḡaybdan mü’ebbed olur ve ‘ādetullāh böyle cārīdür ki Ḥaḡ te’ālā ḥākim ola[n] kimseye kendi maḡkūmı olan kimesnelerüñ ‘aklınuñ ‘adedince ‘aḡl iḡşān ider. Anuñçündür selāṭīn-i ‘azām sellemehū’s-selām ḥazreti münferid nice umūrda tedbīr buyurduklarından cümle’ nāsuñ re’y ü mülāḡazasından ḡayrlu olup rüşd ü sedāda vāşıl olmuşdur ve ḡarīḡa’-i ḡümāyūnlarından zuḡūr iden şey’ mutlakā baḡşāyış-i ḡayb ve ta’līm-i ‘ilm-i lā-reyb idüğünü zāhir[dür]. ‘Avām-ı nās bu ḡükümde dāhil olmaz ve mülūk u ḡükkāmuñ bildigi şey’ her kişi bilemez. Pes imdi zevcūñ Ḥāce Sā’id dahı saña tūtī ile müşāvere eyle didügi bu kelām-ı ḡikmet-encāmı mutazammındur ve müşāvere ancak tūtī ile [it] ḡayrı kimse ile itme didüğünüñ dahı nüktesi budur. Her kişi ile müşāvere itmek ve rāst geldügi kimseye rāzın açmak ‘alāmet-i ḡayr degüldür. Zīrā zamāne ḡalkınuñ biñde birinde şadāḡat bulunmaz ve her kişide ḡıfz-ı esrār ve şıyānet ü emānet olmaz ḡıfz u emānet didükleri yine dīn ü diyānet şāḡibi olup Allāh’dan ḡorḡan kimesnede olur. Ḥaḡ te’ālā şāliḡ ü muttakī ḡullarına luṡfen ü kerāmen derūnına ḡayrlu **[60B]** şeyler ilkā idüp ve lisānından ḡaḡdan ḡayrı şey cārī olmaz ve bu ḡālet-i ḡüsnā fāsıḡda bulunmaz. Ancak muttakīlere maḡşūşdur. İmdi beñ ḡuluñ dahı küfrān-ı ni’me[t] olmaḡdan ḡavf iderem ve elümden geldigi kadar süḡületle murādıñuñ ḡuşūline sa’y iderem ve ḡaḡ sözi söylemekde ḡuşūr itmey ve ḡālā saña müşāverenüñ fā’idesin

⁸⁶ Tekrar edilen kelime, metin akışını bozmamak için yazılmamıştır.

beyân itdüm. Nitekim Hüşmend vezîr da‘vet-i deryâ hüşüşında müşâvere itmeye idi Şâh Behvâc’uñ tîg-i kahrınıñ altından helâk olmak muqarrer idi. Ammâ çünki dört ‘âkıll u şâdık oğulları ile müşâvere itdi hem helâkdan hâlâş oldu ve hem Şâh Behvâc’un in‘âm ile mütena‘im olup devlet ü sa‘âdete vâsıl oldu ve cemî‘ murâdâtı hâşıl oldu.” didi. Mâhşeker su‘âl itdi ki: “Nicedür ol hikâye?” **[Hikâye-i Şâh Behvâc]** Tûtî eyitti: “Bundan aqdem bir iki hikâye ile lutf u keremi[n] beyân eyledigüm Şâh Behvâc hazretlerinin bir şeh-zâdesi var idi ki hüsn ü letâfetde bî-hemtâ şadef-i salţanatda dürr-i yektâ idi.

Beyt: Bâg-ı hüsn içre serv-i âzâde
Çeşm-i şehbâzına biñ üftâde

Kendi şeh-zâde-i gamze-i şehzâde aşup

Nice şeh-zâde-i pâdşâh kılup

Hüsn ü letâfetde mümtâz ve cemî‘ hünerde ser-firâz olup mâh-ı bedr gibi on dördine henüz girmişidi. Şâh Behvâc murâd itdi ki ol gonce-i bâg-ı letâfeti kendü gibi bir gül-i ruhsâr ile hem-ser eyleye. Pes Vezîr Hüşmend’i çağurup levâzımât sözi sipâriş kıldı. Hüşmend dahı etrâf u eknâfa fermânlar gönderüp erbâb-ı hünerden şanâyî‘-i acîbe ve lu‘b u garîbeye mâlik olanlardan dürlü dürlü eşhâş gürûh gürûh gelüp şehre toldular ki her biri fenninde mâhir ve gözler görmedük lu‘be kâdir idiler ve taht-ı hükümetinde olan **[61A]** olan memâliküñ vüzerâ vü a‘yânından ve etrâf-ı mülûkden gün-â-gün tuhaf hedâyâlar gelüp tağlar gibi yığıldı. Pes düğün levâzımı tamâm olduğda Vezîr Hüşmend gelüp Şâh Behvâc önünde yir öpüp tuhaf u hedâyâyı gelen erbâb-ı hüneri ve şan‘atlarını bir bir beyân itdi ve defterlerini ‘arz idüp ‘Bâkî fermân pâdşâhumuñdur.’ didükde Şâh Behvâc vezîrûñ naqlin dinleyüp ve defterlere nazar itdi. ‘Az zamânuñ içinde bu kadar hedâyâ ve bu kadar ehl-i hüner cemî‘ idüp düğün levâzımâtı böyle müddet qalîlenüñ içinde görilmek katı muhâlât kısmından iken Hüşmend’üñ tedbîrine âferîn ki murâdumdan ziyâde gördi ve murâd-ı hümâyûnuma muvâfaqat [itdi]. ‘Acebâ dahı muhâl şeyler teklîf itsem hüşûle getürmesine sa‘y ider mi yohsa mümkün olanı idüp mümkün olmayanı ‘Olmaz!’ diyüp sözümi redd ider mi? Bu bâbda tecrübe itmek münâsibdür’ diyü kendü kendüye mülâhaza idüp ‘azîm tefekkürden sonra eyitti: ‘Ey Hüşmend! Âferîn! Hizmetüñ pesendîde-i hümâyûnum oldu ve cemî‘ ahibbâ vü mülûkden hedâyâ geldi. Ancak bizüm düğünümüze deryâyı dahı da‘vet eyle. Baħr-i ‘azîmdür ol dahı nân u ni‘metümüzi yiyüp lutfumuza müstağrıq olsun ve hâlince ‘arz-ı hediye itmekde taqşîrât itmesün. Yüri yedi güne

dek deryâyı meclisümüze götürürseñ ne hoş ve illâ getürmezseñ aşlâ bir hizmetüñ maqbüle’-i hümayûnum olmayup meydân-ı siyâsetde qatl iderem.’ didi. Hüşmend bu kelâm-ı tehdîd ü haber-i va’îdi işitdiği gibi ‘aql zâ’il olup qat’â nuṭṭa mecâlî kalmadı. Müteḥayyir ü perişân olduğu hâlde kendi hânesine gelüp deryâ-yı fikre taldı. Nâ-gâh dört oğulları yanına gelüp perişânlığının aşlını su’âl itdiler. Vezîr Hüşmend eyitti: ‘Ey oğullarum! Pādşâh yedi güne dek mühlet virüp deryâyı da’vet **[61B]** eyle. Dügünümüze hed[â]ya ile gelsün!’ diyü fermân buyurdu. Bu ḥod ma’lûmdur ki deryâ da’vet olunmaz ve baḥr-i ‘azîm kimsenüñ meclisine gelmez ve bu âna dek Şâh Behvâc baña bu cins şey’ sipâriş itdüğü yok idi. Eger bu şey pādşâhumdan ğayrı bir kimse deseydi dimāğ[ı] muḥtell olmuş diyü cünûnına ḥaml iderdim. Ancaḳ pādşâhların bu tarzı ‘aql qabûl itmeyecek kelâmları daḥı cünûna ḥaml olunmaz. Zîrâ bu cins sözleri daḥı nice fevâ’id-i keşire mutaḫammındur. Nezâket ü leṭâfet daḥı murâd idüp esenn-i ‘aceble izḥâr iderler. Şâh Behvâc’uñ bu sözinde daḥı nezâket bu olmaḳ gerek ki beñ kendünün qatı eski emekdâriyam ve şadâkatüm gün-be-gün zâhir olmuşdur. Aşlâ qatlı vü ‘azlı muḳteza itmez. Benden bir ḥıyânet ve zerre miḳdârı bir qabâḥat zuhûr itmemişdür. Ancaḳ Allâhu a’lem qadîmi emekdâr lâzım idüğü bilinmeyüp pādşâhum ‘Li-küllî cedîdin lezzetün’ tarîḳine sülûk idüp benden aşlâ uşanmamışdur. ‘Azle vü qatle bir ‘illet daḥı bulamayup bu deryâyı da’vet itmek bahânesin bulmuşdur. Maḳşûd bu ‘illet ile beni öldürmekdür. Elden ne gelür. Hemân sizi Hudâ’ya emânet itdüm.’ didi. Çün oğulları Hüşmend’den bu kelâmı işitdiler. İttifâḳla eyittiler: ‘Ey baba! Egerçe söyledüğüñ sözün vechi vardur. Lâkin pādşâh senün qatlünü murâd ider ise böyle ‘illet peydâh itmege ḥâcet ne idi? Hemân def’aten ğaḫab idüp seni öldürür idi.’ didiler. Hüşmend Vezîr eyitti: ‘Belî pādşâhlar kendi kullarını öldürmekde bir ‘illete muḫtâc degüldür. Ancaḳ resm-i siyâdet ḳânûn-ı siyâset bu nev’le cārîdür. Elbetde bu bahâne îrâd olınagelmışdür. Bizim şimdi bu aḫvâlümüz hemân bi-‘aynîhî koyun ile şîr **[62A]** ḫikâyesine beñzer. Koyunun helâkini murâd itdükde benüm taḫtgâhumı toz idersin diyü bahâne idüp öldürmüşdür.’ didi. Oğulları su’âl itdiler ki: ‘Nicedür ol ḫikâye?’ **[Ḥikâye]** Hüşmend Vezîr eyitti: ‘Kütüb-i temşîlâtda mezkûr ve ḫikâye’-i müteḫaddimîn ḳalemi ile meştûrdur ki bir cezîrenün limanında bir büyük sefîne nev’-i benî âdemden ḥâlî olup ḳalmışdı. Ol sefîne muḳaddemâ furtınaya uğrayup ol kenâra çarpduḳda içinde olan zî-rûḫuñ mecmû’ı helâk olup ancaḳ bir koyun ḫalâş olmuşdı. Koyun ğâḫice sefîneden taşra çıkup ol ḫavâlîde otlar idi ve yine gemiye gelüp yatur idi. Meger ol cezîrenün meşîstânında bir ‘azîm arslân tavaṭṭun idüp ol ḫavâlînün sibâ’ [u] bahâyimini

kendüye rām itmişdi. Bir gün ‘azīm şayd u şikār idüp kendüsi ve cümle hizmetkārı toyluktan soñra seyr tārīki ile şüyüñ kenārında gezerken arslānuñ gözi gemiye düş oldu Der-hāl geminüñ içine girüp ziyādesiyle gemiyi begenüp ve seyr tārīkiyle girüp koyunu görüp merḥamet itdi ve āmān virüp kendi yanına da‘vet itdi ve ḡayet ḥüsn-i mu‘āmele idüp meclis-i ḥānesine da‘vet kıldı ve kendi ḡarībīdür diyü kimseye rencide itdürmedi ve cemī‘ levāzımın boynına aldı ve ‘ahd ü āmān itdi ve ol sefīneyi kendüye taḥtgāh idüp her gün ba‘de’l-‘aşr anda gelüp cemī‘ a‘yānına dīvān iderdi ve koyun daḥı lā-teklīf ḥuzūr-ı şīre gelür giderdi. Ammā bir gün aḥşama dek gezdiler şikār bulamadılar. İrtesi gün daḥı bulamadılar. Ḥāşılı üç gün şikār bulunmayup gerek şīr ve gerek hizmetkārlarının açlıktan tākātları tāk olup vüzerāsı koyunuñ helākine kaşd ü ittifāk idüp ḥuzūr-ı şīre geldiler **[62B]** ve açlıktan şikāyet idüp koyunu yimege tergīb itdiler. Arslān eyitti: ‘Beñ açlıktan helāk olmaḡa rāzıyam. ‘Ahdimi bozup āmān virdigüm bī-günāha zarar kaşdın irtikāb itmeme.’ didi. Vüzerāsı eyittiler: ‘Belī Ḥazret-i sulṭānū’s-sibā’uñ sözi ḥaḡ ve kelāmı ḥikmet-i muṭlaḡdur. Lākin bugünkü günde vücūd-ı şerīfūñ açlıktan helāk mertebesine varmışdur. Pes selāmet-i nefis-i pādşāhı için bir kul fedā olsa ne lāzım gelür? ‘Ale’l-ḥuşuş ḥükemā ‘Zarar-ı ‘āmmadan ise zarar-ı ḥāşşe evlādur.’ dimişler. ‘Umūm üzere cemī‘ kullaruñ açlıktan helāk olmaḡdan ise bir kuluñ fedā olsun. İmdi ‘adālet budur ki bu kadar nüfūs-ı keşīrenüñ selāmeti murād idüp gūsfendi bizlere ziyāfet buyurasız.’ didiler. Arslān daḥı bunlaruñ sözlerini qabūl idüp koyunuñ helākini qabūl itdi. Ammā ḥiçbir bahāne bulamadı. Bir ‘illet ararken ḥikmet-i Ḥudā gūsfend-i faḡīr şīrūñ ḥuzūrına geldi. Şīr eyitti: ‘Ey bī-edeb! Ḥiç ādāb-ı mülūka ri‘āyet itmegi bilmez misün? Gelüp gitdükçe turup oturdukça benüm taḥtgāhumı toz idersin.’ didi. Gūsfend-i faḡīr ḥaḡīḡat-i ḥālden ḡāfil idi. Eyitti: ‘Ey şīr-i ‘adīmū’n-naẓīr! Luṭf eyle! Bu cins ‘aḡla muḡālīf kelāmı laṭīfe buyurmañ ḥiç deryā üstinde olan geminüñ içinde toz olur mı ki? Ḥattā ḥareketümde taḥtgāhuñuz [toz] ola.’ didi. Arslān bu sözi işidüp sükūt itdi. Ancaḡ sibā’uñ muḡarrebleri içinde dīlkünüñ mezīd iḡtizāşı ile taḡarrübi var idi. Hemān ilerü gelüp eyitti: ‘Ey gūsfend! Cemī ḥarekātuñ bī-ma’nā feşāḡat iken gel gör ki i’tizāruñ **[63A]** ḡod ‘ayn-ı qabāḡat ve mūcib-i envā’-ı nedāmetdür. Pādşāhlara qarşu söylemek ve kelām-ı dürrer-bārılarını tekẓīb etmek kadar günāḡ olur mı? Kendi qabāḡatünü fehm itmeyüp qarşu söylersin ve bir cins ‘özr daḥı idersin ki seyisüñ efendisine itdüḡi ‘özr gibi ‘özrūñ qabāḡatünden büyükdür.’ didi. Arslān şordı ki: ‘Nicedür ol ḡikāye?’ **[Ḥikāye]** Dīlkü eyitti: ‘Naḡl iderler ki erbāb-ı devletden bir kimse gice içinde taşradan evinüñ içine girüp nerdbāndan yukaru çıkar iken āḡūr içinde seyisin ayak

şadāsın işitdiği gibi taşra çıkar. Görür kim karanıluğda nerdbāndan bir kimse yukarı çıkıyor. Meger şāhibü'l-cemāl ya'nī ev şāhibi kādıncık ile her-bār nerdbānuñ yukarusında müşerref olurlar imiş. Sāyis gene hatunı şanup segirdüp varup efendisinüñ koltuğına girüp nerdbānuñ nışfına varmadan taḥammül idemeyüp efendisinüñ topuğın sıklar. Topuğında mülāyemet bulamadığından şübheye düşüp dikkatle yüzine bakar. Görse ki kādıncık diyü topuğın sıkduğı efendisidir. Hemān ḥavfindan 'özr ile yemīn itmege başladı 'Vallāhi efendüm siz idüğünüz bilmedüm kādıncığı kıyās itdüm. Her zamān gelürdi. Şimdi daḥı yine anı geldi şandum. Luṭf eyleñ! Baña darılup ğaḏab itmeñ.' diyü 'özre başladı. 'İmdi gūsfendüñ 'özri daḥı buña beñzer. Bunuñ daḥı cezāsı tertīb olunmak gerekdür.' diyince aslān daḥı bu bahāneyi idüp fi'l-ḥāl faḳīr koyunı iki pāre eyledi. Pes benüm aḥvālüm daḥı buña beñzer. Bu 'illet [ü] bahāneyle benüm helāk olmam muḳarrerdür.' didi. Oğulları eyittiler: 'Ey peder Hūşmend! Ma'lūmdur ki pādşāhların 'itābı oldığı gibi 'afv u keremleri daḥı olur. 'Ale'd-devām ğaḏab üzre olmazlar. Meşreb-i 'alīleri ekseriyyā ḥalīme mā'il olup erbāb-ı cerā'imüñ cürmini 'afv [63B] etmekden ḥazz iderler. Lākin ḳalīl ü keşir her ne ise emrlerine imtişāl lāzımdur. Muḥālefetden ihtirāz gerekdür. Farzā bu cins muḥāl şey'[i] bile teklīf iderlerse daḥı muḥālefet itmeyüp mümkün olduğu mertebe sa'y idüp vücūda gelmedigi şüretde 'özr olındıkda ol sa'yuñ berekātında 'özr daḥı ḳabūl olunmak me'mūldur. Ancaḳ ğılzetinüñ hīçbir yirde yüzi yokdur. İmdi saña daḥı münāsib olan budur ki Şāh Behvāc'ın emrine imtişāl idüp deryā cānibine teveccüh idüp ve Ḥudā-yı Zū'l-Celāl'e tazarru' vü niyāz idesin. Ümīddür ki Ḥaḳ Sübhāne ve te'ālā ḥazretleri bu müşkili feth idivire.' didiler. Vezir Hūşmend oğullarının bu naşihatini ḳabūl idüp deryā tarafına teveccüh idüp iki gün gitti. Üçüncü gün kendüyi uyḥu başdı deryā kenārında uyurdu. Rü'yāsında bir pīr-i nūrānī zāhir olup eyitti: 'Ey Hūşmend! Ḥaḳ te'ālā ḥazretleri senüñ du'ānı ḳabūl idüp āh u efgānuña merḥamet itdi. Egerçe Şāh Behvāc beni da'vet itmiş. Ammā biz ol da'vete icābet idemezüz. Ancaḳ da'vetten maḳşūd hedāyādur. İmdi Ḥudā-yı Mute'āl tarafından işte dört hediye kerāmet olındı. Bir şandık cevāhir ve bir şandık libās-ı fāḥir ve bir rahş-ı şabā-reftār ve bir büyük şandık daḥı zer-i ḥālīşü'l-'ayārdur. Benüm tarafumdan Şāh Behvāc'a götürüp 'arz-ı ḥulūş idesin bu dört şey'üñ 'ālem-i dünyāda naziri nādirdür. Ancaḳ Şāh Behvāc'a göre bir şey' degüldür. Kemāl ü kereminden ḳabūl buyurmasın niyāz iderem ve işte deryā benüm.' didi. Hūşmend'ün nazarından ğā'ib oldı. Der-ḥāl Hūşmend uyḳudan bīdār olup uyandı. Bu dört hediyyeyi yanında buldı. Cenāb-ı vāsi'ü'l-'Aṭāyā'ya firāvān ḥamd ü şükr idüp toğrı Şāh Behvāc

huzûrına gelüp evvelinden âhirine gelince hikâ[ye]ti nakl idüp ve hedâyâyı ‘arz eyledi ve deryānuñ selāmını teblîğ [64A] idüp bu keyfiyyet oğullarınñ müşāveresiyle hâşıl olduğın ve beynlerinde olan muhāverelerin bi’l-cümle pādşāha söyledi. Şāh Behvāc ğāyet hazz idüp ‘Egerçe maḫşūd-ı hümāyūnum seni tecrübe itmek idi. Ancaḫ erḫamū’r-rāḫimīn olan Allah luṭf idüp du’āñuñ ḳabūl olduğın bildürüp saña bu kerāmeti iḥsān itdi. İmdi bu dört hediyyenüñ içinden birisin saña a’ṭā ḳıldum. Ṭabī’atñ ḳanḳısına meyl iderse al senüñ olsun.’ didi. Hüşmend eyitti: ‘Pādşāhum izn-i şerīfñ olur ise oğullarım ile bu bābda daḫı müşāvere ideyüm.’ didi. Şāh Behvāc ‘Oğullarñ gelsün!’ diyü fermān itdi. Pes oğulları meclis-i hümāyūnuna gelüp bu dört hediye ‘arz olınduḫda büyük oḫlu eyitti: ‘Altunı almaḫ gereḳdür. Altun ‘azīz ismine maḫhardur ve bunuñla at u eşvāb u cevāhir taḫşīli āsāndur ve at zī-rūḫdur. Vefāt itmekle elden gider ve libās daḫı köhne olur. Ammā cevāhir ise kesr gelmek ile zāyi’ olur. Ammā altun bir cevāhirdür ki eskimez ve kesr ile⁸⁷ zāyi’ olmaz.’ didi. İkinci oḫlu eyitti: ‘Ey baba! Cevāhiri almaḫ ma’ḳūldür ki sen ki mādemki vezīrisüñ pādşāhuñ devletinde saña altun eksik olmaz. Ancaḫ bu cevāhir gerek. Her bir dānesi dūnyā deḫer ve nazīresi ḳaṭ’ā pādşāhuñ ḫazīnesinde bulunmaz.’ didi. Üçüncü oḫlu eyitti: ‘Ey baba! Atı almaḫ ma’ḳūldür.’ didi. Zīrā mesned-i pādşāh āb-ı rüy-ı aşḫāb-ı ğazādur. Ġazā niyete ‘aḳd olınduḫda yiyüp içmesi envā’-ı şadaḳātdan ma’dūddur ve dā’imā ḫizmeti mūcib-i şevāb āḫretdür. Ve’l-hāşıl eşvāb-ı cihātdan oldıḫı cihetden fevā’idi ḳatı çokdur ve bunuñ ḫaḳḳında vārid olan āşār u aḫbāra nihāyet yoḫdur.’ didi. Dördüncü oḫlu eyitti: ‘Ey baba! At u ālāt erbāb-ı cihāta maḫşūşdur. [64B] Māl u cevāhir cem’ itmek ḫod ṭama’ḳārlar ḳāridur. ‘Āḳıl olan ḳişi bugüni ḫoş görüp irteyi fikr itmez. El’ān olan rızḳı ve zīneti biraḫup gelecek zamān hevāya heves itmez. İmdi hemān bugünki günde bu ḫil’at-ı mūrīşü’l-behceti ḫizmetüñ şükrānesine velī-ni’metüñ olan pādşāhumuz huzûrında giyinüp aḳrān u emşālñ arasında iftiḫār u mübāḫāt eyle. Yoḫsa pādşāhuñ devletinde senüñ ḫiçbir şey’e iḫtiyācuñ yoḫdur.’ didi. Pes Şāh Behvāc ḫazretleri iḫtilāf-ı ṭabāyi’ üzre bunlarñ kelimātlarını bir ḫoşça diñleyüp her birisinüñ ḫāllerine göre ‘ulūvv-i himmet ve fehm ü ferāsetlerini ne taḫsīn itdi ve ‘Egerçi bunlar henüz tāze civānlardur. Ammā ‘aḳl u kiyaset cihetinden pīrlerdür ve her vechle vezārete müsteḫaḳlardur.’ diyüp hemān ol sā’at şanduḫı ile altunı büyüḫine ve cevāhiri ikincisine raḫşı üçüncisine ve ḫil’atı dördüncisine a’ṭā idüp ve dördini daḫı babaları

⁸⁷ Tekrar edilen edat, metin akışını bozmamak için yazılmamıştır.

vezîr Hüşmend'ün altı yanına kubbe-nişîn vezîr itdi ve 'Hüşmend vezîr'ün hizmeti maqbûle olup kemâ-kân istiklâl üzere şudûrâtda kâ'im oldı ve bu devlet ü sa'adetüme müşâvere berekâtıyla nâ'il oldı. İmdi müşâverede nef'-i azîm olduğunda hîç şübhe yokdur.' ve ey Mâhşeker! Saña bu hikâyeyi îrâd itmekden maşşûdum budur ki benüm gibi bir mahrem-i esrâr ele girmişken müşâverede ihmâl itmeyesin ve benüm hemân saña naşîhatüm budur ki fırsatı fevt itmeyüp bu sâ'at maḥbûb tarafına revâne olup 'aşîkı daḥı intizârdan ḥalâş idesin." didi. Mâhşeker daḥı hezâr nâz [u] istiğnâ' ile maḥbûbına gitmek için taşra çıkdı. Nâ-gâh şabâh olup âftâb-ı 'âlem-tâb ile cihân'ün yüzi Hüşmend'ün derünü gibi münevver olmuşdur. Yine murâd ḥâşıl olmayup **[65A]** irtesi giceye kaldı. El-kışsa çün ol gü[n] daḥı ne ḥâl ise aḥşama dek şabr itdi. Çünki aḥşam olup cihân'ün içi 'uşşâkuñ baḥtı gibi siyâh oldı. Yine Mâhşeker Tûtî-i Kâmil'ün yanına geldi. "Ey tûtî! Dünki gice ziyâdece muşâḥabet olunduğundan duymamışız. Şabâh olmuş. Murâdum hemân şimdi bu gice gitmeñdür." didi. Tûtî eyitti: "Ey Mâhşeker! Kâşki bu kadar kelâmla daḥı eglenmeyüp hemân gitmeñdür." didi. Zîrâ 'Beytü'l-fırsatı [te]mürrü merre's-seḥâbi' feḥvâsı üzere fırsat katı tîz geçer. Düşünecek zamân degüldür. Hemân 'azîmet idüp ol muḥib-i müştâkı daḥı intizârdan ḥalâş eyle ve görüşdükde hemân ancak muşâḥabet-i 'azmîyye ile kanâ't itmeye maḥbûbuñdan işitdügün sözleri pek mülâhaza idüp ḥâtıruñda tut. Eger sözlerinden señ kendün bir ḥışsemend olamazsañ baña nakl itmege sa'y eyle. Zîrâ 'El-lisānu tercumānu'l-ḳalb' manṭûkı üzere kişinün lisānı derününün tercümānıdır. Her kişinün ḥaseb ü nesebi ve fısk u şalâḥı maḥabbet ü 'adâveti ḥâşılı cemî' aḥvâli sözinden ma'lûm olur. İmdi ola ki senün gibi nâzenîn-i dil-firîbüñ maḥbûbı bir ḥasîb ü nesîb ola yoḥsa her ḥâr u ḥaşâkla sencileyin gül-ruḥsâr'ün ittişâli lâyıḳ [de]güldür." didi. Mâhşeker eyitti: "Ey Tûtî-i faşâḥat-beyân! Kişinün sözinden ḥaseb ü nesebi nice bilinmek mümkündür? 'Ayân eyle." Tûtî eyitti: "Ey Mâhşeker! Zurafâ her sözden biñ dürlü ma'nâ aḥz iderler. Nitekim merd-i diḥkâninün da'vâsını sulṭân-ı Rûm faşl idemeyüp âḥir-kâr kıızı Mihrişâḥ zarâfetle faşl itmişdür ancılayın ve aña benzer." didi. Mâhşeker su'al itdi ki: "Nicedür ol hikâye?" **[Hikâye-i Merd-i Dihkâni]** Tûtî eyitti: "Zamân-ı evvelde bir diḥkâni çift sürerken bir zî-kıymet cevher buldı ki nazîrîn kimse görmüş degüldür. Pes bu cevheri kendi vilâyetinde olan **[65B]** cevher-şinâslara gösterd[i]. Her biri bahâ taḳdîr itmekden 'âciz oldılar. Merd-i diḥkâninün dostları naşîhat itdiler ki: 'Bu cevheri bunda şatmak iderseñ buña kimse bahâ yetişdüremezler âḥir-kâr bu şey tuyulup 'âlem içinde yayılsa gerekdür. İḥtimâldür ki pâdşâhlardan birinün kulluğına girüp bunu senün elünnden alurlar ḡaşben

ve aldıklarına dahı kayılsan ancak almak ile kanā‘at itmeyüp pādšāh hazīnesinden çaldun diyü iftirā idüp envā‘ dürlü muşibete giriftār olmak muḳarrerdür. İmdi ma‘ḳül olan budur ki bu cevher-i bī-naẓīri alup kendi elüñle Sultān-ı Rüm’a hediye eylesin. Bunuñ zımnında cihān⁸⁸ lutf u keremiyle mesrūr u ḥandān olursın.’ didiler. Merd-i dihkān dahı bu naşihati sem‘-i ḳabül ile diñleyüp ol sâ‘at yola revâne oldu. Birkaç menzil yir gitdikden soñra bir gün yolda üç nefer-i seyyāhlara rāst geldi. Bunlar ile muşāḥabet idüp

Mıṣra‘: ‘Er-refīḳu ṣümme’t-tarīḳu’

vaḳfi üzere bu üç kişiye refīḳ oldılar. [Bir]kaç gün dahı gitdiler. Ammā seyyāhlar⁸⁹ dihkānide ol cevheri gördiler. Bir takrīb ile almağa fırsat gözedürler idi. Tā ki bugün bir yire geldiler. Dihkāni gāyet yorılmış idi. Anda uyḥuya vardı. Nā-gāḥ ol üç seyyāḥ ol cevher-i girān-māye dihkāninüñ ḳoynından çalup ve aslā kaçmak ḳaydında dahı olmayup bilmez gibi oturdılar. Pes dihkāni uyandığı gibi ḳoynına cevheri aradı bulamadı. Bildi ki seyyāhlar aldı. Buñda kendü kendüye eyitti ki: ‘Şimdi söyleyüp cevheri bunlardan taleb eylesem hem cevheri alamam ve hem bunlar beni sağ ḳomazlar. Hemān ma‘ḳūli ḥiç bildürmeyüp ve bunları yine yoldaşlıktan redd itmeyüp ke‘l-evvel ma‘ance Sultān-ı Rüm’uñ āstānasına varmaḳdur.’ [66A] didi. Hīç ol deñlü gelüp birkaç eyyāmdan soñra Rüm’a gelüp dāḥil oldılar. Dihkāni der-ḥāl ‘arz-ı ḥāl şunup keyfiyyet-i aḥvāli Sultān-ı Rüm’a i‘lām itdi. Pes Sultān-ı Rüm seyyāhlara söyletti. Üçi dahı inkār eylediler. Hele seyyāhları ḥabs idüp ‘azīm fikre düşdi ki ‘Şimdi muṭlaḳā dihkāninüñ ḳavl-i mücerredi ile bu üç şahşa eziyyet itsem belki haberleri olmayup nā-ḥaḳ yire bu bī-günāhları rencide idüp güneḳār oluram ve eger muḳayyed olmasam dihkāninüñ sözi vāḳi‘ ise yaramazlara mu‘āvenet idüp erbāb-ı ḥuḳūḳı ihḳāḳ-ı ḥaḳḳ itmekde taḳşirāt itmiş oluram. Yarın ḥuzūr-ı Ḥaḳ’da ne cevāb vireyüm?’ diyüp ḡam u ḳasāvete müstaḡrık olmuş oturdu. Ol eṣnāda Sultān-ı Rüm’uñ duḡteri Mihrişāḥ yanuña [geldi]. ‘Aḳl u ferāse[t]de b[ī]-gāne idi ve kemāl mertebe ‘āḳile vü ferzāne idi. Babasınun yanına gelüp efḳārınun sebebinden şordı. Sultān-ı Rüm dahı keyfiyyet-i aḥvāli bi’t-tamām naḳl ü taḳrīr eyledi. Kızı Mihrişāḥ Bānū dahı eyitti: ‘Ey baba! Gel bu da‘vāyı baña ḥavāle eyle. Beñ bunu laṭīf ü ḥile ile ve zerāfet [ü] nezāketle faşl iderem.’ didi. Sultān-ı Rüm dahı izn virüp Mihrişāḥ Bānū dahı kendi maḳām-ı sa‘ādetine gelüp ol üç seyyāḥı ḳarşusına getürdi ve bunlara ziyāde lutf u mu‘āmele idüp didi ki: ‘Babam Sultān-ı Rüm sizün aḥvālünüzi ḥoşça

⁸⁸ Tekrar edilen kelime, metin akışını bozmamak için yazılmamıştır.

⁸⁹ Kelime, metin boyunca seyyāḥ (سياه) şeklinde imlâ edilmiştir.

teftiř ü tefahhuř itmeden az kaldı ki dihkāninüñ hemān yalnız kavlı-i mücerredî ile sizleri rencide ideyazdı. Ammā ben mahfice sizün ahvālünüzi tecessüs idüp vākıf oldum ki sizün dāmen-i işmetünüz bu töhmetden müberrādur ve sırka[t] hilesinden muḳarrādur ve ‘ale’l-huřuř seyyāh-ı ‘ālem olup niçe şehir ü diyārda geřt ü güzār idüp fevā’id-i keřire müşāhedesiyle **[66B]** behremend ve envā’-ı ‘ulūm u fażā’il ile ercmend olmuřsınız. İmdi sizden recā iderem ki dāmen-i řohbetiñüz benden çıkmayup vāşıl olduğıñuz ‘ibretlerden ve hikāyāt-ı ğaribelerden bizi dağı behre-yāb idesiz ve her gün meclisüme gelüp gidesiz.’ diyü ol sārıklerüñ göñlini uğurladı ve habsden ıtlāk idüp her gün bunlar lā-tek[l]ifî Mihriřāh’uñ meclisine gelür giderler idi ve mā-beynlerinde hezār dürlü kelimāt vāki’ olup nice aḫbār u āřār müzākere olunurdu. Pes bir gün yine meclisleri tertib olunup muřāḫabet olunurken Mihriřāh eyitti: ‘Ey seyyāḫlar! El-ḫamdüli’llāhu te‘ālā derünüñuz ziver-i ‘ulūmile ārāste ve zāhirüñüz revnaḫ-ı fażā’il ile pīrāste olup ‘ilm ü fażiletüñüz çehre-i ahvālünüñüzden peydā ve nūr-ı ferāset nāřiye’-i ḫālünüñüzden hüveydādur. Çünkü mā-beynümüzde bu kadar nān u ni‘met ve ḫuḳūḳ u řohbet vāki’ oldu. İmdi sizden niyāzum budur ki bildüğüñüz ‘ulūmı bizden dirig itmeyüp söyleyesiz. Ma’-hāzā ‘ilm ü fażilet neřr olduğıça teraḳḳi bulur. Dükenmez. Pes imdi sizlerden ümidüm budur ki derünümde bir müřkilüm vardur. Bir hikāyede işitmişem. Katı çokdan müřkilümdür. Bir vechle fetḫi mümkün olmadı. Sizlere ‘arż ideyüm. Ola ki řeref-i řohbetüñüz ile fetḫ ola idi.’ didi. Seyyāḫlar řordılar ki: ‘Nicedür ol hikāye?’ **[Hikāye]** Mihriřāh eyitti: ‘Şöyle naḳl olunur ki zamān-ı evvelde şehir-i Dimiřḳ’de bir bāzergān var idi. Māl-ı firāvān ve ni‘metü bī-pāyān řāḫibi idi. Bu bāzergānuñ Dिल्fürüz nāmında bir duḫteri var idi. Tamām on iki on üç yařına girmiř idi.

Beit: Mışr-ı melāḫatde ruḫ-ı deycü[r]ları

Ḳaṭarātü’l-müşg idi ebruları

Lebleri bir işve-i ḳadeḫkār idi

[67A] Gözleri cādū-yı cigerḫār idi

Ğabğabına teşebbüsle gökde māḫ sebeb idi

Püřide perivār siyāḫ ebrū-yı ğarrā iki müřğin kemān

Tīr-i şu‘ā’-ı başar dil nişan

Ve’l-ḫāşıl bir dürr-i řāhvār ve bir güher-i leṭāfet-şi‘ār idi kim nazīrīn āyinede[n] ğayrıda kimse görmemiş idi. Pes bir gün eyyām-ı bahārda tamām envā’-ı

şükûf ile bâğ u büstân müzzeyyen olmuş idi. Ol gül-i ruhsâr ârzü-yı seyr-i güzâr idüp birkaç câriyyeler ile bâğa varup bir dıraht-ı sâyedârûn altında karar itdi. Etrâfa nazar iderken gözi bir güle râst geldi kim serv-i serkeş gibi baş çeküp cümleden mümtâz u behcet-i hüsnle ser-firâz olmuş. Pes Dîlfürûz ol gülün kopmasıçün câriyelere emr itdi. Cârîyeler segirdişüp her biri ol gülî koparmağa ol kadar ikdâm itdiler ki zaḥm-ı ḥârdan bütün vücûdları lâlezâr oldu. Kemâl mertebe gül yüksekde olduğundan koparmak mümkün olmadı. Gül kopmadığından Dîlfürûz’uñ ‘alâkası ziyâde olup koparılmasına gâyet ikdâm idüp her kim koparursa benden ne maḥsûdı var ise ḥâşıl iderem.’ diyü ‘ahd itdi. Meger bu ḥâlî bâğbân görürmiş. Hemân bu va‘d’-i meserret-encâmı işiddigi gibi bî-tevâḳḳuf gelüp gülün ‘Vişâlin isteyen ḥârdan ictinâb itmez. Zaḥm-ı ḥârdan korkan râh-ı ‘aşka gitmez. Yâr için ağıyâra minnet itdügüm ‘ayb eyleme. Bir gül için bâğbân biñ ḥâra hizmetkâr olur.’ diyüp ve bir pür-tâb idüp kendüsini bir kerre gül ağacına urup ‘ankebût mişâl şarılup çıktı ve istediği gülî koparup Dîlfürûz’uñ ḥuzûrına getürdi. Çün Dîlfürûz bâğbânûn bu cesâretini ve kendünün vaşlı ümîdiyle böyle merdâneligi müşâhede idüp bâğbâna kemâl mertebe maḥabbet ve va‘adine vefâ [67B] itmege cezm ü ‘azîmet itdi. Nitekim dimişlerdür:

Beyt: ‘Sûz-ı dilden bî-ḥaberd[ür] şanmañuz cânâneyi

Şem‘ evvel ‘arz ider gör âteş-i sūzâneyi

‘Aşk odı evvel düşer ma‘şûka andan ‘aşîka

Şem‘i gör kim yanmadan yandurmadı pervâneyi’

Pes Dîlfürûz bâğbânûn yüzine bakup ‘Ey Bâğbân! Benden maḥsûduñ nedür?’ didi. Bâğbân daḥı yüzün yire koyup ‘Murâdum budur ki gelin olduğun gice zevcünle yatmazdan evvel bu bâğa gelüp benüm ile görüşesin.’ didi. Dîlfürûz daḥı bu kavle râzı olup ‘ahd u âmân itdiler. Ba‘de zamân bâzergân kızını tezvîc itmek murâd idüp şehriñ içinde ḥaseb ü neseb ile yegâne ve hüsn ü cemâlde kız gibi nâzenîn ü şâhâne bir yigit bulup ve ‘azîm düğün idüp nikâhla iç güvegisi idindi ve gelini daḥı tamâm tezyîn idüp güvegiyi içerü kodılar. Âyîn-i İslâm üzere ki güvegi içeri girüp namâz kılup du‘â itdi şoyundı ve ḥânenün içinde ikisinden gayrı kimse kalmadı. Ammâ Dîlfürûz şoyunmayup ol civâna muḥaddemâ zuhûr iden bâğbân mâ-cerâsın ve ‘ahdın söyledi. Civân ise kemâl mertebe şâdık u şâf-derûn olduğundan derûnına aşlâ yaramazlık gelmeyüp ‘Var ‘ahdünü vefâ eyle! Ancak fi‘l-i şenî‘i irtikâb itme. Tiz

gel!’ didi ve izz⁹⁰ virdi. Ol sâ‘at Dîlfürûz uğrun ƙapudan     p üstünde olan z  b    z  net ile yalnızca b   a     r rev  ne oldu ve a  l   yanında yoldaş olmayup

Beyt: ‘Reh-n  m  s   o yolda enc  m idi

   b-i t  r içre siy  h u    erik  m idi

V  r iken t  b-   me  ‘al

   ayretinden kim eyler idi   h  

D    di bir v  d  ‘-i    atarn  ke

Da  da  a geldi du  ter-i p  ke’

Pes D  lf  r  z   ayretinden b     n yol  n       ‘ib idüp   il  f-   semte gitdi. N  -geh  n   ar  rudan bir a     urt **[68A]** z    r olup üzerine   amle eyledi. D  lf  r  z kendi   ay  tından me’  s olup yüzin derg  h-         a’   tutdı ve ğayret-i     r  b  ndan şurda yalvarma  a     z eyledi ve b    b  n ile olan ‘ahdini ve bu   u    da zevcin  n mürüvvet      de[miiyye]tini nak  l itdi ve b    n şimdi   m  n vir. Varup ‘ahd  me vef   ideyüm. Ba’dehu ne      n var ise eyle. Tek hem  n ol ‘ahde vef   itmeden r    m   ab  z olmasun.’ didi. Pes      te’  l       retleri şurda in    f virüp     za mer  amet itdi ve der  n  na tam  m rik  kat gelüp      ard  n fer    t idüp ol s  ‘at dönüp gitdi. Pes [D  l]f  r  z bir mik  d  r yol dağı yüridi. N  -g  [h]   ar  sus  na bir   ar  m             p ‘    z n    b ay    ma geldi.’ diyü mesr  r oldu ve D  lf  r  z’     oymak m  r  d itd    de D  lf  r  z dağı keyf  yyet-i a  v  li söyledi. Kend  sin  n ‘ahde vef   idüp ve zevcin  n ins  n  yyet itd    n   ve   urdu  n in    f itd    n  n   nak  l itd    de yırtıcı   ayv  n iken mer  amet itd    n  n   söyledi ve bu z  net ile       me  e ‘ahd itmiş idüm. L  tf eyle           den   o  ra al senün olsun. Tek ‘ahd  m boz  lmasun.’ diyü yalvardı. Pes   ar  m   dağı niy  z  n     ab  l idüp D  lf  r  z’     alıvirdi. D  lf  r  z dağı hez  r z    met ile b    a gelüp d    il olup b    b  n   buldı ve z  h  r iden ser-enc  m  n   nak  r        tm  r b    b  n  a nak  l    takr  r eyledi. B    b  n ağlayup eyitti: ‘Ey b  n  -y   ‘    met-  z  n! ‘Ahd    ne ve deyn    ne hez  r   fer  n ki ben     demde        at-i f  n   n  dir bulunurken sen böyle   avlu  ne vef   idesin.   mdi mak    dum mut  lak   seni tecrübe itmekdür. Ne m  mkind  r ki sa  na bir s  ‘-i   a  dum ola. Ben ‘an-cedde b    b  n  m. B    b  n  lık   od mu    f  z  t    em  net    r        dur.     y  net itmek bize l       deg      r ve eger ben ğayrı b    dan bir        oparacak olursam **[68B]** ‘Ke-m   tedeyyen ted  n’ fe  v  s   üzere   ayr  lar benüm b  st  n  mdan a       oparurlar.

⁹⁰ Kelime, vokal kullanılarak   z  n (      n)   eklinde yazılmıştır.

İmdi hoş geldün şafâ geldün. Var zevcün ve helâlünle zevkünde ol.’ didi. Ta’zîm ile hânesine dek götürdi ve kendü dönüp gitdi. Dîlfürüz dahı gelüp sağ ve selâmetle zevcine vâsıl olup ve birbirlerinden murâd hâşıl itdiler ve bu hikâye anlardan âşar kaldı.’ diyüp Mihrişâh Bânü hikâyeyi tamâm itdi ve yine yüzün seyyâ[h]lara tutup eyitti: ‘İmdi bu hikâyeden derûnuma müşkil olan budur ki üç dört şahsuñ içinde kanķısınıñ mürüvvet-i insâniyyetine tahşîn olunmak evlâdur.’ didi. Pes içlerinden birisi eyitti: ‘Ey bânü-yı cihân! Benüm hâtırına şöyle gelür ki ol kurd bir ihtiyâr kurd olmak gerek. Allâhu a’lem dişleri dahı dökilüp vücûdında tâb [u] tâkat olmamak gerek yoĥsa ol semmûr-ı saydı kurd efsâne ile terk idüp açlıĥa kanâ’at ve hâzır şikârı koyup ferâĥat ‘ayn-ı hamâkatdûr ve mûcib-i nedâmetdûr. Bu cins şey’e hamâkat dinür mürüvvet dinmez.’ didi. İkincisi eyitti: ‘Kurduñ hamâkati dursun. Ol hayvân bir bî-iz’ândur. Farzâ idelüm kim pîrlikden kıızı yimege tâkati yogıd[ı]. Ammâ hamâkatûñ büyüĥi ol ĥarâmînüñ hamâkatidûr ki gice içinde ol zer ü zîvere müstaĥrık bir şikâr ele girmiş iken almamak muṭlaķâ dîvânelik ve ‘aĥldan dahı bî-gânelikdûr.’ Üçüncüsü eyitti: ‘Anlardan kaç’-ı nazar aĥmaklık bâĥbânuñdur ki öyle nâzenîn dil-nüvâz hezâr nâzile ayaĥına gelmege ve seni ni’met-i vişâle ırgürmege âĥâz itmiş iken buñ[a] dâmenlik itmek zihî ĥaflet ve ol vaĥtde ki yâr hâzır zamâne bî-teşviş beterdûr. Kabza vü hedef dürülmüş olmuş iken terk itmek ziyâde dün-ı himmet olduĥındandır. Mürüvvet ü âdemiyyet ĥod ķanda kaldı.’ [69A] didi. Ve’l-hâşıl bu üç seyyâĥ ķurda ve ĥarâmîye ve bâĥbâna bî-bahâne nefrîn ü la’net idüp zevcine dahı ‘Ėayretsüz aĥmak âdem imiş.’ diyü isnâd [u] tōĥmet itdiler. Aşlâ bu hüneri mürüvvet ve merdânelige ĥaml itmediler. Çünki Mihrişâh Bânü bunlaruñ kelimâtların diñleyüp lisânlarından derûnlarınıñ ĥıyânetini fehm idüp ‘Merd-i diĥkâninüñ cevâhirini alan bunlardur.’ diyü taĥķik olmak üzere babası Sultân-ı Rûm’a söyledi ve ‘Siyâset idüp iķrâr itdürdi. Cevâhir bunlardadır. Bunlaruñ sözlerinüñ gelişinden fesâd-ı ĥâlleri zâhir oldı.’ didi. Ba’dehu Sultân-ı Rûm bunlara siyâset emr itdi. Fi’l-ĥaķîķa cevâhir seyyâĥlarda çıkup Sultân-ı Rûm diĥkâninüñ ceyb ü maķşûdın ĥün-â-ĥün in’âmla mâl-â-mâl ve üç nefer-i seyyâĥları ķatl idüp dereķât-ı caĥîme irsâl itdi ve bu hikâye dahı bunda tamâm oldı.” diyüp Tûṭî-i Kâmil ĥatm-i kelâm itdi ve dönüp yine Mâĥşeker’e eyitti ki: “Ey bânü-yı cihân! Pes imdi bu hikâye anlardan yâdgâr ķalup diñleyenler bu vech üzere ĥişşedâr olurlar ki kişı muşâĥabet itdüĥi kimsenüñ ķavlınden fi’lini istidlâl itmek mümkün imiş. Saña dahı lâzımdur ki ma’şûķuñ beg-zâdenüñ sözlerini bir ĥoşķa zabt idüp kelimâtından ĥaseb ü nesebini ve maĥabbet ĥaķîķatını fehm idesin.” didi. “Yoĥsa ķurı dostlıķdan bir şey hâşıl olmaz ve

eglenecek zamān degüldür. Hemān bir kadem ol maḥbūbuñ tarafına revāne ol.” dirken nā-gāh cevher-i şems seyyāh-ı efkār perdesinden zāhir olup gicenüñ esrārını seyyāhlar ḥālī gibi rūşen ü āşkār oldı. Yine maḥşūd-ı aşlı irtesi giceye mevķūf oldı. El-kışşa çün ol gün daḥı ne ḥāl ise şabr idüp derdmend Māḥşeker ḥayāl-i fener gibi şem‘-ruḥsāruñ ḥayālī hevāsıyla döner idi. Hele biñ **[69B]** belā ile aḥşam olup yine tūtīye geldi ve eyitti: “Ey tūtī! Kelimātuñ ārām-ı cānum ve sözlerüñ ğidā-yı ḥayātumdur. Dün gice tecrübe ḥuşuşında sözden fehm olunur dimiş iken şimdi ḥālā maḥbūbuma gitmek üzereyem. Ammā ḥavfım budur ki anuñ sözlerinden aḥvālūmi fehm idemeyem. Zīrā ben şöḥbete nāsl ile maḥlūt olmamışam ve ‘ömrümde bī-gāne yüzün görmemişem. Luṭf eyle! Tecrübe için baña bir ğayrı tarīķ daḥı beyān eyle! Tā kim anuñla ‘amel idüp ma‘şūķımı imtiḥān eyleyeyüm.” didi. Pes tūtī-i sūḥandān ḥoķķa‘-i efsūn gibi dehān açup eyitti: “Ey Māḥşeker! Aḥıbbānuñ keyfiyyet-i aḥvālını tecrübe itmekde ḥükemā-yı müteḳaddimīn bir tarīķ daḥı vaż‘ itmişdür. Tā ki anuñla cemī‘ insānuñ ḥālī beyān olur. İmdi saña beyān ideyüm. Anuñla ‘amel eyle. Pes ma‘şūķuñla hem-şoḥbet olduķda meclise neşāt gelmek için sāz getürüp çalsunlar. Eger sāz çalınurken maḥbūbuñ beg-zādeye evvelki ḥālinden ziyādece bir sürür-ı tarab gelürse ḥasīb ü şerīf ü merdāneliginde şübhe yokdur ve eger kaṭ‘ā tağayyür vaż‘ itmezse dostlığa lāyık degüldür. Nitekim İsfahān ḥükemāsı beşikde olan şeh-zādenüñ tāc u taḥta liyākati ve sā‘ir etḫālden imtiyāz u istiḥķākını sāz ile tecrübe itmişlerdür.” didi. Māḥşeker su‘āl itdi ki: “Nicedür ol ḥikāye?” **[Ḥikāye]** Tūtī eyitti: “Ḥükemādan şöyle menķüldür ki zamān-ı evvelde diyār-ı İsfahān’uñ pādşāhı yüz yigirmi yaşını mütecāviz bir merd-i mibārız idi. Bir gün sefer-i āḥrete intikāl itdi. Ammā kendi yirine taḥt-nişīn olacaķ büyük evlādı olmayup süd emer bir oğlu kaldı. Vüzerā vü ‘ulemāsı bir yire cemī‘ olup müşāvere **[70A]** itdiler ki: ‘Bu ma‘şūmı taḥta geçürsek daḥı tıfıldur. Söz söylemez ve ḥareket itmez ef‘āl u aķvālinden salṭanata istiḥķākı olduğın fehm idevüz. Farzā müsteḥaķķ-ı salṭanat degül ise bī-ma‘nā yire bir tıfluñ bu kadar zaḥmetini çekmek ķurı miḥnet ü ‘abeş-i meşakķatdü[r] ve eger ḥāricden bir kimseyi pādşāh itsek mādemki ‘ırķ-ı tāhire‘-i salṭanatdan emīn olmayan ādemden ḥayr gelmez ve memleket ü re‘āyaya ḥod hīç ḥıfz itmez. Pes hemān ma‘ķül olan yine bu tıflı tecrübe itmekdür.’ diyüp ve ‘Ne vechle tecrübe idelüm?’ diyü ḥükemāya merāca‘at itdiler. Meger ol zamān ol nevāḥīde dört yüz ḥükemā müctemi‘ olmuşlar idi. Pes ol dört yüz ḥakīmüñ re‘yi anuñ üzerine cārī oldı ki ‘Bir sāz meclisi tertīb ideler ve ol şeh-zādeyi kendi aķrāmı olan biraz etḫāl ile getürüp beşiklerini ol meclise ķoyalar. Sāz çalınduķda şeh-zāde ḥareket iderse lāyık-ı salṭanatdur ve eger

itmez ise degüldür. Başuñıza ğayrı tedārik görüñ.’ didiler. Pes vüzerā ve hükemādan bu sözi ğuş idüp ta’līmleri üzere tertīb-i meclis itdiler. Hemān sāzendeler ve hoş-āġāz hānendeler sāz u söze āġāz eyledükleri gibi şeh-zāde şūr u ta’ab-ı izhār idüp ol kadar hareket itdi ki beşigi bile harekete getürdi. Sā’ir etfāl kālīb-ı efsürde gibi medhüş u bī-mecāl yatup kaldılar. Ba’dehu cümle hükemā bildiler ki bu şeh-zāde-i şāhib-i sa’ādet lāyık-ı taht-ı salṭanat u serīr-i rif’atmend şāyeste-i tāc u devletdür. Der-hāl babası maḳāmına pādşāh ve sāye-i devletini kendülerine penāh itdiler. İmdi ey Māhşeker! Sen dahı böylece izhār-ı hüner idüp hīç olmaz ise **[70B]** bārī bu kadar tecrübe eyle.” didi. Māhşeker eyitti: “Ey tūṭī-i süḥan-dān! Mūsikīden bu didüġüñ te’sīr nümāyān olur mı?” didi. Tūṭī eyitti: “Ey Māhşeker! Bu ‘ilm-i mūsikīde bir te’sīr vardır ki lisāna gelmez ve bu bir keyfiyyetdür ki sırrını ifşā itmek olmaz. ‘Men lem-yezuk lem-ya’rif’ fehvāsı üzere tatmayan bilmez. Bir meclisde sāz u söz oldukdan soñra kimi zevk-i rühānī ve kimi zevk-i cismānī taḥşīl idüp isti’dādına göre hişsesin alur ve mūsikīnūñ hālet-i ‘āşıkānesi niçeleri helāk itmiş olur. Nitekim Cüneyd hikāyesi bu ma’nāyı te’yīd ider.” didi. Māhşeker su’āl itdi ki: “Nicedür ol hikāye?” **[Hikāye-i Cüneyd]** Tūṭī eyitti: “Bir ğün Cüneyd-i Bağdādī ‘aleyhi rahmetü’-l hādī ḥazretleri meclis-i sema’da ‘azīm zevk-yāb olup şarāb-ı ‘aşkla mestāne ve cünün-ı ‘aşkla dīvāne oldukları hālde kendülerini unutup bī-şabr u ārām ayaġ üzere gelüp harekete iḳdām itdiler. Bu meclis-i vecdānuñ zevki cümle ehl-i meclise te’sīr idüp ḥattā dāhil-i meclis olanlardan birisi ‘āşıkāne bir na’re’-i cān-süz çekdi. Hemān ol na’re Cüneyd’üñ sem’ine vāşıl oldığı gibi mestāneligi geçüp ‘aklı başına geldi. Ol na’re uran şahşa nazar-ı celāl ile bakup ‘Sükūt eyle!’ diyü emr itdükleri gibi şūfī’-i mezbūr hırkasın başına çeküp bir sāt miḳdārı tırdı. Ba’dehu hırkayı kaldurup gördiler ki nār-ı ‘aşk kafes-i vücūdını yakup murg-ı rühı safvet-i tām ile ‘ālem-i bālāya pervāz itmiş idi. Bu bābda söz çokdur. Söylemek lāzım gelse söz uzanur. Ma’ḳūli hemān bu kadarca ihtisār itmekdür ve bundan çok ma’nā fehm olur.” didi. Ba’dehu Māhşeker eyitti: “Ey tūṭī! Çünki bu ‘ālemüñ bu kadar ahvālını söyledüñ. Luṭf eyle ibtidā-yı bed’inden ve aşlından. Zuhūr ḳandandır **[71A]** anı dahı beyān eyle.” didi. Tūṭī eyitti: “Bu ‘ilm-i mūsikī deryādur. Mevcine nihāyet ve lezzetine ğāyet olmaz. Meger sen mūsikī ḥaḳḳında ḥakīm-i sāz-pervāz ile maymun hikāyesin işitmedüñ mi?” didi. Māhşeker eyitti: “İşitmemişem! Söyle nicedür ol hikāye?” **[Hikāye]** Tūṭī eyitti: “Hükemā-yı Hindīstān’uñ rāvīlerinden şöyle istimā eyledüm ki ḥakīm-i sāz-pervāz seyāḥati ‘āleminde taġlarda ve āġaçlar sāyesinde gezerken bir maymun gördi ki āġaçlarıñ içinde daldan dala şıṣrır idi. Bu hālde iken

maymunuñ karnı bir keskin dala rāst gelüp yırtıldı ve bağırsağı iki daluñ arasında kaldı. Bir zamāndan sonra ol bağırsak kuruğı. Rüzgār tokındukça andan hoş şadā zuhūr itmege başladı. Pes hākīm-i sāz-pervaz ol bağırsağı indürüp iki ağaç arasına bağıladı. Evvelkiden ziyāde hūb āvāz şadır oldı. Dağı sonra ol ağaca bir deri kaplayup birkaç tel dağı izāfe idüp çalmağa şürü‘ eyledi. Ba‘dehu her kişi ‘aklı irişdiğı kadar bir şürete koyup dürlü dürlü sāz peydā kıldılar. Ammā aslı ihtirā‘ı bundandır ve ‘ilm-i mūsikīde olan makāmātuñ ve şu‘belerin aslı budur ki diyār-ı Hind’de bir kuş vardır. Kaķnūs dirler. Burnında bī-hisāb delükler vardır. Kaķan ki şadā itdükde her delüğinden bir şüret-i ġarībe hāşıl olur. Pes hükemā’-yı Hind makāmātı ve mūsikī ‘ilmīni andan istihrāc eylemişlerdür. Eger bu ‘ilmüñ hākīkatine irmek nakl olunmak ile bilinür degüldür. İçinde ‘ömr şarf itmege muhtācdır. İmdi kuru efsāne ile vaķtünü zāyi‘ kılma. Hemān maķbūbuñ cānibine teveccüh kıl ki fırsatı fevt itmeyesin. Zīrā

Beyt: Fırsatı fevt iden nā-dānılığla geçürür [71B] ‘ömrini peşīmānılığla

Hem belki ihtimāldür ‘an-ķarīb H̄āce Sā‘id dağı çıkagele. Şonra murādıñ hāşıl olmadığından gürbe fāreleriñ cümlesini öldürdiğinden peşīmān oldığı gibi sen dağı peşīmān olasın.” didi. Māhşeker su‘āl itdi ki: “Nicedür ol hikāye?” [Hikāye] Tūṭı eyitti: “Aķşā-yı Çīn’de bir mürġzār var idi ki şükūfe vü eşcārına ġāyet ve şayd u şikārına nihāyet yoğıdı. İttifāk ol mevzī’de ve ol etrāfuñ ne kadar sibā‘ı ve behāyimi var ise şīrūñ hizmetinde olup emr ü fermānını cānlarına minnet ve sāye-i ‘āzametini mūcib-i rāhat-ı ‘add itmişler idi ve niçe sinīñ şühūr bu minvāl üzere ‘ubūr u mūrūr idüp şīrūñ civānılığı bahārı pīrlık hāzānına mübeddel olup kuvvet-i cismāniyyesi za‘īf ve bedeni ihtiyārılıktan ġāyet naḥīf oldı. Gözleri görmeden ve dişleri ta‘ām çinemedi kaldı. Hattā ol dereceye vardı ki her-bār et yiyüp uykuya vardukda pīrlık za‘findan keyfi geçmiş tiryākīler ağız gibi dudakları aşāğa düşüp ağız açılırdı. Etrāfında olan fāreler gelüp dişleriñ arasında yutamayup bākī kalan etleri çeküp çıkarup yirlerdi. Bunlarıñ bu eziyyetinden arslān rāhatla uyumayup her sā‘at başında uyanurđı. Bu kadar fāreyi dağı duṭmak mümkün degül. Arslān uyandığı gibi her biri bir delüğe girüp uyḥuya vardığı gibi yine başına üşürler idi. Şīr yokdur heybet ü şalābetle fāreleriñ elinden ‘āciz kaldı. Pes kurd ki rütbe’-i vezāretle hāzret-i şīre takarrüb-i tāmme hāşıl itmişdi. Bir gün şīrūñ ḥalvet-i hāşşına dāḥil olup şīr fāreleriñ elinden çekdiğı zahmeti kurd[a] takrīr itti. [Kurd eyitti]: ‘Ey şīr-i şalābet! Eşer-i aḥvālūñuz ‘ayniyle ḥalife’-i Bağdād ile ‘ālim-i rabbānī temşiline beñzer.’ Şīr eyitti: [72A] ‘Nicedür ol hikāye?’ [Hikāye] Kurd eyitti: ‘Hulefā’-yı ‘Abbāsiyeden birisiñe cebbārılığ ile şöhret-şi‘ār ve ifrāt-ı ‘āzametle meşhūr-ı diyār olmuşdı. Bir gün

meclisinde ‘ālim-i faẓīlet-nihād āb-ı rūy-ı ‘ulemā’-yı Bağdād ‘ārif-i şamedānī bir ‘ālim-i rabbānī otururdu. Ammā yaz eyyāmı olduğundan ḫalifeyi siñek ğāyetiyle āzürde vü bī-ḫuzūr itdi. Ḥalīfe yūzi[ni] ol ‘ālime tutup ‘‘Acebā bu meges ne içün ḫalk olındı? Bunların ḫaqqında ḫikmet nedir ki bir akça ve bir şey’e nef’i yok. Nā-pāklık ile mevşūf ve eziyyet ile ma’rūf bir ālāy bī-fā’ide ḫaşerātdur.’ Pes ol ‘ārif-i ḫaḳīkat-şinās eyitti: ‘Ey ḫalīfe’-i rūy-ı zemīn Cenāb-ı Rabbū’l-‘ālemīn bāṭıl ḫalk itmemiştir. Bu megisleri ḫalk itmeden cebbārlar ‘aczi bilmege işāret vardır ki bu kadar kuvvet [ü] kudreti var iken bir ālāy ‘ācizi def’ itmege tākatleri yetişmeyüp pes bu sebebler ile yine Allāhu ‘azīmü’ş-şāna ihtiyācları nümāyān olur.’ didi. Pes ḫalīfe ol ‘ārifin bu kelām-ı ḫikmet-encāmından ğāyet ḫazz idüp mütesellī oldı. ‘Ḥazret-i Şīre daḫı buncılayın biraz eşḫāş-ı ḫaḳīrenün eziyyetini yine tenbīhāt-ı rabbānī ve terbiye’-i sūbhānīdür. Ancak her derdin dermānı vardır. Bunun def’i daḫı tıruşmakla olmaz. Ḥile vü tedbīre muḫtācdur. Ḥaḳ te‘ālā her şey’i [bir] şey’-i āhere sebep itmiştir. Birinin elinden gelen birinin elinden gelmez. Nitekim ḫānenün içinden ğubārı tāvūs kanadı gideremeyüp belki süpürgeye muḫtāc olduğu gibi bundan bunun def’i elimüzden gelmez. İllā bu dergāhın eski emekdārlarından kedi ki bu kadar yıldan berü ve bu dergāhın mülāzımlarındandır. Fermān-ı şerīfīnizle taḫtgāhuñuza pāsbanlığın aña sipāriş idelüm.’ didi. Qurduñ bu sözine rāzı olup mülāzım-ı dergāhı olan gürbe ki ismine Çāpükdest di[r]ler **[72B]** idi. Ḥuzūr-ı şīre ihzār olup pāsbanlığa ta’yīn olındı. Pes Çāpükdest bu ḫizmeti der-‘uhde idüp şīre eyitti: ‘Ey şāh-ı sibā’! Egerçe kemāl [ü] keremünden ben ḫuluñı pāsbanlığa ta’yīn buyurdınız. Ammā bu kadar yıldan berü mülāzım-ı dergāh idüm. Bir kerre nazar-ı iltifāta mazḫar düşmedüm. ‘Ale’l-ḫuşuş ki ḫazretünle kadīmī ittişālümüz vardır.’ didi. Şīr şordı ki: ‘İttişālümüz ne cihetdendir?’ Çāpükdest eyitti: ‘Ḥazret-i Nūḫ ‘aleyhi’s-selām sefīneye girdükde fārelerin ğalebesinden gemi içinde olan maḫlūk ‘āciz olup Ḥazret-i Nūḫ’a şikāyet itdiler. Ḥazret-i Nūḫ daḫı vahy-i Rabbānī ile arslānın alnını şığādı[ğı] gibi iki burnunun delüklerinden iki gürbe ki bizüm ecdādımızdur zāhir oldı. Ba’de[hu] ehl-i sefīne fārelerin eziyyetinden ḫalāş olup rāḫat oldılar. İmdi biz ḫuluñ daḫı devletünde in-şā’allāhu te‘ālā bu ḫizmetün ‘uhdesinden gelürem.’ didi. Fi’l-ḫaḳīka Çāpükdest görüldüğünde fāreler cümle perişān olurlardı. Çāpükdest daḫı fārelerin birini tutup öldürmezdi. Ancak ḫuzūr-ı şīre daḫı gelmezler idi. Bu vechle arslān rāḫat olup Çāpükdest daḫı günden güne ḫadr ü i’tibārın artururdu. Çün Çāpükdest taḫarrüb-i tām ḫāşıl itdi. Bir gün büyük evlādını meclis-i şīre getirüp yir öpdürdi ve eyitti: ‘Ey sulṫānū’s-sibā’! Bu benüm büyük oğlum ve aşıl-i evlādumdur.

Ādāb-ı mülūkı hūb bilür ve cemī‘ hizmet elinden gelür. Beñ kuluñ ba‘zı meşālihe gitdükçe bu oğlum yirime kā‘im olup pāsbānlık hizmetin edā itsün didi. Arslān dañı izn⁹¹ virdi. Pes bir gün Çāpükdest bir işe gidüp pīçesini yirine alıkoğı. Ol gice gürbe pīçesi pāsbānlık iderken fāreler ile babası gibi medār tarīķine gitmedi ve medārānuñ sırr-ı hikmetinde ġāfil idi. Hemān zuhūr iden fāreyi tutup [73A] öldürdi. Ol kadar ki şabāha dek hiçbir dānesi kalmadı cümlesini helāk itdi. İrtesi gün Çāpükdest gelüp gördi ki fārelerin küştesinden püşte bağlamış ‘aklı başından gidüp pīçesine eyitti: ‘Ey nā-dān-ı bī-iz‘ān biñ dürlü zahmetle taḥşīl itdügüm manşib-ı şāygānemi elden giderüp qadr ü rif‘atümi ḥāķle yeksān itdün. Ey aḥmak! Bizüm ebnā-yı cinsümüze iltifāt olındıġı anlaruñ def‘içündür. Çünkü anlar olduķça biz ne nesnenüñ tahtında zuhūr u mazhar-ı iḥsān olavuz.’ diyü bī-kıyās tevbīḥ ü ser-zeniş kıldı. Ba‘dehu bunuñ üzerine birkaç günden soñra arslān gördi ki fārelerden kaṭ‘ān eşeri kalmadı. Kurda eyitti: ‘Şimden soñra Çāpükdest’i pāsbānlıķdan ma‘zül eyleyelüm. Zīrā manşibuñ ‘illeti şuġl ü ‘ameldür. Şuġl ü ‘amel olmayınca bir ādemi manşiba komaķ a‘māya āyīne virmege beñzer. Çāpükdest’üñ dañı hizmeti müşdārlik idi. Çünkü müşdān kalmadı. Pes Çāpükdest erbāb-ı menāşib-ı ‘idādından maġdūr olması sefāhatdür ve ‘ale’l-ḥuşuş bu gürbe tā‘ifesi kan dökücidür. Rūz-ı maḥşerde anlarıñ ḥod benligi ‘azābından beñ dañı ḥişşe’-yāb oluram. Ma‘ķül olan bunu maġdūr itmekdür.’ didi. Fi’l-ḥaķīķa’ ma‘zül idüp menküb [u] maḥzül eski ḥālinde qarār itdi ve dā‘imā bu aḥvālī pīçesinüñ ḥamāķatinden bilüp başına kaķardı. Egerçe pīçesi[n]den itdüġi işe peşimān oldu ammā ne fā‘ide. Ba‘de’l-ḥarābe’l-Başra fā‘ide virmedi. Ellerinde olan manşib u ni‘met çıkdı gitdi.” Çün tūṭī ḥikāyeyi tamām idüp eyitti: “Ey Māḥşeker! İmdi bu ḥikāyeyi anuñçün söyledüm ki kābilesiz soñ peşimānlık fā‘ide virmez. Hemān fırsat elde iken ma‘şūķ cānibine revāne ol!” didi. Ammā sabāḥ [73B] olmış. Māḥşeker tūṭinüñ ḥikāyesine meşġül olduġından ötüri ol gice dañı gidemeyüp ġam u kaşāvetle gürbe-i ma‘züle döndi. Çün Māḥşeker ol gün dañı bāde-i ‘aşķla dünyādan bī-ḥaber olup aḥşama dek şabr u tevaḥķuf idüp aḥşam olduķda tūṭīye kemāl mertebe ġazab idüp eyitti: “Ey murġ-ı kezzāb! Her gice bī-ma‘nā ḥikāyetle beni bī-ḥ‘āb eylesesin ve aşlı yok yire ḥāb-ı ḥarguş virüp eglendürürsin. Bize dermān umaram. Sen ḥod Allāhu a‘lem benüm maḥşūdumuñ ḥāşıl olmamasına sa‘y idersin. Vallāḥ billāḥ seni dañı Müşārik’üñ gitdigi yola gönderirem ve seni pāre pāre idüp dünyā[ya] gelmemişe dönderirem.” diyüp kelām-ı tehdīd ile tūṭīye va‘id i[t]dükde tūṭī bu

⁹¹ Kelime, vokal kullanılarak izīn (الذين) şeklinde yazılmıştır.

celālūn saṭvetinden serāsime olup ‘aklı başından perīṣān oldu. Gördi ki Māhşeker’ün ğaḏabı ğāyet kemāldedir. Söylese diñlemez. Söylemese helāk olmak muḳarrerdir. Nā-çār olup yine söze başladı ve eyitti: “Ey Māhşeker! Benüm vücūdumdan saña ne zarar geldi ki helāküme sa’y idersin. Senün maḳşūduñuñ huşūline sa’yümden ve fikrūmden gözlerime uyhu ḥarām oldu. İsterem ki sühūlet ile murādiñ ḥāşıl olup yār [u] āġyārdan kimesne bu sırdan ḥaberdār olmaya. Ancak hemīn günāhum oldur ki Deyyāndır bilemem.’ medlūlınca benüm taḳşīrātum budur ki mūrāyılık itmeyüp şadāḳat üzere saña ḥaḳ kelām söyledüm ve bildigüm mertebe ḥikāyet ü temşīlāt īrād iderem ki her birinden ḥişşemend olup niçe fevā’id taḥşīl eyleyesin ki maḥallinde iḳtizā ider. Yoḥsa ḳaṭ’en söylemezdim.” didi. Māhşeker eyitti: “Ey murġ-ı nā-dān! Senün gibi aḥmaḳuñ kelimātından ne fā’ide ola ki sem’i ḳabūle şāyān ola. Dünyādan bī-ḥaber ve ḥaḳīḳat-i eşyāyı müşāhededen bī-başarsın. Tūṭī eyitti: “Ey bānū-yı ‘işmet-şi’ār! Niçün [74A] böyle kelāmla bu ḥālīş ḳuluñı āzār u nā-çār eyleyesin ve buyurduġuñ kelām senün ‘aql-ı işābet encāmuña düşer mi? Sen benüm şūret-i zāhirde zevi’l-‘uḳūlden olmadıġıma ne baḳarsıñ. Söz söyleyenün bi-ḥasebi’z-zāhir ḥaḳāret-i ḥāline baḳmaz. Belki söyledigim söze nazar olunur. Nitekim

Beyt: ‘Lā tanzur men ḳāle ve enzur mā ḳāle’

ma’nāsı bu kelāmı te’yīd ider. Ḥattā Ḥor[ā]sān vezīrinün kıızı firār itdükde dilkinün naşīḥati ile ‘amel idüp rüsvāyılıḳdan ḥalāş oldıġı gibi eger dilkü zevi’l-‘uḳūlden degülir diyü i’tibār itmeyeler bed-nāmlıḳ ile ḳıyāmete dek meşhūr olması muḳarrer idi.” diyince Māhşeker yine mülāyemete gelüp mülāṭafat ile eyitti: “Söyle baḳalum nicedir ol ḥikāye?” [Ḥikāye] Tūṭī eyitti: “Ḥor[ā]sān pādşāhınuñ bir vezīri var idi. İsmine Memālik Pīr dirler idi. Ḥaḳ te’ālā bir oġul virmiş idi ki bir kerre yüzine baḳan daḥı baḳmaġa tevbe iderdi ve güzellik Ḥazret-i Yusūf’da ḥatm olmuş idüġi gibi çirkinlik daḥı vezīr-zādede ḥatm olmuş idi. Böyle ḳabīḥü’l-manzar iken ol mertebe aḥmaḳ u bed-zebān idi ki ḥayvānāt bile anuñla ülfet itmegi irtikāb itmezdi. Ve’l-ḥāşıl babası olan vezīr Memālik Pīr anuñ andan ġayrı evlādı olmadıġından ‘Küllü şey’in yuḥibbu veleduhu ḥattā’l-ḥabār’ mā-şadaḳınca ḳatı ḥūb u evzā’-ı nā-ma’ḳulı dil-firīb ü merġūb görünür idi. Pes bu vezīr evlādını tehhül eylemek murād idüp şehir-i Ḥor[ā]sān’uñ a’yānından birinün ḳāmuñ kıızını nikāḥla alıvirdi. Ammā vezīr-zāde ne ḳadar çirkin ise aldıġı kız ol ḳadar ḥüsn ü cemāl şāḥibi idi ve her ḳaçan servi gibi reftāre ve tūṭī gibi güftāre gelse niçe biñ ‘uşşāḳı āḥ u zāra düşürürdi ve tamām mertebe her ḥālde erinün ḥilāfınca idi. Ammā çāre nedir felek-i bī-āmān ġüyā ki [74B] ḳarġa ile tūṭiyi bir ḳafesde miḥmān itdi. Pes bunuñ üzerine birḳaç eyyām

geçti. Ammā bu ne cins şöhetinüñ belāsı cānına kār itdi. Bir gice kemāl mertebe ‘aczinden nısfü’l-leylde zevcinüñ koyından çıkup şahrāya nāzır olur bir pencere var idi. Anuñ dibine gelüp oturdı ve kendi ahvāl-i perīşānını düşünüp ağlar idi. Ol eşnāda şahrānuñ içinde bir hūb şadā zāhir oldı. Gıtdükçe şadā yaklaşıp tā sarāyuñ dibine geldi. Kız gördi ki bu şadānuñ şāhibi bir nāzik vücūda beñzer ki güzellikte kendüye hemtā ve hūb-şüret hoş-aheng olmadan dil-pezīr ü ra’nādu[r]. Tamām mertebe bu yigide ‘āşık oldı ve pencere altına çağurup rāz-ı derūnın söyledi. Vezīr-zādeden ‘azīm şikāyet idüp yandı yakıldı ve ‘Kerem eyle! Beni bu ādem-i belādan hālāş eyle ve bir çāre bul.’ diyü niyāz ile eyitti. Ol civān dahı kızı hālāş itmegi boynına aldı. Der-hāl kız hālvet-hānesine gelüp cümle [z]er ü zīverini vü cevāhirini giyüp ve getürebildüğü kadar altın dahı yanına alup civānuñ yanına geldi ve yola revāne olup vāfir kaṭ’-ı menzil itdiler. Giderek bir büyük şu kenārına geldiler. Köprüsini ve geçidini bulamadılar. Ol civān-ı muğannī kıza eyitti: ‘Yüzmek ‘ilmini güzel bilürem. Şimdi sen bunda tūr eşvābuñı ve cevāhirüñi çıkar kendi eşvābumla anı karşıya geçüreyüm. Ba’de yine gelüp seni dahı arkama alup geçüreyüm.’ didi. Kız dahı bu sözi ma’kül görüp soyundu. Merd-i muğannī cemī’ libāsın ve cevāhirin alup karşıya geçti. Kendü kendüye fīkr itdi ki bu kadar altın u cevāhiri elüme girmiş iken ben ‘avratı başuma belā idüp kanda getürsem gerekdir diyüp ‘ale’l-huşuş vezīr-zāde bu hatunı arasa gerekdir. Öküz boynuzına dahı girsem beni bulur. Hemān eyüsi altın [75A] vü cevāhiri alup gidüp kızı bunda bırakmağdur. Arayanlar gelüp ‘avratı bulduğdan soñra cevāhirini aramağ ol kadar muḳayyet olmazlar. Kırtılır giderüm.’ didi. Cibiliyyeti habīs olduğından ol derdmend hatunı çır çıplak ol şuyuñ karşı yakasında birağup kendüsi māl u cevāhiri alup yola revāne oldı. Pes kız ol şuyuñ kenārında zār ü ‘üryān olduğu hālde bir vāfir girye ü nālān itdi. Der-hāl anı gördi ki bir dilkü ağzına bir kemük pāresin almış. Şu kenārında yimege başladı. Ol kemügi yir iken şuyuñ içinde bir balık görindi. Dilkü balığı urmak kaşdıyla ağzında olan kemügi kaldurup balığa atdı. Balığı dahı uramadı. Kemük dahı elden gidüp müteḫayyirāne sağ u sola nazar itmege başladı. Çün kız dilkünüñ bu hālını gördüğü gibi taḫammül idemeyüp güldi ve ta’n idüp didi kim: ‘Dilkü cinsi ‘ākıl geçinürken zihī ḫamākatüñe ağzında hāzır dutduğunu ni‘met-i mevhūmeye tebdīl etmek kaydına düşüp ol ni‘meti dahı taḫşīl idemeyüp anuñ ümīdiyle elüñde olanı dahı gideresin. Behey aḫmak! İşitmedüñ mi atalardan ki ‘Yarınki tavuğdan bugünkü yumurta

yegdü[r].⁹² dimişlerdür.’ didi. Dilkü eyitti: ‘Ey bānū-yı cihān! Şormak ‘ayb olmasun siz bunda ‘üryān ne tūrursuz?’ didi. Kız daḥı başına gelen aḥvālī naḳīr [ü] kıtmīr dilküye taḳīr itdi. Dilkü daḥı kıza gülüp eyitti: ‘Sübḥāna’llāh senūñle bizüm aḥvālümüz hemān ikisi [seḥer]-ḥīz olan şaḥşuñ ḥikāyesine beñzer.’ didi. Kız daḥı şordı ki: ‘Nicedir ol ḥikāye?’ **[Ḥikāye]** Dilkü eyitti: ‘Zamān-ı evvelde bir şaḥş nıḣfū’l-leylde ḥānesinden taşra çıḳup gice ile yalñuz şehriñ bāzārı içinde gezerdi. Nā-gāh aḥibbāsından birisi karşıısına geldi. Daḥı āšnālīḳ itmezden evvel ‘Seni ḥāneñden ḳovdılar mı böyle gice vaḳtde **[75B]** dīvāne misün yalñuz çārşuya bazār arasında gezersin!’ diyü ta’n itmege başladı. Pes şaḥş-ı mezbūr ol dostına eyitti: ‘Behey aḥmak ḳardaş! Bir şey’e daḥl eylemege ol keyfiyyet kendūñde olmasun. Gice içinde aḣlı yok yire⁹³ gezmekde berāberiz ve senūñ aḥvālūñ daḥı hemān ‘aynī ile benüm ḥālūme beñzerken kendi ḥālūñi düşünmeyüp baña dil uzatmak zihī ḥamāḳat ü ta’n etmek ḥod ‘ayn[ī] ḳabāḥatdır. Nitekim buyurılmışdur: ‘*Li-men şegālehū bi-‘uyūbi’n-nāsi ve ḥüve ḡāfilun ‘an ‘uyūbi nefsihi*’⁹⁴ İmdi beni ta‘ayyüb itmegi ḳo var kendü ḥālūñe meşḡul ol.’ diyü ol dostını ilzām itdi.’ diyüp dilkü kıza gene eyitti: ‘Pes ey duḣter-i sa‘ādet-aḣter! Senūñle bizüm ḥālümüz daḥı hemān buña beñzer ki eyü ve fenā her ne ise taḳdīr-i ezelī üzere saña ḳısmet-i rabbānī olan ḥelālūñle ḳanā‘at itmeyüp anı kendūñe zevciyyete lāyīḳ görmedūñ ḥarāma meyl eyledūñ. Lā-cerem Ḥaḳ Sübhāne ve te‘ālā’nuñ ḡayreti zūḥūr idüp seni bu ḳıyāfete getürdi. İmdi itdūḡiñ ef‘ālī ḳabīḥa derūnca tā’ib⁹⁵ ü müstaḡfir olup ḳısmet-i ezeliyye ḳanā‘at ve ba‘de’l-yevm nefis ü hevāya mütāba‘at itmege cezm ü ‘azīmet idersin. Bu dertden ḥalāş olmak içün saña bir ‘ilāc sevḳ ideyüm. Tā ki hem ‘āleme bed-nām olmayasın ve hem yine eski zevcinūñ seni ḥelālīḡa ḳabūl ide.’ didi. Kız daḥı ‘Söyle!’ diyü niyāz idince dilkü eyitti: ‘Çünki bir işdir oldı. Elbetde ḥelālūñ tarafından seni mütālebe idüp etrāfi eknāfi tecessūs idüp iderler. Hemān bulduḳları gibi ḳadīr olduḡuñ mertebe dīvānelik şūretin tutup tecennün eyle. Tā ki ‘aḳlı şıçramış gitmiş diyü seni alup giderler ve ḳaṭ‘ā sū’-i zann itmeyüp ‘aḳl getürecek mu‘āleceye şūrū’ iderler. Sen de tedricile ‘aḳlı gelür var işinde olup bu vechle **[76A]** aḥvālūñi setr eyle. Yoḣsa ḡayrı tarīḳle ḥalāş mümkün degüldür. Seni helāk iderler ve hem ḳıyāmete dek rüsvāylīḳ ile meşḥūr-ı ‘ālem olursın.’ didi ve fi’l-ḥaḳīḳa kız daḥı dilkünūñ naḣīḥati ile ‘amel idüp

⁹² Tekrar edilen kelime, metin akışını bozmamak için yazılmamıştır.

⁹³ Tekrar edilen kelime, metin akışını bozmamak için yazılmamıştır.

⁹⁴ Kendi ayıbını (görmesi), başkalarının ayıplarını (görmesinden) alıkoyan kimseye ne mutlu (Yılmaz, age.: 856)!

⁹⁵ Kelime tā’ib (تائب) şeklinde imlâ edilmiştir.

bed-nâmlıktan hâlâş oldu.” Pes tûṭî eyitti: “Ey Mâhşeker! Ol kız dilkünüñ sözün tutmasa bu tarîkle ku[r]tılamazdı. Naşîhatüñ nef’i bisyâr ve fevâ’id-i müşâvere bî-şümârdur.” diyüp dahı kelâmı uzatmak murâd idi. Ammâ tûṭî dilkü hikâyesi içinde “Niçün zevcünü bırağup harâma gider meyl idersin?” didügi sözden Mâhşeker gâyet gâzab itmiş⁹⁶. Hemân bir kerre tûṭîye gâzabla bakup “Ey murğ-ı nâ-dân! Senüñ gibi ahmaquñ kelimâtından ne fâ’ide ola ki sem’i kabûle şâyân ola. Dünyâdan bî-haber ve hakîkat-i eşyâyı müşâhededen bî-başarsın. diyü gâzabla pür-âteş oldu ve ziyâde tarıldığından beg-zâdeye dahı gitmeyüp hiddetle kendi yatdığı odaya gelüp yatdı. Ammâ efkârdan şabâha dek gözlerine uyhu gelmeyüp döne döne dîvâne oldu. Ne hâl ise şabâha dâhil olup her taraftan derdine dermân arar idi. Ammâ tûṭî kadar bir mahrem-i esrâr bulamadığından nâ-çar yine tûṭînüñ sözün ‘afv idüp sitem i[t]düğine peşimân oldu. “Aḥşam olduğu gibi varup tûṭîden ‘özü⁹⁷ dileyeyüm.” diyü kendü kendüye ‘ahd kıldı. Tûṭî dahı Mâhşeker’ün ol ‘ikâbınıñ havfından lâ-ya’kıl olup helâkini muḳarrer bilmişdi. ‘Acebâ verâ’-yı perde-i sübhâniden ne zuhûr ider diyü aḥşama dek muntazır oldu. Pes çünkü yine aḥşam [76B] oldu. Mâhşeker tûṭîye ‘özü-i âvâz olduğu hâlde kafes dibine gelüp selâm virdi. Tûṭî gördi ki gâzabı sâkin olmuş. Bir miḳdâr câmı yirine gelüp yine ‘avḳ u te’ḥîr ü hîle vü tezvîr tarîḳin düşünmege başladı ve Mâhşeker söze başlamazdan evvel tûṭî fetḥ-i kelâm idüp didi ki: “Ey maḥd[û]me-i ‘iffet- âyîn! Niçün bu sâdık kuluñı âzâr [u] sitemle hazîn idersin? Yohsa günâhum saña tarîḳ-i ‘aşḳda hem-dem ve bu aḥvâlde sırruña mahrem olduğum mıdur? Ben kuluñdan ne ḥaṭâ şâdır oldu ki bu kadar cevri ü cefâyâ sezâvâr olam. Takşîrâtımı baña bildür. Aña göre ben dahı tedârik görem.” didi. Mâhşeker dahı hezâr ‘izz ü nâz ile dürce güher-nişârın açup ‘özü iderek eyitti: “Ey tûṭî! Senüñ ḥulûşuñ ma’lûmumdur. Ancak

Beyt: ‘Geçürür iki cihândan kişiyi ‘âlem-i ‘aşḳ’

manṭûḳınca galebe’-i ‘aşḳumda ne idecegümi bilemeyüp gâh senüñle ve gâh vücûdumla çekişürem. Hâşılı kendümden bile bîzâr olmuşamdur. Yine senden recâm budur ki benüm bu cins küstâhâne hareketümi ‘afv idüp kuşûrıma bakmayasın ve benden hak naşîhati dirîḡ itmesin ve ḳudretüñ irdügi kadar cânânumuñ vuşlatına sa’y idesin. Gerçe senüñ benüm ḥuşuşumda sa’y ve ihtimâmuñı bilürem. Ancak bi-ḥasebi’l-beşeriyye ḥâtırına ba’zı şübhe geldüğinden bir hoşca i’timâd ḥâşıl olmamışdır. İmdi bu bâbda şadâḳat üzere idüğüm yemîn ide idiñ. Yakînüm artup

⁹⁶ Tekrar edilen kelime, metin akışını bozmamak için yazılmamıştır.

⁹⁷ Kelime, عوزور şeklinde imlâ edilmiştir.

derünümde her vechle saña i'timād-ı küllî hâşıl olurdu.” didi. Pes tûtî eyitti: “Ey Mâhşeker! Merd-i şadıkuñ kelimâtınuñ siyāk [u] sibāk şıdkına delâlet eyle. Yemîne hâcetdür diyü yemîn itmezdüm. Çünkü ƣalbüm muţma'ın olsun. [77A] diyü yemîn taleb ideyorsın. İmdi be-haƣkƣı âdem hazîn-i kebûter ve be-haƣkƣı lem'an-ı mihr ü aħterde ve be-haƣkƣı yevm [ü] şeb-i zindedâr ve be-haƣkƣı satvet-i ģurûş-ı şecâ'at se'am ve be-haƣkƣı 'aşƣda sîne tāk ve be-haƣkƣı 'Anƣâ-yı kulle'-i Ƙâf ve be-haƣkƣı nigâh-ı kûrân ve be-haƣkƣı kelâm-ı bî-zebânân-ı muţlaƣan maƣşûdum senüñ murâdıñuñ ģuşûli ve taƣayyüdümsün gül cemâlûñ ol 'andelîb-i şîrîn-maƣâle vuşûlidür. Eger cân-ı gönûlden senüñ eylûğüne sa'y itmez isem 'aƣıbet aħvâlüm Ĥ'âce⁹⁸ Manşûr'e taƣlîd iden civânuñ aħvâli gibi rûsvây u bed-nâmlıƣ olmasun.” didi. Mâhşeker su'al itdi ki: “Nicedür ol ģikâye?” [Ĥikâye] Tûtî eyitti: “Aƣşâ-yı memâlik-i Ćîn'de maldâr Ĥ'âce Manşûr nâmında bir bâzergân var idi. Ĥaƣ te'alâ aña bir ģatun iħsân itmiş idi ki ģüsn [ü] cemâli mâye-i ģayât-ı câvidânî ve zühd ü şalâħla Râbi'a-i şânî idi. İsmine Şâliħa dirler idi. Fi'l-ħaƣîƣa ismi müsemmasına muţabıƣ ve ģüsn ü şûreti sîretine muvâfıƣ idi. Ol şehrîñ içinden⁹⁹ Şâliħa'nuñ ģüzelligi âvâzesi meşhûr ve dâmen-i pâki dîde-i nâ-maħremden mestür idi. Bir ģün Ĥ'âce Manşûr sefer-i ticâretine 'azîmet idi cemî' eşvâb-ı seferi tertîb ve ģatunını Cenâb-ı Rabb-i Mecîd'e emânet idüp yola revâne oldu. Meger ol şehrde Fer'î nâmında fışƣ [u] fücûr ile nâm virmiş maģlûb ve nefis ü hevâ bir zen-pâre-i bî-nevâ var idi.

Beyt: Ĥâdişesi sek nefesine taƣmış zimâm

İstedüģi yire çekerdî müdâm

Ƙande ki zenü'l-bî-şode ol bî-ħicâb

Olurdu ƣatre-i zen pür-şitâb

Pes mezƣûr zen-perest zen Şâliħa'nuñ câm-ı 'aşƣıyla ser-mest olup şaħrâ-yı talebde ol nâzenîñ zülâl-i vişâline teşne-leb olmuş idi ve ģüzelligini işitmekle

Mışra' : 'El-üzñü te'aşşâƣa ƣable'l-'aynı aħyânen'

mışdâƣınca [77B] ƣulaƣdan 'aşıƣ idi. Ammâ bir vechle vuşlata imkân bulamayup âħır-kâr bir ƣoca ģilekâr 'acûze'-i rûzgâr analıģı var idi.

Beyt: Zâl-i felek gibi cihân fitnesi

Nice cihân fitnesi cân fitnesi

⁹⁸ Kelime, hikâye boyunca Ĥoca (خوجه) şeklinde imlâ edilmiştir.

⁹⁹ Metinde “içindeden” şeklinde imlâ edilen kelime, anlam gereģi düzeltilmiştir.

İstese māhı getürür bî-gümān
Kapuya gerdünesiyle hemān

İtse füsün sâzî-i mihr ü vefā
Zühre' -i keyvānı ider mübtelā

Ṭolı bu ki çömlegi her bucağı
Gör şuya dönmiş idi ocağı

Fitne' kaynatma her şubḥ u şām
Söyler idi çölmege çölmek müdām

Pes aña gelüp derd-i 'aşkını i'lām idince ol 'acūze-i nā-fercām daḥı bu mihmelüñ
huşūline ikdām idüp ol sâ'at H'âce Manşūr'uñ hānesine geldi ve Zen-i Şāliha bu
'acuzeye ri'āyet ü hürmet idüp muşāhabata başladı. Ešnā-yı muşāhabatda oğullığı
olan Fer'î'nüñ ahvālını beyāna başladı ki 'Oğullıgum derd-i 'aşkuña giriftār ve hevā-
yı zülfüñle rüz kendüye şeb-i tār olmuştır.' diyüp baş-ı kelām ve bi't-tamām ifāde'-i
merām itdi ve efsün çölmegi gibi rüşen olan dehen-i murdārını açup sağ u sola kelām
fesādın şaçdı ve cāh-ı fesāda düşürmek için ol gāzāluñ önünce haylī kaçdı. Ammā ol
nihāl-i serkeş 'acūzenüñ hālıyyātından be-gāyet müşevveş ve nār-ı gāzabla kânūnı
derüni pür-āteş olup eyitti: 'Ey mekkāre'-i hāne-i harāb! Kōnuğı āzürde itmek
mezheb-i ulū'l el-bābda rā'î vü şavāb degüldir. Yoḥsa seni şimdi ol hālde kordum ki
dostlarıñ degül düşmānlarıñ bile hālīne merḥamet ideydi. Behey mel'un u maḥrūme!
Sen beni kendüñ gibi rüsvāy-ı mezmūm itmek istersin ve ben fāhişemiyem ki ol
oğullıgum didigün veled-i zināyı baña medḥ u tavşīf idersin. Bir daḥı hāneme gelme.
Yoḥsa seni rüsvāy-ı 'ālem iderem.' diyü kelāmına ihtiyār virdi. Ol 'acuze' evinden
koğdı. Çün ol 'acuze'-i mekkāre çekdiği sıkletleri [78A] gelüp ol Fer'î nā-çāra ifāde
itdi ve 'Vuşlat muḥālde medet-i 'ömrimde hiç yokdur. Serkeş 'avrat görmedüm.'
diyü be's cevābın virdi. Pes Fer'î daḥı vişālde me'yūs oldu. Āhir-kār ız[t]ırāb-ı 'aşka
taḥammül idemeyüp terk-i diyār itmegi ihtiyār eyledi. Nitekim dimişlerdür:

Beyt: ' 'Āşıka dirler egerçe şabrdur yāḥūd sefer

Çünkü şabr olmaz müyesser ihtiyār itdüm sefer.'

diyüp seyāḥat tarīki üzre bir müddet sefer idüp bir gün bir zāhidüñ şavma'asına
geldi. Zāhidi gördi ki ta'alluḥ-ı dünyādan el çekmiş ve mezra'a-i ḳalbine toḥum-ı
ferāğat ekmiş ve mā'ü'l-kebīr vuzū' ile taḥşīl-i āb-ı rü idüp ebrū-yı cānāna bedel tāḳ-

1 mihrāba serfūrū itmiş ve başına bir külāh-ı tefrīd arkasına hırka'-i tecrīdi giymiş serīr-i 'uzletde şāhib-i külāh ve mülk-i fakr u fenāya müstakilā pādşāh olmuş. Pes merd-i Fer'ī gelüp zāhidiñ elin öpüp hürmetin ihtiyār itdi. Kāmil bir sene hizmetinde oldu. Bir gün ol zāhid hāl-i Fer'ī'nün bu kadar hizmetinden şermende vü hacīl olup meclis-i irşādına çağırıp eyitti ki: 'Ey merd! Hizmetünüzün benüm gibi bir fakīre hizmet itmekle terk-i nāmūsı 'ār itdün senün bize hūlūsuyla hizmetünden gāyet mahcūb olduk. Dirhem ü denānīre malik degülem ziyādesiyle ihsān idem. Ancak esmā'ullāhdan bir ism-i şerīf ta'līm ideyin. Benden saña yādgār olsun. Kaçan kim bir işiñ düşse ol ism-i şerīf[e] tevessül itmekle cümle murādlarıña nā'il olasın. Ammā zinhār harāma isti'mālden be-gāyet ictināb idesin. Şeytān[a] uyup ol nūrı muharremāta şarf itmekle vādi-yi zulmete düşmeyesin.' didi ve ism-i mübaregi ta'līm idüp du'ā' vü şenā ile Fer'ī'yi yolladı. Çünkü Fer'ī ol ism-i şerīfi öğretti. Cemī' müşkilāt kendüye āsān olup toğrı aśl olduğu şehre geldi [78B] ol ism-i mübareke imtişāl idüp kendüyi H'āce Manşūr kıyāfetine koydı. Şekl-i sīmāda ve cemī' a'zāda aña be[ñ]zerdi. Şöyle ki her gören aśl anı H'āce Manşūr'dan fark idemez idi. Pes seyyāh kıyāfeti ile piyādece H'āce Manşūr'ın hānesine geldi. 'Ale's-seheri içerü girdi. Hatun Şāliha buña karşı çıkup görışdiler. Şāliha bunuñ elin öpüp hālını şordı ve 'Ahvāl-i eşyā nice oldu?' didi. Fer'ī eyitti: 'Fülān derbendde karşumuza kuttā'-i tarīke inüp cemī' emvāl u erzākımı alup cenk eşnāsında mecmū' hizmetkārları vü refīklerimiz helāk itdiler. Ben gücile kaçup ellerinden hālāş oldum. Cümle ser-māye gitdi.' didi. Zen-i Şāliha eyitti:

Beyt: 'Kelle sağ olsun.

Cihānda bir külāh eksik degül nola emvāl ü erzāk gitdi ise Hāk Sübhāne ve te'ālā hazretleri senün vücūdını haţāsız eyle[ye]. Māl u rızq ele girür. Hemān 'ālemde sağlık olsun. İn-şā'allāhu te'ālā iz'āf u muzā'af içre nā'il olunup 'an-ķarīb zāyi' olandan ziyāde şey' elimize girür. Eger ol ser-māye gitdi ise fe-li'llāhi'l-hamd bunda dağı ser-māyemüz çün çokdur.' Tesellī virdi. Ammā Fer'ī'nün şuret-i kıyāfetine bakup 'Egerçe bu şahş H'āce Manşūr'a beñzer ve söyledügi kelām dağı her ne hāl ise tevcīh kabūl ider. Lākin evzā'-ı etvārı bir vechle beñzemez. Bu huşuşda birkaç gün bu şahşı tecrübe itmek evlā ve mümkün mertebe tarīk-i ihtiyāta gitmek lāyık u ahrādur.' didi. Ahşam olduğda ma'ān cāme-i hāba girüp 'özü-i zenānı bahāne itdi. Bu minvāl üzre beş on gün geçdükden soñra artuk 'özü-i zenānı bahāne itmek mümkün olmayup nā-ķār şūreti hasteligi urup temāruzi itdi. Bu efkārdan fī'l-hākīka haste gibi [79A] bī-tākat olup yatdı ve H'āce Fer'ī aśl taşra çıkmayup kemā[l] mertebe

‘aşkuñdan nāṣī bütün gün zen-i Şāliḥa’nuñ döşeginüñ yanında oturdu. Yüzine bakardı. Pes bir gün nā-gehān bāl u per nikāhı ile H̱āce Manşūr çıka geldi. Haremne içeri girdi. Gördi ki ḥatun ḥaste olmuş döşekde yatur. Başı ucında bir kişi oturur. Kendüye beñzer. Hemān oturup nūrına bakar. H̱āce Manşūr müteḥayyir olduğu hālde ‘ırk gayreti zühür idüp Fer‘ī’yi yarı yağa ve yarı şaḳal-ı giribāşından tutup ‘Bre ḥarīf! Benüm ḥānemde senüñ ne işüñ vardır.’ diyüp urmağa başladı. H̱āce Fer‘ī daḥı H̱āce Manşūr’uñ yaḳasına yapışıp ‘Sen benüm ḥānemde ne işlersün?’ diyüp birbirine ‘azīm ‘arbede idüp kıyāmeti ḳopardılar. Ara yerde Zen-i Şāliḥa daḥı şaşup ne işleyeceğine bilmedi. Bu ḡavḡā eşnāsında ḥengāmelerine ḳonşular işidüp bunlarıñ başına cemī‘ oldılar. Hele bunları alup mahkemeye getürdiler. Ḳādı Efendi bunları görüp ne diyeceğini bilmedi. Bakdı ki ikisi daḥı birbirine beñzer. Hīç birisine ḥükm itmek mümkün olmadı. Ba‘dehu ‘uḳalādan içlerinde bir kimse var idi. ‘Bu da‘vāyı baña ḥavāle eyleyüñ. Ben faşl iderem.’ didi. Pes cümlesi ittifaḳla bu da‘vānuñ faşl olması için ol ‘āḳıluñ ḥükmüne rāzı olacak oldılar. Ba‘dehu ol ‘āḳl u dānā H̱āce Manşūr ile Fer‘ī’yi ḳarşusuna getürüp ayaḡ üzre turgurdu ve Şāliḥa’yı daḥı yanlarına getürdi. Cümle ḥalk ‘‘Acebā nice faşl ider?’’ diyü muntazır olmuşlar idi. Pes eyitti: ‘Ey kişiler! İşte şūret-i zāhirde ikiñüz daḥı birbiriñüze müşābihat-ı tāmme ile müşābihlersiz ki şekl ü sīmāda ḳaṭ‘ān farkıñuz yokdur ve bu ḥatunı her biriñüz ‘Ḥelālümdür.’ diyü da‘vā idüp ḡayrıdan men‘ idersiz. İmdi er ile ‘avrat mā-beyninde zifāf gicesi vāḳi‘ olan keyfiyetleri ferāmuş itmezler. Pes [79B] ol gicenüñ ḥāletini birer yol ḥatunuñ ḳa[r]şusunda naḳl idüñ ve biriñüzüñ naḳlini biriñüz işütmesün.’ didi. Pes ikisinden birini ḳaldırıp bir ḡayrı yire götürdiler. Ba‘dehu birisi söyledükden soñra anı daḥı getürüp söylediler ve kelimātlarını bir ḥoşca zabt idüp taḥrīr itdiler. Ba‘dehu ḥatunı getürüp ol gicenüñ ḥālātında şorup söylediler. Bakdılar ki ḥatunuñ sözi H̱āce Manşūr’uñ naḳline muṭābık ve kelāmı ḥatunuñ kelāmına muvāfık geldi. Pes ḥatun H̱āce Manşūr’uñ olup ol şahş-ı müşābihüñ ḥīle vü tezvīrini añlayup rüşen [ü] aşikāre oldu. Bade ḥatunı izn-i şer‘iyle yine H̱āce Manşūr’a teslim idüp H̱āce Fer‘ī’ye envā‘ı ‘uḳūbet ü eziyyet idüp derisini soydurup rüsvāy-ı ‘ālem itdiler. Hem murāda nā’il olmadı ve hem bī-ma‘nā yire helāk olup gitdi. Bu ḥikāye daḥı bunda tamām oldu.” diyüp tūṭī Māḥşeker’e bakdı ve eyitti: “Ey maḥdūme’-i nāzenīn! Eger ben daḥı senüñ ḥizmetüñde taḳşīrāt idersem ve saña ḥayr şunmadan ḡayrı bir kāra şürü‘ idersem işte bu H̱āce Fer‘ī gibi rüsvāy-ı ‘ālem ve bed-nām-ı benī ādem olayum ve saña naşīḥatüm budur ki tevaḳḳuf itmeyüp beg-zāde tarafına teveccüh ḳıl.” didi. Ammā meger şabāḥ olup şubḥ-ı nūrānī ḳabūl ‘ālemi rüşenāyī

itmiş. Yine ol gice dahı murād hāşıl olmayup irtesi gice[ye] kaldı. Pes ol gün dahı aḥşama dek şabr idüp hūrşid-i nūrānī ihtifā-yı perde-i zulmātı idükde Māḥşeker yine kafesin yanına gelüp tūtīye “Uyor musın?” diyü laṭife’ ḥitāb itdi. Tūtī eyitti: “Ey maḥdūme’-i cihān! Benüm gözlerime uyku ḥarām olmışdur. Bir ān bu kadar ki senüñ efkārūñla nālān olmayam. Uyumaḥ ḥod kanda kaldı. Ancaḥ naşihatūmi ḳabūl idüp benüm sözümi diñlerseñ bu tereddüdde ferāḡat idüp maḥbūbuñ cānına varasın. [80A] Nitekim şeh-zāde Bābil’üñ ḥuşuşuna Ḥālis ve Muḥliş sa’y idüp anlarıñ sa’yı ile murāda irdügi gibi umaram ki benüm sa’yumla sen dahı murāda iresin.” didi. Māḥşeker su’āl itdi ki: “Nicedir ol ḥikāye?” [Ḥikāye] Tūtī eyitti: “Naḳl olunur ki bir pādşāh-ı şāḥib-i serīr var idi. Ḥaḳ te’ālā bu pādşāha iki oḡul virdi. Büyüḡine Ḥümāyūnbaḥt küçüḡine Feraḥbaḥt dirler idi. Babaları pādşāh-ı şāḥib-i şevket rıḫlet-i dār-ı āḥret idüp büyük evlādı Ḥümāyūnbaḥt’a pādşāhlıḳ muḳarrer oldı. Pes Ḥümāyūn taḥt serīr-i saltānata cülūs idüp müstaḳıllen pādşāh olup ‘adl [u] dād ile ‘ālemde nām-ı Nūşirevān-ı tebāḥ itdi ve ḳarındaşı Feraḥbaḥt’a dahı tamām ri’āyet idüp kendi yakınında bir memleketi aña sipāriş eyledi. Gün-be-gün envā’-ı nevaziş ü iltifātla muṭayyeb u memnūn iderdi ve Feraḥbaḥt dahı gitdi. Büyük birāderini bedri maḳāmında i’tibār iderdi ve tarīḳ-i ‘ubūdīyyetden zerre ḳadar inḫirāf itmezdi. Pes bu iki birāderler birine ‘azīm maḥabbet ü meveddet olup ḫıfz-ı ra’iyyet ü ta’mīr-i memleketde bunlarıñ cümle himmetlerini eṭrāfda olan düşmānları görüp ve işidüp nā’ire’-i ḥased derūnlarını yakmış idi ve bunlar biribiriyle böyle ittifāḳ u maḥabbet üzre iken memleketlerine ta’arruḫdan me’yūs olup bir taḳrīb ile ikisinüñ bozuşmasına dā’imā temennī iderdi. Pes düşmānlar ara yire nifāk düşüp Ḥümāyūnbaḥt ile Feraḥbaḥt’ı birbirine nifāk itdiler ve mā-beynleri bürüdet üzre olup¹⁰⁰ Ḥümāyūnbaḥt dürlü dürlü şübhelere düşdi ve gün-be-gün Feraḥbaḥt’a eziyet ü cefāyı efvn itmekle āḫir-kār Feraḥbaḥt bir gün ḳalkup yalnūz başına terk-i diyār itdi. Giderek şāḫrāda bir dervīşe rāst geldi kim

Naẓm: El teḥī ḡuşe-i kāşāne teḥī

mefhūmunca ca fenā-fi’llāḥ şāḫrāsında terkü diyār [80B] ve tecrīd-i ihtiyār idüp bāde-i ‘aşḳla ser-ḥoş ve cūr’a’-i ḥaḳīḳatla mest ü medhūş olduḡı ḫālde ṭurmayup cevalān ider.

Beyt: ‘Meclis-i ‘aşḳında çengi Zühre vü falāḳ āf-tāb

Neylesün zevḳ itmesün mi zerre’-i nā-cīzler’

¹⁰⁰ Tekrar edilen kelime, etin akışını bozmamak için yazılmamıştır.

Diyüp sâz u sözsiz kendi başlı başına ol kadar semâ‘ ider ki harekâtında sükkân-ı melek ve melakût gulgule ve büt-hâne-i cihâna velvele düşmüş. Şeh-zâde dervîşi yolda müşâhede idüp bunun hâline bakup mütehayyir oldu ve yanına gelüp selâmdan soñra ‘Ey dervîş-i sa‘âdet-encâm! Bu şahrâyı bî-nihâyede tek ü tenhâ olduğñ hâlde semâ‘ vü refât idersin.

Nazm: Leyse fi’d-dâr gayrunâ deyyâren’

şafâsın diyüp ‘Yâra ağyârsuz yüz sürersin.’ diyü su‘âl i[t]dükde der-hâl dervîş şeh-zâdenüñ yüzine bakup ‘Yâ Feraḥbaht! Ben şimdiki hâlde bir gevher-i nâyâba vâsıl olmuşamdur ki İskender-âsâ mâlik-i âyîne-i ‘âlem-nümâ olup Ḥarâb-âbâda ilinden bir genc-i şâygânam ve gülzâr-ı derûnumda bir verd-i ḥandânum va[r]dur ki el-ḥâletü hazîhi bütün ‘âlemde müstağnî oldum.’ didi ve ‘Ey Feraḥbaht! Senüñ ahvâlün ḥod ma‘lûmdur. Elem çekme! Saña Tâli‘-i Mübârekfâl’i hem-râh itdüm. Şimden girü bahtuñ sa‘îd ve cümle eyyâmuñ nev-rûz-ı ‘îd olsa gerek.’ diyüp şeh-zâdeye nefes itdi. Şeh-zâde daḥı dervîşün elin öpüp ve biraz yol yürüdiler. Nâ-gâh karşıusunda bir şeh-bâz yigit zâhir olup gelüp şeh-zâdenüñ elin öpüp ri‘âyet i[t]di ve ‘Beni hizmetüne kabûl idün ve benüm nâmuma Mübârekfâl dirler.’ didi. Şeh-zâde daḥı bunu kendi pederinüñ emekdârlarından kıyas idüp yanına aldı. Giderken bir şu kenârına geldiler. Pes şu kenârındaistirâhat itmek için bir miqdâr oturdılar. Mübârekfâl bir miqdâr gezmege gitdi. Şeh-zâde [81A] Feraḥbaht daḥı şuya bakup şorarken gör[di] ki büyük yılân bir kurbagâyı tutmuş kurbaga daḥı yılânun azğında feryâd u figân iderdi. Feraḥbaht kurbagaya gâyet merḥamet idüp yılânun üzerine varup hücum itdi. Feraḥbaht’uñ hücumından yılan havf idüp kurbagayı şalıvirdi. Kur[ba]ga ḥalâş olduğı dem şuya taldı. Ammâ yılan gitmeyüp Feraḥbaht’uñ yüzine bağa kaldı ve lisân-ı hâl ile ‘Gerçi kurbagayı ölmekden ḥalâş kılun ammâ benüm loḥmamı ağzımdan alup baña zulm-i şarîḥ i[t]dün.’ didi. Pes şeh-zâde yılânun önüne atıvirdi. Yılan daḥı eti alup kendi maḳâmına gelüp nısfını kendi yedi ve nısfını eşine virdi. Şeh-zâdenüñ mürüvvetini ve merdâneligini nakl idince bu ḥuşuş[a] eşi gâyet ta‘accüb idüp ‘Benî âdemde bu kadar cömerdlik olur mı? Zîrâ anlar mürüvvetsizlik ile meşhûrlardur.’ didi. Erkegi eyitti: ‘Belî! Anlar ekseriyâ bî-vefâ olup ammâ içlerinde erbâb-ı keremli vardır ki mâl u dünyâyı bile iḥsân itmek yanlarında bir şey degüldir. Mâl u dünyâ degül kendü vücûdlarına bile baḫl itmek ednâ hizmetlerine maşrûfdur. Nitekim Ḥazret-i Mûsâ ‘aleyhi’s-selâmuñ ‘uḳâb ḥikâyesi bu kelâmı te’yîd ider.’ didi. Eşi su‘âl i[t]di ki: ‘Nicedir ol ḥikâye?’ [Ḥikâye] İrkegi eyitti ki: ‘Bir kebûter bir gün kaçarak Ḥazret-i Mûsâ’nuñ yanına gelüp ‘El-amân! Yâ nebîyullâh!

Ardumca bir zālīm gelür. Beni pençe-i helākından hālāş kıl.’ diyince Hāzret-i Mūsā ‘alehi’s-selām kebūteri haşīnū’l-emān olan dāmeni altına alup şakladı. Der-hāl ardınca ‘uḳāb ya’nī tavşancıl pervāz urup geldi ve eyitti: ‘Yā Mūsā! Hāliyā aç ehl ü ‘ıyālüm ile nafaḳaya **[81B]** muhtācum. Naşībimi benden men’ itme. Baña zulm-i şarīh olur.’ diyince Hāzret-i Mūsā ‘alehi’s-selām eyitti: ‘Yā ‘Uḳāb! Maḳşūduñ kebūter midur yohsa hemān nafaḳa mıdur? Eger kebūter isterseñ ol mazlūm bize amān ile gelmişdür. Biz anuñ helākine rızā viremeziz ve eger muṭlakā nafaḳa isterseñ huşūline sa’y ideriz.’ ‘Uḳāb eyitti: ‘Murādum nafaḳadır. Ne vechle olur ise olsun.’ didi. Pes Hāzret-i Mūsā ‘alehi’s-selām ‘Uḳāb’a virmek için kendi ‘użv-ı mübārekinden kebūter ḳadar kesüp virmek murād idince ‘Uḳāb eyitti: ‘Yā nebīyyullāh! Ben Mīkā’il’em ol kebūter şūretinde olan Cebrā’il’dir. Bu şūret ile saña gelmemiziñ sebebi senüñ seḫāvetüñi ve keremüñi i’lām [u] imtiḥān içündür.’ diyüp ḡa’ib oldılar. Çün erkek yılān kelāmın bu minvāl üzre ḥatm idince dişi eyitti ki: ‘Pes imdi ol civān-merd saña bu mertebe mürüvvet [i]tdi. ‘Ālemde bu deñlü şāhib-i mürüvvet bulmuş iken saña daḡı lāyık¹⁰¹ olan budur ki ol merd-i sa’ādetmendüñ ḡizmetini ihtiyār idesiz.’ didi. Meger ol mār ve ol ḳurbaḡa perri tā’ifesinden imişler. İkisiniñ arasında bir huşūş için nizā’ olup birbirlerinüñ helākine sa’y itmişler idi. Şeh-zādenüñ mürüvvet merdāneligine taḡsīn idüp ikisi daḡı ittifaḳla şeh-zāde Feraḡbaḡt’uñ ḡizmetin ihtiyār idüp hużūrına geldiler. Muḳaddemā yılān şūretinde olan ‘Benüm nāmum Ḥaliş’dür.’ didi. Ḳurbaḡa şūretinde olan ‘Benüm nāmum Muḡliş’dür.’ didi ve ‘Bizi ḡizmetüñe ḳabūl eyle.’ diyü niyāz i[t]diler. Feraḡbaḡt anları daḡı babasınıñ eski emekdārlarından şanūp ḳabūl ḳıldı. Pes Feraḡbaḡt, Mübārekfāl, Ḥaliş ve Muḡliş bu dört nefer yoldaş **[82A]** olup gitdiler. Ḳatı çok zamān böyle seyāḡat idüp gitdiler āḡir-kār diyār-ı Mısr’a geldiler. Ḥikmet-i Ḥudā meger ol gün pādşāḡıñ bir sürürü günine rast geldiler. Cemī’ ehl-i Mısr bir yire cemī’ olup Sultān-ı Mısr’uñ önünde şenlik idüp ve nice erbāb-ı hünerlerin ‘arz eylediler. Feraḡbaḡt daḡı yārānları ile bir ḡuşede ṡurup bunları seyr iderken pādşāḡuñ gözi Feraḡbaḡt’a düş oldu. Evzā’ vü ḡarekātında heybet ü şalābet ve nāşīye’-i ḡālinde envār-ı rüşd niḡāyet müşāhede idüp ḳarşusına çağırdı. ‘Ne vilāyetden gelürsin?’ diyü su’āl itdi. Feraḡbaḡt ḡaḳīḳat ḡālī ve ḳavmī üzre söylemeyüp ‘Seyyāḡ-ı ‘ālemüz. Yolumuz bu maḡalle rast geldi.’ didi. Keyfiyyetin söylemedi. Sultān-ı Mısr bunuñ kelimātından ve ādābla ḡarekāt [ü] sekenātından ziyāde ḡaz idüp begendi. Ve’l-ḡaşıl

¹⁰¹ Kelime lā’iḳ (لائق) şeklinde imlā edilmiştir.

‘ulûfe ta’yîn idüp bir mekân-ı mu‘ayyenede alıkoyup ahyānen meclisine götürüp muşāhabat itdükce muḥabbeti ziyāde olurdu. Pes Sultān-ı Mısr bir gün şu kenārında otururken parmağından ḥātemi şuya düşdi. Ḥāteme gāyet ‘alākası var idi. Elbetde ‘Çıkarılsun.’ diyü fermān itdi. Yetmiş seksān kadar gāvvaşlar dalup aradılar. Bir vechle bulmak mümkün olmadı. Sultān-ı Mısr’ın keyfi bozulup sarāya geldi. Pādşāhlarınun keyfi bozulduğundan cümle hizmetkārlarınun ve kullarınun daḥı keyfi bozulup her kişi maḡmūm ve maḥzūn ḥānelerine gelüp Feraḥbaḥt daḥı ḥānesine geldi. Yoldaşları ḡam u ḡasāvetün aşlını şordılar. Feraḥbaḥt daḥı pādşāhın ḥātemi ḥikāyesin idüp söyledi. Muḥliş eyitti: ‘Ey Feraḥbaḥt! Bu mühimmi ben kuluñ boynıma alup ḥātemi çıkarıram. **[82B]** Ancak muḡaddemce sen Sultān-ı Mısr’a varup ‘Ḥātemi buluram.’ diyüp söyleyesin kim bulunduḡda pādşāh yanında ‘izz ü rif’atlı ziyāde olmasına sebep ola.’ didi. Pes Feraḥbaḥt daḥı kalkup pādşāha vardı. ‘Biraz laṭife vü muşāhabet olsun. Ben varup çıkarıram.’ didi ve izn istedi. Sultān-ı Mısr’da daḥı izn¹⁰² virdi. Feraḥbaḥt gelüp Muḥliş’e söyleyince der-ḥāl Muḥliş kalkup şu kenārına ḥātemün düşdüḡi yire geldi ve kurbacı şūretine girüp nīle taldı ve şunuñ ḡa‘rında ḥātemi bulup aldı. Çıkarup Feraḥbaḥt’a getirince ol daḥı alup Sultān-ı Mısr’ın ḥuzūrına götürüp ‘arz itdi. Sultān-ı Mısr ziyāde ḡaz idüp Feraḥbaḥt’a ziyāde devlet ü ni‘met iḡsān itdi. ‘İltifāt-ı naḡar-ı şāha bir bahāne gerek.’ mefhūmınca kendüye muḡarreb idüp Feraḥbaḥt’a ziyāde devlet rütbesin felekden ‘ālī-şaf kıldı. Bu aradan çok zamān geḡüp Sultān-ı Mısr’ın kızını baḡçede yılān şokdı. Pādşāhın ‘aklı başından gidüp ol ḡadar ‘ilāc eyledi ki ḥisāba gelmez. Bir vechle devā olmadı. Sultān-ı Mısr’ın ol kızdan ḡayrı evlādı yoḡıdı. Kendi pīr olmaḡla saltanatına istiḡḡāk idecek kimesnesi olmayup ve kızı ḡā’ibde cem[ī]le vü ḡa[se]nedār olup ‘ālemde bir görür gözi idüğinden elem ü ḡasāveti ḡadden aşup dīvāne olayazdı. Bu aḡvāl Mısr’ın içinde şāyi‘ oldı. Bütün şehr ḡalkı yās u mātem tutdı. Çün Ḥaliş bu aḡvālī işidüp şeh-zāde-i Feraḥbaḥt’a eyitti: ‘Beni yanuña alup ‘Şākirdümdür.’ diyü sultān ḥuzūrına getir. Varup kıza ‘ilāc ideyüm.’ didi. Pes Feraḥbaḥt daḥı Ḥaliş’i yanına alup pādşāh ḥuzūrına getürdi. ‘Kıza bir ‘ilāc ideriz.’ didi. **[83A]** pādşāh daḥı ‘Eger ‘ilāc idebilürseñ kızını saña virüp seni kendime dāmād ideyüm.’ didi ve ‘ahd itdi. Ba‘dehu bunları ḡareme getirüp ḡasteyi gösterdi. Der-ḥāl Ḥaliş ḡastenün yılān şokduḡı yeri aḡzı ile emüp cümle zehrini çekdi ve yāresinün üzerine bir merhem sürüp fi‘l-ḡāl eyü itdi. Kız şıḡḡat ve selāmetle babasınun yanına gelince Sultān-ı Mısr ‘ahde vefā idüp

¹⁰² Kelime, vokal kullanılarak izīn (الذين) şeklinde yazılmıştır.

cümle vüzerā vü ümerā her kim var ise cemī‘ idüp cümleñüñ muvācehesinde kızı şer‘iyle tezvīc itdi ve ‘Ben pīr oldum, erkek evlādum yokdur.’ diyüp şeh-zāde-i Feraḥbaḥt’ı kendüye velī‘ ahd idüp şeh-zādenüñ helāk-i ṭālī‘i bedr-i tām ve ‘ākıbeti ḥayr ile encām olup bu devlete nā‘il olunca eski yoldaşları olan Mübārekfāl ve Ḥālīş ve Muḥliş bu üçü şeh-zādenüñ yanına gelüp ‘Yā! Devletüñ ve sa‘ādetüñ mübārek ola!’ diyü tebr[ī]k itdiler. Pes Mübārekfāl cümleñ eski emekdār olmağla şeh-zāde ile lā-teklīf idi. Şeh-zādeye baḳup didi ki: ‘Ey Feraḥbaḥt! El-ḥamdüli‘llāhu te‘ālā baḥtuñ sa‘ādetüñ güşādedür. [Der]vīşüñ himmeti ile cemī‘ murāduñ ḥāşıl u āmāde oldı ve āḥir-i ‘ömre dek pādşāhlıqdan dūr olmazsınız. İmdi senden recā iderin ki Ḥālīş ile Muḥliş’e izn¹⁰³ viresiz. Varup vilāyetlerine gidüp akrabā vü ta‘alluḳātlarıyla görü[ş]sünler. Ne vakt ister iseñ yine ḥāzır bulunsunlar.’ didi. Şeh-zāde eyitti: ‘Ey Mübārekfāl! Niçün böyle bī-ma‘nā kelām söylersin. İki dostuñna benüm nekbetüm ḥālinde zaḥmetüm ve meşāḳḳatüm çeküp ‘ale‘l-ḥuşuş devletüme sebep olmuşlar iken tamām-ı devletüm vaktinde sāye-i luṭfumda zevḳ iderler iken şimdi anları yanumdan dūr itmek erbāb-ı luṭufdan me‘mül mıdır?’ didi. **[83B]** Mübārekfāl gördi ki izn¹⁰⁴ vermeyüp şalivirmez. ‘Şeh-zāde ḥāzretlerine āḥir-kār aşlını söylemedükçe olmaz.’ diyüp eyitti ki: ‘Ey şeh-zāde-i [d]ānā! Mübārek olunca hüveydā olsun ki ḳarındaşuñdan ḳorḳup firār itdüğüñ vaktde luṭf-ı Rabbānī dest-gīrūñ olup şahrāda ḳuṭub-ı dā‘ire’-i ‘ālem ‘avn-i ā‘zam ḥāzretleri muḳaddem mürşid-i rabbānī Ekmeleddīn Hemedānī ḥāzretleri dervīş üslūbında ḳarşusına çıḳup saña himmet ve nefes itdi ve leb-rīz-i şaḥbā-yı füyūzāt oldığı vakte teşādūf itmekle reşḥāt-ı ḡāyet ile seni sīr-āb idüp ben ki senüñ ḳuvvet-i ṭālī‘üñem beni saña hem-rikāb itdi. İmdi ben senüñ yanuñdan aślā ayrılmam. Ancaḳ ba‘de‘l-yevm göziñe daḫı görünmem. Ḥālīş ve Muḥliş kendülerini kim itdüklerini söylesünler.’ diyüp nazarından ḡā‘ib oldı. Ba‘dehu şeh-zāde yüzün Ḥālīş’e tutup ‘Siz daḫı kimlersiz.’ diyü su‘āl idünce Ḥālīş eyitti: ‘Ey nūr-ı dīde-i ‘ālem ve ey şeh-zāde-i sa‘ādet-i muḳaddem! Bizler perri ṭā‘ifesindenüz ve senüñ baḥt-ı sa‘ādetüñ ḥizmetkārılarındanuz. Bundan aḳdem ikimizüñ mā-beynlerinde bir nizā‘ vāḳī‘ olup bozışmış idük. Ḥattā birbirimiz helākine sa‘y idüp baḥt-ı sa‘idüñ müsā‘adesiyle şüret-i zāhirde görünüp senüñ ḥizmetüñe ihtiyār eyledük ve ol zamāndan beri akrabā vü ta‘allıḳatımızı görmedük. Ne vaktde ṭaleb buyurılır ise bunda ḥāzırız. Şimdi iznünüz olur ise gitmek isteriz.’

¹⁰³ Kelime, vokal kullanılarak izīn (اذين) şeklinde yazılmıştır.

¹⁰⁴ Kelime, vokal kullanılarak izīn (اذين) şeklinde yazılmıştır.

didüklerinde Feraḥbaḥt daḥı ızn¹⁰⁵ virdiği gibi Ḥālīş ve Muḥliş daḥı naẓarından nihān oldılar. Şeh-zāde bunların şadākatine ḥayrān oldu. Bu ḥikāye daḥı bu maḥalde tamām oldu.” diyüp tūṭī kelāmına ihtitām virdi ve yine Māḥşeker’e eyitti: “Ey Māḥşeker! Ben ḵuluñ daḥı şadākatde Ḥālīş ve Muḥliş’e berāber sa’y iderem ve teḵayyüdüm hemān anların sa’y ve ihtimāmına beñzer. İmdi hemān [84A] hī[ç] tırmayup beg-zādenüñ semtine ‘azīmet ve nā’il ve māl olmağa cezm ü niyyet eyle.” diyince bakup gördiler ki şabāḥ olmuş. ‘Ḥayya ‘ale’l-felāḥ’ şadāsı resīde-i gūş ehl-i şalāḥ olmuş. Yine ol gice daḥı pes bitmeyüp irtesi giceye ḵaldı. Pes ol gün daḥı aḥşām olup yine Māḥşeker tūṭīye gelüp eyitti: “Ey tūṭī! Ma’zūr ola. Ġalebe’-i ‘aşḵumdan seni daḥı uyḵusız alaḵodum. Nice ideceğümü bilemem. Bu ‘aşḵ daḥı benüm başıma bir belā oldu.” didi. Tūṭī eyitti: “Ey Māḥşeker! Niçün ‘‘Aşḵ başıma belā oldu.’ dırsün? Bāzār-ı kevn ü mekānda ‘aşḵdan zī-kıymet bir metā yokdur.

Beyt: ‘Aşḵdur cezbe’-i sübhānī’-i cūd,
‘Aşḵdur gevher-i deryā-yı cūd.

‘Aşḵdur sayḵal-ı mir‘āt-ı şühūd

‘Aşḵdur cevher-i iksir-i kemāl.
‘Aşḵdur lem‘a-i ḥūrşīd

‘Aşḵdur şu‘le’-i bezm-i ḵıdem,
‘Aşḵla geldi vücūda ‘ālem.

‘Aşḵdur silsile’-i cünbān-ı Ḥudā,
‘Aşḵla dil-beste olur şāḥ u gedā.

Bildürür ādeme kendi özünü,
‘Aşḵla diñle ‘Atayī sözünü.

Dıḵḵat ile ruḥ-ı cānānaya baḵ,
Sabaḵ u mihr-i vefādur bu varaḵ.

¹⁰⁵ Kelime, vokal kullanılarak izīn (اذین) şeklinde yazılmıştır.

Eyitti: “Ey Māhşeker! ‘Aşkdan kim zarar gördi ki sen böyle şikāyet idersin. ‘Aşk insāna luṭf u Ḥudā ve vesīle’-i Ḥudā’dur. ‘Aşkuñ tālānı dā’ire’-i ‘aşkladur. Lākin ‘āşık olan kimseye dahı lāzum olan budur ki ‘aşkun ādābına ri’āyet eyleye. ‘Āle’l-huşūş ‘aşkı ifşā itmeden ziyāde hāzer eyleyeler. Mümkin olduğu mertebe setr idüp kimseye söylemeyeler.” didi. Māhşeker eyitti: “Hem derd ü hem celīsem ve ey benüm gūşe-i miḥnetde enīsüm! Cevher-i kelāmuñ encüm-i Ḥudā ve nuṭkuñ gūyā nefsi Mesīhā’dur. Bilürem ‘aşkı ifşā itmek olmaz ve ‘aklı başında olan ādem şırr-ı ‘aşkı söylemez. Ancak

Beyt: Rakīb-i ḥīlekārı şanmañuz kim meclīse gelmez

Kazā geldükde vardum diyü insāna ḥaber virmez

[84B] Farzā cānānla zevkümüze ve keyfiyet-i ‘aşkımıza bir takrīb ile aḡyār olursa ḥālümüz nice olur. Ġayri ṭarīk-i ‘aşkdan merdūd cānāndan maṭrūd olmamız muḥarrerdür.” didi. Ṭūṭī eyitti: “Ey maḥdūme’-i ferzān! Buyurduḡuñ su’āl ḡāyet ‘ākılānedir. Gerçi Belā-yı ‘aşkdan vehm iden kimesne ṭarīk-i ‘aşka gitmez. Niteküm dimişlerdür

Nazm: ‘Korkak bāzırgān ḥayr itmez.’

Mışra’: Lākin ‘Mā-enzele’llāhu dā’en illā ve bī-devā’en’¹⁰⁶

fehvası üzre şifā’-ḥāne-i ḥikmetde her derde devā ve kānūn nāme-i ‘aşkda çok mürde şifā vardır. Buncılayın umūrda aḡyār-ı dīdegān vākıf-ı esrār olduğda luṭf [u] ḥīle ile def’ itmek gerekdür. Nitekim Şayyād’uñ ḥatunı Zārīfe pādşāhuñ ṭāvūsını boğazlayup ve qarındaşı ‘Anter varup ḡamz itdükde nezāketle kendiyü ḥalāş idüp ol ḡammāzı redd itdürmüştür.” didi. Māhşeker su’āl itdi ki: “Nicedür ol ḥikāye?” [Hikāye] Ṭūṭī eyitti: “Ṭarṭūs şehrinde bir kişi var idi. İsmine Şayyād dirler idi. Māl-ı firāvān şāḥibi kimesne idi¹⁰⁷. Lākin dünyāya evlādı gelmemişdi. Bu sebebden ḡāyet maḥzūnū’l-ḳalb olup rast gedüğüne su’āl idüp evlād içün dermān arar idi. Bir gün ḥānesine ḥükemā’-yı Yūnānīden bir ṭabīb ḥazık gelüp misāfir oldu. Şayyād ol ṭabībe-i evlād ḥuşūşında olan arzūsunu söyledi ve ‘Baña bir ‘ilāc eyle.’ diyü ‘aẓīm niyāz kıldı. Pes ḥekīm-i zū-fünūn ḥoḳḳa’-ı ḥikmet-nümünından buña bir laṭīf ma’cūn virdi. Bunu ṭāvūs ödiyle ezüp ḥatunıña içür ve der-‘aḳab¹⁰⁸ cimā’ eyle.’ didi ve irtesi bunlara vedā’ idüp gitdi. Ammā ol şehrde aṣlā ṭāvūss bulunmaz idi. İllā şehriñ pādşāhunuñ ancak bir ṭāvūsı [85A] var idi ve pādşāhuñ ḡāyet maḳbūli olup ziyādesiyle sever idi

¹⁰⁶ Allah, çaresi bulunmayan bir hastalığı vermemiştir (Yılmaz, age.: 597).

¹⁰⁷ Metinde “itdi” şeklinde imlâ edilen kelime, anlam gereği düzeltilmiştir.

¹⁰⁸ Kelime, dir-‘aḳab (دير عقب) şeklinde imlâ edilmiştir.

ve efzâr-ı taht idüp gözinden şakınurdu. Pes Şayyâd hatunı Zârîfe ile müşâvere idüp tâvûsı bir tarîkle aḥz itmege karar virdiler ve bir gice kalkup tâvûsı olduğu bakçeye gelüp kemend-i hîle ile bakçenûn içüne girüp tâvûsı çıkardılar ve ‘âlem-i aḡyârdan ḥâlî olduğu ḥâlde hânelerine götürüp boğazlayup ödün çıkardılar ve anuñla ma‘hûdı ma‘cûnı ezüp içdiler. Ammâ Zârîfe’nûn ‘Anter nâmında bir karındaşı var idi. Kemâl mertebe evlâd ümidîyle mesrûr olduğundan şabr idemeyüp bu aḡvâlî karındaşı ‘Anter’e söyledi. Pes irtesi gün bağçeden tâvûsuñ zâyî’ olduğu pādşāhuñ ma‘lûmı olduğu gibi aranmasıçün fermân itdi ve ‘Her kim tâvûsı bulur ise veyâ hayat u memâtından bir haber getürse biñ altun müjdegâne vireyüm.’ diyü va‘d itdi. Şehriñ içinde dellâllar nidâ itdiler. Pes ‘Anter biñ altun müjde haberin işitdigi gibi varup hemşîresi aldugın söyledi. Pādşāh daḡı hemşîresi olduğın işitdükde ḡaḡab idüp ‘Tîz katl olınsun.’ diyü fermân itdi. Vüzerâsı eyittiler: ‘Pādşāhum! Bu madenûñ ḡaḡîkatini su‘âl [itmeden] bir faḡîreyi helâk itmek ḡilm ü kereme muḡâlifdür. Bir kişinûñ sözine ‘amel olunmaz. Belki ḡaraḡına binâ’en söyledi. Bir ḡoşça su‘âl olınsun. Eger fi‘l-vâḡî’ ol hatun aldı ise cezâsı tertîb olınsun. İllâ ḡilâf olup bu ḡarîf ḡaraḡ içün söylediyse bunuñ ḡaḡkından gelinsün.’ didiler. Pādşāh vüzerānuñ tedbîrine pesend idüp ḡaḡabı sâkin oldı ve ‘Anter’i çağırup ‘Eger sözüñ ḡilâf çıkarsa seni katl ideriz.’ didiler. ‘Anter eyitti: ‘Pādşāhum! Tāvûsı öldürdigin ben hemşîrem [85B] olan Zârîfe’nûn kendi lisânından işi[t]düm. Eger daḡı i‘timâd itmezsenüz benüm yanuma iki mu‘temed âdem ta‘yîn idüñ anları bir yirde şaklayup hemşîremûñ kendi lisânından anlara işütdüreyüm.’ Pes iki dâne mu‘temed âdemi ‘Anter’üñ yanına koşup gördiler. ‘Anter daḡı bu iki âdemûñ birin bir şandugâ ve birin bir şandugâ koyup kilidledi ve iki ḡammâluñ arḡasına virüp hemşîresi Zârîfe’nûn ḡânesine geldi ve didi ki: ‘Ey hemşîre! Baña bir yere müsâferete gitmek iḡtizâ eyledi. Şu şanduklar içinde olan zî-kıymet eşyâmdur. ḡânemde alıḡomaḡdan ḡavf itdüm. Ben gelinceye dek senüñ yanuñda emânet dursun.’ didi ve ilerüden girüden söz añup kelâmı tâvûs üzerine getürdi ve eyitti: ‘Ey hemşîre! Bolay ki bir evlâdıñuz olaydı. Allāh’ı severseñ şol tâvûs nice bildüñ? Daḡı söyle, işideyüm. ḡâyet ḡazz eyledüm idi. Ancak muḡaddemâ söyledigin zamânda telâşum var idi. Bir ḡoşça diñlemedüm. Bir daḡı naḡl eyle.’ didi. Pes Zârîfe ḡikâyeye başlayup ne gûnâ sayd i[t]dügüñ ve tutup getürüp ne şekl boğazladı ise min-evveli ilâ-âḡir naḡl itdi ve tamâm itdügi gibi ‘Meger şabāḡ daḡı yaḡîn imiş. Kaḡan ki uyandum. Meger düşüm imiş. İn-şā’allāhu te‘âlâ evlâdum olmaḡa delâlet ider. ḡayrlu vâḡı‘a olmaḡ gerek.’ didi. ‘Anter eyitti: ‘Yâ hemşîre senüñ muḡaddemâ baña söyledüğün düş mi idi?’ didi. Zârîfe eyitti:

‘Behey kardaş! Sen bilmez misün ki ben bir sivrisiñek bile öldürmeğe qādir degülem. Qānde qaldı kim tāvūs boğazlayum o dağı pādşāhuñ tāvūsı ola. Meger sen telāşuñdan fehmi idememişsün.’ didi. ‘Anter’iñ ‘aqlı başında[n] zā’il olayazdı. Tekrār huzūr-ı şāha varmağa tākati olmayup taraf-ı pādşāhiden **[86A]** ol iki mu‘temedi getürüp söyletdiler. Anlar dağı işi[t]dükleri minvāl üzre ‘Ol hatun¹⁰⁹ sözini düş i[t]miş.’ diyü söyletdükleri gibi ‘‘Anter’iñ kelāmı ğaraż içündür.’ diyü cezāsı tertīb olındı ve meydān-ı siyāsetde katl itdiler ve Zārife’ye ihsān [itdiler].” diyü pes tūṭi sözi bu araya getürüp eyitti: “Ey Māhşeker! İşte zerāfetde bu qadar fā’ide vardır. Eger Zārife bu hīleyi itmeseydi helāk itdilerdi. Sen dağı bu hikāyelerden hişşemend olup maḥallī geldükde muḳteżāsı üzre ‘amel idesin.

Nazm: ‘Ṭarīku’l-‘aşku küllehā ādāb.’

madlūlınca işte bu cins şeyler dağı cümlesi ādāb-ı ‘aşkdur. Ancak senüñ ahvālūñe baqaram. Dā’imā hareketüñ müsāmaḥa üzeredür. Eger sen kavī-yi ‘aşk ve rāh-ı ‘aşkda şādık olayduñ şimdiye dek vuşlat-ı yārānla behremend olurduñ. Lākin hareketüñ ‘aşk olmaduğın gösterir. Yoḥsa arada

Beyt: ‘Qanṭaradu[r] rāh-ı mecāz

Uğrar elbetde aña ehl-i niyāz’

mefhūmınca ‘aşk mecāzi ḥaḳīqate tebdīl olup ehl-i ḥāl olduñ mı? Nitekim zāhidüñ kıızı Cemīle hicābından üç erden dağı i’rāz idüp tā’at u ‘ibādeteye yüz tutduğı [gibi].”

“Nicedür ol hikāye?” **[Hikāye]** Tūṭi eyitti: “Diyār-ı Ḥor[ā]sān’da bir zāhid var idi. Dār-ı dünyāda bir yetişmiş oğlı ve Cemīle nāmında bir kıızı var idi. Bir gün zāhid ḥacc-ı şerīfe niyyet itdi. Oğlına ve ḥātūnına eyitti ki: ‘Kızımız kemāline irüp gelinlik olmışdur. İmdi ben ḥacc-ı şerīfde iken yā gelem yā gelmeyem hemān baña bakmayup bir münāsib kimesneye bulup viresiz.’ diyüp ve vedā’ idüp ve ḥaccāc ile ma‘ān binüp gitdi. Ammā yolda Naḥīf nāmında bir civān rast gelüp yoldaş oldılar. Zāhid ol civānuñ evzā’ vü eṭvārını ğāyet istihsān görüp babası olduğı ecilden hemān **[86B]** kıızı Naḥīf’e virdi ve kat’en yanından ayırmayup ḥacc-ı şerīfe berāber götürdi. Bunlar gitmekde biz gelem berü tarafda zāhidiñ oğlı dağı ticāret ṭarīkiyle bir ğayrı vilāyete müsāferet itdi. Ol dağı babası zāhidüñ tenbīhi üzere Zārīf nāmında bir bī-bedel civān bulup hemşiresi Cemīle’yi aña virdi ve bundan soñra aşl vilāyetlerinden zāhidiñ hatunı dağı kendi kızınıñ ḥāline münāsib Naḥīf nāmında bir yigit bulup aña virdi. Güyegi girmesi oğlınuñ ve zevcinüñ gelmelerine mevḳūf oldu. Pes zāhid edā-yı ḥacc

¹⁰⁹ Tekrar edilen kelime, metin akışını bozmamak için yazılmamıştır.

idüp vilāyeti olan Hor[ā]sān'a geldi. İttifāk oğlu daḥı ol günde çıka geldi ve ol günde zāhidūñ ḥānesi içre üç güyegü cemī' olup zāhidūñ ḥatunı ve oğlu ve kendüsi bu aḥvālī mütēḥayyir ve perīṣān oldılar. Aşlā birbirlerine şuḥ bulacak ḥālleri daḥı olmayup 'āciz ḳaldılar. Naḥīf eyitti: 'Ḳızı babası baña virdi. Ben sizden evlāyum.' didi. Zārīf daḥı 'Birāderi baña virdi. Babası maḳamındadır ve 'ale'l-ḥuṣūṣ babasınun izniyle virmişdür. Ben sizden evlāyum.' didi. Naḥīf eyitti: 'Baña ḳızı vālidesi virdi ve ḳızına beni lāyık gördi. Ol daḥı zevcünun izniyle virdi. Ben sizden evveliyem.' didi. Bu üç güyegünun mā-beyninde 'aẓīm nizā' olup ve ḥuṣūmet vāḳī' oldu. Zāhid daḥı ara yerde şaşup ḳaldı. Ḳızı ḳanḡısına virecegin bilmezdi ve bu da 'vā bir vechle faşl olunmayup böylece ḳalmış idi ve bu ḥavādiş ise şehriñ içünde āstān bulup meclis meclis naḳl olunmaḡa başladı. Zāhidiñ ḳızı Cemīle bu keyfiyyet-i güft ü güyü işitdiği gibi ḡam [87A] u ḳasāvetden helāk mertebesine va[r]mış idi. Ve'l-ḥāşıl ḳız kemāl mertebe ḡamından ḥaste olup beş on [gün] yatdı. Bir gice cām-ı mevt-i nūş idüp dār'-ı fenādan 'azm-i şāh-rāh-ı aḥret itdi. Anası ve babası ve birāderi feryād u fiḡān āḡāz idüp hele ne ḥāl ise techīz ü tefīn eyleyüp defn itdiler. Cümleden ziyāde ol üç 'āşık āh u feryādıyla ḳaldılar. Aḥşam olduğu gibi üçü daḥı ittifāk idüp ḳızun ḳabirini ziyārete vardılar. Eşnā-yı ziyāretde Naḥīf eyitti: 'Ey yārānlar! Ben bunun ḥüsnüne 'āşık olmuşdum. Bi-emri'llāhu te'ālā eceli gelüp öldi. Yüzün görmek müyesser olmadı. Ḥasret ḳıyāmete ḳalmadı ise meyyit iken bārī bir kerre yüzün göreyin. Zīrā şabra ṭākatüm ḳalmamışdur. Ḥasret ḳıyāmete ḳalmasun.' didi. Zārīf ve Naḥīf eyittiler: 'Ba[ḳa]cak iseñ hemān şimdi baḡagör. Yoḡsa ḳıyāmetde biz tūrurken anı saña kim virür ve neden müsteḥāḳ olursın.' didiler. Naḥīf daḥı ol sā'at Cemīle'nun ḳabirini açup taşra çıkardı. Ḥasret ile yüzine baḡarken Zārīf daḥı gelüp yüzine baḡmaḡa başladı. Meger Zārīf ḡāyet üstād ḥāzık u ṭabīb idi. Baḡup tūrurken Cemīle'de ḥayāt eşeri müşāhede idüp eyitti: 'Baña şöyle gelür ki bu ḳız ḥayātdadır. Ancak ḡalebe'-i demden mefāşıl u mesāmātı mesdūd olup ḳuvvā-yı bedenıyyesine tamām bürüdet te'sīr itmiş. İmdi bunun 'ilācı budur ki bundan ḳan alınp ve a'zāsın daḥı ḡarb itmek gerekdür. Tā ki ḳaşd olunmaḡla 'rūḳından dem-i fāsıd çıkup gide ve şiddet-i ḡarbdan bedenine ke'l-evvel ḥarār[et]-i ḡarīziyye gelüp bürüdet zā'il ola. Lākin kimun elinden böyle nāzenīn ve ḡülendāmun vücd-ı şerīfini ḡarb itmeḡe ḳādīr ola bile.' diyince Naḥīf eyitti: 'Ḋarb itmek ölmekden fenā degül. Ölmesine şabr itdükden sonra ḡarb itmeḡe [87B] cūr'et itmek ḡor bir iş midür?' diyü ḳalkup Cemīle'yi bir ağaca aşdı ve ol ḳadār ḡarb itdi ki Cemīle'nun vücdı ḳızarup ḡareket itmeḡe başladı. Ol sā'at ağacdān indürüp ḳan aldılar. Bi-emri'llāhu te'ālā fi'l-ḡaḳīḳa ḡayāt buldı. Pes bu

üç kişinün mā-beyninde yine münāza‘a vü huşūmet oldu. Naḥīf eyitti ki: ‘Baña müsteḥaḥdur ki ben mezārın açmışam. Cemīle’yi siz kanda gördiñüz. Zarīf eyitti: ‘Ben mukteżā-yı şa[n]‘atum üzre teyakḥune baḥup ve marazını bilüp ‘ilācını dimeyidüm kanda ḥayāt bulurdı? İmdi baña müsteḥaḥdur.’ didi Naḥīf eyitti: ‘Siz ḍarb itmege cūr‘et idemediñüz idi. Eger ben ḍarb itmesem şifā’-pezīr olmazdı.’ diyü gavḡaları cenge mü‘eddī oldu. Bu aralıkda kız ‘āciz olup ‘Behey Müselmānlar! Ḥāl-i ḥayātumda siziñ eliñüzden ‘āciz ḡalup lisān-ı ḥalkda bed-nām olmışdum. Ḥīn ü vefātumda daḥı ḥalāş olmayup gavḡañuz arasında ḡaldum. Kerem idüp beni anama ve babama götürüp ba‘dehu kendiñüz ne ḥalüñüz var ise görüñ.’ didi. Pes bunlar kıızı alup anasına ve babasına götürdiler. Zāhid kıızını görüp Cenāb-ı Ḥaḡḡ’a şükr kıldı. Vālidesi ve birāderi daḥı mesrūr [u] ḡandān oldılar. Kıız eyitti: ‘Ḥaḡ Sübhāne ve te‘ālā ḡazretleri kemāl-i luṭfundan baña kerem idüp cān baḡışladı. Pes bunuñ şükrānesi için baña daḥı lāzım olan budur ki bu gavḡa-ḡāne-i dünyāyı bi’l-külliyeye terk idüp baḡıyye’-i ‘ömrümi ‘ibādet-i Ḥudā’da şarf ideyüm.’ diyüp başın tırāş itdi ve ‘abālar giyüp babasıñun şavma‘asında ‘ibādāt [u] ṭā‘āta meşḡul oldu. Lezzat-ı fāniyeden geḡup ni‘met-i bāḡıyyeye heves kıldı. Şehavāt-ı nefsanıyyeyi terk itmekle melekıyyet[i] taḡşīl idüp velıyyetu’llāhdan olup bu ḡikāye daḥı bu maḡhalde tamām oldu.” diyüp ṭūṭī, Māḡşeker[e] baḥup eyitti: “Ey Māḡşeker! Senüñ daḥı murāduñ terk-i lezzāt-ı fāniye itmek ise egerḡe bu şey’ ḡadd-i zātında ḡüzel [88A] şeydür. Lākin daḥı bunuñ zamānı degüldür. Şimdiki ḡalde saña lāzım olan budur ki teveḡḡkūf itmeyüp maḡbūbuñ beg-zāde ṭarafına ḡitmek üzre olasın.” didi. Māḡşeker daḥı biñ ‘izz ü nāz ile penḡereyi açup ṭaşra baḡdı. Şabāḡ olup cemīle’-i şems laḡd-i efḡar[dan] zāḡir olmış. Murāduñ huşūli yine irteye ḡaldı. Pes çün ol ḡün daḥı ḡıkup aḡşam oldu. Māḡşeker daḥı sa‘ādetle ṭūṭıye geldi ve eyitti: “Ey ṭūṭī! ‘Āşık degülsin. Ḥużūruñ var. ‘Ālemde ‘āşık olmış olayduñ benüm derdimi bilürdüñ ki derd-i ‘aşḡ beni helāk ideyor. Sen ḡod ḡāfılsin. ḡam-ḡarlık bu mıdur ki benüm derdimi bilmeyesin ve kendiñde eḡer-i ‘aşḡ olmadıḡından benüm ‘aşḡumdan bī-ḡaber olasın.” didi. ṭūṭī eyitti: “Ey Bānū-yı nāz u perver! Niçün biz ḡuluñı derd-i ‘aşḡdan bī-ḡabersin dersin? Ḥāşā! Ben ‘aşḡdan bī-ḡaber olmaḡı ḡabūl itmem. Zīrā ‘aşḡdan bī-ḡaber olan ḡerāḡāh-ı dünyāda hemān mānend-i ḡar belki daḥı beterdür. Nitekim Bāyezīd-i Bisṭāmī ḡazret[le]ri ile Türkmān ḡikāyesinde vāḡı‘ olmışdur.” didi. Māḡ[şeker] su‘āl itdi ki: “Nicedür ol ḡikāye?” [Ḥikāye] ṭūṭī eyitti: “Bir ḡün maḡdūm-ı sāmī Bāyezīd-i Bisṭāmī ḡazret[le]ri bir cāmī‘-i şerīfde va‘z iderdi. Cem[ī]‘ şaḡīr u kebīr bunuñ va‘zına ḡāzır olup kelām-ı şeker mişālinden ḡulvü’l-mezāk vecd ü ḡāl olurlardı.

Tamām meclis va ‘zī germ-ā-germ olduğu hâlde kürsînüñ yanına bir tiryâki çıka geldi ve eyitti: ‘Ey mürşid-i sa’âdet-i eşer! Kelâm-ı Şüreyyâ nizâmuñla halk-ı ‘âlemî tarîk-i Hakk’a irşad u delâlet idersin. İmdi lutfuñdan recâ iderem ki biz dağı himârumı zâyî itmişem. Kerem eyle anı baña buldur.’ didi. Bâyezîd dağı ‘Şabr eyle bulalum.’ didi ve yine va‘zına meşgûl oldu. Eşnâ-yı va‘zda meclisde olanlara hitâb itdi ki: ‘Ey Ümmet-i Muhammed! Hîç arañızda ‘âşık olmamış âdem var mıdır? Eger var ise [88B] ayak üzerine kalksun.’ diyüp çağurınca üç kerre bir ihtiyâr ayak üzre kalkup eyitti: ‘Ey şeyh-i şîrîn kelâm! İşte bu fenn-i ‘aşkda ben câhilem. ‘Âlem-i tufüliyyetimden berü bu sinn ü sâle geldüm. Ben ne ma‘şûk ve ne ‘âşık oldum. ‘Âşık olmağa lâayık oldum. Bu ‘aşk didükleri ne nesnedür? Aşlâ haberüm yokdur.’ didüğü gibi Bâyezîd-i Bistâmî hazretleri himârını gayb iden tiryâkiye eyitti: ‘Ey Tü[r]kmân! İşte gayb itdüğün himâr-ı bî-iz‘ân budur.’ diyüp kelâm-ı irşad-ı peygâmla hem Türkmân’a cevâb ve hem ehl-i meclise tenbîh-i bâ-şavâb hâşıl oldu. İmdi ey Mâhşeker! Bu hikâyeden dağı bu fâ’ide müstefâd oldu ki ‘‘Aşkdan behremend olmayan ‘âlemde ercümend olmaz.’ Ne güne olursa olsun ‘âlemde murâd olan ‘aşkdır. Nitekim dimişlerdür:

Beyt: ‘‘Aşk tursun ço mecâzî ise dağı gönlünde

Âb-ı engür hum içre zer-âb u bâde olur.’

ve beni ‘aşkdan haberi yokdur şanursın. Lâkin ‘aşkdan bir sâ’at hâlî olduğum yokdur ve saña dağı naşîhatüm budur ki kalbüñi bâde-i ‘aşkdan hâlî itmeyesin. Ancağ nehâd-ı hîn-i vuşlatda tama‘kâr olmayasın ve bâzâr-ı ‘aşkda metâ’-ı derde kanâ’at idüp devâ talebinde olmayasın ve dağı vuşlat vaktinde çok eğlenmeyüp ‘avdet eylemege sa’y idesin. Zîrâ ‘El-harîşu ke’l-maħrûmi.’ fehvâsı üzre hırş-ı mezmûmdur. Râh-ı talebde harîş ü tama‘kâr olan kişiye ol belâ irişür ki muķarenet-i Şîrâz’da tâcir Şadrî’ye irişdiği gibi.” didi. Mâhşeker su’âl itdi ki: “Nicedür ol hikâye?” [Hikâye] Tûtî eyitti: “Kütüb-i temşîlâtda mestûrdur ki Gecrân nevâhisinde bir tâcir var idi. Adına Şadrî dirler idi. Hikmet-i Hudâ bunuñ ahvâlî günden güne perîşân olup gâyet fakîr oldu. Pes ‘El-bereketihi fi’l-hareketihi.’ fehvâsınca sefer-i ihtiyâr itdi. Giderek yolu bir mîşistâne rast geldi. Meger ol tarafı bir arslân [89A] zabt idüp bî-gâneysi uğratmaz idi ve yaban şıgırı ile âhû cümle’ vüzerâsından olup dâ’imâ arslânı tarîk-i Hakk’a sevk iderler idi. Lutf-ı Hakk’la ol vaktde anları arslânüñ yanında bulındılar. Hemân tâcir Şadrî arslânı gördüğü gibi mütehayyir oldu. Ditredi pâyı hemân senderedi. Girüye kaçsa arslân ardından irişe helâk eyler ve ilerü ilerü varsa kendi başıyla maħall-i helâke varmış olur. [Ne] işleyeceğin bilemeyüp baķa kaldı. Ammâ şıgır ile âhûnuñ

meşrepleri hûb ve söz ve hareketleri her vechle maḳbûl-ı mergûb olduğundan nâşî bî-çâre Şadrî'yi gördükleri gibi yürekleri acıdı. Zîrâ bilürlerdi ki arslân buña amân virmez helâk ider. Der-hâl hîle tarîḳine sülûk idüp Şadrî'yi kurtarmağa tedârik gördiler ve arslânun yanına gelüp yüzine karşı medḥ itdiler ve didiler ki: 'Ḥaḳ celle ve 'alâ ḥazretleri sulṭânü's-sibâ'uñ 'ömr ü devletini efzûn eylesün. Sâye-i 'adlünde cümle sibâ' vü behâyim luṭfuñla memnûn olduğun benî âdem daḥı işidüp ve âstân-ı hümâyûn ki bir insân gelmiş ve ḥâlâ luṭfuña ümîdvâr olmuş. Meclis-i 'âlînün nihâyetinde ḥicâb idüp iznsiz¹¹⁰ dâḥil olamıyor. Eger izn-i şerîf şudûr iderse gelüp ḥâk-pây-ı devlete yüz sürsün.' didiler. Pes arslân bunların kelimâtından 'azîm ḥaz idüp 'Gelsün.' didi. Ba'dehu şıḡır ile âhûnün delâleti ile Şadrî ḥuzûr-ı şîre gelüp dâḥil oldu ve ḥabretinden arslânun önünde yir öpüp merâsim-i âdâb-ı mülûkâneyi edâ ve şerâ'it-i du'â vü şenâyı mer'î vü mü'eddî kılduḳda soñra meger arslân ol derbendde bu nice kârbân helâk idüp emvâl ü cevâhirlerini bir güşede pinhân itmişdi. Ol sâ'at emr itdi. Cümle mâl u cevâhiri getürüp ortaya dökdiler. 'İstedüḡiñ [89B] ḳadâr al.' diyü Şadrî'ye işâret-i hümâyûnı şâdır olunca bî-çâre mâl bulmuş maḡribe dönüp ol mâldan alabildüḡi ḳadâr aldı ve gerü vâşıl oldıḡı vilâyete 'avdet itdi ve ol mâlun kimini ḥarc ve kimisiyle borcun ödedi ve baḳıyyesin daḥı cân-ı nâzenîni gibi bir güşede ḡiḥ ü defn idüp şaḳladı ve kemâl mertebe ṭama'ından nâşî 'Niçün arslânun yanında olan mâl u cevâhiri cümle almadum.' diyü peşimân oldıḡı ḥâlde yine arslânun oldıḡı maḥalle şitâbân revân oldu. Ammâ felekün ḥîlesinden bî-ḥaber bilmez ki hırşîñ 'âḳıbetinde zarar muḳarrerdür. Ve'l-ḥâşıl ḥuzûr-ı şîre gelüp yine görindi. Ammâ yanında nedîmlerinden ḳurd [ve] şegâl bulundu. Anların ise cibilliyetleri ḥuṭbe'-i şenâyı sulṭânıyla raṭbü'l-lisân olmuş didiler. Çün şîr bunlardan bu kelâmı sükûnet-i encâmı işidince der-hâl ḡazabı sâkin olup 'Allah sizden râzı olsun. Az ḳaldı ki ben anuñ bî-edebliğine ḥaml idüp şuçsız yire dermend du'âcumuzı helâk ideyazup imdi. Kendüsine ifâde idüñ. Bizden ḥavf itmeyüp du'âmuzda olsun.' didi ve dönüp mesned-i sa'âdetine geldiḡi gibi âhü ve şıḡır varup tâcir Şadrî'yi ḳaçurdılar. Anların sa'y u himmeti olmasaydı 'âḳıbet ṭama'ından helâk olması muḳarrer idi. İmdi ey Mâḥşeker! İşte ḥaşlet ṭama'ında yokdur, zarar vardur ve her şey'ün ṭama'ı fenâdur. Zinhâr keşret-i vişâle ṭama'kâr olma. 'Aḳluñ başuña cemî' eyle. Yâre vişâliyle lâ-ya'ḳıl olup ifşâ-yı esrâr itmekden ḥavf eyle ve daḥı vaşlına nâ'il olmaḳda müsâmaḥa ḳılma. Yüri ma'sûḳuñ ile bir sâ'at aḳdem-i zevḳ eyle ve yine 'aşḳıñ âdâbındandır ki

¹¹⁰ Kelime, vokal kullanılarak izîn (الذين) şeklinde yazılmıştır.

h̄in-i vuşlatda ma‘şūkuña olur olmaz kelām u bī-ma‘nā evzā‘-ı vahşet-encām göstermeyesin. Ya‘nī fi‘līne muṭābık nefsu‘l-emre muvāfık olmayan sözi söyleyüp mürâyılık tarafına gitmeyesün. Nitekim ‘Āşım’uñ ḥatunı Meh‘izār mürâyılık tarīkini ihtiyār idüp envā‘-ı fuḥşıyyâtı irtikāb iderken kendüyi ‘Āşım’uñ karşusunda çeşm-i nergisden istitār itdükde bu emr-i ‘acible kafesde bülbül gülüp ‘ākıbet rüsvāy-ı [90A] ‘āmm ve hilāl-i bed-nām olduğu gibi sende olmayasın. Sözümi dinleyüp ve naşihatümi tutasın ve bu hikâyeler vāki‘ muṭābık degüldür ve bir ālāy temşilâtudur dimeyesin. Bunlaruñ her birisi cevāhir-i ḥikmetle meşhūn birer tāc-ı sa‘ādet-makrūndur ki kışşadan ḥişse alup idenleruñ müdde‘āları netice-pezīr olması muḳerrerdür.” didiler. Māḥşeker su‘āl eyledi ki: “Nicedür ol hikāye?” [Hikāye] Tūṭī eyitti: “Tebrīz’de bir pādşāh var idi. ‘Āşım nāmında ‘ākıl u dānā ve kāmīl-i tüvānā bir vezīr-i rüşen-zamīri var idi. Müstaḳillen vezīr olup cemī‘ ḥall ü ‘aḳd-i memleket dest-i ‘uḳde-güşāsına teslīm olunup ve şadāḳatı gün gibi rüşen olmuşıdı. Bir gün vilāyet-i Tebrīz’e Hindistān pādşāhı tarafından mükemmel ve muşarra‘ elçiler geldiler. Vezīr ‘Āşım elçileri bir büyük sarāya ḳondurup ta‘ayyünāt ü ri‘āyet olınduḳdan sonra bir yevm-i mu‘ayyenede ziyāfet olunmaḳ murād olunup ve ol ziyāfetlusi için ‘acā‘īb ü ḡarā‘īb şeyler cemī‘ iderlerdi. Ḥattā pādşāhuñ Gülfeşān nāmında bir nedīmi var idi. Her ḳaçan meclisde gülse aḡzından güller dökilürdi. Pes gelen elçilere ‘arz-ı hüner olunmaḳ için ol Gülfeşān’ı daḫı meclise çağurdılar. Vezīr ‘Āşım’uñ ādemleri gelüp ‘acele ile Gülfeşān’ı alup götürdiler. Gülfeşān yolda gelürken bir ḳabīḥ-şüret menḥūs-sīret ḥarīfe rāst geldi ki şāḫra‘ cinni ḳehresin görse verā-yı Ḳaf’a firār iderdi. Ancak bu şāḫş-ı ḥabīs bir mertebe sürür neşātından raḳş u ḥareket ider ki gūyā dünyāya mālīk olmuş. Pes Gülfeşān bunuñ bu ḳıyāfetiyle raḳş itdüğinden ta‘accüb idüp sürürünuñ aşlını su‘āl itdi. Ḥarīf ise aşlā Gülfeşān’u görmemiş idi. Didi ki: ‘Behey sultānum! Nice mesrūr olup¹¹¹ raḳş itmeyem? İşitdüm ki Hind pādşāhında elçiler gelmiş. Vezīr ‘Āşım’uñ sarāyında bugün ziyāfet olacaḳ imiş. İzhār-ı ma‘rifet itmek için meclis-i mezbūra nedīm-i sultān olan Gülfeşān’ı çağırmışlar bugün ve bu gice ol anda eglenür. Evi ḥālī ḳalır. Anuñ ḥatunı ile bu ḳadar [90B] yıldan berü böyle bir fırsat gözedür idüñ el-ḥamdüli’llahu te‘ālā bu gice fırsat elvirdi. Zevḳ sürürüme sebep budur.’ diyince Gülfeşān diledi kim girüye döne. Ammā vezīrūñ ādemlerinüñ hücumundan ḥavf idüp ḥāḥ nā-ḥāḥ sarāya gelüp vezīr ile elçiler ḥuzūrına geldi. Oturdi. Niçe erbāb-ı hüner gelüp ‘arz-ı ma‘ārīf iderler idi.

¹¹¹ Tekrar edilen kelime, metin akışını bozmamak için yazılmamıştır.

Vezîr dahı isterdi ki Gülfeşân'ıñ tabî'atı bolay ki bir şeyden hazz idüp güleydi ve güldü gülmek degül ağzını açā qalır açamazdı. Boğazından şu bile geçmez idi. Vezîr 'Āşım gülmesiçün ol kadar ihtimām itdi ki vaşfa gelmez. Ammā Gülfeşân'ıñ bu vechle gülmege tākati yoğıdı. Pes meclis-i ziyāfet tamām olup elçiler gitdükden soñra ol gün hîn-i ziyāfetde olan hāleti vezîr 'Āşım naķîr ü kıtmîr yazup pādşāha bildürdi ve Gülfeşân'dan 'azîm şikāyet idüp 'Üstüne düşdükçe gılzet itdi.' diyü beyān kıldı. Pes pādşāh Gülfeşân'a gāzab idüp 'Benüm vaqtümde iktizā iden hîzmetümde bulunmadı. Ma'lûm oldı ki hā'in-i devletümdür. Üç gün habs olınsun ba'dehu katl olınsun.' diyü vezîre fermān olındı. Ol sâ'at vezîr dahı Gülfeşân'ı kaldırıp hānesinüñ altında bir habs-hāne var idi anuñ içinde habs idüp

Beyt: 'Belā-yı derdmendānı der ü dīvār mı ider?'

nazmınca derdmend Gülfeşân'ıñ derdi bir iken biñ kat oldı. Pes gice ile habs-hānenüñ içinde kendi ahvālını düşünüp 'İlāhî yā Rābb! Benüm baht-ı siyāhum ki kendi derdüm söyleyüp dermān taleb idecegim velî-ni' metlerüm benüm ahvālümü vü hüzñümü su'āl itmedin bî-günāh beni habs ideler ve habs ile kanā'at itmeyüp belki katlümde müsāra'at ideler. Beni söyletmediler. 'Acebā benüm ahvālümünñ soñı neye müncer olur olacaķdur' diyü düşünür iken habs-hānenüñ içinde bir pencere var idi. Anuñ dibine geldi. [91A] ve kendi kendüye ağlayup taşra baķar idi. Nā-gāh anı gördi ki vezîr 'Āşım'ıñ fîlcibaşısı fîlün üzerine gelmiş pencerenüñ dibine geldi. Meger habs-hānenüñ üsti vezîrün haremine yakîn idi. Vezîrün hatunı Meh'izār ile fîlcibaşınuñ arasında kavlı ü qarār var imiş. Yuķaru pencereden ip ile Meh'izār fîlün üzerine inüp fîlcibaşı ile şarmaş dolaş olup yılān oyunu oynadılar. Ya'nî fîlcibaşı ol nazenîni ve sa'adet-nümünü

Beyt: 'Eyledi fîl üzere hemān ser-nigün

Urdı semāya iki yirden sûtün'

Pes Gülfeşân bu hāleti gördiği gibi ol kadar hānde idüp güldi ki habs-hānenüñ içi gül ile tıldı. Gülzār oldı. Bekçiler bunı görüp 'Sübhāna'llāh bu harîf 'acebā dīvāne midür? Dünki gün gülmedigiçün habs olındı. Pes böyle mevzî'-i helākde hānde ide.' diyüp ta'accüblerinden nāşî varup vezîr 'Āşım'a söylediler ve fi'l-haķîķa vezîr mü'ekkillere tenbîh itmişdi ki 'Gülfeşân söyler ise ve ne güne hareket iderse baña ifāde idesiz.' demiş idi vezîrün dahı ne kadar şey' ma'lûmı olursa pādşāha ifāde iderdi. Pādşāha bu ahvālî dahı ifāde itdi. Pādşāh ta'accüb itdi. 'Hele dahı habsde tursun!' diyü fermān itdi. Ba'dehu vezîr 'Āşım ol gün haremi ile baķçe seyrine gitdi. Seyr-i gül'izār itdükden soñra hatunı Meh'izār ile oturlar idi. Ol esnāda bir cāriyye

bağçenüñ içinde gül ü sünbül ü benefşe vü lüle vü nergis ve buncılayın dağı vâfir çiçekler devşirüp getürdi. Vezîr ‘Âşım’uñ yanına koddığı gibi hemân Meh’izâr çiçekler tırdığı tarafa ardın dönüp ve başın örtti. Vezîr ‘Niçün böyle itdüñ?’ didi. Meh’izâr eyitti: ‘Ey vezîr-i rüşen-zamîr! Perde-nişîn-i ‘işmet olan cemâl-i hürşîd-nażîrimi istemem ki senüñ çeşm-i şerîfüñden ğayrı kimesne nazar eyleye. Belki nergisüñ çeşm-i şühı dağı görsün didüm.’ didi. Vezîr-i Kodoş Meh’izâr’dan bu cevabı işidüp tamām mertebe pāk-dāmenliğine ğaml itti ve ğāyet ğazz idüp mağabbeti biñ kat **[91B]** ziyāde oldu. Ancağ ol eşnāda bir bülbül var idi. Bu emr-i ‘acîbeye bi-emri’llāhu te’ālā gülüp Meh’izâr’uñ böyle mürâyılık itdüğüne ol kadar ğande itti ki cümle cāriyeler işitdiler. Ammā Meh’izâr bu murğüñ güldüğinden vehme düşüp ğāyet ğicāb itti ve ‘Bu kuş niçün güldi ki? Elbetde bilünmelidir.’ diyü ayak başdı. ‘İnād eyledi. Ve’l-ĥāşıl bu murğüñ ğandesî şehrüñ içinde meşhūr olup cümle ğalk işitdiler hattā pādşāhuñ sem’[i]ne irişdi. Pādşāh dağı ta’accüb idüp cemî’ ‘ulemā vü ğükemāyı cemî’ itti ve bülbülüñ ğandesinüñ sebebini su’āl itti. Bu ‘uğde’-i müşkili Ħiçbir kimesnenüñ enāmîl fikri feth idemeyüp āĦir-kār bu aĦvāl zindānda olan mağbûslaruñ ma’lûm[u] dağı olinca Gülfeşān eyitti: ‘Beni pādşāh ğuzûrına götürsünler. Ben bu müşkili ğall ideyüm.’ didi. Zindān mü’ekkileri Gülfeşān’uñ bu sözini vezîre söylediler. Vezîr dağı pādşāha bildürince pādşāh emr itti. Gülfeşān’ı ğuzûrına göturdiler. Pādşāh eyitti: ‘Ey Gülfeşān! Sen bu kadar zamāndan berü benüm nān u ni’metümle perverde olup müstağrıĦ-ı deryā-yı kerîm olmış iken bir ğün benüm bir işüm zuhūr idüp elçilerüm yanında ‘arz-ı Ħüner itmemele ‘arz-ı Ħümāyünümü tekmîl idecek vaktde bu mertebe ğılzetüñ lāyık u inşāf mı idi? Niçün böyle Ħıyānet itdüñ? Elbetde anı beyān eyle. Ba’dehu murğ-ı kiyānuñ ğandesinüñ aşlını söyle.’ didi. Pes Gülfeşān eyitti: ‘Pādşāhum! Ħağ Sübhāne ve te’ālā ‘ömr-i devletiñi rûz-be-rûz izdiyād u fîrûz itsüñ. Benüm dāmen-i şadāğatüm çirk-i Ħıyānetden pāk ve mir’āt-ı Ħulûşum ğubār-ı ‘ināddan tābnākdur. Ħāşā benüm Ħıyānetüm bu kadar. Ancağ başuma bir ğāl geldi. Anuñ içün ol meclis-i ‘ālîde ğülmek mümkün olmadı. Şoñra ol mevzî’-i Ħelāk olan ğabs-Ħānede umûr-ı ğarîbeden bir aĦvāl müşāhede itdüm. Andan ötüri bi’z-zarûrî tağammül idemeyüp güldüm. İmdi ğü[l]medigümüñ sebebi söylesem Ħelāk ĦorĦusu vardır. Söylemesem dağı Ħelāk olmağ muğarrerdür. Ben dağı iki arālıkda müteĦayyir Ħaldum. Bir ‘acā’ib müşkil **[92A]** iş ikrār ğüc inkār ğüc.’ didi. Pādşāh eyitti: ‘Ey Gülfeşān! Toğrı söyle saña kimseden zarar gelmez. Seni Ħalāş ideyüm ve illā toğrı söylemeyüp şağlarsuñ vallāhü’l-‘azîm tîğ-i ĦaĦrumdan bir vechle Ħalāş olamazsuñ.’ didi. Pes Gülfeşān dağı

toğrı söylemekden gayrı çäre bulamayup ziyâfet meclisine giderken ol habîs harîfe râst geldügin ve kendü hatunı için harîfün nâ-ma'kûl cevâblar söyledigin nakl eyledi. 'İşte 'âr u 'izzetümden anuñçün gülmek mümkün olmadı.' diyüp soñra habs-hānede filci ile 'Āşım'uñ hātunı Meh'izār'uñ mu'āmelesin gördiginden bi'z-zarūrī güldügin beyān eyledi ve eyitti: 'Egerçe pādşāhum kendi hānedānum gayretinden gülmek degül muḳaddem ölümüm ihtiyār imiş idüm. Lākin soñra vezīr 'Āşım'uñ hatunınuñ filci ile ahvālını gördigüm gibi nā-çār güldüm. Zīrā öyle derd öyle 'azīmü'sh-şānlaruñ başına gelince

Nazm: 'El-beliyyetü ezā 'ammet tābet'

fehvasınca benüm gibi ḥaḳīrūñ başında olsa elem çekmek olmaz. İmdi pādşāhum! Bir hatun-ki envā'-ı kabāḥat u fuḥşıyyāt[1] inkār ider iken mürâyılık idüp nergisūñ çeşminden ictināb itdükde ḳafesde bülbül ḥande itse ta'accüb olunur mı?' didi. Pes bu ahvālī cümlesi işitdükde pādşāh ādem gönderüp Gülfeşān'uñ hatunını aradılar. Ol habîs harîf ile bulup getürdiler ve filci ile vezīr 'Āşım'uñ hatunını getürüp dördünü daḥı ḳatlı eylediler ve Gülfeşān'a ḥil'āt u ni'met ve iḥsān olunup şuḳı 'afv olındı." Ba'dehu Tūtī eyitti: "Ey Māḥşeker! Bu ḥikāye'-i 'ibret-nümādan sen daḥı ḥişşemend olasın. Ma'sūḳuñ ile vuşlat-ı müyesser olduḳda vezīr hatunı Meh'izār gibi mürâyılık idüp fi'lüne muvāfıḳ olmayan ḳavli söylemeyesin. Hemān saña naşihatüm budur ki egerçe 'aynī ile buña münāsib bir ḥikāye daḥı ḥātırına geldi. Ancaḳ söyleyecek zamān degüldür. Vaḳt tārduur. Var imdi [92B] şimden gerü murāda vāşıl zevḳ-i cāvidānı ḥāşıl ḳıl. İn-şā'allāh bir gayrı vaḳtde anı daḥı söylerem." Māḥşeker yerinden ḥareket idüp ḳalkmazdan evvel zindān-ı ufḳdan Gülfeşān-ı şems ḥande idüp meclis-i dūnyāyı mu'aṭṭar ve gül-berk-i şu'ā ile tamām münevver itmiş. Yine murād ḥāşıl olmayup irtesi giceye ḳaldı. Pes irtesi gün aḥşām olıncaya deḡin şabr idüp hemān şeb-i tāriñ ḳandīl-i nücümüyla dıraḥşān olduḳda Māḥşeker lisān-ı faşīḥ ile bu beyti ez-ber idüp

Beyt: "Giceler 'azm itdügüm ol māha sāyem ḥavfıdur

Bir tarīḳ ile ḳabūl itmez maḥabbet şirketi."

diyerek ḳafes dibine geldi. "Ey tūtī! Dūn gice va'd itdügün ḥikāye'-i naşihat-āmīzi söyle şimdi." didi. Tūtī eyitti: "Ey Māḥşeker! Söyleyecegüm ḥikāye ḳışadur tiz biter. Ancaḳ ma'sūḳ tarafına ol ḳadar daḥı eglendüğünü istemem. Hemān durma git." didi. Māḥşeker eyitti: "Hele söyle işidelüm. Nicedür ol ḥikāye'?" [Ḥikāye] Tūtī eyitti: "Diyār-ı Yemen'de bir bāzīrgān var idi. İsmine Cevherşinās dirler idi. 'Ālem-i dūnyāda bir kızından gayrı evlādı yoḡıdı. Bir gün Cevherşinās şahrāda gezerken bir

âdem başı gördi. Eline aldı bağıdı. Gördi ki alnında kalem-i kudret ile tahrîr olunmuş ki ‘Bu kelle diri iken seksân âdemün ölmesine sebep olup ve vefâtından nice zamân mürûr eyledükden sonra dağı seksân âdemün dağı ölmesine sebep olacağıdır.’ demiş. Pes Cevherşinâs bu ahvâle ta‘accüb idüp kendü kendüye eyitti: ‘Hele bu kelle hayâtda iken bir bahâdır âdem olmak gereğdür ki seksân âdemi öldürmüş ola veyâhüd bir pâdşâh emriyle cellâdlık idüp seksân âdemi öldüre. Bunlar kâbildür. Ancak ba‘de‘l-vefât seksân âdemün katline sebep olmak nice olur bağıayum. Bunda nice cins şun‘-ı Hudâ zuhûr ider.’ diyü kelleyi alup hânesine getürdi ve kimseye söylemeyüp bir hoşkânun içine koyup şakladı. Ba‘dehu **[93A]** Cevherşinâs bir tarafta ticârete gitmek iktizâ idüp kalkıp gitdi. Bir gün mezkûr-ı hoşkâ Cevherşinâs’uñ kızınun eline girdi. Hoşkanun ağızın açup içine bağıdı. Gördi ki bir avuç tobrağıdır. ‘‘Acebâ nedür?’’ diyü biraz ağızına koyup yedi. Der-hâl hazret-i Meryem gibi zevcsiz hâmile oldu. Gün-be-gün hamîli ziyâde olup tamâm vağıti geldükde kız bir oğlan toğırdı. Bunun adını İbnü’lğayb kodılar ve bir nice yıldan sonra Cevherşinâs ticâretten dönnüp hânesine geldi. Gördi ki hânesinde bir mü‘eddeb ve ‘âkıl u reşîd ü kâmil bir oğlan durur. ‘Bu oğlan kimden hâşıl oldu?’ diyü su‘âl itdi. Hatunı hoşka içinde olan toprağı kız yiyüp hâmile olduğın ve bu oğlan andan hâşıl olduğın söyledi. Cevherşinâs kışşanun aşlını bildüğünden aşlâ bunlara bir şey’ dimeyüp ve bozulmayup bildi ki kudret-i Hudâ bu oğlanun yüzinden rev-nümâ olsa gereğdür. Bir zamândan sonra Sümmeñ şehri tarafından gemiler ile vâfir bâzîrgân gelüp cevâhir getürdiler. Cevherşinâs varup bunlardan birâz zî-kıymet cevâhir şatun alup getürdi. İbnü’lğayb bu cevâhirleri gördi içlerinden iki dânesin ayırıp ‘Ey peder-i büzürgvâr! Bu iki taş cevâhir degüldür. Hemân boncuğ mişâli bî-i‘tibârdur.’ didi. Cevherşinâs ise İbnü’lğayb’uñ her sözine i‘timâd iderdi. Pes bu iki taş eline alup şatan bâzîrgânlara götürüp ‘Bunlar boncuğ imiş.’ didi. Şatanlar ‘Degüldür.’ didiler. Cevherşinâs eyitti: ‘Bunu baña işte şu oğlan söyledi. Her vechle sözine i‘timâdum vardur.’ didi. Ve‘l-hâşıl bu taşları almam.’ didi. Bâzîrgânlar boncuğ olduğın bilmezler idi. Hele diğğat idüp ittifağ ile bağıdılar. Fi‘l-hağıka boncuğ olduğın zâhir oldu bildiler. Pes bâzîrgânlar Cevherşinâs’uñ ayağına düşüp ‘Elbetde bu oğlan[ı] bize vir. Ne ister iseñ saña virelüm.’ **[93B]** diyü niyâz itdiler. Cevherşinâs virmek istemedi. İbnü’lğayb yalvardı ki ‘Beni bunlara vir ve dâ‘im seyâhat u ticâret ideyüm ve memleket gezeyüm. Sen dağı eğerçe hağıkat-ı hâlümü bilürsün. Ancak halk hâlümü bilmedüğünden ‘Babasız dünyâya geldi.’ diyü t‘an iderler. Hem anlarun t‘an u dağı u ta‘ruızları hicâbından halâş oluram. Gerek sen ve biz.’ didi. Hâşıl-ı kelâm

Cevherşinās İbnü'lğayb'ı bāzīrgānlara Allāh emāneti idüp teslīm itdi ve bir gün eyyām muvāfık olup bāzīrgānlar kalkdılar gıtdiler. Şehrleri olan Semmāk'a geldiler. Meger ol şehrūñ bir mu'azzam pādşāhı var idi ve ol pādşāhuñ bir 'ākıl u dānā vezīri var idi. İsmine Kāmbīn dirler idi. Bu vezīrūñ kırk dāne maḥbūb u maḥbūl cāriyesi var idi. Ancaḳ içlerinde Kāmcūy nāmunda bir ḥüsndār cāriyesi var idi. Anı cümleden ziyāde severdi ve cemī'isinūñ üzerine bāş [u] buḡ ta'yīn itmiş idi. Bir gün Kāmbīn vezīr baḳçe seyrine gidüp bir şu kenārında köşküñ üzerinde otururdu ve Kāmcūy daḳı yanında otururdu. Sā'ir cāriyeler varup şu kenārında balıḳ avladılar ve diri olanı bir legen içine koyup vezīrūñ önüne getürdiler. Hemān Kāmcūy legen içinde bālıḳlarūñ ḥareket itdüḡin gö[r]digi gibi başını örtüp ve yüzünü ötüye çevirdi. Vezīr 'Niçün yüzüñ döndürdüñ?' didi. Kāmcūy eyitti: 'Ey vezīr-i Kāmyāb! Görmez misün? Bu bālıḳlar ḥayātdadır. Şāyed ki içlerinde erkekleri vardır. Baña tokunur. Nā-maḥrem naḳar ider. İstemem ki dā'ire'-i 'ismetüme benī ādemūñ degül ḥayvānātuñ daḳı naḳarları ta'alluḳ ide.' didi. Vezīr Kāmbīn¹¹² bunuñ mestüreligine taḥsīn ü āferīn itdi. Ammā bu eşnāda bālıḳlar daḳı legenūñ içinde cümlesi birden ḥande vü ḥareket itdiler. Kāmcūy müteḥayyir olup ḥacīl düşdi. Bu aḥvāl vezīrūñ derūnına vesvese virdi. 'Ulemā vü ḥükemāya bunuñ sırrını su'al itdi. **[94A]** Kimse cevābına ḳādir olamadı. Birisi vezīre eyitti: 'Bu refḳ[i] bilür ise İbnü'lğayb bāzīrgān vardır. Bu sırrı bilürse ancaḳ ol bilür.' didiler. Zīrā vuḥūş [u] tuyūruñ lisānını feḥm ideyor.' didiler. Ol sā'at İbnü'lğayb'ı çağırup bu tafşīli söyledi. Bu kez İbnü'lğayb legen ile bālıḳları ḳarşusına getürdüp biraz bālıḳlara naḳar itdi. Ba'deḥū didi ki: 'İznūñüz olursa tenḥāca söyleyeyüm. Zīrā bir miḳdār 'ayblu sözdür.' didi. Vezīr izn virdi İbnü'lğayb eyitti: 'Bālıḳlar dirler ki vezīrūñ kırk' aded cāriyesi vardır. Pes kırkınuñ daḳı maḥşūş oḫalarında birer dāne tāze yigit gizlüdür. Vezīrden gizlü şoḫbet [ü] zevḳ iderler. Kāmcūy cümlesinūñ başıdır ve bu ḳadar fışḳ u fesād anuñ izniyle olup ol cümleden fışḳa ḥariş iken şimdi bizüm gibi ḥayvānātuñ naḳarından ictināb idüp yādgāra ḥande itsek ta'accüb olunur mı didiler.' didi. Çün vezīr İbnü'lğayb'dan bu kelāmı kuşandığı gibi kendi sarāyna gelüp cāriyelerūñ ḥücrelerini aradı. Fi'l-ḥaḳīḳa kırkınuñ daḳı ḥücresinde birer tāze civān gizlü buldı. Ol sā'at kırk oḫlan ve kırk cāriye mecmu'ı seksān kişiyi meydān-ı siyāsete çıkarup ḳatl eyledi. Fi'l-vāḳī' seksān ādemūñ ḳatline sebep oldu ve Kāmcūy riyā ṭarīḳine gitmese bu belā giriftār olmazdı." diyüp ṭūṭī ḥikāyeyi tamām itdi ve yine dönüp eyitti: "Ey Māḥşeker! İmdi sen daḳı ma'şuḳuñuñ

¹¹² Yanlış imlâ edilen isim, anlam gereḡi düzeltilmiştir.

yanında mürâyılık itmeden tamām mertebe hâzer eyleyesin.” didi. Māhşeker su’āl eyledi ki: “Mürâyılık neden? Bu mertebe yarāmaz şeydür?” Tūṭī eyitti: “Mürâyılığın soñı bī-vefālīga çıkar. Dünyāda ise bī-vefālīktan ziyāde yarāmaz nesne yokdur. İşte saña naşihatim budur ki zinhār ve zinhār bī-vefālīk itmeyesin ve kendüñe bī-vefā vü cefākārlık adın takmayasın. Nitekim ‘avratlar içinde Hemānāz [ve] erler içinde Muhtār bī-vefālīk ile kıyamete degin şöhet-şi’ār olduğu gibi olmayasın.” didi. Māhşeker su’āl itdi ki: “Nicedür ol hikāye?” **[Hikāye]** Tūṭī eyitti: **[94B]** “Şöyle rivāyet olunur ki zamān-ı evvelde diyār-ı Mısr’da Cāmās nāmında bir pādşāh var idi ve bir maḳbūl tūṭisi var idi kim. Cemī’ tekellüme kādīr idi. Tūṭisinün ismine Zebān-āver dirler idi. Cāmās Şāh ekşeriyyā tūṭī ile muşāḥabet iderdī. Bir gün muşāḥabet eşnāsında tāze kızlar müzākeresi oldu. Cāmās Şāh şordı ki: ‘Ey Zebān-āver! Hīç güzelliğe bī-naẓīr kız gördün mi? Baña haber vir.’ didi. Zebān-āver eyitti: ‘Pādşāhum! Kātı çok vilāyet gezdüm ve erbāb-ı devletün ve pādşāhların haremine girdüm ve hisābsız güzeller ve gözler görmedük perī peykerler gördüm. Lākin Şām vālisinün kızı kadar güzel görmedüm. ‘Ömrüm oldukça anuñ hüsñ [ü] cemālini saña söylesem biñde birin söylemek mümkün degüldür.’ diyüp tūṭī kızın medhinde ol kadar mübālāğa vaşf itdi ki Cāmās Şāh bi’z-zarūri ḳulāḳdan ‘aşık oldu ve eyitti: ‘Ey Zebān-āver! Āsüdeligümüz var iken bizi ne ‘aceb ‘aşḳa giriftār itdün. Bize lāzım geldi ki ol duḡter-i pākīze-i alavuz. Eger medḡ itdüğün kadar hüsñdār u dil-ber ise saña ḡadden ziyāde luṭf iderem.’ didi. Zebān-āver eyitti: ‘Pādşāhum! Ben kızın güzelliğini bilürem ve İn-şā’allāhu te’ālā tamām pādşāhımın meşrebince olduğında daḡı şüphem yokdur ve pādşāhumdan isteyeceğim ancak budur ki ol kızın söylerler bir dişi tūṭisi vardır. İsmine Perver-sūḡan dirler. Küçücükden beri bir yerde büyümiş. Yārüm ve ḡam [u] şādide-i enīs-i ḡam-güsārum idi. Anuñ ile beni bir ḳafese ḳoyup mesrūr buyurmañuz niyāz iderem.’ didi. Cāmās Şāh daḡı tūṭinin sözi gerçek ḳıḳdığı şüretde murādına müsā’ade idecek ve buyuracak oldu ve der-ḡāl vālisine mü’ekked fermān ile bir mu’temed ādem gönderdi. Cihāzı ile kızı istedi. Pes fermān Şām vālisine vāşıl olduğu gibi te’ḡīr itmeyüp ol duḡter-i leṭāfet-güsteri cümle eşvāb u ceḡāz ile gelen ādeme teslīm eyledi ve bī-ḳıyās māl u cevāhir daḡı Cāmās Şāh’a ḡediyye **[95A]** idüp gönderdi. Cāmās Şāh kızı gördüğü gibi şem’-i ḡü[s]ninün pervānesi oldu. Ne duḡter bir gevher-i mun[t]āzardur ki mişl ü naẓīri görilmiş degül. Hüsñ ü cemālini tūṭinin vaşfindan biñ ḳāt efzün bulup tūṭinin ‘aklı u ferāsetine taḡsīn eyledi ve tūṭiye itdiği va’dine vefā idüp kendüsi kızı ḳoynuña aldığı gibi ol gice ol ḡānenün içinde tūṭiyi daḡı kızın tūṭisi ile bir ḳafese ḳodı ve kendüsi daḡı

duhter-i Şām'ı koynuna alup dil-h'āhı üzre nā'il-i merām oldu. Bu eşnāda ol tūtīleri daḥı ikisi bir kafeşe girüp iki ḥasret birbirisiyle görüşdükdə bu qadār yıldan berü çekdükleri elem ü ḥasreti yād idüp söyleşdiler ve tūl u dırāz-ı muşāḥabete aḡāz idüp ḥasretlik kelāmını dökündükden soñra biraz daḥı birbirinüñ bī-vefālīklarından şaded açdılar. Duhter-i Şām'ı ile Cāmās Şāh bunları diñlediler idi. Zebān-āver ki erkek tūtīdür dişisine eyitti: 'Ey Süḥan-perver! Sen baña bu vech ile bī-vefā diyemezsin. Benüm aşlum ḥilqatüm vefādārлық üzeredir. Ben tarīk-i vefādan bir zerre inḥirāf idüp semt-i cefāya gitmemişemdür ve 'ale'l-ḥuşuş 'ālem ḥalqınıñ içinde 'Erkek kısmı vefādār 'avrat kısmı cefākār olur.' diyü meşhūrdur. Nitekim Hemenāz'ıñ Behzād'a itdiği ḡadr [u] cefā bu da'vāya şahiddür.' didi. Süḥan-perver şordı ki: 'Nicedür ol ḥikāye?' [Ḥikāye] Zebān-āver eyitti: 'Şöyle naql olunur ki sāḥir-i Serendib'de bir bāzīrgān var idi. İsmine Behzād dirler idi. Bir gün qalkup ticārete gitdi. Bunuñ Hemenāz adlu bir güzel ḥatunı var idi. Ḥānede yalnız tırmaḡa cānı şıkılup Behzād gitdiği gibi bir civāna 'āşık olup ve her gice ol civānuñ evine varup murāda irdi. Bir müddet soñra Behzād ticāretten geldi. Ammā 'avrat Behzād'ıñ geldiginden aşlā ḥazz itmedi. Zīrā aradan birkaç gün geçdi. Fırşat düşürüp civāna varamamış idi. Pes Hemenāz'ıñ şabra mecālī qalmayup [95B] bir gice Behzād'a dāruyı hışır yedirdi Behzād'a dāruyı yidügi gibi bī-ḥuş olup yatdı ve kendüsi civānuñ ḥānesine revān oldu. Ammā Ḥaḡ te'ālā'nuñ ḥikmeti ile meger bir uğrı seriqa eylemek çün Behzād'ıñ ḥānesine gelüp bir gūşede pinḥān olup fırşat gözedür imiş ve ol pinḥān oldığı gūşede Hemenāz'ıñ Behzād'eye itdiği işleri gözedür imiş. Hemenāz gitdügi gibi uğrı şeyi çalmadan daḥı fāriḡ idüp 'Baḡayum şol 'avrat qande gider.' diyü Hemenāz'ıñ ardına düşdi. Gördi ki Hemenāz bir civānuñ evine girdi. Uğrı bunları gözedür idi. Ol eşnāda meger luṭf-ı Rabbānī

Beyt: 'Tuyulmaz nesne olmaz her ne deñlü olsa pinḥānī.'

mefhūmınca bunlaruñ aḥvālını şubaşı tuymış imiş. Ol gice gelüp başdı ve aşlā amān vormeyüp civānı şalb itdi ve Hemenāz'ı şalıvirdi. Zīrā ol memleketlerde 'ādet böyle idi ki kaçan bir oḡlan ile 'avrat tutulsa 'avratı şalıvirüp erkegi şalb iderlerdi. Bunları daḥı öyle idüp şubaşı biraḡup gitdi. Pes civān şalb olındığı yerde daḥı cānı çıkmamış idi. Hemenāz'ı yanına çağırup eyitti: 'Ey ma'şūka'-ı maḥbūbe! Çünki senüñ iḡdāmuñ ile bu derde giriftār ve mertebe'-i 'aşkuñ ile 'āqıbet ber-dār oldum. Bāri

Beyt: Soñ nefesdür merḥamet kıl 'āşık-ı bīmārīña

Ne qadar cān virsem gerek āyīne-i ruḥsārīña

Bir kerre gül yüzün yüzüme süreyüm

Ölmezden evvel bir kerre' dahı cemālünü göreyüm'

didi. Hemenāz dahı ol civān-ı maşlūbuñ yanına varup yüzün yüzine sürerken civān 'Bu mel'ūnenün iğvāsıyla fi'l-i zināyı irtikāb itdüğünden bu derde uğradum.' diyü kemāl [mertebe] ğažabından cān havliyle Hemenāz'ın burnını dişi ile nice ısırdı ise 'avratuñ bütün burnı kopup ağzında kaldı ve ol sā'at civān teslīm-i cān itdi. Pes Hemenāz burnunuñ acısından kaçarak kendi evine geldi. Behzād ise dārunuñ bī-hūşlığıyla yatur idi. Bu eşnāda Hemenāz-ı mekkāre ve hīlekārılığa [96A] düşüp kendi kendüye 'Eğerce olan oldu giden gitti. Ammā yarın Behzād ve sā'ir halk 'Burnuñ nice oldu?' diyü su'āl itdüklerinde ne cevāb vireyüm. Ma'kul olan oldur ki bunu zevcüm olan Behzād'a iftirā ideyüm. Ol dahı 'Bī-hūşluk vaktinde etmişem.' [diyü] kıyās ider diyü takrīb ile halkı inānduram.' diyüp geldi. Burnunuñ kanını eline ve eşvābına şürüp Behzād'ın üstünü kân ile lāle-reñk itdi. Ba'dehu kendüsi 'Behzād burnumu kesdi.' diyü feryāda başladı. 'Avratuñ hengāmesin komşular işidüp başına cem' oldılar. Hele şabāha dek beklediler. Şabāh olduĝda Behzād'ın dahı 'aklı başına geldi. Bu ahvāle mütehayyir oldu. Ve'l-ħaşıl Hemenāz'ın akrabası gelüp Behzād'ı kādıya getürdiler. Kādı Efendi 'El-enf yā el-enf naşş' şerīfi üzre Behzād'ın dahı burnunu kesmekligine hüküm itdi. Gice içre gelen uğrı ise bu ahvālleri kendi göziyle görüp bilmişdi ve mahkemeye bile gitmiş idi. Pes bu hükmden Behzād'a yüregi ğāyet acıdı. Suçsız yire¹¹³ kışaş olınmağı lāyık görmeyüp kādının karşısına varup 'Vemā şehidnā illā bimā 'alimnā'¹¹⁴ diyüp 'ilmü'l-yaķın gördüğünü min-evvelihî ilā-āhire nakl u beyān eyledi. Kādı dahı 'Yalñuz senün sözüñ ile hüküm şübüt bulmaz.' diyü dutmadı. Uğrı eyitti: 'Hemenāz'ın burnı Behzād'ın döşeginde ise Hemenāz'ın sözi şahīhdür ve eger henüz ol civān-ı maşlūbuñ ağzının içinde ise benüm sözüm şahīhdür.' didi. Kādı Efendi Hemenāz'ın ta'alluķatı ve da'vācıları ve cümle cemā'at-ı müslemīn ile ol maşlūbuñ yanına gelüp fi'l-ħaķīķa Hemenāz'ın burnunu ağzı içinde buldılar. Çünkü bu ahvāle halk cümle vāķıf oldılar. Herkes ta'accübe varup bu şeyden 'ibret aldılar ve Hemenāz'ın akrabā vü ta'alluķatı utanup hacīl oldılar. Pes Kādı Efendi Hemenāz'ı izn-i şer'ikle şehriñ bāzārı içinde gezdürüp ba'dehu şuya atdurdılar ve Behzād 'avratının şerrinden halāş oldu. [96B] 'ākıbet-i mekkāreliği kendi yolına geldi.' diyüp Tūṭi-i Zebān-āver sözi tamām idüp yine didi ki: 'Ey Süħan-perver! İşte bu hikāye ol ma'nāya delālet ider ki 'avratlarda ħaķīķat-ı vefā

¹¹³ Tekrar edilen kelime, metin akışını bozmamak için yazılmamıştır.

¹¹⁴ Kur'ān-ı Kerīm, Yūsuf Sūresi, 12/81, "Biz, bildiğimizden başkasına şahitlik etmedik."

şāhibi katı azdur nādir bulunur ekseriyā ḥaḳīḳātsiz olurlar.’ didi. Ba‘dehu Sūḥan-perver bu ḥikāyeye ḡāyet tārılup eyitti: ‘Ey Zebān-āver! Söylediḡün temşīl ü ḥikāyeler egerçe yerindedür. Ancaḳ muṭlaḳā cemī‘ ‘avratlar bī-vefā olup cümle erler vefādār olmaḳ müselleḡ degüldür. Söyledüḡün ḥikāyede olduḡı gibi farzā ‘ālem-i dünyāda bir ‘avrat mekkārelik itmek ile mecmū‘-ı mekkāre vü ḥīlekār olmaḳ lāzım gelmez. Nitekim Muḥtār-ı fesād-pīşenūñ Meymūne-i nām-duḡter-i nāz-pervere itdüḡi ḡaddārılık bu müdde‘āyı işbāt ider.’ didi. Zebān-āver su‘āl itdi ki: ‘Nicedür ol ḥikāye?’ [Ḥikāye] Sūḥan-perver eyitti: ‘Naḳl’-i aḥbārdan şöyle işitdüm ki zamān-ı ḳadīmde Yezd şehrinde Muḥtār nām bir bāzīrgān-zāde var idi. Ammā ḡāyet fesād-pīşe vü iblīs-endīşe olduğundan anası ve babası bu Muḥtār’a şehr-i Şīrāz’da Meymūne nām ḥasībe vü nesībe bir kız alıvirdi. Pes Muḥtār’ı Şīrāz’da güyegü koyup nice eyyāmdan soñra kızuñ cümle eşvāb u cehāzı ile Yezd şehrine naḳl olınmaḳ içün mühimḡāt görüp ḳalkdılar yola girdiler. Yolda giderken bir kıyının yanına gelüp gice ile içine inüp yatdılar. Muḥtār kızuñ emvāl u cehāzına ṭama‘ idüp nıṣfū’l-leylde ḳalkdı ve Meymūne’nüñ üzerinde olan eşvābı daḡı soyup ol bī-ḳāreyi kıyının içinde bıraktı ve irtesi gün kendüsi ḳalkup yola revāne oldu. Meymūn[e] bī-günāḥ olduğundan Ḥaḳ Sübhāne ve te‘ālā ḥazretleri ḥalāşlık müyesser eyleyüp biñ zahmetle kıyudan taşra ḳıḳdı. Düşerek ve ḳalkarak nice miḡnet ile kendi atası evine gelüp düşdi. ‘Bu ḡāl ne ḡāldür?’ diyü babası şordı. Meymūne ṭoḡrısın dimege ḥicāb idüp didi ki: ‘Yolda giderken ḡarāmīler yolumuzı başup cümle eşyāmuzı aldılar ve beni bir kıyuya atdılar. Zevcümün ḡālī nice [97A] olduğın bilmem. Hele ben kıyudan ḳıḳup bunda geldüm.’ didi. Pes bu cānibde Muḥtār-ı ḥīlekār Yezd şehrine geldi. Bunun mā-beyninden ḳoḳ zamān geçmeden anası ve babası daḡı vefāt idüp anlardan daḡı mīrās idi. Kızuñ mālıyla māl-ı mīrās ikisi bir yire cem‘ oldu. Muḥtār bu ḳadar māl dükenmez [diyü] kıyās idüp mālını fışḳ u fesāda ol ḳadar şarf itdi ki az zamānuñ içinde cümlesini hebā’-i mañşūr idüp bir ḡabbeye muḡtāc oldu ve kendi şehri olan yirden dilencilik itmege ‘ār idüp bi’z-zarūrī Şīrāz şehrine gelüp anda dilencilik iderdi. Meger Şīrāz’da bir mezār-ı pūr-envār idi. Cem[i]‘ ehl-i Şīrāz’uñ ziyāretḡāhı idi. Pes Muḥtār ol mezāruñ yanına gelüp gelenden ve gidenden aḳḳa dilenürken ḡikmet-i Ḥudā ile ol gün daḡı Meymūn[e] ol mezārı ziyārete gelüp mezāruñ dibinde kendi zevci olan Muḥtār’ı ḥīlekārı ol üslūbda gördüḡı gibi

Nazm: ‘Ve aḡsin ilā-men esā’e’

fehvası üzere ‘amel idüp ‘aybını yüzine urmadı. Yine ḡüsn-i mu‘āmele idüp aṣlā bildürmedi ve Muḥtār daḡı itdüḡine tevbe vü istiḡfār idüp Meymūne[den] ‘özr diledi.

Meymüne selīmü'l-ḳalb olduğundan 'ömrünü ḳabül idüp atası evine iletirdi. Atası daḳı tekrār kızına cehāz-ı bisyār virüp ve yine şehir-i Yez[d]'e gönderirdi. Çün bunlar ma'hūd kuyunun yanına gelüp gicelediler. Muḥtār'ın yine yaramazlığı hareket idüp bī-ḳāre Meymüne'yi nısfü'l-leylde ḳatlı idüp kuyunun içine bırakdı ve cümle emvāl [u] cehāzını alup şehir-i Yezd'e revāne oldu. 'Sübḥāna'llāh bu ne yaramazlıktır ki öyle nāzenīn-i ḥaḳīḳatḳarı ḳatlı idebildi.' diyüp Süḥan-perver daḳı ḥatm-i kelām idüp ve yine didi ki: 'İmdi ey Zebān-āver! Gerek er ve gerek 'avrat cümlesi berāber degüldür. Her ḳısmda eyü yāvüz bulunur. Hemān Tañrı bizi vefālıḳdan ayırmaya.' diyüp erler içinde ḥilekār Muḥtār 'avratlar içinde Hemenāz-ı mekkārı mezemmet ü la'net idüp kendüleri birbirleriyle fā'ide' -i ma'rūfeleri üzere zevḳ ü şafālarına [97B] meşḡül oldılar ve bu ḥikāye daḳı bu maḥalde tamām oldu. Anlardan eṣer ḳalmadı." diyüp Tūṭī-i Kāmil sözi kesdi ve der-'aḳab yine didi ki: "Ey Māḥşeker! Bu ḥikāyeleri saña anuñ için getürdüm ki 'ibret alasın ve ma'sūḳuña cefākār olup adını bī-vefālıḳa ḳıḳarmakdan ziyādesiyle ḥazer idesin ve hemān şimdi ṭurmayup ma'sūḳuñ ṭarafına gidüp anı daḳı intizārdan ḥalāş eylemek gereksin." didi. Māḥşeker daḳı ruḥşat bulup gidecek zamānda gördi ki şabāḥ olup 'ālem nūr-ı şems ile münnevver olmuş. Ol gice daḳı iş bitmeyüp irteye ḳaldı. Eyüsi nüktenüñ. Çün pes ol gice daḳı geçüp aḥşām olduğu gibi Māḥşeker yine ḳafes dibine geldi eyitti: "Ey ṭūṭī! Bu ḳadar gündür ki senüñ iḥmālün sebebiyle benüm müḥim maşlaḥatum vücūd[a] gelmeyüp şöyle ḳaldı. Eger senüñ sa'y u himmetün olaydı şimdiye dek ḥāşıl olurdu." didi. Tūṭī eyitti: "Ey Māḥşeker! Taḳdīr-i Ḥudā böyle tevāḳḳufi iḳtizā itdükden sonra sa'y u taḳayyüd ne fā'ide ider. Senüñ intizām-ı ḥālüne ne mertebe diḳḳat itdigüm Ḥudā'ya 'ayāndur. Ancaḳ zīrā

Nazm: 'Zīrā eyvān-ı ḳarḥ-ı büklemün

Küllü emrin bī-vaḳtihi medhün'

mışdāḳınca her şey'ün bir vaḳt[i] vardır. 'Acele itmekle iş bitmez. 'Aḳlı olan 'acele ṭarīḳine gitmez. Sa'y u taḳayyüd itmekle zevḳ artmadığı gibi 'acele ile murād daḳı ḥāşıl olmaz. Belki bir ma'ıyyeti sa'yuñ soñı nedāmet ve 'āḳıbeti peşīmānlıḳ ve ḳabāḥat itdüğünde şübhe yokdur. Nitekim ḡazzāz-ı düz merreten nafak[a]ya ḳanā'at itmeyüp ivz-i bādin ṭaleb itdükde hemān ḳurı zaḥmet ve meşāḳḳatden ḡayrı fā'ide idemeyüp āḥir-kār peşīmān olduğu gibi señ daḳı peşīmān olmayasın." didi. Māḥşeker su'al itdi ki: "Nicedür ol ḥikāye?" [Ḥikāye] Tūṭī eyitti: "Şehr-ı 'Irāk'da bir ḡazzāz var idi. Fenninde ḳılı kırḳ yarar idi ve bir laḫza kār u kesbden ḥālī olmazdı. Bu ḳadar taḳayyüd idirdi. Yine ol güne yetişdirecekden ziyāde bir aḳça ṭaḥşıl itmeḳe ḳādir

olmazdı. Bir gün bir h     dostı var idi anu   h  nesine [98A] vardı. Evinu   i   gün-   gün ni  metler ile m      n ve e  v  b [u] e    li h  d h  dden e  z  n idi.   z  z  z bunun a  v  line ta  acc  b idüp kendi kendüye eytti: ‘Ben gice v   gündüz p  d    lara varup devletl  lere l  y  k olan şeyleri i  lerem. Bu h       ise bu cins çaba   an  at işlerken bu   adar m     m    k olup ben fak  r u f    adan c  n virem. Bu ne h    metd  r?’ diyü d        [ke]   kendi h    nesine geldi ve bu keyfiyyet ile dery  -yı fikre m  st    r  k oluştururken   atunu bunun yanına gelüp fikrinu  n sebebini su    l eyledi. Pes   azz  z dağı fikrinu  n mu  addimesini söyleyüp ba  dehu eyitti: ‘Ey   atun! Ba  de  l-yevm öyle cezm    ‘az  met itdüm ki bu   ehrd  n       p ğayrı vil  yete gidem. Z  r   bu   ehrd   benüm r  zg  r-ı ‘  mr  m   u    bet    d    v  rl  k ile ge  mekded  r.   mdi bu   an  atumu  n   ıymetini bilinür   ehre gitmek gerekdür ki anda ref    hiyet ile ‘  mr  m geçüreyüm. ‘Ale  l-        h    em   dimi    lerd  r ki:

N  zm: ‘S  re  l- hil  li fe-    ra bedren.’

Ya  n   yeni ay hareket itmegile bedr olur.   nc     adafden     mayınca   ıymeti z  hir olmaz.’ didi. ‘Avrat eyitti: ‘Ey   azz  z! Bu senün end    e itd    n bir   ay  l-i b  t  l ve bir b  -mu  ayyer-i ‘    ldur. Herkes  n nafa  ası er-r  z  k ‘al       h  z  nesinden gelür ve cümle   ayv  n  tu  n r  z  k   fi  l-  yeti ‘*Vem   min-d    betin fi  l-  r  zi ill   ‘ale  ll  hi r  z  kuh  *’¹¹⁵ d    resinde irişüp h    bir kimse sa  y u ta  ayy  d itmekle r  z  k-ı ma    mından ziy  de şey’ ta       idemez. Sa  na     met olan şeyden sen   a  sa   dağı ol sa  na gelür irişür ve l  kin     met  mden ziy  de ta      le sa  y idüp ve yıllarca ardına d    se  n bir vechile iri    mek mümkin deg    d  r. Ezeliyye   an    at itmekle del    let iden h      yen  n içinde Bel   p  d    h     br  h  m Edhem h  zretlerin  n h      yesi na    hat-ı k  mil ve ‘ibret-i     mild  r.’ didi.   azz  z su      l itdi ki: ‘Nicedür ol h      e?’ [        ] ‘Avrat eytti: ‘Bel   p  d    h     br  h  m Edhem   uddise sırruh h  zretleri   br  h  m Edhem h  zretleri p  d    h  l     v    tinde [98B]       ra gidüp bir çağrıda ta       itmege oturdu. Ta       yerken n  -g  h bir arı gelüp   ofradan bir p  re etmek   oparup yine uçup gitdi.   br  h  m Edhem h  zretleri bu h    linden der  nına bir e  er gelüp arunu  n ardına düşdi. Aru uçarak bir ağacın dibine geldi.   bni Edhem gördi ki ağacın dibinde bir serçe   u  ı yatur. Amm   iki gözleri a  m   idi. Hem  n arunu  n   ad  sını işitdigi gibi ağızını a  dı. Arunu  n ol   ofradan aldığı etmek p  aresin iki      p  re idüp birer birer g  zsiz ser  en  n ağızına   odı ve z  n  b  r uçup gitdi.   br  h  m Edhem h  zretleri bu   un  -ı m      yi ‘ac    e’i m      h  de itd    ı gibi ‘al      -ı d  ny  dan i  r     idüp Cen  b-ı H      a

¹¹⁵ Kur    n-ı Ker  m, H  d S  resi, 11/6, ‘‘Yeryüzünde yürüyen her canlının r  z  k  , yalnızca Allah’ın üzerinedir.’’

teveccüh itdi. ‘İmdi ey benüm helālüm mün‘im-i ‘ale‘l-ıtlāk olan Cenāb-ı Hallāk beyābānda gezen gözsiz serçenüñ rızkını ayağına irişdirdükden ōnra ya senüñ rızkını virmez mi? Niçün böyle efkār-ı fāsıdeye düşersin?’ didi. Ğazzāz eyitti: ‘Ey hatun! Egerçe didüğüñ tevekkül tarīkīdür. Ol dağı güzel şeydür. Ancak sa‘y u takayyüdde başka hāl vardır. Senüñ ‘akluñ aña irişmez. Nitekim arslān bağılu iken ōikār ele girmez. Kořmayan at menzile irmez. Ve‘l-hāşıl ben bir ğayrı vilāyete gitmelüyem.’ diyüp hatunına vedā‘ idüp yola revāne oldu. Giderek Nişābūr şehrine geldi. Nice müddet anda kār [u] kesbe çalışub murādı üzre māl tahşıl itdi ki ölmez andan ōnra kırk elli yıl kendi şehrinde oturup kār [u] kesb itmeyüp ol mālı yese dükenmez idi. Pes bu kazandığı mālı ehli ü ‘ıyālüm ile yiyelüm diyüp Nişābur’dan kalkup ‘Irak’a ‘azīmet itdi. Nā-gāh bir haţarnāk yirde gicelemek iktizā eyledi. Pes anda gözlerine uyhu gelüp uyudu. Vākı‘asında gördi ki iki hūb şüretli kişiler havādan indiler. Birbirine ‘Sen kimsin?’ diyü ōordılar. Güyā şüretā aralarında hiç aşnālīk vākı‘ olmamış. Birisi eyitti: ‘Ben bu ğazzāzuñ sa‘y u takayyüdi şüretiyem.’ Pes ol birisi eyitti: **[99A]** ‘Ben dağı tālī‘-i bahtuñ şüretiyem.’ Kazā vü kader defterinde ōöyle meřtūr-ı muharrerdür ki bu řařsuñ emvāl-i dünyeviyyeden zaĥıre vü defne idecek şey‘i olmaya hemān kazandığı ol günki kifāfına ĥarc idüp bir akçe ziyādeye mālīk olmayacak. Haķ Sübhāne ve te‘ālā haķīmi muţlaķdur. Kullarına anadan ve atadan rāĥimdür. Herkese meşrebine lāyık olanı ‘ilm-i ezeliyyesi muĥīţ olduğundan her hālde kullarına ĥayrlı şey’ nařīb ider. Ba‘zı kullarınıñ meşrebi pāk ve mir‘āt-ı kalbi nākide vü hulūř ile tābnāk olup devleti artdıķca ‘ubūdiyyetde üstvār ve ĥilm ü vaķār ile oldugın bildüğünden ol kuluñ başına tāk-ı sultānī ve eginine kisve-i ĥāķānī ve ba‘zı kuluñ meşrebi ĥīn-i devletde tuĥyān üzere olacağın bilüp fakr u fākā tarīķ aña nefi‘ olmağla rızkını tedricle virüp ol kuluñ tuĥyāndan emīn idüp ĥıfz ider. İmdi ey şüret uğrısı! Bu mālı alupda kande gidersin. Kaza vü kadere karşı mı tırırısın? Lā-rādde li-ķazāihi ve lā-mu‘akķibe li-ĥükmihi’ diyüp ol mālı kīsesiyle kaldurup eline aldı ve ‘Yā İbnü‘l Mirriĥ!’ diyü çağırdı. Der-hāl mirriĥ-şıfat cellād-heyet bir şaşş zāhir oldu. Pes kuvvet ol mālı kaldurup ol şaşş üzerine atup üçü dağı ğazzazuñ nazarından ğā‘ib oldu. Ğazzaz bu vākı‘anuñ dehşetinden uyandı. Fi‘l-ĥāķīka vākı‘a ‘aynī ile vākı‘ olmuş. Kisesiyle ol akçe yanından gitmiş. Bī-ĥāre bu aĥvālden maĥzūñ āvāre olup dörd taraşın aradı. Aşlā bir eşeri niřānī bulamadı. Pes hatunuñ ve ĥalkuñ ĥicābından kendi şehri olan ‘Irak’a gidemeyüp gine řehr-i Nişābūr’a teveccüh itdi. Yine kār u kesbe meşğül oldu. Az müddet içinde evvelkiden mālı kadar māl tahşıl idüp kār-ı evvel yine aşl vaţanı taraşına ‘azīmet itdi ve yine bir

mekānda gicelemek iktizā eyledi. Yine yatup uyurken muḳaddemā gördüğü vāḳı‘ayı ‘aynī ile gördi Şüret-i [99B] baht şüret-i sa‘ya ‘itāb idüp tekrār eyitti: ‘Ey bī-iz‘ān Hāzret-i Rabbü’l ‘ālemīn’ün kısmetinden ziyāde şey’ olmaz. Bī-hūde zahmet çekme, diyü saña beyān itmedim mi? Niçün böyle ḳanā‘at ve ḥamāḳat ve kısmete muḥālif idersin.’ diyü sıklet idince şüret-i sa‘yla varup ‘özürler diledi ve eyitti: ‘Ma‘zūr ola. Bizüm ‘ādetimüz budur ki bir kimesne cidd ü cehd ile bizüm dāmenimüz tuṭa biz anuñ taḳayyüdini zāyi‘ itmeyüp be-her-ḥāl maḳşūdına irişdirirüz. Ba‘dehu eger senüñ ‘ināyetüñ olursa bir ḳarār olur ve eger ‘ināyetüñe muḳārin olamazsa bizüm sa‘yumuz daḥı zāyi‘ olur. Şimdi her talebde iş senden biter. İltifāt ki mazḥar olan kimsenüñ ḳaṭ‘ā sa‘y itmege ihtiyācı yokdur. Ne ḳadar isrāf u itlāf itse daḥı yine mālına hīç nokşān gelmez.’ didi ve yine kuvvet-baht ol māl daḥı alup ḡayrı kimseye virdi. Ğazzāz uyanup mālından nişān bulamayınca bildi ki vāḳı‘a rü‘yā-yı şālīḥadur. ‘İmdi şimden şoñra ḥilāfına gitmek ḥaṭādur. Kısmet-i ezeli her ne ise aña rāzıyam.’ diyüp şehr-i ‘Irāḳ’a gelüp dāḥil oldu. Başına gelen aḥvālī bi’t-tamām ḥatunına naḳl eyledi. Ḥatunı eyitti: ‘Muḳaddemā ben bunu saña söylemişem idi. Naşīḥatüm tutmadıñ. İmdi senüñ aḥvālüñ şegāl ḥikāyesine beñzer.’ didi. Ğazzāz eyitti: ‘Nicedür ol ḥikāye?’ [Ḥikāye] ‘Avratı eyitti: ‘Zamān-ı evvelde bir ādemüñ devesi uyüz oldu. Ol ḳadar ki ḥarāretinden kırmızı et olmuş idi. ‘İlāc ḳabül itmediginden şāḥibi şāḥrāya şalıvirdi. Meger bir şegāl daḥı bir muşuñ delügünde pūsūya girüp gözedürdi. Hemān deveci gördüğü gibi ol pūsūyı gözetmekden ferāḡat idüp devenüñ ardına düşdi. Eşi buña naşīḥat idüp ‘Gel ḥāzır şikāruñ terk itme. Niçün ṭama‘kārılıḳ idersin. Gel bu az şey’e ḳanā‘at ḳıl. Zīrā ihtimādür ki büyük şey’ daḥı eliñe girmeye. Şoñra ḥā‘ib ü ḥāsīr ḳalursuñ.’ didi Şegāl dışıñ senüñ naşīḥatin tutmayup eyitti: ‘Az şey’e ḳanā‘at [100A] itmek dün-ı himmet olmaḳdur. Benüm kendime himmetüm ‘ālīdür. Bu ‘azīm zāḥīreyi biraḡup muşuñ pūsūsında ṭurmam ve bī-ma‘nā yere deve zerre ḳulāḡa ḳanā‘at ḳılmam.’ diyüp devenüñ ardına düşdi. İki üç gün deve gezüp şegāl daḥı ardınca gitdi. Bir vechle deveden fā‘idemend olamayup ve ḥāzır şikārı olan muşı daḥı elden giderüp eli boş eşinüñ yanına geldi. Pes ‘İmdi sen bunda ḥāzır rüz-merre nafaḳaya ḳanā‘at itmedüñ. Lā-cerem yokdur. Çekdüğüñ zillet ü meşāḳḳatdür. Yanıña ḳaldı.’ didi. Ğazzāz daḥı itdiği ṭama‘a nādım olup yine ke‘l-evvel kendi vilāyetinde kār u kesbe meşḡul olup kısmet-i Ḥudā’ya rāzı oldu. İmdi ey Māḥşeker! Sen daḥı bu naşīḥatlerden bih-rüz olup maḥbūbuñ vuşūlünde ṭama‘ üzere olmayasın.” didi. Māḥşeker eyitti: “Ey tūṭī!

Beyt: Derde düşendir bilenler ehl-i derdün

hālını de. Senüñ derdüñ yok. Huzūruñ var. Benüm çekdigüm miñnetlerden haberüñ olmaduğundan ben saña derdimi söylerem. Bolay ki bir dermān ideydi dir, idim. Sen ise mufaşşal kışşaya başlayup ‘acā’ib¹¹⁶ efsāne söylersin. Her gice qurı söz ile beni aldadırsın. Ben saña derdimi söylerem. Sen baña ğayrı dürlü cevāb virürsin. Senüñle benüm aḥvālüm Me’mün ḥalife ile A’rābī aḥvāline beñzer.” didi. Tūṭī su’āl itdi ki: “Nicedür ol ḥikāye?” **[Ḥikāye]** Māḥşeker eyitti: “Bir gün bir A’rābī Me’mün ḥalīfeye varup didi ki: ‘Yā emīrū’l-mū’minīn! Hāc itmege ‘azīmet itdüm. Lākin aḳçem yoḳdur.’ didi. Me’mün ḥalīfe cevāb virdi ki: ‘Çün aḳçañ yoḳdur. Saña Hāc itmek vācib degüldür. Nāfile yire niçün zaḥmet çekersin.’ didi. A’rābī eyitti: ‘Ey emīrū’l-mū’minīn! Ben bīzārılıktan şikāyet idüp ḥacca’ gitsem gerek. Aḳçam daḥı yoḳdur dimege nezāket idüp senden aḳça almak ve iḥsān olmak ümīdin iderüm. Sen baña mesā’il-i şer’iyye beyān idüp ḥaccuñ’ vüçubunu ve ‘adem-i vüçubunu naḳl idersin.’ didi. Me’mün ḥalīfe A’rābī’nün bu zerāfetinden ğāyet ḥazṣ idüp ‘azīm in’ām u iḥsān eyledi. **[100B]** İmdi ey tūṭī! Ben daḥı saña ‘aş[k]ımı söylerem ve vişāl-i cānāna bolay ki vesīle olaydı direm. Sen baña kurd, kuş, deve, şeğāl diyüp dereden depeden kelām söyleyüp beni ḥikāye ile meşğül idersin. Yoḥsa ma’sūkıma vāşıl olmadığım mı istersin.” didi. Tūṭī eyitti: “Sübhāna’llāh ḥükemānuñ ‘El-ḥaḳḳu mürrün.’ ya’ni ‘Söz acıdur.’ didikleri vāḳı’ imiş. Benüm ḥaḳ naşīḥatlerüm ve temşīlāt u ḥikāyetüm şimdi çünki saña acı geldi ise ben daḥı şimden soñra bir şey’ söylemem. Hemān bu sā’at te’ḥīr itmeyüp var. Ol ‘āşıkuñ çeşm-i intizārını cemālūñ tūṭīyāsıyla rüşen ve gül cemālūñ ile ḥāne-i vişālını rüşen eyle. Senüñ ḥaḳḳuñda bu kadar sa’y u taḳayyüdüm bilinmeyüp zāyi’ oldı. Benüm saña temşīl ü ḥikāyetüm seni ma’sūkuñdan iştiğāl itmek içün degüldür. Sen daḥı nev-resīde vü nā-resīdesin. Dünyānuñ ḥīle’ vü mekrinden ḥaberdār degülsin. Egerçe ben daḥı tāzeyüm. Ammā bu ‘ālemde çok şey’ görüp ve her birinden ‘ibret almışamdur daḥı vaḳāyi’ vü tevārīḥi diñleyüp her birinden bir hisse almağla umūr-ı dünyānuñ cüz’iyyāt u külliyātına vāḳıf olmuşamdur. Egerçe şüret-i zāhirde bir şey’ bilmezem gibi görünür. Ammā katı çok aḥvāle vaḳūfum vardır. Nice biñ māl u ‘asker ile ḥāşıl olcaḳ şey’ tedbīr ü ‘uḳde’-güşā ile ḥall itmege ḳādirem. İmdi senüñ bu ḥuşuşuñda daḥı ḥavfum budur ki ma’sūḳla nā’il-i vişāl olduḳda ihtimāldür ki ḳazā vü ḳaderle bir mekrūh vāḳı’ aya uğrayasın ve bir ṭarīḳ ile ḥīle idüp def’ine ḳādir olmayup kıyāmete degin rüsvā-yı ‘ālem olmayasın diyü ḥikāyāt u temşīlāt īrād iderdüm ki her birinde

¹¹⁶ Kelime, ‘acāyib (عجائب) şeklinde imlâ edilmiştir.

niçe hikmet ü fā'ide hāşıl olur. Farzā iktizā itdükde insān belā-yı 'azīmeden suhūletle hālāş olur. Nitekim arslān gibi dūşmānuñ elinden ve pençesinden hīle ile kārakulāk hālāş oldığı gibi.” didi. Māhşeker söyledüğüne peşīmān olup 'özr dileyerek niyāz itdi ki: “Luţf eyle, söyle! İşidelüm. Nicedür ol hikāye?” **[Hikāye]** Tūţī dahı hezār istignādan şoñra eyitti: “Zamān-ı evvelde bir murğ-ı hezār ve lālezārda bir arslān vaţan tutmuş **[101A]** idi ve arslānun bir būzīne kethudāsı var idi. İttifāk arslān bir tarafa gitmek iktizā eyledi ve ol mekānuñ muhāfazasını būzīne sipāriş eyledi. Maymūn arslānuñ maķāmını gözetmek mümkün olmadı. Ahyānen yād ayāk başmağa başladı. Hattā bir gün bir kārakulāk ol yire uğradı. Gördi ki cāy-ı hoş maķām dīlgūşādur. Ġāyet ṭabī'atı hazz idüp anda mekān tutmağa niyet itdi. Būzīne kārakulāğı anda görüp didi ki: ‘Ey kārakulāk! Bu kabāhat nedür ki idersün? Niçün ḥaddiñi bilmeyüp ayağūñ yorgānuñdan ziyāde uzadırsın?’

Nazm: ‘Raḥim’ellāhu imra’en ‘arife ḳadrahū ve lem yetta‘addi tavrahū.’ fehvāsınca her kişiyē lāyık olan budur ki kendi ḥālını bilüp ḥaddinden ziyāde tecāvüz itmek gerek sin. Bu maķām-ı şerīf ḥaliyā sultānū’s-sibā‘ olan ḥazret-i şīrūñdür. Anuñ heybet ü şalābetinden kimse bunda uğramağa ḳādīr [de]gūldür. Niçün sen böyle aḥmaķāne cūr’et idersin? Pençe-i ḳahrından ḥavf itmez misün?’ didi. Kārakulāk eyitti: ‘Ālemde aḥmaķ ey būzīne sensin ki böyle aşlını bilmedüğün kelāmı söylersin. Böyle maķām-ı şerīfe arslān neden mālīk olup oturur. Bu maķām-ı ḳadīmü’l eyyāmdan beri benüm mülkümdür. Babamdan baña mīrāş ḳalmışdır. Benüm mülk-i mevrūsumı kimseye virmem ister arslān ister ḳaplān gelsün ve sen beni ne ḳıyās idersün? Arslāndan ḥavf ider mi şanursın ve beni sen kārakulāk mı zann idersin. Baña şīr-efgen dirler. Hālā maṭbaḥumda arslān ve ḳaplān etinden ḡayrı şey‘ pişmez. Arslān didüğūñ derdmend Allāh virsün gelsün aña miḳdārını bildüreyüm. Ḡayrīnuñ mevrūşuna ta‘arruż itmek göstereyüm.’ didi. Kārakulāğūñ sağ sağ söyledüğünden ilzām olup gitdi. Pes kārakulāğūñ çifti eyitti: ‘Bu mekānda ṭurmaḳ eyü degūldür. Zinhār pençe-i şīrden ḥazer itmek gerekdür ve bir gün muḳaddem ve bu maķāmdan sefer itmek ma‘ḳūldür.’ didi. Erkegi eyitti: ‘İḥtimāldür bura arslānun maķāmı olmaya. Farzen olduğı şūretde dahı belki luţf-ı Ḥaḳḳ ile gitdigi yerden arslān bir ḥādişeye uğrayup bir dahı bu mekāna **[101B]** gelmeye ve geldüğü vaḳtde bir hīle ile elinden hālāş olmaḳ mümkündür. Hemān bugūnki günü hoş görelüm. Yarına Ḥudā kerīmdür.’ didi. Çifti eyitti: ‘Bu maķām arslānuñ olduğına hīç şūbhem yokdur.’ didi. Muḥtemeldür ki bir ḥādişe uğramayup bir taraftan çıka gele. Geldigi zamānda her hīle dahı rast gelmez. Ba‘zı hīle [vü] mekr olur ki ol hīle şāḥibini helāk ider. Nitekim

ķurd ŧegāle hīle' itmek ŧadedinde oldu. Ammā itdūgi hīle kendū baŧına uęrayup āhir-kār helāk oldu.' didi. Ķarakulāk eyitti ki: 'Nicerdūr ol hikāye?' **[Hikāye]** Ķifti eyitti: 'ŧöyle iŧitdüm ki bir vaktde bir ķurd bir ŧegāl inini hālī bulup ŧegāl geldükde tutayum diyü içine girdi. Ķün ŧegāl geldi inini[n] aęzında gördi ki kendi izinden ğayrı iz vardur. Hemān ihtiyāt idüp ięerü girmede bile. 'İęerüde dūŧmān vardur. İęerü girmeden evvel ihtirāz lāzımdur.' diyüp ĳapudan bir kerre 'Ey hānemende ve ey kāŧānemende' diyüp çağurdı. Hāneden aŧlā āvāz gelmedi. ŧegāl didi ki: 'Ey ev! Senūñle benüm aramda dā'imā muŧāhabet vāķi' olurdı ve her gāh kim ben senūñ ĳapuña gelsem ve āvāz¹¹⁷ itsem cevāb virir idūñ. ŧimdi çağırırım söylemezsin. Eger cevāb virirseñ ne hoŧ. Eger virmezseñ seni bıraęup ğayrı mesken buluram.' didi. Ķurd inūñ içinde kendū kendüye eyitti: 'Allāhu ā'lem ŧāhibi çağurduķça cevāb virmek bu maķāmuñ haŧŧasından olmaķ gerek. ŧimdi sūkūt itsem me-bādā ŧegāl dönüp gider. Benüm sa'yum ve taķayyüdüm žāyi' olur. Ma'ķūli budur ki buña cevāb virmekdür.' diyüp 'Lebbeyk lebbeyk yā īn evi!' diyü cevāb virdi. Hemān ŧegāl ķurduñ ŧadāsını iŧütdiği gibi aĥvāl ne idüğini tıyup ol yaķīn yirde bir ĳobān var idi. Fi'l-hāl aña vardı ve ķurduñ keyfiyyetini bildürdi. ĳobān daĥı bu fırsatı Tañrı'dan isterdi. Zīrā koyunuñ sürüsünden nice kerre koyun ĳapmıŧdı. Hemān ĳobān 'Vakt ğanīmetdür.' diyüp ğayrı **[102A]** toęrı inūñ aęzına geldi ve bir büyük taŧ getürüp ol inūñ ĳapusuna ĳodı. Bī-ĳāre ķurd ol zindān içinde aę ve ŧuşuz helāk oldu. ŧegāle idecegi mekr ü hīle kendi baŧına geldi.' didi. Ķarakulāk bu hikāyeyi ĳiftinden iŧidüp eyitti: 'Benümle ķurduñ ne münāsebeti vardur? Ķurt bir aĥmaķ köpekdür. Anuñ 'aķlı olaydı hāne içinde cevāb virmez idi. 'Aķlı olan hīlesinde taķŧīrāt itmemek gerekdür. Senūñ bunlara 'aķluñ iriŧmez.' didi. Pes ĳarakulāk ĳifti ile bu muĥāverede iken nā-gāh bir ğavęa zuhūr itdi. Meger arslān gelmiŧ cümle ĥayvānāt u sibā' vü behāyüm ayak üzre gelüp ĥazret-i ŧīri istikbāl itdiler. Kethüdāsı olan büzīne cümleden evvel ĳarŧu varup ĳarakulaęuñ geldüğün ve itdūgi edebsizliğin taķrīr eyledi. Arslān eyitti: 'Ey büzīne! Bu cerā'it ü iķdām ki andan ŧādır olmiŧ. Ķarakulāk olmamaķ gerek. Belki bir yırtıcı ĥayvānātdur. ŧecā'at u pehlevānlıķda baña ğālip olmaķ gerek ki bu ĳadār cerā'ite ĳādir ola. Bundan tamām ihtirāz lāzımdur.' didi. Büzīne eyitti: 'Ey sultānū's-sibā'! Hīę senden 'ālī ve ŧecā'a[t] ü bahādır var mıdır? Nięün böyle vehme idersin? Ben anı hezār def'a görmiŧem ve 'ayne'l-yaķīn bilürem ki ĳarakulāķdur. Luťf idüp böyle ĥavf üzre olmayasız. Hemān bunuñ ĥaķķından gelmek gerekdür.'

¹¹⁷ Kelime, āvāvāz (اوواوز)ŧeklinde imlā edilmiŧtir.

didi. Arslān eyitti: ‘Ey bŭzīne! Kāraḳulāḳda bu kadar yŭrek olmaz. Zīrā anlarıñ ebnā-yı cinsi hezār kerre pençe-i saṭvetimi görmışdŭr. Lākin el-āyete ‘*Ve fevḳa külli zī-’ilmin ‘alīm.*’¹¹⁸ fehvāsı űzre ḳıyāfeti kŭçŭk lākin ṣecā‘atde baña ğālibdŭr.’ didi. Nitekim dimiřlerdŭr.

Beyt: ‘Pençe-i řīri daḳı ğālib gelŭr eyler şikeste.’

Bu meřel meřhŭrdur kim ‘Dest bī-belā-yı dest.’ řimdi anuñla pençeleşŭp bařa ıḳamadığumuz zamān ‘ırzımuza kesel gelmeden ise hemān ma‘ḳŭli aña gű[ri]nmeden ben firār itmekdŭr.’ didi. Pes arslān ile bŭzīne bu minvāl űzre sűyleřerek ḥānesi ṭarafına geldi ve sağ [102B] u řola baḳup ḳaacak yer fiktr iderdi. Bu eřnāda ḳaraḳulāğuñ diřisi eyitti: ‘Ey siyāhgŭř! Ol nesneden ḳorḳardum. Bařımuza geldi. řimdi ne tedbīr idersin?’ didi. Kāraḳulāḳ eyitti: ‘Arslān bizŭm ḥānemŭze yaḳīn geldŭkde sen yavruları incidŭp ağlat, feryād itdŭr. Ben saña ‘Yavruları niŭn ağladırın?’ diyŭ sorduğumda sen eyitt ki: ‘Yavrılārmuz arslān etini űğrenmiřdŭr. Egerçe řīr-efgenŭñ pençe-i devletŭnde maṭbaḥamda peleng eti oḳdŭr. Lākin arslān eti lezīz olmağıla anı isterler.’ diyŭ sűyle.’ didi. Pes arslān bunlarıñ olduğı yere yaḳīn gelince fi’l-ḥaḳīḳa diřisi yavruları incidŭp ağlatdı. Kāraḳulāḳ ‘Yavruları niŭn ağladursın.’ diyŭ āvāz ile ağurdı. Diřisi daḳı ta‘līm olduğı gibi bu minvāl űzre cevāb viridi. Kāraḳulāḳ eyitti: ‘Matbaḥumda pelenk eti dağlarca yığılmış ṭurur. Farzen pelenk eti istemedŭkleri řűretde geçen gŭn arslān daḳı getŭrmiřem.’ didi. Diřisi eyitti: ‘Egerçe arslān eti vardur. Lākin evlādlārmuz tāze yavrı olmağıla eski eti yimezler. Arslān kebābı isterler. Kāraḳulāḳ eyitti: ‘řimdi bir miḳdār yavruları űyle [...] Muḳaddemā bu meřīstānda sākin olan arslān bu ṭarafa gelmeyeli ḥayli bir zamān olmış. Belki gelmek iḥtimālī vardur. Allāḥ virŭp bugŭn gelŭrse anuñ etinden kebāb idŭp yidirevŭz.’ didi. Pes arslān kendi ḳulāğıyla bu sűzi iřitdŭğı gibi bŭzīne eyitti: ‘Ben saña dimedim mi ki bunda bir ḳavī dŭřmān vaṭan itmiřdŭr. Mařlaḥat oldur ki bu meḳānı terk idŭp gidem.’ didi ve firār itmege yŭz ṭutdı. Maymŭn eyitti: ‘Ey pādřāḥ-ı sibā‘! Ḥāṭurıña perīřānlıḳ getŭrdŭp ḥavf itme. Bu ḥayvān bir za‘īf ḥayvāndur ve ḥaḳīr cānavardur. Niŭn bűyle vehm űzre olursın? Hele bir kerre luṭf idŭp peneleřdŭkde keyfiyyet-i ḥāline vāḳıf olursın.’ didi ve buña beñzer hezār kelimāt ile arslānı girŭye dűnderdi. Kāraḳulāğuñ űzerine getŭrdi. [103A] Tekrār ḳaraḳulāḳ arslānı gűrdi ve maymŭnuñ taḳayyŭdi ile girŭye dűndŭğin bildi. Yine iftine ‘Yavruları ağlat.’ didi. ifti daḳı evvelki gibi cevāb virŭp ‘Tāze etden kebāb

¹¹⁸ Kur’ān-ı Kerīm, Yŭsuf řűresi, 12/76, “Zīrā her bilgi sahibinin űstŭnde daha iyi bilen birisi vardır.”

isterler.’ didi. Kāraḳulāk ‘Ben saña dimez miyem yavrıları şimdiki hālde mümkün mertebe bir şeyceğiz ile teskīn eyle. İştüdüm ki bu hānenüñ da‘vācısı olan arslān şimdi gelmiş. Benüm büzīne dostum vardur. Muḳaddemā bu mühimmi boynına almış idi ki arslān geldükde hīle idüp kendi ayağıyla benüm huzūrıma getürse gerekdür. Eger Hāḳ Sübhāne ve te‘ālā ol dostumuz büzīnenüñ tedbīrini taḳdīre muvāfıḳ idüp ve arslānı baña yaḳīn getürürse bir hamlede şīrūñ işin tamām idüp hem kendümüze ve hem yavrılarımıza nafaḳa olur ve ol dostumuz büzīnenüñ sa‘yı ve meşḳūrı olup huzūr-ı ‘ālīmüzde mezīd-i taḳarrüb ü ihtisāş bulur.’ didi. Pes arslān bu muşāḥabeti daḥı işitdiği gibi ‘Yaramaz maymūn! Hīle idüp beni ādem-i helāke uğradayazdı. Ol beni helāk itmezden evvel ben senüñ işüñ göreyüm.’ diyüp ol sā‘at bī-çāre büzīneyi pāre pāre idüp ve kendüsi daḥı var kuvveti bāzūya getürüp ol maḳamdan firār eyledi. Kāraḳulāk bu hīle ile ḥalāş olup bākī ‘ömrünü ol mekānda zevḳ ü şafā ile geçürdi.” Pes tūṭī sözi bu maḥalle getürüp didi ki: “Ey Māhşeker! Benüm daḥı saña uzun uzun ḥikāyeler söylemekden maḳşūdum budur ki hīle tarīḳin ögrenesin. Maḥallinde iḳtizā ider eger ‘aḳluñ ve ferāsetüñ var ise bu kadar naşīḥatüm saña kāfīdür. Hemān şimdi maḥbūbuñ hānesine git. Ola ki zevḳ-i vişālinden behreyāb olasın.” didi. Māhşeker taşra çıkup gördi ki şabāḥ olup şīr ü zer-feşān āftāb-ı mişistān ufukdan firār idüp şahrā-yı felekde cevelān itmekdedür. Ol gice daḥı murāda muvāfıḳ düşmeyüp ḳaldı maḳşūd irteye. El-ḳıssa [103B] Pes ol gün daḥı Māhşeker ma‘şūḳı tarafına gitmege zafer bulamayup aḥşam olduğu gibi yine tūṭīye gelüp eyitti: “Ey tūṭī! Naşīḥatlerüñ tamām ve ḥikāyātuñ ihtitām buldı ve rüz-ı rüşen gidüp aḥşam oldu. Hemān şimdi ‘ālem ağyardan ḥālī iken maḥbūbıma gidüp nā‘il-i vāşıl olmağa ruḥşat var mıdır?” didi. Tūṭī eyitti: “Ey Māhşeker! Ruḥşat talebinde misün? Niçün böyle vesvese üzere olup tāzeligüñ vaḳtünde ‘ömr-i nāzīnīni hevā ile geçürürsün? ‘Ale‘l-ḥuşūş meşeldür ki ‘Atılmış ok söylenmiş söz ve geçmiş ‘ömr gitdükden soñra bir daḥı girü gelmez.’ İmdi lāyık mıdır ki bu ‘ömr-i nāzīnīni geçüresin. Hemān tırmayup bu sā‘at ma‘şūḳuña gitmek gereksin ve şimdiye degin saña söyledigim naşīḥatleri tutduḳdan soñra aşlā bir şeyden ḥavf itmeyesin. Zīrā ḥükemā dimişlerdür ki ‘Bir kişi dört şeyden ihtirāz itse aña aşlā bir zarar irişmez. Evvelki ḡaḳab, ikinci kızb, üçünci umūrda ihmāl, dördünci ‘acele etmek.’ Ancaḳ ‘āşık olan kişi her neye şabr iderse illā dil-berüñ firḳatine şabr idemeyüp be-her-hāl vişāle irişmege ziyāde ‘acele ider. Ma‘hazā ‘acele cemī‘ hālde mezmūmdur. Bundan ḡāyet ihtirāz lāzımdur. ‘Āşıḳa lāyık olan budur ki rüşen ḥuşūşlarında ‘acele itmeyüp ba‘zı vaḳāyi‘e uğraduḳda te‘ennī eyleye. Nitekim Pelengfirīb ḥatunı kendüyi te‘ennī

hîlesiyle pençe-i pelengden kendüyi halâş itdüğü gibi idi. Mâhşeker su'âl itdi ki: "Nicedür ol hikâye?" **[Hikâye]** Tûṭî eyitti: "Zamân-ı kadîmde bir yaramaz meşreb âdemüñ hatunı var idi. İsmine Pelengfirîb dirler idi. Ol âdem yaramaz meşreb olduğundan her-bâr hatunı döger idi. Yine bir gün gâyet döğdi. Hatun bu âdemüñ eziyyetine tahammül idemeyüp nâ-çâr iki evlâdı var idi. Anları daḥı alup bir gice hânesinden firâr itdi. Giderek bir berrî beyâbâna geldi ki eger dîv gelse dehşet ü gül uğrasa vahşet iderdi. **[104A]** Nâ-gâh hatunun öñine bir kaplân çıkdı ki evlâdları ile hatunı bir loḡma itmek niyeti ile üzerlerine hücum itdi. 'Avrat kendü kendüye eyitti: 'Kişi kendi zevcinüñ izni yoḡ iken taşra çıkup başına böyle belâlar gelmek ba'îd degüldür.' diyüp Cenâb-ı Kibriyâ'ya şadık u derûn ile tevbe' istiğfâr ve zevcinüñ ba'de'l-yevm cevrine tahammül itmege cezm ü 'azîmet itdi. Ancak kaplân gâyet yakîn geldi. Pes ilhâm-ı Rabbânî ile derûnına bu geldi ki 'Şu kaplâna bir hîle ideyüm. Eger hîlem rast gelürse ne hoş halâş oluram. Eger rast gelmezse çäre nedür? Bâri def'inde takşîrât itmemiş oluram. Şimdi 'acele idüp firâr idersem ardumdan gelür yetişür. Bir vechle çäre mümkün degüldür. Ma'ḡulî buña hîle itmekdür.' diyüp âvâz-ı bülend ile çağurdi ki 'Ey kaplân! Girü ṭur! 'Acele itme. Bir sözüm vardır. Diñle. Ba'dehu senüñ elüñdeyüm. Ne hâlüñ var ise gör.' didi. Kaplân daḥı bu 'avratuñ âvâzından ta'accüb idüp ṭurdi ve 'Sözüñ nedür?' diyü su'âl itdi. 'Avrat eyitti: 'Ben şol yakîn yerden bir köyden oluram. Ancak ol köy ḡalkınuñ üzerine bir arslân musallaṭ olmışdur ki bir ḡamlede bütün 'âlemi birbirine urmaḡa kâdîrdür. Köyi ḡarâb itmesün diyü ḡalk ḡavfından bir yire gelüp itdiler ki ittifâḡ itdiler ki her gün ḡur'a atup üçer âdem anuñ maṭbahında teslîm iderler. Şimdi bugün ḡur'a benümle bu iki oḡluma düşdi. İmdi sen daḥı bu nafaḡa ümîdi ile benüm yanuma geldüñ. Yanımızdan maḡrûm göndermek mürüvvetimüze lâyıḡ degüldür ve külliyyet ile daḥı nafaḡa'-i şîre zarar itmek olmaz. Ancak 'adâlet budur ki evlâdımuñ birisi ile tenümüñ yarusını ekl eyle. Tenümüñ yarusı ile evlâdumuñ yarusı ḡazret-i şîre nafaḡa ḡalsun tâ ki gerek sen ve gerek arslân benden maḡrûm ḡalmayasız.' didi. Kaplân çünki bu sözi Pelengfirî[b]deñ işitdi. Arslândan ḡorḡdı ve 'avratuñ mürüvvetine ta'accüb idüp eyitti ki: 'Ey Pelengfirîb! Sende olan saḡâ vü mürüvveti bir ḡurdda ḡörmedüm. Düşmenüñüñ bile ma'îşetini **[104B]** ḡâzır idüp cânüñ daḥı fedâ idersin. 'Acebâ senüñ ḡiç mişl ü naḡîrüñ 'âlemde gelmemişdür. 'Avrat eyitti: 'Ey kaplân! Merdânelik bâş u cân ile olur. Yoḡsa yalnız māl ile degüldür. Benüm gibi degül düşmenine bile merḡamet ve iḡsân ider. Âdemden nice yüz biñ âdem gelmişdür ve buna münâsib ḡaṭırına bir hikâye geldi. Diñlerseñ söyleyeyim.' didi. Kaplân eyitti: 'Söyle

diñleyelüm. Nicedür ol hikāye?’ **[Hikāye]** Pelengfirīb eyitti: ‘Kütüb-i müte‘abbide’-i tevāriḥde mezkūrdur ki ḥulefā’-yı benī ümeyyeden ḥayrū’l-ḥalef-i ‘izār ve taḫṣīr-i selef şāḥibi ve ‘aql-ı temyīz Ḥazret-i ‘Ömer bin ‘abdū’l-‘azīz sultān-ı cihār-ı yār iken hilāfet iken bir bed-baḥt ve bedkār ya’ni bir ḡulām-ı mel‘anet şī‘ār ol zāt-ı ‘adāletkāre zehr virüp nihāl-i vücūdını eşer-i zehr ile sebzezār itdükde bu kıṣṣa aşkār olup ḥalife’-i mezkūr zehri kim virdigini duydu ve ol bed-baḥtı ḥalevāta çağurup eyitti: ‘Ey bī-sa‘adet! Toḡrı söyle bu ḡabāḥat senden mi şadr oldı?’ Ḡulām-ı encām-ı şeqāvet bi’z-zarūrī toḡrı söyleyüp ‘Belī düşmenler baña ziyāde māl va‘ad itdüklerinde ben daḡı mālā ṭama‘ itdüm. Bu fi’l-i ḡabīḥayı irtikāb eyledüm.’ didi. Ḥalīfe eyitti: ‘Ey aḥmaḡ! Şimden şoñra baña bu marazdan ḥalāş olmak mümkün degüldür. Eger ḥalāş olaydum saña envā‘ u iḥsān iderdüm. Ancak vefātumdan şoñra vāriş-i salṭanatı olan kimse seni sağ ḡomaz elbetde ḡatl itmesi muḡarrerdür. Lākin daḡı ben ḥayātde iken bu memleketde ṭurmayup firār eyle. Tā bu taḡrīb ile cānuñı ḥalāş idesin.’ didi ve ‘Bī-ḡıyās altun daḡı in‘ām idüp yolladı.’ didi. Pes ‘avrat sözi bu araya getürüp eyitti: ‘İmdi ey ḡaplān! Ben daḡı ölsem gerek. Beni isterse ḡaplān yemiş isterse arslān yemiş. İkiş daḡı benüm yanumda yeksāndur. Belki saña naşīb olsam daḡı ziyāde ḡazz iderdüm ki senüñ ile mā-beynümüzde bu ḡadar şoḡbet ü mülākāt vāḡı‘ oldı. Fi’l-ḡaḡīḡa saña ḡöñlümde¹¹⁹ **[105A]** maḡabbet düşdi. İmdi saña naşīḡatim budur ki benüm bir evlādımı ve tenümün nışfını yedükden şoñra aşlā bu mekānda eglenmeyüp gidesin. Zīrā benüm bir seḡḡāre kız ḡarındaşım vardır. Benüm arslān ḡur‘asına düşdügümden ḡaberi yoḡdur. Ṭuyacaḡ olursa gelür. Bu eṭrāfi āteşe urur ve her kim gelürse yaḡup kü l ider. Belki bir ḡazā ile ṭuyup gelürse seni ḡörüp rencīde itmesün.’ didi. Ḡaplān ‘avratdan bu sözi işitdiḡı gibi hem arslāndan ve hem cāzūdan ḡorḡup Pelengfirīb’ün mürüvvetine taḡşīn idüp tamām mertebe merḡamet idüp bıraḡup gitdi. Giderken nā-gāḡ ḡaplānuñ bir dilkü dostı var idi. Aña ḡarşu geldi. Dilkü ḡaplānı ḡāyet ızṭırāblı ḡördi. ‘Bu ḡāl ne ḡāldür?’ diyü su‘āl eyledi. Ḡaplān daḡı vāḡı‘ olan ser-encāmı naḡl eyledi. Dilkü ḡaplānı melāmet idüp ‘Sübḡāna’llāḡ ḡükemānuñ ‘Küllü şücā‘ aḡmaḡ’ didükleri vāḡı‘ imiş. Egerçe sende şecā‘at var. Ammā ‘aḡluñ yoḡdur. Ādem oḡlanı ise başdan başa mekr ü ḡīledür. Biz ki dilkü cinsiyüz. Mekar [ü] ḡīle ṭarīḡin eyü bilürüz diyü ḡıyās iderüz. Lākin yine bize ḡālib gelüp ṭuzaḡa ṭutarlar ve yünümüz giyerler ve bu ‘avratı ḡör ki senüñ gibi bahādırı nice aldatmış ḡıḡ ‘aḡlı olan öyle semīz ve lezīz loḡmayı terk ider mi? Gel

¹¹⁹ Kelime, metnin 105A yüzünde tekrar edilmiştir.

hamākātı terk eyle. Beni yanuñca bile götür. Bolay ki senüñ sāye-i devletüñde bir kebāba irişeyüm.’ didi. Kāplān eyitti: ‘Yā ‘avratuñ sözi gerçek olup ol cāzū karındaşı gelürse bizi sihr ile āteşe yakmak murād iderse sen çāpūk hayvānsuñ kaçır kırtulursın ammā ben ağır gövdeli olduğumdan kaçamam ve hem ol ‘avrat ile aramızda ‘ahd [u] emān vāki’ oldu. Kişi sözine tırnak hayrludur diyü işden ferāgat idelüm.’ didi. Dilkü eyitti: ‘Ey kāplān! Vallāh ol ‘avratuñ sözi yalāndur. Eger gerçek çıkacak olursa beni pāre pāre eyle ve eger sen çabuk kaçır kırtılır dirseñ benüm ayağımı kendi ayağıña bağlayup gidelüm.’ didi. Pes kāplān dilkünüñ ayağını kendi¹²⁰ [105B] ayağına bağlayup ‘avratuñ olduğu mahālle şegāl ile vardılar. Çünkü ‘avrata yakīn geldiler. Meger bundan evvel kāplān ‘avratuñ yanından gitdi[gi] gibi ‘avrat kendi kendüye eyitti: ‘Şimdi ‘acele idüp kaçsam yine ardıma düşüp kāplān gele yetişē. Biñ cānum dahı olursa pençesinden hālāş mümkün degüldür. Ma‘kūl olan budur ki bu bābda ‘acele itmeyüp yine bunda tırnakdur ve kāplānı aldatmak için bu kāmışlığı āteşe urmakdur.’ diyüp ol tarafda olan kāmışlığı cümle āteşe urup kendüsi bir ağacūñ üzerine çıkmış idi ki nā-gāh kāplān gelüp gördi kim böyle tahrike sebeb dilküdür. Hemān ağacūñ üzerinden feryād u figāna başladı ki ‘Ey kāplān-ı bī-iz‘ān! Senüñle aramızda hukūk u şöhet vāki’ olduğından saña merhamet idere[m]. Niçün benüm naşihātüm tutmayup kendüyi böyle deryā-yı āteşe şalduñ? İşte saña muqaddemā didüğüm kız karındaşum cāzū gelüp dünyāyı harāb ideyor. Sihr ile bir dilkü şüreti düzüp senüñ dostuñ şüretinde görinüp seni sihr ile cezb ideyor. Ammā yakīn gelmeden ‘acele ile kaçup cānıñı kırtarmağa sa‘y eyle.’ diyince kāplānuñ yüregi korku[da]n kopayazdı. Der-hāl cān kırtarmak kaydına düşüp sür‘ātle öyle kaçdı ki bir günlük yolu bir sātde aldı ve kāplān kaçarken ayağında bağlu olan dilkü dög[ün]meden pāre pāre olup helāk oldu. Beri taraftan ‘avrat dahı ‘acele itmeyüp bu hileyi itmek berekātiyle kāplānuñ elinden hālāş olup sağ u sālīm evlādlarını aldı. Kendi hānesine geldi.” diyüp Tūtī-i Kāmil sözi bu araya getürdi ve eyitti: “Ey Māhşeker çünkü sen dahı ‘aşıksın. Şakın zinhār ‘acele itme. Tarīk-i ‘aşkda ‘acele cā‘iz degüldür. Eger benüm şimdiye degin söyledigüm naşihatleri tutup ve şurūtna ri‘āyet iderseñ hem istediğün mahbūbuñdan murād olursun ve hem ne düşmanlarda [106A] düşmānlar duyar ve ne H‘āce Sā‘id tıyar. Yine ‘ırz u nāmūs yerinde iken mahfice bir laţif zevk itmiş olursuñ.” didi. Māhşeker eyitti: “Ey benüm yār-ı şādıkum ve tarīk-i mahabbetde enīsüm ve refikümsün. Ben seni kendime mahrem-i esrār

¹²⁰ Kelime, metnin 105B yüzünde tekrar edilmiştir.

idinüp derünümde ne var ise saña āşkār itdüm ve hem her ne ki naşīḥat eyledün ise ḥāṭurumdadur ve İn-şā'allāhu te'ālā 'aqlum irdügi kadar cümlesini icrā idebilürem. Ancak 'Ḥaseb ü nesebini yokla bolay ki bir aşil-zāde olmuş olaydı.' demiş idün ve anı tecrübe ṭarīḳinde birkaç temsīl dahı nakl idüp gāḥ muşāḥabete ve gāḥ mūsikīye ḥavāle itmiş idün. İşte anı icrā itmek müşkil görünür. Zīrā mūsikī ile yāḥūd muşāḥabet ile ḥaseb ü nesibi ve keyfiyyet ḥālini korkaram fehm idemem. Anlardan āsān bir ṭarīḳ olaydı." didi. Ṭūṭī eyitti: "Ey Māḥşeker! Kişinün ḥaseb ü nesebini ve keyfiyyet ḥālini tecrübe itmek ḥuşūşında ṭarīḳ-i ḥīle katı çokdur. Ancak sen icrāsına ḳādir degülsin. Yine saña tecrübe itmek muşāḥabet ḳanda āsān ṭarīḳi olamaz. Hemān şimdi sa'ādetle ma'sūḳuña varup muşāḥabete başla. Eşnā-yı muşāḥabatda 'Küllü inā'in yetereşşāhu bi-mā fīhi.' mışdāḳınca elbetde kişinün keyfiyeti aşkāre olur ve şabr idemeyüp be-her-ḥāl aşlına mā'il ve nev'-i benī cinsini ḳā'il olur. Nitekim şegāl ulūḫ da'vāsiyla ḳīl u ḳāl itdükde āḫir-kār kelāmdan ve ebnā-yı cinsine meylden kim idügi rüşen olmuşdur." didi. Māḥşeker şordı ki: "Nicedür ol ḫikāye?" **[Ḥikāye]** Ṭūṭī eyitti: "Bir zamān bir şegāl şehre yaḳīn yerde vatan dutmuş idi. Aḫşam olduḳda şehriñ çarşu bāzārı arasında gezüp etmek ve kemik pāreleri bulduḳda yer idi ve anuñla geçinür idi. Yine 'ādet-i ma'rūfesi üzre bir gice çarşu arasında gezüp etmek ve kemik pāreleri ararken bir boyacı dükkānın açık bulup içine girdi ve nafaḳa ümīdi ile aşağı yukarı gezerken yire gömilmiş olan boya küblerinün birine düşdi. Biñ¹²¹ zahmetle çalışarak gücile **[106B]** çıkup ḫalāş oldu ve der'aḳab birinün içine dahı düşüp derdmend şegāl hele andan dahı çıkup giderken birisinün içine dahı düşdi. Ḥāşıl-ı kelām derdmend şegāl ḳapudan taşra çıkıncaya dek belki on beş kadar küpün içine düşdi ve envā'-ı muḫtelife ile bir ḡarīb heykele girüp 'ucube-nümāyı 'ālem ve ḫayret-engīz benī ādem oldu. Ve sā'ir sibā' vü ḫayvānāt bunuñ ḥāline nazar idüp müteḫayyir oldılar ve kim olduḡın bilmediler. Ta'zīm ü tekrīm etmege başladılar. Şegāl dahı gördügi sibā' vü ḫayvānāt kendüye ta' zīm ideyorlar. Pes 'Bu yalān dünyāda ben dahı bu ṭarīḳle bir iş çıkarayum.' diyüp bir vādiyi ṭarḫ itdi ve kendüye 'Size kim dirler?' diyü şoranlara 'Bize tāvūs-ı illiyīn dirler.' diyü cevāb virüp erāzil ü esāfil şoḫbetinden i'rāz itdi ve kendi ebnāyı cinsini şegāller ile ḳonuşmaḳdan bi'l-küllīye ferāḡat idüp 'ırz çekdi. Bunuñ aḫvāl-i 'acībesini görüp cümle sibā' [vü] behā'im şegāli kendülere ḫākim-i naşb itdiler ve ol ṭarāf u nevāḫīnün ḫükümetini aña sipāriş eylediler ve emr ü nehyine muṭī' vü münḳād oldılar. Şegāl arslanı ve ḳapḫanı

¹²¹ Tekrar edilen kelime, metin akışını bozmamak için yazılmamıştır.

ve bebr[i] ve pelengi ve şırtlânı ve dağı bunlara beñzer yırtıcı ve kuvvetlüləri kendüye muḳarrib idüp her birini bir hizmetde istiḥdām itdi ve sā'ir sibā' u behāyimūñ her birisini 'alā-merātibihim bir hizmete koyup ḫayli bir 'ūnvān kesb itdi. Ammā sibā' u ḫayvānāt bunuñ ne idügin bilemedüklerinden müteḫayyir olup 'Ṭāvūs-ı 'illīyin' diyüp itā'at üzre olmışlar idi ve dā'imā aşlını bilmekde tefekkür idüp 'Bir ṭarīḳ ile böyle idük.' diyü arzū eylediler idi ve aşlında ḫükümet-i şīrūñ ḫānedānında olup ṭā'ife'-i arslān ābā'an-cedd sibā'a sulṭān olmışken bu mechülü'n-neseb kimesne eger 'Ṭāvūs-ı 'illiyīnemdür. Ammā ābā vü ecdādında sibā'a sulṭān olmuş var mıdır? Neden ma'lūm?' diyü şegālūñ ḫükümetinde tereddüd üzre olup ḫaḳīkatini bilmege bir bahāne ararlar idi. Pes bunuñ üzerine [107A] biraz müddet gecdi. Bir gice şegāl mesned-i ḫükümetinde oturup cümle erkān-ı devleti şaf şaf ḳarşusunda ṭurup 'Ne fermān ider?' diyü muntazır olmışlar idi. Ol ḥinde bir bāguñ içine bir vāfir şegāl girüp 'ādet-i ma'rūfeleri üzre çağurışmağa başladılar. Hemān ol yādgar şegālūñ feryādın işütdiği gibi 'uruk-ı cibilliyeti ḫareket idüp ol taht-ı salṭanatuñ üzerinde ulumağa başladı ve bir mertebe çağurdi ki şadāsı ol ḫavāliyi ṭıtdı. Hemān sibā' u ḫayvānāt şegālın feryādın işütdiği gibi ne idügin bilüp müşkilleri ḫall oldı. Üstünde olan alācası hemān yek renk ü nişān olup şegāl oldığı ma'lūm oldı. Der-ḫāl şīr bunuñ üzerine ḫücüm idüp şegālī pāre pāre eyledi ve aşlında babadan ve dededen mevrūşı olan maḳāma geçdi, oturdi." diyüp kelāmı ṭūṭı bu maḫalle getürdi eyitti ki: "Ey Māḫşeker! Be-her-ḫāl kişinūñ sözi aşlına delālet ider ve hemān yine buña beñzer bir münāsibce ḫikāye ḫātırına geldi. Diñlerseñ." Eyitti: "Dağı söyleyeyüm. Andan dağı nice fevā'id zabṭ idersin." didi. Māḫşeker şordı ki: "Nicedür ol ḫikāye?" [Ḥikāye] Ṭūṭı eyitti: "İlerü zamānda bir bāzīrgān var idi. Bi-emri'llāhu te'ālā günden güne faḳīr olup bir aḳçaya muḫtāc oldı. 'Ālem-i dünyāda māl u ṭavārdan ancaḳ bir ḫimārı ḳaldı. Ol ḫimār dağı acılıḳdan za'īf olup ḫareket itmege mecālī ḳalmadı. Bir büyük bāzīrgān ḫimārına merḫamet idüp 'Bārī şaḫrāda otlasun.' diyüp ṭaşra koyuvirmek murād itdi. 'Za'īf ḫayvāndur. Bunı cānavarlar incidüp helāk iderler.' diyü ḫavfindan kendüsinūñ bir arslān postı var idi. Getürüp bu postı ol ḫimāruñ üzerine çekdi. Ba'dehu şaḫrāya şalıvirdi. Ḥimārı ol ḳıyāfetde gören ḫayvānāt arslān ḳıyās idüp yanından ḳaçarlar idi. Bunuñ üzerine birḳaç gün geçdükden soñra ḫimār tamām mertebe semirüp güzellendi. İttifāḳ bir gün bāguñ içine girdi. Bāgbānlar ḫimārı gördükleri gibi arslān ḳıyās idüp cümlesi birden ağacuñ üzerine ḳıkdılar. [107B] Ḥimār meymene meysere bāguñ içinde bulduḡuñ yemege başladı ve ol eşnāda bāguñ ṭaşrasından bir iki ḫimār geçüp çağurdılar. Şadā itdiler. Hemān ol arslān postlı ḫimārı

dağı kendi nev'-i cinsinün şadalarını işütdiği gibi şabr u bî-ārām olup şavt-ı mekrühı ile çağurup bağurmağa başladı. Bağbānlar bunun şadāsını işütdiği gibi ne idüğün bilüp der-hāl ağacdan inüp derdmend himāruñ üzerinde olan postını alup kendüsini biraz dögdiler. Ba'dehu arkasına pālān urup yük çekdürmege başladılar. İmdi ey Māhşeker! Her kişinün zāhir-i hālī 'üvnān-ı bātınasına delālet ider. Eger sen dağı maḥbūbuñun hālını bileyüm dirseñ ve ḥaseb ü nes[ebi]ne vākıf olayum derseñ hemān bu sa'āt durmayup revāne ol. Kelimātından aḥvālını duyarsın.” didi. Māhşeker dağı gitmek için taşra çıktı. Gördi ki şabāḥ olup 'ālem nūr-ı āftāb [u] münevver olmuş. Ol gice dağı murād ḥāşıl olmayup irtesi giceye kaldı. Pes çünkü Māhşeker'ün ol günü dağı hezār miḥnet ile ne hāl ise aḥşama dāḥil olduğu gibi kafesün yanına gelüp eyitti: “Ey tūtī! Egerçe kelāmuñdan fī'l-ḥaḳīḳa şadāḳat fehmi alınur. Lākin ḥareketün söziñe uymaz. Yoḥsa hemān murāduñ bizi işgāl etmekle maḥbūbumızdan infār etmek midür? 'ırz u nāmūs tarīḳinden dem urup aldadursın. 'Aşık olan 'ırz [u] nāmūsı ne bilür? 'Aşkuñ evvel derecesi bî-'ār ve nāmūs olmaḳdur. Sen beni ḥalkuñ melāmetinden ḥavf ider mi kıyās idersin?

Beyt: Ey baña senün melāmetden ider 'ār diyen

Benüm ol başımı ortaya koyup yār diyen

İmdi şimden soñra senün söziñi diñlemem ve beni pek tarladursuñ. Saña ḥiçbir şey' dağı söylemem.” diyü birkaç sitemlü sözler söyledi. Tūtī eyitti: “Ey Māhşeker! Yine saña noldı? Cünün mı ḥareket eyledi. Niçün aşlı yok yere kendi vücūdına zahmet virürsin? Meşhūr meşeldür ki 'Ḥiṣāl-ı zemīmeden üç ḥaşlet kişiye üç dürlü zarar getirür. Evvelki çok çok beleḥ etmek rüsvāyılık getirür. **[108A]** İkinci mütekebbir olmaḳ ḥalka düşmānlık getirür. Üçüncü 'azab peşimānlık getirür.” imiş. İmdi sen dağı teziyye baña ḡazab itmegi қо. Soñra peşimān olursın. Zīrā ben senün ḥāliş kuluñam ve senün umūrına cān u gönülden sa'y iderem. Taḳayyüdüm budur ki Maḥmūde Ayās'a irişdüğü gibi ve Selīme Sālim kavuşduğu gibi sühūletle sen dağı maḥbūbuña irişesin.” didi. Māhşeker su'al ile di[di] ki: “Nicedür ol ḥikāye?” **[Ḥikāye]** Tūtī eyitti: “Naḳl alınur ki Zāvulistān şehrinde bir pādşāḥ-ı zī-şān var idi. Ol pādşāhuñ üç vezīri var idi. Evvelki vezīrün Maḥmūde' nāmunda bir kıızı var idi. İkinci vezīrün Ayās nāmunda bir oḡlan[1] var idi. Aña nām-zed itmişler idi. Bu ikisi dā'imā bir mektebde okurlar idi. Egerçe şüret-i zāhirde 'ilm okurlar idi. Lākin gönüllerinden Leylā vü Mecnūn dersine meşgūl olmuşlar ve birbirlerine derūn-ı dilden 'aşık olmuşlar idi. Ve'l-ḥāşıl bu ikisi dağı büyüyüp Ayās tāze ḥūb civān ve Maḥmūde dağı tamām gelinlik oldu. Pes büyük vezīr ile ikinci vezīr bir yere gelüp

eyittiler ki: ‘Şimden sonra evlâdlarımızı birbirine vâsıl idelüm.’ didiler. Hikmet-i Hudâ bu esnâda kazâ ile üçüncü vezîrûn hatunı vefât eyledi. Vezîr pâdşâha gelüp hatununun vefâtını söyledi ve ‘Hatunum vefât itmesiyle ahvâlüm perişân olmuştur. Niyâzum budur ki büyük vezîre fermân buyurasın tâ ki Maḥmûde’ kızı baña vire. Ola ki bu vesîle ile umûr-ı ma’îşetüm muntazam ola.’ didi. Pes pâdşâh vezîre ol sâ’at fermân eyledi ki ‘Kızı Maḥmûde’yi küçük vezîrime viresin.’ didi. Ol daḥı nâ-çâr ‘Fermân pâdşâhumuñdur.’ diyüp kızı Maḥmûde’yi küçük vezîre virecek oldu. Bir mübârek günde düğün itmege ihtiyâr itdiler. Ammâ Ayâs-ı derdmend bu haber-i ğam-âsârı işütüğü gibi kasâvetinden helâk olayazdı. Bir gûşede oturup ağlamağa başladı. Ol esnâda Ayâs’ın Sâlim nâmında bir küçük [108B] birâderi var idi. Ol daḥı küçük vezîrûn Selîme nâmında bir kızı var idi. Aña ‘aşk-ı dil-dâde olup ‘aşkıñdan zebûn u üftâde olmuştı. Pes iki karındaş bir yere gelüp hâllerini rivâyet ve derd-i ‘aşklarını hikâyet itmege başladılar. Ayâs eyitti: ‘Ey birâder! Şimdi gözime karşı ma’şûkum Maḥmûde’yi küçük vezîr alup nâ’il-i vâsıl olduğına niçe şabr ideyüm?’

Beyt: İztırâr-ı ğama düşmekden ise

İhtiyârî sefer itmek yegdür

Yârî aġyâr ile görmeden ise

Yıkılup bir yaña gitmek yegdür

Ve’l-hâşıl ben bu belâya taḥammül idemem. Bu derd ile kendimi helâk iderem yaḥûd bir cânibe çekilür giderem. Hemân dünyâ göziyle bir kerre daḥı Maḥmûde’yi görüp vedâ’ idem. Andan sonra başum alup terk-i diyâr iderdüm.’ didi. Sâlim eyitti: ‘Ey birâder! Sözüñ yerindedür. ‘Aşk âdemi dîvâne ider. Şabr u taḥammül kımaz. Benüm ahvâlümü daḥı bilürsin ki ben de ol senün ma’şûkuñı alacak küçük vezîrûn kızı Selîme’ye ‘aşıķum. Ol daḥı baña ‘aşıķdur. Şimdi sen terk-i diyâr idersen ben seni yalnız koyuvirmeyüp elbetde bile gitmelüyem. Gitdigüm şüretde ben ma’şûkımdan dūr olduğum vaktde ol daḥı benden mahcûr olur. Nice ideyüm? Taķdîr-i Rabbânî böyle imiş. Ancak maķûl olan budur ki ‘acele itmeyelüm ve sen daḥı mümkün mertebe şabr u taḥammül eyle. Hudâ kerîmdür. ‘Ale’l-ḥuşuş güyegi girecek giceye daḥı zamân vardır. ‘Ulemâ ve fuzelâ ‘El-leyletû ḥublâ.’ demişlerdür. Belki ‘âlem-i ğaybda ‘Feli’r-raḥmân iltâf hafıyyetihi.’ mişdâķınca bir lutf-ı Hudâ zuhûr eyleye.’ didi. Ayâs eyitti: ‘Ey benüm birâderüm! Nûr-ı dîdem! Egerçe kelâmuñ ser-be-ser tesellîdür. Ancak bir şey’ iken vezîr murâd eyledikten sonra iş tamâm olup bitdükden sonra bozulmak mümkün midür? Buña bir vech ile çâre yokdur. Ancak

hemân bir kerrecik Maḥmûde'nün yüzün görüp vedâ' ide idüm ve baña meyli maḥabbeti yerinde midür? Evvelki gibi bile idüm. Andan soñra ölüsem öle idüm ğam çekmem. Faķat murādum budur.' didi. **[109A]** Karındaşı Sâlim eyitti: 'Ey birâder! Bu didigün bir âsân maşlahatdur. Sen daḥı bilürsin ki bu vilâyetün 'âdet-i kadîmeleri zifâf gicesi güyegi içeri girdigi gibi gelini taşra çıkarup 'Âşık Resân Dede'nün türbeyi şerîfine getürürler ve mezâr oldığı cânibe gelini yalnızca bırağurlar giderler. Gelin anda iki rek'at namâz kıılır. Zevciyle ḥüsn ü zindegânî olmak için ve daḥı nice murād için du'â ıder. İmdi andan eyü vaķt olmaz. Hemân gündüzden gidüp ol türbenün bir güşesinde gizlenelüm. Maḥmûde' geldükde vedâ'laşur. Ba'dehu Ḥaķ tarafından ne zuḥûr ıderse aña göre râzıyuz.' didi. Pes Ayâs birâderi Sâlim'ün bu naşîhatini beĝenüp zifâf gicesine muntazır oldılar. Çünki hemân zifâf gicesi olacaķ ol gün türbeye varup gizlendiler. Fi'l-ḥaķîķa küçük vezîrün içerü girdigi gibi 'âdetleri üzre gelini ya'ni Maḥmûde'yi ol evden çıkarup ve ol mezâr-ı pür-envâra getürdiler. Türbeye geldiği gibi ol ḥûb

Nazm: 'Şanasın anda şehîd üstine nûr'

Hemân Maḥmûde yalnız içerü girdigi gibi iki rek'at namâz kıılıp ve el kaldırıp eyitti: 'Ey Ḥallâķ-ı 'âlem ve ey Rezzâķ-ı benî âdem! Ya'ķûb'ı Yûsuf'a vâşıl ve erbâb-ı ḥacâtuñ murâdın ḥâşıl iden sensin. Ḥalîl'e nâr-ı gülistân İsm[â]îl'e kebşi kurbân iḥsân iden sensin ve Âdem'i Ḥavvâ'ya Yûsuf'ı Züleyḥâ'ya irişdüren sensin. İlahî! Ḥabib-i Ekrem ve te'sîr-i ism-i â'zam ḥürmetine beni bu vezîrün muvâşalatı belâsından ḥalâş idüp aşlında ma'sûķ u maḥbûbım olan ve 'âşık-ı merĝûbım olan Ayâs'a naşîb eyle veyâḥûd bu sâ'at içre rûḥum ķabz eyle.' diyüp zârılık idüp ağladı. Hemân ol durduğı güşeden Ayâs fırķat u maḥrûm kendi maḥbûbesi Maḥmûde'den bu niyâz-ı maḥabbet-âmîzi işütdigi dem 'Nice şabr eylesün Allâh'ı severseñ âdem.' diyüp ol sâ'at şıçrayup taşra çıķdı ve kendüyi Maḥmûde'ye gösterdi. Pes bu iki dil-fiĝâr birbirine şarılıp ağlayarak bir faşl Cenâb-ı Perverdgâr'a zârılık itdiler. Ba'dehu Maḥmûde' eyitti: 'Ey Ayâs! Ağlamakla iş bitmez. Bu aḥvâle bir tedârik görelüm.' Ayâs eyitti: 'Bu derdiñ **[109B]** çâresi bu yolda ölmekden ĝayrı buña dermân olmaz.' didi. Pes bunların kelimâtını Ayâs'ün birâderi Sâlim işidüp eyitti: 'Eger ma'ķûl görürseñüz ben o derde bir dermân mülâḥaza itdüm. Hemân münâsib olan budur ki Maḥmûde'nün üzerinde olan cevâhir [ü] libâsı cümle çıkarup benüm eşvâbımı giysün. Ben anuñ libâsını [ve] cevâhirini giyüp gelin üslûbına gireyüm ve maḥbûbe'-i Maḥmûde'yi getüren âdemler ile ma'ân küçük vezîrün sarâyında gelin odasına varup bir iki gün vezîri 'avķ u te'ḥîr itdürem. Ol eşnâda siz bundan ķalkıp ķarşuda

falān şehre irişesiz. Eger soñra bir dañı bir hîle ile ħalāş olabilürsem varup size vāşıl olabilürem ve eger ħalāş olmayup tıyulursam fî-amāni'llāhi te'ālā çäre nedür? Hele sizi murādıñuza irişdürmiş oluram ve hem dañı bir iki gün içinde küçük vezîrūñ kıızı Selîme ki kendü ma'sūkumdur. Anı görmüş oluram. Ba'dehu öldürürler ise ğam degüldür.' didi. Pes Maħmūde' ve Ayās Sālīm'ūñ bu tedbîrini ma'kūl gördiler. Fi'l-ħāl Maħmūde şoyundı. Libāsı çıkarup Sālīm'e giydirdi ve kendüsi Sālīm'ūñ libāsını giydi. Ba'dehu Sālīm gelin eşvābın giyüp ve cevāhirini tıakındı. Fi'l-ħaķıķa Sālīm dañı tāze civān ve ħüsn ü cemālde dañı nādîre'-i devrān olup henüz leb-i sükkerini mürçe-i siyāhdan pāk ve āyîne-i ruĥsārı jengārı ħaţdan nā-pāk idi. Ve'l-ħāşıl tamām gelin kıyāfeti ile tıaşra çıķdı ve Maħmūde' ile ma'ān gelen ādemler ile bile vezîrūñ ħānesine gelüp zifāf oţasına girdi. Ba'dehu vezîr vuşlat ārzūsı ile gice men' ü def' idüp bir mertebe istiğna eyledi ki vezîr yorilup kıızı olan Selîme'yi çağırup kendüye itā'at eylemedüğünü bildürüp kızından recā eyledi ki 'Bu gelini kendü ħāneñe götürüp lisānuñuz üzre bir ħoşça naşîĥat idesin ola ki birāz mülāyemet üzre olaydı.' didi. Sālīm'i Selîme[ye] teslîm eyledi. Pes Selîme Sālīm'i alup kendü oţasına miħmān eyledi. Güyā māh ile müşterî burc-ı vāĥide karar itdi. Ba'dehu [110A] ol ħāne-i ħāliyenūñ içinde ikisi ħalup pederinūñ ta'lîm[i] üzre Selîm[e] naşîĥata şürü' itdüğü gibi Sālīm bî-şabr u bî-ārām olup kendüyü i'lām itdi. Selîm[e] bir kerre diķķat ile Sālīm'ūñ māh-ı yüzine bakup sāye gibi ol āftabuñ ayağına düşüp yüzün ve gözün sürdi ve Cenāb-ı Mennān'a ħamd ü bî-pāyān idüp eyitti:

Beyt: 'Ey meh-i burc-ı leţāfet baña ol Rabb-i Ğaniyy

Yerde virdü göğünde ararken seni.'

'Ey Sālīm! Bu ħāl ne ħāldür?' didi. Sālīm dañı mā-cerāyı başdan ayağa dek naķl bi'l-maşdār naķl idüp Maħmūde ile Ayās'ūñ aĥvālını dañı söyledi. Pes Selîme eyitti: 'İmdi ey Sālīm! Benüm 'ālem-i dünyāda maķşūdum ve murādum sensin. Çünki bu luţf-ı Rabbanî zuhūr itdi. Ma'kūl olan hemān Maħmūd[e] ile Ayās'ı dañı alup yola revāne olmaķdur.' diyüp ol sā'at Selîme yerinden ħalkup kendüsünüñ ve babası vezîrūñ ne ħadar altun ve cevāhiri var ise götürebildükleri ħadar yanlarına alup toğrı ol ma'ħūd 'Aşık Resān Dede türbesine gelüp irişdiler ve Maħmūde ile Ayās'ı dañı andan alup

Mışra': 'Ĥayru'l-refikā-yı erbā'

mazmūnı üzre dört refik yola düşüp şabāħa dek Zāvulistān şehrinūñ karşıusunda bir ğayrı şehre vāşıl oldılar ki ol şehre zāhid pādşāhuñ ħükmi geçmez idi. Pes ol şehirde vaţan tuţan idüp bile getürdükleri mālı ortaya koyup ticārete meşğul oldılar ve āĥir

‘ömrlerine dek mālî ni‘met ile behremend olup zevk u şafâ ile rûzgâr sürdiler.” diyüp Tûtî-i Kâmil emel-i sözi bu araya getürdi ve eyitti: “Pes imdi ey Mâhşeker! Benüm dahı maqşûdum işte bu vechle murâda iresin. Düşmen şerrinden emîn olup zevk üzre maḥbûbuñ ile ‘ömr süresin direm. Ancak bu cins rây’ u tedbîr ol zamân rast gelür ki ‘âşık u ma‘şûk dahı ‘âkl u dānā ve bu tedbîrleri icrā itmege kâdîr [ü] tevānā ola. Yohsa biri ‘âkıldur ve biri aḥmaḥdur oldığı zamân bu tedbîrlerüñ eşeri nümāyān olmaz. **[110B]** Mādemki bir kişinüñ ‘âklı kemâlde olmayup sefîh ü aḥmaḥ olduğdan soñra ol cins ādemi ‘âşıklığa yāḥūd ma‘şûklığa degül belki āşnālîk bile qabûl etmemek gerekdür. Zîrā ‘âkılsız dost kişinüñ başına belā-yı āsmānı ve bir qazā’-yı nāgehāmıdır. Nitekim ‘‘Adüvvün âkıln ḥayrun min-şadîkın cahilin.’’ demişlerdür.” didi. Mâhşeker eyitti: “Ey tûtî! Ḥaḥkâ ki derünüñ menba’-ı ḥikmet-i ilahî ve dürc-i dehānuñ maḥzen-i nā-mütenāhî olup yenābî’ü’l-ḥikmet lisānuñdan reşk itdügünden cām-ı zülāl-i naşâyıḥuña reşāḥātü’l-ḥuds ve kelām-ı fevā’id encāmuña nefehātü’l-ins dinse sezādur. Pes senüñ kıymetüñi dahı fehmi itmege henüz başladum ve şadāqatüñi şimdi bildüm. Luṭf eyle saña itdigüm siteklere rencide olma. ‘Aşqumuñ belāsından saña söyledigüm sözlere incinme. Yine baña ḥaḥq naşîḥatini dirig itmeyüp süḥulet ile maḥbûbumuñ vişāline irişdürmege himmet eyle ve fi’l-ḥaḥkâ benüm maḥbûbum ‘âkılmıdır yohsa aḥmaḥ mıdır ma’lûm degül? Bunuñ ‘âklı ve ferāseti var mıdır yok mıdır nice bilinür?” didi. Tûtî eyitti: “Kişinüñ ‘âqlını tecrübe itmege tarîḥ çokdur. Ancak cümleden āsān vechi oldur ki ben bir ḥikāye bilürem. Anuñ ile qatı çok ādemüñ ‘âklı tecrübe olınmuşdur.” didi. Mâhşeker eyitti kim su’āl itdi ki: “Nicedür ol ḥikāye?” **[Ḥikāye]** Tûtî eyitti: “İşitdüm ki [Bā]bil şehrinde bir bāzîrgān var idi ve bu bāzîrgānuñ Zühre nāmunda bir kıızı var idi. Nice Zühre belki bir ḥurşid idi kim müşterîsi zerrātdan çok idi ve üç ḥüsnde bedr-i tām gibi nazîri yoğ idi. Ekābir ü ā’yān u erbāb-ı devletden qatı çok kimseler kıızı istediler virmedi. ‘‘Âkl u hünerde kâmil olmayana kızum Zühre’yi virmem.’’ dir idi. Bu aḥvāl eṭrāfda şāyi’ oldı. Bir gün bir ḡayrı vilāyetden üç civān geldiler. Evvelki civāna Dîlnüvāz, ikinci civāna Raḥşsāz, üçünci civāna Tîrāndāz dirler idi. Pes bunlar Bābil şehrine gelüp her birisi ‘‘Âkl u hünerde kâmiliz.’’ diyü iddi’ā idüp bāzîrgāndan **[111A]** kıızı Zühre’yi istediler. Bāzergān bunlaruñ hünerlerin su’āl eyledi. Dîlnüvāz eyitti: ‘Benüm şol mertebe ‘âkl u ferāsetüm vardır ki ‘ālem-i dünyāda her ne zūḥūr eylese bilürem ve ḡā’ibde vü ḥāzırda şüret bulan aḥvāle vāḳıf oluram.’ didi. Raḥşsāz eyitti: ‘Bende bir tılsımāt ‘ilminde ḡāyet üstādum. Ḥattā at şeklinde bir merkeb düzerem qaçan bir ādem üzerine bindügi vaktin bir aylık yolu bir günde qaṭ’ ider.’ didi. Tîrāndāz eyitti:

‘Bende hîz-i ok atmak şan‘atında ol kadar mahâretüm vardır ki atdığım ok aslâ hata itmez.’ didi. Bâzergân eyitti: ‘Birkaç gün şabr idelüm ve istiḥâre ideyüm. Kanḳıñuza taḳdîr olmuş ise aña naşîb olur.’ didi. Bir iki günden sonra Hikmet-i Hudâ bir gice kız ğâ‘ib oldu. İrtesi gün babası bâzergân etṛâf u eknâf[1] aratdı. Hîçbir yerden nâm u nişân bulunmadı. Âḫir ‘âciz olup ol misâfir gelen üç civâna geldi ve eyitti ki: ‘Biriñüz hünerini ‘arż idecek zamân geldi. Bir belâ başuma geldi. Bu gice kızum Zühre evimüñ içinden ğâ‘ib oldu. Güyâ ki Zühre gibi âsmâna çıkdı. Pes sizden recâ iderem ki ma‘rifetüñüzi icrâ vü izḥâr idesiz. Kızum Zühre kande idüğün baña i‘lâm idesiz.’ didi. Çün bunlar bâzergândan bu haberi işitdiler. Her birisi müteḥayyir olup fikre vardılar. Dîlnüvâz başını yaḳasına çeküp bir sâ‘at miḳdârı mülâḫaza i[t]di. Ba‘dehu didi ki: ‘Ol kızı perîler ḳapub filân tağun ḳalesinde bir koyu yirde ḳomışdur ve ğâyet şaḳlayup aña varmağa beni âdemüñ ḳudreti yetişmez.’ didi. Ba‘dehu Raḥşsâz eyitti ki: ‘Benüm tılsım ile yabdıgım merkebe bir âdem binse bir sâ‘atde ol maḥalle irişü[r]. Lâkin ol maḳâma varup Zühre‘yi getürmek kimüñ elinden gelür.’ didi. Ba‘dehu Tîrândâz eyitti: ‘Sen baña ol merkebi vir. Ben varup Zühre‘yi getüreyüm.’ didi. Pes ol tılsımdan düzilmiş merkebi Tîrândâz’a virdiler. Üzerine binüp ol tağa vardı. Vâfir cenk idüp ‘azîm Tîrândâzlık eyledi. Âḫir-kâr divlere ğâlip olup Zühre‘yi alup getürdi. Ba‘dehu bu üç civânuñ arasında ‘azîm münâza‘a vâḳi‘ oldu ve her birisi ‘Baña müsteḥaḳdur.’ diyü ziyâdesiyle ğavgaya **[111B]** düşdiler.” diyüp tûṭî sözi bu araya getürdi ve eyitti: “Ey Mâḥşeker! Bu ḥikâyeyi ma‘şûḳuñ beg-zâdeye söyle kızı bu üç civânuñ ḳanğısına lâ[yık] görür. ‘Aḳl u ferâseti anda ma‘lûm olur.” didi. Mâḥşeker eyitti: “Ey tûṭî! Şimdi sen baña söyle ḳanğısına müsteḥaḳ olduğun ben bileyüm. Ba‘dehu anı imtiḥân ideyüm.” didi ve “Bu ḥikâyeyi söyler iken buña münâsib bir ḥikâye ḥâtırma geldi. Anı söyleyeyim. Ba‘dehu ikisinüñ daḫı vechini birden söyleyüp saña beyân eyleyeyüm. Sen daḫı añun ile ma‘şûḳuñ imtiḥân eylesin.” didi. Mâḥşeker su‘âl itdi ki: “Nicedür ol ḥikâye?” **[Ḥikâye]** Tûṭî eyitti: “Şöyle rivâyet eylerler ki Hind pādşâhlarından bir pādşâhuñ oğlu etṛâf-ı memleketi görüp seyr-i vilâyet itmekle nice ‘acâ‘ib¹²² ü ğarâ‘ibe vaḳıf olup bir gün yolu bir put-ḥâneye uğradı. Nâ-gâḥ put-ḥänenüñ içinde bir şāḥibet’ül cemâl kız gördi ve ‘ahd itdi ki ‘Eger bu kız baña naşîb olursa kendimi put-ḥânede ḳurbân ideyüm.’ didi ve ‘Kızı kimüñ kızıdır?’ diyü su‘âl itdi. Bir kimesne ‘Hind pādşâhlarından falân pādşâhuñ kızıdır.’ didi. Şeh-zâde ol sâ‘at dönüp babasına geldi ve bu aḫvâli söyledi. ‘Eger ol

¹²² Kelime, ‘acāyib (عجائب) şeklinde imlâ edilmiştir.

pādşāha haber gönderüp ol kıızı baña alıvirmez iseñ kendi kendimi helāk iderem.’ Pes şeh-zādenüñ babası ol pādşāha ta‘zīm üzre bir nāme yazup ‘azīm hediye ve armağan gönderdi ve oğlını dağı bile gönderüp kıızı istedi. Kızuñ babası olan pādşāh dağı bu iltimāsı qabūl idüp kıızı şeh-zādeye viridi. Çünkü şeh-zāde murādına vāşıl oldu bir zamān içinde eglendiler. Ba‘dehu andan qalkup şeh-zāde babası vilāyetine ‘azīmet itdi. Cehāzı ile kız[1] dağı bile alup böyle yola revāne oldılar. Birkaç gün gitdükden soñra ol put-hāne olan şehre geldiler. Şeh-zāde put-hāneyi ziyāret eylemek itmek istedi. Hizmetinde olanlar da bir brehmen var idi. Muşāhibi idi. Aşlā bir vaqt yanından ayurmazdı. Pes brehmeni alup put-hāneye geldiler. Hemān şeh-zāde geldiği [112A] gibi muqaddemā itdiği nezri hātırına geldi. Zīrā muqaddemā ol put-hāneye gelüp kıızı anda gördükde ‘Eger baña bu kıız naşīb olursa kendimi qurbān ideyüm.’ diyü ‘ahd eylemişdi. Pes ‘ahde vefā itmegi kendüye lāzım bilüp büyük putuñ yanına geldi. Meger ol putuñ yanında bir qurbān-hāne važ‘ itmişler idi. Aña gelüp

Beyt: ‘Ahdime tırdum yolda iderem cānumı fedā

Cān virür ‘ahdine itmez merd olan sehv [ü] haṭā.’

didı ve bir kerre başını ol tīg-i helāke urup bedenünden cüdā itdi. Ol eşnāda brehmen şeh-zādenüñ yanında bulunmadı. Meger put-hānenüñ bir gūşesinde ‘ibādet meşğūl olmuş idi. Pes ‘ibādetden fāriğ olup şeh-zādeyi arayarak ol büyük putuñ yanına geldi. Gördi ki şeh-zāde put-hānenüñ qurbān-hānesi içinde qān ile ālūde olup

Beyt: Yıkılmış, kendi bir yerde ser [ü] destārı bir yerde.

Pes brehmen şeh-zādeyi bu hālde gördiği gibi ‘aklı başından gidüp mütehayyir ve perīşān u medhūş kendü kendüye eyitti: ‘Şimdi şeh-zāde kendi kendisini öldürdi dirsem buña kim inanur. Elbetde brehmen kıızı tama‘ idüp şeh-zādeyi öldürdi dirler ve iki pādşāhdan biri elbetde beni öldürüp helāk ider. ‘Ale’l-huşūş bu şeh-zāde-i ‘ālī cenāb küçicikden berü nān u ni‘metle perverd olmuşken bu olmaduğdan soñra dünyāda baña ne dirlik günde biñ kerre ölmekten ise bir kerre ölmek yegdür.’ diyüp ol dağı başını ol tīg-i helāke urdı ve bedeninden başını cüdā itdi. Berü taraftan hānenüñ içinde kıız dağı yalnız oturarak cānı şıkılup qalkdı. Put-hāneye geldi. Gezerken büyük putuñ yanına geldi. Brehmen ile şeh-zādeyi bu hālde gördiği gibi ‘azīm ıztırāba düşdi ve mütehayyir olup kıız dağı eyitti ki: ‘Şimden soñra cemī‘ halk benüm şūmluğuma ve nuḥūsetliğüme ḥaml iderler. Ma‘qūl olan oldur ki benden kendimi qurbān itmekdir.’ didi ve ol maḥall-i helāke [112B] gelüp kendüyi öldürcek maḥalde hātifden bir āvāz geldi ki ‘Ey duḡter-i pāk-ı i‘tikād ve ey gevher-i sa‘ādet-i nihādşın. Kendüñi helāk itme. Pāk-ı i‘tikād eyle. Ba‘dehu bu iki qurbanuñ başlarını

gövdelerine muttaşıl eyleyüp du‘ā ile Hāzret-i Mevlā kemāl ü kereminden anları ihyā idüp dir görür.’ didi. Hemān kız bu āvāzı işitdiği gibi şeref-i islāmıla müşerref olup başlarını gövdelerine muttaşıl kıldı ve du‘ā eyledi. Der-hāl Cenāb-ı Kibriya ikisini dahı ihyā itdi. Ammā kız kemāl-i feraḥından sehiv idüp şeh-zādenüñ başını brehmenüñ bedenine ve brehmenüñ başını şeh-zādenüñ bedenine kōmı. Pes bunlar ḥayāt bulduḡdan soñra şeh-zādenüñ başını başka ve gövdesi başka olmuş ve bedeni ile başı mā-beyninde nizā‘ vü ġazā vāki‘ oldı.” diyüp tūṭī sözi bu araya getürdi ve eyitti: “Ey Māḥşeker! İşde bu ḥikāyede dahı kız şeh-zādenüñ başı olduğı tarafa mı virilür yoḡsa gövdesi olduğı tarafa mı virilür? Maḥbūbuñ beg-zādeye su‘āl eyle.” didi. Pes Māḥşeker eyitti: “İmdi ey tūṭī! Ben ma‘şūkıma tecrübe itmezden evvel sen baña beyān eyle.” didi. Ba‘dehu “Bende anı tecrübe ideyüm.” didi. Tūṭī eyitti: “Evvelki ḥikāye ol üç civānuñ içinde Tīrāndāz’a müsteḥakdur. Zīrā egerçe Dilnūvāz ḡatında idüġin bildi ve Raḡşsāz dahı merkeb düzdi. Ancak Tīrāndāz bu yolda baş u cān oynayup kızuñ ḡatırı[na] kendüyi öyle maḡall-i helāke şaldı. İmdi anuñçün aña her vechle müsteḥak ve lāyık oldı ve ikinci ḥikāyede kız şeh-zādenüñ başı olduğı tarafa müsteḥakda. Egerçe gövde maḡall-i der-āġuş ve mevzi‘-i zevḡdür ancak baş re‘īs-i ā‘zā olup maḡall-i dimaġ ve münşā‘-yı ḡavāş olduġından ḡükemā başa ‘Ḳubbetü’l-‘aḡlu şavma‘atü’l-ḡavāş.’ dirler. Zīrā kişinüñ başı rākib menzilesindedür. Be-her-hāl binici olan binilmiş olan ḡayvāna ġālibdür. Bu ma‘naları böylece zabṭ idüp beg-zādenüñ ‘aḡlını ve ferāsetini bunuñ ile tecrübe eyle. Eger buña muvāfiḡ cevāb virürse ‘aḡldur ve eger vermezse ‘aḡl degüldür. İmdi ey Māḥşeker! Şabāḡ yaḡīn [113A] olmaḡ gerek. Ṭurmayup ma‘şūḡuña teveccüh kı. Ola ki bir murād olasın.” didi. Ammā meġer şabāḡ olup ‘ālem nūr-ı āftāb ile münevver olmuş. Maḡşūdları yine irtesi giceye mevḡūf oldı. Pes çün ol gün dahı geḡüp brehmen eflāk-i mihri aġzında gizledi. Der-hāl yine Māḥşeker ḡafes dibine gelüp eyitti: “Ey tūṭī! Bu sā‘at bilā-te’ḡīr ma‘şūḡuma gitsem gerekdür. Beni du‘ādan unutma. Ben aña ‘āşık olduġum gibi ol dahı baña ‘āşıḡdur. Pes ol ‘āşık-ı dil-fiġarı nār-ı inṭizārda yeter yaḡdum. Şimdi varup anı zülāl-i vişālümle sīr-āb idüp ve kendüm dahı zevḡ-i cāvidānīden kām-yāb olayum. Zīrā beg-zādenüñ dahı baña ifrātla ‘aşḡ u maḡabbeti var iken bilürem. Lākin bu ḡadar zamāndur vuşlat temennāsı degül belki bir kerre ‘Aḡvāl nice oldı?’ dimege cūr’et idememişdür. Pes öyle ‘āşıkı murāda irġürmek maḡz-ı şevāb ve nā‘il-i vişāl itmek şevāb-ı maḡzıdır.

Mışra‘: ‘İnhā‘ü’l-ma‘rūf mā-lem yübeddil fiḡi’l-vücūh.’

Ya'nî ihsānuñ pek eyüsi ve maqbüle geçeni istemezden evvel olan ihsāndur. 'Ale'l-
huşuş bu bâbda hükemā dimişlerdür ki 'İki nesne insānuñ kerīm olmasına
'alāmetdür. Evvelki ihsān-ı bilā-ṭaleb, ikinci vefā-yı bilā-ḥilāf.' İmdi bende bir
kendimi kerīmler zümresine dāhil idüp ol yār-ı sādıkuma bilā-ṭaleb ihsān idüp ve
bilā-ḥilāf vefā idem." didi. Ba'dehu tūṭī eyitti: "Ey Māhşeker sözleriñüñ cümlesi
haḳd[ur] ve 'ahde vefā itmek kerīmler haşletidür. Lākin 'ahde vefā ideyüm diyü
'acele itmek daḥı mezmūmdur. Hükemā dimişlerdür ki 'Üç şeyden üç nesne hāşıl
olur. Evvelkisi ḳanā'at, ḡanīlik getürür. İkincisi meşakḳate şabr itmek, rāḥatlık
getürür. Üçüncisi bir şey'i şāf derūn ile ṭaleb kılmak maṭlūbuñ huşūlini getürür. Sen
daḥı cānānuna vuşūlde te'ennī üzre ḥareket eyle. Tā kim hem dosta vāşıl olasın ve
hem daḥı zevcūñ Ḥ'āce Sā'id elden gitmeye. Nitekim Bābil pādşāhınuñ kıızı hem
dostunu taḥşīl ve hem māl-ı firāvān ile getürüp anuñla noḳşānlarını tekmiḻ [113B]
itdi." didi. Māhşeker su'āl itdi ki: "Nicedür ol ḥikāye?" [Ḥikāye] Tūṭī eyitti: "Şöyle
naḳl olunur ki zamān-ı evvelde bir brehmen var idi. Adına Ğalaṭnümā dirler idi. Daḥı
tāze civān idi. Ḥüsn ü cemāli ve pençe-i aftābı ve saçlarınuñ altında çehresi şeb-i tār
içre şa'sa'a-i mehtāba beñzer idi. Ve'l-ḥāşıl güzelliḳde yektā vü tenāsüb-i a'dāde bī-
mişl ü bī-hemtā idi. Ḥüsnini gören 'āşık [u] dil-dāde olurdu. Ammā bu brehmen
tāzeligi ḥasebiyle sevdāvī meşreb olduğundan seyyāḥ-ı 'ālem olup her gün bir
vilāyetde seyr ü güzār ve her zamān bir şehirde reftār iderdi. Pes bir gün Bābil şehrine
gelüp āb u hevāsından ḡāyet ḥazḳ itdi ve bir baḡuñ içine girüp seyr ü temaşasına
meşḡul oldu. Meger Bābil pādşāhınuñ kıızı daḥı ol baḡuñ seyrine gelmiş idi. Eṭrāfına
bakar iken Ğalaṭnümā'nuñ naḳarı kıza ve kızuñ naḳarı Ğalaṭnümā'ya rast geldi. Kız
Ğalaṭnümā'nuñ yüzini gördiği gibi 'āşık oldu. Ğalaṭnümā'da kızuñ ḥüsnini görüp
'aḳlı başından gidüp zā'il ve biñ cānla kıza mā'il [oldı.] Şabra mecāli ḳalmayup aḥ u
enīn iderek baḡdan çıkup gitdi.

Beyt: 'Bir 'aceb derde uğradı o zār

Derde ammā ki çāre düşvār

Bezm-i vaşl itmek maḥż-ı ḥayāl

Bir daḥı görmesi imdi muḥāl'

Āḥir-kār derdine tīmār arayup Bābil şehirde bir üstād seḥḥāre 'avrat var idi ki Bābil
memleketi siḥr ile meşhūr iken ḥiç anuñ üzerine gelür siḥirbāz yoḡıdı. Belki Hārūt ile
Mārūt bile andan siḥr öğrenürler idi. Ğalaṭnümā'nuñ ḥuzūrına geldi ve hemān geldiği
gibi derdini söylemege ḥicāb idüp birkaç ay ḥizmet etdi. Bir zamān bunuñ üzerine

geçti. Sehḥāre Ġalaṭnümā’nuñ hizmetinden gāyet utanup bir gün eyitti: ‘Ey civān-ı ḥüb-şüret ve ey māh-rūy nīk sīret. Elbetde bir murāda irişmek için baña hizmet idersin.’ didi. ‘İmdi [114A] maḳşūduñ nedür söyleyesin. Bir murād ideyüm. Zīrā senüñ hizmetüñden şermende olmışam.’ didi. Pes Ġalaṭnümā sehḥāreden bu luṭf u keremī gördiği gibi ağlayup cāzūnuñ ayağına düştü ve pādşāhuñ kızına ‘āşık olduğun söyledi. Cāzū eyitti: ‘Sübḥāna’llāh! Hīç ādem bu kadar şeyden ötüri ağlar mı? Şanurdum ki seni benden altun ma’deni veyāḥūd cevāhir kānı istersin. Bu ḥod bir şey midür? İki ‘āşıkı birbirine kavuşdurmak yoḥsa bir iş midür?’ diyüp tılsım ile düzilmiş bir küçük mühr çıkardı ve Ġalaṭnümā’nuñ ağzına kodı. Ol sā’at Ġalaṭnümā bir maḥbūbe kız şüretine girdi. Pes cāzū Ġalaṭnümā’yı yanına alup ve kendüyi daḥı bir erkek brehmen şüretine koyup toḡrı Bābil pādşāhına geldi ve ‘arz-ı ḥāl idüp eyitti: ‘Pādşāhum! Benüm ‘ālem-i dünyāda bir oḡlum var idi. Bu kız daḥı gelinümdür. Ancaḳ ḳazā ile oḡlum bir gice evimüñ içinden gā’ib oldu. Bu kadar zamāndur ararum. Aşlā nām u nişānın bulamadum. Şimdi daḥı aramağa gitsem gerekdür. Lākin gelinüm baña ayak bağıdur. Emānet koyacak yerüm olmamağ ile ḥuzūr-ı ḥümāyūnuña getürdüm. Niyāz iderem ki ben gelinceye deḡin ḥarem-i ḥümāyūnuña dursun.’ didi. Bābil pādşāhı daḥı cāzūyı kendi şehrinüñ brehmenlerinden kıyās idüp sözünü kabūl eyledi ve Ġalaṭnümā’yı kız diyü ḥarem-i ḥümāyūna getürüp kendi kızına ri’āyetini sipāriş itdi. Zīrā brehmen olanlara ziyāde ri’āyet iderlerdi. Brehmen diyü kāfirlerüñ papaslarına dirler. Pes Ġalaṭnümā kendi ma’şūḳası olan pādşāh kıızı ile bir yere gelüp ḳavışdılar. Ammā kız Ġalaṭnümā’yı bilememiş idi. Ancaḳ babasından fermānı üzere kemāl mertebe ri’āyet idüp yimede vü içmede, ṭurmada vü oturmada bir sā’at yanından ayurmaz idi. Güyā ki Ġalaṭnümā ḥaste iken Dārü’ş-şifāya [114B] geldi. Pes bunun üzerine birkaç gün geçdükden soñra bir gün Ġalaṭnümā kıza eyitti: ‘Sulṭānum! Ne sebebdür ki günden güne za’īf olmaḳdasız. Bir marāza mı mübtelāsız? Luṭf eyle baña söyleyiñüz.’ ‘Azīm niyāz eyledi. Ammā kız aḥvālini setretmek istedi. Ammā Ġalaṭnümā’nuñ ibrāmına taḥammül idemeyüp derün dilden bir āḥ [u] cāngāḥ çekti.

Beyt: ‘Āḥ itdigi gibi ol ‘āşık-ı nihān

Şu ‘le’-i āḥdan uç virdi hemān.’

Toḡrı söylemekden ḡayrı çāre bulamayup başına gelen aḥvāli ve baḡda brehmeni görüp o gördüğü sā’at ‘āşık olduğun bi’l-cümle Ġalaṭnümā’ya naḳl eyledi. Ġalaṭnümā eyitti: ‘Ey duḡter-i şāḥa! ‘Āşık olduğun brehmeni görseñ bilür misün?’ didi. Kız yine tekrār bir āḥ [u] āteşbār çeküp

Beyt: ‘Gözlerümden nihān oldıysa ol zīb-i cemāl
Sīneden nakş-ı hayālî gitmek olmışdur muhāl

Pertev-i hüsni gözümde hem hayālî dildedür
Ol perîyi görmeyeliden gerçi oldı mäh u sāl.

Hāliyā ol maḥbūbuñ gözümdedir. Rūz [u] şeb aşlā ḥātırundan mehcūr oldığı yokdur.’ didi. Der-ḥāl Ġalaṭnümā mührü ağzından çıkardı. Aşl kendi şüreti olan brehmen şüretinde kıza görindi. Kız hemān [Ġalaṭ]nümā’nuñ kim olduğunu bildigi gibi cihān şād u ḥandān olup şarıldı ve ‘Bu ḥāl ne ḥāldür?’ diyü söyledi. Ġalaṭnümā daḥı cāzū aḥvālını kıza söyledi. Kız daḥı Ġalaṭnümā’nuñ ‘aqlına ve cāzūya taḥsīn ü āferīn eyledi. Hāşıl-ı kelā[m] bu iki yār-ı şādık u ğam-ḥār-ı muvāfık birbirlerini bulup ‘ālem-i āgyārdan ḥālī birbiriyle şöḥbet [u] cāvidānī iderler idi. Bunuñ üzerine nice zamān geçdi. Ammā hīç felek ‘aşıkā zamān mı virür kaşd-ı cevri eylese ammān mı virür? Nice bunların zevkine keder idecek zamānı qarīb olup Ġalaṭnümā’nuñ mührü ağzında ve kendüsi ‘avrat şüretinde iken elin yumağa meşgūl oldu. Ol eşnāda pādşāhun bir yetişmiş şehbāz yigit oğlu var idi. Anuñ gözi Ġalaṭnümā’ya [115A] düş oldu. Hemān gördüğü gibi gönlin elden gidüp Allahu şeydā oldu ve bāde-i ‘aşkla mest ü rüsvā oldu. ‘Aşkuñ eseri şeh-zāde derūnına te’sīr idüp elem ü ‘aşkla günden güne zebūn ve Ġalaṭnümā’nuñ Leylā-yı zūlfine Mecnūn oldu. Pes aḥvālī pādşāha söylediler. Pādşāh şeh-zādeyi çağırıp su’āl eyledi. Şeh-zāde daḥı aḥvālını babasından ketm itmeyüp rāz-ı derūn söyledi ve ‘Eger anı ya’nī Ġalaṭnümā’yı baña alıvirmesseñ derdinden helāk oluram.’ didi. Pādşāh şeh-zādenüñ bu ḥālīne müteḥayyir olup kendüye eyitti: ‘Şimdi bu emānet kıızı oğluma alıvirsem bir brehmenüñ emānetine hıyānet itmiş oluram. Hele evlādımuñ ḥātırıçün bir kerre isteyelüm.’ diyüp Ġalaṭnümā’ya haber gönderdi. Bu haberi Ġalaṭnümā’ya söyledikleri gibi Ġalaṭnümā daḥı başına gelecek belāyı tıydu ve birkaç gün itdiği zevke zamānenüñ ḥasedini bildi ve cevābında eyitti ki: ‘Ben sa’ādetlü pādşāhımuñ ednā cāriyesiyem. Ānlar beni qabūl itdükden soñra mūmāna‘at itmege. Benüm ne ḥaddümdür. Ancak benüm kāynātam brehmen pādşāha emānet koyup ğā’ib olan zevcümü aramağa gitdi. Farzā zevcüm ḥayātda ise bir ‘avrata iki er olur mı ve eger ḥayātda degül ise daḥı brehmene ne cevāb vireyin? Hīç emānete hıyānet olur mı?’ didi. Pādşāh daḥı gerçi Ġalaṭnümā’nuñ sözünü taḥsīn ü āferīn itdi. Ancak dā’imā şeh-zādenüñ ‘aşkı ḥadden geçüp şanki dīvāne oldu. Pes pādşāh atalık şefkatin gālib olup Ġalaṭnümā’ya şiklet itdi: ‘Elbetde oğluma gelmelüsin. ‘Ale’l-ḥuşuş zevcünüñ ḥayat u

memātından bir nişān yok. Belki vefāt itmişdür ve seni emānet koyan brehmen geldükde

Mıṣra‘: Aẓ-ẓarūrātü tübīhu’l mahzūrāti

manṭuķı üzre ‘amel itdük deriz.’ didi. ‘Şeh-zādenüñ aḥvālını söyleriz. Ümīddür ki şeh-zādeye ol daḥı merḥamet idüp bu ḥuşūşa rızā vire. Pes rızā virsün virmesün elbetde bu şey’ olmak gerekdir.’ diyü haber gönderdi. Ğalaṭnümā pādşāh tarafından **[115B]** kendüye bu ibrām haberi gelince nā-çār rāzı olup ‘Baña üç gün mühlet virüñ.’ didi. Pes üç gün mühlet virdiler. Gelüp aḥvālī pādşāhuñ kızına ya’nī yār-ı şādaḳatine söyledi. Kız eyitti: ‘İmdi bunun çāresi oldur ki bu maḥalden firār idüp gitmekdür.’ didi. Pes aḥşam olduğı gibi Ğalaṭnümā ile pādşāhuñ kızı çıkup gitdiler. Aşlā te’ḥīr itmeyüp cāzūnuñ ḥānesine geldiler. Mā-cerāyı bi’l-cümle söylediler. Cāzū eyitti: ‘Ey Ğalaṭnümā! Şimden şoñra ol ağzındaki mührüñ saña lüzümü bu kadar. Ol mühri ağzuñdan çıkarup kızuñ ağzına қо. Anuñ ḥāşşası oldur ki erkek olan ‘avrat görünür. ‘Avrat olan erkek görünür. Gündüzlerde kız mühri ağzına koyup ḥalka erkek görinsün gicelerde ağzından çıkarup zevķ idiñ.’ didi. Pes cāzūnuñ ta’līmi üzre kendi şafalarında oldılar. Berü taraftan bunların ğā’ib olduklarını şabaḥ olduķda tuydular. Pādşāha söylediler. Pādşāh eṭrāf [u] eknāfa aratdı. Ne kızdān ve ne Ğalaṭnümā’dan haber bilemediler. Pādşāh eyitti: ‘Biz emānete ḥıyānet itdük. Lā-cerem başımuza bu felāket geldi. Kızımı[z] daḥı ğā’ib olup elimüzden gitdi.’ Āḥir-kār aramakdan ferāğat itdiler. Ba’dehu bu iki yār-ı şādık nice zamān böylece birbirinde[n] murād virdiler. Ammā ḥarcılıkları dükendi, zügürt oldılar. Gelüp cāzūya söylediler. Cāzū eyitti: ‘Ḥarcılık içün aşlā ğam çekme. Hemān aķçañuz dükendükçe baña söyleñ.’ didi. Ğalaṭnümā’yı kendi aşlında olan brehmen şüretine koyup yanına alup muḳaddemā pādşāha görindürdiğı şüretde brehmen kıyāfetine girdi ve kızı evde alıķodı. İkisi toğrı pādşāha geldiler. Cāzū brehmen pādşāhuñ rikābına ‘arż-ı ḥāl itdi. Didi kim: ‘Pādşāhum! Ḥaķ Sübhāne ve te’ālā ‘ömrini ziyāde eylesin. El-ḥamdüli’llāh sāye-i devletde oğlumu arayup buldum ve işte bu ğayb itdügüm oğlumdur. Luṭf idüñ ol emānet **[116A]** koğugum gelinimi baña teslīm idüñ.’ didi. Pādşāh müteḥayyir olup ol emānet kođıguñ kız [ve] benüm kendi kızum bir gice saray içinden ğā’ib oldılar. Kanda gitdükleri ma’lūmum degül.’ diyü cevāb virdi. Hemān cāzū pādşāhdan cevāb[1] işütdiğı gibi o sā’at yaķasın yırtup belinden zünnārın kesdi ve başından şabķasın atup feryād u fiğāna başladı. ‘Ben pādşāhlar ḥaremi emīndür diyü oğlumuñ ḥatunını getirüp senüñ ḥaremiñe emānet қоmışken şimdi ğā’ib oldu demek ne dimekdür? Ben kendimi öldürürem.’ didi. Pādşāh bu aḥvālden ğāyet mużṭar[ib] olup

cāzūya on biñ altun virüp ve hezār niyāz ile gönliñ idüp şulh oldılar. Ba‘dehu cāzū hānesine gelüp ol altunuñ cümlesin kız ile Ġalaṭnümā’ya virdi ve ‘Ne zamān aqçañuz kalmaz ise yine baña gelüñ.’ diyü sipāriş itdi. Pes ol iki ‘āşık āhir ‘ömrlerine dek zevk u sürür ile rüzgār geçürdiler.” diyüp Tūtī-i Kāmil sözi bu araya getürdi ve eyitti: “Pes imdi ey Māhşeker! Bu hikāyede Bābil şehrinüñ pādşāhıñ kızını hem ma‘şukuna vāşıl ve hem daḥı mālā mālīk oldığı gibi sen daḥı taḳayyüd eyle ki hem maḥbūbuña vāşıl olasın ve hem zevcūñ Ḥāce Sā‘id’i elden çıkarmayasın. Eger saña bu didigüm şurūta ri‘āyet idersen her vechle maḳşūdına irişürsin. Eger ri‘āyet itmezsen bed-nāmīlık ile meşhūr olursın.” didi. Māhşeker eyitti: “Ey tūtī! Bu şuruṭlar ki söyledin vuşlat arzūsında olan bu şuruṭlara ri‘āyet itmek gerekdür. Ammā katı müşkildür. Hemān ma‘kūli bu sevdādan geçüp ferāḡat itmekdür. Zīrā bu sevdānuñ şoñı edebsizlikdür. ‘Ale’l-ḥuşuş hükemā dimişlerdür ki ‘Dört kimesneden dört nesne zuhūr ider ki ḡāyet kabīḥdür. Evvelki ḥākim olan kimesneden kız, ikinci ḡānī olan kimesneden baḥl, üçüncü ehl-i ‘ilmden ḥiffet, dördüncü ‘avrat kısmından ḥayāsızlık. İmdi benüm daḥı aḥvālümüñ nihāyeti edeblikdür. Kendüm edebsiz didirmekden ise ḡam [u] ‘āşık ile helāk olmak eyüdir.” didi. Tūtī eyitti: “Ey Māhşeker! Bu ne cins bī-ma‘nā [116B] sözdür ki dersin. Egerçe şalāḥ u taḳva-yı ḥadd-i zātında memdūḥ şeydür. Ancak senüñ ‘aşkuñ bu dereceye irişmemişdür. Bu iş saña ol vaḳtde rast gelür ki senüñ daḥı yār-ı şā[dı]kañ Zābil pādşāhı gibi ola. Ḥattā anuñ ma‘şūkası olan Maḥrūse terk-i [di]yār i[t]digi gibi sen daḥı idesin.” didi. Māhşeker şordı ki: “Nicedür ol hikāye?” [Hikāye] Tūtī eyitti: “Zābil şehrinde bir bāzergān var idi. Ammā bu bāzergānuñ bir küçük cāriyesi var idi. Bāzergān bu cāriyeyi küçücükten berü kendi evlādı gibi be[s]ledi ve oku[d]dı ve yazdırdı. Tamām mertebe terbiye eylemişdi ve adına Maḥrūse dirler idi. Pes bu Maḥrūse büyüdi. On iki on üç yaşına girdi ve güzelliği bir mertebe oldu ki ‘ālem-i dünyāda nazīrin kimseler görmüş degül idi. Erbāb-ı devletden katı çok kimesneler ol gevher-i yektāyı almak murād itdiler. Lākin Maḥrūse’nüñ ḥüsn ü cemāline göre kimesne bahā yetiştürmeg[e] kabīl olmamış idi. Pes Zābil pādşāhıñ Āşub nāmında ḥaremine girer çıkarlar bir koça ‘avrat var idi. Bir gün bu Maḥrūse’nüñ ḥüsn [ü] cemālin bahā yedişdiremedigin pādşāha söyledi. Çün Zābil pādşāhı Āşub’uñ lisānından ol kızuñ ḥüsn [ü] cemālini işitdi. Ol sā‘at

Beyt: ‘Kulāk ‘āşık olur imiş gözden öñdin.’

mefhūmı üzre Maḥrūse’ye kulākdan ‘āşık oldu ve kızuñ ḥayālī bir sā‘at pādşāhuñ ḥāṭırından çıkmaz idi. Pes Zābil pādşāhı şabr idemeyüp dört vezīri var idi. Anları

huzûrına çağırıp bu ahvâli söyledi ve ‘Kızı almak maşûdumdur[r]. Siziñ dördiñüzde bâzergānuñ evine varup kızı göresiz. Eger fi’l-vāki’ işütdigüm gibi hasenedâr ise bâzergāna bahāsını virüp ol dürr-i nâ-süfteyi baña getürürseñüz Mezîd-i eltâf-ı hümâyûnuma mazhar olursız.’ didi. Ba’dehu bu dört vezîr kâlkup bâzergānuñ sarâyına geldiler ve ahvâli söylediler. Kızı taşra çıkardup bu dört vezîrler Mahrûse’nün yüzün **[117A]** açup cemâlini gördükleri gibi her birisi ‘âşık-ı dildâre olup ‘inân-ı ihtiyârları elden gideyazdı. Pes bu vezîrler birbirisiyle müşâvere idüp eyittiler ki: ‘Eger bu duhter-i melek-hışâl bir kerre pâdşâhumuza ‘arz-ı cemâl idecek olursa hevâ-yı ‘aşkla pâdşâhumuz binâ-yı ‘aklı ber-bâd ve leb-i Şîrîn’ine feryâd olup ‘izâr-ı ğınâ menâline vâmık u reftâr güftârına ‘âşık u şâdık olur. Böyle melek rûhsârı bırağup ğayrı umûra nazar itmez tâkat-ı beşeriyyeden hâricdür. Pes imdi pâdşâhumuza hayr şanmak budur ki bu kızı zemm idüp güzelliğünün hilâfin söyleyelüm ve ğâyet de çirkin imiş diyelüm. Ola ki pâdşâh bu kızı bir dahı istemeye idi. Zîrâ eger bu kızı alacak olursa umûr-ı memlekete bakmayup umûr-ı saltanat ve ahvâl-i memleket bi’l-küllîye perişân olması muķarrerdür.’ didiler ve dördi dahı böylece ittifaķ idüp pâdşâha geldiler. Fi’l-haķîķa Mahrûse’yi ğâyetde çirkin diyü zemm itdiler ve eyittiler: ‘Pâdşâhum! Senüñ harem-i hümâyunuñda olan câriyelerün eñ ednâsı ol kızdān ğâyet hasenedârdur. Huşûşen bâzergān hânesinde perverde olan senüñ haremüñde olanlar ile berâber olamaz. Harem-i hümâyunuñda andan güzelleri var iken şimdi aña dahı tama’ idüp bir kabîhü’l-manzar kızı almak ğâyet himmetsizlikd[ür]. İnsāna cümleden evvel fehm olan haşlet ‘ālî-himmet olmaķdur. Nitekim Tāġistān vilâyetinüñ pâdşâhı kendü kendüye himmeti ‘ālî itdüğinden nâşî cemî’ murâda vâşıl oldu.’ didiler. Pâdşâh su’âl itdi ki: ‘Nicedür ol hikâye?’ **[Hikâye]** Vüzerâ eyittiler: ‘Zamān-ı mâzîde Tāġistān vilâyetinde bir pâdşâh var idi. Bir gün meclisine âhirden bir âdem gelüp ‘Pâdşâha armagānum var.’ didi ve içeri dâhil oldu ve armagān diyü bir ağaç çanak peşkeş viridi ve pâdşâhdan ne ķadar ihsân istedi ise pâdşâh dirîġ itmeyüp viridi. Çünki ol gün **[117B]** geçüp aħşam oldu. Pâdşâh rü’yâsında gördi ki bir hûb şüretlü ‘avrat gelüp kendüsini pâdşâha ‘arz eyledi ve eyitti: ‘Ben senüñ mâluñuñ şüretiyem. Şimdi senüñle vedâ’ itmege geldüm. Zîrâ sen benüm kıymetimi bilmediñ. Nâ-müsteħaķķa şarf ideyorsın. Bir ağaç çanağün bahāsı bir puldan ednâ iken nice yüz biñ altun viresin. Bir ma’rifet veyâhûd yâdgâr degüldür ki bu ķadar lutfâ sezâ-var ola.’ didi. ‘İmdi ba’de’l-yevm ben senüñle ülfet itmem.’ didi. Pâdşâh himmetine t̡ayandüğünden aślâ buña iltifâ[t] itmedi. ‘Yüri her ķande istersin git.’ didi. Fi’l-vāki’ gün-be-gün pâdşâh hâzînesine noķşān gelmege başladı.

Birkaç günden sonra bir gece rü'yasında gördi ki bir kişi gelüp selâm virdi ve eyitti: 'Ben senün kuvvet-i bedeniyyeñüm. Sen mâluñun kıymetini bildükden sonra benüm kıymetimi hüd hiç bilmezsun. Ben dağı seni vedâ' idüp giderem.' didi. Pādşāh aña dağı izn¹²³ virdi. 'Var git.' didi. Fi'l-hakīka kuvvet-i bedeniyyesine dağı za'if geldi. Birkaç günden sonra bir gece rü'yasında yine gördi ki perī-şüret melek-siret bir civān-ı nīk-haşlet çıkageldi ve eyitti: 'Ben senün himmetüñem diyüp ol dağı gitmege izn¹²⁴ istedi. Der-hāl pādşāh bunuñ etegine yapuşup 'Aman beni bırakma.' diyü yalvardı. Pes pādşāhuñ himmeti gelüp eyitti: 'Sizler beni istedikten sonra ben dağı seni bırakmam.' didi. Mādemki ben senünle bile olduğdan sonra aslā bir şey' içün kasāvet [çekme]. Māl u zevk dağı bulursın ve bedenüne şihhat bulursın. Kaṭ'ā bir şey'e zarūret çekmezsin.' didi. 'Pādşāh uyanup bedenini tamām şihhatde buldı ve dā'imā hazīnesi dağı terakķī ve keşretde oldı.' diyüp vūzerā sözlerini bu maḥale getürdiler.

Mışra: 'Pādşāh[um]! 'El-mer'ū yetīru bī-himmetihi'

dimişlerdür. Kişi himmet kanadıyla uçdukdā kaṭı çok menzil kaṭ' ider.' didiler. Vūzerā bir mertebe söylediler ki Maḥrūse'nün vişālinden ferāğat i[t]di. Çünkü [118A] bāzergān pādşāhdan ümīdi kesdi. Maḥrūse'yi āzād idüp nikāhla şehruñ dīzdārına virdi. İttifāk dīzdārūñ hānesi pādşāhuñ sarāyınıñ altında vaḳi' olmuş idi. Pes Maḥrūse kendi kendüye düşünerek 'Bu hüsn [ü] melāḥat bende var iken 'acebā ne sebebdan pādşāh beni kabūl itmedi?' diyüp fikr eyledi ve derūnunda bunu tahķīk itdi ki 'Allahu ā'lem beni pādşāha çirkin dimişlerdür. İmdi bir kerre kendimi 'arz ideyüm ve baña çirkin diyenleri tekzīb ideyüm.' didi. Ve'l-hāşıl bir gün pādşāh pençerede otururken Maḥrūse bir takrīb ile görindi. Hemān pādşāh gördiği gibi 'aklı başından gidüp bī-hūş oldı. Ba'de zamān kendi kendüye gelüp eyitti: 'Hey meded! Kendüm görmeden il sözine uyup buncılayın nāzenīni elden çıkardum.' diyüp ğam u kasāvet ile bir mertebe haste oldu ki cümle ḥalk ḥayātından ümīdin kesdiler. Ammā muḳaddem pādşāha mübtelā-yı 'aşk olmasun diyü ḥayr-ḥ'āhlık kaşd iden dört vezīr pādşāhuñ ḥuzūr-ı hümāyūnına geldiler. Gördiler ki ol ser-duḥter-i üşşāk

Beyt: 'Uğramış bir marāz-ı cāngāha,

Derd ile kalmış işi Allah'a.'

Bildiler ki 'Pādşāhum pādşāhuñ marāzı marāz-ı 'aşkdur ve 'ilācı ancak vişāl ile olur.' diyüp pādşāha eyittiler: 'Pādşāhum! Ḥaḳ te'ālā vücūduñı ḥaṭāsız eyleye. Ol kızuñ

¹²³ Kelime, vokal kullanılarak izīn (اذين) şeklinde yazılmıştır.

¹²⁴ Kelime, vokal kullanılarak izīn (اذين) şeklinde yazılmıştır.

hakkında muḳaddemā söyledigimiz ḫilāf degüldür. Nefsü'l-emrde Maḥrüse bize ol vaktde çirkin görünmiş idi. Lākin bu 'aşk ḫālidür. Maḥabbet-i ḥümāyūnuñuz olduğundan pādşāhuma güzel görünür.' didiler ve 'Hem belā-yı 'aşkla intizām-ı saltanata belki ihmāl 'arız ola diyü ḫayr ḫ'āhlık olınmış idi. Bu mertebe 'alāḫa var idügin bilmezdük. Çünkü bu mertebe maḥabbetüñüz vardır senüñ cümle ḫullarüñ fedā olsun. Eger ḫabül buyurursañuz ḫızı dīzdārdan tatlıḫ itdüreyüm. Eger dīzdār tatlıḫ itmekde muḫālefet iderse başını kesüp Maḥrüse'yi pādşāhımuza götüreyüm. Ḥaylī iş görilmiş [118B] olur.' didiler. Pādşāh pāk mezheb eyitti: 'Ḥāṣā! Ben kendi ḫatırüm için ḡaraż-ı nefسانیyyeye uyup bu fi'l-i nā-ma'ḫūli irtikāb itmem ve āḫerüñ ḫatunına ta'arruz ḫılmam.' diyüp dāmen-i 'işmeti çirkāb hevāsıyla ālūde itmeyüp cānına cebr ve belā-yı 'aşka şabr itdi ve şabr u şebātı berekātında 'El-mecāzu ḫanḫaratü'l-ḫaḫīḫat' mışd[ā]ḫı üzre 'aşkı 'ayn-ı ḫaḫīḫāt olur.

Beyt: 'Ve men 'aşıḫa ve keteme ve 'affe ve māte fe-ḫad māte şehīden.'¹²⁵

fehvası üzre 'aşk-ı pāk ile civār-ı Ḥaḫḫ'a vāşıl oldı. Raḫmetu'llāhi 'aleyhe raḫmetü vāsi'atü. Pes pādşāhuñ vefātı ḫaberini Maḥrüse işütdigi gibi 'Böyle 'azīmü'ş-şān pādşāh benüm 'aşḫumdan terk-i dūnyā itdükdən soñra baña daḫı dūnyā ḫarām olsun.' diyüp pādşāh-ı mezburuñ ḫabr-i pūr-envārına varup kendüyi ḫurbān ve ḫāk-i ḫademine nişār-ı cān itdi ve ḫālā ol mezār-ı zīyāretḡāh-ı ulü'l-ebşār olmışdur." diyüp tūṭī kelāmı bu maḫalle getürdi ve eyitti: "Ey Māḫşeker! İşte senüñ daḫı murāduñ böyle itmek ise ol mümkün degüldür. Zīrā Maḥrüse'nüñ aḫvālī senüñ aḫvālūñe beñzemez. Hemān ma'ḫūl olan budur ki şimdi ṭurmayup maḫbūbuñ ṭarafına 'azīmet eyle." didi. Māḫşeker "Ṭūṭīden izn¹²⁶ aldum." diyüp mesrüren ṭaşra ḫıḫdı. Gördi ki şabāḫ olu[p] 'ālem nūr-ı āftāb ile pūr-nūr olmuş. Yine murād ḫāşıl olmayup irtesi giceye ḫaldı. Pes çünkü ol gün daḫı ḡeçüp aḫşam oldı. Māḫşeker yine ḫafes dibine ḡelüp tūṭīye eyitti ki: "Ey tūṭī! Maḫbūbum cānībīne gitmeḡe ruḫşat var mıdur yoḫsa yoḫ mıdur? Bugünden soñra şabra ṭāḫatüm ḫalmadı. Lākin vesvesem ḡālib olduğundan cūr'et idemem." didi. Ṭūṭī eyitti: "Vesveseñ ne ṭarafdandır? Baña beyān eyle. Eger ma'şūḫuñ aḫvālinden şübhe de iseñ aşlā şübhe idecek yer degüldür. Zīrā daḫı ḡörüşmediñüz. Ol senüñ ve sen anuñ ḫeyfiyeti ḫālını bilmezsüñ. Anuñ aḫvālını ḡörüşdükdən soñra ma'lūm olur." didi. Māḫşeker su'āl itdi ki: "Ma'şūḫum ḫuşuşunda fīkrüm yoḫdur. Ancak muṭlaḫā telāşum [119A] Ḥ'āce Sā'id'dür ki nā-

¹²⁵ Âşık olduğu hâlde namuslu yaşayan, aşkını gizli tutan ve bu durumda ölen kimse şehit olarak ölür (şehittir) (Yılmaz, age.: 621).

¹²⁶ Kelime, vokal kullanılarak izīn (الذين) şeklinde yazılmıştır.

gehān geldükde bir ahvāl ma'lūmı olacak olursa yanında şermende vü maḥcūb oluram. 'İyāzen bi'llāhi te'ālā beni kabūl itmeyüp mā-beynümüzde müfārekat vāki' olacak olursa ḥod 'ālemlere rüsvāy olmak muḥarrerdir." didi. Tūtī eyitti: "Ey Māhşeker! Bir söz söyledin ki ašlā senūñ 'aḳluña düşmez. Hīç 'aḳlı başında olan böyle bī-ma'nā mülāḥaza itmez. Bu işiñ arasında benüm gibi bir 'aḳl u merdāne ve fenn-i ḥīlede mümtāz ve yek-dāne ele girmişken hīç ādem böyle şeylerden ḥavf ider mi? Sen hemān zevḳūñde ṣābit olup 'ayş u 'işretde olasın. Ḥudā-yı Müte'āl ḥaḳḳiçün Ḥ'āce Sā'id'i öyle aldadırım ki rūḥı bile duymaz ve söylerler ise daḥı inanmaz." didi. Nitekim şeh-zāde bāzergānı aldadup inandurduğu gibi ben daḥı Ḥ'āce Sā'id'i inādırıram." didi. Māhşeker şordı ki: "Nicedür ol ḥikāye?" **[Ḥikāye]** Tūtī eyitti: "Şöyle rivāyet olunur ki şehir-i Nişābūr'da bir bāzergān var idi. Mālī ḡāyetde firāvān ve kendi ziyāde aḥmak ve nā-dān idi. Bu bāzergānuñ Şehrārā nāmında bir güzel ḥatunı var idi ve bāzergānuñ ḥamāḳatı ne miḳdār ise 'avratuñ ḥüsnı ol ḳadar ziyāde idi. Bāzergān ise kemāl mertebe ḥamāḳatden öyle bir nāzenīnūñ ḳadr u ḳıymetini bilmeyüp ne ḳadar vaḳtini ḳumāş-ı vişāline geregi gibi şarf itmez idi. Şehrārā daḥı bāzergānuñ böyle ḥamāḳat üzre olduğından ašlā bāzergānı sevmez idi. Āḥir-kār maḥallenūñ civānlarından bir maḥbūb-ı nev-resīde ile beyenlerinde mu'āşaḳa vāki' oldu. Günden maḥabbetleri ziyāde olup ara yerde vāsıta olan Ḥācī Ana'nuñ himmetiyle birbirlerinin ka'be-i vişāline nā'il oldılar. Bu ḥāl üzre nice eyyām geçdi. Her-bār iki 'āşık-ı maḥabbet-şi'ār bir yere gelüp şeh-nişīn-i vişālde kāmranlık iderler idi. Ammā

Beyt: 'Ey 'āşık-ı miḥnet-zede! Bulduḳca bunarsın.'

fehvasınca bu iki yār-ı ḡam-ḥ'ār bu sırrı gizlüce ḳullanmayup āşḳāre itdiler ve bāzergānuñ ḥamāḳatine **[119B]** i'tikāda ziyāde aḳıḳdan ḳullandılar. Ammā bāzergān bu şey'i duyup gözetmege başladı. Bir ḥoşca vāḳıf olmaḡiçün bir gün sefer-i alātın düzüp 'Ticārete giderem.' didi. Taşra çıḳup bir gizlü ḳapudan yine içerü girdi. Köşḳūñ altına girüp şaḳlandı. Şehrārā'nuñ bundan ḥaberi yoḡıdı. 'Ādet-i ḳadīmesi üzre ol civānı getürüp köşḳūñ üzerinde zevḳ u şafāya meşḡul oldılar. Tamām meclisleri germ-ā-germ olup muşāhebe[t]leri kemāle irişmiş iken meger bāzergān köşḳūñ altına bir eyüce şaḳlanamayup etegi taşra ḳalmış imiş. Nā-gāḥ Şehrārā'nuñ gözi bāzergānuñ etegine rast geldi. Bildi ki bāzergān köşḳūñ altındadır. Hemān ḥīle ṭarīḳine sülūk idüp gizlüce civāna işāret itdi ki 'Zevcüm bāzergān köşḳūñ altındadır. Bir iki ḥīleli cevāb söylesem gereḳdür. Hemān diñleyüp çıḳup gidesin. İmdi sen benüm dünyāda āḥret ḳarındaşum olasın ve zinhār baña şehvet naḳarıyla baḳmayasın.

Zîrâ ben saña şehvet ile bakmam ve seni yanuma bir mühim maşlahat için getürmüşemdür. Egerçe nâ-maḥremimsin. Kendi zevcüm yerine nâ-maḥremi getürmek şüret-i zâhirde bir ‘ayblu işdür. Ancaḳ ḳazâ ve ḳader böyle iḳtizâ i[t]di ve eger aşlı nedür dirseñ ḥâlâ zevcüm ticârete gitmek ile anuñ firâḳınuñ ğamı ile perişân-ı ḥâl olup ol efkâr ile bu gice yaturken vâḳı‘amda gördüm ki bir pîr-i nûrânî zâhir oldı ve¹²⁷ eyitti ki : ‘Ḥâlâ zevcün bâzergānuñ ‘ömri tamām olup eceli gelmişdür ve ‘âlem-i dünyâda zevḳ-i maḳsûmı dükenüp kâse-i ecel-i ḥayâtı leb-rîz olmuşdur.’ didügi gibi ‘aḳlum başumdan gidüp yine rü’yâ ḥâlinde ‘aḳlımı aldurmuşumdur. Der-ḥâl ol pîr-i nûrânî yine başumı dizine alup şıḡayarak ‘aḳlımı başuma getürdi ve eyitti ki: ‘Ḳızum! Zevciñüñ eger ḥayâtını isterseñ saña ‘ilâcını söyleyeyüm. Ancaḳ eger naşîḥatümle ‘âmel olursañ söyleyem.’ [120A] didi. Ben daḡı yemîn eyledüm ki sözün tutmağa. Pes ol pîr eyitti: ‘İmdi ḥâricden bir nâ-maḥrem âdemi alup zevcün maḳâmında oturup muşâḥabat eyleyesin ve naẓar-ı pâkine bakup shevîyle naẓar itmekden ihtirâz idesin. Bi-emr’illāhu te’âlâ zevcün ‘ömri uzun olur.’ didi. Ben daḡı bu ḥuşuş için seni bunda gördüm ve seni zaḥmete ḳodum ve ḥâlâ senden niyâz iderem ki sen daḡı baña şehvet naẓar ile bakmayasın ve beynümüzde bu ḳadar şoḡbet vâḳı‘ oldı. İmdi şimden gerü ḳalkup sa’âdet ile ḥâneñe gidesin.’ didi. Ol civân daḡı eyitti ki: ‘Dünyâ vü âḥret hemşîremsin. Ben saña şehvet naẓâr ile bakmadum.’ diyüp ḳalkup evine gitdi. Ba’dehu Şehrârâ köşküñ üzerinde döşege girüp yatdığı gibi bâzergān köşküñ altından çıkup gelüp Şehrârâ’nuñ ḳoynına girdi. Şehrârâ uyḳudan uyanur gibi ‘Hay sulṭanum! Sen ne zamân ticâretten geldün.’ didi. Bâzergān eyitti: ‘Ey benüm şadâḳatli ve maḥabbetli ḥatunum! Ḥaḳ te’âlâ sensüz dünyâyı baña ḥarām itsün. Sen benüm ser-māye-i ‘ömrümsün. Düşmenler seni baña yaramaz aḡlatdılar idi. Az ḳaldı ki tecrübe itmezden evvel il söziyle saña sū’i ḳann idüp cefâ ideyazdum. Hele fe-li’llāhü’l-ḥamd senün aḥvālüne ‘ilme’l-yaḳîn şimdi vâḳıf olup şübhem def’ oldı ve saña biñ ḳat maḥabbetüm ziyâde oldı. Ben senün aḥvālîni teccessüs itmek için ticârete gitmegi bahâne idüp köşküñ altına gizlenüp ol civân ile olan mu’âmeleye bakup sū’i-ḳann idüp şübhe iderdüm. Şoñra ol rü’yâ ki sen naḳl eyledün bildüm ki baña ne mertebe maḥabbetün var imiş ve cümle ḳalışduḡuñ benüm için imiş. İmdi ol civân-ı ḥüb şüret benüm daḡı dünyâ vü âḥret ḳarındaşum olsun. Lâ-teklîf ḥānemüze gelsün gitsün. Ben şimden şoñra ḥaḳkuñ sözün diñlemem. Ḥaḳ bu aḥvālün ḥaḳîḳatın bilmedüklerinden sū’i ḳann idüp her biri bir dürlü söyler. Ammâ ben ise nefsü’l-emri

¹²⁷ Tekrar edilen bağlaç, metin akışını bozmamak için yazılmamıştır.

bilürem. Halkuñ bilmeyüp söyledüklerin ma'zür [120B] tutaram. Hemân ol civân bizi unuþmasın.' didi. Ba'dehu Şehrārā dahı civânı çağırıp bi'-ğayr-ı māni' her gün zevk itdi." diyüp tūtī hatm-i kelām itdi. Bundan soñra Māhşeker dahı tūtīye eyitti ki: "Ey tūtī! Sözin yerindedür. Luþf [u] hîle ile nice belâyı def' etmek mümkündür. Ancak bu şimdi naql itdüğüñ hikāye bizüm hālümize münāsib degüldür. Zīrā ol bāzergān bir ahmaq ādem imiş. Şehrārā'nuñ hîlesine aldanmış. Ammā benüm zevcüm H'āce Sā'id 'aql u ferāsetde yegāne ve merd-i ferzānedür. Anı aldatmak katı müşkildür ve benüm sülük itdigüm kār-ı 'aşk şaklancaq şey' degüldür.

Beyt: 'Aşk u meşk olmaz nihān

Anı bilür halk-ı cihān

mışdākınca her ne kadar gizlense yine bir taraftan kendüyi bildürmek muqarrerdür ve el-'ıyāz bi'llāh te'ālā H'āce Sā'id vākıf olduqda inandurmak katı müşkildür. Derūnumda 'aşk ise gün-be-gün zīyāde olmaqdadır. Eger bir miqdār kendümde şabra mecālüm olaydı bu sevdādan ferāğat iderdüm." didi. Pes tūtī Māhşeker'ün bu kelāmın işidine didi ki: 'Ey maḥdūme'-i mihribān! Niçün böyle bī-ma'nā efkār ile nālān olursın? 'Ale'l-ḥuşuş bu kār-ı 'azīimde benüm gibi 'aql u müdebbir yār u yāverüñ var iken niçün ğam çekersin. Sen benüm naşīhatümle hareket itdükdən soñra luþf-ı ḥaḳka senüñ bu esrāruña H'āce Sā'id degül belki bu ḥānenüñ içinde bile kimsenüñ haberi olmaz. Farzā H'āce Sā'id bile vākıf olu[r]sa dahı her kiþiye renk ü hîle 'aql u ferāsete göre olu[r]. Bu söyledigüm hikāyede Şehrārā ahmaq bāzergānı aldatdıgı gibi gice ile biz H'āce Sā'id'i aldadırız didüm ki hattā sen 'H'āce Sā'id öyle ahmaq degüldür, aldanmaz.' diyü iddi'ā idesin vallāhü'l-'azīm ben H'āce Sā'id'i aldatmak murād idince aña bir reng virürem ki kendüsi bile müteḥayyir olur. İmdi böyle qurı vesveseden ferāğat [121A] eyle. 'Āşık olan kiþi yürekli gerek 'Korḳaḳ bāzergān ıssı itmez.' Halkuñ ta'nından ḳorḳan vādī-i 'aşka gitmez. Bī-ma'nā ḥavf üzre olma. Hemān bir sā'at evvel ma'şuḳuñ canibine gitmege 'azīimet eyle. Zīrā er 'avratsuz olmaduğı gibi 'āşık dahı ma'şuḳsız olmaz. Bir 'avrat ere varmaḳdan ne kadar ictināb itse yine ere varur 'āşık ma'şuḳdan ne kadar ictināb üzre şüret gösterse yine ma'şuḳa meylı muqarrerdür. Nitekim Melike'-i Rūm zevce varmaḳdan ihtirāz üzere iken āḫir-kār varmağa meyl itmişler." didi. Māhşeker su'āl itdi ki: "Nicedür ol hikāye?" [Hikāye] Tūtī eyitti: "Şöyle naql eylerler ki bir zamān ile vilāyet-i Çin'ün fağfūrı bir 'azīmü'-ş-şān pādşāhı var idi ve bir 'ākıl u dānā vezīri var idi. Her-bār vaḳtli vaḳtsüz fağfūruñ meclisine gelürdi. Aşlā icāzet almağa ḥācet yok idi. Pes vezīr-i mezkūr 'ādet-i ma'rūfesi üzere bir gü[n] fağfūruñ ser-vaḳtine

girdi. Fağfūr taht nişin uyurdu. Vezīrler hareketinden başı uyhudan uyandı. Der-hāl eline kılıç alup vezīrūn üzerine hücum itdi ve katl idecek maḥalde nüdemā-yı meclis sıcrayup fağfūruñ ayağına düşdiler. Vezīri güc ile ḥalāş eylediler. Ba‘de zamān fağfūruñ ğaḏabı sākin oldu. Bir kerre su‘al eylediler ki: ‘Deminki ğaḏab-ı hümāyūnuñuzuñ sebebi ne ola?’ didiler. Fağfūr eyitti: ‘Düşümde bir ḥüb-şüret kız gördüm ki ‘ālemde aña¹²⁸ beñzer cemīle gördüğüm yoğıdı. Ben degül belki felek mişlini görmemişdür. Biz anuñ müşāhedeşiyle zevk-yāb iken vezīr gelüp beni uyandurdu. Ḥālā ḥayālī gözümdeyür ve efkārı dilimdedür.’ diyüp fağfūrşāh ağladı. Vezīr-i mezkū[r]-ı aristo-tedbīr ise ğāyet ‘ākıl kişi idi. Tedbīr-i dil-pezīr ile nice biñ müşkil ḥall itmek ile kudreti var idi ve ziyāde üstād naḳḳāş idi kim nice māni ve behzād şād-gerd olmağa isti‘dādları [121B] yoğıdı. İtdigi taşvīr zī-rūḥ gibi dil-pezīr olurdu. Pes vezīr-i mezkūr ‘aşk-ı fağfūra mu‘ālece kaydına düşüp ol gördiği rü‘yāyı fağfūra su‘āl eyledi. Pes fağfūruñ ta‘rīf-i tavşīfī üzre ol menzilūn keyfiyyetini ve kızuñ ḥüsn ü kıyāfetini bi’t-tamām naḳş u taşvīr eyledi ve şehruñ ḥāricinde bir yol uğrağı yerde bir laṭīf zāviye binā idüp gelüp geçenden ol menzili ve ol kıızı su‘āl ider idi. Bir gün bir seyyah-ı ‘ālem ol zāviyeye gelüp ol şüreti gördi. Bir zamān fikre varup müteḥayyir oldu. Vezīr ḥayretinūñ aşlını su‘āl eyledi. Ol seyyah eyitti ki: ‘Ta‘accüb iderem ki bu şüret-i zībā Rūm pādşāhınıñ kızınıñ çehresine beñzer.’ didi. Vezīr seyyahdan bu kadarca ḥaber işitdiği gibi mesrūr oldu ve kızuñ aḥvālını su‘āl itmege başladı. Seyyah eyitti ki: ‘İşte bu Melike’-i Rūm’uñ bu kadar ḥüsn [ü] cemālī var iken niye ere varmadan ziyādesiyle ictināb üzeredür ve ictinābınıñ ‘illeti daḥı budur ki bir gün bir bağce içinde oturırken bir ağaçlık içinde bir çift tāvūs yavru çıkarmışlar idi. Kaḏā-yı Rabbānī ol ağaçlık[a] ateş düşüp erkek tāvūs hemān ateşi gördiği gibi dişisini ve yavrularını birağup kaçdı ve dişisi yavrularına merḥamet idüp acıdığından yavrularıyla bile yandı gitdi. Çün Melike’-i Rūm erkek tāvūsuñ bī-vefālığıñ ve dişī tāvūsuñ ḥaḳ güzārılığıñ gördükde bī-vefālīk erkeklerūñ lāzimesidür ve ‘ālemde ne kadar bī-ve[fā] var ise e[r]keklerdedür diyü i‘tikād itmişdür. Ḥattā yanında erkek adı añılmaḳ mümkün degüldür.’ didi. Pes vezīr seyyāḥdan bu ḥaberi ğuş itdiği gibi mesrūr olup fağfūruñ ḥuzūrına geldi ve seyyāḥdan işitdiğini fağfūra takrīr eyledi. ‘Fağfū[r] Melike’-i Rūm’a ‘āşık oldığı gibi anı daḥı fağfūra ‘āşık ideyüm.’ diyü [122A] ‘ahd idüp Rūm cānibine gitmege izn aldı ve der-hāl tebdīl-i kıyāfet idüp ol seyyahı daḥı yanına alup ve kendüsi daḥı seyyāḥ üslūbunda yola

¹²⁸ Tekrar edilen kelime, metin akışını bozmamak için yazılmamıştır.

revâne oldılar. Giderek vilâyet-i Rûm'a dâhil oldılar. Tahtgâh-ı Kõstantaniyye'ye dâhil olunca pes seyyâh vezîri getürüp haş bakçeyi seyr iderdi. Vezîr dahı karnından taşvîri çıkarup nazar kıldı. 'Aynî ile fağfûruñ 'âlem-i rû'yâda gördüğü müşâhedeşiyle zevk-yâb olduğı maķâm-ı cennet-i îndür. Pes vezîr tahtkîk bildigi fağfûruñ 'aşık olduğı kız Melike'-i Rûm'dur. Hemân andan soñra tedbîr şadedinde oldı ve gelüp bir kârbân sarâyına oturup taşvîr yazmağa ve şûret düzmege ve nakķāşlık şan'atında mû-şikâflık itmege başladı. Az zamānuñ içinde ol ķadar meşhûr oldı ki Melike'-i Rûm'a ve babası kayşere bunu nakl idüp Çin'den bir üstâd nakķāş gelmiş diyü bunu medh itdiler. Melike'-i Rûm ğāyet zevke mâ'il olmak ile kendi oturduğı sarâyı ol nakķāş gelüp nakşı itmesiçün babasından niyâz idüp izn¹²⁹ aldı. Vezîri çağırdılar ve Melike'-i Rûm'ũñ sarâyınuñ nakşını buña sipārîş itdiler. Ba'de vezîr dahı bildi ki şan'atı icrâ itmege ihtimâm idüp bu meķân-ı cennet 'üvnân ile nakş u taşvîr itdigi her gün hayrân u ser-gerdân olurdu. Cemî' nakşı¹³⁰ tamâm itd[ükde]n soñra Melike'-i Rûm'ũñ kendünüñ gündüz oturup gicelerde hâbgâhı olan hâne-i maşşûşanuñ dîvârına bir ğarîb nakş tarh idüp ortasına bir 'azîm bağçe taşvîr eyledi ki gülleri handân ve bülbülleri nālân meyveleri irişmiş ağaçları yetişmiş ve bağçenüñ şahnında bir zîbâ köşkün tarh idüp tahtgâhı üzerinde ahsen-i eşkâl ve nihâyet mertebe-i a'zamet iclâl ile fağfûr-ı Çin'i nakş eyledi ve karşusunda bir çemenistân gösterüp ve çemenlik ortasında bir bağçe-i 'azîm taşvîr eyledi ki şîve-i [122B] '*Cennâtün tecri min-tehtihe'l-enhâr.*'¹³¹ andan âşkâr olurdu ve ol şuyı bir sebîl şûretinde gösterüp ve bir erkek âhû yavrıları ile şuya ğark olmuş ve bir dişi âhû çemenistâna karşı firâr ider gösterüp ve nakşı tamâm itdükden soñra sarây-ı mezbûrı dõşetdiler. Melike'-i Rûm bu taşvîri gördüğü sâ'at hayrân olup ol dem vezîri huzûrına çağırup 'Bu bağçe ve taht kimüñdür ve bu şûret kimüñ şûretidür ve bu âhûlar nedür?' diyü aşlını su'âl eyledi. Vezîrũñ dahı eline fırsat girüp ve fırsatı ğanîmet bilüp söze âġâz itdi ve eyitti: 'Bu bağçe Melik'-i Çin olan fağfûruñ hâş bağçesidür ve taht-nişîn olan perî-şûret ve melek-sîret hâlâ Çin-i fağfûr olan pâdşâh-ı celîlû's-şānuñ şûretidür ve bu bağçede bir emr-i ğarîb zuhûr itmek ile 'avrat cinsinden ğāyet ictinâb i[t]dügünden böylece taşvîr olındı.' didi. Melike'-i Rûm 'Aşlı nedür?' diyü su'âl eyledi. Vezîr eyitti: 'Bir gün fağfûr şâh 'âdet-i kadîmesi üzre kaşr-ı mezkûrda oturup seyr iderken âhû yavrıları gelüp şu içerken nâ-gâh bir seyl-i firāvân gelüp âhû piçelerini alup götürürken erkek

¹²⁹ Kelime, vokal kullanılarak izîn (الذين) şeklinde yazılmıştır.

¹³⁰ Tekrar edilen kelime, metin akışını bozmamak için yazılmamıştır.

¹³¹ Kur'ân-ı Kerîm, Bakara Sûresi, 2/25, "İçinden ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele!"

āhū kend[ü] yavrıların seyl götürdüğün gördüğü gibi taḥammül idemeyüp kendü şuya urdı ve yavrılarıyla bile ğark oldu. Ammā dişi āhū ašlā fehm itmeyüp kendi cānın kurtarmak için seyliden kaçdı. Eşinden ve yavrılarından i‘rāz idüp bu mertebe bī-vefālīk itduğinden dişi cinsi dā‘imā böyle bī-vefādur diyü ‘avratdan meyl ü maḥabbetin kaldırıp cemī‘ ‘avratdan fariğ olmuştur.’ didi. Pes Melike’-i Rūm vezīrden bu ḥikāyeyi işütdiği gibi ‘Sübḥāna’llāh! Ben kıyās iderdüm ki bī-vefālīk ancak erkek cinsindedür. Meger ‘avrat cinsinde daḥı olurmuş.’ diyü kendü kendüye fikre vardı ve eyitti: ‘Ey naḳḳāš! Ol medḥ ü tašvīr itduğün fağfūr-ı Çin benüm ḥālūme münāsibdür. Güyā [123A] Cenāb-ı Kibriyā beni anuñçün ere varmağdan ḥıfz ide[r]miş. Ḥālā benüm istedüğüm öyle bir vefādār kimsedür evvelki beni zevciyyete ḳabūl ideydi ve babası ḳayşere gelüp ‘Beni elbetde fağfūr-ı Çin’e vir.’ diyü niyāz i[t]di. Ḳayserūñ daḥı kızını ere virmek cānuna minnet olup kızuñ rızāsına bāḳardı. Fi’l-ḥāl fağfūr-ı Çin’e bir nāme yazup elçi ile irsāl itdi. Vezīr daḥı seyyāḥ kıyāfetinden elçi ile ma‘ān Çin’e geldi ve ḥaḳīḳat ḥālī fağfūra bildürdi. Ba‘dehu elçi gelüp buluşduḳda fağfūr daḥı şüret-i zāhirde bir miḳdār i‘rāz şüretin gösterüp soñra ‘Ḳayserūñ ri‘āyet-i ḥātiriçün ḳabūl itdüm.’ didi. Nāmenūñ cevābın yazup gönderdi. Vezīrūñ ḥizmeti meşḳūr olup evvelkinden zīyāde kendüye cümleten melik itdi. Ba‘d[e] zamān Melike’-i Rūm’ı cehāzı ile fağfūra gönderdiler. Gelüp Çin’e dāḥil olup fağfūr-ı Çin’i murādına nā‘il olup ve maṭlabına vāşıl oldu.” diyüp tūṭī sözi bu araya getürdi ve eyitti: “İmdi ey Māḥşeker! İşte bu ḥikāyede zıkr olundığı gibi ‘avrat ere varmayınca olmadığı gibi ‘āşık daḥı ma‘şūḳa varmaduḳça ārām itmez. Hemān bī-ma‘nā yere ‘āşıkdan ferāḡat itmek şüretin gösterirsin. Bu bir olmayacak ma‘nādur. Saña münāsib olan bir gün evvel maḥbūbuñ tarafına gitmekdür.” didi. Pes Māḥşeker eyitti: “Ey tūṭī! Sözüñ egerçe bundadır. Lākin cemī‘ ‘āşık ma‘şūḳa vāşıl olduğu yokdur ve daḥı tevāriḥ kitāblarında meşṭürdur ki nice ‘āşık ma‘şūḳı derdinde iken vişāle çāre bulamayup ferāḡat itmişlerdür. Aña senūñ sözüñ nedür?” didi. Tūṭī eyitti: “Belī! Fi’l-ḥaḳīḳa bu ‘ālem-i dünyāda ma‘şūḳundan ferāḡat itmiş ‘āşık çokdur. Lākin her şey’ vaḳtiyle ve münāsebetiyle olur. Vaḳtsüz olan şey’i bulmaz. Vaḳti gelmeden iş ideyüm diyen ādemūñ ḥālī hemān ḥimāruñ vaḳtsüz āḡāze itduğünden maḥal-i helāke uğradığına beñzer.” didi. Māḥşeker eyitti ki: “Nicedür ol ḥikāye?” [Ḥikāye] Tūṭī eyitti: “Zamān-ı evvelde [123B] bir ḥimār ile yabān öküzü ülfet idüp dā‘imā bir yerde olurdu. Bir gice bahār vaḳtinde bir baḡa girüp otlamaḡa ve baḡuñ meyvesinden yemeḡe başladılar. Bāḡbānlaruñ bunlardan ḥaberi yoḡıdı. Tamām ikisi daḥı otlayup ḳarınların ṭoyurdılar. Ḥimāruñ tamām mertebe keyfi gelüp āḡāze itmek istedi. Öküz

eyitti: ‘Amān birāder şabr eyle! Çağurma! Zīrā biz bunda uğruluğa geldük. Eger çağurursak bağbānları haber olup bizi helāk iderler. Her işüñ bir vakti vardır. Kerem eyle! Çağurma! Zīrā çağuracak zamān degüldür.’ diyü men’ itmek istedi. Ammā himār eyitti: ‘Behey aḥmak! Hīç dünyāda nağme vü āgāzeden latīf bir nesne mi vardır? Ancak sen benüm gibi şāhib-i ṭabī‘at şehirli degülsün. Bir āgāzesiz köylüsün. Leṭāfet-i nağmeden ne añlarsın. Hemān diñleyüp zevk eyle.’ didi. Öküz eyitti: ‘Behey himār-ı bed-kardār! Böyle münāsib zamānda nağme’-i dil-süzdan bile ḥazz olunmaz iken senüñ şavt-ı mekrūhuñdan nice zevk-yāb olunur. Senüñ şadā-yı mekrūhuñdan erbāb-ı ṭabī‘at kaçır. Sen bir ḥānendesin ki senüñ sükūnuñ mūsikī yerine geçer. Nitekim Kūr‘ān’da buyurur: ‘*İnne enkere’l-aşvātī leşavtü’l-ḥamīr.*’¹³² Bu ma’nāyı taḥkīk ü tenvīr ider. Eger bu mevzī’-i helākde sen āgāze idecek olursañ başumuza ol belā gelür ki vaktisüz rakş itmekle Hīzem-fürüşüñ başına gelmiş idi. Himār şordu ki: ‘Nicedür ol ḥikāye?’ **[Ḥikāye]** öküz eyitti: ‘Bir zamān bir oduncı tağa odun kesmege gidüp tağuñ bir müḥiş yerine vardı. Gördi ki beş on dāne ādem otu[r]mışlar ortalarına bir desti ḳomışlar ta‘ām u şarābdan ve eşvābdan her ne isterler ise ol destiden çıkarup zevk iderler. Hīzem-fürüş ya‘ni oduncıyı yanlarına çağırup dāḥil-i şoḥbet i[t]diler ve oduncınuñ şoḥbetinden gāyet ḥazz idüp ‘Bizden hīçbir maḳşūduñ var ise ṭaleb eyle. Virelüm.’ didiler. Meger anlar perī ṭā’ifesiñüñ ‘ulemāsından imişler. Ol daḥı öñlerinde olan **[124A]** destiyi istedi. Anlar eyitti: ‘Senden bu destiyi dirīğ itmeyüz. Ancak nāzıkdür tīz kırılır. Hıfz itmesi gücdür ve bir daḥı kırıldıḳdan soñra yapılmaz ve ‘amel daḥı bātıl olur ve bundan ḥāşıl olan şeyler zāyi‘ olur. Gel, bunu isteme. Daḥı kendüñe enfa‘ bir ğayri şey’i ṭaleb eyle.’ didiler. Hīzem-fürüş naşīḥatlerin ḳabül itmeyüp ‘Elbetde destiyi isterem.’ didi ve ‘Elümden geldüğü kadar muḥāfaẓa iderem.’ didi. Bunlar daḥı Hīzem-fürüşa destiyi teslīm eylediler. Pes az zamānuñ içinde ‘azīm māl-ı firāvān mālīk oldı. Bir gün dostlarını evine da‘vet idüp zīyāfet eyledi ve ol ḥikmet-nümün ve ṭılsım-ı meşḥūn olan destiyi orta yire getürüp yārānına ḳarşu içinden ta‘ām u şarāb ḳıkarmağa başladı. Meclisde olanlar buña ḥayrān ḳaldılar. Hīzem-fürüş kemāl mertebe sürürundan ayağa ḳalkup ol destiyi başı üzerine alup ‘Ey benüm ni‘metüm ser-māyesi ve ey benüm ḥayātum revnaḳı’ diyüp şafāsından rakşa başladı. Eşnā-yı rakşda ayağı sendereyüp yüzi üzerine ḳapanup ve desti başından düşüp biñ pāre oldı. Hemān ol sā‘at ne ḳadar māl u ni‘meti var ise zāyi‘ olup evvelki ḥālinde bir faḳīr ādem oldı. Ol gün cemī‘

¹³² Kūr‘ān-ı Kerīm, Lokman Sûresi, 31/19, “Unutma ki, seslerin en çirkini merkeblerin sesidir.”

itdügi meclis-i sürür meclis-i mâtem oldu.’ diyüp öküz sözini bu maḥalde getürdi ve eyitti: ‘Ey ḥimār! İşte Hîzem-fürüşuñ başuna böyle vaḳtsüz raḳş itdügünden geldi. İmdi sen daḥı vaḳtsüz şavt iderseñ bizüm daḥı başımuza böyle belā gelmesi muḳarrerdir.’ didi. Ammā ḥimār eşeklik idüp öküzüñ naşîḥatin tutmayup der-ḥāl şavt-ı mekrūhı ile çağurmağa başladı. Hemān bâğbānlar ḥimāruñ şadāsını işitdükleri gibi ‘Bağçeye yād eşek girmiş.’ diyüp geldiler. Ol maḥalde öküzü ve eşegi bulup fi’l-ḥāl öküzü boğazlayup kebāb idüp ve ḥimārı vāfir dögüp ba’de ölünceye dek yük daşıtmak ile ‘azāb itdiler.” diyü tūṭī ḥikāyete ihtitām virdi ve eyitti: “Ey Māḥşeker! Sen daḥı vaḳtsüz zamānda ma’şūkuñdan [124B] ferāğat itmek istersüñ. Hîç vaḳtsüz iş olur[r] mı? Bî-vaḳt iş iden böyle belālara giriftār olur. İmdi şimdiki ḥalde senüñ ferāğat idecek vaḳtūñ degüldür. Şimdi saña lâzım olacak ma’şūkuña gidüp zevk-yāb olmaḳdur ve bundan münāsib vaḳt olmaz. Hemān turma teveccüh eyle.” didi. Māḥşeker daḥı mesrūr olup maḥbūbına revāne olmaḳ niyeti ile taşra çıkdı. Gördi ki şabāḥ olup ‘ālem münevver olmuş. Yine maḥzūn olup murādı aḥşama tevaḳḳuf itdi. Pes çün irtesi gice oldu. Māḥşeker tūṭīnūñ evvelki izni kifāyet ider diyüp toḡrı ma’şūkuña revāne olmaḳ istedi. Tūṭīye iltifāt itmedi. Tūṭī gördi ki Māḥşeker kendüye gelmeden gideyor. Bir miḳdār tefk[ī]rden soñra “Bre meded! Bu kadar zamān çekdigüm zahmet hebā oluyor.” diyüp ‘aklı başından gidüp cān havliyle çağırup eyitti: “Ey Māḥşeker! Gel saña naşîḥatlerüm vardır ki dīn ü dünyāya fā’ide ider ve bizüm cinsümüzüñ naşîḥatinde çok ḥāl vardır. Nitekim bâzergān-zāde ‘Ubeyde tūṭīlerüñ naşîḥatin ile sürü[r]mend olup mezkūr ‘Ubeyde zıkr-i cemīle ile ercmend olmuşdur.” didi. Māḥşeker yine kafes yanına gelüp su’āl itdi ki: “Nicedür ol ḥikāye?” [Ḥikāye] Tūṭī eyitti: “Bezment şehrinde bir mālḍār bâzergān var idi. Bu bâzergānuñ ‘Ubeyde nāmında bir oḡlı var idi. ‘*Tenākeḥū tenāselū.*’¹³³ feḥvāsınca bâzergān oḡluna nikāḥla bir cemīle kız alıvirdi. Ammā ‘Ubeyde¹³⁴ kızuñ ‘aşḳına mübtelā olup bir ān ve bir sâ’at kızuñ yanından ayrılmaz idi. Anası vü babası bunuñ yüzün göremez oldılar. Bu kadar naşîḥat idegördiler. Fā’idemend olmadı. Meger bâzergānuñ bir ticāret şerīki var idi. Cümle esrārını aña keşf iderdi. Bir gün bu oḡlı ‘Ubeyde’nüñ aḥvālını söyleyüp ‘ilāc istedi ve ‘Sen daḥı naşîḥat eyle.’ diyü niyāz eyledi. Şerīki eyitti: ‘Ana ve baba naşîḥatin tutmayan ādem hîç benüm naşîḥatimi tutar mı? Ancaḳ bunda iki tūṭī vardır. Biri erkek [125A] ve biri dişidür. Ġāyet ḥüb-edā ve naşîḥatleri cān-fezā sözleri benī ādemden ziyāde mü’essirdür. Anları ‘Ubeyde’ye irsāl ideyüm.

¹³³ Evleniniz, çoğalınız (üreyiniz) (Yılmaz, age.: 847).

¹³⁴ Tekrar edilen isim, metin akışını bozmamak için yazılmamıştır.

Ümıddür ki ol tütîlerün naşîhati berekâtıyla bu hevâ vü hevesden ferâgat eyleye.’ didi. Pes gelüp ‘Ubeyde’nün mübtelâyı ‘âşık olup anadan ve babadan i’râz idüp rûz [u] şeb hatunının şohbeti ile meşgûl olduğı tütîlere nakl eyledi. ‘Ol ki naşîhatiñüz ile bu berzahdan halâş olaydı.’ diyüp tütîleri peşkeş tarîkiyle ‘Ubeyde’ye gönderdi. ‘Ubeyd[e] bu tütîlerden gâyet hazz idüp kendi h’âbgâhı olan hâneye kodı. Tamâ[m] ahşam olduğı gibi erkek tütî âvâz idüp çağurdu ve eyitti ki: ‘Ey ‘Ubeyd[e]! Biz ki senün hâlüne gelmişüz ve saña mihmân olmuşız. Niçün bizümle şohbet itmezsin? ‘Ale’l-huşuş bizüm şohbetimüz gıdâ-yı rûhânîdür ve sözlerimiz hayât-ı câvidânîdür. Gel fırsatı ğanîmet bilüp muşâhabetümüzden fâ’idemend ol.’ didi. ‘Ubeyde tütîden bu kelâm-ı feşâhati gûş itdigi gibi kalkup bi’z-zarûrî kafes yanına gelüp muşâhabete şürü’ eylediler. ‘Ubeyde eyitti: ‘Ey tütî naşîhatüm çokdur, diyü va’d itmiş idün. Söyle imdi naşîhatün diñleyelüm.’ didi. Tütî eyitti: ‘Naşîhat her kişinün olduğı hâl göre olmağdır.

Mışra: ‘Li-küllî maķâmın maķâlün ve li-küllî maķâlin maķâmün’

meşelâ ehl-i ‘ilme naşîhat kitâbdan ehl-i ticârete naşîhat emvâl [u] eşvâbdan ve anlara ta’alluk iden eşyâdan uludur. Pes muķaddemâ ben senün ne hâlde ve ne kârda olduğı bilmelüyem. Ba’dehu aña göre dürc-ı dehânumdan cevâhir-i naşâyihî saçmaluyam.’ didi. ‘Ubeyde eyitti: ‘Kâr u şan’atum bâzergânlıkd[ur] ve ticâretdür.’ didi. Tütî ta’accübâne eyitti: ‘Sübhânallâh! Sen ne şekl bâzergânsın? Biz bunda bugün ahşama dek hâzırız senün evzâ’ u etvârîña nâzır olduk. Hîç sende bâzergânlık harekâtından bir eşer [125B] bulamadık.’ didi. ‘Ubeyd[e] tütînün bu sözinden ilzâm olup nâ-çar toğrı söylemege karar virüp hatunının ‘aşkına giriftâr olduğun naķır u kıtmîr âşkâr u izhâr itdi. Tütî dahı tamâm diñleyüp eyitti: ‘Ey ‘Ubeyde! Egerçe ‘aşkuñ helâl. Lâkin bu mertebe kâr-ı ‘aşka işğâl ma’ķûl-ı ahvâl degüldür. Zîrâ nisvân tâ’ifesi ekseriyâ bî-vefâ olurlar. Bir bî-vefânun ‘aşkıyla kâr u kesbden dūr olmağ güzel iş degüld[ur]. Bu tâ’ifenün bî-vefâ olduğına nâ-bînâ hikâyesi tamâm temsil-i kâfid[ur].’ ‘Ubeyde su’âl itdi ki: ‘Nicedür ol hikâye?’ [Hikâye] Erkek tütî eyitti: ‘Zamân-ı evvelde Hind pādşâhının hareminded hamil dâyeleründen dünyâya bir kız geldi. Hikmet-i Hudâ ile bu kızuñ üç memesi var idi. İkisi ‘âdet üzre yerinde idi ve birisi göğsünde idi. Ehl-i nücüm bu kıızı gâyet ile hâ’in ve bî-vefâ olacağdur. Egerçe gâyet hasenedâr olur. Lâkin mekkârelikde meşhûr-ı diyâr olacağd[ur].’ diyüp bu minvâl üzre tâli’ni istihrâc idüp pādşâha bildürdiler. Kız tamâm büyüdiğı gibi pādşâh bu kıza bî-ķıyâs mâl u cehâz ve cevâhirden ol kadar virdi ki ķıyâsa gelmez ve eyitti ki: ‘Bu kadar mâl u cehâzı bu kıza anuñçün virdüm ki bunı her kim alu[r]sa bu

benüm mülkümde тұrmayup bir ғайrı vilāyete gitsün. Tā ki bu fitne benüm mülkümde bulunmasın.’ didi. Ammā muqaddemā kızuñ haqqında erbāb-ı nücüm istihrāc itdükleri ma’nā cümle hālkuñ ma’lūmı olmışdı. Aşlā kıızı kimse almaqlığa meyl itmediler. İllā meger şehrde bir ā’mā ādem var idi. Faķīrlük cānına kār itmişdi. ‘Ne belā olursa olsun ben alub ғайrı vilāyete götürürem. Tek hemān faķīrlükden hālāş oluram.’ didi ve gelüp bu kadar eşvāb u eşkāl ile kıızı nikāh idüp aldı ve bir āher vilāyete naql idüp kendi niçe eyyām bunuñ üzerine geçdi. Ammā kıız dā’imā ā’mānuñ şöhetinden nefret üzere idi lā-cerem. Ol vilāyetüñ tāze nev-civānlarından [126A] birisiyle dostlığa başladı. Her gü[n] ol civānı evine getirüp ā’mānuñ yanında şöhet iderlerdi. Katı çok zamān bu minvāl üzre zevk u şafā eyledilerdi ve dā’imā ā’māyı istihzālğa alurlar idi. Bir gün yine ā’māyı istihzā içün bağçeden bir siyāh yılān tutup ve pāre pāre idüp tencere içine koyup ve üstüne biraz şı koyup āteşe yandurdılar. Kıız ā’māya didi ki: ‘Seninçün balık çorbası pişürsem gerekdür. Āteşe tencere ile āteşe kodum. Gel āteşiñ āteşini yak. Sākin olmasun.’ didi. Ā’mā daħı ‘aşasını eline alup tencerenüñ yanına geldi ve āteşi üflemek ile meşğul oldu. Anlar ikisi ā’mānuñ bu hālne baķup gülüşüp ā’māyı istihzā iderler idü. Ā’mā daħı ‘‘Acabā pişdi mi?’ diyüp tencerenüñ kaķağın açup ‘aşānuñ ucuyla tencerenüñ içün karışdurmağa başladı. Der-hāl tencerenüñ içinden ol yılānuñ buħarı ā’mānuñ gözine girüp o sā’at gözleri açıldı. Kaķan ki naķar idüp gördi ki tencerenüñ [içinde] mārı gördi. Ĥatunı yanında aķyār vardır. Hemān ғayrete gelüp civānı vü ‘avratı muħkem döğdi. Ba’dehu bağlayup şubaşına teslīm eyledi ve hānenüñ içinde eşvāb u eşkālden her ne var ise alup aşlında olan vilāyetine geldi ve ol kıızdan bu bī-vefālık itdügini gördiginden nāşī bir daħı ‘avrat adın añmadı.’ diyüp tūṭī hikāyeyi tamām idüp kısmını zemm idince ‘Ubeyde dişi tūṭīye baķdı. ‘Bu söze sen ne dirsens, rāzı olur mısun?’ didi. Dişi tūṭīye eyittiler: ‘‘Avrat kısmında bī-vefā çokdur. Lākin ekşeri bī-vefā olmaķdan cümlesi bī-vefā olmaķ lāzım gelmez. İçinde bī-vefāsı var ise haķīkatlūsine nihāyet yokdur. Ancak fi’l-vāķi’ senüñ mübtelā olduķuñ gibi gice vü gündüz yanından ayrılmamaķ üzere mübtelā olmaķ ‘alāmet-i ĥayr degüldür. ‘Ale’l-ħuşuş ĥatunuñ şöheti vālideyninüñ ziyāretine [126B] māni’ oluyor. Anlaruñ ziyāretleri ise farz-ı ‘ayndur ve rızāların gözetmek evlādinuñ boynına deyndür. Ana baba rızası olmaduķca Tañrı te’ālā kişinüñ ‘ibādetin kaķul itmez. Nitekim buña münāsib hikāyetden Şaliħ hikāyesi temsīl-i kaķidür.’ didi. ‘Ubeyde su’āl itdi ki: ‘Nicedür ol hikāye?’ [Hikāye] Dişi tūṭī eyitti: ‘Zamān-ı evvelde Belħ şehrinde bir zāhid var idi. Ĥaķ te’ālā ol zāhide Şaliħ nāmında bir oğul iħsān itmişdi. Fi’l-haķīka

ismi müsemmasına muṭābık bir ṣalīḥ civān idi. Bir laḥza ‘ibādetden ḥālī olmaz idi. Babası zāhid āḥrete intikāl idüp Ṣalīḥ yetim kaldı. ‘İbādet eşnāsında bir gün ḥatırına bu geldi ki ‘Egerçe ‘ibādet ü t̄ā‘āt ideyorsın ve lākin ‘Ehmele bilā-‘ilmin kel’l-kavsi bilā-vittün.’ fehvāsı üzere ‘ilme muḳārīn olmayan ‘amelden ne fā’ide olacaḳdur. Pes ma‘ḳulī budur ki ben ehl-i ‘ilmī çok vilāyete taḥṣīl-i ‘ilm için gideyüm. Taḥṣīl-i ‘ilm ideyüm.’ diyü niyet idüp gelüp vālidesinden izn¹³⁵ istedi. Vālidesi rızā virmedi. Ṣalīḥ kendüye eyitti ki: ‘Çünkü benüm niyetüm ḥayrludur. Farzā vālidem izn¹³⁶ virmeksiz teveccüh itsem ne lāzım gelür?’ diyüp vālidesinden iznsiz Belḥ’den taşra çıḳdı ve menba‘-ı ‘ulemā olan şeh-i Buḥāra’ya ‘azīmet idüp giderken bir ağaç sāyesinde gelüp qarār i[t]di ki biraz istirāḥat eyleye. Nā-gāḥ bir kuş gelüp ol ağaç üzre ḳondı. Def‘-i ḥayvāniyet idüp eşvābını ve şaḳalını necāset eyledi. Ṣalīḥ bu aḥvālden ḡāyet bī-ḥuzūr olup bir kerre ḡaḏab ile ol kuşa nazar i[t]digi gibi ol kuş ağaç üzerinden düşüp öldi. Hele Ṣalīḥ bir miḳdār ḡaḏabını teskīn idüp ol aradan ḳalḳup revāne oldu. Giderek aḥṣam ḳarīb olup bir menzile irişüp bir ḳapuya vardı. Anda misāfir olmak murād eyledi ḳarşısına [127A] bir ḥatun gelüp Ṣalīḥ’i bir ḥāneye ḳoyup ‘Ta‘ām isterseñ şabr eyle. Saña balık pişireyüm, getüreyüm.’ didi. Ammā Ṣalīḥ’ün ziyāde ḳarnı acıḳmış idi. Ḥatun ziyādece tevaḳḳuf idince Ṣalīḥ ziyāde muḏtarib oldu. Bir zamāndan soñra ḥatun balığı pişirüp getürdi. Güyā ki Ṣalīḥ geḥ geldüñ diyü ḥatuna ḡaḏab ile baḳdı. Hemān ol ḥatun Ṣalīḥ’den ḡaḏab eşerin gördiği gibi bu daḥı ḡaḏaba gelüp ‘Ey Ṣalīḥ! Sen beni ol ağaç üzerindeki kuşu ḡaḏab ile helāk itdüğüñ gibi mi taṣvīr idersin? Hemān nazaruñ kuşa te’sīr itmekle insāna daḥı te’sīr ider mi ḳıyās eylersin? Farzā nazaruñ insāna daḥı te’sīr idüp helāk idermiş. Sen bunu bir ḥüner mi şanursın? Binā yapmaḡa sa’y eyle. Yoḡsa yıḳmak ma’rifet degüldür.’ didi. Hemān Ṣālīḥ ḥatundan bu kerāmet cevābın işitdiği gibi ayaḡına düşüp yüzün sürüp ‘öḡr diledi ve ‘İndallāḥ bu mertebeye neden nā’il olduñ?’ didi. Su’āl eyledi. Ḥatun eyitti: ‘Ben bu dereceye vālideyn rızāsın gözetmek ile nā’il olduḳ. **Ḥadīs:** ‘Cennetü taḥte aḳdāmi’l-ümmehāti.’¹³⁷ maḏmūnı üzere ‘amel idüp vālideynüñ rızāsından bir ḳadem taşra çıḳmayup gözetdüm. Lā-cerem Ḥaḳ te’ālā baña bu kerāmet-i dāreyni iḥsān eyledi. Sen daḥı vālidenüñ rızāsın gözetmiş olayduñ saña bu ‘ilm seferine gitmekden daḥı ḥayrlı idi.’ did[i]. Ṣālīḥ ol ḥatundan bu kerāmeti istimā’ itdüḳde ta‘ām daḥı yimeyüp ve şabāḥa dek te’ḥīr itmeyüp yine Belḥ şehrine gelüp vālidesi ḥizmetinde

¹³⁵ Kelime, vokal kullanılarak izīn (الذين) şeklinde yazılmıştır.

¹³⁶ Kelime, vokal kullanılarak izīn (الذين) şeklinde yazılmıştır.

¹³⁷ Cennet annelerin ayakları altındadır (Yılmaz, age.: 108).

oldı ve fi'l-hakika Hak te'ala vâldesinin du'ası berekâtiyle Şâlih ol kadar 'ilm ve fazîlet ihsân eyledi ki cemî' vilâyetlerde kerâmetle meşhûr olup etrâf u eknâfndan du'â-yı hayrın almağa gelürler idi.' diyüp dişi tûtî dahı sözi bu mahalle getürdi 'Ubeyde [127B] tamâm bu hikâyeyi dahı dinleyüp sonra derûnına vâlideyn mahabbeti biraz te'sîr itmege başladı ve 'Şimden sonra vâlideynümün rızasını talep iderem. Ancak hatunumu dahı terk itmek müşkil görünür.' didi. Erkek tûtî gördi ki 'Ubeyde naşîhati kabû[l] idecek hâli vardur. Dönüp 'Ubeyde[ye] eyitti: 'Yâ 'Ubeyde! Biz saña hatunuñı terk eyle dimezüz. Lâkin her şey'ün ifrâtı mezmûmdur. 'Ale'l-huşûş nisvân tâ'ifesinden vefâ nâdir olur ve anlaruñ bî-vefâ olduklarından Hindistân pâdşâhuna koyunuñ itdüğü naşîhat cevâb-ı şâfî vü naşîhat kâfîdür.' didi. 'Ubeyde su'al itdi ki: 'Nicedür ol hikâye?' [Hikâye] Erkek tûtî eyitti: 'Kitâb-ı hikâyâtta şöyle meşhûr u muharrerdür ki Hind pâdşâhlarından bir pâdşâh var idi. Bir gün şikâr hevesiyle taşra çıkdı. Geşt [ü] güzâr iderek bir kumdan püşte üzerine irişdi. Anda bir dişi yılân gördi. Kendi aşlından gayrı ile mülâ'abe ider ve şehvetinüñ galebesinden vücûdını büklüm idüp mücâma'at temennâsın iderdi. Pâdşâh bu hâli müşâhade idüp gâyet gâzaba geldi ve der-hâl tîğ-i bürrân ile ol dişi yılânıñ kuyruğunuñ birazın kesdi. Hele yılân cân acısı ile kaçup kurtuldu delüğine girdi. Erkegi anı bu hâlde görüp 'Seni bu hâle kim koydı.' diyüp su'al itdi. Dişi yılân eyitti: 'Bu şehriñ pâdşâhı şikârgâhında gezerken beni uzun boylu perîşân görüp baña nazarı doğunduğı gibi hüsnüme 'âşık oldu. Hâl-i siyâhum sevdâsı derûnını harekâta getürüp cân u gönülden baña meftûn olup bi'l-âhire benden vuslat recâsın idüp dâmen-i pâkımı telvîş itmek istedikde ben dahı rızâ virmedigümden gâzab idüp beni bu hâle koydı.' diyince erkek yılân bî-huzûr olup pâdşâhı şokup zehirlemege 'ahd itdi hemân gece olduğu gibi [128A] pâdşâhuñ yatduğı odaya girdi. Pâdşâhuñ câme-h'âbı yanında bir tabla ile gül ü reyhân tururdu. Bir tarîkle anuñ içine girüp gizlenmege ki pâdşâh uykuya varduğda çıkup şoka. Ammâ Hikmet-i Hudâ dahı pâdşâh uyumazdan ol pâdşâhuñ hatunı gelüp döşege girmek istedi. Pâdşâh döşege kıyamuy yanından koğdı. Hâtûn ağlamağa başladı. Ayağına düşdi ve 'Bunuñ aşlı nedür?' diyü su'al itdi. Pâdşâ[h] eyitti ki: 'Bugün şikârgâhımda gezerken bir dişi yılân gördüm. Şehvetinüñ galebesinden pîc itdi. Pîc olmuş ve kendinüñ hilâf-ı cinsi bir gayrı erkek yılân ile mücâma'at arzûsında olduğun müşâhade itdüğümden gayrı cibilliyetüm hareket eyledi ve ol dişi yılânıñ kuyruğundan urup kılıç ile kesdüm. Neyleyeyüm öldürmedüm ve bundan sonra dişi cinsinüñ ehl-i şehvet ve nefsanî-hilkat olduklarına yakîn tahşîl idüp min-ba'd 'avrat ile ihtilât itmemege cezm ü 'azîmet itdüm.' didi.

Pes hatun pādşāhdan bu sözi işidine maḥzūn olup ḥāneden çıkdı. Ammā yılān pādşāhdan bu cevāb[1] işitdiği gibi pāk-dāmen idügin ma'lūm idinüp taḥlādān taşra çıkdı ve pādşāhdan 'özü dileyüp temellük iderek yüz yere sürdi ve kendünün kim idügin bildürdi ve kendü çiftini varup öldürmek üzre 'ahd idüp ve 'Pādşāhumun benden ne murādı var ise ḥizmet ideyüm.' diyüp recā itdi. Pādşāh didi ki: 'Ḥayvānāt dilin bilmege ziyāde arzūm vardır. Baña ta'līm iderseñ 'azīm minnetdür.' didi. Yılān eyitti: 'Pādşāhum! Bu sırrı 'avratlara dimemek üzre 'ahd eyleñ size bir āsān tarīķi vardır. Anı ta'līm ideyüm. Cümle ḥayvānatun dilin fehmi idersiz. Ancaḳ Eger 'avrat kısmına söylerseñ **[128B]** ol sâ'at helāk olmaḳ muḳarrerdür.' diyüp 'azīm tenbīh ve naṣīhatden soñra lisā[nı] ḥayvānātı kânūn-ı kâ'ide üzre ta'līm eyledi ve zemīn-i ḥizmeti būs idüp pādşāha vedā' idüp gitdi. Fī'l-ḥaḳīķa pādşāh cümle ḥayvānatun dilin fehmi itmege başladı. Pes şabāḥa yaḳīn pādşāhun hatunı tūramayup yine pādşāhun döşegi yanına geld[i] ve gül-āb ile biraz şandāl getirüp ayaḡına dökdi ve yüzine sürdi ve ol ḥinde kafesde bir çift ḳumrı var idi. Dişi ḳumrı erkeğine didi ki: 'Āḥ kāşke benüm daḡı elümde ḳudret olup şandāl u gül-āba mālīk olaydum senün ayaḡına sürerdüm.' didi. Pādşāh ḳumrıdan bu sözi işitdiği gibi geldi. Hatun ḳıyās itdi ki pādşāh kendüyü istihzā idüp güler. Der-ḥāl tarılup yemīn eyledi ki 'Eger şimdi bu güldünüzün sırrını baña söylerseñ ne ḥoş ve illā kendümü helāk iderem. Bundan aḳdem döşegüne almadıñuz. Şimdi istihzā idersiz. Bu ne şekl evzā'dur.' diyüp ağladı ve kendüyü helāk idecek maḥalde pādşāh gördi ki bī-günāḥ yire ḳana şerīk oluyor. Nā-çār hatuna recā eyledi ki 'Ben saña gülmedüm. Ancaḳ bir ḡayrı esrāra muṭṭalī' oldum ki aña ta'accübümden güldüm ve eger ol sırrı saña bildürsem baña daḡı helāklık muḳarrerdür. Luṭf eyle baña bu bābda ibrām itme.' didi. Ammā 'avrat nāḳışatü'l-'aḳl olduğundan daḡı ziyāde ibrām eyledi. Āḡir-kā[r] pādşāh nā-çār olup eyitti: 'Bu sırrı saña söyleyeyüm ancaḳ tevābī'ler tenhā olup ḳaṭ'ā birinün ḡaberi olmamaḡa muḥtācdur ve ben ol sâ'at helāk olmaluyam. Lākin yarın ḡāş baḳçeye gidüp ḡalvet idüp senün ile yalnūzca gidelüm ve anda söyleyeyüm.' didi. Pes 'avrat sākin oldı yārındası ḡünü baḳçeyi ḡalvet idüp gitdiler. Nā-gāḡ bir ḳuyı başına geldi. Ḥikmet-i Ḥudā ol maḥalde iki ḳoyun otlar idi. Dişi ḳoyun ḳuyunun içine baḳup **[129A]** tāze yeşil ot gördi. Erkek ḳoyuna didi ki: 'Eger bu ḳuyu içindeki yeşil otluḡı çıkarup baña yedürürseñ ne ḥoş ve illā ben kendimi bu ḳuyuya atarum.' didi. Erkek ḳoyun eyitti: 'Yeşil otluḡı taşra çıkarmaḳ mümkün degüldür. Farzā ben sa'y iderem. Ammā baña helāklık muḳarrerdür.' didi ve 'Siz helāk olmasun diyü ben kendimi mevzī'-i helāke bırakmaḳ muḡāldür.' didi. Ben bu pādşāh gibi degülem ki ḡāṭır için

kendimi helāk eyleyem. Sen isterseñ helāk ol. Benüm hācetüm degüldür.’ didi. Pes pādşāh erkek kıoyundan bu naşīḥati istimā’ idicek cān u göñülden ‘āmīl idüp girü dönd[i]. Ḥatunı bu kadar niyāz idegördi. Bu esrārdan bir kışi keşf itmeyüp kendi serīr-i saltānātında şābit-kadem oldu.’ diyüp erkek tūṭī ḥatm-i kelām eyledi ve yüzün ‘Ubeyde’ye tūṭup ‘İmdi ey ‘Ubeyde! Ben saña ḥatunuñdan ferāğat kıl dimem. Cemī’ aḥvālde anuñ şoḥbeti ile olup vālideynüñ şoḥbetini terk itme dirüz.’ didi ve fi’l-ḥaḳīka tūṭīlerüñ naşīḥati ‘Ubeyde’ye te’şīr idüp gündüzlerde kār [u] kesbi iştiğāl idüp vālideyni şoḥbeti ile ḥoş-ḥāl olurdu. Gice olduğda ḥatunıyla zevk-i ruḥānī iderdi.” didi ve Tūṭī-i Kāmīl daḥı sözün bu maḥalle getürdi ve eyitti: “Ey Māḥşeker! Sen daḥı bu naşīḥatlerden taşra gidersüñ. Her vechle ḥasāret ve zarar emr-i muḳarrerdir. Bir iş işle ki hem maşūka nāfi’ ve hem Ḥāce Sā’id’üñ zararın def’ eyle. Ancak tırmayup şimdi hemān ma’şūkuñ cānibine git.” didi. Māḥşeker gitmek kaşdıyla taşra çıkup gördi kim yine şabāḥ olmuş. Vişāl-i cānān irtesi giceye kaldı. Pes çün ol gün daḥı düşmen ‘ömri gibi geçüp aḥşam oldu. Yine Māḥşeker kafes yanına gelüp tūṭiden izn¹³⁸ taleb eyledi ve eyitti: “Ey tūṭī! Dünki gün baña naşīḥat idüp sözi bu dereceye getürdüñ ki ma’şūkuñ vişāline **[129B]** ziyāde taleb olursuñ. Zevcün Ḥāce Sā’it duyup anı elden çıkarmak lāzım gelür ve rüsvā-yı ‘ālem olursuñ ve eger Ḥāce Sā’it tarafına ri’āyet iderseñ ma’şūkuñ elden gider. İmdi üslüb-ı ḥaḳīm üzre ḥareket idüp ‘İkisini daḥı elden çıkarmak lāzımdur.’ dimiş idüñ. Lākin senüñ bu söziñe teslīm olmam. Zīrā hemān bu ‘ālem-i dünyāda ‘aşıḳ yalnız ben degülem. Daḥı yokdur. ‘Aşıḳ gelmemişdür. Her birisi ma’şūkunuñ vişālinden behremend olmuşlardır. Ben daḥı nā’il olup vişāline ve zevcimi daḥı elden çıkarsam ne lāzım gelür.” didi. Tūṭī eyitti: “Ey Māḥşeker! Sen kendi tarīḳ-i ‘aşkuñda gayrılara taklīd ideyüm dirseñ vallāhu’l-azīm başuña ol ḥāl gelür ki bāzergāna taklīd itmek ile berberüñ başına gelmişdür.” didi. Māḥşeker su’āl itdi ki: “Nicedür ol ḥikāye?” **[Ḥikāye]** Tūṭī eyitti: “Ḥārezm¹³⁹ şehrinde bir bāzergān var idi. Mālınıñ ḥisābın bilmez idi. Bir gün kendü kendü ile fikr iderek ḥatırına bu mülāḥaza geldi ki ‘Bu dünyāda taḥşīl eylemedüğüm māl ve sürmedüğüm zevk kalmadı ve ‘ömrumde āḥire irişdi. Şimden soñra ta’mīr-i āḥrete meşğül olayum ve bu taḥşīl eyledüğüm māl rızā’lillāh te’ālā fuḳarāya taşad[duk] eyledi.’ ve ol gice rü’yāsında gö[r]düğüm bir pīr-i nūrānī zāḥir olup buña eyitti ki: ‘Ben senüñ kuvvet-i baḥtuñam. Çünkü sen cümle mālunu rızā’lillāha taşadduk eyledüñ. Allāhu te’ālā ḥazretleri celle ve ‘alā daḥı saña luṭf eyledi ve Ḥaḳ

¹³⁸ Kelime, vokal kullanılarak izīn (اذين) şeklinde yazılmıştır.

¹³⁹ Kelime, Ḥorezm (حورزم) şeklinde imlā edilmiştir.

te‘ālā ‘*Men cā’e bi’l-ḥaseneti fe-lehu ‘aşru emsaliḥā naşş-ı şerîf*¹⁴⁰ üzere ‘âlem-i âhretde virecegi ecr u ‘evzadan ğayrı ‘âlem-i dünyâda daḥı lutf [u] kerem idüp beni saña müsahḥâr eyledi. Şimdi saña bir şey’ **[130A]** ta‘līm itmege geldüm. Yarın ben saña brehmen kıyāfetinde zāhir olsam gerek. Hemān beni gördüğün gibi bī-tevaḥḥuf bir büyük ‘aşā ile benüm başuma ur. Ben ol sâ‘at yıkılup ölsem gerekdür. Vücūdum kalıb-ı bī-rūḥ olur. Sen beni yerimden kaldırup ve bir gizlü ḥānede şakla ve iktizā eylediği gibi benüm vücūdumdan bir miqdār kes. Ol kesdiğün vücūdumuñ pāresi altun olur. Sen ol altunı zarūretüne şarf eyle ve bu sırrı kimseye ifşā eyleme.’ didi. Ğā‘ib oldu. Çün irtesi gün oldu. Bāzergān tıraş olmağa oturdu. Ol eşnāda rū’yāda gördiği brehmen kıyāfetinde çıkageldi. Hemān bāzergān ayağa kalkup bunun başına bir büyük ‘aşā [ile] nice urdu ise o sâ‘at brehmen yıkılup öldi. Berber bu ḥālî görüp müteḥayyir oldu. Ba’dehu bāzergān brehmenün etünden kesüp berbere bir pāre virdi ve virdüğü şāfi [vü] ḥālîş altun idi. Alup taşra çıktı. Ammā beriber aḥmaḥ ādem idi. Bu aḥvālün sırrına vāḳıf olmadığından her brehmen urduḡda böyle ḥālîş altun olur kıyās eyledi idi. Bir gün bir ‘ālī ziyāfet tertīb eyledi. Cümle yārān cem‘ olduḡda şehriñ ulu brehmenlerinden mu‘azzez ü mükerrrem bir brehmen var idi. Cümle ahāliyi şehir elin ve ayağın öpüp ḥayr du‘āsın recā iderlerdi. Anı daḥı da‘vet eyledi. Hemān ol brehmen içeri girdiği gibi berber eline bir büyük ‘aşā alup bī-günāḥ yire ol mu‘azzez brehmenün başına nice ḡarb eyledi ise brehmen serāsım olup yıkıldı. Cümle meclisde olanlar müteḥayyir oldu. ‘Bu ḥāl ne ḥāldür? Bizler elin öpüp du‘ā-yı ḥayrın talebindeyüz bu berber ise böyle bunu rencide-i ḥāṭr eyledi.’ diyüp ve berberi tutup bağladılar ve brehmenün tevābi‘-i berberi tutup ḥākime götürdiler. Hākım daḥı berbere ‘Bu kabaḡati niçün eyledün?’ didi. **[130B]** Berber daḥı bāzergāndan gördiği keyfiyyeti naḡl eyledi. ‘Aña taḡliden eyledüm.’ didi. Fi’l-ḥāl bāzergānı çağırup aḥvālden su‘āl eylediler. Gördi ki esrārı fāş oluyor. Hemān tiziye ḥile ṭarīḡine sülūk idüp eyitti: ‘Ey ḡaḡı efendi! Hīç başında zerre ḡadar ‘aḡlı olan buncılayın cevāba i‘timād ider mi? Vücūd-ı insān ḡarb olinmaḡla altun olur mı? Niçün böyle bī-ma‘nā söze vücūd virüp ḡalkı kendünize güldürürsiz. Ancaḡ bu berber benüm kendi berberümdür. Fennünde kāmil bir üstād idi. Bī-emri’llāhu te‘ālā dimāḡına ḡalel gelmiş bir miqdār cünün eḡeri zāhir olmuş. Bīmār-ḡāneye ḡonilup bir miqdār mu‘ālece olınsa belki buncılayın bir üstād-ı kāmil zāyi‘ olmayup zamān-ı ḡalilde belki ‘aḡlı başına gele idi.’ didi. Ḥużzār-ı meclis gördiler ki bāzergānuñ sözi ma‘ḡul.

¹⁴⁰ Kur‘ān-ı Kerīm, En‘ām Sûresi, 6/60, “Kim (Allah huzuruna) iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır.”

Hemân hâkim ol vaktüñ emri ile berberi kaldırıp tımâr-hâneye kodılar. İlâ mâ-şâ'allâh mezbûr berberi tımâr-hânedede dīvâneler arasında kalup yidügi darbuñ ve içdigi şerbetüñ nihâyeti yoğıdı.” diyüp tûtî hikâyeyi tamâm eyledi ve¹⁴¹ eyitti: “Ey Mâhşeker! Saña bu hikâyeyi anuñçün temşîl getürdüm ki tâ bilesin berber bâzergâna taklîd eyledügiçün başına bu felâket geldi. Bu ‘âlem-i dünyâda gayrılara taklîd eylese hîç iş bitmez. Huşûşâ vādî’-i ‘aşkıda âhere taklîden eylemek ‘ayn-ı kabahtatd[ür].” didükde Mâhşeker tûtîñüñ naşihatünden tamâm mertebe müte’essir oldu ve vâfir tefekkür eyledi. Ba’dehu eyitti: “Ey tûtî! Bu gice bir ğarîb vâkı’a gördüm. ‘Âlem-i rü’yâda baña ğâ’ibden bir alma ile bir şişe gülâb virdiler. İkisünün dağı râyîha’-i tayyibesinden dimağum mu’aţtar olmuş idi. Ol hâlde uyandım. ‘Acebâ bu vâkı’anuñ ta’bîri ne ola?” didi. Tûtî eyitti: “Ol almadan murâd zevcün H’âce Sâ’it’dür ki râyîha’-i tayyibesi ğidâ-yı rûhânî [131A] ve ekli ğidâ-yı nefsanîdür. Alma tamâm H’âce Sâ’id’den ‘ibâretdür ve ol şişe ile gülâb senün kalbünde ma’sûkuñ olan beg-zâdeden ‘ibâretdür ki anuñ gülâb ‘aşkıdur. Anuñla dimağun cânun mu’aţtar olur. Me’âl [ü] ta’bîr bu derecede nihâyet-pezîr olur ki Çin pādşâhı hem kendi hatununa ve hem duhter-i şâh-ı Medînetü’l-kar’a vâşıl oldığı gibi sen dağı ‘an-karîb hem zevcün H’âce Sâ’id’e ve hem ol maḥbûbuña vâşıl olursun.” didi. Mâhşeker eyitti ki: “Nicedür ol hikâye?” [Hikâye] Tûtî eyitti: “Memleke[ti] Çin’de bir pādşâh var idi. Bir gün şikârgâhda gezerken bir ‘acâ’ib¹⁴² hayvân şayd olındı ki cemî’ hayvânâtdan şerîf-i mümtâz idi. Pādşâh-ı Çin bu hayvâna taḥsîn idüp yârenlerine hitâb itdi ki: ‘‘Acabâ buncılayın bu mülâyemet ü leṭâfetde vücūd-ı insân bulunur mı? Keşki böyle laṭîf bir kız ele girmiş olaydı.’ Diyince huẓẓâr-ı meclisün her biri bir vilâyetün dil-berlerin ve duhter-i pākîze-i aḥterlerin medḥ u tavşîfe başladılar. Ammâ içlerinde bir ihtiyâr vezîr var idi ki cemî’ ‘ulûmda mâhir-i bî-hemtâ ‘ale’l-huşûş ‘ilm-i hikmetde ve sâ’ir ‘ulûm-ı ğarîbede yedi tûlen şâhibi idi. Bu baş kaldırıp eyitti: ‘Pādşâhum! Bu maṭlûb olındığı üzre dil-ber vech-i ârzda istemek ve bulmak muvâşalat-ı şems ü kamere beñzer. Bir maḥşad-ı nedâmet eseridir. Zîrâ yeryüzinde olanlara ıssı ve şovuk te’sîr itmekle elbetde vücûdlarına nev’ân kudûret ve te’sîr-i rûzgârdan teğayyür-i ḥâlet elbetde muḥarrerdür. Ancak nazar-ı ‘âlemden mestûr olan bir diyâr-ı behcet-i maḥşûr vardır. Ben dağı keyfiyyetine kuvvet-i ‘âlem ile vâşıl oldum. İsmine Medînetü’l-kar’r dirler. Dil-berlerinin ve kızlarının ḥüsn ü cemâli takrîr olunmak lâzım gelse her faşlı biñ bâb ve her bâbı biñ kitâb olur. [131B] İşte didüğümüz

¹⁴¹ Tekrar edilen bağlaç, metin akışını bozmamak için yazılmamıştır.

¹⁴² Kelime, ‘acayib (عجيب) şeklinde imlâ edilmiştir.

mertebe’-i leṭāfet anlara maḥşūşdur ve ‘ale’l-ḥuşuş pādşāhının bir kızı vardır ki cemī’ kızlardan cemīle vü ḥasenedārdur.’ diyü ol vezīr-i ḥakīm Medīnetü’l-ka’r pādşāhının kızını ol mertebe medḥ eyledi ki kendi pādşāhları kulaḳdan ‘aşık oldu ve gün-be-gün ‘aşkı efzūn olup bir vāfir zamān mürūr eyledi ve vezīrine eyitti ki: ‘Beni derde sen uğratduñ ‘ilācını yine senden isterem.’ didi. Vezīr-i ḥakīm eyitti: ‘Pādşāhum! ‘Ilācını sa’y ideyüm velākin pīr oldum. Vücūdum ḡāyet ‘alīldür. Egerçe ḥarekete mecālüm olaydı muḳteżā-yı ‘ilm üzre pādşāhum delīl olup ol vilāyete götürür idüm. Aña varduḳda ümīddür ki Ḥaḳ te‘ālā Ḥazretleri celle ve ‘alā tevfiḳ idüp vuşlat daḡı müyesser ola idi. Ancaḳ gitmek bu vechle mutaşşavver degüldü[r]. Zīrā tāḳatüm yokdur. Ancaḳ velākin Medīnetü’l-ka’r’uñ ser-ḥaddine varınca deryādan gidilür. Ser-ḥadde varıncaya ḳadar sizünle ma‘ān gidüp delīl oluram. Andan soñra kendüm anda ḳalup pādşāhum yolın göstereyüm. İn-şā’ allāhu murād ḥāşıl olur.’ didi. Pes pādşāh-ı Çin vezīrden vişāl müjdesin işütdiḡi gibi mesrūr olup fi’l-ḥāl umūr-ı salṭanatı mu’temed-i ‘aleyh vüzerāsından birine tefvīz idüp kendüsi seyyāḥ üslūbında vezīr-i ḥakīm ile¹⁴³ yola revāne oldılar ve deryā kenārına gelüp bir gemiye rākib oldılar. Nice eyyām ol gemi ile giderek bir ‘azīm sāḥile çıḳdılar ve bir ‘azīm şehre geldiler. Vezīr eyitti: ‘Pādşāhum! İşte Medīnetü’l-ka’r’uñ ser-ḥaddi budur. Bendeñüz bunda öte gitmeḡe ḳādir degülem. Ancaḳ bu maḥalde dururam. Siz sa‘ādetle bu yolu tūṭup üç gün gidersiz. Dördüncü gün bir baḡ kenārına bir çeşmesāra gelüp anda ‘acā’ib¹⁴⁴ ü ḡarā’ibler müşāhede idersiz **[132A]** ve in-şā’ allāhu te‘ālā maṭlab-ı a’lāñuza vāşıl ve nā’il olursuz. Yine ‘avdet buyurduḳda beni bu maḥalde bulursuz.’ didi. Pādşāh ol maḥalden rüzḡār gibi kūy-ı cānānayı arzū iderek revāne oldu. Fi’l-ḥaḳīḳa üç gün gitdi. Dördüncü gün baḡ kenārında bir çeşmesāra geldi. Şuyundan bir miḳdār içüpistirāḥat iderken nā-gāḥ ol maḥalle iki civān çıḳa geldi ve çeşmenün bir kenārında oturup nizā’ itmeḡe başladılar. Pādşāh-ı Çin bunların yanına varup nizā’larından su’āl eyledi. Bunlar daḡı eyittiler ki: ‘Biz iki dāne ḳarındaşız. Babamız āḡrete intikāl itdi. Bize dört şey’ mīrās ḳaldı. Evvelā bir kīse ḳaldı ki her ne vaḳt altun ve aḳça iḳtizā eylese murād olur. Yediḡi ḳadar içinden çıkarılır kīsedin bir ḥabbe eksilmez. İkinci bir ağaḥ kāse ki içinden her-bār ne gūne ṭa‘ām ve şarāb ṭaleb olınsa ḥāşıl olu[r]. Üçüncü bir çift na’leyn ki ayaḡına giyen ādem ne maḥalle murād iderse ṭarfe-i ‘ayn içre varup vāşıl olur. Dördüncü bir kemik ḳılıḥ ki ṭulū’-ı şemsden soñra bir ādem ol ḳılıcı berr ü beyābānda ḡilāfından çıkarılsa ol şahrā-yı bī-

¹⁴³ Tekrar edilen bağlaç, metin akışını bozmamak için yazılmamıştır.

¹⁴⁴ Kelime, ‘acāyib (عجائب) şeklinde imlâ edilmiştir.

pāyān envā‘-ı çārşū ve dükkān ile bir şehir-i ‘azīm olur. Kılıcı ne vakt yine gılāfına koysalar ol sâ‘at şehir dahı gözden nihān olur. İşte bu dört şey’ün her birisi egerçe tılsım ile yapılmış. Birer yādgār-ı simyā eseridir. Ve fi‘l-hākīka bir kırı simyā zıll-ı hayāl olmayup cemī‘ vaktde te‘şīri muḳarrerdir. Ancak ikimiz mā-beynimizde bu dört şey’i taḳşīm idemeyüp aramızda fayşal virecek bir ḳassām talebinde idük. Senün ḥükmüne razıyuz.’ diyüp ol dört şey’i getirüp önüne ḳodılar. Pādşāh-ı Çin eyitti: ‘İmdi varun baña iki top ve bir çevgān getirün. Toplar ile çevgānı ataram. Ḳanḳuñuz muḳaddem getirürse mecmu‘-ı eşyā aña lāyıḳdur.’ dedi. Pes bunlar iki top ve bir çevgān getürdiler. Pādşāh atdı ve civānlar getürmek için segirdiḣdiler. **[132B]** Ol ḥinde pādşāh-ı Çin ‘Murāda irmeme bu dört şeyden eyü vesīle olmaz.’ diyüp kılıcı beline ḳuşandı. Kīseyi ḳoynuna ḳoydı ve kāseyi eline alup na‘leyne ayaḡına giydi ve Medīnetü‘l-ka‘r pādşāhının sarāyına varmaḡa niyet idüp teveccüh eyledi ve ol ḥinde kendüyü sarāy-ı ma‘hūduñ ḳapısı önünde buldı ve saḡ ve şola nazar idüp sarāyın içine girmeḡe bir vesīle ararken nā-gāh gözi bir āşināsına dūş oldu. ‘‘Acabā kimdür?’’ diyü diḳḳat eyledi. Meger pādşāh kendi memleketin sipāriş eylediḡi vezīrün oḡludur. Meger ki baḡda vezīr-i ḥakīm kıızı pādşāha medḥ iderken bu oḡlan dahı kızuñ ḥüsnine ‘āşık olmış ve ḡāyet seḥḥār[e] imiş. Siḥr ḳuvvetiyle gelüp sarāyın dibine vāşıl olmış. Ammā vezīr-i ḥakīm pādşāh-ı Çin’e du‘ā eyledi ki bi-emri‘llāhu te‘ālā kızuñ derūnına bir ‘aşḳ peydā olup ‘Ben Çin pādşāhundan ḡayrıya varmam. Rū’yāmda şu kıyāfetde gördüm. Gine anı isterem.’ diyü babasına niyāz iderdi. Hele pādşāh-ı Çin ol vezīr-zādeyi çağırıp ‘Bu ḥāl ne ḥāldür? Sen bunda niye geldün?’ [diyü] su‘āl eyledi. Vezīr-zāde dahı ketm itmeyüp kıza ḳulāḳdan ‘āşık olduğunu ve siḥr ḳuvvetiyle geldiḡin ve kızuñ dahı pādşāhı rū’yāsında gördüğünü ve pādşāh-ı Çin’den ḡayrısını istemem didüğünü, haberini dahı işitdiğini naḳl eyledi. Pādşāh-ı Çin vezīr oḡlu ile muşāḡabet iderken Medīnetü‘l-ka‘r pādşāhının tevābi‘i pādşāh-ı Çin’ün evşāfını işitmişler idi ve ‘ulemāsı geleceḡi vakti haber vermişler idi. Der-ḥāl Medīnetü‘l-ka‘r pādşāhına haber oldu. Gelüp ta‘zīm ü tekrīm ile pādşāh-ı Çin’i alup kendi yerine götürüp şera‘it-i tevḳīr-i edādan sonra iki taraftan dahı murādları birbirine ‘arḣ olunup cevāḡir-i bisyār ve cehāz-ı bī-şümār ile kızını pādşāh-ı Çin’e tezvīc ve ‘aḳd [u] nikāḡ eyledi. Pādşāh-ı Çin dahı kendi vilāyetine ḡitmeḡe **[133A]** icāzet taleb eyledi. İcāzet virilüp kıızı teslīm eyledi. Ba‘dehu pādşāh-ı Çin cümleye vedā‘ idüp na‘leyne bindi ve rūḡ-ı revān gibi ma‘şūḳası[nı] ḳucaḡına alup sīneye sīne ḡüyā ki vücūd-ı vahid olup lāḡmūke lāḡmi cismūke cismi zuḡūr eyledi. Çeşmesāruñ kenārına gelmeḡe niyet eylediḡi gibi fi‘l-ḥāl kendüyü ol ma‘hūd çeşmenün kenārında

buldı. Ammā vezīr-i hākīmūn du‘asıyla ol şerīr vezīr-zādenūn sihinde evvelki kadar kuvvet kalmayup büyük işler idemez oldu ve ğayrı yalnız başına vilāyete gelemeyeceğin ‘aklı kesüp hīle tarīkine sülūk eyledi ve der-hāl kendüyi bir sinek üslubına koyup pādşāhuñ üzerine kondı. Bu takrīble hem kızuñ cemālını müşāhedesiyle behre-yāb olup ve hem āsānlık ile çeşmesāra gelüp vāşıl oldu. Pādşāhuñ bundan ašlā haberi yogıdı. Hele ve’l-hāşıl çeşmenūn dibindeistirāhat iderken ol muḳaddemā görışdügi eşyā şāhibi iki ḳarındaşlar pādşāhuñ ḳarşusına ḳıkageldiler. Pādşāh-ı Çin bunlardan ‘özr dileyüp ‘Ma‘zūr ola! Sizūn eşyañuza ṭama‘dan nāşī bu işi irtikāb itdüm. Ancaḳ bir mühim maşlahatım var idi. Anuñçün itdüm.’ didi. Ol civānlar daḳı ‘Pādşāhum! Biz senūn kim olduğuñ bilür ve saña Mūsahḫar olup bu maşlahatuñ ḥuşūline sa‘y eyledü[k]. Ol şeyleri seni minnet altında ḳalmasun diyü öyle düzen idüp hībe eyledük. Var Hāḳ te‘ālā Hāzretleri celle ve ‘alā işūñi āsān eylesün. Hemān bizi du‘ādan ferāmūş eylemeyesiz ve daḳı saña bir ‘ilm ta‘līm ideyüm. Bir ḳalıbdan bir ḳalıba girmeye ḳādir olasın.’ diyüp buña bu ism-i şerīfi ta‘līm eylediler. Ol maḫalde vezīr oĝlı daḳı öğrendi. Yine pādşāhuñ haberi olmadı. Ol civānlar daḳı vedā‘ idüp gitdiler. Andan pādşāh daḳı üç gün gidüp dördünci gün [133B] muḳaddemā ayrılduḳları yerde vezīr-i hākimi buldı. Vezīr-i hākīm daḳı pādşāhuñ ḳudūmine şükrler idüp yola revāne oldılar ve yine gelüp sāhil-i deryāda gemiye binüp nice eyyāmdan soñra aşl kendi vilāyetleri olan Çin vilāyetine geldiler. Kızı harem-i hümāyūnuna koyup kendi saltanatında zevḳ üzere iken vezīr oĝlu dā‘imā fırsat gözedürdi. Bir gü[n] pādşāh şikāra ḳıḳdı. Gezerken ḳarşusına bir āhū ḳıḳa geldi. Pādşāh āhūnuñ ardınca giderek tevābi‘inden ğāyet uzaḳ düşdi. Hele āhūya yetişüp şayd eyledi ve raḫşından aşıĝa indi boĝazladı. Hikmet-i Hudā ḫātırına bu geldi ki ‘Baḳayım şol Medīnetü’l-ka‘r’da öğrendiĝüm ismūn te‘şīri var mıdır? Tecrübe ideyüm.’ diyüp kendi bedeninden ḳıḳup āhū ḳalıbına girdi. Ol eşnāda vezīr oĝlı siñek üslubında dā‘imā pādşāhuñ üzerinde gezerdi. Hemān ḳalıb-ı pādşāhīyi ḫālī gördiĝi gibi ol sā‘at içine girdi ve raḫşına süvār olup tevābi‘ine gelüp yetişdi. Cümle ile ma‘ān sarāya gelüp haremeye duḫūl itdükde ehl-i harem pādşāh-ı Çin’i ḳıyās idüp ta‘zīm ile iḳerü getürdiler. Kız bunu gördiĝi gibi evzā‘ [u] etvārından teşḫiṣ itdi ki bu pādşāh-ı Çin degüldür. ‘Medīnetü’l-ka‘r’da hāşıl olan ‘ilmūn eşerinden nāşī bunda bir hīle olmak gerekdür.’ diyü kendiyi ḫastelige urdı. Vezīr-zāde andan yüz bulamayup ‘Her ne zamān ise bu ḫāzırımdur.’ diyüp pādşāh-ı Çin’ūn eski ḫatununuñ oṭasına vardı. Ol daḳı bunu ta‘zīmle ḳarşuladı. Biraz muşāhabetden soñra bunuñ kelimātından ol daḳı şübheye düşüp ‘Bunda bir hīle olmak gerek.’ diyü vişāline rızā

virmedi ve ol dağı hastelice şüreti urdı. Ve'l-hâşıl vezîr-zâde didükleri kıaltabân nekbet ikisinden dağı yüz bulamayup âciz ü nâ-çâr kaldı ve her gün ikisinün dağı [134A] döşegi yanına gelüp 'arż-ı maħabbet ve recâ-yı vuşlat iderdi. Ancak mümkün olmaz idi. Netice bunun üzerine bir niçe eyyâm geçdi. Beri tarafından pādşāh-ı Çin bu vâkı'aya uğradı. Āhū kıalibında gezerken nâ-gāh gözi bir tūtīye düş oldu. 'Çārpā hayvānlıkda gezmekden ise bu tūtī kıalibına girüp pervāz itmek ma'kūldür.' diyüp fi'l-hāl āhū kıalibından çıkup tūtī kıalibına girdi ve perr [ü] bāl açup toğrı kendi sarayında Medīnetü'l-ka'r pādşāhının kıızı olan hatunun pençeresine geldi. Gö[r]di ki ol nāzenin-i mālīk haşlet haste olup döşek içinde yatır ve ol vezîr-zâde oğlu kıallāş yanında oturup tutu[r] saltanat muvāşalet recāsında. Pādşāh-ı Çin geldi. Kendi bu ahvālī görüp derūnından āh eyledi. Hele ne hāl ise şabr eyledi. Vezîr oğlu kıallāş ol gün dağı maħbūbenün vişālinden me'yūs olup kıalkup gitdi ve hānenün içinde kıızdan ğayrı kimesne kıalmadı. Hemān Pādşāh-ı Çin pençereyi kıanādıyla urup kıızı yanına çağırdı ve keyfiyyet-i ahvālī min-evvelihi ilā-āhirihi nakl ü takrîr eyledi. Kıız dağı ma'lūm idindi ki ahvālīne gūnā olmış. Pes 'Bunun 'ilācı ne gūnā olur?' didi. Pādşāh dağı eyitti: 'Ne işlerseñ işle. Hemān bolay ki kıalībımı ol vezîr oğlu kıaltabānün rūh-ı haḃīşinden hālī itdire idün.' didi ve biraz dağı kendi derdini söyleyüp ve bağçenün bir köşesinde gizlendi. Bi-luṭfi[hī] Ĥudā fırsat ne zamān ol virür diyü gözetmege başladı. Pes irtesi gün 'âdet üzre vezîr oğlu kıızun bālīni kenārına geldi. Vişāl temennāsına başladı. Kıız eyitti: 'Pādşāhum! Ben senden vişālūmi dirîğ itmem. Ancak senün huşuşunda derūnuma bir şübhe 'arż olmışdur. Ol şübhenün eleminden ğāyet müte'ellim olup hastelice dağı sebeb oldur ve şübhem dağı budur ki bu 'ālem-i dünyāda [134B] insān insāna beñze[mesi] ba'īd degüldür. Egerçe siz pādşāh-ı Çin'siz. Ancak pādşāhuñ başına bu hāl geldükde erkān-ı devlet ve düşmenler vākıf olmasunlar diyü pādşāha beñzer bir ādem bulalum diyüp sizi pādşāh itmişler midür diyü vesveseye düşdüm. Mā-dāmki bir tecrübem vardur anı itmedükçe ol şübhe vesvese benden zā'il olmaz.' didi. Vezîr-zâde eyitti: 'Ey bānu-yı 'iffet-güzīn! Bu ne ma'kūle kelimātdur ki söylersin. Hīç umūr-ı saltanata buncılayın hīle vü ĥud'a şığar mı ve böyle olmayacak ma'nā hātıra ĥuzūr iderdi. Ancak çünkü şübheden hālī degülsin bāri tecrübe idecegün ne ise söyle. Ol şey'le tecrübe eyle.' didi. Kıız eyitti: 'Pādşāh-ı Çin Medīnetü'l-ka'r'[a] geldükde çeşmesār kenārında civānlardan bir ism-i şerīf öğrenmiş idi. Ol ismle istedügi kıalıba girer idi. Eger siz dağı anı icrā iderseñüz taḃkīķ ü şübhem def' olu[r].' didi. Vezîr oğlu emreyledi. Ahurdan bir aķsaķ merkeb getürdiler. Fi'l-hāl öldürüp ĥimāruñ kıalibına girdi. Pādşāh-ı Çin dağı fırsatı ğanīmet

bilüp tūtī kālībından çıkup aśl kendi kālībına girdi ve ol vezīr oğlu qallāşı envā‘-ı ‘azāb ile ta‘zīb idüp ağır yükler ve odun daşıtmak ile helāk eyledi ve kendüsi serīr-i saltanatında pādşahlık zevkinde oldu ve ‘ayş [u] ‘işret ve bizüm şöhbete meşgöl olup pāk-i neẓāfet üzre hem aśl hatununa ve hem ma‘şūkası duhter-i pākīze-i ahtere mālīk oldu.” diyüp Tūtī-i Kāmil sözi tamām itdi ve eyitti: “Ey Māhşeker! İşte bu hikāyeyi anun için getürdüm ki hisşe alasin. Ümīddir ki gördüğün rū‘yānuñ berekātıyla sen dahı zevcün H̄‘āce Sā‘id’e ve ma‘şūkuñ beg-zādeye vāşıl olasin. Hele **[135A]** H̄‘āce Sā‘id kendi zevcündür. Ol senün hazıruñdur. Ancak şimdiki hālde ma‘şūkuñ beg-zādeyi dahı elden çıkarmayup zevkünde ol.” didi. Māhşeker dahı gitmege teveccüh eyledi. Ammā şabāh olup yine vişāl irtesi giceye kaldı. Pes çün irtesi gün Māhşeker yine tūtīnün kafesi yanına gelüp gitmege izn¹⁴⁵ taleb eyledi ve eyitti: “Ey tūtī! Dünki hikāyeden fehmi olunan budur ki kişi kendi yalnız bir şey’le qanā‘at itmeyüp kendüye himmetün ‘ālī kılıp Şāh-ı Çin gibi her taraftan murāda nā‘il ola. Şimdi ben dahı yalnız H̄‘āce Sā‘id ile qanā‘at etmek denā’etdür ve ancak beg-zāde vişāline rāzı olmak da hamākatdür. İmdi birine rāzı olmayup def‘ate ikisine dahı mālīk olmağa sa‘y ideyüm. Ancak beg-zāde tarafına gitsem belki H̄‘āce Sā‘id geldükde ahvālümüze muṭṭalī‘ olu[r]sa andan geçmek lāzım gelür. Pes şimdi nefsum şabr u cānum cebr idüp H̄‘āce [Sā‘id] gelince te’ḥīr eylesem ba‘dehu ikisinin dahı vişāline birden nā‘il olsam baña nāfi‘ degül midür?” didi. Tūtī eyitti: “Ey Māhşeker! Senün me’mül eyledigün murāda ‘uluvv-i himmet dimezler. Belki tama‘kārlik dinür. Kişi buldıgı ni‘meti elden çıkarmayup anuñla fā‘idemend olmak gerekdür. Nitekim hükemā ‘El-naqd ḥayr min-nesī‘ü’ demişlerdür. Şimdiki hālde saña dahı ḥayrlu olan budur ki bugünkü zevki irteye kımayup elde olan fırsatı ḡanīmet bilesin ve hemān beg-zādenün şöhbeti ile zevk-yāb olasin. H̄‘āce Sā‘id’ün şöhbeti bākīd[ür]. Bir kişi elde olan ni‘metün kadrin bilmeyüp ziyādesin taleb iderse dört refīk seyyāhuñ ziyāde şey’ talebinden nāşī ‘ākıbet maḥrūm kaldıgı gibi ḥā‘ib ü ḥāsir olmak¹⁴⁶ āḥer muḥarrerdür.” didi. Māhşeker **[135B]** su‘āl eyledi ki: “Nicedür ol hikāye?” **[Hikāye]** Tūtī eyitti: “Zamān-ı evvelde Belḥ şehrinde dört yārān var idi ki zevk ü rahatda ve şiddet ü miḥnetde kat‘ān birbirlerinden devr olmazlar idi. Ammā bunların kevkib ü iḳbālleri edbāra yüz tūṭup gün-be-gün faqr u fāqaları ziyāde oldu ve derd u faqra taḥammül idemeyüp ittifaḳ idüp seyāḥate çıkdılar. Giderek Taḡistān vilāyetine geldiler ve anda bir feylesof-ı kāmīl var idi ki ‘ulūm-i ḡarībede yegāne idi. Bunlar

¹⁴⁵ Kelime, vokal kullanılarak izīn (الذين) şeklinde yazılmıştır.

¹⁴⁶ Tekrar edilen kelime, metin akışını bozmamak için yazılmamıştır.

anuñ hizmetine gelüp misâfir oldılar. Ba‘dehu ahvâllerin söyleyüp fakr u fâka şikâyet eylediler. Pes ol şeyh-i kâmil bunlara merhamet idüp bir vâfir murâkâbeden soñra koynundan dört dâne mühr çıkarup bunlara birer mühr virdi ve ‘Bu mührleri her biriñüz birer dânesin başıñuza dikesiz. Her ne maħalde başıñuzdan düşer ise ol mevzi‘i kazasız. Her kişinüñ mühri düşdiği maħalde naşibi mevcüddur ve biriñüzüñ naşibine kendi rızaları ile ikişer yâhüd mecmû‘îñuz iştirâk ile kanâ‘at idersüñüz. Ol daħı cā‘izdür. Yâhüd yok eger ben daħı maħşûş kendi naşibimi isterem dirseñüz her kişi maħşûş kendi mühri düşince gitmek gerekdür.’ didi ve du‘â idüp bunları yolladı. Pes imdi öyle olsa bu dört [refîk] giderek bi-emri’llâhu te‘âlâ birinüñ mühri düşdi. Ol maħalli kazdılar. Bakır ma‘deni çıktı. Yoldaşlarına eyitti: ‘Eger siz daħı râzı olursañuz bu şey’e iştirâk olalum.’ Ol üç refîk kanâ‘at itmeyüp ‘Biz daħı maħşûş naşibimizi taleb iderüz.’ diyüp anı ol maħalde bırağup gitdiler. Giderken birinüñ daħı mühri düşdi. Fi’l-hâl ol maħalli daħı kazdılar. Gümüş ma‘deni zâhir oldu. Ol daħı yārânlarına evvelki refîk didüğü gibi iştirâk [136A] olmağı teklîf eyledi. Anlarda râzı olmayup anı daħı ol maħalde bırağup bâkî kalân yārân yola revâne oldılar. Giderek birinüñ daħı mühri düşdi. Ol maħalli daħı kazdılar. Altun ma‘deni zâhir oldu. Ol daħı yārânına iştirâk olmağı teklîf eyledi. Qabûle qarîn olmayup dördüncü yārân eyitti: ‘Ey birâder! Cümle refîklerimizüñ naşiblerine göre bir şey’ zâhir oldu. Benüm mührüm daħı düşmedi. Ben daħı mührüm düşince giderem. Me’müldür ki benüm kısmetüme cevâhir kânî zühür eyleye.’ didi ve gitdi. Ammâ birkaç gün gitdükden soñr[a] bunuñ daħı mühri düşdi. Der-hâl ol yeri kazdılar. Kısmet-i ezeliye üzre demür ma‘deni zâhir oldu. Bu def‘a bu derdmendüñ ‘âlem gözine siyâh oldu. ‘Aklı başından gitdi. Altun ma‘denine teklîf olan refîküñ sözün tutmadığına peşimân oldu. Ol sâ‘at demür ma‘denini bırağup altun ma‘deni yoldaşın isteyü gitdi. Ammâ andan daħı bir vechle nâm-ı nişân bulamadı. Maħzûn olub ba‘dehu girü dönüp şeyh-i kâmile teveccüh idüp geldi. Şeyhi su‘âl eyledi. ‘Senüñ kudümüñden bir gün evvel ahrete intikâl eyledi.’ didiler. Andan daħı me’yûs olup bâri varup kendi naşibim olan d[emür] ma‘denine gideyüm ve anuñla kanâ‘at ideyüm diyüp geldi ve demür ma‘denini daħı ol kadar aradı ki bir vechle nâm [u] nişân bulamadı. Her taraftan hâ‘ib ü hâsir kaldı.” diyüp tûtî sözün bu maħalle getürdi ve eyitti: “Ey Mâhşeker! Sen daħı ziyâdeyi taleb idersin. Lâkin hâzır elüñde olan mevcüdüñi giderürsin. Gel bu sevdâdan ferâğat eyle. Hemân bugünkü günde maħbûbuñ beg-zâdenüñ vuşlatını ganîmet bilüp zevküñde ol.” didi. Mâhşeker tûtîñüñ bu sözün dinleyüp derûnından bir âh eyledi ve eyitti: “Ey tûtî! Senüñ sözün vâk‘idür. Ancak beg-zâdenüñ vişâline nâ‘il

olmak katı müşkildir. Vechle kâbil degüldür. Anuñcün dürlü dürlü bî-ma'nâ sözler söylerem.” didi. Tûṭî eyitti: “Ey Mâhşeker! Senüñ beg-zâdeye olan maḥabbetüñ gibi anuñ daḥı saña maḥabbeti **[136B]** var ise ğam degüldür.” didi. “Be-her-ḥâl birbirinüz ile nâ'il-i şohbet olursuz. Nitekim Kenîzek ile Cīvān-ı Bağdādî bu kadar mevānî'-i keşîreden şoñra yine âḥir-kâr birbirlerinden behredâr oldılar.” didükde Mâhşeker su'al itdi ki: “Nicedür ol ḥikāye?” **[Ḥikāye]** Tûṭî eyitti: “Bağdād şehrinde bir civān var idi. Şan'atı bâzergānlık idi ve mālınuñ ḥesābın bilmez idi. Nā-gāḥ bir gün çengi bir cāriyeye 'āşık oldu ve ḥadden ziyāde māl virüp 'ākıbet kıızı şatun aldı ve her ne kadar māl var ise kızuñ yolına şarf eyledi. Âḥir-kâr iki aqçaya muḥtāc oldu. Bir gün kız eyitti: 'Ḥ'āce! Kāmranlık vaktinde mālunuñ isrāf ile telef eyledüñ ve bir aqçaya muḥtāc olduñ ve āteş-i fakr ile yanmak katı güc maşlahatdur ve bu ḥaletde birbirümüzüñ şohbetinden ne ḥāşıl olacaḥdur. Lezzet-i vişāl daḥı gönül ḥoşluḡı ile olur. İmdi eger benüm hicrānuma taḥammül idebilürseñ bāri beni fūruḥt eyle. Bahā mı kendüñe ser-māye eyle. Ben ne ḥāl ise derd-i hicrānuña şabr iderem ve eger şabra daḥı olmaz ise kendimi helāk idüp ğam-ı dünyādan ḥalāş oluram. Hele bāri saña refāḥiyet olur.’ didi. Civān daḥı bi'z-żarūrî bu söze rāzı olup irtesi gün cāriyeyi fūruḥt eylemek çün pāzāra çıkardı. İttifāḥ bir Hāşimî bâzergān Başra tarafından Bağdād'a gelmiş idi. Ol cāriyeye müşteri olup iki biñ altuna şatu[n] aldı. Civān daḥı cāriyenüñ bahāsı olan iki biñ altını alup kaçan ki ḥānesine geldi. 'Aklı başından gidüp āḥ u vāḥ iderek hemān kālīb-ı bî-rūḥ gibi gezerdi. Çünkü aḥşam oldu. Ḥānenüñ içini ol şem'-i dil-fürūzuñ envār-ı ruḥsārından ḥālî görüp feryād u fiğāna aḡāz idüp be'y bozup yine cāriyeyi girü almaḡa 'azîmet kıldı ve şabāḥa dek şabr idemeyüp nişfü'l-leylde ḥānesinden taşra çıkup bâzergān-ı Hāşimî' her tarafından tecessüs eylemekde **[137A]** bî-tāb olup bir virānede qarār eyledi. Meger düzd ü 'ayyār fırsat gözedirmiş. Hemān dem bu civā[n] yaturken altını yanından alup kaçdı. Kaçan kim civān uyandı. Altını bulamayup derdi taḡ üzre taḡ oldu ve be'y daḥı bozmaḡa çāre kalmayup dīvāneler gibi taḡlara düşdi. Ammā beri taraftan Hāşimî bâzergān daḥı cāriyeyi alup bir āḥer vilāyete ticārete gitdi. Ammā cāriyenüñ her gün ağlamasından ve feryād [u] fiğānından Hāşimî'nüñ daḥı rāḥatı miḥnete mübeddel oldu. Vişāline irmek degül bir laḡza ḥuzūr ile yüzine bakmak müyesser olmadı. Ammā 'alāḡa daḥı var. Belki birkaç güne dek unutup bu cāriyeyi kendi ḥāline ḳodı. Gāḥ deryā seferi gāḥ kara seferin iderek gözler idi. Ammā cāriyenüñ bir vechle āteşi teskîn olmayup gündün güne teraḳḳî buldı. Âḥir-kâr Hāşimî bâzergān nā-çar olup yemîn eyledi ki 'Eger seni fūruḥt iden şāḥibini bulursam virdigüm iki biñ altundan daḥı geçerdüm ve

seni girü vir[ür]düm. Ben seni çengi cāriyedür gam maḥalinde beni eglendürsin diyü ald[ım]. Sen ḥod benüm başuma bir ‘azīm miḥnet olduñ. ‘Ahd olsun bu sefer ticāretümden ‘avdet eyledigümde Bağdād’a varup yine seni eski şāhibüñe vireyüm.’ didi. Ve’l-ḥāşıl cāriye dā’imā āh u enīn ile gezerdi. Berü taraftan civān-ı Bağdādī daḥı dīvāne gibi tağ u şahrālarda gezüp cānān taleb iderdi. Bir gün bu deryā kenārına gelüp bir gemiye bindi ki geminüñ içi bāzergān ile mā-a-māl idi. Hikmet-i Ḥudā-ı cāriye daḥı ol gemi içinde. Hāşimī bāzergān ile anda idi. Ammā birbirlerinden haberleri yoğıdı. Birkaç gün deryā yüzinde gezdiler. Hattā bir gice Hāşimī cāriyeyi yanına da’vet idüp naşīhate āgāz eyledi ve bir miqdār naşīhatden soñra bir miqdār ‘Sazıñı eliñe al çal. Dinleyelüm.’ diyü niyāz eyledi. Cāriye daḥı ağlayarak sazını eline alup ‘aşıķāne [137B] bir faşl eyledi kim cemī’ ehl-i sefīne bunı dinleyüp ve ḥāline merḥamet idüp ağlaşdılar ve ba’de’l-faşl sazını elinden bırağup girü efgāna başladı. Der-ḥāl civān-ı Bağdādī cāriyenüñ şadāsını işütdiği gibi bildüki kevkeb-i baḥtı müsā’ade idüp ol zāt-ı müşteri şıfatı zühre’-i nezāfet-i behre ile bir yirde karar itmiş. Hele ne ḥāl ise şabr idüp rāzini ifşā itmedi. Tamām irtesi gün oldu. Sakķā bir kenāra çıkup gemiye zaḥīre ve şu aldılar. Sefīnenüñ içi bir miqdār ḥālī olmuş idi. Hemān civān-ı Bağdādī ‘Vaķt fırsatdur.’ diyüp gelüp cāriyenüñ sāzını alup nev’-i āḥer üzre düzen virüp yirine ķodı ki ol tarzı yine ancak cāriye bilürdi ve civān-ı Bağdādī’den gayriye öğretmemiş idi. Pes yine aḥşam olduķda Hāşimī cāriyeyi da’vet idüp ‘Sāz çal.’ diyü niyāz eyledi. Çün cāriye sāzını eline alup mızrāb itdükde der-ḥāl keyfiyyet-i aḥvāle vāķıf olup sāzı elden bıraķdı ve yemīn eyledi ki ‘Benüm eski şāhibüm civān-ı Bağdādī bizüm ile bu geminüñ içindedür.’ didi. Hāşimī bāzergān ‘Āh! Nolaydı keşke bunda olmuş olaydı sizi birbiriñüze vāşıl idüp ve bunı şevāb-ı āḥret ve bā’iş-i devlet i’tibār ideydüm.’ didi. Geminüñ içini tecessüs idüp civān-ı Bağdādī’yi buldılar. Bunı yanına çağurup ‘azīm tevķir itdiler ve ‘Cāriyeye dest-i rāzlık itmedüm. Dürc-i maḥabbetüñ yine kendi mihrüñ ile memḥur ve ḥüsn ü dil-āvīzi nazar-ı ‘alāķadan mehcüddur.’ diyü yemīn eyledi. ‘Bahāsı daḥı saña ḥibe olsun ve cāriye de ḥibe olsun. Hemān beni du’ādan ferāmüş itmeyesiz.’ didi. Pes bu ‘ālem-i vişāl lezzetiyle cāriye sāzını eline aldı ve maḥalle münāsib bir ‘acā’ib faşl eyledi kim cemī’ ehl-i sefīne cāriyenüñ ve civān-ı Bağdādī’nüñ ‘aşķlarına ḥayrān ve Hāşimī’nüñ seḥā vü keremine dil-beste vü āferīn eylediler. Pes yine ba’de’l-faşl Hāşimī bāzergān-ı civān-ı Bağdādī’nüñ ḥālini su’āl eyledi. Bağdādī daḥı kendinüñ ser-encāmını naķl u tekrir eyledi. [138A] Muķaddemā ā’yān-ı Bağdād’dan bir ‘anķā bāzergān iken cümle mālını bu cāriyenüñ ‘aşķı belāsıyla telef idüp āḥir-kār bir

aķçaya muhtāc olduķda kendüsine iki biñ altuna fūrūhat itdükden şöıra vīrānede altunı ‘ayyār alduĝın tafşıl üzre beyān eyledi. Pes Hāşimī bu takrīri istimā’ itdüĝi gibi gözinden yaşı revāne oldu. ‘İmdi ba‘de‘l-yevm elem çekme. Benüm evlād [u] ta‘allukātum yokdur. Benüm mālum hem baña ve hem size yeter.’ diyüp cāriyenün elinden yapışup civān-ı Bağdādī’ye teslīm eyledi. Pes bu iki ‘aşķ-ı dil-firīb birbirlerinin müşāhedesiyle mesrūr olup Hāşimī’ye du‘ā eylediler. Ba‘dehu bu hāl üzerine birkaç gün daħı mūrūr eyledi. Bir gün yine gemileri kenāra gelüp zaħire ve şuların tecdīd eylemek murād eylediler. Her kişı kendi mesālihi tekmlīn içün taşra çıķdı. Civān-ı Bağdādī daħı taşra çıķdı. Ammā ziyādece eglenmek iktizā eyledi. Kačan ki gemiye geldi. Meger ol havālīde bir muvāfık rüzgār zuhū[r] itmekle gemiciler ārām itmeyüp gitmişler. Civān-ı Bağdādī ‘āciz ķalup feryāda başladı. Berü taraftan bāzergān-ı Hāşimī cāriye ile ma‘ā Başrā’ya geldiler. Hāşimī cāriyeye eyitti: ‘Ey cāriye! Benüm ‘ahdüm bu idi kim seni eski şāhibüne virüp ve cemī’ emvālde sizi gözedem. Çünki taķdīr-i Rabbānī böyle zuhūr eyledi. H̄āce[nü]ñ nā-bedīd oldu. Bu aħvālde şevāb ne ise baña beyān eyle. Senün haţıruñ ne isterse öylece ideyüm.’ didi. Cāriye eyitti: ‘Maķşūdum budur ki benüm içün bir zāvīye binā eylesin. Ol zāvīyede anuñ yanına bir ķabr ķazub anda mu‘tekif olayum. Çün benüm daħı ecelüm geldükde ol maħalle beni daħı defn eylesiniz.’ didi. Hāşimī daħı cāriyenün recāsına müsā‘ade idüp öylece eyledi. Berü taraftan civān-ı Bağdādī daħı ol sāhil-i deryāda üç gün tırup dördünci gün bir sefīne bulup aña süvār olup hezār zaħmet ü fırtınalar çeküp hele nice eyyāmdan şöıra Başra şehrine geldiler. Bāzergān-ı **[138B]** Hāşimī’nün hānesin su‘āl eyledi ve buldı. Hāşimī bunu gördükde boynına şarılıp ‘azīm nāleler eyledi. Civān-ı Bağdādī Hāşimī’den cāriyenün aħvālın su‘āl eyledi. Hāşimī daħı vuķū‘ı üzre haber virdi ve civān-ı Bağdādī’nün yanına ādem ķoşup kızuñ olduĝı maħalle gönderdi. Pes bu iki yār-ı şādık birbirlerine buluşduķda Sübhāna‘llāh bir halet-i ĝayr-ı ma‘hūda zuhūr itdi ki bu ‘ālem-i dünyāda bu mertebede ‘aşķ olur muymış diyü her kişı hayrān oldılar. Hele bu iki ‘aşık birbiriyle görüşdüķden şöıra Hāşimī daħı ‘ahdine vefā idüp o[l] zāvīyeyi anlara mekān-ı maķşuş ta‘yīn idüp cemī’ maşāriflerini görüvirmegi müsā‘ade eyledi. Cümlesi āħir ‘ömrlerine dek birbirlerinden fā‘idemend oldılar.” diyüp tūtī kelāmı bu maħalle getürdi ve eyitti: “Ey Māhşeker! Senün daħı bunlar gibi maħabbetiñüz iki taraftan olursa ĝam degüldür. Be-her-hāl elbetde nā‘il-i vişāl olursız. Hemān şimden şöıra te‘hīr itmeyüp maħbūbuñ tarafına gitmege ‘azīmet eyle. Ancak saña büyük naşīhatüm budur ki hīn-i vişālinde şöhet eyledigünüz vaķtinde bī-ādābāne

hareketden ihtirâz eylesin. Zîrâ hatun tâ'ifesi mâdemki yüz buldukça anuñ şöhetinden lezzet alınmak mümkün degüldür. 'Ale'l-huşûş meşhurdur ki hatunı güler yüzlü olan âdemüñ 'ömri uzun olur ve hatunı 'ubûs çehreler olan âdemüñ 'ömri kışa olur derler." didi. Mâhşeker su'âl itdi ki: "Bu ne ma'kûle sözdür ki hîç 'ömr uzun veyâ kışa olur mı ve bu bâbda 'avratuñ medhali nedür ki 'ömr artar eksülür?" Tûṭî eyitti: "Belî! 'Ömr insâna ziyâde ve noksân itmeyecegi emr-i mu'karrerdür. Ancağ uzatur ve kışalur dinildügi râhat u miḥnet ciḥetindendür. Meselâ bir kişinüñ hatunı ḥânesinde ḥûb olup evzâ'-ı dahı kendisi gibi ḥûb olursa [139A] lâ-cerm ol kişi dâ'imâ ter ü tâzedür ve eger ne'üzûbi'llâh te'âlâ ḥilâfı olursa ol kişinüñ 'ömrinde lezzet ü zindegânisinde râhat olmaz. Nitekim bu da'vâya müş'irdür. Dihkân hikâyesi şâfi vü kâfîdür." didi. Mâhşeker sū'âl itdi ki: "Nicedür ol hikâye?" [Hikâye] Tûṭî eyitti: "Zamân-ı evvelde bir gün bir çiftçi çift sürerken nâ-gâh bir demür ḥalka zuhûr eyledi. Ol ḥalâkanuñ etrâfını kazdı. Maḥzen kapağı zuhûr eyledi. Hemân sa'y u ihtimâm birle kapağı kaldırdı. Maḥzenüñ içine girdi. Gö[r]di ki içerüsi buğday ile mâl-â-mâl. Ammâ buğday bir cins buğday ki her bir dânesi şeftalü çekirdegi kadar var. Pes çiftçi bu şey' e müteḥayyir oldı ve bu aḥvâli şehrüñ vâlisine söyledi. Beg dahı ziyâde ta'accüb idüp 'Umûr-ı 'acîbeden bu şeydür.' diyü telḥîs yazup pādşâha i'lâm eyledi ve buğdaydan bir miqdâr numûne dahı gönderdi. Pes buğday pādşâha vâşıl oldıgı gibi cümle erkân-ı devlet bunı görüp ta'accüb eylediler. Pādşâh eyitti: "Acebâ bu buğday ne cins kavmüñ zamânında bitmişdür ve bunuñ sırrı nedür? Bilür olsa idi.' didi. Hîçbir kimse cevâba kâdir olamadı. Ba'dehu içlerinden pādşâhuñ bir 'âdil nedîmi var idi. Ol eyitti: 'Pādşâhum! Taht-ı ḥükümetünüzde olan şehirde bir amûr-dîde kâmil dihkânî bir pîr vardır. Bu müşkil ancağ ol ḥall ider.' didi. Pādşâh bir çavuşuñ eline ol buğdaydan bir miqdâr buğday virüp su'âl içün gönderdi. Çavuş birkaç günden soñra bir gün yolda bir dostuna râst geldi. 'Kande gidersin?' diyü su'âl eyledi. Çavuş keyfiyet-i aḥvâli söyledi. Pes ol dostı eyitti: 'El-ḥamdüli'llâh te'âlâ kerâmet oldı ki saña râst geldüm. Zîrâ senüñ ol varacağın dihkânî bir kâmilü'l-iz'ândur. Lutf eyle! Benüm dahı ziyâde müşkilümdür. Birkaç şey pādşâhuñ buğday müşkilün su'âlden soñra benüm müşkillerimi dahı su'âl idüp beni mesrûr eyle.' didi. [139B] Çavuş ağa dahı 'Söyle, bileyüm. Ba'dehu su'âl ideyüm.' didi. Ol dostı eyitti: 'Müşkilüm budur ki evvel benî âdem ihtiyâr olduğda saçı ve şakâlî şâ'ir reнге girmeyüp beyâz reнге girmesinüñ aslı nedür? İkinci cimâ' vaktinde lezzet 'avrat ile erkek cânibinde berâber iken niçün erkekde vefâ ziyâde 'avratlar ekşeriya bî-vefâ olurlar? Üçünci erkek âdem ihtiyâr olup saçı şakâlî ağardukda yüzi nûrânî ve ḥûb ulu

güzel olurlar. Hatun kısmı ihtiyâr olduğda bunuñ hilâfı olur. Böyle olmağdan hikmet ne ola. Su'âl eyle.' didi ve birbirlerini vedâ' idüp çâvuş yolına revâne oldu. Giderek arzümend olduğu dihkâninüñ şehrine geldi. Su'âl idüp dihkâni' i buldı. Gördi kim bir pîr-i nûrânî katı kıyâfetin zāl-i zamâne ve kâmeti iki kat olup kemâne dönmiş. Kaşları uzayup gözlerine perde olmuş. Nümüdâr olmuş. Çâvuş-ı mezbûr 'arz-ı risâlet idüp pādşâh tarafından geldüğün söyledi ve buğday keyfiyetinden su'âl eyledi. Pîr-i dihkâni eyitti: 'Ey oğul! Bu buğdayuñ ne vaqt zühûr itdüğün bilmem. Lâkin karşıdaki şehirde benden büyük bir karındaşum dañı vardır. Sinni vü sâli benden ziyâdedür. Belki ol vakte yetişmişdür. Var aña su'âl eyle.' diyü çâvuşı yolladı. Pes çâvuş ol şehre varup anı dañı buldı. Gördi ki kara şakallu âdemdür. Vücûdı dañı muqaddemâ gördi ki dihkâninüñ vücûdundan zindedür. Ta'accüb idüp hele buğdayuñ ahvâlinde su'âl eyledi. Ol kişi dañı cevâbından 'âciz olup 'Ben bilmem. Benüm zamânumda böyle şey zühûr itmedi. Ancak karşıdaki şehirde benden büyük bir karındaşumuz dañı vardır. Var aña su'âl eyle. Cā'iz ki ol bilmek gerekdür. Zîrâ yaşı bizden ziyâdedür.' Çâvı-ı mezbûr dañı gidüp ol şehre vardı. Su'âl idüp anı dañı buldı. Bir tâze rû siyâh şakallu bir genc âdemdür. 'Sübhâna'llâh! Birâderleri 'Cümlemizüñ ulusıdır.' [140A] demişler idi. Ne ğarîbdür ki bu kişi anlardan genc.' diyüp ta'accüb eyledi. Hele buğday ahvâlin meydâ[na] getürüp pādşâh tarafından mahşûş geldüğün söyledi ve merd-i kâmil eyitti: 'Bu buğday şimdiki 'aşrumızdan yüzyıl muqaddem bir tâ'ife var idi. Anlara kısmet ve kerâmet olınan buğdaydur ve ni'mete müstağrıķ olduklarınuñ aşlı budur ki ol tâ'ife ğâyet şâlih ve mütediyyin kimesneler idi. Anuñçün Hâzret-i Rabbü'l-'âlemîn cellü celâlehü ve 'amme nevâlühü anlara böyle ni'met 'uzmâ lutf eylemişdür. Hattâ şalâh u inşâfları ne mertebede idigi hâne-fürüş ile müştêrî ahvâlinde hâlleri fi'l-cümle ma'lûm olur.' didi. Çâvüş su'âl itdi ki: 'Nicedür ol hikâye?' [Hikâye] Merd-i kâmil eyitti: 'O 'aşrda bir gün bir âdem kendi hânesini bir kişiyê fûrûht eyledi. Müştêrî dañı hâneyi alup kabz itdükden sonra ba'zı yerlerin meremmât iderken hikmet-i Hudâ bir yerinde bir hüsrevânı küb ile toptolu altın buldı. Müştêrî hemân altını gördiği gibi toğrı eski şâhibine varup 'Gel âdem, baña virdüğün hâ[ne]de bir küp altın bulundu. Al!' didi. Bâyi' eyitti: 'Kişi! Ben ol hâneyi saña altınla taşıyla ve toprağıyla virdüm. Ba'de'l-yevm benüm ol hânede 'alâkam yokdur.' didi. Ve'l-hâşıl bunlarıñ da'vâları uzadı bir vechle fayşal bulamadı. Kalkup pādşâh huzûrına varup 'arz-ı hâl eylediler. Pādşâh gördi ki bulunan altın tarafeynden almayorur. Pes bunlara dönüp didi ki: 'Hîç evlâdlarıñuz var mıdur?' Bâyi' eyitti: 'Bir oğlum vardır.' Müştêrî dañı 'Bir kızum vardır.' didi.

Pādşāh eyitti: ‘İmdi bu altunuñ bir miqdārın ol kıza cehāz eyle ve baķīyesin daķı düğün ħarcına şarf idesiz. Tā ki ikiñüz daķı almış olursız.’ didi. ‘Ve hem māl daķı zāyi’ olmaz.’ didi. Bunlar **[140B]** daķı bu ħükme rāzı olup ‘amel eylediler. İmdi bu inşāfları berekatında Ĥaķ te‘ālā ħāzretleri celle celāle anlaruñ rızķlarına berekāt virmiş idi. Pes Çāvuş pādşāhuñ müşkilin ħall eyledükden şoñra ba‘dehu gelürken rāst geldüğü dostunuñ müşkillerini su‘āle āğāz eyledi ve muķaddemā zikr olıñduğı üzre ol üç müşkili daķı birden ‘arz eyledi. Merd-i Kāmīl eyitti: ‘Evvelki su‘āl insān ihtiyārladukda saçı ve şaķālı ħayrı reñge mübeddel olmayup ancaķ beyāz olur dimişlerdi. Cevābı budur ki kıllarūñ kemālī şarı yā siyāh renk olur ħünkü ħadd-i kemāle bālīg olup kendi renginde kāmīl oldukda ba‘de’l-kemāl her şey’de zevāl muķarrer olduğına binā’en şüret-i zevāle in‘ikāsı muķarrerdür. Ba‘de’z-zevāl bir āĥer reñge girmeyüp muṭlaķ beyāz olduğınuñ ħikmeti oldur. Zīrā ā‘lāmet-i şebāb şarı yāĥūd siyāh olduğı gibi pīrlık nūrānīyyeti daķı beyāz iledür. Binā’en ‘alā-zalīk beyāza tebdīl olur. İkinci su‘āl ħīn-i muvāşalatda er ile ‘avratuñ lezzeti berāber iken niĥün erkek ādemüñ vefāsı ve maĥabbeti ziyādedür denmişdi. Aña daķı cevāb budur ki vaķtā Ĥāzret-i ħekīm ‘ale’l-ıtlāķ olan Ĥudā-yı Lā-yezāl pādşāĥlar pādşāhı miĥnet-i zevāl bekāret ü ĥamil olmaķ kaydına tākāt-ı cān beklemekle ülfet ve ħīn-i ređā’da bu kadar zaĥmet ü meşakķatını ħünkü ‘avrat ħarafına tefvīz eyledi ise ‘adālet bunı iķtizā eyledi ki maĥabbet ü meveddet zaĥmeti daķı erkek ħarafına tefvīz eyleyüp iki ħarafda tamām ‘adālet bulunmışdur. Üçünci su‘āl budur ki erkek ādem ihtiyār oldukda güzellenür ‘avrat kısmı ihtiyār oldukça bunuñ ĥilāfı olur denmiş idi. Cevāb bī-cevāb oldur ki aşlında atamız Ĥāzret-i Ādem ‘aleyhi’s-selām Ĥaķ te‘ālā toprakdan ĥalķ eyleyüp Ĥāzret-i Ĥavvā’yı Ādem’üñ pehlūsından **[141A]** ĥalķ eyledi. Pes imdi bu şüretde erkek kısmı toprakdan ‘avrat kısmı laĥmdan ĥalķ olunmış oldu. Felā-cerem toprak ħurdukça ħerāvet ziyāde olur. Ammā laĥm ħurdukça müteġayyir olur. İşte bunda sırr-ı ħikmet budur.’ didi. Ba‘dehu çāvuş eyitti: ‘Ey Merd-i Kāmīl! Ĥoķķā ki dehānuñ yenābī‘ü’l-ĥikemdür. Cemī’ müşkülātı ĥal eyledüñ. Ammā benüm daķı müşkilüm ħaldı. Recā iderem ki küstāĥlıģı ‘avf idüp benüm daķı müşkilümi ĥall idesiz.’ didi. Pīr-i kāmīl ‘Nedür?’ diyü su‘āl eyledi. Çāvuş eyitti: ‘Siziñ küçük birāderiñüzü ħāyet pīr ü ‘amel-mānde buldum ve ortancasını daķı kır şāķallu ihtiyār buldum. Ancaķ cenābuñuz ki anlaruñ ulusu iken yine anlardan genc ü tāze buldum. Bunuñ sırrı ħikmeti nedür? Beyān buyurmañuz niyāz iderem.’ didi. Merd-i Kāmīl eyitti: ‘Küçük birāderimüzüñ ħāyet de pīr olduğınuñ ‘illeti budur ki zirā’atdan ol kadar fā’ide idemeyüp biraz faķra mübtelādur ve ĥareminde ĥatunu daķı bed-rüy u

bed-zebāndur. İki belā bir yerde cem‘ olmak ile gūyā ki bu ‘ālemde duzaḥa girmişdür. Aña binā‘en bu mertebe pīr ü nā-tüvāndur ve ortanca birāderimizūñ daḥı baña göre pīr ve küçük birāderimūze gö[re] tāze olduğunuñ ‘illeti budur ki zirā‘atden ġāyet fā‘ide üzredür. Ancak ḥaremde ḥatunı bed-rūy [u] bed-zebāndur. Belāsı budur anuñ için yine küçük birāderimizden tāzedür. Ammā benüm el-ḥamdüli‘llāhu te‘ālā zirā‘atden fā‘idem kemālde olduğundan vücūdum zindedür ve ḥaremümde ḥatunum daḥı ḥüb-rūy u šīrīn-zebāndur. Anuñ çün vücūdum zinde ve ḥatırım rāḥatdadur. Her kişinūñ ki ḥatunı ḥüb ve ta‘bişi mergūb ola. Ol ādem hemān bu ‘ālem-i dünyāda cennet ni‘metlerinden ni‘metūñ numu[ne]sine **[141B]** vāşıl olmuşdur.’ diyüp Merd-i Kāmil müşkilleri ḥall idüp ta‘zīmle çāvuşı yolladı. Pes çāvuş pādşāha gelüp keyfiyet-i aḥvālden ḥaber virdükde her birinden ḥişşe-yāb oldılar.” diyüp tūṭī kelāmına itmām ve dibāce‘-i kelāmına iḥtitām virdi ve eyitti: “Ey Māḥşeker! Bu ḥikāyātdan müstefāt oldu kim ḥatunuñ ḥüsne‘l-ḥulḳ olanı memdūḥ ve maḳbūl olur imiş. İmdi sen daḥı kendi ḥilḳatūñı güzel itmege sa‘y idesin. Tā ki maḥbūbuñ senden bīzār olmaya ve fırsat ganīmetdür ve hemān bu gice gitmege sa‘y u¹⁴⁷ taḳayyūd eyle.” didi. Māḥşeker daḥı tūṭīden izn¹⁴⁸ aldum mülāḥazasıyla ḳapudan taşra nazar ḳıldı. Gördi ki yine şabāḥ olmuş hezār te‘essūf ile girüye dönüp vuşlat-ı cānān yine irtesi giceye ḳaldı. Pes çün ol gün daḥı Māḥşeker aḥşama dek gücile şabr eyleyüp tīzce gideyüm diyü ‘acele iderek muḳaddemā geldüğü vāḳıtden muḳaddem ḳafes dibine geldi. Tūṭī Māḥşeker‘ūñ böyle erkence geldüğinden ṭabī‘atınūñ ṭama‘ı ve ḥırşı ġālib idüğün bilüp ve def‘ine çāre ḳaydına düşdi ve der-ḥāl kendüyi uyurlıḡa urdı. Māḥşeker gördi ki tūṭī uyḥudadur. Zebān-ı ta‘arrużı dırāz idüp eyitti: “Ey tūṭī! Derd-i ‘aşḳdan bī-ḥaber olduğunḡandan dā‘imā ḥ‘āb rāḥatdasın ve baña hem-rāzlıḳ da‘vāsın idüp ‘arż-ı muvāfaḳat iderken ḳavlūñ fī‘lüne muvāfıḳ degüldür. Her-bār kendi ḥuzūr u rāḥatunḡa rüzgār geçürürsin. Baña hem-rāzlıḳ bu mıdır ki benüm çeşmüme ḥāb u rāḥat ḥarām olup ḳalb-i maḥzūnum bir yerde ārām itmez iken dos[t]lıḡunḡın şartı bu mıdır ki sen benden bī-ḥaber olasın.” didi. Pes tūṭī-i šīrīn-güftār gūyā ki uyḥudan bī-dār olur gibi göz açup eyitti: “Ey Māḥşeker! Sen baña niçün ‘aşḳdan bī-ḥaber dirsın? Gel senūñle da‘vā-yı ‘aşḳdur idelüm. Sen elem-i ‘aşḳa giriftār olalı birḳaç gündür bī-şabr u **[142A]** ārām oluyo[r]sın. Ammā gel bir kerre beni gör ki Ḥazret-i Ḥāliḳ Kirdgār bu ḳalīb-ı hevā-şi‘āruma nefḥ-i rūḥ ideliden berü bir nefes ‘aşḳdan ḥālī olmamış mıdır ve el-ān sen ki velī-ni‘metümsin. Senūñ ‘aşḳuñ

¹⁴⁷ Tekrar edilen bağlaç, metin akışını bozmamak için yazılmamıştır.

¹⁴⁸ Kelime, vokal kullanılarak izīn (إذن) şeklinde yazılmıştır.

ğamını çekmek kendi demrdime galib gelüp efkârûnla albüm harāb ve nār-ı elemünle cigerüm kebāb olduğı bī-irtiyābdur ve hālā sen beni h̄āb-ı rāhatda kıyās idüp baña bu sitemi lāyık gördün. Lākin haıatini bilmedüğinden i‘tirāz eyledün. Eger haıatini bileydün bu i‘tirāz[1] eylemez idün. Benüm hābum hūb rāhat degüldür. Belki bu keyfiyet bir minet ve bir hālet-i maşūsayı celīlū‘l-‘ibretdür ki şūret-i h̄ābda bile yandığum zamān çeşm-i cihān beynüm ‘ālem-i zāhirden kapanup batınümde ‘ālem-i ‘ulvīde nāzir bu çeşm-i haıat mü‘eşşir açılıp anuñla temşilāt gūn-ā-gūn ve esrār-ı hikmet meşhūn müşāhede iderüm. Ol esrārın kimisi ifşā olunur ve kimisi bir vechle ifşā olunmak mümkün degüldür ve şimdi hālā ‘ālem-i mişālede öyle müşāhede itdüm ki H̄āce Sā‘it gelmiş. Allāhu ‘ālem gelmesi gāyetde yakīn olmuşdur. Bu kadar zamāndur ki ol ‘āşıkuñ olan beg-zādeyi intizārda koduñ. Korkaram ki nefsū‘l-emrde H̄āce Sā‘it gele zāhidün hatunı zāhiddenden utandığı gibi sen dağı ma‘şūkuñdan utanasın.” didi. Māhşeker su‘āl itdi ki: “Nicedür ol hikāye?”

[Hikāye] Tūtī eyitti: “Benī İsrā‘il zamānunda bir zāhid var idi. Gāyetde fakīrū‘l-hāl idi. Gāhice ehl ü ‘ıyāline nafaā için taşra çıkup ‘Şey‘enli‘llāh!’ dir idi. Birkaç aça alup nafaā‘-i yevmiyye iderdi. Yine bir gün ‘ādet-i ma‘rūfesi üzre şehir içinde derberde gezer iken nā-gāh bir kimseye rāst geldi. Zāhide hitāb itdi ki ‘Helālden bir altun mı istersin yohsa harāmıdan on altun mı **[142B]** istersin?’ didi. Zāhid eyitti: ‘Harām şey‘i kabūl itmem. Lākin helālden bir altun kifāyet ider.’ didi ve bir altunı alup kabūl itdi ve bir midār dağı gezdükden sonra nā-gāh bir kişide bir ‘acā‘ib hūb-şūret kuş gördi. Hemān kuşı gördiğı sā‘at derūnundan bir maabbet hāşıl olup bahāsını ve kuşuñ cinsini su‘āl i[t]di. ‘Bahāsı bir altundur ve cinsine dağı murğ-ı heft-renk dirler.’ didiler. Der-hāl alduğı altunı virüp murğ-ı heft-rengi şatun aldı ve toğrı hānesine getürdi. Hatunı nafaā ümīdi ile taşra çıkdı. Gördi ki nafaadan nişān yok. Ancak bir kuş getürmüş. Hatununuñ karnı gāyet acıkmış imiş. Zāhidün nafaā tahşīl itmeyüp boş geldüğüne gāyet bī-huzūr olup ziyāde dırāzlığa başladı ve ‘Biz nafaaya muhtāc iken bir nafaā tālibi murğı bī-günāh yire habs idüp anuñ dağı nafaasını der‘uhde itdün. Bu hod başumuzna belādur.’ diyüp ‘azīm keş-ā-keş kaldı. Hatun gāyet de hūb-rūy u nāzenīn idi. Ne kadar eziyyet itse zāhid taammül idüp beyt ki ‘Nāz-ı nāzeninān-ı nāz niyyet’ diyüp hazm iderdi. Hele murğ-ı heft-renk kafesle dīvāra aşdılar. Aşam olduğı gibi murğ-ı heft-renk kafesün içinde silkinmege başladı. Zāhid bunuñ yanına gelüp bağıdı. Gördi ki silkinürken kanādı altından bir gevher düşdi. Hemān zāhid gevheri alup bāzāra getürdi ve tamām yüz dīnāra fūrūhat idüp hānesinün zaīre vū levāzımāta şarf eyledi ve ol murğuñ kafesini kapamayup

dā'imā açık dutarlar idi. Murğ-ı heft-renk uçup taşra giderdi. Tamām aḥşama dek gezüp aḥşam olduğu gibi yine ḥāne-i zāhide gelürdi ve minḳārında bir semmūr getürdi. Semmūruñ dānesi birer altuna fūrūḥt [143A] iderlerdi. Az zamānuñ içinde zāhid bir mertebe māl-ı firāvāna mālīk oldu ki ḥisābın bilmezdi ve ol murğuñ ḳademi mübārek olduğundan geldiği gice zāhidūñ ḥatunı ḥāmil[e] olmuşdı ve vāḳt [ü] zamānı gelüp bir erkek evlādı gerdān olalıdan berü bu ḥizmeti kimesne kimesneye itmiş degüldür. Senūñ 'ırzıñı şıyānat ve mālūña ḥarāmī eli degmekden ḥıfz u ḥirāset itdüm. Bu 'ālem-i dünyāda her şey' bulunur. Lākin benüm gibi bir ḥaliş ḳul bulunmaz ve ele girmez. Bu ḥizmetümün muḳābelesinde aṣlā bir şey' recā için eyledüm. Bunu muṭlakā rızā'ullāh itdüm ve sen velī-ni'metüm olduğundan ḡayret gözetdüm. Eger sen kendi kerem ü luṭfuñdan baña merḥamet idüp her ne lāyık görürseñ aña rāzıyam. Ancak farzen beni bu ḥabs-i ḳafesden ıtlāḳ eyleyüp şalıvirürseñ istedigüm vāḳt aḳrānlarum ile bostānlarda gezüp ve yine senūñ ḥizmetüne gelsem cihān¹⁴⁹ memnūn u ḥandān olurum ve büyük recām budur ki beni du'a'-yı ḥayrdan ferāmūş buyurmayasın." didi. Ammā Ḥ'āce Sā'id'ūñ cānı ḳılca ḳalup "Amān ey tūṭī! Evvel söyle aḥvāli." diyü niyāzmend olduğda tūṭī-i şeker beyān menba'-ı feṣāḥat olan dehān bedī'ü'l-ünvānın açup Ḥ'āce Sā'id'ūñ gitdüğü günden ol vāḳte gelince zuḥūr iden aḥvāli min-evvele ilā-āḥire naḳl eyledi ve bu bābda daḥme-i 'azīmeyi fikr-i şā'imle def' idüp temsīlāt-ı 'acībe vü ḥikāyāt-ı ḡarībeler ile ḥıfz u ḥirāset itdüğünü söyledi. Ancak öyle yemīn eyledi ki "Māḥşeker'den nev'a muḥālīf bir fi'l-i şenī' şadır olmamışdur ve ol beg-zādenūñ yüzün daḥı görmemişdür. Yine saña ḡalebe'-i 'aşḳ u maḥabbetinden nāṣī nāḳışatü'l-'aḳl olmaḡla böyle bir sevdā-yı ḥāma düşmüş idi. Anı daḥı ben fikr ü işābet-pezīrümle def' eyledüm." [143B] diyüp yine mā-beynlerinde maḥabbetlerin metīn ü müstaḥkem eyledi. Ḥ'āce Sā'it daḥı 'ahdine vefā idüp tūṭīyi şadāḳat-nihāduñ ḳafesin ḡuşāde eyledi. Tūṭī-i Kāmil daḥı 'ale's-seḥeri bostāna gidüp eḥibbā vü aşdıḳā vü mecmū' aḳrabāsıyla ḡorüşüp mesrūr oldu. Ḥ'āce Sā'id daḥı Māḥşeker'e bu cürm [ü] nā-kerdes için tevbe vü istiḡfār ve tekrār maḥabbet üzre ber-ḳarār oldılar ve Tūṭī-i Kāmil daḥı nefsü'l-emrde aḥyānen kendi veliyy-i ni'metinūñ ziyāretine gelüp ḡorüşürler idi. Baḳıyye'-i 'ömrler böyle zevḳ u şafā vü 'ayş u 'işretle ḡuzarān idüp dünyādan tamām dil-ḥ'āḥları üzre kām aldılar ve bu ḥikāye'-i ḡarībe'-i 'ibret-nümā vü¹⁵⁰ temsīlāt-ı naşāyih-iḥtīvā hediyye'-i erbāb-ı nihād olmuşdur ki her birinden fevā'id-i 'uzemā-ı aḥz olınmaḳ için mānenddür.

¹⁴⁹ Tekrar edilen kelime, metin akışını bozmamak için yazılmamıştır.

¹⁵⁰ Tekrar edilen bağlaç, metin akışını bozmamak için yazılmamıştır.

Girān-bahā-i tenfīlim mülk-i meşūr kılınmışdur. İmdi bu hikāyāt-ı ġarībenüñ fevā'id-i celīlesiyle müstefīd ve temşīlāt-ı [‘a]cībe’-i hālet-i ‘aşkın tecdīd iden ihvān-ı muḥālefet-i ‘ünvāndan aḳşā-yı merām ve maṭlūb-ı müştehā budur ki bu kitāb-ı müşteḡabuñ mütercimi vü müsevvidi olan nā-ḡīzlerinüñ ‘uyūblarına nazār itmeyüp ḳuşūrlarını dāmen-i ‘afv ile mestūr ve cān-ı ḡazīnlerin bir du‘ā’-yı ḡayr ile mesrūr buyura. Ve’s-selām el-ḡamdü’lillāh ‘ale’l-itmām ve’l-resūlü seyyidü’l-enām ve ‘aliyu’llah ve eşḡābihi ve evlādihi ve ezvācihi ve etbā’hi ecma‘in ve min-teba’him ilā-yevmi’dđīn rıdvānu’llāhi te‘ālā ‘aleyhim ecma‘īn ve’l-ḡamdü li’llāhi Rabbü’l-‘ālemīn.

Temmet.

SONUÇ

Anadolu’da Batı Türkçesi ile oluşturulmuş Osmanlı nesrinin önemli ürünlerinden olan hikâye türünde yazılmış Tûtînâme, kaynaklarda masal ya da hikâye kitabı olarak ifade edilmektedir. Sanskritçe “Çakasaptati” adlı kitaptan yayılan eserin kaynağı, Hinduizm’in kutsal kitabı olan Veda’lara dayanmaktadır. Hindistan’dan Doğu ve Batı’ya uzanan bu hikâye kitabı; Türk edebiyatına, İran edebiyatı üzerinden gelmiştir. Doğu’nun en eski hikâye kitaplarından biri olan Tûtînâmeler, çerçeve hikâye olarak adlandırılan bir hikâye türüdür. İçeriğinde fabl, masal, menkıbe ve kısas-ı enbiya özelliği gösteren farklı anlatılar bulunmaktadır. Çerçeve içinde çerçeve şeklinde iç içe geçmiş bu şaşırtıcı hikâye kitabı bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Türk edebiyatında geri planda kalmış bu ilginç eser, tarafımızca dikkat çekmiş olup alana katkı sağlamak amacıyla ele alınmıştır. Çalışmada kullanılan nüsha; Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu’nda, 45 Hk 5087 numarada kayıtlı olan yazma nüshadır.

Çalışmada, öncelikle 143 varaktan oluşan eserin tamamının transkripsiyonlu metnini en az hatayla vermek amaçlanmıştır. Transkripsiyonda, zorlayıcı bir dille karşılaşmamakla birlikte nazım kısımlarında eksikliklerin olduğu ve hikâyelerde bazı bölümlerin atlandığı fark edilmiştir. Bu hikâyelerden ilki, bahsi geçip anlatılmayan ve musikiyle ilgili olan kaknûs kuşunun hikâyesidir. İkinci hikâye, “Bekçi Çapükdest” hikâyesinde, Çapükdest tarafından anlatılan hikâyedir. Hikâye verilmekle birlikte nüshada, hikâye ibaresinin bulunmadığı görülmüş bu nedenle çok kısa olarak verilen bu hikâye ayrı başlıkta ele alınmamıştır. Diğer hikâye ise “Karakulak ile Aslan” hikâyesi olup hikâyede iki kısımda atlamaların olduğu görülmüştür.

İki bölümden oluşan çalışmada, transkripsiyonlu metinden sonra öncelikle Tûtînâme’nin kaynağına değinilmiş daha sonra Türk edebiyatındaki yeri ele alınmıştır. Türk edebiyatına kaynaklık eden Fars edebiyatındaki nüshalarından bahsedildikten sonra bizdeki Tûtînâme içerikli yazma nüshalar ve basılı nüshalar listelenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde transkripsiyonunu verdiğimiz nüshanın içeriğinin incelenmesi yapılmıştır. İlk olarak mukaddimesini verdiğimiz bu bölümde,

müellifin sanat yapma kaygısıyla daha ağır bir dil kullandığı görülmüş ve sözlerini ayetlerle desteklediği belirlenmiştir. Başka bir bölümde ayetlerin açıklaması yapıldığından bu bölümde tekrara gerek duyulmamıştır.

İç içe geçmiş tıpkı bir labirent oluşturan çerçeve hikâyelerden oluşan eserin, yapısal özellikleri alanında uzman araştırmacılar kaynak gösterilerek incelenmiştir. Bu incelemede, her bir hikâyenin yeni bir çerçeve oluşturduğu dikkat çekmiştir.

Olay örgüsünün ele alındığı kısımda sadece iç hikâyelere odaklanmayarak hikâyelerin anlatıldığı zaman dilimi olan gecelerde Mâhşeker ve Tûtî-i Kâmil'in diyalogları da incelenmiştir. Bu diyaloglarda, anlatılan hikâyelere hazırlık yapıldığı ve alınacak nasihatlerin, çıkarılacak derslerin vurgulandığı fark edilmiştir. Tûtî-i Kâmil tarafından anlatılan hikâyelerde, yeni bir çerçeve oluşturularak iç hikâyede kahramanların ağzından anlattırılan hikâyelerin, çerçeve hikâyeyi destekler nitelikte benzerlik gösterdiği görülmüştür.

Zengin bir şahıs kadrosuna sahip olan eserin şahıs kadrosunda, anlatıların türünü de belirleyen nitelikte dinî şahısların, hayvanların ve olağanüstü varlıkların olduğu belirlenmiş ve ayrı başlıklar altında ele alınmıştır. Özellikle dinî şahısların ele alındığı hikâyelerde, sözlerin doğruluğuna kanıt gösterilmek istendiği fark edilmiştir.

Mekân ve zaman unsurlarına bakıldığında, bu unsurların önemli bir yer teşkil etmediği ve karakterler üzerinde hiçbir etkisinin olmadığı gözlemlenmektedir. Günümüz olay anlatılarından çok uzak olan bu anlatılarda mekân ve zaman yüzeyseldir. Detaylı tasvirler yer almamakla birlikte mekânların anlatımında benzer ifadeler kullanılmıştır. Zaman söz konusu olduğunda ise kısa ya da uzun belirsiz bir zaman dilimi kullanılmıştır.

Eserin üslup incelemesinde ise alanda yapılmış olan çalışmalardan kaynak gösterilerek faydalanılmış anlatıcıların çoğul bir düzleme yayıldığını göstermek adına tablo oluşturulmuştur. Böylelikle iç içe geçen hikâyelerin, anlatıcı ve dinleyici unsurları açıkça ortaya konulmuştur. Asıl çerçeve hikâyenin anlatıcısı olan Tûtî-i Kâmil başta olmak üzere iç hikâyelerde bulunan anlatıcıların hem hikâyenin kahramanı hem de anlatıcı konumunda olması hem hikâye içi anlatıcı hem hikâye dışı anlatıcı unsurlarını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Eserin dil özelliklerinin incelendiği bölümde; anlatıların, âyetler, hadisler, atasözleri, kelâm-ı kibarlar ve deyimlerle zenginleştirildiği gözlemlenmiştir. Mukaddime kısmı başta olmak üzere hikâyelerde, sözlerin kanıtlanmak istendiği bölümlerde âyetlere ve hadislerle başvurulduğu görülmüştür. Âyet ve hadislerle

desteklenen nasihatlerin dinleyiciyi anlatılanların gerçekliğine inandırdığını ifade edebiliriz. Ders vermenin ağırlıkta olduğu hikâyelerde ise atasözlerinden, kelâm-ı kibarlardan sıkça yararlanıldığı gözlemlenmiştir. Eserde yer alan bu alıntılar, söz varlığının zenginliğini de ortaya koymuştur.

Eserdeki âyetler başta olmak üzere tespit edilen hadisler, atasözleri ve kelâm-ı kibarlar açıklamalarıyla birlikte verilmiştir. Eserde yer alan diğer bir söz varlığı olan deyimlerin ise günümüzde de anlaşılabilir olması sebebiyle detaylı listelemesine ihtiyaç duyulmamıştır.

Masal kitaplarında zamanı kısaltmak adına sıkça rastlanılan formel unsurların incelemesi de ayrı bir başlık altında ele alınmıştır. Başlangıç formelleri, genellikle anlatılanların doğruluğunu kanıtlamak için hikâyenin başkaları tarafından anlatıldığı yönündedir. Tûtî-i Kâmil, anlattıklarının uydurma değil daha önceden yaşanmış ve duyulmuş hikâyeler olduğunu ifade ederek inandırıcılığı artırmıştır.

Hikâyelere geçişi oluşturmada ise iki farklı yol izlendiği gözlemlenmiştir. Bunlardan ilki anlatılacak hikâyeye benzerlik ilgisi kurularak oluşturulan formellerken diğeri soru yoluyla oluşturulan geçiş formelleridir. Benzerlik ilgisi kurularak oluşturulan hikâyelerin daha fazla olduğu göze çarpmakta olup bu durumun merak uyandırma amacıyla sıklıkla yapıldığı ifade edilebilir.

Geçiş formellerinde dikkati çeken diğer bir unsursa sabahtan akşama ya da akşamdan sabaha geçen sürenin kısaltılmasında kullanılan süslü benzetmelerin varlığıdır. Bu benzetmelerle müellifin sanatı da gözler önüne serilmiş olur.

Bitiş formellerinde ise çıkarılacak dersin ve nasihatın anlatıcının ağzından verilmesi anlatıcının eğiticilik görevine vurgu yaptığını göstermiştir.

Sonuç olarak eğiticilik yanı ağır basan ve farklı anlatıları içinde barındıran bu zengin kitabın, hâlâ zevkle okunabileceği ve çerçeve anlatı geleneğinde oluşturulacak modern anlatılara kaynaklık edebileceği anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- AĞAOĞLU, Adem (2012), “*Tûtînâme (Metin ve İnceleme)*”, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE: Isparta.
- AHMETBEYOĞLU, Ali (2020), “10. Asra Kadar Afganistan’da Türk Varlığı”, *İran ve Turan Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3/5, Ss. 14-23.
- AKDENİZ, Safiye (2010), “Hikâye ve Romanda Anlatıcıya Göre Metin Tipleri, Bakış Açısı ve Odaklanma”, Erişim Tarihi: 28 Kasım 2023, <https://www.ege-edebiyat.org>
- AKPINAR, Ö. Faruk (2021), “Şems-i Tebrîzî’nin Makâlat’ında Hadis Kullanımı”, *Selçuk Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* (6), Ss. 83-110.
- AKTAŞ, Şerif (1991), *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Akçağ Yayınları: Ankara.
- ATALAS, Burcu (2010), “*Tûtî-nâme (Metin ve İnceleme)*”, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi SBE: İzmir.
- ARTUN, Erman (2004), *Türk Halk Edebiyatına Giriş*, Kitabevi Yayınları: İstanbul.
- ATEŞ, Abdurrahman (2016), “Ölülerin Nasıl Diriltildiğinin Kuşlar Üzerinden Hz. İbrahîm’e Gösterilmesi(Bakara 260. Âyetin Anlamı ile İlgili Bir Değerlendirme)”, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/1, Ss. 9-34.
- ATEŞ, Süleyman (1968), “Cüneyd-i Bağdâdî”, *İslam Medeniyeti Dergisi*, 1/11, Ss. 10-11.
- AVCI, Mesut (2020), “Bâbürnâme’de Şehir Tarihçiliği: Gazne Örneği”, *International Journal of Social And Humanities Sciences*, 4/2, Ss. 187-204.
- BAHADIR, S. Cem (2016), “Klasik Türk Edebiyatında Nesir”, Ö. ŞENÖDEYİCİ (Ed.), *Osmanlı Edebî Metinlerini Anlama Kılavuzu* içinde (Ss. 301- 337), Kesit Yayınları: İstanbul.
- BORATAV, P. Naili (1946), *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, Millî Eğitim Bakanlığı: Ankara
- CANIM, Rıdvan (2009), “Seyyid Nesîmi’nin ‘Arzular’ Redifli Gazeli Üzerine Bir Tahlil Denemesi”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* (39), Prof. Dr. Hüseyin AYAN Özel Sayısı.
- Celâleddîn Suyûtî (Çev.: Onur Özatağ) (2014), *Halifeler Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul.

- ÇAĞBAYIR, Yaşar (2007), *Ötüken Türkçe Sözlük*, Ötüken Yayınları: İstanbul.
- ÇETİN, Nurullah (2013), *Roman Çözümleme Yöntemi*, Öncü Kitap: Ankara.
- ÇORUHLU, Yaşar (2017), *Türk Mitolojisinin Anahatları*, Ötüken Neşriyat: İstanbul.
- DEMİRCİ, Abdurrahman (2014), “Hz. Ömer’in Şهادeti”, *İslami İlimler Dergisi*, C. 9/2, Ss. 7-35.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (2012), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları: Ankara.
- DUMAN, Ali (2008), “Sadaka”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 35, Ss. 383- 384, TDV Yayınları: İstanbul
- ELÇİN, Şükrü (1986), *Halk Edebiyatına Giriş*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: Ankara.
- FAYDA, Mustafa (2007), “Ömer”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 34, Ss. 44- 51, TDV Yayınları: İstanbul
- FİLİZOK, Rıza (2010), “Hikâye Bilimi (Naratoloji)”, Erişim Tarihi: 27 Ağustos 2023 <https://www.ege-edebiyat.org>
- GÖLPINARLI, Abdülbaki (Çev.) (1958), *Kur’ân-ı Kerîm ve Meâli*, Remzi Kitabevi: İstanbul.
- HARMAN, Ö. Faruk (2000), “İbrâhim”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 21, Ss. 266- 272, TDV Yayınları: İstanbul.
- HARMAN, Ö. Faruk (2020), “Mûsâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 31, Ss. 207- 213, TDV Yayınları: Ankara.
- <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/manuscripts/catalog/list>
- <https://katalog.ibb.gov.tr>
- <http://katalog.tdk.gov.tr/>
- <https://portal.yek.gov.tr>
- KAÇAR, Irmak (2012), “*Latîfî – Mazharu’l-Acâyib (Son Dönem Çağatayca Tûtînâme Çevirisi)*”, Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi SBE: İstanbul.
- KAÇAR, Irmak ve Zuhâl ÖLMEZ (2020), “Latîfî’nin Mazharu’l-Acâyib’inin Türkçe Tûtînâme Tercümeleri Arasındaki Yeri”, *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)* (8), Ss. 89-106.
- KARAGÖZ, İsmail (2015), *Dinî Kavramlar Sözlüğü 2*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: Ankara.

- KAVRUK, Hasan (1998), *Eski Türk Edebiyatında Mensur Hikayeler*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2789, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- KAYA, Korhan (2016), *Hint Masalları*, İmge Kitabevi: Ankara.
- KESLER, Hülya (2010), “*Tûtî-nâme (Metin ve İnceleme)*”, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi SBE: İzmir.
- KÖPRÜLÜ, Cemal (1971), “Hikâye”, *Türk Ansiklopedisi*, C. 19, Milli Eğitim Basımevi: Ankara.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuat (1976), *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara.
- KUNOŞ, Ignacz (1978), *Türk Halk Edebiyatı* (Haz. Tuncer Gülensoy), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.
- KUTLU, Şemseddin (t. y.), *Tûtî-nâme*, Tercüman Yayınları 1001 Temel Eser Serisi.
- MASTERSON, J. Francis (2014), *Narsistik ve Borderline Kişilik Bozuklukları*, Psikoterapi Enstitüsü Eğitim Yayınları: İstanbul.
- MUALLİM NACİ (2009), *Lügat-ı Nâcî*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- REŞAT, Öngören (2000), “İbrâhim b. Edhem”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 21, Ss. 293- 295, TDV Yayınları: İstanbul.
- ÖNKAL, Ahmet (2007), “Hz. İbrâhîm’in Tebliğ Metodu”, *1. Hz. İbrâhîm Sempozyumu*, Şanlıurfa, Ss. 163- 172.
- ÖZEK, Ali vd. (Haz.) (1993), *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: Ankara.
- ÖZTELLİ , Cahit (1967), “Manzum Bir Tûtî-nâme”, *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, C. 10/211, Ss. 4323- 4324.
- ÖZTELLİ, Cahit (1967), “Tûtî-Nâme Üzerine Bilgiler”, *Sivas Folkloru Dergisi* (46), Ss. 4-7.
- PALA, İskender (2004), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları: İstanbul.
- POLATOĞLU, Enver (2023), “Bir Davet Biçimi Olarak Hz. İbrâhîm’in Aklî Delillere Dayalı Metodu”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (21), Ss. 215 – 234
- PRİNCE, Gerald (1982), “Narratology: The Form and Functioning of Narrative”, Mouton Publishers: New York.
- SAKAOĞLU, Saim (2008), “Türk Dünyası Masallarının Başlangıç Kalıp Sözlerinden ‘Bir Varmış Bir Yokmuş’ Üzerine Karşılaştırmalı Bir Deneme”,

- Dilek, Zeki vd. (Ed.), 38. ICANAS, III. Cilt, Sayı 1351-1364, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- SONA, İbrahim (2012), “1538 Tarihli İlk Türkçe Tûtf-Nâme Çevirisi”, *Turkish Studies*, 7/3, Ss. 2299-2311.
- SONA, İbrahim (2022), “Tûtf-nâme”, *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, Erişim tarihi: 28 Kasım 2023 <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/tutiname>
- SONA, İbrahim (2012), “*Türk edebiyatında Tûtf-nâme hikâyeleri (inceleme-tenkitli metin)*”, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi SBE: Ankara.
- ŞEMSETTİN SAMİ (2015), *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları: İstanbul.
- Tûtf-nâme, Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye Bölümü: No.:1169.
- TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANSİKLOPEDİSİ (1981), “Hikâye”, C. 4/225, Dergah Yayınları, İstanbul.
- ÜNVER, İsmail (1993), “Yazım Birliği Üzerine Öneriler”, *Türkoloji Dergisi*, C.11/1, Ss: 51- 89.
- YAVUZ, Y. Şevki ve Zeki Ünal (1993), “Cebraîl”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 7, Ss. 202- 204, TDV Yayınları: İstanbul.
- YILDIRIM, Nimet (2008), *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, Kabalcı Yayınları: İstanbul.
- YILMAZ, Kadriye (2003), “Tûtfname’deki Hikâyelerin Anlatı Düzlemlerinin şematik Sunumu” , Erişim Tarihi: 27 Ağustos 2023, <https://www.ege-edebiyat.org>
- YILMAZ, Mehmet (2008), “*Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı VECİZELER SÖZLÜĞÜ*”, C.1, Sütun Yayınları: İzmir.
- YILMAZ, Mehmet (2008), “*Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı VECİZELER SÖZLÜĞÜ*”, C.2, Sütun Yayınları: İzmir.
- YİTİK, A. İhsan (2012), “Vedalar”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 42, Ss. 593- 594, TDV Yayınları: İstanbul.